„Tic îţi închin scutul meu, Ares, zeu al războiului. Ofranda ţi se cuvine.

Primeşte din parte-mi şi falezele cvadrigei, cu podoaba lor scânteietoare.

Victoria, în schimb – Eupolemos mărturiseşte – îţi este închinată ţie, rege Magas, potrivită fiind rangului tău.

Pentru ca, sub aripile ei, sceptrele, cetăţile, podoabele tale să fie ocrotite”.

Epigramă de la Cirene în stilul lui CĂLIM AH (circa 280 Len.)

Pe copertă:

Peisaj urban (detaliu), secolul l î.e.n.

Muzeul Metropolitan, New York

PREFAŢA EDIŢIE1 FRANCEZE

În 1963, apărea, la editura Arthaud, în colecţia „Mari civilizaţii”, în cadrul căreia forma al doilea volum, Civilizaţia greacă în epocile arhaică şi clasică de François Chamoux. Aşa cum scriam atunci, lucrarea mi se părea destinată a aduce servicii dintre cele mai mari şi a dura. Impresia mea, întemeiată pe calitatea deosebită a cărţii, n-a fost dezminţită de fapte. La 18 ani de la publicarea ei, lucrarea este la fel de vie şi actuală, fără să mai punem la socoteală marele număr de oameni de ştiinţă, de studenţi, de oameni îndrăgostiţi de cultură care au găsit în ea un tablou luminos şi pregnant al lumii elenice de la origini până la sfârşitul epocii clasice. François Chamoux s-a remarcat îndeajuns în ştiinţă şi ar fi putut să-şi oprească eforturile aici, având în vedere sarcinile grele care îi reveneau. N-a fost deloc aşa şi iată că ne oferă acum o Civilizaţie elenistică ce se ocupă de cele trei secole cuprinse între domnia lui Alexandru cel Mare şi aceea a lui Augustus. La un lung interval de timp, ea este al doilea element al unui diptic monumental care vine să completeze tabloul lumii greceşti.

Un text clar, de sinteză, admirabil stăpânită, şi o bogată serie de documente reproduse cu pricepere şi sobru comentate continuă să

5 urmărească cursuri paralele şi să se îmbogăţească reciproe. Şi, din nou, un aparat documentar stabilit cu grijă, ce cuprinde planuri, hărţi, un tabel cronologic, o bibliografie şi un indice amplu. Ne aflăm astfel pe un teren care ne este familiar.

Şi, desigur, prin uluitoarea aventură a lui Alexandru, Grecia şi odată cu ea lumea antică par a bascula şi iată că, dintr-odată, un tânăr cuceritor, străbătând şi supunând nesfârşitele întinderi ale Orientului Apropiat şi Mijlociu, punând stăpânire pe un imperiu cu o civilizaţie străveche, crede ea va deschide elenismului predominanţa universală. Iluzia va dura însă la fel de puţin ca şi viaţa aceluia care, visând să domine lumea, nu se temea, în fiecare bătălie, să înfrunte toate primejdiile. Eroul dispare, dar amintirea sa va dăinui în inimile oamenilor şi va obseda visurile marilor căpitani dornici să-l imite.

Dar cursul istoriei rareori se repetă. Candidaţii la succesiune se dedau la lupte nemiloase. Apoi, marile monarhii elenistice îşi împart teritoriile şi popoarele supuse prin cucerire, între ele se stabileşte un echilibru fragil rare permite elenismului să fecundeze Orientul. În acest timp războaiele se ţin lanţ şi lumea mediteraneană se destramă. Ca şi cum ar acţiona în silă, încet, dar sigur. Roma face să cadă sub loviturile sale regatele cu uriaşe resurse, dar slăbite din cauza întinderii lor, a primejdiilor care le ameninţă frontierele, precum şi din pricina rivalităţilor dintre ele şi a tulburărilor interne. Imperiul Roman va şti să dea lumii mediteraneene, pentru câteva secole, stabilitate, organi/. are şi pace, şi, în acelaşi timp – principala bine-faeere – să prelungească astfel viaţa elenismului.

O asemenea perioadă, hotărâtoare pentru evoluţia în continuare a lumii, prezintă o serie puţin obişnuită de evenimente ce se înlănţuie, de peripeţii neprevăzute, chiar dacă pe arena scenei internaţionale, cum spunem noi astăzi, suveranii sunt egali zeilor, primesc cinstiri şi li se instituie culte, stârnind, mai mult sau mai puţin sincer, după ţinut sau epocă, adoraţia mulţimilor care vor căuta să obţină de la ei protecţie, daruri şi sprijin.

Noile relaţii care se stabilesc între individ şi monarh, comandantul armatei, favoritul Victoriei, înzestrat cu o harisma, pe care încearcă să o facă dinastică şi fiind situat alături de vechile divinităţi ale Greciei, marchează, desigur, începutul unei noi ere. Dar aceşti zei păstrează toate pasiunile omeneşti şi intrigile de curte, omorurile care se ţin lanţ însângerând neîncetat marmura palatelor regale cu sânge fratern sau filial. Numeroşi protagonişti ai unei epoci

pline de culoare vor căpăta viaţă în literatura modernă, care ne va înfăţişa josniciile sau eroismul lor.

Totuși, realitatea istorică nu este niciodată simplă. Dacă regatele conduc acum jocul politic, dacă personajele de excepţie, născându-se şi murind unul după altul, ilustrează rolul tot mai mare al individului în evoluţia evenimentelor, viaţa cetăţii greceşti, păstrând trăsăturile polisului clasic, va constitui în continuare cadrul existenţei grecului de rând. Acesta rămâne ataşat de ea şi continuă să-şi desfăşoare în hotarele ei activitatea sa zilnică. Munca istoricului se bazează aici în mare parte pe datele atât de bogate ale epigrafiei, şi François Chamoux ştie să utilizeze de minune ampla colecţie de inscripţii ce constituie mărturia concretă şi oglinda directă a tuturor aspectelor vieţii cetăţeanului.

Desigur, lipsesc datele numerice şi statistice, care ne-ar permite să urmărim cu precizie, ici şi colo, evoluţia corpului social şi dezvoltarea schimburilor economice. Marile tendinţe pot fi totuşi surprinse. În ciuda înmulţirii eliberărilor, rolul sclavilor, mai numeroşi ca altă dată, rămâne esenţial la ţară ca şi ia oraş şi soarta lor este apăsătoare şi dură. 7 Câştigurile şi luxul sporesc odată cu accelerarea relaţiilor economice şi urbanizarea crescândă. Se cască, în acelaşi timp, tot mai mult, prăpastia între bogaţi şi năpăstuiţi. Cei dintâi trebuie să-şi sporească contribuţia la nevoile financiare ale cetăţii, ale cărei resurse sleiesc, şi lor le vor fi atribuite numeroase decrete onorifice proslăvind devotamentul faţă de cauza comună. Rolul femeilor se modifică, deoarece, din pricina dificultăţilor financiare, ceitatea apelează la cele mai bogate dintre ele care primesc, în schimb, cinstiri, dar şi sarcini sporite. Grupurile de străini, folositoare învoielilor dintre oraşe şi regiuni, îşi îngroaşă rândurile şi-şi precizează drepturile, în sfârşit, confederaţiile şi ligile dintre cetăţi caută, cu mai mult sau mai puţin succes, să contracareze marile monarhii şi joacă un rol de prim rang în istoria elenistică.

Dar dacă ţesătura însăşi a vieţii cetăţii şi a comunităţilor rurale nu se modifică deloc, obiceiurile evoluează odată cu sporirea bogăţiilor şi progresul tehnicii. Inspiraţia arhitecţilor se lărgeşte, iar edificiile civile şi religioase capătă dimensiuni necunoscute până acum. Se caută

monumentalul, grandiosul, şi se urmăreşte emoţionarea şi surprinderea spectatorului prin amploarea realizărilor şi bogăţia decorului sculptat. Se întemeiază oraşe până în străfundul satrapiilor îndepărtate, ca la Al-Khanum – situat la hotarul de nord al Afghanistanului (antica Bactriana) – pe care o misiune franceză l-a cercetat cu răbdare.

Bineînţeles, contactele cu zeii străini Greciei sunt numeroase, dar ei sunt interpretaţi în manieră grecească. Se regăsesc în ei, sub alte nume, cu alte trăsături, divinităţi deja familiare, iar jocul interpretării permite să fie primiţi în panteonul strămoşesc. Cultele cu mistere câştigă în acest timp teren, căci ele vor răspunde noilor nelinişti şi aspiraţii.

Fără îndoială, transformările cele mai bogate de viitor privesc viaţă şi realizările spirituale. O curiozitate universală sporeşte interesul pentru discipline atât de diferite precum filosofia, medicina, geografia, istoria sau astronomia şi se dezvoltă rapid cunoştinţele despre om şi trecutul său, ca şi cele asupra universului, Cărţile şi bibliotecile se înmulţesc, precizându-se şi afirmându-se metoda ştiinţifică de cercetare. Doctrina şi exemplul lui Aristotel determină apariţia şi dezvoltarea erudiţiei, punând bazele ştiinţei moderne.

Arta elenistică, greu de clasat geografic şi cronologic, deschide căi noi creaţiei. Compoziţiile urmăresc noutatea, îndrăzneala; uneori o complicare ce merge până la baroc. Gustul pentru anecdotic şi detaliu asigură reuşita artei animaliere şi a genului portretistic. Realitatea contemporană interesează atât clientul» cât şi artistul, şi acesta, preocupat de perfecţiunea artistică, îşi face un punct de onoare din rafinamentul detaliului. Gustul pentru exotism deschide, la rândul său, căi largi imaginaţiei.

Vom fi recunoscători lui François Charnoux că a ştiut să zugrăvească cu naturaleţe şi însufleţire o epocă atât de bogată în inovaţii, atât de fecundă în cuceriri ale spiritului şi ale artei. Să ni se îngăduie, aşadar, după ce am subliniat meritele savantului, să-mi exprim recunoştinţa faţă de camaradul şi prietenul meu.

RAYMOND BLOCH

CUVÂNTUL ÎNAINTE AL AUTORULUI

Lucrarea de faţă este continuarea celei care a apărut în 1903, în aceeaşi colecţie, „Mari civilizaţii”, sub titlul Civilizaţia greacă în epocile arhaică şi clasică. Importanţa şi complexitatea epocii elenistice cereau să-i fie consacrată o expunere la fel de amănunţită care să ne permită să-i apreciem pe deplin bogăţia şi originalitatea. Cele două cărţi au fost, aşadar, concepute ca fiind complementare: ele formează părţi ale aceluiaşi ansamblu, evocând aspectele succesive ale unei aceleiaşi civilizaţii. Pentru a evita repetările inutile, oriunde se înregistrează, în lumea elenistică, o continuitate de sentimente, de instituţii şi de obiceiuri cu epoca precedentă (se va constata că acest lucru se întâmplă destul de des), m-am limitat să mă refer la ideile pe care le-am susţinut în primul volum, ale cărui teme principale se presupune că sunt cunoscute de cititor. De fapt, mi se pare că nu există nimic esenţial de schimbat în lucrarea menţionată, rodul unui efort de sinteză încercat în urmă cu douăzeci de ani.

Structura noii lucrări, conformă planului general al colecţiei, înfăţişează cititorului mai

— Cu acelaşi titlu lucrarea a fost publicată în 1985 de Editura Meridiane în Biblioteca de artă, seria „Arte şi civilizaţii”. 1

Întâi o prezentare a principalelor evenimente istorice, apoi o serie de capitole căutând să definească trăsăturile caracteristice ale epocii. Totuşi, expunerea faptelor este mai amănunţită şi mai întinsă decât în cartea precedentă: extinderea cadrului geografic în care se desfăşoară istoria, înmulţirea şi diversitatea documentelor, importanţa rolului jucat ele indivizi mi-au impus acest lucru; altminteri, riscam să cad în simplificări abuzive. Istoria elenistică este alcătuită din amănunte şi se lasă greu de prins în formule. Se discern mai greu ansamblurile decât unele fapte particulare pe care hazardul documentării noastre le-a lăsat să reapară în mijlocul zonelor de umbră. Naratorul trebuie să accepte aşadar modificarea ritmului şi echilibrului povestirii sale în funcţie de datele inegale de care dispune. Dacă expunerea pierde din claritate, cititorul este răsplătit în mare măsură printr-un sentiment mai viu al complexităţii realului.

La fel ca şi lucrarea precedentă, cea de faţă nu are pretenţia de a fi un tratat, nici măcar un manual. Este vorba tot de un eseu, în care,

după ani în şir de lecturi, de călătorii şi de examinări critice ale textelor şi monumentelor, autorul şi-a propus să-şi formuleze părerile pe care i le sugerau treptat operaţiuni atât de diverse. El n-a căutat să fie complet, ci sincer. El evită ideologiile şi sistemele preferând să discearnă faptele de civilizaţie prin studiul exemplelor concrete. Nu-i place să vorbească de aşezările pe care nu le-a văzut, de textele pe care nu le-a citit sau tradus, de monumentele arheologice pe care n-a avut bucuria să le cerceteze el însuşi. Desigur, abordând un subiect atât de vast, cine s-ar putea mândri că nu a apelat şi la alţii? Trebuie încă. de câte ori e posibil, să se meargă direct la documentul de prima mână, apelând la spe – cialist atunci când autorul nu – are el însuşi competenţa necesară, Acest efort umileşte, dar 11 în cele din urmă linişteşte: astfel încât cred că pot prezenta lucrarea de faţă, aşa cum am făcut-o şi în cazul celei dintâi, ca o „carte de bună credinţă”.

Îmi rămâne să-mi exprim recunoştinţa faţă de cei fără de ajutorul cărora lucrarea n-ar fi apărut. Mă gândesc mai întâi la savanţii tuturor ţărilor şi de toate credinţele al căror laborator imens strânge neîncetat datele disparate ale istoriei, făcându-le accesibile celor interesaţi şi degajându-le treptat sensul. Publicul nu ştie îndeajuns câte sacrificii înseamnă munca necontenită a oamenilor de ştiinţă care-şi consacră viaţa cercetării manuscriselor, clasării cioburilor, interpretării pietrelor. Dincolo de opoziţiile de doctrină sau de certurile personale de care republica istoricilor, filologilor şi arheologilor nu e scutită, ea orice societate umană de altfel, o credinţă comună îi animă, şi aceasta este căutarea constantă, uneori stângace şi imperfectă, dar mereu pasionată, a realităţilor dispărute. Fiecare îşi aduce partea sa de lumină şi adevărul capătă contur treptat, de-a lungul anilor, începând cu studiile de detaliu. Cel care statornic – aşa cum mă străduiesc eu – încearcă să realizeze o sinteză, se simte dator tuturor celorlalţi.

Mulţumirile mele se adresează, în plus, colegilor care m-au ajutat personal în cursul lentei elaborări a acestei cărţi: vechiului meu prieten Raymond Bloch, a cărui încredere n-a fost clintită de îndelungatele răstimpuri care mi-au fost necesare; lui Jacques Treheux, An-dre Laronde, Paul Goukowsky şi Jean-Jac-ques Maffre,

care mi-au comunicat cu mărinimie cercetările lor proprii şi au revăzut în întregime sau parţial şpalturile eu o luciditate critică pentru care le sunt deosebit de recunoscător; tuturor acelora, prea numeroşi ca să-i citez aici, care mi-au furnizat generos o informaţie sau ilustraţii. La editura Arthaud am găsit, ca şi altă dată, ajutorul competent şi devotat al responsabililor diferitelor servicii: d-na Roblin a recitit textul cu o atenţie plină 1

de exigenţă care mi-a permis să elimin multe imperfecţiuni sau neglijenţe; ea a condus cu zel şi fermitate ansamblul operaţiunilor; dl. Rousset-Charny şi d-na Capellazzi m-au ajutat să stabilesc, cu eficienţă şi gust, ilustraţia. Fie ca toţi să găsească aici expresia sincerei mele recunoştinţe.

INTRODUCERE

Termenul elenistic a fost folosit mai întâi pentru a desemna limba greacă, colorată cu termeni ebraici, pe care o foloseau evreii grecizaţi, ca şi cei care, în timpul lui Ptoleme. II Filadelfos, au tradus Biblia numită şi Septanta. Apoi, către mijlocul secolului al XIX-lea, savantul german J.G. Droysen răspândeşte folosirea termenului Hellenismus, care nu are echivalent direct în franceză, pentru a desemna perioada de istorie veche ce se întinde de la domnia lui Alexandru cel Mare până la cea a împăratului Augustus: de atunci s-a încetăţenit obiceiul de a denumi elenistică această perioadă de trei secole, ca şi civilizaţia care s-a dezvoltat în acest timp în lumea locuită de greci. Se disting astfel cu uşurinţă etapele anterioare – Grecia arhaică. şi clasică –, precum şi formele de civilizaţie cele. sunt specifice. Transformarea pe care aventura lui Alexandru cel Mare şi conse. cinţele ei o produc în mentalitatea grecilor, răspândirea pe care o cunoaşte, acum cultura lor, numeroasele descoperiri făcute de savanţii, gânditorii, inginerii şi artiştii greci în toate domeniile, merită să le fie. consacrat un studiu special, pentru a se scoate în evidenţă originalitatea şi importanţa istorică a unei epoci care trece încă prea des în ochii publicului drept o sinip/ă perioadă de tranziţie între strălucirea Atenei clasice şi măreţia Romei imperiale.

Iată obiectul cărţii de faţă, care apare deci, în raport cu aceea pe care am consacra i-o nu de mult începuturilor şi perioadei de

maturitate a Greciei antice, ca o continuare şi o revizuire, şi una şi cealaltă la fel de necesare dacă se are în vedere aprecierea, în toată amploarea ei, a contribuţiei civilizaţiei greceşti. Mai mult decât în volumul precedent, sarcina este în acest caz anevoioasă. Pentru cele trei secole nu mai avem la îndemână expuneri sistematice prezentând faptele în esenţă şi rânduind perspectivele, aşa cum au existat pentru perioada anterioară Istoriilelui Herodot, ale lui Tucidide sau Xenofon. Şi aceasta nu din pricină că anticii nu şi-ar fi manifestat curiozitatea faţă de perioada respectivă: dimpotrivă, bogăţia şi varietatea evenimentelor, rolul captivant pe care Z-au jucat indivizii, diversitatea cadrului geografic erau pe deplin îndreptăţite să stârnească interesul publicului şi numeroşi învăţaţi şi după ei un mare număr de compilatori s-au străduit să răspundă acestei necesităţi, compunând când istoria particulară a cutărei sau cutărei cetăţi, când ambiţioase istorii universale în care destinul schimbător ai popoare Zor şi soarta nesigură a principilor erau prezentate dintr-un punct de vedere menit să îndemne la reflecţie. Dar aceste opere sunt toate, sau aproape toate, pierdute sau păstrate fragmentar. Se va vedea mai departe cum, pentru studierea domniei lui Alexandru, perioadă totuşi privilegiată, suntem siliţi să recurgem la tradiţia indirectă, unde lacunele abundă.

Dar, cu timpul, lipsa surselor literare devine dramatică. Din numeroasele Memorii, redactate de protagonişti ai dramei poZitice sau de contemporani, n-au rămas decât amintirea sau citate? are, scurte şi truncâiiate. Vimic nu supravieţuieşte din ampla istorie a grecilor din 15 Vest, pe care sid Zianul Timaios o compunem prima jumătate a secolului al Ilî-lea î.e.n. şi care se oprea la anul 264. La fel s-a întâmplat cu opera atenianului Filarhos care, înclinat în mod supărător spre dramatizarea istoriei prin gustul pentru anecdotică şi tendinţa moralizatoare, abordează în opera sa evenimentele secolului al III-lea al căror martor a fost. În secolul următor Polibiu este un observator de o altă calitate, dar, din cele 40 de cărţi ale lucrării sale, care relatau întâmplările dintre 220 – 144 î.e.n. – supunerea de către Roma a lumii din bazinul Mediteranei – nu ne-au parvenit decât primele cinci, care se ocupă, după o introducere referitoare la primul război punic, de anii 220 – 216, iar din următoarele, fragmente mai mult s-au mai puţin

întinse. Sursă esenţială pentru noi, chiar dacă ni s-a transmis într-o stare atât de mutilată. Diodor din Sicilia, care a trăit în timpul lui Cezar şi Augustus, a compilat în a sa Bibliotecă istorică, cuprinzând şi ea tot 40 de cărţi, o istorie universală, concepută după un plan analistic, adică prezentând evenimentele an de an, străduindu-se, nu fără stângăcie, să pună de acord cronologia rămână cu cea greacă. Din nefericire pentru perioada care ne interesează, s-au păstrat doar cărţile XVII-XX, consacrate anilor '336 – 301, adică domniei lui Alexandru şi primelor înfruntări dintre dia-dohi. Restul lucrării, care oferea o prezentare succesivă şi amănunţită a istoriei elenistice până în perioada războaielor galice, unde se oprea Diodor, s-a pierdut, cu excepţia câtorva citate păstrate în compilaţii bizantine. Galul Trogus Pompeius, contemporanul lui Augustus, a scris în limba latină Istorii filipice, un fel de istorie universală, în care punea accentul pe alte popoare, insistând mai puţin asupra cuceritorilor romani: nu ne-a rămas decât un rezumat jalnic şi confuz, stabilit în secolul al III-lea e.n. de către un oarecare Iustin. Sărăcia şi stângăcia acestui text nu ne permite câtuşi de puţin să-l utilizăm.

În lipsa unei expuneri sistematice şi neîntrerupte a faptelor, istoricul modern se vede silit să potrivească între ele, în ciuda unor lacune care le separă, mărturii parţiale care s-au păstrat întâmplător. Unele, sunt, e ade" vărat, de un viu interes: este cazul Vieţilor lui Plutarh, în cadrul cărora eroii epocii elenistice ocupă un loc de seamă. Demetrios Poliorcetul, Eumenes, Pirus, Agis şi Cle. omene, Arătos, Filopoimen merită să stea alături de Alexandru cel Mare, în această galerie a personajelor de excepţie, şi retrăiesc în ochii noştri cu o deosebită intensitate. Desigur, Plutarh nu pretinde că scrie istorie, dar îl face pe cititor să reflecteze asupra comportamentului şi destinului uman; el alege deci, din biografia eroilor, doar fapte care pot ilustra ţelul său, favorizând astfel anecdota, savuroasă sau semnificativă, în detrimentul relatării amănunţite a unei acţiuni politice sau militare. Dacă n-am fi avut decât Viaţa lui Alexandru pentru a ne informa asupra acţiunilor cuceritorului, câte fapte esenţiale nu ne-ar fi scăpat din nemaipomenita sa aventură! Dar, odată admisă această limitare voluntară, trebuie să-i recunoaştem lui Plutarh meritul unei temeinice

şi vaste documentări, pe care un remarcabil simţ dramatic şi un dar cu totul ieşit din comun al evocării au ştiut admirabil să o pună în valoare. Nu se pot compara în niciun fel tablourile viguroase ale Vieţilor cu palidele rezumate istorice pe care Pausania Periegetul, jumătate de secol după Plutarh, le-a introdus în lucrarea sa Descrierea Greciei; ele ne sunt totuşi folositoare, prin faptul că păstrează reflexul, pentru un aspect sau altul al epocii elenistice, al operelor anterioare, pierdute, care i-au fost consacrate.

Faţă de lipsa surselor, abundenta documentelor brute îl pune într-o încurcătură la fel de mare pe istoric. Inscripţiile devin extrem de numeroase: în ciuda eforturilor epil7 grafiştilor de a strânge în culegeri lesne de mânuit toate inscripţiile găsite în aceeaşi aşezare sau grupate potrivit categoriei de documente din care fac parte, ele rămân de obicei greu de consultat şi de interpretat. Şi aceasta se întâmplă nu numai din cauză că ne-au parvenit adeseori sub o formă incompletă şi mutilată, ci pentru că prezintă numeroase dificultăţi de limbă, de vocabular, de stil. Fiecare cetate, fiecare sanctuar îşi avea obiceiurile proprii, instituţiile, formele lor administrative, uneori propriul dialect. Fiecare text, redactat şi înscris în funcţie de necesităţi locale, se adresa unui public care înţelegea cu uşurinţă, limbajul în care i se vorbea, aluziile, formulele. Toate aceste lucruri necesită azi note, comparaţii explicative, comentarii savante. Nu există inscripţie care să poată fi înţeleasă în amănunt fără a fi aşezată într-o serie de documente paralele: o asemenea familiaritate nu se poate obţine decât cu preţul unei îndelungate obişnuinţe. Prin acest mijloc istoricul, dacă nu poate în niciun caz spera să obţină viziuni de ansamblu sau puncte de vedere noi asupra evenimentelor principale, pe care textele epigrafice nu le reflectă decât rareori, strânge, în schimb, o mulţime de informaţii disparate, referitoare la fapte şi instituţii de interes local, care aduc în ochii noştri, într-o nes! în sită varietate, preocupările cotidiene ale oamenilor în cadrul îngust în care se desfăşura viaţa lor. Această realitate, pe care marea istorie o neglijează de obicei, este reconstituită în bună măsură prin intermediul epigraf iei, în virtutea documentului brut: numai că marele număr sfidează sinteza.

Alte documente brute, care apar la începutul epocii elenistice şi

continuă să se înmulţească, sunt papirusurile greceşti din Egipt. Clima secetoasă a zonei a permis păstrarea, în grămezile de gunoaie, în învelitorile mumiilor, a unui mare număr de texte scrise pe acest material comod pe care egiptenii se pricepeau de mult timp să-l pregătească, dintr-o plantă pe care solul umed al văii Nilului le-o dăruia din belşug. În afara Egiptului, unde papirusul era totuşi folosit curent, clima mai puţin favorabilă a făcut să dispară acest gen de „documente. Papirusimle greceşti găsite în Egipt, care se numără cu zecile de mii, nu constituie însă de cât mărturii minore asupra vieţii cotidiene şi ele s-au păstrat întâmplător. Niciunul nu provine din arhivele regale ale Lagizilor, niciunul nu se re eră la vreo negociere diplomatică. E vorba de fragmente din ariiivele satelor sau proprietăţilor rurale, de fragmente de corespondentă particulară, de jalbe adresate magistraţilor sau funcţionarilor care administrau treburile provinciei, de însemnări sau socoteli personale, clipii ale textelor literare, respectiv exerciţii de şcolari. Având în vedere varietatea lor, caracter? ul lor adesea surprinzător, dificultatea pe care o prezintă interpretarea şi comentarea lor – care necesită, cum e carul inscripţiilor, o erudiţie specială, domeniu specific papirologului – istoricul trebuie să mânuiască cu prudenţă indicaţiile atât de numeroase pe care le furnizează papirologia asupra vieţii economice, sociale, religioase şi i? itelectuale din câmpia egipteană aflată sub dominaţie greacă. El trebuie să evite extrapolarea abuzivă şi extinderea asupra restului lumii elenistice a faptelor care sunt valabile doar pentru Egipt şi care explică sitiiaţia sa speciala. Dar, pentru această zonă privilegiată, papirusurile ti aduc o informaţie foarte bogată de care trebuie să ţină cont.

Ultima sursă de documente, nu mai puţin dificilă de interpretat, o constittiie arheologia, care se ocupa deopotrivă de momimentele de arhitectură, de monumentele figurate şi de obiectele de uz curent. Or, în mod paradoxal, tocmai pentru epoca elenistică criteriile cronologice ale arheologiei sunt cel mai puţi? i sigure. Se vor vedea mai târziu motivele care explică această nesiguranţă. Dar fapt este ca 19 evoluţia atât de complexă a stilurilor pune adeşea ÎŢI încurcătură într-o asemenea măsură până şi pe specialiştii cei mai avizaţi în sculptura

antică încât şovăie – chiar atunci când e vorba de documente importante şi bine caracterizate – să le atribuie o dată probabilă şi că, în cazul când se încumetă s-o facă, aprecierile lor pot să difere cu aproape două-trei secole. Până şi ceramica, ce constituia până nu demult un mare ajutor pentru cronologie, devine în epoca elenistică mult mai puţin caracteristică şi îşi pierde în bună parte rolul său de „fosilă directoare” ce informează pe arheolog. Doar numismatica, deşi în ansamblu calitatea şi diversitatea ei scad, rămâne un element preţios de informaţie pentru istoric. Cât priveşte arhitectura, casele de locuit sunt relativ bine cunoscute datorită săpăturilor arheologice de la Delos şi Priene. Dar nu cunoaştem sau ştim prea puţin despre palatele în care au trăit monarhii şi} dacă arhitectura marilor structuri urbane se lasă mai bine înţeleasă datorită câtorva frumoase construcţii utilitare, cum este Porticul lui Atalos din agora Atenei, trebuie să admitem totodată că principalele monumente ale epocii elenistice, temple sau construcţii publice, deşi numeroase şi importante, nu au prilejuit nici pe departe studii şi lucrări comparabile cu acelea tot mai numeroase consacrate celor mai mărunte vestigii ale monumentelor arhaice sau clasice. Şi în acest domeniu rămânem tributari modei şi capriciilor gustului nostru.

Acestea sunt, în bogăţia lor surprinzătoare, în lipsa unor criterii bine stabilite pentru a le clasa, sau în starea jalnică în care se află din pricina ravagiilor timpului, elementele de informaţie de care dispune istoricul şi pe care el trebuie să le folosească pentru a restitui epocii elenistice caracterul său original în îndelungata aventură a civilizaţiei europene. În ce priveşte limitele cronologice precise în cadrul cărora trebuie să se desfăşoare prezentarea de faţă, printre autori se manifestă câteva divergenţe, fără să influenţeze de altfel esenţialul: unii consideră că trăsăturile originale ale lumii elenistice se întrevăd încă de la mijlocul sau chiar de la începutul secolului al IV-lea î.e.n. Anul 360 î.e.n. a fost reţinut ca punct de plecare de către savanţi cu renume. Alţii, în schimb, preferă, potrivit unei opinii mai tradiţionale, să adopte ca început al epocii elenistice moartea lui Alexandru, 13 iunie 323, ceea ce prezintă avantajul de a fixa un reper precis, legat de un eveniment important. Există cercetători ce consideră sfârşitul

epocii clasice la bătălia de la Cheroneea, în 338, care marchează prăbuşirea cetăţilor greceşti în faţa puterii crescânde a monarhiei macedonene.

Fiecare din aceste soluţii scânteineiază pe argumente serioase şi pe bună dreptate se poate şovăi între ele. Dar, de fapt, dezbaterea asupra acestui punct nu e dăcât o discuţie academică, căci e vorba de o problemă artificială: evoluţia civilizaţiei şi a moravurilor, chiar profundă, nu are loc niciodată brutal, cu excepţia unui cataclism universal, ci se manifestă treptat, de-a lungul anilor, şi doar prin analiza retrospectivă este posibilă surprinderea, din complexitatea faptelor, a celor care pregătesc sau lasă să se întrevadă direcţiile, ulterioare. Alegerea unei limite cronologice nu răspunde deci decât comodităţii prezentării, fără a pretinde să ţinem seama în întregime de realitate. Iată de ce am adoptat, în această Zuerare, ca punct de plecare al studiului nostru, momentul urcării pe tron a lui Alexandru cel Mare, după asasinarea tatălui său Filip, în vara anului 336 î.e.n.: fără a uita ca sarcină cuceritorului a fost pregătită prin încercări sau proiecte anterioare, nici că lumea nouă pe care el o proiecta se găsea, într-o anumită măsura, conturată înaintea lui în societatea greacă a cărei grijă el şi-o asumă, aş vrea să subliniez, prin alegerea datei respective, ro-2C21 lui preponderent pe care îl joacă acest mare om într-un fenomen istoric de importanţă majoră.

Cât despre limita inferioară, ne vom folosi de data, în ge? ieral acceptata, care o fixează la bătălia de la Actium, 2 septemb? ne 31 î.e.n. În acea zi, ca şi la Maraton, soarta armelor hotărăşte între două tipuri ele civilizaţie, una îndreptată spre Egiptul lagid şi Asia e! e? iizată, cealaltă dominată de Roma şi de tradiţia latină; cea din urmă repurtează victoria şi, datorită sistemului politic al principatului, va organiza lumea mediteraneană t7 într-un cad? u unitar, primind? noştenirea elenistica şi reluând ambiţia lui Alexandru de realizare a monarhiei universale, în timp ce până la această dată, în ciuda progreselor statornice şi spectaculoase ale Romei în Orient, istoria romană şi cea greacă îşi împart sarcina de a prezenta evenimentele din două perspective diferite, dualitate ce complică nespus rolul prezentatorului, după bătălia de la Actium, odată cu instaurarea

imperiului, istoria îşi regăseşte tinitatea: Roma devine centrul lumii şi dacă jumătatea orientală a bazinului mediteranean co? i-tinua să vorbească greceşte şi să-şi trăiască viaţa cotidiană în cadrul cetăţii, de acum înainte politica, eeoaiomia şi câiiar cultura se vor dezvolta şi transforma în funcţie de Roma. Ruptura în acest caz este clară şi se înţelege că ea a constituit un punct de plecare pentru o nouă eră, folosită în anumite provincii pentru a data inscripţiile. Nu e mai puţin adevărat ca, în multe privinţe, modalităţile de trai pe care epoca elenistică le-a statornicit nu au dispărut brusc odată cu instituirea imperiului. Nu vo?? i şovăi deci, când e cazul, să recurgem la documente posterioare bătăliei de la Actium, dacă sunt într-adevăr reprezentative pentru gusturile sau obiceiurile elenistice, pe care epoca imperială nu le-a respins în întregime. Dar este ti? npul acum să trecem la fapte.

Capitolul is i

ALEXANDRU

SAU MONARHIA UNIVERSALA

Alexandru, al treilea cu acest nume în istoria dinastiei macedonene a Argeazilor, avea abia 20 de ani când asasinarea tatălui său, Filip, în vara anului 336, îl aduce pe neaşteptate la puterea supremă. Relaţiile dintre tată şi fiu deveniseră încordate în ultima vreme, Filip părăsind-o pe regina Olimpiada, mama lui Alexandru, în favoarea unei noi căsătorii cu o tânără macedoneană, Cleopatra, care-i dăruieşte o fiică. Dar, îndată după moartea regelui, spiritul de hotărâre al tânărului rege, sfătuit şi sprijinit de unul din cei mai buni prieteni ai tatălui său, Antipatros, îi asigură succesiunea fără discuţie. Prezentat de către Antipatros adunării poporului macedonean, el este de îndată ovaţionat şi recunoscut rege. În acelaşi timp, printr-un lanţ de crime de stat, dispăreau pretendenţii sau adversarii, reali sau presupuşi; un văr primar al lui Alexandru, pe care Filip îl înlăturase odinioară de la putere pentru a-i lua locul, copilul pe care Filip îl avusese cu Cleopatra, însăşi Cleopatra, unchiul său Atalos. Astfel de rivalităţi necruţătoare şi răfuieli sângeroase se vor menţine de-a lungul întregii istorii a monarhiilor elenistice. Noul suveran al Macedoniei se vede în curând investit de greci cu aceeaşi autoritate pe care i-o acordaseră şi lui Filip

după victoriile sale; Consiliul amfictioni «şi cel al Ligii de la Corint îi recunosc supremaţia şi îl confirmă în funcţia de comandant al armatei federale care, potrivit hotărârilor luate în 337, trebuia să pornească o expediţie în Asia, împotriva regelui Persiei. Alexandru reia fără şovăire şi neîntârziat marele plan făurit de tatăl său.

În ciuda vârstei, el era, din punct de vedere psihologic şi militar, bine pregătit. Ca moştenitor al dinastiei Argeazilor, care trecea drept descendentă din Herakles, fiul lui Zeus, cum putea Alexandru să nu creadă în menirea sa? Lui Filip i-a plăcut să amintească această origine vestită, bătând, chiar în 356, anul naşterii lui Alexandru, monede de aur cu chipul lui Herakles. Din partea mamei sale Olimpiada, fiiea regelui Epirului, Neoptolem, Alexandru se înrudea eu vechea dinastie a Ea ciziilor, care se trăgea din Ahile. Amintirea dublă a făptuitorului celor douăsprezece munci şi a înflăcăratului erou al Iliadei îl va urmări pe tânărul suveran, dornic să-i egaleze în vitejie. Strălucita lui înrudire constituia, în ochii grecilor, o garanţie în privinţa caracterului elenic al regelui Macedoniei, care putea, pe de altă parte, să se bizuie pe credinţa poporului din care se născuse. Cetăţile greceşti nu aveau sentimentul că se aliază cu un barbar şi aceasta deoarece de generaţii întregi dinastia macedoneană era primită, alături de greci, să participe la Jocurile olimpice în cadrul cărora obţinea victorii. Potrivit tradiţiei, educaţia tânărului principe este încredinţată unor dascăli greci, printre care s-a numărat, se pare, retorul Anaximene din Lampsaeos. Apoi, timp de trei ani, de la vârsta de 13 la 16 ani, Alexandru l-a avut ca dascăl pe Aristotel din Stagira, cel mai mare spirit al vremii, a cărui învăţătură filosofică şi enciclopedică l-a influenţat profund. Regele va ajunge să spună mai târziu că, dacă lui Filip îi datora viaţa, dascălului său Aristotel îi datora ştiinţa de a trăi în chip nobil Cunoscător al literaturii greceşti, el apelează deseori la poemele lui Homer sau la tragediile lui Euripide, pe care le are vii în minte. Interesul pe car e-l va arăta, în timpul îndelungatei aventuri din Asia, pentru ţările exotice şi popoarele băştinaşe, pentru credinţele şi obiceiurile lor, reflectă curiozitatea geografico-etnografică atât de vie la greci încă de la Hecateu din Milet şi de la continuatorul său Herodot, întreţinută apoi de istorici precum Xenofon şi dezvoltată sistematic, chiar în perioada

lui Alexandru, de cercetările lui Aristotel şi ale şcolii sale. Bineînţeles, Alexandru vorbeşte la perfecţie două limbi: dacă macedoneana e limba în care se adresează supuşilor şi soldaţilor săi credincioşi, în schimb, cu tovarăşii săi obişnuiţi şi cu străinii discută în greaca attică, dialectul cel mai răspândit în lumea elenică, ca urmare a strălucirii politice, economice şi intelectuale a Atenei.

Încrederea în prestigiul neamului său şi în destinul personal, calităţile de spirit şi de caracter, tânărul principe a fost chemat să le pună în practică alături de tatăl său. La vârsta de 16 ani, în 340 – 339, în timp ce Filip conducea o expediţie împotriva Bizanţului, Alexandru, care se ocupa de treburile statului în lipsa regelui, întemeiază prima cetate care-i poartă numele, Alexandropolis din Tracia, care se cheamă astfel până în zilele noastre. Fondarea oraşului este semnificativă şi va fi urmată de multe altele. Doi ani mai târziu, în timpul bătăliei de la Cheroneea, în 338, Filip nu şovăie să-i încredinţeze fiului său comanda directă a cavaleriei grele, a cărei misiune, în aripa stângă a dispozitivului macedonean, era de a obţine victoria, înflăcărarea tânărului, curajul, ardoarea sa în luptă, care însufleţea armata prin exemplul personal, se vor manifesta de-a lungul domniei sale războinice şi vor răsturna nu o dată în favoarea lui soarta bătăliilor.

Potrivit exemplului părintesc, Alexandru nu vrea să se angajeze în Asia fără a-şi fi asigurat temeinic spatele în Europa, înainte de a ajunge din nou, dincolo de Strâmtori, la capetele de pod stabilite de generalul macedonean Parmenion, el trebuia să îndepărteze de la graniţele de nord şi de vest ale regatului ameninţările stârnite de turbulenţa tradiţională a populaţiilor barbare. Acesta este scopul campaniilor scurte şi strălucite din primăvara anului 335, spre nord, pentru a supune unele triburi trace, a le împinge până la Dunăre şi a-i învinge, dincolo de fluviu, pe geţii care se încumetau uneori să-l treacă; odată liniştite, coloniile greceşti de pe ţărmul apusean al Mării Negre, Apolonia Pontică, Odesos, Istros, se alătură Macedoniei. Spre Vest, în Munţii Balcani, trebuie să-i potolească pe ilirii jefuitori, în timp ce Alexandru era ocupat cu pedepsirea barbarilor, asigurându-şi autoritatea morală asupra armatei macedonene cu prilejul acestor expediţii în regiunile din spate, Anti-patros, om politic încercat,

exercita regenţa în capitală, ia Pe la dovedind regelui că se putea bizui fără rezerve pe credinţa lui.

Se aflau, cu toate acestea, în Grecia peninsulară, oameni ca Demostene care nu renunţaseră câtuşi de puţin la ura lor împotriva Macedoniei. Ei nu erau lipsiţi de mijloace de acţiune: noul rege ai Persiei, Darius III Co-domanul, care domnea din mai 336, preocupat să îndepărteze pericolul unei invazii macedonene, împărţea cu dărnicie subvenţii ce-i permiteau să cumpere conştiinţele şi să acopere cheltuielile de război. Când un zvon fals venit din îndepărtata Albanie anunţă că Alexandru a murit, luptând împotriva ilirilor, se consideră că a sosit momentul pentru a şterge amintirea Cheroneei. Teba, marea învinsă în această bătălie, se ridică la chemarea democraţilor cetăţii, care asediază garnizoana macedoneană stabilită de Filip în fortăreaţa Cadmeea. Atenienii. aţâţaţi de Demostene, înclinau să se alăture răscoalei. În Pelopones, Arcadia şi Elida se dovedeau puţin sigure. Hegemonia macedoneană avea să fie pusă oare în discuţie?

Riposta a fost fulgerătoare. În 13 zile, în toamna anului 335, Alexandru revenea din Iliria pe cărări de munte, aduna în jurul său contingentele celorlalte cetăţi beoţiene ce pizmuiau Teba şi, cu ajutorul faceenilor, învingea trupele tebane şi ocupa oraşul. Respectând instituţiile create de tatăl său, el încredinţează cu dibăcie Consiliului Ligii de la Corint, care grupa cetăţile greceşti, grija de a hotărî pedeapsa celor vinovaţi, ce au rupt alianţa făgăduită lui Filip. Sentinţa este îngrozitoare: Teba va fi ştearsă de pe faţa pământului, iar populaţia ei dusă în sclavie. Alexandru veghează la executarea drasticelor hotărâri, care nu erau contrare dreptului tradiţional de război la greci, dar care rareori loviseră o cetate atât de importantă şi vrednică de respect. Planul său era să-i înspăimânte, printr-un exemplu, pe cei care i se opuneau şi scopul a fost pe deplin atins. Din tot oraşul, distrus din temelie, regele nu cruţă decât o casă, aceea în care locuise odinioară poetul Pindar, ca mărturie a admiraţiei pentru cultură, pe care i-o insuflaseră dascălii săi greci. Atenienii, cruţaţi de Alexandru, aşa cum se purtase şi Filip cu ei după Cheroneea, s-au arătat plini de amabilitate faţă de el. Orice risc de ridicare împotriva autorităţii macedonene era acum înlăturat şi, de fapt, n-a mai apărut

niciun alt simptom serios până la sfârşitul domniei.

Astfel, calmul odată restabilit în Grecia, Liga de la Corint, în înţelegere eu regele Macedoniei, pe care-l recunoscuse drept şef al forţelor expediţionare, hotărăşte ca războiul împotriva Imperiului Ahemenid să fie pornit în primăvara următoare (334). Contingentele cetăţilor greceşti se strâng la Amfipolis; numeric, nu prezentau importanţă: aproape 7.000 de infanterişti şi 600 de cavaleri, contribuţie ne-tt însemnată în comparaţie cu trupele de mercenari greci urcând la peste 50.000 de oameni, de care dispunea Marele Rege. Atena, cu populaţia cea mai mare dintre cetăţile greceşti, nu furnizează decât 700 de soldaţi şi 20 de vase de război. De altfel, flota nu avea să joace, în operaţiunile ulterioare, decât un rol auxiliar. Grosul armatei lui Alexandru era format din macedoneni, cavaleria tesaliotă şi barbarii recrutaţi în Tracia sau în Iliria. Mai mult decât hopliţii Ligii, aceste trupe rudimentare, ataşate regelui printr-un legământ personal, erau cele care porneau să cucerească Asia. Aceasta era de fapt chiar intenţia lui Alexandru: punând piciorul pentru prima dată pe ţărmul asiatic al Dardanelelor, el înfige lancea în pământ, ca şi cum l-ar fi luat în stăpânire. Reedita astfel gestul pe care tradiţia epică îl atribuia, de la Ciuturile ciprice, eroului Protesilaos, primul grec care a debarcat pe ţărmul Troiei. Epitetul doriktetos, „cucerit de lance”, va desemna de acum înainte, în timpul perioadei elenistice, teritoriile ocupate prin forţa armelor şi administrate în virtutea acestui drept. Alexandru, pornind în marea aventură care nu avea să se sfârşească decât odată cu viaţa sa, punea implicit bazele unei ordini noi, justificând folosirea forţei în favoarea omului privilegiat, favorit al zeilor, care îi acordau victoria. Consecinţele acestui act aveau să fie mult timp resimţite.

Cum putem cunoaşte istoria deceniului cuprins între anii 334 şi 323, care a modificat profund destinul civilizaţiei europene? Oricât de surprinzător ar putea părea, nu ni s-a păstrat nicio relatare contemporană, nici chiar apropiată de evenimente. Ele n-au lipsit totuşi; fie că e vorba de istoria oficială, ca aceea pe care filosoful Calistene, nepotul lui Aristotel, a alcătuit-o până la moartea sa tragică, în 327, fie de Memoriile lăsate de mai mulţi tovarăşi ai regelui, ca generalul Ptolemeu, viitorul su9 veran al Egiptului, sau amiralul

Nearhos, care conduce flota de la Ind până la Golful Persie, ori inginerul Aristobul, a cărui operă, redactată cu o oarecare distanţare, s-a bucurat de o mare faimă. Arhivele regale, sau Efemerides* pe care le ţinea cu grijă un grec, Eumenes, reprezentau un fel de carte-jurnal, cu numeroase documente, la care se adăuga corespondenţa oficială a regelui, bogată (fiindcă se menţionează în textele noastre 72 de scrisori ale lui), dar de o autenticitate uneori îndoielnică. Aceste documente, îmbinate cu povestirile protagoniştilor, au fost mai mult sau mai puţin direct folosite de contemporanii care, fără a fi luat parte la faptele cuceritorului, au ţinut să le păstreze amintirea: fostul dascăl al lui Alexandru, Anaximene din Lampsacos, şi mai ales istoricul Cleitarhos, prieten intim al lui Ptolemeu, preocupat să prezinte într-o lumină favorabilă rolul, de altminteri important, jucat de acest ofiţer făgăduit unui destin regesc. Alături de aceste lucrări serioase, o seamă de pamflete, unele potrivnice, altele favorabile cuceritorului, trădau interesul opiniei publice pentru un personaj istoric de excepţie. Or, din această literatură bogată nu ne-a ajuns direct nimic sau aproape nimic. Noi nu o cunoaştem decât prin intermediul adaptatorilor sau compilatorilor mult mai recenţi, dintre care cel mai vechi este Diodor (a doua jumătate a secolului I î.e.n.). Cartea XVII a Bibliotecii istorice reprezintă prima relatare continuă de care dispunem pentru istoria lui Alexandru. Ea se bazează pe combinarea mai multor izvoare, printre care Cleitarhos s-a bucurat, se pare, de o atenţie deosebită. Vioaie şi documentată, naraţiunea se parcurge cu plăcere, impregnată cum e de anecdote menite să sublinieze meritele eroice şi mărinimia regelui. Curtius Rufus, Iustin şi, în bună parte, Plutarh se leagă de aceeaşi tradiţie eteroclită în cadrul căreia domină Cleitarhos şi care se numeşte Vulgata. În schimb, istoricul Arian, care îmbina vasta sa erudiţie cu experienţa directă a treburilor

Capadociei sub în… olului, suplă şi eficientă totodată, îl făceaul II e.n.), încerca să im bună dreptate de temut pentru un invadator

— N încrezător într-o superioritate care părea de bine stabilită, el nu consideră necesar a intervină personal şi lasă conducerea opepublice (administrator al paratul Hadrian, în secolul prezinte critic expediţia lui Alexandru, în opera sa intitulată Anabasis, unde relua

dinadins titlul ales odinioară de Xenofon pentru relatarea expediţiei celor zece mii de-a lungul Imperiului ahemenid. O altă lucrare a lui Arian, Indlka, se referea la călătoria pe mare a lui Nearho de la gurile Indului până la Golful Persic, TRAC Arian acordă preferinţă mărturiilor lui Ptolemeu şi ale lui Aristobul, de unde deciirg şi deosebirile sensibile faţă de Vulgata. Dacă r se neglijează născocirile fanteziste care au alcătuit de-a lungul veacurilor Romanul lui Alexandni, pus sub numele apoerif Calistene şi numeroasele sale versiuni medievale în diferite limbi (printre care şi franceză), cunoaşterea – OAOA noastră despre cuceritor şi faptele sale se bazează pe cele două tradiţii – Vulgata şi opera = u>s! lui Arian. Câteva inscripţii interesante şi date numismatice adaugă puţin la contribuţi acestor texte. Dacă succesiunea evenimentele şi cronologia lor sunt destul de clar stabilite amănuntul faptelor rămâne uneori neclar şi interpretarea lor nu e totdeauna sigură, simpla înşirare a victoriilor şi amploareaţiunilor, raportată la dimensiunea teritorială cuceririlor şi la dificultăţile pe care le zentau, sunt, cum se va vedea în destul de elocvente prin ele însele.

Armata care câştigase teren în Asia, în regiunea! Abydos, în strâmtoarea Dardanele, nu avea efective importante: 30.000 de infanterişti, în jur de 5.000 de călăreţi. Ea pornea să înfrunte! trupele mult mai numeroase ale Marelui Rege, Acesta, Darius III Codomanul, domnea, ca ŞUETA Alexandru, din 336, şi-şi datora tronul revolte de palat. El nu avea, desigur, calităţile de comandant ale adversarului său, dar: autoritatea sa asupra supuşilor, foarte obişnuiţi de o tradiţie seculară cu obedienţa, resursele sale în oameni şi bogăţii, buna organizare a

Fig. 1. Anatolia occidentală raţiunilor din Asia Mică pe seama generalilor săi, adică a satrapilor persani, care se aflau în fruntea provinciilor Anatoliei, şi a lui Memnon din Rodos, conducătorul unui important contingent de mercenari greci aflaţi în serviciul Marelui Rege. Memnon se pronunţă pentru adoptarea tacticii pământului ars, lăsând armata cotropitoare să intre într-o ţară lipsită de resurse pentru a o nimici astfel cu mai multă siguranţa. Dar satrapul Frigiei heles-pontice nu acceptă să-şi lase provincia pustiită şi optează pentru

o confruntare neîntârziată. Alexandru, după un pelerinaj la vatra Troiei, în amintirea strămoşului său Ahile, îşi ajunge trupele aproape de Abydos şi, urmând drumul spre est, înfruntă duşmanul care-l aştepta pe malul unui mic râu de coastă ce se varsă în Marea Marmara, numit Granicos. Un atac năvalnic al cavaleriei macedonene, condus chiar de rege, hotărăşte victoria, înghesuind, după o violentă încăierare, escadroanele perşilor. Alexandru plăteşte din plin cu propria-i piele: fără intervenţia unuia din prietenii săi, Cleitos cel Negru, el ar fi căzut sub loviturile unui călăreţ persan. Dar, agerimea şi curajul său dejoacă planurile duşmanului. Mercenarii greci, care constituiau forţa principală a infanteriei Marelui Rege, sunt nimiciţi, după deruta cavaleriei care lăsase aripile descoperite, După această primă ciocnire (iunie 334), Alexandru îşi asigură ascendentul asupra adversarului, confirmându-şi prestigiul de comandant şi luptător în faţa propriilor generali şi a trupelor sale.

Consecinţele bătăliei de la Granicos sunt deosebit de importante: Alexandru ştie să-şi exploateze succesul cu luciditate şi hotărâre. Nu numai Frigia helespontică, dar şi bogata provincie Lidia din inima Anatoliei occidentale, cu capitala la Sardes, centrul puterii persane din Asia Mică, apoi cetăţile greceşti din Ionia se predau sau se alătură autorităţii sale. În provinciile supuse, Alexandru numeşte ofiţeri macedoneni ca satrapi în locul funcţionarilor ahemenizi, fără a modifica sistemul administraţiei locale, în oraşele greceşti Priene, Efes, Milet (singurul pe care a trebuit să-l cucerească cu forţa), el se ocupă de restabilirea autonomiei şi independenţei, trăsături proprii ale cetăţii: cum puterea persană s-a sprijinit de obicei fie pe tiranii locali, fie pe oligarhii, prăbuşirea acesteia are în general drept consecinţă instaurarea unor regimuri democratice, partizanii Marelui Rege cedând locul facţiunii potrivnice, în Grecia peninsulară, dimpotrivă, monarhia macedoneană favoriza cel mai adesea regimurile oligarhice, respectiv tiraniile. Nu era vorba de o preferinţă ideologică, ci de o alegere dictată de fiecare dată de împrejurări. Pentru Alexandru prezenta o importanţă prea mică dacă administraţia cetăţilor greceşti era conformă unui anumit principiu de guvernare sau altuia: condiţia era să se arate supusă părerilor sale. Preocuparea sa, în Asia, era de

a-şi substitui autoritatea celei „k Marelui Rege, folosind cât mai bine condiţiile locale, a căror diversitate trebuia s-o respecte. Din această pricină el veghează la delimitarea teritoriului propriu oraşelor greceşti, care nu plătea tribut, spre deosebire de restul ţării, care era proprietatea regelui. Conştienţi de acest avantaj şi recunoscători celui care-i eliberase de sub jugul ahe-menid, grecii din Asia sunt primii care îi acordă lui Alexandru, în timpul vieţii, onoruri divine şi statornicesc un cult în acest scop. Ei reiau astfel o formă de adulare de care s-a bucurat odinioară Agesilau şi care avea să cunoască o soartă extraordinară.

Pornind din Ionia spre sud, Alexandru încearcă să cucerească neîntârziat litoralul sudic al Asiei Mici. Caria se supune autorităţii sale cu ajutorul bătrânei regine Ada, sora răposatului Mausolos, pe care celălalt frate al său, Pixpdaros, o înlăturase odinioară de la putere: tânărul rege o tratează cu onoare şi considera-ţie şi acceptă chiar să fie adoptat ca fiu al ei. El punea astfel pentru prima dată în tică o politică originală de înţelegere personal» cu suveranii locali de care avea să se folosească din plin mai” târziu. Cu toate acestea, Hall carnasul, importantă cetate de coastă, principalul port al Cariei, unde Memnon se repliasţ sprijinindu-se pe flota persană, neatinsă şi puternică, respinge primele atacuri: Alexandri se vede silit să supună oraşul unui îndelunga asediu, timp în care Memnon reuşeşte să scapi pe mare. În ciuda anotimpului nefavorabil care începea, Alexandru îşi continuă drumul de lungul regiunilor de coastă, Licia, Pamfilia, pe care le cucereşte pe rând. Apoi, el înainteazi spre nord, prin Pisidia şi Frigia, unde întâlneşte, chiar în inima Anatoliei, la Gordion vechea capitală a regelui Midas, contingentul pe care-l trimisese din Carla sub conducere; lui Parmenion. În iarna anului 334 – 333 s (întâmplă să vadă într-un sanctuar carul întemeietorului dinastiei frigiene, Gordias: o veche tradiţie făgăduia stăpânirea Asiei celui care va izbuti să desfacă nodul încurcat ce fixe jugul de oiştea carului. Alexandru, dacă sf poate avea încredere în mărturiile unora dintre istoriografii săi (pe care critica modernă nu înclină deloc să-i urmeze în această privinţă) taie dintr-o lovitură de sabie faimosul nod gordian. Adevărată sau falsă, anecdota arată perfect caracterul cuceritorului, preocupat să

înflăcăreze imaginaţia mulţimii, atent la prevestirile oracolelor şi puţin înclinat spre tergiversare: de aici faima de care s-a bucurai pe bună dreptate.

În acest timp, Darius şi generalii săi îşi reorganizau armatele, nu fără peripeţii dramatice. Memnon, care se folosise de flotă pentru a ocupa Chiosul şi a debarca la Lesbos, moare în această insulă în vreme ce asedia Mitilene: astfel dispărea cel mai bun strateg de care dispunea Marele Rege. Flota persană nu va mai juca de acum înainte decât un rol minor, întreprinzând raiduri sporadice în Marea Egeeâşi strânge forţele în Siria unde u amă pe mercenarii greci ai lui Memnon. Atenianul Haridemos îl sfătuieşte să se bizuie „P ei pentru a înfrunta armata macedoneana trupe solide, călite în luptă şi omogene Dar pizma nobililor iranieni faţa de grec îl determină pe Darius să respingă acest sfat, poate salvator şi Haridemos, care n-a ştiut să se saună de bunăvoie, este dat pe mâna călăului de mânia Marelui Rege. Asaltul lui Alexandru era aşteptat deci de o armată numeroasa, dar nesudată: la nucleul de luptă alcătuit din mercenari se adăugau trupele uşoare ale asiaticilor şi cavaleria iraniană.

Părăsind litoralul Mării Negre, Alexandru încredinţează unuia din cei mai buni generali ai săi, întigonos, grija de a veghea asupra Frigiei şi de a apăra împotriva oricărei încălcări frontiera orientală a cuceririlor din Anatolia, stabilită pe fluviul Halys. Întigonos avea să se arate demn de încrederea acordată până la sfârşitul domniei. Liber din această parte, regele se îndreaptă spre Siria, arătându-şi astfel clar intenţia de a nu se mulţumi doar cu ocuparea Asiei Mici. Reţinut, o vreme în Cilicia, la Tars, de o boală, este îngrijit de medicul Filip din Acarnania. În timp ce Filip tocmai îi dădea un medicament, Alexandru primeşte o scrisoare de la Parmenion în care acesta îl înştiinţa că Filip fusese cumpărat de oamenii lui Darius şi avea de gând să-l otrăvească. Neînfricat, regele îi întinde scrisoarea medicului şi bea cupa în care se afla leacul: încrederea pe care i-o inspirau prietenii era mai presus de orice denunţ calomnios. Un asemenea gest face să se înţeleagă devotamentul faţă de persoana sa, pe care ştia să-l inspire celor din jur.

Refăcut, el străbate trecătorile de munte care dădeau în Siria şi iese în câmpia de coastă a Alexandretei în toamna anului 333.

În timp ce înainta spre sud, află deodată că

Darius, printr-o manevră inversă, de altminteri rp nepregătită, traversase şi el munţii şi ocupase Isos, în spatele lui Alexandru. Armata mace, doneană se găsea izolată de Asia Mică. Schirru bându-şi îndată direcţia, Alexandru înfruntă for. tele lui Darius, superioare numericeşte, pe malurile Pinarosului, un mic râu de coastă cart se varsă în golful Alexandretei, în apropiers de Isos. Bătălia s-a dat eu fronturile răsturnate Alexandru aflându-se cu faţa la nord, perşii spre sud. Un atac de cavalerie condus persona. de rege, în aripa dreaptă, hotărăşte soarta armelor, după o luptă crâncenă. Darius îşi întoarce carul în goana mare şi fuge, provocânc deruta armatei sale. Mercenarii greci, care luptaseră bine, au scăpat în majoritate teferi şi unii ajung să se întoarcă în Grecia, unde regele Spartei, Agis, îi angajează în serviciul său. Îi bagajele lui Darius, părăsite la Damasc, macedonenii găsesc cortul lui somptuos, mobilierul luxos şi mai ales iau prizonieri pe mama, soţia, cele două fiice şi pe fiul Marelui Rege. Departe de a-i trata pe captivi ca pe nişte sclavi, aşa cum legile războiului şi antecedentele epopeii troiene îi dădeau dreptul, Alexandru îi înconjoară cu grijă, îndeosebi pe regine mamă, liniştindu-i în privinţa sorţii lui Darius, pe care ei îl credeau mort. Blândeţec stârneşte o impresie puternică, cumpătarea şi mărinimia regelui sunt lăudate.

Mai mult decât bătălia de la Granicos, aceeg de la Isos îi aduce lui Alexandru prestigiu, glorie şi câştig. Rupt de ariergardă, el a ştiut să întoarcă în avantajul său o poziţie primejdioasă, folosind îngustimea terenului care împiedica adversarul să-şi desfăşoare trupele, superioare ca număr. Conducând el însuşi atacul hotărâtor, se dovedeşte superior lui Darius care înspăimântat, şi-a căutat salvarea în fugă. Dramatica înfruntare corp la corp dintre regele macedonean, călăreţ aprig, şi regele persan întorcând carul, înnebunit de spaimă, înflăcărează imaginaţia şi inspiră artiştii: vesti tul mozaic descoperit într-o casă bogată din Pompei produce eu fidelitate un tablou pictat la ci-tpra decenii după eveniment, dar inspirat din relatarea martorilor oculari. Puţine documente figurate sunt atât de impregnate de istorie. Stăpân al bogăţiilor persane părăsite pe câmpul de luptă, Alexandru avea acum resurse pentru finanţarea în continuare a războiului, fără a

trebui să le solicite, cu forţa, de la cetăţile greceşti, într-o singură zi a lui octombrie 333, toată partea occidentală a Imperiului ahemenid se găsea virtual supusă autorităţii macedonene. Darius, care se refugiase dincolo de Eufrat, trimite în zadar trupe în centrul Asiei Mici: Antigonos apără cu străşnicie împotriva oricărui atac noua frontieră stabilită pe râul Halys. În acest timp, Alexandru supunea Siria şi Fenicia, unde doar oraşul Tir, încrezător într-o situaţie ce părea inexpugnabilă, rezistă pretenţiilor învingătorului: au trebuit opt luni de asediu îngrozitor pentru a cuceri locul, nu fără pierderi grele. Populaţia a fost masacrată sau vândută ca sclavi. Lipsită de ultimul punct de sprijin, flota lui Darius, pe care generalul persan Farnabazos încercase la un moment dat să o strângă pentru operaţiuni în Marea Egee, se împrăştiase sau se predase macedoneanului. Ciprul şi Rodosul, aflate la început în expectativă, trec de partea celui mai puternic, întreaga Mediterană orientală, cu teritoriile care o mărgineau, cu excepţia Egiptului, era de-acum înainte supusă lui Alexandru.

Darius putea să măsoare amploarea înfrângerii sale. Nu numai că pierduse coasta mediteraneană a posesiunilor din Asia, dar chiar regiuni unde Alexandru nu apăruse încă se desprindeau de Imperiul ahemenid: era cazul provinciilor din Anatolia de nord, precum Bi tinia sau Paflagonia, în timp ce Capadocia sau Armenia erau puţin sigure. Marele Rege, pentru a se salva, doreşte să ajungă la un compromis. El îi trimite lui Alexandru o scrisoare, care-i parvine acestuia în timpul asediului Tirului şi în care îi propune, în afara unei sume conducea Egiptul în numele lui Darius renunţă la luptă şi, purtând tratative cu regele macedonean, îi predă ţara. Conştient de originalitatea şi bogăţia acestei regiuni a imperiului, Alexandru n-o încredinţează unui comandant militar, ci o păstrează sub controlul său direct, mulţumindu-se să însărcineze cu administrarea finanţelor locale un grec, născut acolo, Cleomene din Naucratis. Iarna lui 332 – 331 o petrece în Egipt. E momentul când, prevenit de un vis, regele întemeiază în faţa insulei de coastă Faros, cunoscută încă din Homer, la limita dintre Deltă şi Marmarica, un oraş nou căruia îi dă numele Alexandria: aflată alături de târguşorul egiptean Racotis, cetatea –

înzestrată cu instituţiile tradiţionale ale statelor elenice, aliate, dacă nu de supuse… populată în curând cu cetăţeni veniţi din toate puternic cum nu se mai văzuse altul pin; colţurile lumii greceşti – avea să permită, atunci în Mediterana. Alexandru cere ca acor datorită porturilor vaste şi sigure, schimbul – ţi-on să fie citit în făt comod al produselor agricole tradiţionale, aduse până aici pe canalele Nilului, contra mărfurilor venite din toată Mediterana. Aceasta însemna deschiderea definitivă spre exterior a celei mai bogate regiuni a lumii antice.

uriaşe ca răscumpărare a libertăţii prizonierilor regali, cedarea tuturor regiunilor cucerite şi a anexelor lor: Asia Mică până la râul Halyş Siria şi Palestina până la Eufrat. Drept ga. ranţie pentru buna sa credinţă, el îi ofere; cuceritorului macedonean pe una din fiiceli sale în căsătorie.

Acordul era ispititor pentru Alexandru: e reprezenta mai mult decât visul lui Isocrat «care, cu câţiva ani în urmă, păruse atât de utopic atunci când îi stârnea pe greci şi p. Filip să pună stăpânire pe Asia Mică. Iată e; se putea constitui un mare imperiu macedoneni ce se întindea între Marea Egee şi Strâmtori din Iliria la Ierusalim, strângând sub acela? sceptru teritorii bogate şi diferite, împresurânţ cetăţile greceşti definitiv reduse la rangul d aliate, dacă nu de supuse, şi formând un sta –”, „cp> mavazilse altul pân’;

atunci în Mediterana. mt-Aau. – ciul care i se propunea să fie citit în făt Sfatului său. Parmenion, un războinic încercai cu multă experienţă şi prestigiu, va exclam îndată; „As accepta, dacă aş fi Alexandru1 „Şi eu, replică regele, dacă aş fi Parmenion. Spusele lor, pe care ni le relatează Plutarl sunt probabil apocrife. Ele ne permit să con1 parăm prăpastia ce despărţea de acum înaint ambiţia plină de măreţie care-l stăpânea p tânărul rege de calculele reci cu care supus să-i cei mai apropiaţi îşi hrăneau speranţeli Această deosebire de păreri va avea mai târ/i numeroase consecinţe.

Respingând propunerile lui Darius, Alexar ciru, hotărât să-şi continue cuceririle, doreşti înainte de a merge să-l înfrunte din nou p Marele Rege ce-şi refăcea armata în Mese potamia, să-şi asigure controlul asupra Egiftului, singura dintre provinciile occidentale al

Imperiului ahemenid care-i scăpa încă. Opri două luni de asediul Gâzei, unde este g-l rănit, el apare apoi la Pelusion, situat la mă1 ginea orientală a Deltei Nilului. Satrapul car jate regiuni a iumu cum – Nu se ştie în ce împrejurări Alexandru st hotărăşte, după întemeierea Alexandriei, să meargă mai departe spre vest, pentru a vizita, în plin desert libian, oaza lui Anton. Aici se afla un oracol egiptean, pe care grecii îl cunoşteau şi-l consultau de mult timp, fără a tăgădui caracterul său străin: dar, printr-un proces de asimilare, despre care religia lor oferă nenumărate exemple, ei considerau că zeul egiptean venerat în oaza Siwah nu era altul decât Zeus şi îl reprezentau cu chipul acestuia, împodobindu-l totodată cu coarne de berbec care încadrau, asemenea unei coafuri ciudate. faţa bărboasă a zeului, întrucât Alexandru, prin strămoşul său Herakles, credea că se trage din Zeus în linie directă, el visa, bineînţeles, să consulte oracolul acestuia Oaza lui Anton, care se afla sub autoritatea Marelui Rege, primeşte de bunăvoie pe cuceritor, căruia cetatea greacă

Cirene îi trimite daruri în semn de supunere

Călătoria spre Siwah, aflat la jumătate o! drum de bogata provincie a Cirenaicii, îi per, mitea astfel lui Alexandru să-şi extindă autoritatea asupra întregii Libii elenizaie, fără e, prezenţa lui la faţa locului să fie necesară.

De la Paraitoniori (Marsa-Matruh), une trimişii cirenieni veniseră în întâmpinarea şi regele şi tovarăşii săi se înfundă în plin de sert pentru a ajunge la Siwah pe un drum p care numeroase caravane se rătăciseră. Tradiţi cerea ca în porţiunile dificile să apară animal sacre, păsări sau şerpi, pentru a arăta cale cea bună. Ajuns în îndepărtata oază, Alexan dru este salutat de preoţii lui Amon cu titlu pe care ei îl dădeau în mod tradiţional fa monului, cel de „fiul lui Ra”, zeul soarelu asimilat cu Amon. Formula, luată literal, v apărea după aceea în ochii grecilor ca atestân filiaţia divină a regelui. Acesta nu dezvălui răspunsurile primite de la oracolul „tatălui său divin. Dar imaginaţia populară, înflăcărai de ciudăţenia şi depărtarea locurilor, primeşt cu plăcere poveştile pe care le alimenteaz călătoria. Nu trebuie subestimată importani escapadei la Siwah pentru evoluţia ulterior a cultului regal.

Întors în Egipt, Alexandru consideră că sosit timpul să reia cucerirea Asiei. Spate! era asigurat spre Occident prin supunerea e» taţii Cirene, prin destrămarea flotei lui Fai nabazos, lipsit de orice punct de sprijin, prin administraţia fermă a lui Antipatrosi Macedonia şi în Grecia, care va şti să înfrâng câteva luni mai târziu, revolta armată a reg* lui Spartei, Agis III. Părăsind Memfisul primăvara anului 331, Alexandru ajunge Tir, unde ia diverse măsuri politice şi adni nistrative, cum ar fi eliberarea atenienilor d zuţi prizonieri – ceea ce îi aduce recunoştin1 cetăţii Atena – sau faptul că-i încredinţează W cedoneanului Harpalos responsabilitatea teza* rului de război din care vor fi acoperite n1

târ7 în cheltuielile armatei. Apoi, prevenit ca nm-ius îşi strânge la Babilon o armată uriaşă, el mărşăluieşte spre Mesopotamia, părăsind ţărmurile Mediteranei, pe care nu avea să le mai revadă niciodată.

Începe acum o aventură uluitoare care va dura aproape şapte ani, stârnită de un veritabil miraj oriental. După ce l-a învins definitiv pe Darius, şi i-a luat locul ca suveran al Asiei persane, Alexandru, cu o mână de oameni, macedoneni şi greci, întăriţi după împrejurări cu aliaţi găsiţi la faţa locului, străbate Orientul Mijlociu de-a lungul munţilor şi deserturilor, dincolo de Mesopotamia şi Persia, inima Imperiului ahemenid. El atinge Marea Caspică, traversează şi supune Afghanistanul, se îndreaptă spre nord, în câmpiile Asiei centrale, ajungând, prin Samarkand, până în Turkesfea-mil rusesc, trece de două ori bariera nemaipomenită a munţilor Hinducuş, iese în sfârşit pe Indusul superior lângă Caşmir şi cucereşte Punjabul. Acest îndelungat marş, presărat de bătălii grele, purtate împotriva populaţiilor războinice, în mijlocul unei naturi potrivnice, pe cărări abia croite, departe de orice ajutor sigur, îi ia patru ani, din 330 până în 326, întrerupt cum a fost de opriri de câteva luni în diferite locuri, pentru a lăsa răgaz armatei să se refacă şi a organiza cucerirea. Ajuns până la Ind, unde este din nou învingător, Alexandru va fi nevoit, cu toate acestea, în faţa împotrivirii trupelor sale de a merge mai departe, să dea semnalul de întoarcere pe un alt drum, pe care îl străbate în ceva mai mult de un an. Se cuvine acum să evocăm pe scurt etapele acestei

expediţii fantastice în care energia omului învinge toate piedicile şi care a uluit contemporanii şi posteritatea-invara anului 331, Alexandru părăseşte f™ îndreptându-se spre Mesopotamia, în frunar-Ste 6 4° 00° de Pedestraşi şi călăreţi. El trece Eufratul la Tăpşai, o ia pe marele drum de la Sardes către Susa, apoi pe cursul superior al Tigrului, fără a în tâmpina vreo împotrivire serioasă. Darius III; care strânsese forţe mult mai numeroase venite din toate provinciile orientale ale impts râului, consideră că trebuie să-şi aleagă tero nul pentru a-l nimici pe invadator într-o's gură înfruntare, datorită superiorităţii sale t merice, mai ales în cavalerie. El dispunea, în plus, de o armată în care-şi pusese toată na2 dejdea: o mulţime de care înarmate cu coase fixate în faţa oistei şi la butucii roţilor, cart trebuiau să dezmembreze în trecere falanga mă-l – cedoneană. Pentru a le contracara cât mai bine Alexandru îşi aşteaptă duşmanul în câmpie** Gaugamela, la nord-est de anticul Ninive (az; * Moşul). Cum el se oprise mai înainte la Ar-Jlk bela, la aproape 100 kilometri sud-est, acesir loc se va mândri, mult timp, pe nedrept, pentru a desemna bătălia hotărâtoare ce s-a dat", la Gaugamela la l octombrie 331. În faţa unxiljjjpt., adversar mult superior numericeşte, Alexanittiiijjjjj. dru desfăşoară toate resursele unei tactici p dente şi subtile: el adoptă o formaţie în I cu cele două aripi răsfrânte în trepte, pentru a evita încercuirea; în faţa falangei, în centru dispozitivului său aşază trupe uşoare pentru a străpunge cu proiectile carele cu coase al lui Darius şi ocupă el însuşi poziţie în aripi „dreaptă, cu călăreţii de elită. Bătălia a foshi crâncenă, aripa stângă macedoneană fiind nemilos). împresurată de valurile cavaleriei adverse. Dar; în centru, atacul carelor cu coase, dezorganisH; zaţ de suliţele care doborau caii şi vizitiii, nu are efectul de soc scontat: rândurile falange!; se desfac în faţa ultimelor care ce se vor predii! imediat, în sfârşit, Alexandru conduce el înijj!; susi asaltul hetairilor săi împotriva centrt" armatei duşmane, unde se afla Darius: acest» ca şi la Isos, pierzându-şi cumpătul, îşi întoarse carul în fuga mare şi fuge. Şi de data asta fug Marelui Rege hotărăşte soarta bătăliei, în ţin": ce acesta se retrăgea în Media, la Ecbatan-l

Alexandru, rămas stăpân pe situaţie la Gau-gamela, după o ultimă ciocnire, foarte sângeroasă, cu cavaleria persană, urmăreşte cu

înverşunare rămăşiţele armatei învinse până la Arbela, asigurându-şi astfel victoria.

El intră în curând în Babilon, unde unul din cei mai buni generali ai lui Darius, Mă-zaios, care luptase strălucit la Gaugamela, trece de partea lui, primind drept recompensă numirea ca satrap al Babiloniei, secondat totodată de un general şi un controlor de finanţe macedoneni. Alexandru îşi arată astfel dorinţa de a deschide foştilor slujitori ai lui Darius posturile de conducere din noua administraţie care o înlocuia pe cea veche, în calitate de „rege al Asiei", titlu pe care socotea că poate să-l adopte de acum înainte. Apoi, în săptămânâle care au urmat, capitala suveranilor ahe-menizi, Susa, se supune cuceritorului. Alexandru confirmă în funcţie pe satrapul persan care tocmai îşi predase oraşul.

Cucerirea Susei nu era numai mărturia evidentă a prăbuşirii monarhiei persane: ea punea la dispoziţia lui Alexandru comorile fabuloase în metale preţioase pe care strămoşii lui Darius le strânseseră acolo. Regele avea să le folosească imediat, pentru a-şi finanţa în continuare acţiunile, fără a uita să trimită o parte lui Antipatros, pentru a-l ajuta să-şi menţină autoritatea asupra Greciei şi a lumii egeene. Mercenarii, ştiind de ce resurse dispunea de acum înainte suveranul Macedoniei, nu vor şovăi să-şi ofere braţele în serviciul lui. Această sursă de recrutare, indispensabilă armatelor elenistice, s-a dovedit preţioasă pentru Alexandru în timpul îndelungatei sale expediţii orientale.

Din Susa, regele ajunge la Persepolis, cetatea cu palate somptuoase construite de Ahe-menizi. Încredinţându-i lui Parmenion grosul armatei care urma drumul direct, ia el însuşi conducerea unei coloane uşoare şi, în toiul iernii, cu preţul unei mari oboseli şi al unor

crâncene încăierări cu populaţia barbară – uxienii –, străbate munţii, forţând defileurile numite „Porţile Persiei", totuşi vajnia apărate. Luarea Persepolisului încununează această campanie de iarnă, în care cuceritorul arătase că, oricare ar fi fost strălucirea victoriilor precedente, nu şovăia să aleagă pentru el însuşi sarcina cea mai grea în atingerea planurilor sale. Din ordinul său, marele palat din

Persepolis este dat pradă flăcărilor şi nu, aşa cum susţinea o tradiţie romanescă, sub impulsul unei beţii crunte şi al unui delir dionysiac; el voia să răzbune printr-un act spectaculos distrugerile comise de Xerxes în timpul celui de al doilea război medio: nimic nu putea să arate mai bine grecilor că marele conducător recunoscut de ei şi-a îndeplinit sarcina pentru care ei îl numiseră în fruntea lor şi că promisiunile lui Filip au fost ţinute, în plus, vâlvătaia Persepolisului, după cucerirea Susei, proclama în ochii Asiei sfârşitul Imperiului ahe-menid şi înlocuirea autorităţii urmaşilor marelui Cirus cu una nouă. Din Ecbatana, Da-rius III căutase refugiu în Hârcania, în sud-estul Mării Caspice, dincolo de defileurile care, în estul Teheranului, sunt numite „Potrţile Caspice”, Era însoţit de satrapii provinciilor orientale ale imperiului, printre care Besos, satrapul Bactrianei, care condusese aripa stângă a armatei persane în bătălia de la Gaugamela. Alexandru, punând rânduială în treburile regiunilor de curând supuse, îşi continuă acţiunea în primăvara lui 330. Ajuns el însuşi la Ecbatana, nu vrea să se mai angajeze înainte de a fi sigur de trupele sale: iată de ce concediază contingentele cetăţilor greceşti care îl însoţeau în calitate de şef al Ligii de la Corint încă de la trecerea sa în Asia. Aceasta însemna sfârşitul oficial al încercării comune împotriva monarhiei ahemenide, a cărei încununare victorioasă o constituiau bătălia de la Gaugamela şi căderea capitalelor 45 bătrânei Perşii, De acum înainte marele plan care avea să poarte armata către un Orient pe cât de îndepărtat, pe atât de misterios, va fi rodul lui Alexandru şi al celor legaţi de el printr-o alianţă personală: soldaţii greci care vor alege să rămână cu el o vor face individual, în calitate de mercenari, şi nu în contingente furnizate de cetăţile lor. Mulţi dintre ei se lasă ispitiţi, atraşi de prestigiul macedoneanului şi de perspectivele cuceririi.

Lăsând la Ecbatana jumătate din armată sub conducerea lui Parmenion, Alexandru, în marşuri forţate, eu trupe puţin numeroase, se îndreaptă spre Hârcania. În drum, el află că Darius fusese detronat de Besos şi de satrapii ce intenţionau să-şi asume ei singuri rezistenţa împotriva invadatorului. Puţin după aceea, cercetaşi! săi vor descoperi corpul lui Darius pe care satrapii îl părăsiseră în timp ce se retrăgeau,

după ce-l asasinaseră. Alexandru îi aduce onorurile regeşti, declarându-se moştenitorul şi răzbunătorul său. Alături de ceremonialul tradiţional, simplu şi fără lux, al monarhiei macedonene, regele va adopta curând faţă de noii supuşi ai Asiei ceremonialul fastuos şi regulile complicate ale curţii aheme-nide. El se consideră totodată suveran al Macedoniei şi succesor al Marelui Rege. Asiaticii se deprind cu aceste exigenţe cu mai multă bunăvoinţă decât macedonenii sau grecii pe care o astfel de situaţie echivocă îi şoca. Dar vom vedea în curând consecinţele acestei situaţii.

Besos, pe de altă parte, refugiat în satrapia sa Bactriana, îşi ia titlul de Mare Rege sub numele de Artaxerxes, Cum Alexandru mărşăluia împotriva lui, trădarea satrapului Ariel (regiune occidentală a Afghanistanului), care şovăie să i se alăture, îl determină să-şi schimbe planurile: renunţând pentru moment la cucerirea Bactrianei, se întoarce spre sud şi ocupă Drangiana, în apropiere de râul Hel-mund şi lacurile sale. El ia acum o hotărâre gravă, care i s-a părut necesară pentru con46

ţinuarea operaţiunilor: Parmenion, general încercat, care s-a bucurat multă vreme de toată încrederea sa, bătrân de acum, nu mai arăta nicio tragere de inimă, la Ecbatana, unde comanda cealaltă jumătate a armatei, pentru a sprijini înaintarea expediţiei pătrunse atât de adânc în inima Asiei. Regele hotărăşte să-l înlăture, dând totodată şi un exemplu. El foloseşte prilejul unei imprudenţe comise de Filotas, fiul lui Parmenion, care comanda corpul de elită şi-l însoţea pe Alexandru. Se descoperă un complot împotriva regelui, imaginar sau real, şi se dovedeşte că Filotas a fost informat, dar nu l-a prevenit pe rege. Judecat în faţa armatei convocată în adunare, potrivit unui vechi obicei macedonean, este declarat vinovat, torturat şi omorât. I s-au smuls mărturisiri ce-l implicau şi pe tatăl său în complot. Alexandru trimite îndată ordin la Ecbatana ca Parmenion să fie executat. Macedoneanului Crateros îi revine conducerea trupelor încredinţate lui Parmenion, în momentul când acestea îl ajung pe Alexandru la Drangiana. Doi prieteni intimi ai regelui, He-faistion şi Cleitos cel Negru, îşi împart comanda hetairilor după moartea lui Filotas. Printre ofiţerii numiţi în funcţii importante cu prilejul acestei crize, se află, de

asemenea, Ptolemeu şi Perdicas, care vor juca de acum înainte un rol de seamă.

Reorganrzând astfel şi întărind armata Alexandru, în ciuda iernii, îşi reia marşul spre est, pătrunde în Arahosia (regiune din centrul Afghanistanului) şi fondează aici un oraş Alexandria din Arahosia (Kandahar). El tocmai temeiase un oraş în Drangiana şi avea să înmulţească în Asia centrală aceste ctitorii care-i vor marca trecerea, în fiecare din ele re] i-± Plfnul era trasat §* formalităţile tină! rf îndeplinite> cuceritorul lăsa un condatf! de reci sau macedoneni, coloni şi soldu şi ±fta; Precum negustori. Continuân cu şi drumul spre nord, rămâne până la sfârşitul iernii la Kabul, în primăvara lui 329, Alexandru înaintează până la poalele lanţului înalt al munţilor Hinducuş, întemeind aici Alexandria „din Caucaz", nume extins în mod abuziv de greci la acest masiv himalayan. Prel tutindeni el desemnează guvernatori macedoneni sau perşi, consolidând astfel în folosul său administraţia ahemenidă în provinciile orientale ale imperiului, supuse una după alta.

Obiectivul principal rămânea cucerirea provinciilor din nord, Bactriana şi Sogdiana, ce se aflau dincolo de munţii Hinducus. Prima, bogata câmpie agricolă, se întinde până la fluviul Exus (Amu Daria), nu departe de el se înalţă Bactra (Balkh), capitala sa. A doua, dincolo de Exus, este mărginită la nord de fluviul laxarte (Syr Daria), care, ca şi Exus, curge spre vest şi nord-vest şi se varsă în Marea Aral: centrele ei principale sunt Maracanda (Samareaiid) şi Buhara. Mai departe, era tărâmul necercetat al sciţilor nomazi, cum ar fi masageţii (spre nord-vest şi Marea Aral) sau sacii din Asia centrală. Supunerea provinciilor de nord este realizată în trei ani, din primăvara lui 329 în primăvara lui 326, cu preţul unor lupte grele, în timpul cărora Alexandru plăteşte chiar cu sacrificii proprii, fiind rănit de mai multe ori, şi trebuind să dea dovadă de o strategie foarte suplă şi o necontenită inventivitate tactică. Nimic mai captivant decât istoria amănunţită a acestui episod major al marii sale aventuri, cu permanente răsturnări de situaţie, cu dramele sale brutale şi izbânzile sale. Izolat, cu forţe puţine la număr, departe de orice ajutor venind din patrie, el trebuie să supună o regiune la fel de întinsă ca toată Asia

Mică, mărginită de pustiuri nelocuite sau de munţi de nestrăbătut, populată de triburi sălbatice, obişnuite cu hărţuiala de cavalerie, ca şi cu ambuscadele în teren dificil. Geniul lui Alexandru iese la iveală în fiecare etapă a încercării.

El îl păcăleşte mai întâi pe Besos, care aştepta la poalele defileurilor Munţilor Hindu – GUŞ, biruind redutabila barieră printr-o trecătoare situată ceva mai departe, spre est. Această mişcare circulară îi aduce întreaga Bactriană pe care Besos este nevoit s-o părăsească pentru a se refugia în Sogdiana. Alexandru, la rândul său, trece fluviul Exus, iar oamenii de vază din Sogdiana, pentru a-i câştiga bunăvoinţa, i-l predau pe Besos, trădat de ai săi, aşa cum el însuşi îl trădase pe Darius. Alexandru îl supune judecăţii şi torturii ca trădător faţă de suveranul său: potrivit obiceiurilor orientale, i se taie nasul şi urechile, apoi este trimis la Ecbatana pentru a suporta pedeapsa supremă şi a fi pus pe cruce, în acest timp, regele ajunsese până la laxarte, după ce ocupă Samarkandu-l şi întemeiază, pe malul Exusului, cea mai nordică dintre cetăţile ce-i poartă numele, Alexandria Extremă (Esâiate), pe locul actualei aşezări Leninabad, odinioară Kodjent. În ciuda călăreţilor saci, el trece chiar pe malul nordic, protejat de tirul catapultelor grupate pe malul sudic pentru a înlesni operaţiunea: se consemnează acum prima folosire tactică a concentrării de maşini de luptă împotriva cavaleriei. „Un acord încheiat cu sacii, în urma acestei demonstraţii militare., îi permite lui Alexandru să revină în Sogdiana, pentru a înăbuşi o răzvrătire ce izbucnise în spatele frontului. El petrece iarna la Bactra şi începe să-şi întărească sistematic armata eu contingente asiatice.

Anul 328 este consacrat diferitelor operaţiuni îndreptate fie împotriva raidurilor întreprinse de nomazii din stepe, fie împotriva focarelor de rezistenţă pe care trebuia să le anihileze în diferite regiuni ale Sogdianei. În răstimpurile dintre campanii, Alexandru se ocupa cu vânătoarea şi păstra obiceiul grec al lungilor banchete nocturne sau conversaţii Prieteneşti. Cu prilejul uneia din aceste beţii, w un însoţitor dintre cei mai dragi, Cleitos cel

Negru, înfierbântat de vin, se apucă să-l aţâţe pe rege în mai multe rânduri cu vorbe jignitoare, acuzându-l că a introdus modificări

pe care tatăl său nu le-ar fi acceptat. Alexandru, care la început își păstrează sângele rece, își pierde în cele din urmă cumpătul, ia lancea Linei străji și, în timp ce Cleitos, în ciuda eforturilor celor de față, continua să-l sfideze, U străpunge dintr-o singură lovitură. Acest gest violent, oricare ar fi scuza ce s-ar putea invoca, îl afectează profund pe rege, care va cădea într-o adâncă melancolie, refuzând să mănânce timp de mai multe zile și acuzându-se că a ucis un prieten care-i salvase viața în timpul bătăliei de la Granicos. Au trebuit câteva săptămâni pentru a depăși această criză morală.

Îndatoririle cuceririi îl ajută totuși, reclamând intervenția sa pentru respingerea noilor amenințări sau nimicirea ultimelor focare de rebeli. Alexandru cucerise deja citadelele acestora din munții Sogdianei: el pornește, în toiul iernii, în ianuarie 327, o nouă operațiune împotriva uneia din aceste fortărețe, așezată pe o stâncă aproape inaccesibilă, apărată de trupele unui clinast local, Oxyartes, care își adusese aici familia pentru a fi în siguranță. Macedonenii escaladează muntele nămețit și fortăreața se predă. Fiica lui Oxyartes, Ro-xana, se afla printre captivi. Din rațiuni politice și poate că și din dragoste, Alexandru hotărăște să o ia de soție: căsătoria e urmată de ralierea nobililor rebeli. Ea proclama dorința de a păstra echilibrul între macedoneni și asiaticii aflați în slujba regatului, ca și în favoarea regală. Acest lucru se vede bine atunci când Alexandru numește ca satrap în importanta provincie Media pe Atropate, un persan care exercitase aceeași funcție și în timpul lui Darius.

Astfel de numiri aveau darul de a isca pizma macedonenilor. Ei nu văd că ochi buni inovațiile aduse protocolului, cum ar fi prosternarea sau proskynesis, obișnuita la curtea Ahe-înenizilor și pe care Alexandru avea de gând s-o păstreze ca semn de respect față de persoana sa. Unii greci din anturajul regelui, printre care filosoful Anaxarhos, se declarau pentru adoptarea acestui obicei, deși el rănea adânc tradiția macedoneană și obiceiurile grecești, unde prosternarea era concepută ca omagiu adus unui zeu. Nepotul lui Aristotel, Calistene, care redacta analele domniei și arătase până atunci o râvnă plină de supunere prestigiului lui Alexandru, nu-și ascunde dușmănia față de obiceiul prosternării și atitudinea sa este în mod fățiș aprobată

de numeroşi macedoneni. Regele, ţinând seama de acest sentiment atât de răspândit printre compatrioţii săi, renunţă să le impună un ritual care le stârnea repulsie. Dar nu va uita acest lucru şi atunci Ghid, puţin mai târziu, se va descoperi un complot stângaci urzit de câţiva tineri din suita regelui (ceea ce este cunoscut sub numele de conspiraţia pajilor), Calistene, care rostise nesăbuit cuvinte aspre asupra tiraniei de care regele putea fi acuzat, este implicat în complot şi condamnat la moarte împreună cu autorii săi. Şcoala filosofică a lui Aristotel, numită peripatetică, nu-i va ierta lui Alexandru că a lovit astfel pe unul din reprezentanţii ei şi va arăta de acum înainte împotriva lui o duşmănie pe care Plutarh, câteva secole mai târziu, considera încă necesar să o dezaprobe.

După supunerea provinciilor din nord, eu-cerite la capătul a trei ani de lupte, rămânea, pentru ca Alexandru să supună complet toate teritoriile controlate odinioară de ahemenizi, să înainteze spre est, până la Ind. Istoricii greci, de la Hecateu la Ctesias, pomeniseră de cucerirea de către marele Darius a bazinului Indului, care scăpase apoi de sub autoritatea urmaşilor acestuia. Alexandru avea de gând să-l recucerească. Iată de ce, în vara anu-au J27, lăsând în Bactriana pe unul din loco-wnenţii săi cu forţe suficiente de ocupaţie, el trece din nou Munţii Hinducuş pentru a ajunge în regiunea Kabul şi a continua de aici înaintarea spre est. El primeşte vestea alipirii regatului indian Taxila de pe malul stâng al ludului în momentul când se afla încă în Afghanistan: exista astfel posibilitatea să strângă aici, de-a lungul Indului, trupe destul de numeroase pentru a-şi asigura controlul asupra întregii regiuni, puţin cunossute, şi a înainta; dincolo de regatul Taxila, mai departe decât îndrămiseră Ahemenizii să-şi poarte armatele. Pentru a aştepta aceste trupe, printre care se aflau numeroşi marinari greci, fenicieni, egipteni sau ciprioţi oare urmau să echipeze vasele construite la faţa locului, ce vor coborî pe Ind, Alexandru nu grăbeşte înaintarea. Lăsându-l pe Hef aistion să conducă grosul armatei până la Taxila, ia cu el o altă coloană ce înainta mai spre nord, în munţi, nu fără a se ciocni în mai multe rânduri eu triburile neîmblânzite din partea locului, în primăvara lui 326, el trece prin oraşul Nysa, ai cărui locuitori adorau un zeu local pe care grecii,

potrivit vechiului lor obicei de a asimila divinităţi străine cu propriile lor divinităţi, îl considerau drept Dionysos: aici ia naştere legenda călătoriei lui Dionysos în Indii, care va cunoaşte un larg ecou în mitologia elenistică. Puţin după aceea, Alexandru, după ce trece Indul pe un pod de vase, îl ajunge pe Hef aistion la Taxila. O armată numeroasă, formată din peste 100.000 de oameni, era adunată aici. Regele Taxilei se afla în război cu vecinul său de la est, Poros, al cărui regat se întindea dincolo de Hydaspes, un subafluent al Indului, şi aştepta de la cuceritor un ajutor decisiv în acest conflict. Operaţiunile care urmează reprezintă ultima mare faptă militară a lui Alexandru şi limita extremă a înaintării sale spre

Orient.

Aceste operaţiuni au loc în vara anului 320. Poros comanda o armată puternică, ai cărei element de soc îl constituiau 120 de elefanţi5

de luptă, pe care trupele lui Alexandru aveau să-i înfrunte pentru prima dată. Ameninţarea lor era prea serioasă pentru ca fluviul să poată fi trecut în prezenţa lor. Alexandru ştie să înşele vigilenţa duşmanului şi ajunge să treacă fluviul în amonte faţă de locul unde îl aştepta Poros. Apoi, cei doi comandanţi se înfruntă într-o bătălie purtată pe malul stâng al râului Hydaspes. Şi de data aceasta, superioritatea tactică a lui Alexandru îşi spune cuvântul: el foloseşte o manevră militară abilă pentru a scoate din luptă cavaleria duşmană înainte ca infanteria să se angajeze împotriva elefanţilor. Aceştia, după o luptă îndelungată şi sângeroasă, sunt în sfârşit învinşi, iar Poros, care lupta pe un elefant, este rănit şi luat captiv. Alexandru, în semn de omagiu pentru curajul său, îl tratează ca pe un rege, îi pune pe medicii săi să-l îngrijească şi încheie cu el un acord prin care îi lăsa regatul, restabilea pacea cu Taxila – regatul vecin – şi îi acorda un ajutor militar pentru a supune unele populaţii din regiune, în aceste locuri îndepărtate, Alexandru prefera, cum o făcuse şi Darius odinioară, o politică de protectorat unei administraţii directe. Cu toate acestea, un satrap macedonean, Filip, fratele lui Harpalos, avea să reprezinte în întreaga regiune autoritatea regelui, controlând în numele său pe principii locali. Victoria asupra lui Poros, care îl costase atât de scump,

înflăcărează imaginaţiile: emiterea unei monede comemorează mai târziu evenimentul cu o precizie documentară cu totul excepţională în tradiţia numismatică, deoarece îl înfăţişa pe revers pe Alexandru în persoană, urmărind, pe cal, elefantul de luptă al lui Poros. Regele întemeiază în regiune două ora-se: unul, Nikaia, înălţat pe câmpul de luptă, amintea victoria sa (nifce); celălalt a fost numit Bucefala, în amintirea vestitului său cal Bucefal, pe care Alexandru îl călărise din adolescenţă şi care tocmai murise. Apoi, după ce d celebrat prin sacrificii acţiunile de recunoştinţă, el hotărăşte, la îndemnul lui Poros, să înainteze încă mai adânc spre est, în timp ce Crateros termina de construit vasele ce aveau să servească mai târziu la coborârea pe Ind. În luptă neîntreruptă cu triburile care locuiau partea orientală a Punjabului, Alexandru ajunge pe malul râului Hyfasis: el se pregătea să-l traverseze pentru a cerceta ţinuturile necunoscute ce se întindeau dincolo de râu, spre răsărit, în bazinul Gangelui, unde se afla regatul aproape legendar al gangarizilor. În acest moment, în rândurile armatei, încercată de pierderile din ultimele lupte şi de ploile neîntrerupte ale musonului, izbucneşte o ră/ – vrătire împotriva: căreia prestigiul cuceritorului se dovedeşte neputincios: trupele istovite, sigure ca a merge mai departe însemna a părăsi orice nădejde de întoarcere, refuză cu îndârjire să-şi urmeze regele dincolo de Hyfasis. Când se convinge că e cu neputinţă să îmblânzească hotărârea soldaţilor săi, Alexandru, realist în politică, se resemnează. Pentru a marca limita extremă a cuceririlor sale, el ridică în apropierea taberei sale, pe malul drept al râului Hyfasis, douăsprezece altare monumentale, închinate fiecare unuia din cei doisprezece zei ai Olimpului, apoi, după sacrificii solemne, dă ordinul de întoarcere, salutat cu aclamaţii de armata încrezătoare din nou în comandantul ei.

Revenit pe râul Hydaspes, Alexandru, după ce supusese astfel P un jabul şi o parte a Caş-mirului, îşi încheie pregătirile de plecare spre sud. Când flota formată dintr-o mie de vase şi aflată sub conducerea cretanului Nearhos – bine ales – este gata, se dă semnalul la începutul lui noiembrie 326 şi armata se pune în mişcare în două coloane principale – una în frunte cu Crateros, mergând de-a lungul râului Hydaspes, apoi pe malul drept al Indului, cealaltă, CU Alexandru şi

Hefaistion, pe malul stâng, încadrând astfel vasele lui Nearhos care coborau fluviul. Doar coloana orientală are de luptat în prima parte a dramului, între Hydas-pes şi Hyfasis. Ea zdrobeşte fără, milă rezistenţele întâmpinate. În cursul asaltului dat pentru cucerirea unei fortăreţe, regele era cât pe-aci să-şi piardă viaţa: urcând primul pe o seară pe zidul incintei, el se avântă împreună cu doi-trei tovarăşi, sărind împreună în interiorul citadelei; grav rănit la piept de o săgeată, îşi pierde cunoştinţa şi este salvat de sosirea la timp a oştenilor săi. Acest episod dramatic ilustrează gustul pentru angajarea personală în luptă care a fost una din trăsăturile constante de caracter ale lui Alexandru: în ochii săi, aşa cum era tradiţional şi în ochii grecilor, curajul fizic, arete, constituia cea dintâi virtute a unui erou.

Armata este ocupată cu aceste operaţiuni până în primăvara lui 325. În apropiere de confluenţa Indului CU Hydaspes, este întemeiat un nou oraş cu numele Alexandria. Împărţindu-şi trupele în vederea întoarcerii, Alexandru îl trimisese pe Crateros spre Kandahar, de-a lungul munţilor prin trecătoarea Mula, cu o parte a falangei şi cu elementele grele ale armatei, elefanţii şi maşinile de luptă, stabilind ca loc de întâlnire Carmania, în nordul Golfului Persic. El însuşi, însoţind flota, preia înaintarea până la Delta Indului şi la ocean. La capătul nordic al deltei el construieşte un port, la Pataia, supune regiunea, aduce sacrificii lui Poseidon când ajunge la mare şi, aruncând în valuri o cupă de aur, îl roagă să ocrotească flota lui Nearhos. Aceasta trebuia să ajungă la Golful Persic mergând de-a lungul coastei neospitaliere a Belucistanului, strângând în trecere toate informaţiile necesare pentru stabilirea de relaţii maritime regulate întic Mesopotamia şi gurile Indului. Pentru a asigura desfăşurarea în siguranţă a unei operaţiuni atât de dificile, Alexandru avea de gând să urmeze, mergând de-a lungul ţărmului, acelaşi drum ca şi Nearhos: astfel de acţiuni coms Dinaţe, cu o coloană înaintând pe uscat şi o

Dar conaumu & – o.

dejucat planul. Nearhos întârzie din cauza msonului şi învinge, fără prea multe pierderi, numeroasele piedici înainte de a atinge strâmtoarea Ormuz, la intrarea în Golful Persic. Alexandru, la rândul său, nu poate să urmeze îndeaproape coasta, din pricina reliefului prea

accidentat, şi trebuie să înainteze prin pustiurile din interior, în Gedrosia, unde armata, suferind de setea şi foametea necruţătoare, pierde oameni şi animale. Sfârşitul drumului este mai puţin jalnic. Ajuns la Carmania, în decembrie 325, Alexandru se întâlneşte cu Nearhos şi Crateros, unul venit pe mare, celălalt prin munţi. O altă Alexandrie este întemeiată aici şi mari serbări religioase, cu sacrificii şi concursuri atletice, marchează sfârşitul acestor îndelungate încercări pentru armatele reunite şi pentru regele lor.

Chiar de la întoarcere, Alexandru trebuie să ia măsuri aspre pentru a înăbuşi libertăţile pe care îndelunga sa absenţă le încurajase la unele personaje influente. Mai mulţi satrapi încetaseră să mai trimită provizii armatei în timp ce aceasta străbătea cu greu Gedrosia: ei vor plăti cu preţul vieţii această neglijenţă condamnabilă. Aceeaşi pedeapsă o va primi Cieandros care adusese Media în sapă de lemn: regele nu admitea ca supuşii săi indigeni să fie jefuiţi. S-a poruncit tuturor satrapilor să-i concedieze pe mercenarii pe care izbutiseră să-i recruteze pentru serviciul lor personal: regele îşi rezerva controlul exclusiv al forţelor armate. Chiar prietenul, omul ele încredere căruia Alexandru îi încredinţase vistieria regală la Babilon, Har paloş, înşelat de zvonurile ce anunţau că regele, rănit în lupta de pe Ind, ar fi murit, recurge la deturnări de fonduri trăind în mijlocul unui fast regal şi cerând ca metresele sale să fie tratate cu onoruri cuvenite reluând mii de taianţi – din vistieria regală, pe care o foloseşte pentru a recruta mercenari. Apoi, văzând că autoritatea regelui se afirmă din nou fără tăgadă, el se gândeşte să se refugieze la Atena, unde un partid puternic continua să rămână potrivnic monarhiei macedonene.

După înfrângerea de la Cheroneea, în 338, şi distrugerea Tebei, în 335, care umpluse de groază Grecia propriu-zisă, atenienii păstraseră faţă de Macedonia o atitudine de rezervă prudentă. Desigur, Demostene şi Hiperide, campionii luptei împotriva lui Filip, erau la fel de hotărâţi să-l combată şi pe Alexandru şi nu-şi pierduseră tot creditul în faţa poporului, cum prea bine o dovedise vestitul „proces al coroanei” din 330, în care Eschine, vechiul adversar al lui Demostene, îl acuzase pe Cresî-fon că ar fi propus Sfatului, ilegal după opinia sa, cinstirea lui Demostene cu o coroană de aur. În acest proces, cu prilejul

căruia marele orator rosteşte, pentru a-şi apăra prietenul, vestitul discurs Despre coroana, politica antimacedoneană era cea care se afla de fapt în discuţie, şi soluţionarea problemei, care se încheie cu achitarea triumfală a lui Cresifon şi exilul lui Eschine în insula Rodos, arăta că opinia publică, departe de a-l acuza pe Demostene că a atras cetatea de partea învinşilor, îi era recunoscătoare că a apărat cu atâta înflăcărare glorioasa tradiţie a independenţei. Cu toate acestea, conştienţi de situaţia reală, atenienii se fereau să rupă prematur cu puterea stăpânitoare, ale cărei resurse le întreceau cu mult pe ale lor. Ei urmau sfaturile înţelepte ale oratorului Licurg, bun patriot şi bun administrator, care îi îndemna să-şi redreseze finanţele, să ridice moralul cetăţenilor pedepsindu-i pe laşi şi pe trădători (discursul său Contra lui Leocrate, rostit în 330, 57 împotriva unui cetăţean atenian care-şi părăsise patria în momentul Cheroneei, ilustrează sentimentele sale în această problemă), în sfârşit, să refacă armata şi flota. Sub imboldul său, care se exercită tâmp de 12 ani, din 338 până în 326, oraşul îşi oblojeşte rănile, construieşte un arsenal, amenajează portul militar Pireu; reface flota adăugând triremelor tradiţionale vase noi, mai mari şi mai puternice, dotate cu un număr mare de vâslaşi – tetraerele şi penterele. În plus, pentru a reda poporului sentimentul vechilor sale tradiţii, sunt adoptate diferite măsuri pentru reorganizarea celebrării cultelor, liantul moral al cetăţii. Se înfrumuseţează sanctuarele precum cel al lui Dionysos, unde vechiul teatru, construit din lemn, este dotat cu bănci de piatră; se stabileşte chiar, prin aceeaşi grijă a fidelităţii faţă de trecut, o ediţie oficială ne varietur a tragediilor lui Eschil, Sofocie şi Euripide, gloria Atenei în secolul trecut, fiind înălţate pe cheltuiala statului statui-portrete ale acestor autori. Vechea instituţie a efebiei, care iniţia în meşteşugul armelor pe tinerii atenieni între 18 şi 20 de ani, e reorganizată sub o formă care avea să dăinuie mult timp şi care tindea să repună la loc de cinste obiceiurile străvechi, Ansamblurile atletice, stadionul unde aveau loc concursurile panatenee, gimnaziile, palestrele sunt înfrumuseţate sau reconstruite spre a permite antrenamentul tinerilor. Pentru a veghea] a refacerea forţelor armate, poporul îl alege în mai multe rânduri strateg pe Focíon, un veteran al luptelor

împotriva lui Filip, ale cărui calităţi militare, precum şi integritatea sa, erau vestite: acest om de modă veche, căruia Plutarh i-a schiţat un portret devenit legendar, adăuga la faima lui de virtute austeră o judecată sănătoasă asupra raportului de forţe existent atunci iar luciditatea îmbinată cu temperamentul său conservator, pregăteau războiul, dar sfătuiau pacea.

Cum, pe de altă parte. Alexandru cruţa cu dibăcie susceptibilitatea Atenei prin procedee 5

amabile, trimiţându-i o parte din prăzile bălăliei de la Granicos sau eliberând pe captivii atenieni care slujiseră ca mercenari pe Marele Rege, poporul Atenei urmează de bunăvoie sfaturile lui Licurg şi ale lui Foción. El se arată recunoscător pentru eliberarea prizonierilor decernându-i o coroană de aur. Atena se fereşte totodată – în ciuda solicitărilor regelui Spartei, Agis III, a cărui cetate nu era membră a Ligii de la Corint – să participe la războiul pe care acesta îi porneşte împotriva lui Antipatros în 331, în fruntea unei armate întărite cu mercenarii scăpaţi teferi din bătălia de la Isos. Mergând împotriva vecinilor săi din Arcadia, Agis începe asedierea cetaţii federale Megalopolis, întemeiată în 369 de Epaminonda pentru a grupa populaţiile arcadiene şi a contrabalansa influenţa Spartei în Pelopones. Primind ajutor prompt din partea lui Antipatros şi a armatei macedonene, oraşul rezistă victorios şi, în bătălia care se da în apropiere, Agis este învins şi ucis. Controlul macedonean asupra Greciei propriu-zise se află astfel întărit până la sfârşitul domniei lui Alexandru.

Dificultăţile economice contribuie] a menţinerea păcii în Marea Egee: din 330 până în 326 un şir de recolte slabe provoacă o grava lipsă de cereale în întreaga peninsulă şi îndeosebi în marile aglomerări ca Atena, a cărei aprovizionare depinde în bună măsură de importurile maritime. O inscripţie din Cirene arată cum a acţionat, în aceşti ani dificili, solidaritatea elenică pentru a depăşi criza: colonia africană, ai cărei teritoriu era unul din grânarele lumii greceşti, aminteşte cantităţile de cereale pe care le trimite cu acest prilej multor cetăţi, mici şi mari, adică 805.000 de medimne (peste 40.000 de tone), din care 100.000 numai pentru Atena. Când problema pâinii zil-mce se

punea cu atâta acuitate, tentaţia de 59 a face război slăbea.

De asemenea, când Harpalos apare în faţa Pireului în primăvara lui 324 cu o escadră şi câteva îmi de mercenari, atenienii refuză să-l primească. Trimiţându-i trupele la capul Tenaros – un târg vestit pentru mereenari – el cere – şi i se acordă – intrarea în Atena ca supliant şi se străduie, împărţind subvenţii în stânga şi-n dreapta, să câştige cetatea de partea sa. Cum Alexandru ceruse extrădarea necinstitului său vistiernic, Harpalos este închis, clar scapă în curând pentru a-şi ajunge mercenarii la capul Tenaros, apoi în Creta, o altă piaţă importantă pentru mercenari, unde unui din locotenenţii săi, lacedemonianul Tibron. Îi ucide. Dar trecerea sa prin Atena a avut consecinţe grave: Demostene, care fusese amestecat în arestarea lui Harpalos şi în confiscarea sumelor pe care acesta le deţinea, este acuzat în faţa Areopagului că s-ar fi lăsat cumpărat. Recunoscut vinovat, el trebuie să se exileze la Troizen.

În acest timp, Alexandru, revenit în centrul imperiului său asiatic, lua mai multe măsuri importante pentru a-şi asigura securitatea internă a lumii complexe pe care o stăpânea: posesiunile sale trebuiau să fie pacificate şi prospere, înainte de a se angaja în noi acţiuni. La Susa, la sfârşitul iernii lui 324, el dă un edict (diagramma) adresat cetăţilor greceşti, prin care le ordonă să-şi cheme cetăţenii aflaţi în exil şi să li se restituie bunurile. Nu exista într-adevăr cetate în care disensiunile politice să nu fi atras prescripţii, uneori masive. Alexandru avea de gând să pună capăt unei stări de lucruri atât de dăunătoare păcii interne a polisurilor, redând o patrie miilor de exilaţi. Asta însemna, ce-i drept, un amestec în treburile interne ale cetăţilor membre ale Ligii de la Corint, ceea ce contravenea înţelegerii încheiate între ele şi regele Macedoniei. Dar, ia urma urmei, care polis gree, în vremea când unul sau celălalt exercita hegemonia, dăduse vreodată înapoi în faţa acestui gen de intervenţie? Măsura generală iniţiată de Alexandru putea, pe bună dreptate, să fie prezentată ca un act de generoasă mărinimie: pentru a-i da mai mult răsunet, regele pune să fie anunţată de unul din reprezentanţii săi, fiul adoptiv al lui Aristotel, Nicanor din Sta-gira, în timpul serbărilor care însoţeau Jocurile olimpice, în vara anului 324. O inscripţie din Tegeea, o alta din Mitilene

arată cum a fost înfăptuită întoarcerea, nu lipsită de zbucium, a exilaţilor.

Pentru a-şi asigura şi mai bine autoritatea morală asupra cetăţilor greceşti, Alexandru le cere, prin intermediul prietenilor şi partizanilor pe care-i avea în fiecare din ele, să recunoască în persoana sa caracterul divin pe care el îl socotea evident, după vizita la oracolul lui Amon. Acest lucru trebuia realizat prin instituirea unui cult prin care ar fi devenit „zeu neînvins”, Iheos aniketos. Apoteozarea unui muritor nu avea în sine nimic inacceptabil pentru un grec, care găsea în miturile sale familiare, cum ar fi cel al lui Hera-kles sau al lui Asklepios, numeroase exemple considerate drept bine atestate. În plus, chiar istoria recentă oferea precedente: cazul lui Lysandros era viu în amintirea tuturor. Desigur, unii, mai scrupuloşi sau mai sceptici, se împotrivesc unor astfel de încercări: un Age-silau îşi bate joc de cei care voiau să-l onoreze ca pe un zeu. Dar politeismul eleni e, deschis credinţelor cele mai variate cu condiţia ca ele să poată fi adaptate formelor rituale în uz, nu era deloc potrivnic unor astfel de inovaţii dacă ele au obţinut garanţia unui oracol şi se sprijineau pe evidenţa palpabilă a puterii şi a succesului. Cetăţile greceşti din Asia, după eliberarea lor de-sub jugul persan, deschiseseră calea. Cetăţile din Grecia peninsulară, în aparenţă fără entuziasm se angajează la rândul lor în această acţiune 1 re* Alexandriu. a luă>t foarte în serios instituii rea propriului cult reiese bine din aleerea tipului de revers pe o monedă de argint, o decadrahma, bătută de atelierul regal din Ba-bilon în 324 – 323: regele apare aici ca Zeus, purtând fulgerul, în timp ce zeiţa Victoria 11 încoronează. Grija de a fi înfăţişat asemenea unui zeu este clară.

Spre deosebire de greci, macedonenii în general şi Antipatros în special nu urmează deloc această tendinţă. Cât timp a trăit Alexandru, în propria sa patrie nu i se instituie niciun\ cult. Ataşamentul faţă de vechile forme ale monarhiei tradiţionale rămânea viu şi opinia publică nu avea încredere în inovaţii. Or Alexandru, la Susa, tocmai iniţia una cu mare fast: în primăvara anului 324 el îşi celebrează solemn căsătoria cu două prinţese persane din familia ahemenidă, o fiică a lui Darius III şi una a predecesorului acestuia, Artaxerxes IU Ohos. El

luase deja de soţie pe Roxana, fiica lui Oxyartes, cu care se căsătorise în Bactriana şi care avea să-i nască un fiu după moartea sa. Obiceiurile greceşti nu cunoşteau poligamia, dar aceasta răspundea uzanţelor orientale. Adoptarea ei de către Alexandru este înţeleasă ca o adoptare a acestor uzanţe de către stăpânul imensului imperiu asiatic: regele se arătase deja câteodată îmbrăcat după moda persană şi nu sunt uitate nici concesiile pe care le făcuse etichetei de la curtea ahemenidă. Dorinţa de a ajunge la fuziunea diferitelor eoni –, ponente ale posesiunilor sale şi, întâi de toate, a celor două componente principale, macedoj neană şi iraniana, se manifestă cu precădere prin faptul că propria sa căsătorie este însoţită de aceea a principalilor săi locotenenţi cu femei iraniene: Hefaistion, prietenul cel mai drag, care trecea drept primul după rege, îndeplinind funcţia de hiliar Ji, ia în căsătorie o altă fiică a lui Darius şi, la fel, Crateros, grecul Eumenes, Seleucos, viitorul întemeietor al dinastiei Seleucizilor, i-au urmat exemplul luându-şi soţii din familiile nobile ale Persiei; pilda lor este urmată de zece mii de soldaţi 6

macedoneni. Toate aceste căsătorii, cunoscute sub numele de „Nunţile din Susa”, au fost celebrate în acelaşi timp cu a regelui şi însoţite de serbări care au avut un puternic răsunet. Numeroşi veterani macedoneni nu vedeau însă cu ochi buni faptul că urmaşul Argeazi-l or se angaja într-o politică de fuziune între luptaseră să-şi sfârşească zilele în Asia, chiar dacă acest lucru s-ar fi întâmplat în apropierea regelui lor. De asemenea, când el le propune, dacă o doresc, să se întoarcă în Macedonia, marea lor majoritate acceptă cu un entuziasm care se transformă curând în răzvrătire făţişă, cei mai îndrăzneţi cutezând chiar să formuleze criticile cele mai aspre la adresa lui Alexandru. Regele, foarte afectat de o rebeliune în rândurile căreia se aflau cei mai vechi soldaţi ai săi, reacţionează în acelaşi timp cu asprime şi făcând apel la sentiment: el porunceşte trupelor credincioase să-i aresteze pe conducători şi să-i dea pe mina călăului; totodată, adresează răzvrătiţilor o cuvântare înflăcărată care le merge drept la inimă. Un sacrificiu însoţit de rugăciuni solemne pentru restabilirea înţelegerii este celebrat la Opis, pe Tigru, şi petrecerea care urmează reuneşte frăţeşte pe macedoneni şi persani. După care

zece mii de veterani primesc dezlegare de la Alexandru să se întoarcă în Macedonia, sub conducerea lui Crater os şi a lui Polyperhon; regele le-a făcut bogate daruri la despărţire. Celorlalţi, care acceptau să rămână în Orient, li s-a rezervat într-o cetate nouă, Alexandria de la Golful Persic, un cartier care primeşte numele capitalei Macedoniei, Pe la.

O nouă încercare, care îl afectează foarte n-a? tea Ptă Pe Alexandru în toamna lui atunci când se stabilise pentru o vreme la Ecbatana, în Media: moartea subită a prietenului său Hefaistion. Dintre toţi tovarăşii săi, el era cel mai apropiat inimii lui Alexandru, care îi conferise prima demnitate în star numindu-l hiliarh, titlu grecesc ce desemna în Imperiul ahemenid funcţia de prim-ministru. Dispariţia sa, în plină tinereţe, îl umple pe rege de întristare. După ce a consultat oracolul lui Amon, el hotărăşte să-i facă prietenului sau funeralii fastuoase. Sarcofagul pe care i-l comandă la Babilon, descris amănunţit de Diodor, era de un lux nemaipomenit, executat din materialele cele mai scumpe şi împodobit cu statui de mare preţ. Tot ceea ce-l atingea pe rege depăşea măsura obişnuitului, învingându-şi amărăciunea, Alexandru se dedică cu înflăcărarea-i obişnuită pregătirilor pentru noi campanii. El avea de gând, pe de o parte, să exploateze bogăţiile stăpânirilor asiatice, clezvoltând comunicaţiile fluviale şi comerţul maritim, folosind descoperirile făcute de Nearhos în cursul întoarcerii din Indii, şi, pe de altă parte, să extindă în continuare frontierele imperiului. El conduce o scurtă campanie de iarnă împotriva coseenilor din Zagros. Proiecta, de asemenea, expediţii în nord, spre Marea Caspică, în sud, la Marea Roşie; ţelul cel mai apropiat era cucerirea Arabici, unde vasele sale porniseră în recunoaşterea coastelor începând de la Golful Persie, ca şi de la Golful de Suez. În primăvara lui 323, în timp ce-şi grăbea pregătirile, se revărsau la Babilon delegaţiile cetăţilor greceşti venite să-i ceară ajutorul pentru a rezolva dificultăţile provocate de întoarcerea proscrişilor: solii veneau în el cu coroane, ca în faţa unui zeu. Alţi trimişi soseau de pe meleagurile îndepărtate ale Mediteranei occidentale, din Italia meridională, din Etruria, din Cartagina pentru a saluta un suveran a cărui faimă şi putere se răspândiseră mult peste fruntariile lumii

grecești. Printre soliile barbare tradiția menționează deopotrivă etiopieni, iberi, celți veniți din regiunile dunărene, întreg universul cunoscut de antici părea astfel că se înclină în fața lui Alexandru.

Aceste preocupări multiple îi slăbiseră fără îndoială constituția robustă, încercată deja de rănile primite în bătălii și de oboseala călătoriilor. La începutul lui iunie 323, tocmai când se apropia momentul plecării în expediția din Arabia, Alexandru este doborât de un atac de febră care în câteva zile sleiește forțele. La 13 iunie 323, el moare în palatul său din Babilon, fără ca boala să-i fi lăsat răgaz să se ocupe de succesiune. N-avea decât 33 de ani.

Dacă gloria lui Alexandru a străbătut seco-lele, acordându-i în amintirea oamenilor primul loc printre cuceritori, mai sunt multe de făcut pentru ca judecățile referitoare la acțiunea și la persoana sa să concorde. Ura adversarilor monarhiei macedonene n-a depus armele niciodată, chiar în fața iertărilor pline de mărinimie sau a binefacerilor tânărului rege. Ea a fost înlocuită, după moartea lui Calistene, de dușmănia unor filosofi aparținând școlii pe-ripatetieiene, care n-au uitat deloc condamnarea capitală pronunțată împotriva nepotului fondatorului acesteia. Vechea suspiciune a intelectualilor față de oamenii de arme, chiar dacă aceștia din urmă se instruiau eu cea mai înaltă cultură, vine să întărească, de-a lungul timpului, această tradiție de denigrare: cum să se exprime mai bine dispreţul față de cei puternici, pe care lumea îi admiră, dacă nu prin judecarea severă a celui mai faimos dintre ei. Acesta e sensul vestitei anecdote despre Diogene Cinicul care, atunci când regele 11 întreabă ce ar putea să facă pentru el, îi răspunde astfel: „Dă-te la o parte fiindcă-mi stai în soare! Faima oamenilor mari a stânjenit înnoiaeauna pe cei care. și răzbună propria unii.

I năcd-preciind meritele prea strălucite. Paul – ouis Courier, într-o scrisoare către elenistul n pe Sainte-Croix, care se ocupa de

Alexandru, interpretează cu profunzime acest sentiment: „Nu vă mai mândriți atât cu eroul dumneavoastră! El își datorează gloria veacului în care a trăit! Altminteri, ce-ar fi avut el în plus față de un Gingis Han sau un Tamerlan? Bun soldat, bun conducător, dar acestea sunt calități obișnuite, într-o armată există întotdeauna o sută de

ofiţeri în stare să o conducă bine [...]. Cât despre el, n-a făcut nimic care să nu fi fost făcut şi fără el. Chiar înainte de a se fi născut, se luase hotărârea ca Grecia să cucerească Asia [...]. Norocul i-a oferit lumea, clar ce a ştiut el să facă din ea? Nu-mi răspundeţi: Dacă ar fi trăit! Căci devenea pe zi ce trece tot mai aspru şi mai beţiv”. Pamfletarul strălucit lasă aici să răx-bată ranchiuna unui ofiţer de artilerie căruia împrejurările, şi, fără îndoială şi nonşalanţa şi orgoliul său, nu i-au îngăduit să obţină avansarea pe care o spera. El trecea asupra lui Alexandru judecata critică neiertătoare pe care o aplică, atât de des de altfel, lui Napoleon şi mareşalilor săi. Cu toate acestea, istoricul trebuie să se desprindă de prejudecăţile sumare şi să considere, în primul rând, faptele: în cazul lui Alexandru ele vorbesc de la sine. Dacă e adevărat că în secolul IV numeroşi greci, în frunte cu Isocrate, se arătau îngăduitori faţă de un război de cucerire împotriva monarhiei ahemenide, care ar fi permis restabilirea între cetăţile greceşti a unităţii morale pe care o cunoscuseră în timpul războaielor medice, nici nu se bănuia măcar că o operaţiune de acest fel ar fi putut fi dusă mai departe de eliberarea litoralului egeean. Dacă Filip ar fi avut timp să o întreprindă, existau toate temeiurile să se creadă că realismul său ar fi ştiut să-i limiteze ambiţiile, şi că ar fa reacţionat la propunerile lui Darius ca Parrnenion şi nu ca Alexandru. Acesta n-a încetat, în timpul uluitoarei sale aventuri, să fil-iniţiatorul ei conştient, şi singurul, în ciuda rezistenţelor şi temerilor celor din anturajul *

său. El voia nu numai să pună sub autoritatea sa vechile posesiuni ale Marelui Rege, ci să atingă spre Orient limitele extreme ale lumii cunoscute până la Ocean, înainte de a porni cercetările spre sud şi spre nord, cum o arată pregătirile sale din 323. Evident, nutrea ambiţia să unească sub controlul său întreg pământul locuit, Oikumene, cum îl numeau grecii: vis nutrit şi de marii suverani ahemenizi, Da-rius şi Xerxes, dar îmbogăţit cu o viziune nouă asupra complexităţii lumii şi a raporturilor dintre popoare. Pe măsură ce se desfăşoară acţiunea sa, se conturează treptat proiectul pe care căuta să-l transpună în faptă. Departe de incendierea Persepolisului – ispăşirea unui trecut lichidat – nunţile de la Susa ţinteau să creeze condiţiile unui viitor cu totul nou: monarhia universală, reunind sub

același sceptru macedoneni, greci și barbari, însuflețiți de aceeași credință față de suveran și nutrind unii față de alții sentimente de stimă reciprocă, ca în timpul petrecerii de la Opis. Instituții suple, în care obiceiurile grecești se amestecau cu cele barbare, trebuiau să permită această coexistență, dacă nu o. completă fuziune. Visul n-ar fi avut nimic utopic, dacă autorul său ar fi dispus de timpul necesar: autoritatea principelui, care se impunea tuturor, și care, așa cum o dovedesc nenumărate exemple, știa să se facă respectat, era singurul liant capabil să mențină unite într-un imperiu atât de întins populații atât de diferite. Alexandru înțelesese acest lucru și era singurul în măsură să desăvârșească opera pe care el o concepuse cu luciditate și o inițiase în chip eficient. Că dispariția sa a avut drept consecință prăbușirea rapidă a sistemului arată nu că acesta n-ar fi fost viabil, ci că era nevoie de un Alexandru pentru a-l statornici și consolida. Conștienți că nu erau în stare de acest lucru, succesorii săi și-au limitat curând dorințele la ceea ce socoteau că li se potrivește: adeseori au trebuit să le micșoreze și i mult Dar lecția monarhiei universale nu mai mult! Da1G (reluată mai târzm de s-a pierdut, a vă fi P tă vremurilor

Augustus, SUVR – omi vă e în mare parte, noi, și Imperiul R°dnAIV ea xq – (rU. Astfel i-a realizarea visului lui Alexandr

Intuitul M-am Cam.

Capitolul 11

DIADOHI1 SAU ISPITA UNITĂȚII

Boala care l-a răpus pe Alexandru în floarea tinereții a fost atât de brutala și atât de scurta că acesta n-a avut răgazul să-și pregătească succesiunea, în timpul ultimelor patru zile ale vieții, când se prefigura sfârșitul fatal, el nu mai putea vorbi. Macedonenii care-l înconjurau erau în mod firesc legați de tradiția dinastică, dar aceasta îmbina filiația regală cu încuviințarea dată prin aclamare de către adunarea macedoneană, reprezentată, în această împrejurare, de armată. Alexandru nu avea încă moștenitor direct: una din soțiile sale, Roxana, prințesa din Sogdiana, era însărcinată și avea să nască în luna august un fiu numit Alexandru IV. În așteptarea nașterii, dinastia Argeazilor nu era reprezentată decât de un bastard al lui Filip II, Aridaios, care era epileptic și cu mintea șubredă. Șovăind să aleagă între acest

personaj vrednic de milă şi viitorul moştenitor ce avea să se nască, tovarăşii şi soldaţii lui Alexandru stabilesc un compromis provizoriu, păstrându-şi drepturile respective sub forma unei duble monarhii de principiu, posesiunile urmând să fie pentru moment administrate de principalii colaboratori ai regelui defunct.

În timp ce hilmrliul Perdicas, care-i urmase lui Hefaistion in această funcţie impor69 tantă, va exercita sub acest titlu un fel de regenţă, lui Crateros, care îndeplinise în vremea lui Alexandru, de nenumărate ori, cele mai înalte funcţii militare, i se încredinţează grija de a reprezenta personal pe unul sau pe ambii regi. În ce-l priveşte pe bătrânul Antipatros, el va continua, ca strateg, să stăpânească cu tărie Europa, aşa cum o făcea de unsprezece ani. Cu toate acestea, Tracia, având în vedere situaţia sa dificilă şi importanţa rolului său ca strajă a Strâmtorilor, este subordonată autorităţii lui Lisimah. În Asia se încearcă o împărţire a provinciilor între generali: lui Ptolemeu i se atribuie Egiptul, unde se va descotorosi repede, făcându-l să piară, de grecul Cleomene din Naucratis, pe care Alexandru îl pusese în fruntea administraţiei locale; An-tigonos Monoftalmos păstrează răspunderea Frigiei şi a Anatoliei occidentale, a căror pază o asigură încă de la începutul cuceririi; grecul Eumenes din Cardia, care, însărcinat cu arhivele regale, a fost unul din cei mai apropiaţi colaboratori ai lui Alexandru, preia conducerea Capadociei şi a Paflagoniei, în Anatolia centrală şi de nord; Seleucos, în lipsa unei stăpâniri teritoriale, primeşte comanda cavaleriei, armă de elită. Aceşti comandanţi macedoneni, în rândul cărora doar grecul Eumenes era o excepţie, sunt adevăraţii urmaşi ai lui Alexandru, moştenitorii sau diadohii, cum îi numeşte istoria, între ei sau între fiii lor. epigonoi (nume pe care epopeea arhaică îl dădea fiilor celor Şapte care au mers împotriva Tebei), se va juca, timp de patruzeci de ani, sângeroasa partidă în care se ciocnesc ambiţiile lor rivale, fiecare încercând să restabilească în folosul său unitatea întinsului imperiu, înainte ca eşecurile lor succesive să ducă la un nou echilibru al lumii, cel al monarhiilor elenistice.

La început, din 323 până în 316, mitul unităţii imperiului este apărat, cel puţin în principiu, în folosul celor doi regi, Aridaios, cel slab

la minte, care luase numele de Filip. 7°

după tatăl său, şi copilul Alexandru IV. Apoi, când un şir de crime politice, săvârşite ca sânge rece, duc la stingerea dinastiei Argeazilor, diadohii încearcă, fiecare pe rând, să reconstituie imperiul sub o autoritate unică, stârnind de fiecare dată coalizarea adversarilor împotriva tentativei lui. Antigonos Monoftal-moş, sprijinit de fiul său Demetrios, a fost multă vreme la un pas de izbândă, până când bătălia de la Ipsos, în 301, a pus capăt speranţelor şi vieţii sale. După moartea tatălui, Demetrios, supranumit şi „Cuceritorul oraşelor 1 (Poliorcetes), personaj extraordinar, cu strălucite calităţi militare, dar cu vederi politice confuze, însufleţeşte scena istoriei cu iniţiativele sale turbulente şi neîntrerupte, generatoare de succes şi de eşec, până la înfrângerea finală din 285. Dar iată că Lisimah, după ani îndelungaţi de politică prudentă cu obiective limitate, relua, la rând ui său, visul de a domina în acelaşi timp Europa şi Asia, începând eu stabilirea sa pe Strâmtori. Acestei ambiţii i se va pune capăt în 281, în bătălia de la Kurupedion, în cursul căreia Lisimah îşi va găsi în acelaşi timp înfrângerea şi moartea. Este rândul lui Seleucos, învingătorul său, să încerce pentru ultima dată aventura de realizare a unităţii: iluzie de scurtă durată care se va risipi câteva luni mai târziu, în 280, prin asasinarea sa de către un prieten viclean. Cu dispariţia ultimului diadoh şi instaurarea unei ordini noi se încheie această perioadă confuză şi frământată, ale cărei momente principale şi cei mai prestigioşi protagonişti îi vom evoca în continuare.

Vestea morţii lui Alexandru nu stârneşte tulburări în rândul populaţiilor Asiei, obişnuit? de mult timp cu robia, în schimb, grecii, care nu renunţaseră niciodată cu totul la vechiul lor ideal de autonomie după care tânjeau atâta, se ridică la frontierele extreme ale imperiului. În satrapiile superioare, în Bactriana şi Soţ?

diana, la nord de bariera Munţilor Hinducuş, coloniile de veterani, formate în majoritate din mercenari greci, care încercau în zadar de doi ani să obţină întoarcerea în Europa, capătă speranţă şi se strâng într-o forţă de luptă sub conducerea unui satrap grec, punând astfel bazele regatului grecesc al Bactrianei, care avea să se constituie în regat independent în cursul celei de-a doua jumătăţi a secolului al

III-lea şi să cunoască o soartă prosperă.

La celălalt capăt al imperiului lui Alexandru, cetăţile greceşti din Europa, care, cel puţin în parte, îndurau greu jugul macedonean, consideră că a sosit momentul să scape de el. Atena, care-şi refăcuse forţele datorită administraţiei înţelepte a lui Licurg, precum şi experienţei militare a lui Focíon, se lasă ispitită de aventură. Licurg tocmai murise: elocinţa lui Hiperide, vajnic duşman al Macedoniei, face ca avertismentele lui Focíon să fie dispreţuite. Demostene este chemat din exil şi conducerea trupelor în războiul care avea să se declanşeze este încredinţată unui atenian care se remarcase în calitate de comandant al unui corp de mercenari, Leostenes. Cinci sute de ani mai târziu, istoricul Pausania consemnează încă entuziasmul pe care l-a stârnit această acţiune (Periegeza, /, 25). Sunt înrolaţi mercenari plătiţi din restul vistieriei lui Harpalos, este mobilizată flota, se încheie alianţe: Sparta, Corintul, beoţienii se eschivară, dar Argolida, E-lida, Mesenia, în Pelopones şi, în Grecia continentală, faceenii, locridienii, etolienii, apoi tesalioţii trimit contingente. Leostenes conduce armata aliaţilor în luptă şi, după ce ocupă Termopile, îl sileşte pe Antipatros şi forţele macedonene să se izoleze în Lainia, de unde numele de Războiul lamiac dat acestei ultime tresăriri a cetăţilor greceşti împotriva Macedoniei. Asediul cetăţii Lamia e continuat în iarna lui 323 – 322, dar Leostenes piere într-o ciocnire neînsemnată şi dispariţia acestui comandant competent şi respectat a fost fatală coaliţiei care începe să se destrame. Antipa-tros, deşi înfrânt din nou, de data asta în câmp deschis, poate să se retragă până în Macedonia, pentru a aştepta întăririle pe care Crateros le aducea din Asia. Flota ateniană supraveghea Strâmtorile pentru a împiedica trecerea ajutoarelor: ea nu poate însă să-şi împlinească misiunea din cauza escadrei ce-l sprijinea pe Antipatros. Operaţiuni purtate în Marea Egee se încheie cu o înfruntare decisivă în apropierea insulei Amorgos, în sudul Cicladelor: aceasta înseamnă dezastrul marinei ateniene, care nu se va mai reface niciodată. Pireul este blocat şi, puţin mai târziu, forţele reunite ale lui Antipatros şi Crateros ies victorioase asupra armatei aliaţilor la Cranon, în Tesalia (septembrie 322).

Părăsită de aliaţii săi, care-şi pierduseră orice speranţă, Atena

trebuia să ducă tratative cu Antipatros, supunându-se condiţiilor severe pe care acesta i le impunea: o garnizoană macedoneană va staţiona în permanenţă în fortăreaţa Munihia, la Pireu; cetăţuia disputată, Oropos, de la frontiera beoţiană, era despărţită de Attica; cleruhii atenieni din Samos trebuiau să părăsească definitiv această mare insulă ce revenea cetăţenilor ei; urma să fie plătită o grea despăgubire de război. În plus, organizarea internă a cetăţii era stabilită pe baze noi: cum adversarii Macedoniei erau recrutaţi dintre partizanii democraţiei, un regim oligarhic şi cenzitar va înlocui acum instituţiile tradiţionale, lipsindu-i de drepturi politice pe circa 12.000 de cetăţeni, a căror avere era mai mică decât censul stabilit. Foción, care luptase cu vitejie în operaţiunile recent purtate şi al cărui prestigiu personal îl determinase pe Antipatros să renunţe la invadarea militară a Atticţi după bătălia de la Cranon, şi oratorul Demades, ataşat de mult timp intereselor Macedoniei, conduceau statul după înfrângerea suportată. ei t despre aţâţătorii la război, Atena accepta „să-i predea: Hiperide, încercând să fugă, e arestat şi condamnat la moarte. Demostene refu Sat în Calauria, şi aflându-se pe punctul de a fi făcut prizonier, se otrăveşte Moartea sa marca sfârşitul oricărei politici independente pentru patria sa, pe care curajul, perseverenţa sf geniul său n-au izbutit să o readucă pe drumul măreţiei şi al libertăţii.

sf câine să stăruim ceva mai mult asupra ultimului episod al unei lungi şi strălucitoare Sorii Dar, de îndată ce Atena a dispărut astfel de pe scena politică, jocul rivalităţilor şi lmbrov = pe S

Wl-MT T

Mea – alQ! X>lis-ţi> Rsgee.

XMpiihri – hfe J (O Franosrf

Fig. 3. Grecia şi Marea Egee al intrigilor se mută din nou în Asia. Hiliarhul Perdicas, după ce l-a ajutat pe Eumenes să intre în stăpânirea Capadociei pe care Alexandru neglijase să o supună, ţinea să afirme, în numele regilor, o autoritate pe care ceilalţi diadohi nu erau deloc înclinaţi să o recunoască. Bătrâna regină Olimpiada, mama lui Alexandru cel Mare, care se retrăsese în locul de baştină, Epir, şi care era stăpânită de dorinţa stăruitoare de a juca din nou un rol politic pe

măsura ambiţiilor sale, crede de cuviinţă să-i propună lui Perdicas, pentru a-l lega de soarta sa, mâna fiicei sale, Cleopatra, sora lui Alexandru, care era văduvă. A intra în familia regală a Argeazilor prin această alianţă însemna a avea deschis accesul la puterea supremă. Perdicas se lasă ispitit, dar rivalii săi nu se înşală şi devin cu atât mai bănuitori faţă de Perdicas, care, pentru a se căsători cu Cleopatra, trebuia să renunţe la un alt proiect de căsătorie cu fiica lui Antipatros. Se vede cât de mult aveau să conteze de acum înainte în raporturile politice dintre principi relaţiile personale concretizate în legături dinastice.

Conştient de duşmănia crescândă împotriva sa, Perdicas preia iniţiativa şi, profitând de faptul că adversarii plecaseră la hotarele imperiului, hotărăşte să-l atace mai întâi pe Ptolemeu, fiul lui Lagos, care era cel mai izolat de ceilalţi. Acesta, căruia îi revenise, cum ne amintim, guvernarea Egiptului, se instalase temeinic aici, însoţit de un mare număr de macedoneni care-i apreciau mult calităţile de conducător lucid şi generos: dând dovadă de hotărâre şi simţ politic, îşi extinde din 322 autoritatea asupra bogatei colonii greceşti Cirene, Pe care disensiunile interne i-au îngăduit s-o cucerească trimiţând aici pe strategul Ofelas în Sr? l\ Printr-un joc abil, el obţine ca rămăşiţele lui Alexandru, în loc să fie duse în! ntâU a fi înmormântate în necrode la Algeai, alături de tatăl său, note pola

Filip, să fie îndreptate spre oaza Sâwah, în templul lui Amon, adică spre Egipt; Ptolemeu reţine sicriul într-un mormânt provizoriu, la Memfis, aşteptând să fie terminat, la Alexandria, mausoleul unde va fi înmormântat cuceritorul, chiar în oraşul pe care el îl întemeiase. Aducerea rămăşiţelor pământeşti ale lui Alexandru, într-un car de paradă, de o somptuozitate nemaipomenită, pe care Diodor ni-l descrie amănunţit (Biblioteca istorică, XVIII, 26 – 28), înflăcărează imaginaţiile: se putea crede că păstrătorul unui asemenea talisman se va folosi de el pentru a-şi afirma pretenţii asupra imperiului.

Acesta era adversarul pe care Perdicas voia să-l înlăture înaintea tuturor. Lăsându-l pe credinciosul Eumeiies să-i acopere spatele frontului în Asia Mică, el comandă o armată puternică până în Egipt, şi ajunge în faţa Mem-fisului, unde eşuează în încercarea de a

traversa cu trupele sale Nilul. Cum operaţiunea provocase numeroase pierderi, în rândurile armatei izbucneşte o răscoală şi generalii lui Perdicas, printre care se număra şi Seleucos, preiau conducerea mergând ei înşişi să-l asasineze pe comandant în cortul său. Ptolemeu refuză să-şi a-ume funcţia de regent pe care i-o propuneau ucigaşii lui Perdicas, dovedind astfel că, spre deosebire de ceilalţi diadohi, monarhia universală nu-l ispitea deloc: stăpânirea, de acum înainte necontestată, a Egiptului cu pământ mănos i se părea mai sigură, între timp, armatele lui Antipatros şi Crateros debarcaseră în Anatolia şi înfruntaseră trupele lui Eumenes: acesta, dând dovadă de calităţi militare nebănuite la un om de cabinet, cum era el, îl învinge pe Crateros, care moare în luptă. Astfel, în câteva săptămâni ale anului 321, au dispărut în mod tragic doi dintre protagoniştii dramei ce se desfăşura, Perdicas şi Crateros. Se impunea o redistribuire a rolurilor.
7

Ea are loc chiar în acelaşi an 321, CU prileiul unei întâlniri a diadohilor într-un orăşel din Siria de Nord, Triparadisos. Armata alege ea epimelet al regilor, adică regent, pe bătrânul Antipatros, pe care vârsta şi credinţa sa de\ edita îl recomandau îndeajuns pentru o asemenea funcţie. Satrapiile sunt din nou împărţite: Ptolemeu păstrează bineînţeles Egiptul pe care victoria sa asupra lui Perdicas îi dădea de-acum dreptul să-l socoată „cucerit prin lance”, ca şi teritoriile supuse de Alexandru. Seleucos primea Babilonia, altă regiune bogată şi prosperă, chiar în inima imperiului. Antigonos păstra Frigia şi Licia, fiind, în plus, numit strateg al Asiei: el avea să comande armata regală în războiul ce urma să fie întreprins împotriva lui Eumenes, vinovat de a-l fi susţinut pe Perdicas şi de a-l fi învins pe Crateros. Văduva acestuia din urmă, Fila, una din fiicele lui Antipatros, devenea soţia tânărului Demetrios, fiul lui Antigonos, care n-avoa decât 15 ani: ea va fi mama lui Antigonos Go-natas, viitorul rege al Macedoniei. Stăpânii celorlalte satrapii asiatice erau de asemenea fie desemnaţi, fie confirmaţi în funcţiile lor, incluzând până şi pe regele Taxilei şi pe Poros în India. Aceasta este ultima reglementare în cadrul căreia imperiul lui Alexandru mai apare ca un tot, dar destul de nesigur. Antipatros îşi reia drumul spre Macedonia, ducând cu sine pe cei doi

regi care, pentru prima dată de când Alexandru trecuse, în 334, Strâmtorile, îşi vor regăsi în Europa pământul strămoşesc, întoarcerea lor în Macedonia avea valoare de simbol. Ea arăta cum vechea tradiţie a Argeazilor, strâns legată de patria macedoneană şi de poporul său, rămânea scumpă diadohilor: aceştia vor fi obsedaţi, unii după alţii, de dorinţa de a obţine moştenirea şi de a deveni, la rândul lor, regi ai Macedoniei, singurul titlu care simboliza legitimitatea, şi această ispită, demnă de respect şi ridicolă tot-77 odată, îi va îndepărta, cu exee pria realistului şi lucidului Ptolemeu, de măreţiile mai palpabile şi mai sigure. Mirajul macedonean va fi unul din principalii factori motori ai acţiunii diadohilor şi cauza majoră a eşecurilor lor. Numai renunţând la asta, succesorii lor, epigonii, vor putea să-şi instituie dominaţia asupra statelor lor şi să întemeieze noile dinastii. Pe de altă parte, muţind sediul permanent al puterii regale a Argeazilor în Macedonia, Antipatros – el care era reprezentantul recunoscut de egalii săi – renunţa de fapt în favoarea lor la monarhia universală a lui Alexandru, care nu putea să-şi aibă sediul decât în inima imperiului, în Asia. În acest sens deci acordul de la Triparadisos marchează o cotitură istorică de importanţă capitală – părăsirea visului nutrit de Alexandru de către cei care se aflau cel mai aproape de el prin legături de sânge.

Antigonos, însărcinat să lupte în Anatolia împotriva lui Eumenes, satrapul Capadociei, proscris de către ceilalţi satrapi pentru că a fost credincios lui Perdicas, profită de acest lucru pentru a-şi extinde autoritatea asupra celei mai mari părţi a Anatoliei. El îl asediază pe Eumenes, retras într-o fortăreaţă din Capa-docia, când, în vara anului 319, moare bătrânul Antipatros. Acesta din urmă avea un fiu ambiţios, energic şi fără scrupule, Casan-dru, dar, socotindu-l fără îndoială prea tânăr, Antipatros, înainte de a muri, îl desemnase, pentru a prelua funcţia de epimelet al celor doi regi – funcţie pe care el o exercita după întâlnirea de la Triparadisos – pe Polyperhon, un bătrân ofiţer macedonean cu multă experienţă, vechi tovarăş al lui Filip şi al lui Alexandru. Alegerea era prin ea însăşi abuzivă: cu ce drept stabilea Antipatros, singur, pe regentul regatului? Deşi armata a confirmat alegerea prin aclamaţii, ea stârneşte celorlalţi diadohi reacţii dintre cele mai puternice, împotriva lui Polyperhon, epimelet al celor doi regi

şi preluând administrarea 78

Macedoniei, se formează în curând o coaliţie similară celei îndreptate cu doi ani în urmă împotriva lui Perdicas. Ea grupa pe Lisimah, pe Antigonos, care renunţă să mai lupte împotriva lui Eumenes şi-i redă libertatea de acţiune şi teritoriile sale, pe Casandru în persoană, jignit că tatăl său preferase un alt moştenitor al autorităţii sale, în sfârşit pe Ptolemeu, care vedea în această operaţiune prilejul de a-şi mări posesiunea egipteană încercând să cucerească Fenicia, obsesia tradiţională a Egiptului faraonic.

Pentru a face faţă atâtor duşmani şi îndeosebi lui Casandru, care încerca să se stabilească în Grecia şi în Macedonia, Polyperhon caută să obţină sprijinul cetăţilor greceşti restabilind libertăţile de care ele se bucuraseră în timpul lui Filip şi Alexandru şi pe care le pierduseră în urma Războiului lamiac. Textul edictului (diagramma), redactat în numele lui Filip Aridaios, ne-a fost păstrat de Diodor (XVIII, 56). El arată clar că suveranii macedoneni şi sfătuitorii lor erau în fond indiferenţi la rivalităţile politice şi sociale care opuneau între ei pe cetăţenii oraşelor greceşti: ele nu-i interesau decât în măsura în care aveau de câştigat de pe urma lor. Democraţii sau oligarhii prezentau prea puţină importanţă, aşa cum începuse deja să se întâmple încă din timpul lui Alexandru: esenţial era să se folosească de ei ca de nişte pioni pe o tablă de şah.

În această împrejurare, încercarea lui Polyperhon eşuează, înfrângerile militare ale inspiratorului său făcând aplicarea edictului cu totul efemeră. Ea stârneşte în orice caz o tragedie al cărei ecou, reluat de Diodor şi de Plutarh, a străbătut secolele: moartea lui Foción, strategul împovărat de ani şi de glorie, care asigurase patriei sale înfrânte blândeţea Macedoniei. Polyperhon, uitând serviciile aduse, 70! spre? a democraţilor atenieni, care, orbiţi de „întorsătura neaşteptată a lucrurilor, sunt nerăbdători să-l facă să plătească pentru înlăturarea sau exilul lor. Într-o întrunire furtunoasă a adunării în cadrul căreia regulile constituţionale au fost încălcate de populaţia cuprinsă de delir, Foeion, învinuit de trădare şi împiedicat să se apere de huiduielile adversarilor săi, este condamnat să bea cucută, la fel ca şi prietenii săi, şi trupurile lor au fost aruncate în afara hotarelor

Atticii. Acesta a fost sfârşitul omului integru, devotat întru totul patriei sale, pe care Plutarh îl compară cu Cato din Utica şi care a căzut, ca mulţi alţii, victima pasiunilor oarbe ale mulţimii (mai 318). Câteva luni mai târziu, în 317, în urma succeselor militare ale lui Casandru şi a eşecurilor repetate ale lui Polyperhon, Atena trebuie să se încline din nou în faţa unui învingător străin, să suporte staţionarea unei garnizoane macedonene în fortăreaţa Munihia, să accepte un regim cenzitar îndepărtat de tradiţiile sale democratice şi să încredinţeze conducerea efectivă unui epimelet ales în înţelegere cu Casandru. Acesta este filosoful peripatetici an Demetrios din Faleron, care, timp de zece ani, până în 307, va administra cu competenţă şi cumpătare treburile interne ale cetăţii.

În acest timp, evenimentele se precipitau, atât în Asia cât şi în Macedonia, şi pecetlui au în mod dramatic soarta regilor Argeazi şi a ultimilor lor partizani, în vreme ce Polyperhon se războia în zadar în Pelopones, unde-l luase cu el pe copilul Alexandru IV, Filip Aridaios, celălalt rege, supus orbeşte intrigilor soţiei sale Euridice, ea însăşi prinţesă cu sânge regesc, încheiase o alianţă cu Casandru. Pentru a-l împiedica, Polyperhon înlesneşte întoarcerea în Macedonia a Olimpiadei, bătrâna mamă a lui Alexandru cel Mare, care, surghiunită în Epirul natal, râvnea încă puterea. Ea soseşte, sprijinită de trupe epirote, şi se întâlneşte cu Polyperhon, care-l aducea pe micul rege bunicii sale. Prestigiul bătrânei 8”.

regine îi influenţează pe macedoneni, care părăsesc tabăra lui Filip Aridaios şi-l predau pe acesta din urmă şi pe soţia sa, Euridice, care-i inspirase politica. Olimpiada, necruţătoare, pune să fie aruncaţi într-o temniţă, înainte de a-l da pe Filip pe mâna călăilor, care îl vor ucide, şi de a o sili pe Euridice la sinucidere, pe care aceasta o acceptă cu demnitate şi curaj. Unul din cei doi regi dispărea într-o atmosferă de dramă shakespeareană, lăsând acum singuri pe bunica sângeroasă şi micul principe de şase ani. Bătrâna femeie, dând frâu liber ranchiunelor ei, pune să fie măcelăriţi numeroşi fruntaşi macedoneni. Ea stârneşte astfel ura care îi îndepărtează orice sprijin. Casandru profită de acest lucru şi o blochează în oraşul Pidna, unde foamea o sileşte să se predea. Soarta ei este hotărâtă, la cererea lui Casandru, de

către armata macedoneană care o condamnă la moarte: părinţii victimelor ei iau asupra lor execuţia, pe care Olimpiada o suportă fără slăbiciune sau plângere, credincioasă până la capăt caracterului ei aprig. Cât despre Casandru, pe care Polyperhon, părăsit de partizanii săi, nu-l mai stânjenea deloc, îl pune sub pază straşnică pe micul Alexandru IV şi pe mama sa, Roxana, organizează funeralii cu pompă, cu jocuri funebre, în cinstea lui Filip Aridaios şi a Euridicei, pe care îi înmormântează. În necropola regală de la Aigeai, apoi ia în căsătorie o fiică nelegitimă a lui Filip II, Tesalo-nike: devenea astfel pretendent la regalitatea tradiţională a Macedoniei. Reluând tradiţia lui Filip şi a lui Alexandru, el întemeiază un port în Golful Termaic, la est de gura râului Axios (Vardar) şi îi dă numele soţiei sale, Tesalonike: oraşul era menit unui îndelung şi strălucitor destin. Nu departe de acolo, pe aşezarea vechii colonii greceşti Potideea, în Peninsula Calcidică, el îşi stabileşte capitala pe care o numeşte Casandreia. El şovăie atât 1 de puţin să se afirme ca deţinător al puterii încât are îndrăzneala, în 316, să refacă, cu ajutorul celorlalte cetăţi greceşti, oraşul Teba, pe care Alexandru îl distrusese ştergându-l de pe faţa pământului în 335. În marea carte a istoriei o pagină era în mod clar întoarsă. Lucrurile nu mergeau altfel în Asia, unde ultimul apărător al legitimităţii Argeazilor tocmai dispăruse. Unul din paradoxurile atât de frecvente în aceste vremuri zbuciumate şi pe care istoricii elenistici îl pun atât de pregnant în lumină face ca legitimitatea macedoneană să fie susţinută până la capăt împotriva dia-dohilor macedoneni de către un grec, Eumenes din Cardia. Polyperhon, pentru a împiedica alierea adversarilor săi în Asia, trecuse de partea lui Eumenes desemnându-l, în numele regilor, strateg al Asiei, titlu acordat mai înainte de Antipatros lui Antigonos. Folosindu-se de această încredere, Eumenes pune în doi ani (318 – 317) din nou stăpânire pe cea mai mare parte a vechiului imperiu al lui Alexandru. El dobândeşte sprijinul corpului de elită al veteranilor macedoneni, trei mii de infanterişti grei care timp de treizeci de ani au făcut toate campaniile sub Filip şi Alexandru şi care se numeau, din pricina armurii lor strălucitoare, Scuturile de argint sau Ar-gyraspides. Nicio altă armată nu se putea compara cu aceşti luptători acoperiţi de răni şi de glorie. Eumenes dispunea, de

asemenea, de vistieria regală, a cărei pază îi fusese acordată prin scrisorile suveranilor. Dispunând de aceste mijloace militare şi financiare, el dă dovadă de calităţi de politician şi strateg neașteptate la un om de cabinet: priceput să pregătească o armată, dar să şi o conducă la luptă, el ştie să folosească şiretenia impunându-se în acelaşi timp soldaţilor prin curaj fizic, în ciuda sănătăţii uneori şubrede. Compatriotul său Hieronim din Cardia, colaborator şi prieten apropiat, va scrie mai târziu istoria acestor ani tulburi; dacă relatarea sa s-a pierdut, Diodor, care mărturiseşte că s-a inspirat direct din ea, ne povesteşte în amănunt aventura neobişnuită a lui Eumenes, care, în ciuda opoziţiei lui Antigonos și Seleucos, străbate Mesopotamia şi Persia, înfrânge contingentele strânse din satrapiile superioare, în rândul cărora se aflau şi trupe barbare şi elefanţi, menţine unitatea acestor forţe eteroclite, şi-l ţine în şah mult timp pe un bătrân general atât de experimentat ca Antigonos. Se înţelege de ce un Plutarh a socotit necesar să-i acorde un IOG în galeria oamenilor vestiţi.

Statornicia atât de mare, calităţile deosebite şi o fidelitate neclintită faţă de amintirea lui Alexandru n-au fost însă de ajuns ca să-i aducă victoria. La începutul anului 316, o înfruntare nedecisă între trupele sale şi cele ale lui Antigonos zdruncină încrederea Argy-raspizilor care; – hotărăsc să treacă de partea lui Antigonos. Trădat de ei, Eumenes e dus la moarte, în timp ce învingătorul îşi întregea trupele cu cele împotriva cărora luptase. Oscilaţia trupelor dintr-o tabără în alta apare deseori în aceste războaie, unde macedonenii se luptă între ei, în timp ce mercenarii greci sau barbari reprezintă o masă de manevră gata să se vândă celui care oferă mai mult. Întărit cu contingente numeroase şi deţinător al vistieriei regale cucerită de la Eumenes, Antigonos va apărea de-acum înainte ca adevăratul stăpân al Asiei pe care o guverna, aşa cum Casandru guverna Europa. Conflictul între cei doi conducători nu putea să întârzie.

Se formează din nou o coaliţie: în afară de Casandru, fac parte din ea Lisimah şi Ptolemeu, cu sprijinul lui Seleucos care, alungat am Babilonia, se refugiase în Egipt. Ultimatumul dat de ei este respins de Antigonos în iarna lui 315 – 314 şi operaţiunile, complexe şi Ioane

dispersate, încep îndată, în vreme ce Antigonos supunea litoralul Siriei şi al Feni

83 u ŞI PUnea să se construiască acolo flota care-i Psea, el era în acelaşi timp proclamat de către soldaţii săi macedoneni, întruniţi în adunare, ca epimelet al tânărului rege Alexandru IV, ce se afla sechestrat de Casandru, a cărui trădare era înfierată, în plus, pentru a-i provoca acestuia din urmă dificultăţi cu cetăţile greceşti, Antigonos adoptă faţă de ele politica adoptată nu demult de Polyperhon, proclamându-le libere, scutite de prezenţa garnizoanelor străine şi autonome din punct de vedere politic. Pe de altă parte, Ptolemeu publica o declaraţie identică, pentru a-i juca un renghi lui Antigonos. Se poate judeca după această solicitare cât de „sincer" era interesul pe care-l nutreau diadohii faţă de libertatea cetăţilor greceşti! Polyperhon, care lupta încă împotriva lui Casandru în Pelopones, încheie bineînţeles o alianţă cu Antigonog, şi, confirmat de el la conducerea acestui secte" de operaţiuni, capătă curaj.

Din ostilităţile care se desfăşoară în aceşti ani de jur-împrejurul bazinului oriental al Mării Mediterane sunt de reţinut doar câteva fapte importante, în lupta cu adversarii cu care se învecina, Antigonos lasă fiului său Demetrios, încă foarte tânăr, grija de a apăra frontiera meridională în Siria şi în Palestina şi se ocupă cu strângerea unei armate în Anatolia pentru a-i ataca pe Lisimah şi pe Casandru dincolo de Strâmtori. În acelaşi timp, el folosea flota pentru a înfrunta escadrele lui Ptolemeu în Cipru, în Grecia, în Ciclade şi nu fără succes: fără îndoială acesta este momentul când Delosul se desprinde de Atena (către 314) pentru a-şi câştiga independenţa demult pierdută, în timp ce sub patronajul lui Antigonos se constituia o Confederaţie a Insularilor (Nesiotes) reunind insulele şi cetăţile din Ciclade. Dar, în 312, Ptolemeu, după ce înăbuşise o revoltă în Cirene şi condusese diferite operaţiuni de hărţuire în jurul Ciprului, iniţiază o ofensivă în Palestina, unde Demetrios nu şovăie să-l înfrunte într-o luptă deschisă în apropiere de Gaza. În ciuda vitejiei sale, tânărul conducător este nevoit să bată în retragere, lăsând Siria descoperită în faţa invaziei. Antigonos, prevenit de această înfrângere, soseşte din Anatolia în ajutorul fiului său, şi Ptolemeu, mulţumit că a pustiit ţara şi a dobândit

o pradă considerabila, ia drumul de întoarcere spre Egipt. El îi încredinţase între timp lui Seleucos, care-l însoţea, o mică trupă pentru a executa un plan de o îndrăzneală surprinzătoare: în fruntea a mai puţin de o mie de oameni, Seleucos, însufleţit de o încredere totală în destinul său, porneşte spre Mesopotamia, raliindu-şi populaţiile întâlnită în trecere. Astfel ajunge la Babilon, din care fusese izgonit de către Antigonos, restabilindu-şi puterea, după ce a înălţat o fortăreaţă bine întărită. El susţinea că oracolul lui Apolo pe care îl consultase în sanctuarul Bran-hizilor, în apropiere de Milet, îl numise Regele Seleucos: iată de ce, mai târziu, anii de domnie ai dinastiei Seleucizilor pe care el o întemeiază se socotesc începând de la revenirea sa în Babilon, în primăvara lui 311. Era seleucidă va servi timp de secole drept cronologie comună pentru întreaga regiune.

Înfrângerea de la Gaza şi acţiunea lui Seleucos reprezentau pentru Antigonos Monoftal-mos două lovituri serioase. Desigur, el izbutise, venind în ajutorul fiului său, să recucerească Siria şi Palestina. Dar o expediţie condusă de Demetrios împotriva arabilor nabateeni care ocupau regiunea din interior până la Marea Moartă (care se numea lacul Asfaltit) se soldase cu un eşec. Demetrios nu mai izbuteşte, în ciuda unei expediţii în Mesopotamia, să-l alunge de aici pe Seleucos, a cărui autoritate se întindea de-acum şi asupra Mediei şi Susianei, afirmându-se ca suveran. Antigonos se hotărăşte să trateze cu principalii săi adversari, Casandru, Lisimah şi Ptolemeu. Înţelegerile încheiate între ei în 311 recunoşteau fiecăruia posesiunile unde erau deja stăpâni. Confirmarea stătu-quo-ului cuprindea, cu toate acestea, două «5 restricţii care nu erau doar figuri de stil: autonomia cetăţilor greceşti era proclamată din nou şi drepturile lui Alexandru IV apăreau respectate în principiu, deoarece Casandru preluase conducerea Macedoniei şi a Greciei doar cu titlul de strateg al Europei şi numai până la majoratul tânărului rege care avea atunci 12 ani. Casandru nu mai vrea să se expună mult timp riscului de a fi înlăturat de moştenitorul legitim şi-i asasinează în 310 pe micul rege şi pe mama sa Roxana, pe care îi ţinea în captivitate. Sângele Argeazilor dispăruse cu totul şi, cum foarte bine o spune Dio-dor, „întrucât nu mai exista de acum înainte moştenitor pentru imperiu, fiecare dintre cei care

comandau unor populaţii sau unor cetăţi putea nutri speranţa de a deveni rege şi considera că teritoriile aflate sub autoritatea sa erau pentru el un regat cucerit prin lance” (XIX, 105).

Aceste acorduri aveau să fie în curând repuse în discuţie. Seleucos, ocupat să supună autorităţii sale satrapiile superioare în Iranul de Est, nu luase parte la ele. Antigonos, care supusese aceste regiuni după înfrângerea lui Eumenes, s-ar fi bucurat să le recucerească, dar nu izbuteşte şi, după un serios eşec militar, trebuie să cadă la învoială cu adversarul său mai norocos. Seleucos consimte, deoarece întâmpina greutăţi în estul Iranului. Această regiune era într-adevăr ameninţată de când un suveran indian, Sandracotos (Chandragupta), întemeietor al dinastiei Mauria, îşi arătase dorinţa de a ocupa nu nugiai valea Indului, dar şi provinciile muntoase care o dominau spre vest. Seleucos opune rezistenţă aici timp de câţiva ani, până când, chemat din nou în Occident de desfăşurarea evenimentelor, consideră oportun să-i cedeze lui Chandragupta teritoriile pe care nu mai putea să le apere: regiunea Gandara la nord, o parte a Arahosiei cu Kan-daharul în centru, o porţiune din Gedrosia la sud. În schimb, el obţinea elefanţi de luptă, ajutor nepreţuit pentru campaniile ulterioare.

Reglementând astfel, prin retragerea în faţa lui Seleucos, situaţia din Mesopotamia şi Iran, Antigonos se îndreaptă spre vest, unde partenerii săi la acordul încheiat în 311 profitau de încurcăturile din Asia pentru a-şi desfăşura propriile acţiuni. Cel mai activ era Ptolemeu, care dispunea de escadre întărite, cu baze puternice în Cipru, şi de sprijinul bogatei cetăţi Rodos, refăcută rapid după inundaţia catastrofală din 316. Cum Antigonos sprijinea Confederaţia insulară din Ciclade, Ptolemeu, pentru a o supraveghea şi a acţiona eventual asupra cetăţilor greceşti din Asia, se instalează în insula Cos, în Dodecanes, foarte aproape de coasta Anatoliei. Acolo se naşte, în 309, viitorul său moştenitor care va fi Ptolemeu II Filadelful. Între timp, situaţia evoluase în Grecia, unde Casandru, după ani în şir de război, se împăcase cu Polyperhon şi avea deci mână liberă. Ptolemeu şi Antigonos, dornici să stârnească împotriva acestui rival ostilitatea cetăţilor greceşti, pun capăt, pentru o vreme, disputei dintre ei pentru

a interveni în Grecia: Ptolemeu trimitea o expediţie în Pelopones, Antigonos îi încredinţează fiului său Demetrios misiunea de a elibera Atena de sub autoritatea lui Casandru. Dacă expediţia lagidă nu are efect, în schimb Demetrios debarcă în Pireu în 307, cucereşte fortăreţele portului şi citadela Muni-hia, ocupată de garnizoana lui Casandru, şi-l sileşte pe Demetrios din Faleron, care deţinea în continuare puterea în cetate, să-i predea Atena înainte de a pleca în exil. Reinstaurând acum, cel puţin în principiu, democraţia tradiţională, Demetrios încheie alianţă cu poporul atenian. Acesta îl copleşeşte pe eliberatorul său şi pe Antigonos cu onoruri nemaipomenite: statuile lor aurite sunt ridicate în agora, alături de cele ale tiranoctonilor; li se oferă daruri considerabile în bani; li se consacră un altar în calitate de Salvatori; în sfârşit, la cele 10 triburi attice tradiţionale, care 17 purtau numele unor eroi veneraţi, se adaugă două triburi noi, antigonid şi demetriac, ai căror eponimi şi protectori vor fi. Niciun om n-a cunoscut vreodată în timpul vieţii o adulare asemănătoare din partea locuitorilor Atenei.

Demetrios, care supusese de asemenea Megara, este chemat de tatăl său pentru a conduce o expediţie împotriva Ciprului, aflat tot în mâinile lui Ptolemeu, la ale cărui proiecte Antigonos Monoftalmos intenţiona să se opună din nou. A fost cea mai strălucită campanie a tânărului conducător, care dă dovadă de o egală stăpânire în bătăliile în câmp deschis, în asediul oraşului grec Salamina (pe coasta răsăriteană a Ciprului) şi în înfruntările pe mare. El cunoaşte un succes deplin, obligându-l pe Ptolemeu, care venise din Egipt în ajutor cu o escadră, să bată în retragere spre Alexandria (vara anului 306). Insula Cipru era în întregime în mâinile lui Antigonos şi ale lui Demetrios, şi timp de zece ani va scăpa Lagidului. îmbătaţi de triumf, tatăl şi fiul nu mai şovăie să-şi îndeplinească marea ambiţie care de la moartea lui Alexandru îi obseda pe dia-dohi: ei adoptă oficial titlul regal şi poartă diadema care era simbolul acestuia. Ptolemeu, pentru a nu se lăsa mai prejos, îl imită, urmat de Seleucos, Lisimah şi Casandru. Nu mai exista monarh argead, ci şase regi care de-aeutn purtau titlul lui, fără a se mai îngriji de legitimitatea dinastică: strălucirea oficială a monarhici lui Alexandru era stinsă.

În toamna lui 306, Antigonos, dorind a-şi întregi victoria cipriotă „porneşte împotriva Egiptului, unde Ptolemeu i se părea un adversar de temut. Dar expediţia militară şi navală condusă de Antigonos şi Demetrios, acesta din urmă în fruntea flotei, este greu încercată de vremea rea şi de furtuni, suferă pierderi serioase şi nu poate forţa, odată ajunsă în Delta Nilului, fortificaţiile ridicate de trupele lagide. A trebuit să se întoarcă într-o stare jalnică în Siria, în bastionul său egiptean ptolemeu părea invulnerabil.

Pentru a face uitat acest eşec, Antigoiios doreşte să supună Rodosul, aliat mai vechi al Lagidului. Respingerea de către rodieni a ultimatumului său provoacă războiul: Demetrios asediază puternica cetate maritimă care se apără cu vitejie. Ea este încercuită timp de un an (305 – 304), cu o uriaşă etalare de mijloace de atac, ce-i conferă lui Demetrios porecla, pe care istoria ne-a păstrat-o, de Poliorcetes, Cuceritorul de oraşe". Diodor a relatat amănunţit peripeţiile rezistenţei rodiene, care a ieşit victorioasă datorită proviziilor promise de Ptolemeu, dar şi de Lisimah şi Casandru. Neputând să cucerească cetatea, Demetrios consimte să ducă tratative: rodienii rămâneau liberi, fără garnizoană străină; ei acceptau să intre în alianţa lui Antigonos, făgăduind că nu vor declara niciodată război lui Ptolemeu. Pentru a dovedi mai bine că autonomia lor nu era cu nimic afectată de acest acord, ei înalţă, odată pacea restabilită, statui lui Lisimah şi Casandru şi, la sfatul oracolului lui Amon, instituie un cult pentru a-l cinsti pe Ptolemeu ca pe un zeu, într-un sanctuar construit în acest scop. În urma gestului rodienilor Ptolemeu este poreclit Soter, „Salvatorul", apelativ pe care-l purtau divinităţi importante ca Atena sau chiar Zeus. Divinizarea regilor în timpul vieţii, la Rodos ca şi la Atena, intra de-acum în obişnuinţă.

După acţiunea din Rodos, Demetrios este trimis îndată de Antigonos în ajutorul Atenei, pe care o asedia Casandru: căci, de când se desprinde de sub stăpânirea macedoneană în307, oraşul nu încetează să lupte împotriva lui Casandru, care se străduia să-şi menţină autoritatea asupra Greciei continentale. După multe vicisitudini macedonenii redobândesc supremaţia, invadează Attica şi asediază din nou cetatea. Debarcând la Aulis, în spatele front –tului lui

Casandru, Demetrios îl obligă să ridice asediul şi să părăsească Attica. El apărea astfel în ochii atenienilor pentru a doua oară ca eliberator şi petrece iarna anului 304 – 303 la Atena. Dar, de data aceasta, tânărul rege de treizeci de ani, îmbătat de succesele sale şi de linguşirea de care era înconjurat, dă Mu liber temperamentului său petrecăreţ şi destrăbălat. El se instalează în Partenon, cu un cortegiu de curtezane, transformând în lupanar templul zeiţei fecioare: întrucât era el însuşi un zeu, afirma Demetrios, de ce să nu locuiască la sora sa Atena? El cere să se instituie un cult dedicat metresei sale Lamia, asimilată cu Afrodita. Printr-un privilegiu nemaipomenit care răsturna tradiţiile păstrate până atunci cu străşnicie de responsabilii cultului, el se iniţiază la Eleusis în afara datelor prevăzute pentru mistere de calendarul ritual. În acelaşi timp, nu încetează să se amestece în treburile interne ale cetăţii, ai cărei magistraţi veneau în întâmpinarea dorinţelor sale. Atena nu decăzuse niciodată într-atât.

După aceste luni de dezmăţ nebunesc, în primăvara anului 303, Demetrios îşi reia campania şi recucereşte cea mai mare parte a Pe-loponesului învingându-i pe generalii lui Casandru. În acest moment, în împrejurări pe care nu le cunoaştem, Polyperhon, care era destul de bătrân – aparţinea generaţiei lui Antigonos Monoftalmos – dispare de pe scena politică, unde nu jucase decât un rol secundar, în anul următor, în 302, reluând manevra politică pe care tatăl său o folosise în 315, Demetrios vrea să împace cetăţile greceşti, oferindu-le o garanţie aparentă de independenţă politică, sub forma unei organizări federale, care putea fi, pentru Antigonos şi Demetrios, un mijloc de control comod şi eficient asupra tuturor polisurilor din Grecia continentală: mai multe inscripţii ne-au păstrat ecoul acestei încercări de a grupa cetăţile într-o ligă, care a avut loc în cursul unei întruniri la care participau de-legaţii lor la Istm, ceea ce amintea de vestita jjgă de la Corint constituită odinioară, în 338 – 337, din iniţiativa lui Filip II. Din documente se întrevede acţiunea unui grec, Adunantos din Lampsacos, care serveşte drept mijlocitor lui Demetrios în aceste negocieri. O dată în plus, tentativa de a reuni într-o confederaţie cetăţile greceşti şi de a le coordona politica nu obţine un succes durabil: şi aceasta deoarece nu avea alt obiectiv, în intenţia

iniţiatorului ei, decât lupta împotriva lui Casandru şi cucerirea Macedoniei. Demetrios este într-adevăr ales, precum odinioară Filip şi apoi Alexandru, drept comandant militar suprem şi corintienii permit instalarea unei garnizoane în fortăreaţa Acrocorintului, poziţie strategică cheie la trecerea dinspre continent în Pelopones. Ocuparea ei – principala consecinţă a acestei ligi efemere – avea să dureze 60 de ani.

Împotriva dublei ameninţări pe care o constituiau, pe de o parte, activitatea lui Demetrios în Grecia, pe de altă parte, pregătirile de război întreprinse de bătrânul Antigonos Monoftalmos în Anatolia, ceilalţi diadohi trebuiau să riposteze. Casandru în Macedonia şi Lisimah în Tracia erau în mod clar ţinta unei ofensive în cleşte purtată dinspre sud de Demetrios şi dinspre est de Antigonos, de-a lungul Strâmtorilor. Ei hotărăsc să le preîntâmpine şi pun la punct un îndrăzneţ plan de campanie cu ajutorul lui Seleucos şi al lui Ptolemeu, neliniştiţi pe bună dreptate de succesele lui Monoftalmos şi ale fiului său: aveau să poarte ei înşişi războiul în Anatolia printr-un atac conjugat venind din Europa şi din Babilonia, cu riscul de a pustii Macedonia, pe care Demetrios, pătrunzând în primăvara lui 302 eu forţe importante în Tesalia, o ameninţa direct, în timp ce Casandru făcea faţă acestei ameninţări, Lisimah, în fruntea unei puternice armate furnizată în parte de Casandru, debarca în Asia Mică şi repurta victorii, în acelaşi timp Seleucos, plecat din Babilon, în a-l uita spre vest cu forţe considerabile, dintre care cinci sute de elefanţi pe care-i datora lui Chandragupta, monarhul indian căruia îi cedase provinciile orientale ale imperiului. Antigonos îl cheamă curând pe Demetrios, care se întoarce în Asia şi poartă în Ionia şi la Strâmtori operaţiuni încununate de succes, dar de mică importanţă, în timp ce Lisimah şi Antigonos se înfruntau fără rezultat în Frâgia şi în Bitinia.

În primăvara lui 301, după suspendarea pe timpul iernii a ostilităţilor, armatele se regrupează şi întâlnirea decisivă are IOG în inima Anatoliei, în apropierea oraşului frigian Synnada, la Ipsos. Este aşa-numita „bătălie a regilor”: Lisimah şi Seleucos aliniau împotriva lui Antigonos şi Demetrios forţe aproape egale, în jur de 80.000 de oameni, dar elefanţii lui Seleucos, mult mai numeroşi, fac ca balanţa să

încline în favoarea sa. Antigonos piere în bătălie, în timp ce Demetrios, ale cărui strălucite forte de cavalerie n-au reuşit să-i salveze tatăl, se refugiază spre Efes, unde va găsi sprijinul flotei sale – stăpâna mării – şi ajutorul cetăţilor maritime. Bătălia de la Ipsos semnifică nu numai sfârşitul domniei lui Antigonos, soldat cu moartea violentă a dia-dohului octogenar: ea însemna totodată eşecul ultimei încercări serioase de a reconstitui într-o unitate politică solid instalată pe cele două ţărmuri ale Mării Egee un regat constituit odinioară de Alexandru, înţelegerea între diadohi, care urmează dezastrului lui Antigonos. confirma definitiv împărţirea imperiului, chiar dacă mitul unităţii avea să mai ispitească, fără rezultat palpabil însă, ambiţia unora dintre ei, în timp ce Orientul grec cunoştea aceste rivalităţi şi lupte, Occidentul elenizat era nu mai puţin tulburat de certuri interne sau de ameninţări străine. De când Timoleon din-Corint renunţase, în 337, la puterea pe care i-o încredinţaseră siracuzanii şi de care el se folosise exemplar, marea cetate Siracuza cunoştea din nou 9

tulburări. Ea nu este afectată de expediţia pe care un principe din Epir, Alexandru Molo-sul, fratele reginei Olimpiada şi unchiul lui Alexandru cel Mare, o conduce în 330 în Italia meridională, unde oraşul Tarent îl cheamă în ajutor pentru a lupta împotriva populaţiilor băştinaşe, lucanii şi mesapii, care-l ameninţau de mult timp: după mari succese obţinute în Calabria, Molosul se învrăjbeşte cu Tarentul şi piere într-o luptă cu lucanii. Siracuzanii, puţin mai târziu, ajută Crotona, ameninţată şi ea de muntenii din Bruttium: cu acest prilej se remarcă pentru prima dată, ca ofiţer, un tânăr siracuzan de origine modestă (se îndeletnicise cu olăritul), dar înzestrat cu strălucitoare calităţi de războinic, Agatoele, Diodor a schiţat cu o artă deosebită portretul acastui personaj neobişnuit, care corespunde în Occident figurilor excepţionale ale diadohilor, contemporanii săi. După ce a fost condotier în Italia meridională, în serviciul Tarentului „apoi în cel al Regionului şi pe urmă în Sicilia, în violentele răfuieli dintre facţiunile rivale care-i sfâşiau patria, el este ales strateg: în «U7 – 316, spdjinindu-se pe partida democratică, în cea mai bună tradiţie a tiraniilor greceşti, ei pune stăpânire pe Siracuza şi lasă pradă jafului averile partizanilor reali sau presupuşi ai oligarhiei, în timp ce aceştia

erau măcelăriţi (4.000 de persoane pier astfel, potrivit lui Diodor), iar familiile lor cădeau victimă celor mai crude violenţe, timp de două zile şi două nopţi. Apoi, după o comedie jucată desăvârşit, unde, în faţa adunării poporului, el se preface că renunţă la orice funcţie publică, este ales strateg unic cu puteri depline, devenind astfel stăpânul statului pe timp nelimitat. Desigur, va refuza mult timp să poarte titlul regesc şi n-a vrut niciodată să-şi pună pe cap diadema, însemnul regalităţii. Dar puterile de care dispunea făceau din el un comandant politic şi militar comparabil în toate privinţele cu dia-3 dohii din Orientul grec. De asemenea, numele de dinast, pe care i-l dă Diodor, este în mod curent folosit de istoric când se referă la suveranii elenistici.

Agatocle se străduie să aducă mai întâi sub autoritatea sa cea mai mare parte a Siciliei greceşti pentru a-i înfrunta apoi pe puni, care ocupau partea occidentală a insulei. După îndelungate operaţiuni, adesea încununate de succes, este înfrânt de aceştia în apropiere de Gela şi abia reuşeşte să ajungă în Siracuza (iunie 310). Dar el concepuse un plan îndrăzneţ – să poarte războiul în Africa, chiar pe teritoriul Cartaginei. Lăsând pe fratele său să apere oraşul, părăseşte Siracuza în august 310 şi ajunge în Tunisia după 6 zile de navigat pe mare. După un an de campanie, neizbutind să obţină victoria, apelează la ajutorul generalului macedonean Ofelas, care guverna, în numele lui Ptolemeu, Cirenaica, aflată la vreo mie două sute de kilometri est de Tunisia. E adevărat că, în ciuda depărtării şi a desertului Saharei ce mărginea Golful Sirtelor, cetăţile greceşti din Libia şi Cartagina aveau o frontieră comună fixată de jumătate de secol la altarele filenilor, în fundul Sirtei Mari. Toate încercările grecilor de a înainta mai adânc spre vest au fost respinse de puni. Ofelas, care dispunea de resurse considerabile din Cirene şi din cetăţile vecine, ai căror locuitori aveau experienţa luptei împotriva populaţiilor africane, putea fi pe bună dreptate ispitit de o aventură în direcţia zonei Cinyps (regiunea Leptis Magna) şi a Cartaginei africane. După ample pregătiri porneşte, în 308, şi conduce până în Tunisia, cu preţul unui marş dificil de două luni de-a lungul Sirtelor, un corp expediţionar din care făceau parte 100 de care de luptă, trupele de elită ale armatei cireniene. Operaţiunea

căpătase bineînţeles încuviinţarea lui Ptolemeu, care socotea potrivit să-şi mărească astfel stăpânirile dacă locotenentul său izbândea în această întreprindere. Dar Agatocle, cuprins brusc de neîncredere fată de un aliat ale cărui mijloace militare îl puneau în umbră, îi întinde o cursă, îl omoară pe Ofelas, apoi înrolează în armata sa pe soldaţii rămaşi fără conducător. Timp de încă un an el poartă operaţiuni în Tunisia cucerind şi jefuind mai multe oraşe fără a putea să ocupe Cartagina. În cele din urmă, în toamna lui 307, după-grele înfrângeri şi o călătorie în Sicilia unde, în absenţa sa, cursul evenimentelor îi devenise nefavorabil, este nevoit să părăsească Africa definitiv, lăsând restul armatei şi pe cei doi fii pe care soldaţii, furioşi de plecarea lui, îi omoară pentru a se răzbuna. Marea ambiţie de a cuceri Africa se încheie cu un dezastru.

Cirene, după moartea lui Ofelas, se revoltă împotriva lui Ptolemeu care este nevoit, puţin mai târziu, în 300, să-şi trimită ginerele, pe Magas, pentru a recuceri provincia, între timp, Agatocle, revenit în Sicilia, primise veştile sosite din Orient: neconsiderându-se cu nimic inferior diadohilor care tocmai se proclamaseră monarhi, ia şi el titlul de rege, refuzând totuşi să poarte diadema şi preferându-i acestui obicei oriental, coroana, semnul tradiţional al unui sacerdoţiu cu care era investit: ca şi în cazul lui Iulius Cezar, se susţinea că vrea să-şi ascundă astfel chelia. Conducând din nou treburile siciliene, el ajunge, în sfârşit, la o înţelegere cu Cartagina, pe baza statn-quo-ului teritorial şi a unei despăgubiri în aur şi cereale pe care punii acceptau să o achite. Nimicindu-i apoi pe adversarii care încercaseră să-l alunge din Siracuza, îşi reconsolidează aici puterea şi poate, prin urmare, să-şi îndrepte aspiraţiile politice spre Italia şi Adriatica.

În Mediterana orientală, bătălia de la Ipsos, înlăturându-l pe Antigonos, îngăduie învingătorilor să-şi împartă teritoriile stăpânite de bătrânul rege. În timp ce Ptolemeu, care trimişese o expediţie în Siria fără a-şi împinge mai departe avantajele, păstra sub dependenţa sa partea meridională a acestei regiuni pentru – fi servi drept punte de trecere Egiptului, Lisi-mah şi Seleucos rămâneau marii beneficiari ai victoriei obţinute în comun. Lisimah îşi atribuia vestul şi centrul Asiei Mici, în afară de Cilicia, pe care i-au cedat-o unui frate al lui Casandru,

şi câteva regiuni de coastă stăpî\ nite de Ptolemeu. Seleucos obţinea ieşirea la l mare prin Siria de Nord, fără a renunţa de altfel să-i smulgă într-o bună zi lui Ptolemeu Palestina. Casandru se mulţumea cu stăpânirile din Europa, unde spera să aibă de acum înainte câmp liber atât în Macedonia cât şi în Grecia. Rămânea totuşi un personaj supărător, Demetrios Poliorcetul, cu flota sa puternică, sprijinită de baze în Marea Egee, graţie Confederaţiei Insularilor, în Asia Mică (pe care Lisimah avea să pună mâna în curând), în Cipru şi la Sidon, pe coasta siriană, şi, în sfârşit, în Grecia peninsulară, îndeosebi la Corint. Atena, e adevărat, scapă repede de ocrotitorul său stânjenitor, trimiţându-i înapoi escadra care staţiona la Pireu. Liga elenică, abia instituită, nu supravieţuise înfrângerii de la Ipsos. Dar întemeietorul ei, mânat de temperamentul său năvalnic, nu renunţă câtuşi de puţin să-şi joace rolul: el va mai însufleţi scena politică timp de încă cincisprezece ani.

Pentru a stabili legături personale care să dubleze şi să întărească înţelegerile politice, diadohii încheie căsătorii dinastice între familiile lor: această practică pune în lumină personalizarea sistematică a puterii în organizarea marilor state. După Ipsos, Ptolemeu îl face pe Lisimah ginere dându-i de soţie pe fiica sa Arsinoe, o femeie deosebită, a cărei influenţă avea să fie hotărâtoare în Tracia, apoi în Egipt –, timp de treizeci de ani. Seleucos se căsătoreşte la rândul lui cu fiica lui Demetrios Poliorceţes, Stratonice, pentru a avea de partea sa pe impetuosul şi încă tânărul său socru. Aceste căsătorii, încheiate numai din calcul, nu ţineau cont niciuna de vârsta soţilor: aşa se întâmpla 9°

Gând tânăra Stratonice inspiră fiului soţului ei, născut din prima căsătorie, viitorul Antioh o pasiune pe care acesta nu îndrăzneşte să o mărturisească, dar a cărei forţă era atât de mare încât tânărul se îmbolnăveşte de o melancolie depresivă care-i primejduieşte viaţa: pricina suferinţei sale fiind dezvăluită de medicul Erasistratos, Seleucos, pentru a-şi salva fiul, se desparte de soţie şi-l căsătoreşte pe acesta cu Stratonice. Povestea romanţioasă de dragoste, reversul celei a Fedrei şi terminându-se cu bine, va fi mai târziu strălucit relatată de Plutarh, şi va servi adesea ca temă de inspiraţie scriitorilor şi artiştilor

până în vremurile moderne, înţelegerea dintre Seleucos şi Demetrios îngăduise acestuia din urmă să preia Cilicia de la fratele lui Casandru, care n-o guverna de mult timp. Dar aceasta nu-i satisfăcea îndeajuns ambiţia pe care o împrejurare favorabilă o aţâţă din nou: în 298 – 297, moartea lui Casandru, care nu lăsase ca succesori la putere în Macedonia decât moştenitori prea tineri pentru a se putea impune, Demetrios ţintea mai întâi să recucerească Atena, care, după plecarea sa în 302, cunoscuse serioase neînţelegeri civile, sfârşind cu instaurarea unei tiranii de facto, aceea a strategului Lahares, susţinut în ascuns de Casandru. Acest om violent şi fără scrupule nu şovăie să dezbrace de veşmânt pe Athena Partenos a lui Fidias pentru a topi aurul şi a-şi plăti astfel mercenarii: Pausania şi Plutarh au păstrat amintirea scandaloasă a jefuirii comorii zeiţei. Primul atac al lui Demetrios este respins în 296 şi Poliorcetes pleacă să poarte lupte în Pelopones, nu fără succes, înainte de a reveni să asedieze Atena şi să cucerească oraşul în 294, în timp ce Lahares fuge. O escadră a lui Ptolemeu nu izbuteşte să spargă blocada. Dar Lagidul profită în alt mod de „absenţa lui Demetrios: el cucereşte Ciprul, de unde fusese alungat cu zece ani în urmă. Lisimah îşi im97 pune controlul asupra marilor oraşe din Ionia.

Efes şi Milet, Seleucos pune stăpânire pe Cilicia. Demetrios, recucerind Grecia, îşi pierde în acelaşi timp posesiunile din Asia.

Jocul complex al acestor ambiţii rivale se complică şi mai mult prin intervenţia unui nou concurent, mai tânăr şi la fel de dornic de glorie ca şi Demetrios, propriul său cumnat Pirus, regele Epirului. Pierzându-şi regatul din pricina lui Casandru, Pirus se alătură lui Demetrios, luptă alături de el la Ipsos, apoi, după un timp, serveşte drept chezaş pe lângă Ptolemeu, când Seleucos şi Demetrios, înainte de moartea lui Casandru, încearcă să se apropie de Lagid. Cum sora sa, a doua soţie a lui Demetrios, murise în 298, legăturile personale dintre Pirus şi cumnatul său slăbesc şi, cu ajutorul lui Ptolemeu, Pirus se întoarce în Epir, unde izbuteşte să-şi redobândească regatul. El se căsătoreşte în curând cu o fiică a lui Aga-tocle, Lanasa, ce îi aduce ca zestre insula Corciră (Corfu), abia cucerită de Agatocle, care, după Siracu/a, continua vechile planuri ale lui Dionis în Adriatica. Pirus îşi

consolida astfel posesiunile din Epir, unde ambiţia sa avea să găsească mijloacele unei politici de anvergură, susţinută de calităţi militare excepţionale, care făceau să fie considerat uneori un nou Alexandru.

Ei începe prin a se amesteca în treburile Macedoniei, intervenind în cearta care se iscase între cei doi fii ai lui Casandru: îl susţine pe me/în cerând să fie răsplătit prin concesiuni teritoriale. Dar acelaşi principe apelase şi la Demetrios care purta atunci război în Pelopones. Poliorcetes, părăsind o operaţiune împotriva Spartei, care era pe punctul de a fi cucerită cu forţa, vine în Macedonia, se descotoroseşte de fiul lui Casandru, punând să fie asasinat, şi se proclamă rege în locul lui în toamna lui 294: dintr-o lovitură, Demetrios se găsea în fruntea vechii monarhii tradiţionale, cu teritorii întinse şi bine populate, Macedonia şi Tesalia, controla o mare parte a Greprin intermediul garnizoanelor pe care să le impună în principalele puncte tee – Acrocorint, Calcis în Eubeea, la trecerea îngustă a Euripului, Munihia la Pirpu şi în sfârşit, în Confederaţia Insularilor, rare furniza flotei sale bazele necesare pentru a stăpâni Marea Egee. Ce răsturnare a soţ Ttei la câţiva ani după dezastrul de la Ipsos! Fugarul de odinioară, devenit stăpân al regatului strămoşesc al macedonenilor, ţine să-şi marcheze triumful, aşa cum o făcuseră mai înainte Alexandru cel Mare, Casandru, Lisi-mah, Antigonos Monoftalmos şi în curând Se-Icucos, întemeind, în Tesalia, o nouă capitală, căreia îi va da numele său: aceasta este Demetrias, în apropiere de actualul Voios, în fundul Golfului Pagasic, nu departe de locul unde tradiţia stabilea punctul de plecare al lui Iason şi al expediţiei argonauţilor. Acolo, într-o poziţie inteligent aleasă, între două porturi protejate, regele pune să se înalţe un zid fortificat lung de 8 kilometri, ale cărui vestigii sunt încă impresionante şi care avea să rămână, până la sfârşitul monarhiei macedonene, alături de Calcis şi Acrocorint, una din poziţiile cu rol strategic capital, numite şi „cheile Greciei”.

Restabilindu-şi astfel în mod strălucit autoritatea, Poliorcetul se lasă furat de gustul său pentru lux, ceremonii fastuoase, obiceiuri de curte împrumutate de la monarhiile orientale, foarte deosebite de tradiţiile simple, austere şi de relaţiile directe între rege şi supuşii săi, specifice dinastiei Argeazilor. Popularitatea îi scădea din această

pricină, în timp ce apăsătoarele cheltuieli necesare înarmărilor considerabile pe care le reclamau viitoarele sale planuri nemulţumeau Macedonia şi cetăţile greceşti. Două revolte succesive în Beoţia, încurajate de etolieni şi ele Pirus, îl determină pe Demetrios să-şi vădească, odată în plus, în 291, o! mp-Tiva Tebei ™ demult ridicată din ruine 9 de Casandru, calităţile sale de cuceritor de oraşe. Pentru a se răzbuna pe Pirus, el pune mâna pe Corciră, unde-l chemase Lanasa, soţia părăsită a regelui Epirului şi fiica lui. Aga-tocle cu care Poliorcetul intenţiona să încheie o alianţă. Apoi el poartă o expediţie împotriva Etoliei, în timp ce Pirus devasta în spatele său o parte a Macedoniei (289).

Ptolemeu, mereu grijuliu să nu piardă niciun prilej pentru a se extinde, se foloseşte de aceste dificultăţi pentru a interveni cu flota în Ciclade şi a-i lua locul lui Demetrios ca protector al Confederaţiei Insularilor, aşa cum, cu câţiva ani în urmă, îi smulsese Ciprul. Poliorcetul continua totuşi să pregătească, în poziţiile cheie şi în Pireu, strângerea unor trupe şi a unei flote care număra, după Plutarh, cinci sute de vase. Neliniştiţi de aceste pregătiri, care vizau fără îndoială recucerirea Asiei, Pirus şi Lisimah, cei doi vecini ai Macedoniei la vest şi la est, se înţeleg pentru a i-o lua înainte printr-o acţiune comună, şi în 288, invadează împreună teritoriul macedonean. Prins în cleşte, Demetrios nu poate rezista acestui dublu atac: în timp ce încerca, în apropiere de Veria, să oprească înaintarea lui Pirus, mulţi soldaţi îl părăsesc şi e silit să-şi găsească salvarea într-o fugă puţin glorioasă, ascunzându-şi veşmântul de principe sub o mantie neagră, în Calcidica îşi întâlneşte soţia. Fila; aceasta, disperată, se otrăveşte în timp ce soţul său pleacă din nou spre Grecia, unde, adunând trupe, încearcă să se reinstaleze la Atena. Cetatea care-l adulase cu trei ani în urmă, după campania sa împotriva Etoliei, îi închide porţile şi-l cheamă pe Pirus în ajutor. În 287, Demetrios trebuie să se resemneze şi să recunoască pierderea Atenei, apoi a Macedoniei, pe care şi-o împărţiseră Pirus şi Lisimah. Fiul său, Antigonos, poreclit Gonatas, pe care-l avea de la Fila (fiica lui Antipatros), ajunsese la vârsta de a comanda şi păstrează controlul celorlalte regiuni greceşti, deţinute de tatăl său, îndeosebi capitala Demetrias, între timp, Poliorcetul, deşi învins şi de-nosedat

revine la intenţiile săle cu privire la Asiaadunând câteva mii de mercenari, şi ceea ce îi rămăsese din flotă, trece în Anatolia, cucereşte câteva oraşe de coastă ce fuseseră suouse de Lisimah, care înaintează în interior, şi ocupă Sardes. Dar, în 236, în timp ce mărşăluia spre est, cu gândul nebunesc de a merge şi a-şi croi un nou regat în satrapiile superioare, el este greu încercat de traversarea unei zone cu climă dăunătoare sănătăţii şi lipsită de resurse. A trebuit, cu puţinele forţe care-i ră" mâneau, să-şi schimbe obiectivul, să revină spre sud, de-a lungul munţilor Taurus, spre Tars, unde este întâmpinat de armata lui Seleucos, în timp ce, în spatele său, fiul lui Lisimah, Agatocle, apărând trecătorile munţilor Taurus, îi bloca retragerea. Acolo, timp de câteva luni, pe pantele meridionale ale masivului, el poartă o luptă disperată, înmulţind vitejiile fără viitor împotriva unui adversar sigur că-l va îngenunchea, în sfârşit, la începutul lui 285, este silit să se predea. Seleucos, amintindu-şi că Demetrios era socrul său, îl primeşte cu mărinimie: tratat ca un rege, Poliorcetul este condus la o reşedinţă princiară, pe malurile râului Oronte, unde, sub pază bună, va duce în bogăţie viaţa trândavă a unui dezmăţat.

Acest trai îi va dăuna sănătăţii, zdruncinată de încercările prin care a trecut în războaie, şi moare în 283, după o jumătate de veac de existenţă zbuciumată, bogată în răsturnări spectaculare ale sorţii, în care el s-a dovedit excesiv în tot ce a făcut, prin calităţile sale native, ca şi prin poftele-i nestăpânit e, prin acţiunile sale atât de măreţe şi de neprevăzute, în sfârşit, prin neputinţa de a urmări QU luciditate până la capăt un mare plan. Într-o epocă atât de bogată în destine de excepţie şi indivizi deosebiţi, nicio personalitate nu e mâi fascinanta ca aceea a lui Demetrios. Seleucos

101 în™ «nu P°rupă Cenuşa Poliorcetului lui Antigonos Gonatas, care organizează funeralii fâstuoase tatălui său la Corint, înainte de a-l în mor în iuta la Demetrias, în cetatea pe care acesta o întemeiase.

În timp ce în munţii Anatoliei şi pe malurile râului Oronte se desfăşura astfel ultimul act al dramei cu numeroase răsturnări al căni erou a fost Poliorcetul, un alt diadoh îşi afirma la rândul său pretenţiile la un rol de prim plan: Lisimah, regele Traciei. De la prima împărţire, făcută la moartea lui Alexandru, acest macedonean energic şi dibaci,

bun războinic, nutrind planuri prudente şi hotărât să le împlinească, îşi consolidase treptat poziţia în Tracia, regiune greu de stăpânit, unde, pe lângă cele câteva cetăţi greceşti prospere, situate pe coastele Mării Egee, ale Strâmtorilor şi ale Pontului Euxin, trăiau triburi barbare – tracii la sud de lanţul Munţilor Balcani, geţii la nord, între Balcani şi Dunăre (Istros), Râul Strimon la vest şi Marea Neagră la est delimitau un întins teritoriu, unde influenţa greacă era străveche şi profundă, dar pe care suveranii macedoneni mi izbutiseră să-l supună decât cu mare greutate, Lisimah a trebuit să lupte mult timp şi din greu pentru a menţine sau a readuce principatele locale sub autoritatea sa Cetăţile greceşti, dintre care cea mai importantă era Bizanţul, pe Bosfor, rămâneau libere în principiu, dar întreţineau cu suveranul relaţii de alianţă asemănătoare de altfel cu supunerea. Ocupat mult timp cu o misiune dificilă în munţi şi la hotarele de nord ale regatului său, Lisimah nu intervine decât târziu în conflictele dintre diadohi. El joacă un rol hotărâtor în momentul căderii lui Antigonos şi în operaţiunile încheiate prin bătălia de U» Ipsos, Obţine mari câştiguri teritoriale în Asia Mică, din care stăpânea toată jumătatea occidentală, deţinând astfel coasta anatoliană l Mării Egee şi cele două maluri ale Strâmtorilor. Asupra oraşelor greceşti din zonă, formal autonome, el exercită o tutelă severă şi campaniile din Anatolia le-au sleit, printr-o fiscalitate aspră şi foarte apăsătoare, până într-atât încât ţăranii frigieni au ajuns să regrete stăpânirea lui Antigonos Monoftalmos. În 309 întemeiază, la rândul lui, în Chersonesul Traciei, pe locul oraşului Cardia, capitala, pe care o numeşte Lisimaheia. După succesul acţiunii sale împotriva lui Demetrios şi alipirea la regatul Traciei a unei părţi a Macedoniei, el: se simte în măsură de a-şi spori ambiţiile.

În 288, când Pirus îl învinge pe Demetrios, soldaţii săi, cărora H se alăturase armata înfiinţa a adversarului său, îl proclamă rege al Macedoniei. Deşi nu ocupa decât o parte a regatului, cealaltă fiind anexată de Lisimah, Pirus păstrează acest titlu care i s-ar fi cuvenit de altfel ca membra al familiei Ea ciziilor: Olimpiada, mama lui Alexandru, era sora bunicului lui Pirus, care era astfel vărul cuceritorului. Ca şi Alexandru, el se trăgea din Ahile, strămoşul familiei Ea ciziilor, pe care şi-l alesese drept model. Mânat de o nesăţioasă sete de cucerire, Pirus

profită de plecarea lui Demetrios în Asia pentru a anexa Tesalia, faţă de care nutrea un interes deosebit, întrucât mama sa, Ftia, pe care o venera, aparţinea unei mari familii tesaliote. Alipirea Tesaliei, care sporea considerabil stăpânirile suveranului Epirului, îl determină pe Lisimah să intervină pentru a înlătura pe primejdiosul lui vecin: invocând, în faţa trupelor adversarului, patriotismul macedonean care trebuia să le determine să treacă de partea lui, îndepărtându-le de un principe epirot, el le ademeneşte aşa cum-facuse odinioară şi Pirus cu soldaţii Polior nu & uuub viouaias, nu-i lui uemetnos, rezista pe poziţii. Regele Traciei stăpânea de-acum, în afara ţinuturilor sale, toate posesiunile Ar-i în Europa, iar în Asia cea mai mare a Anatoliei: în 284, în amurgul vieţii.

el ajungea la culmea puterii sale, glorie de care nu se va bucura însă mult timp. O tragedie de familie contribuie la căderea sa. Din prima căsătorie cu o fiică a lui Antipatros, el avea un fiu, Agatocle, care, ajuns la vârsta de a comanda, jucase un rol important în operaţiunile împotriva lui Demetrios Poliorcetes. A doua soţie a lui Lisiinah, Arsinoe, fiica lui Ptolemeu Soter şi sora lui Ptolemeu II, care era la puterea regală în Egipt încă din 285 şi care avea să-i succeadă tatălui său în 283, reuşeşte să-l învrăjbească pe Lisimah cu Agatocle până acolo încât bătrânul rege, bănuitor, îşi execută fiul. Cruzimea lui stârneşte indignare şi, în ciuda bănuielilor şi a criticilor, Lisimah accentuează caracterul tiranic al guvernării. Seleueos, chemat în ajutor chiar de văduva principelui defunct, se lasă convins şi porneşte în campanie în 281, în nordul munţilor Taurus. La vest de Sardes, în câmpia Corupedion, Lisimah este înfrânt şi, precum odinioară Antigonos, piere în înfruntare. Mai mulţi aliaţi ai regelui Tracici îl trădează trecând de partea lui. Se leucos: jumătate european, jumătate anatolian, de o parte şi de alta a Strâmtorilor, statul pe care Lisimah îl constituise cu răbdare, cu preţul unei perseverenţe neclintite şi a numeroase eforturi, n-a dăinuit decât scurtă vreme. După visul măreţ al lui Alexandru, cel al lui Lisimah, mai accesibil, nutrit odinioară şi de Filip, abia împlinit, se năruia.

Ultimul dintre marii diadohi care luptaseră sub Alexandru, Se leucos, stăpânea de-acum întreaga Asie, cu excepţia regiunii de

miazănoapte a Asiei Mici, unde Bitinia, Paflagonia şi Pontul, pe ţărmul Mării Negre, îşi păstra” seră în continuare independenţa. El vrea să alipească la acest imperiu asiatic atât de întins regatul Macedoniei, cedând la rândul sau ispitei de a fi succesorul Argeaz Hor. Trecând Helespontul, în timp ce se apropia de Li-i-maheia, capitala adversarului său ucis, unul din prietenii săi, Ptolemeu Keraunos, îl asasinează ia «sfârşitul verii lui 281. Ucigaşul era un fiu din prima căsătorie a lui Ptolemeu Soter, penire tatăl său îl dezmoştenise în favoarea lui Ptolemeu II, născut, ea şi Arsinoe din cea L, a doua sa căsătorie cu frumoasa Beremce. Tânărul îşi găsise mai întâi refugiu la Lisimah şi se pare că a luat parte la intrigile care l-au învrăjbit pe bătrânul rege cu fiul său Agatocle. Apoi a trecut la curtea lui Seleucos, care l-a primit cu bunăvoinţă. Plătind astfel cu nerecunoştinţa pe binefăcătorul său, sub pretextul ele a se fi răzbunat pe Lisimah, tânărul ambiţios, fără scrupule, este aclamat de armată ca rege al Macedoniei. Crima era bine calculată: fiul lui Seleucos, Antioh I – reţinut în adâncul Asiei unde tatăl său, asociindu-l la putere, îi încredinţase guvernarea provinciilor orientale era’ preocupat de consolidarea moştenirii părinteşti; Antigonos Gonatas, instalat în fortăreţele Greciei propriu-zise, nu dispunea de mijloace pentru a interveni eficient; Pirus, chemat de oraşul Tarent în Italia meridională, pregătea această expediţie îndepărtată spre Qceident. Ptolemeu Keraunos putea spera să se impună în Macedonia şi să compenseze astfel dizgraţia în care-l aruncase tatăl său încredinţând domnia Egiptului fratelui său vitreg mai tânăr, Ptolemeu II. Pentru a-şi asigura ascendentul asupra moştenirii lui Lisimah, Ke-raunos nu şovăie să ia în căsătorie pe văduva acestuia, Arsinoe, sora lui vitregă, şi totodată sora bună a regelui Egiptului. Dar, neîncrezător şi crud din fire, el pune să fie asasinaţi cei doi fii pe care Arsinoe îi avea de la Lisimah: Arsinoe îl părăseşte îndată pe soţul sângeros şi, nevisând decât să se răzbune, ajunge la Alexandria, unde avea să se căsătorească în cu Hnd cu propriul ei frate, monarhul lagid, poreclit de-acum înainte „îndrăgostitul de sora sa”, Filadelfos. Între timp, Keraunos era tocmai pe punctul de a-şi institui autoritatea asupra noului regat când invazia celtică îl împiedică.

Valuri de celţi ameninţau de mai mulţi ani hotarele de nord ale Traciei şi Macedoniei, Veniţi de la Dunăre în Balcani, ei se revărsau spre sud-est. Grecii şi macedonenii se temeau de aceşti războinici barbari, ale căror obiceiuri îi se păreau ciudate, cum reiese din lunga digresiune pe care le-o consacră Pausania cirul se referă la încercarea lor de a jefui sanctuarul de la Delfi (Perieqcza, X, 19 şi urm.). Cu aceeaşi nesăbuinţă din pricina căreia fusese poreclit „Fulgerul", Keraunos, Ptolemeu îi atacă pe invadatori în câmpie. este nimicit de ei şi moare pe câmpul de luptă (începutul lui 279). Din nou Macedonia se găsea fără rege. Situaţia se arăia favorabilă lui Antigonos Gona-tas, fiul Poliorcetului: în cursul unei operaţiuni întreprinse în Tracia, el îi înfruntă pe celţi, în apropiere de Lisimaheia, şi îi nimiceşte în urma unei manevre inteligente (277). Gloria succesului repurtat împotriva invadatorilor barbari, neînvinşi, până atunci, contribuie la impunerea lui în Macedonia unde, din anul următor, conduce ca stăpân. De data asta regatul încăpuse pe mâini bune. Ca şi monarhia seleucidă în Asia cu Antioh T, ca şi acera lagidă în Egipt, cu Ptolemeu II Filadelfos, monarhia macedoneană avea de-ncum în frunte, prin Antigonos Gonatas, un suveran energie şi lucid, capabil să o apere şi s-o organizexe. În jurul anului 280, după acţiunile nebuneşti ale diadohilor, lumea regatelor elenistice capătă în sfârşit o formă durabilă, pe care doar intervenţia Romei o va putea modifica.

Capitolul IU

APOGEUL REGATELOR ELENISTICE

Istoria diadohilor, atât de bogată în salturi neprevăzute şi răsturnări spectaculoase, merita să fie ceva mai amănunţit evocată, având în vedere rolul capital pe care îl joacă anumite personaje de excepţie, ale căror ambiţii, pasiuni, respectiv capricii, influenţează desfăşurarea evenimentelor, în schimb, începând din momentul în care, după 280, statele monarhice născute din imperiul lui Alexandru şi-au găsit un anumit echilibru, evocarea detaliată a evoluţiei nu mai este necesară: ea se supune într-adevăr de acum unor legi simple care se lasă cu uşurinţă desprinse clin masa, la fel de complexă, a evenimentelor. Va fi de-ajuns deci să examinăm în linii mari istoria celor trei principale regate elenistice în secolul III când, sub primii

suverani ai dinastiilor respective, fiecare clin ele cunoaşte apogeul dezvoltării, precum şi o remarcabilă strălucire. În jurul monarhiilor lagidă, seleucidă şi antigonidă, în strânsă relaţie cu ele şi intervenind ocazionai în rivalităţile care le opuneau, se afirmă, pen-tT-n”» timp mai scurt

A w – „* – 1 – * * v. v* 4 – V IV-VJLC lJ*>

ţărmul anatolian al Mării Negre. În plus nen 11 W1 1» r* 4 – v-i 1 Jjf… – *

număratele cetăţi greceşti, mici sau mari, vestite sau obscure, uneori unite în li «i care le sporeau puterea militară şi influenţa politica, îşi duc propria existenţă, visând, ca Atena sau Sparta, la trecutul lor strălucit, profitând, ca Delosul sau Rodosul, de conjunctura economică sau politică, îşi cinstesc zeii, îşi administrează treburile, se ocupă de problemele locale ce se ivesc neîncetat în viaţa cotidiană şi constituie, de fapt, pentru marea majoritate a grecilor, cadrul social în care se desfăşoară aventura umană a fiecărui Individ, în spatele scenei în care protagoniştii se înfruntă în conflicte dinastice şi în războaie de independenţă sau de cucerire, renăscând fără încetare de-a lungul anilor, această realitate profundă şi durabilă a cetăţii greceşti, care prelungeşte fără vreo schimbare fundamentală pe cea a epocii clasice, nu trebuie niciodată uitată.

Regatul lagid, întemeiat în Egipt de Ptolemeu, fiul lui Lagos, supranumit mai târau Soter, este, cronologic, primul dintre marile state ale lumii elenistice. Inteligent şi realist, creatorul său pare a fi înţeles bine ele la început politica prudentă şi fermă care trebuia să instituie durabil dominaţia dinastiei sale asupra zonei Nilului, bogată în resurse, favorizând, în exteriorul acestui bastion central, care se dovedeşte inexpugnabil, cuceriri de teritorii bine calculate, alianţe folositoare, baze navale alese cu discernământ. Ptolemeu se pricepe, ori de câte ori se abătea vreo ameninţare asupra sanctuarului din Deltă, să ia măsurile necesare pentru a o inelepărta: Perdicas în 321, Antigonos şi Demetrios în 306 au avut o triata experienţă. În schimb, în afara Egiptului, Ptolemeu, spre deosebire de ceilalţi diadohi, nu se lasă mânat în proiecte temerare de nmbiţ-n nemăsurate. Este singurul dintre ei care nu aspiră niciodată să restabilească în folosul sau

monarhia universală, mulţumindu-se să apere prin acţiuni limitate, dar eficiente, pârlea sa din moştenirea lui Alexandru.

Scopul său este mai întâi să supună sau cel nuţin să controleze Siria meridională şi Palestina, punte de trecere naturală a singurei frontiere de uscat pe unde un invadator străin putea ameninţa Egiptul: aceasta a fost, încă din timpul Noului Regat, politica marilor faraoni. Lagidul regăsea absolut firesc o constantă a tradiţiei egiptene, pe care geografia o impunea, în plus, aceste regiuni aduceau şantierelor navale egiptene lemnul de construcţie care lipsea în Valea Nilului. Ptolemeu înmulţeşte totodată incursiunile în Palestina şi Siria, bătând în retragere când era nevoie, dar reluând ofensiva cu primul prilej favorabil, până când bătălia de la Ipsos i-a îngăduit, fără dificultate, să se stabilească aici definitiv. El va desăvârşi această cucerire, câţiva ani mai târziu, în timpul prăbuşirii lui Demetrios Poliorcetul, punând stăpânire pe porturile Tir şi Sidon. În ciuda cererilor lui Seleucos, nici Ptolemeu Soter, nici fiul său Filadelful n-aveau de gând să-i cedeze Siria meridională, numită Coelesiria, atât de apropiată totuşi de centrul vital al Imperiului seleucid. Ea constituie o sursă permanentă de conflicte între cele două regate, ce provoacă succesiv mai multe „războaie siriene”.

În aceeaşi perspectivă trebuie înţeleasă şi politica lagidă faţă de Cipru. Marea insulă era împărţită în mai multe stătuleţe monarhice: de la instalarea sa în Egipt, se pare că Ptolemeu a încheiat alianţe cu unele dintre ele. El îşi extinde repede influenţa asupra acestui avanpost, pe care-l considera, evident, esenţial. Iată de ce Antigonos ţine să i-l smulgă, trimiţându-l aici pe Demetrios în 306: înfrângere usturătoare pentru Lagid, care nu renunţă câtuşi de puţin să recupereze o poziţie cheie şi va izbuti acest lucru zece ani mai târziu. Cipru va rămâne posesiune lagidă până la cucerirea romană.

109 nanăn-l* Sânti? ai dificile cu Cirenaica, vechi I09 pământ grecesc din Libia, despărţită de Valea

Nilului de un deşert de aproape 1.000 de kilometri şi de o coastă puţin primitoare pentru vase. Existau aici cetăţi greceşti străvechi şi prospere care-şi arătaseră respectul fa) că de Alexandru şi pe care Ptolemeu, din 322, le supusese autorităţii personale folosindu-se de

neînţelegerile interne dintre cirenieni. Dar spiritul de independenţă nu dispăruse la Ei rene şi izbucneso mai multe revolte împotriva dominatkn lagide, în 312, apoi în 300 – 305 şi, după recucerirea de către Magas, întreaga regiune cunoaşte sub guvernarea acestui principe o autonomie de jacto, apoi de iure, timp de jumătate de secol. E nevoie de o căsătorie dinastică şi de o nouă campanie militară pentru a alipi din nou drenai ca la monarhia lagidă. Dacă unirea va dura până la anexarea de către Roma, ea n-a fost totuşi lipsită de peripeţii, datorate conflictelor dinastice, ce evidenţiază caracterul original al acestei posesiuni lagide: de fapt, grecii din Libia continuă să-şi trăiască propria viaţă, administrându-se singuri, fără a ţine prea mult cont de politica egipteană, de-a lungul întregii perioade elenistice.

Dacă Siria meridională, Ciprul şi Cârenaica au reprezentat pentru Lagizi bazele principale ale puterii lor în afara Egiptului, intenţiile lor mergeau uneori mult mai departe, spre Marea Egee şi până în Trăda, ca şi în Grecia peninsulară: era vorba nu atât de instalări permanente cât de expediţii întâmplătoare, în căutarea unor baze pentru flotă sau pentru stabilirea de alianţe cu caracter militar ori comercial. Scopul urmărit era asigurarea unui anumit echilibru al marilor state în Mediterana orientală, pentru a garanta securitatea Egiptului şi prosperitatea vistieriei regale, legată de libertatea comerţului maritim. Această politică cu ambiţii suple şi măsurate este adoptată în timpul primelor trei domnii ale dinastiei. Ea se va degrada însă rapid în urma nepăsării suvera –nilor sau a certurilor lor fratricide.

Asupra lui Ptolemeu I Soter nu vom mai tnruietapele politicii sale prudente au fost Smnalate de-a lungul istoriei diadohilor. Nu CP cunoaşte în amănunt rolul său în organizarea administraţiei interne a Egiptului, dar pxistă temeiuri să se creadă că a fost considerabil şi că structurile, dezvăluite de papirusuri existente sub succesorii săi, au fost definite în timpul celor 40 de ani hotărâtori când primul Lagid, între 323 – 283, conferă noii monarhii prestigiu în exterior şi stabilitate internă, şi una şi alta bazându-se pe o economie bineondusă prin putere. Cleomene din Nau-cratis îşi asigurase mari câştiguri punând sub controlul său exclusiv exportul de cereale produse din

belşug în câmpiile mănoase ale Nilului. Ptolemeu Soter nu lasă nici el să-i scape o asemenea sursă de câştiguri pentru vistieria regală. În afara întrebuinţării unor sume pentru cheltuieli militare, el nu neglijează dotarea ţării: sub domnia sa portul Alexandria se află în plină înflorire prin construcţia Farului (287). În sfârşit, la sfaturile filosofului Demetrios din Faleron, care se refugiase în Egipt după luarea Atenei de către Poliorcet, el cheamă la curte savanţi şi oameni de litere, statornicind astfel faima Alexandriei ca metropolă culturală a elenismului. Acest soldat macedonean, al cărui chip cu trăsături aspre ascundea un spirit fin, o judecată lucidă, un caracter generos, apare ca un adevărat întemeietor de imperiu. La bătrâneţe, grijuliu să asigure viitorul dinastiei, îl asociază la conducere, începând din 285, pe fiul său Ptolemeu, născut de frumoasa metresă Berenice, care-i va deveni apoi a doua soţie; înălţată, ca şi soţul ei, în rândul zeilor, vor forma împreună cuplul Zeilor Salvatori.

Ptolemeu II, născut în 306, avea 23 de ani la moartea tatălui său. El moştenise, în afara unei slăbiciuni pentru femei, un viu interes pentru literatură şi creaţiile spirituale, şi mai 1? de cuvern* care-i permit să puterea statului lagid desăvârşindu-i organizarea: deşi portretele sale ne un temperament mai nepăsător şi un caractep mai puţin ferm decât masca autoritară a întemeietorului dinastiei, lunga sa domnie, din 283 până în 246, reprezintă apogeul Egiptului ptolemaic.

În exterior, el se arată credincios, cu şanse diferite, dar în ansamblu nu fără succes, pQ, liticii părinteşti. Desigur, nu poate împiedica separarea Cirenei şi a coloniilor greceşti din Libia, unde fratele său vitreg, Magas, care era mult mai în vârstă decât el, nu acceptă să se supună. Dar singura încercare făcută de acesta din urmă de a cuceri Egiptul st de a prelua succesiunea lui Soter se soldează cu un este”, chiar dacă nu a avut loc o bătălie: o revoltă a iibienilor din Marmarica, în spatele lui Magas, îl sileşte pe regele Cirenei să se retragă spre bazele sale (circa 275). De atunci, se stabileşte un modus vivendi între cei doi fii ai Berenicei care, despărţiţi de nesfârşitele pustiuri atât de greu de străbătut, se feresc să intervină unul în teritoriul celuilalt. Mal malt, către sfârşitul domniilor lor, împăcarea dintre cei doi suverani e marcată de o logodnă dinastică între fiica lui

Magas, care să nu aiea Berenice, ca şi bunica ei, şi fiul lui Ptolemeu II. care avea să-i urmeze tatălui său: căsătoria, care are loc după moartea lui Magas, atrage după sine întoarcerea Cirenaicii în monarhia lapida.

Spre est, Ptolemeu II are în mai multerm-duri conflicte serioase cu puternicii săi vecini, regii seleucizi. După moartea lui Seleucos, Ptolemeu, profitând de faptul că Antioh I era ocupat în regiunile orientale ale imperiului, intervine pentru a-şi întări şi dezvolta bazele stabilite de Soter pe coastele meridionale şi occidentale ale Asiei Mici, în Cilicia, în Parn-i ilia, în Carla, în insula Samos şi, se pare, chiar la Milet. Monarhul seleucid se resemnează pentru moment. Puţin mai târziu, încheind alianţă cu Magas, care se căsătorise cu *" *

Antioh intenţiona să poarte o acţiune militară împotriva Egiptului: dar, întrucât ameninţarea lui Magas nu durează mult, e\im s-a văzut mai sus, Ptolemeu era pregătit să riposteze. Primul război sirian, din 274 până în firea 271, se încheie prin recunoaşterea sia-tu-quo-ului în Siria, ca şi pretutindeni. Un nou conflict va izbucni zece ani mai târziu, atunci când Antioh II tocmai îi urmează la domnie tatălui său. Amănuntul operaţiunilor ne scapă, dar ele au durat mai mulţi ani (până în 253, după cât se pare) şi aduc Lagidului pierderi teritoriale printre care se aflau regiunile pe care el le controla pe coastele Ionici, Pamfiliei şi Ciliciei. La încheierea păcii, Antioh II ia în căsătorie o fiică a lui Ptolemeu II, numită Berenice, ca şi verişoara ei, fiica lui Magas, în amintirea bunicii lor comune: departe de a asigura relaţii paşnice între cele două dinastii, această căsătorie avea să ofere pretextul unei rupturi sângeroase, după moartea lui Ptolemeu II.

Înspre nord, Ptolemeu II moştenise de la tatăl său o situaţie favorabilă în Marea Egee, unde escadrele lagide dispuneau de baze navale: Liga Nesiotă (Nesiotes) – ce unise odinioară cetăţile din Ciclade sub patronajul lui Antigonos Monoftalmos şi care trecuse apoi sub controlul lui Ptolemeu Soter – şi porturile litoralului anatolian din Ionia şi Carla, susţinute de prietenia rodienilor, reprezentau tot atâtea baze din care amiralii lui Ptolemeu se răspândeau în arhipelag. După primul război sirian, ei intervin în Creta, unde va fi stabilit un post permanent la Itanos, în extremitatea orientală a insulei. Grija de a menţine controlul asupra Mării Egee răspundea fără îndoiala unor

considerente economice, deoarece exportul îndeosebi de cereale, a căror vânzare ei a esenţială pentru vistieria lagidă, era orien-rfai n „n” Spre Cetăţile rece-ţi <m întreaga

113 dfcă C™ V°rba tOtodată de a P

dica oricărei alte flote de război care ar fi ameninţat, cu timpul, dinspre mare, litoralul egiptean. Coastele? Deltei suferiseră odinioară de pe urma piraţilor veniţi din nord: amintirea acestor raiduri ale „popoarelor mării”, atât de des menţionate în textele faraonice, nu se ştersese. Ca şi în Coelesiria, Lagi /fi. regăseau, prin forţa lucrurilor, preocupările dinastiei Hamses. De asemenea, când suveranul Macedoniei, Antigonos Gonatas, reia, în Marea Egee, politica tatălui său Demetrios Poliorcetul, şi reface escadre puternice, Ptolemeu constituie împotriva lui, în Grecia propriu-zisă, o coaliţie în cadrul căreia se regăseau vechii duşmani ai Macedoniei. Cum vom vedea mai târziu, acest război numit hremonidiac se sfârşeşte rău pentru adversarii lui Antigonos. El însemna în orice caz pentru Lagid cel mai grav eşec militar al domniei sale: bătălia navală pierdută de flota sa în apropiere de insula Cos, în faţa unei escadre macedonene, purtată la o dată puţin cunoscută (probabil în 202). Dar, deşi slăbită de această mirângere, irs.fi uenta ptolerneică în Ciclade nu dispare câtuşi de puţin.

Bine protejat de flota de război şi de punţile de trecere aflate la hotarele sale, Egiptul lui Ptolemeu II cunoaşte o strălucită prosperitate, atestată de toate mărturiile antice. Iată, de pildă, poetul Teocrit, care, puţin înainte de 270, solicită generozitatea regelui, măgulindu-l: „minunate sunt năvile sale /Care pe mare plutesc. v şi pământul şi mările toate / Şi vuietoarele râuri de crai Ptolemeu sunt domnite. / Nenumăraţi călăreţi şi osteni înscutaţi o mulţime / Şi înarmaţi în aramă lucioasă s-adună-mprejuru-i / El din avere-ar putea copleşi pe toţi regii din lume: / Zilnic atâta de multă se varsă-n bogata lui casă / De pretutindeni! Popoarele-şi caută-n pace de treburi. / Niciun duşman n-a trecut peste Nilul cel plin de jivine, / N-a adus încă, pedestru, războiul în sate străine, / Nici n-a sărit pân’acu dintr-o repede navă p «ţărmuri / Om înarmat şi vrăj1

mas, ca să fure eirezi din Egipet”. Munca paşnică a felahilor pe câmpiile mănoase de pe „malurile Nilului umplea vistieria suveranului

care veghea asupra securităţii lor: „Câte bogăţii curg în fiecare zi venind din toată ţara spre palatul lui somptuos!” 4. Administraţia reorganizată de tatăl său ajunge sub Ptolemeu II la apogeul dezvoltăm, pe care papirusurile ne permit să o cunoaştem amănunţit. Un sistem fiscal perfecţionat furniza monarhului, asistat de miniştrii săi, mijloace financiare considerabile, de care el nu se folosea numai pentru război. Bogăţia sa se manifesta prin lucrări de amploare/ansamblul palatelor regale de la Alexandria, sanctuarul zeilor, amenajările porturilor şi ale zonei urbane în capitală, îmbogăţirea vestitei biblioteci şi dezvoltarea sistematică a acelui centru de învăţământ superior şi de cercetare care era Museionul. Interesat de creaţiile spirituale, regele atrăgea savanţii şi poeţii care, după exemplul siracuzanului Teo-erit sau a cirenianului Calimah, îi proslăveau gloria. Acest comandant militar şi om de stat a cunoscut însă şi alte pasiuni: după o primă căsătorie cu o fiică a lui Lisimah, Arsinoe I, «are îi dăruieşte un fiu, viitorul Ptolemeu III, el se îndrăgosteşte puternic de propria-i soră, Arsinoe II, mult mai în vârstă decât el; ea fusese căsătorită cu Lisimah, apoi se refugiase în Egipt, după moartea soţului ei. Era o femeie energică, care s-a priceput să exercite asupra fratelui ei mai tânăr o influenţă atât de mare încât acesta, înrobit, o repudiază pe Arsinoe I pentru a se căsători cu Arsinoe II; unire evident incestuoasă în ochii grecilor, dar pe care tradiţia faraonică o îngăduia în Egipt, aşa cum era obişnuită totodată şi la monarhii ahemenizi. Profilul ascuţit al noii regine va figura în curând pe monedele bătute de Lagid.

— Traducere de Tudor Naum, în Teocrit, Idile, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 19G9.

P. m care, în cinstea ei ia supranumele de Filadelfos, „Cel îndrăgostit de sora sa”. Ei celebreaxă împreună, în 271, cu o strălucire extraordinară, sărbătoarea Ptolemaia, instituită cu câţiva ani în urmă pentru a aduce onoruri divine părinţilor morţi, „Zeii Salvatori” – Ptolemeu I Soter şi Berenice I. Arsinoe nu va supravieţui mult timp acestei ceremonii triumfale: ea moare în 271, lăsându-şi fratele-soţ nemângâiat. Regina primise apoteoza, iar puţin mai tâiviu Ptolemeu i se alătură încă clin timpul vieţii, formând cu Arsinoe cuplul „Zeilor Fraţi”. Astfel, sub domnia celui de-al doilea monarh Ia-gid, măreţia

regală, adăugând formelor greceşti vechiul obicei faraonic, ajungea la demnitatea supremă, înălţând în rândul zeilor pe cel investit cu ea.

Ptolemeu III, urmându-i tatălui său în 246, are de rezolvat dintr-odată două probleme dificile: reintegrarea C-irenei în imperiu şi o nouă oriză în raporturile cu monarhia seieucidă. Restabilirea controlului lagid asupra Ci-renaicii nu se realizează cu uşurinţă. Desigur, tânăra Berenice, fiica lui Magas, numită Berenice II, dă dovadă de o deosebită tărie de caracter: deşi tatăl ei o logodise cu moştenitorul regatului Egiptului, mama sa, Apame, principesă seleucidă, dorise, după moartea lui Magas, să rupă logodna în favoarea unui frate al lui Antigonos Gonatas, Demetrios cel Frumos: asta însemna ca Cirenaica să revină unei dinastii care, ca şi regii Siriei, era duşmana Lagizilor. Dar Berenice n-avea de gând să încalce făgăduielile părinteşti şi, în timp ce Demetrios, care-şi datora porecla temperamentului său de seducător, o cucerise, imprudent, pe Apame, tânăra regină îl omoară pe amantul mamei sale în patul acesteia: episod sângeros şi romantic în care femeile stăpânite de pasiuni joacă un rol hotărâtor, asemenea prinţeselor macedonene, cu totul diferite de surorile lor grecoaice pe care le-am văzut deja în acţiune atât de des. Când ea se căsătoreşte în cele din urmă cu tânărul Ptolemeu III, căruia îi aducea ca zestre regatul părintesc al Cirenaicii, Berenice nu ajunsese încă la capătul suferinţelor: dacă poporul Cirenei, credincios fiicei lui Magas, pare să fi acceptat fără prea multă rezistenţă întoarcerea sub autoritatea lagidă, celelalte cetăţi ale Libiei refuză să se supună şi armatele lui Ptolemeu trebuie să recucerească toată partea occidentală a Ci-renaicii. Pentru a-i pedepsi pe rebeli, după ce i-a redus la neputinţă, regele Egiptului ia măsuri severe. Barce e lipsită de portul său, oare devine o cetate independentă cu numele semnificativ de Ptolemaâs: noul oraş avea să eclipseze curând metropola, Tauheira, pierzându-şi numele tradiţional, este reîntemeiată sub noul nume de Arsinoe, una din divinităţile Adelfe, în sfârşit, în locul cetăţii Euhesperides, cucerită de mercenarii lui Ptolemeu, este fondat un oraş nou, instalat pe coastă, la mică distanţă: el se va numi Berenice. Ptolemaâs, Arsinoe, Berenice, toate cetăţile importante ale Libiei, cu excepţia Cirenei, erau de-acum însemnate

chiar în numele lor cu sigiliul lagid pe care aveau să-l poarte până la cucerirea romană.

Paralel, izbucnea al treilea război sirian, care, din 246, îl obligă pe Ptolemeu să-şi părăsească tânăra soţie chiar în luna de miere, Un poem al lui Calimah, păstrat în traducere latinească realizată de Catul, evocă intensitatea încercării morale prin care trece Berenice în timpul acestei despărţiri. Dar tânărul rege nu se putea sustrage unei datorii pe Mare legăturile de sânge, ca şi oportunitatea politică, i-o impuneau. Să ne amintim că după al doilea război sirian, Antioh U, monarhul seleucid, se căsătoreşte cu fiica lui Ptolemeu II Filadelfos, numita şi ea Berenice. Pentru această căsătorie încheiată prin tratat, el îşi repudiase soţia, Laodice, care se retrăsese în Efes eu cei i6 CO – (au Ea de la Antioh când acesta la câteva luni după Filadelfos, în 240, fiul mai mare al Laodicei, Seleucos, este cel care, potrivit voinţei părinteşti, e desemnat la puterea regală, şi nu copilul pe care Berenice, regina titulară, îl adusese pe lume cu câţiva ani în urmă. Berenice, sprijinindu-se pe o parte a posesiunilor seleucide, revendică diadema pentru fiul ei şi apelează, pentru a-şi susţine pretenţiile, la fratele ei Ptolemeu III. Acesta vine în grabă la Antiohia, dar era prea târziu: regina tocmai fusese asasinată împreună cu fiul ca de către trimişii Laodicei (de aici numele de războiul laodiao pe care contemporanii îl dau noului conflict dinastic). Acest omor dublu trebuia răzbunat profitând de simpatiile manifestate în Imperiul seleucid faţă de regina ucisa. Ptolemeu le foloseşte la început cu succes, înaintând în Mesopotamia, după ce trecuse Eufratul, până la Babilon, unde credea că va obţine alianţa satrapilor ce guvernau provinciile iraniene şi orientale ale imperiului, până la Bas-triana: este ceea ce de altfel lasă să se înţeleagă o inscripţie triumfală, redactată în stilul pompoaselor buletine de victorie faraonice, descoperită la Adulis, port african la Marea Roşie, Dar Lagidul nu avea mijloacele de a anexa trainic teritorii atât de vaste: ameninţarea tulburărilor interne în Egipt îl sileşte să se întoarcă în ţară şi îl face să revină la înţeleptele scopuri politice definite odinioară de strămoşul său Soter. Seleucos îl recuperează fără prea mare trudă majoritatea acestor cuceriri efemere, lăsând totuşi în mumie lui Ptolemeu, după cinci ani de război, o bună parte a litoralului

anatolian în Ionia, în Carla, Licia, în Pamfilia şi în Cilicia, şi, în afară de Coelesiria, punct de cheie în apărarea Egiptului, portul Seleucia care deservea Antiohia. Pe de altă parte, prezenţa lagidă se manifestă în extremitatea nordică a Mării Egee, la Samotrace, pe coasta tracică în jurul Ainosului, în Chersones şi până în Helespont. Niciodată până acum imperiul Ptolemeilor nu cunoscuse o asemenea întindere. Ptolemeu III, către 240, putea pe bună dreptate să se mândrească. El adusese din Asia, împreună eu o uriaşă pradă de război, numeroase. statui ale zeilor egipteni luate odinioară de persanul Cambise, când de acesta cucerise Egiptul în 525. Ele sunt înapoiate sanctuarelor de unde proveneau: sensibili la această binefacere, egiptenii îl salută pe monarh cu titlul de Binefăcător, în greacă Evergetes, care îi rămâne. De acum, cuplul Zeilor Evergeţi, Ptolemeu III şi Berenice II, se alătură celui ai Zeilor Adelfi în cultul oficial al suveranilor. Conflictul laodiac pare să fi epuizat veleităţile războinice ale Evergetului. El nu va mai întreprinde operaţiuni de anvergură în exterior, Vecinul şi rivalul său seleucid întâmpină difi-eultăţi serioase în provinciile orientale ale imperiului şi în Anatolia: Ptolemeu însă nu încearcă să profite de asta. În Grecia propriuxisă, unde conflictele şi rivalităţile renăşteau fără încetare şi păreau să ofere prilej de intervenţie, el se limitează la o acţiune diplomatică, pe linia aceleia pe care tatăl său o adoptase spre sfârşitul domniei, acordând ajutoare Ligii aheene. Evergetul menţine mult timp ajutorul financiar acordat lui Arătos pe care Filadelful i-l făgăduise, fapt care îi aduce suveranului lagid titlul, pur onorific, într-adevăr, de strateg al Ligii aheene. Faţă de Atena el duce o politică de daruri generoase, care contribuie la eliberarea cetăţii, când ea obţine cu bani, în 229, plecarea garnizoanei macedonene instalată la Pireu încă din timpul războiului hremonidiao: atenienii recunosc acest act de mărinimie printr-o cinstire excepţională creând în corpul lor civic un al treisprezecelea trib, ptolemaid, aşa cum făcuseră, cu optzeci mâncam? Un? a pentru Antrăonos Monoftai-mos şi fml sau Poliorcetul. În sfârşit, în uit de înţelegere cu Liga aheeană. Dar când, după primele succese, Cleomene înregistrează înfrângeri, Evergetul sistează cheltuielile şi-l sfătuieşte pe regele Spartei să încheie pacea: după eşecul de la Seiasia, Ptolemeu îi primeşte totuşi pe învins, care se

refugiază la Alexandria. Este ultimul act politic al Ever-getului, care moare puţin timp după aceea (februarie 221). Cu el se încheie a treia domnie a dinastiei lagide, dar şi perioada strălucită la acestui imperiu al Ptolerneilor care, mai mult! decât oricare altul, reprezintă tipul desăvârsH al monarhiilor elenistice. De acum slăbiciunile sau viciile suveranilor lagizi mi le vor mu i permite să rezolve dificultăţile interne care se vor ivi curând, nici să apere împotriva ameninţărilor externe coeziunea imperiului: începe o lungă perioadă de decădere, care se va încheia, două secole mai târziu, după bătălia de la Actium.

Marea rivală a Lagizilor fusese şi rămânea monarhia seleucidă, beneficiara celei mai vaste părţi a moştenirii lui Alexandru în Asia. S-a văzut mai sus cum Seleucos I, întemeietorul dinastiei, îmbinase moderaţia şi îndrăzneala pentru a anexa, arătând bunăvoinţă fată de autorităţile locale, imensele teritorii ale Orientului Apropiat şi Mijlociu. Succesul încercării sale este destul de trainic (urmaşii săi dom-lnesc până în 64 – 63 î.e.n.) pentru că era se-l leucidă (socotită începând de la stabilirea puterii de fapt a lui Seieucos în 312 – 311) să se impună în totalitatea statelor asiatice drept cronologie comună, l le că depind sau nu de monarhul seleucid. Trebuie subliniată importanţa acestui imperiu pentru istoria civilizaţiei greceşti în Orient. Moştenirea lui Alexandru într-o regiune atât de vastă şi de diversă este în esenţă salvată de el.

E adevărat că, de la venirea la putere a lui Seleucos, o parte a cuceririlor lui Alexandru a trebuit să fie abandonată: provinciide la înd, Gedrosia (Belucistan), Arahosia (su’

dul Afghanistanului) fuseseră cedate în 303 lui Sandracotos (Chandragupta), principele hindus întemeietor al dinastiei Mauria. Semne durabile ale influenţei greceşti în aceste regiuni îndepărtate pot fi încă recunoscute datorită monumentelor figurative şi inscripţiilor, în restul provinciilor orientale, Antioh, asociat de tatăl său la putere din 294 – 293 cu titlul de rege, are capitala sa, Seleucia pe Tigru, fondată de Seleucos la nord de Babilon şi care, cu timpul, împarte cu Antiohia rolul de oraş principal al monarhiei. Urmând politica inaugurată de Alexandru, cei doi suverani înmulţesc întemeierile sau reîntemeierile (sub nume nou) de oraşe aşezate la căile de comunicaţie cheie ale

imperiului: de aici numeroasele Antiohii (de la cea de pe Oronte până la cea de ia Margiana, în Turkmenistan), alături de Se-leucii (de la cea de pe Tigru la cea din Pieria, pe coasta siriană a Mediteranei), Apamei (de la numele soţiei iraniene a lui Seleucos, mama lui Antioh I) şi mai târziu de Laodicei (de la numele soţiei lui Antioh II). Grija de a asigura securitatea satrapiilor marginale prin instalarea sau consolidarea coloniilor militare nu rămâne mai prejos. Cu toate acestea, începând de la suirea pe tron a lui Antioh I, în 280, treburile Anatoliei şi Siriei atrag cu precădere atenţia suveranilor seleucizi, care neglijează astfel prin forţa lucrurilor posesiunile din Iran şi din satrapiile orientale. De aici sciziunile pe care le vom semnala la timpul cuvenit.

Într-adevăr, Antioh trebuie să facă faţă, îndată după dispariţia tatălui său, unei rebeliuni în Siria, cu acţiuni lagide pe coastele Anatoliei, şi unor serioase dificultăţi în Asia Mică. Acestea existau încă din vremea lui Alexandru care, absorbit de alte treburi nu avusese răgazul să-şi impună trainic autoritatea asupra regiunilor septentrionale ale peninsulei anatoliene. Existau aici, în jurul 121!! ° llor colonii greceşti, independente şi pros Pere, principate indigene ai căror şefi elenizaţi n-aveau de gând să se supună unei autorităţi străine. Spre vest, de-a lungul Mării Negre, începând din Bosfor, Bitinia era locuită de o populaţie tracă, cu tradiţii războinice: principele local ia titlul de rege la începutul secolului III şi fiul său Nicomede, care îi succede în 280, cheamă în slujba sa triburi de celţi dintre cele care pustiau atunci Tracia, Macedonia şi Grecia de Nord. Aceşti barbari (galaţii, cum îi numeau grecii) se răspândesc apoi în număr mare în provinciile occidentale ale Asiei Mici, jefuindu-le fără milă, aşa cum făceau fraţii lor în Europa în acelaşi timp. Antioh I trebuie să lupte împotriva lor: el îi învinge în 275 – 274, ceea ce îi aduce epitetul de Soter („Salvatorul”), şi sfârşeşte prin a le impune o reşedinţă în nordul Frigiei, în inima Asiei Mici. Ameninţarea lor avea să planeze încă multă vreme asupra popoarelor vecine.

În acelaşi timp, un tânăr principe elenizat, de origine persană, numit Mitridate, întemeia, la extremitatea orientală a coastei asiatice a Mării Negre, de o parte şi de alta a cetăţii greceşti Trapezunt (Trebizonda), regatul Pontului, care avea să dăinuie două secole, între

Pont şi Bitinia se întindea o regiune sălbatică, Paflagonia, înglobând oraşul grec Sinope: autoritatea seleueidă nu se mai exercita nici acolo, astfel încât coasta Mării Negre şi zona din spatele ei scăpau controlului lui Antioh.

În schimb, în partea occidentală a Asiei Mici, populată de numeroase cetăţi greceşti prospere, Antioh şi urmaşii săi întreţin cu aceasta o „prietenie" pe care o atestă numeroase mărturii epigrafice şi care nu excludea o supunere relativă. De asemenea, multe cetăţi, cum s-a văzut, căutau în acelaşi timpi sau preferau, alianţa lagidă, făcând astfel un loc de pendulare între cele două mari imperiij Dar monarhii seleucizi nu vor reuşi niciodată să organizeze o flotă de război capabilă să rivalizeze în Marea Egee cu escadrele ptolemaice. Una din aceste cetăţi avea să devină»

În împrejurări deosebite, leagănul unui regat independent: în nordul văii joase a Caicului fortăreaţa Pergam fusese aleasă de Lisimah neutru a pune aici o importantă comoara sub raza unuia din ofiţerii săi macedoneni, File-îtairos Acesta îl trădează pentru a se alătura lui Seleucos, apoi, când cel din urmă a fost tsasinat de Ptolemeu Keraunos, Filetairos are şiretenia de a-i răscumpăra cadavrul şi a i-l dărui lui Antioh T, obţinând astfel bunăvoinţa suveranului.

Filetairos se bucură de acum de o independenţă de fapt, de care profită pentru a-şi spori treptat puterea. El dispune de trupe destul de numeroase şi încercate în luptă pentru a înfrunta acţiunile de tâlhărie duse de galaţi; un monument onorific din Delos, ridicat după moartea lui, aminteşte victoria sa cu emfaza obişnuită a epigramelor dedicatorii din această perioadă: „Fericitule Filetairos, o principe, ai devenit subiect de inspiraţie atât pentru poeţii favoriţi ai zeilor, cât şi pentru sculptorii cu mâini pricepute. Ei slăvesc puterea şi gloria ta, unii în imnuri, ceilalţi folosind mijloacele artei lor: căci, într-o zi, tu l-ai stârnit pe năvalnicul Ares împotriva sălbaticilor galaţi şi i-ai alungat departe de fruntariile stăpânirilor tale. Iată de ce Sosicrates a consacrat, în cinstea ta, în Deâosul înconjurat de valuri, aceste statui ale lui Niceratos, opere deosebite, monument demn de a fi cântat şi de urmaşi, însuşi Hefaistos, dacă l-ar vedeai nu s-ar încumeta să se apuce de o astfel de lucrare". Filetairos înmulţeşte, încă din timpul vieţii,

dedicaţiile în cetăţi şi sanctuare. Oraşul grec Cizic, din Propontida, care, ca şi Miletul, Priene sau Eritreea, suferiseră raiduri galate şi beneficiaseră de ajutorul dinastului din Pergam, instituie în onoarea sa, către 276, serbări numite Philetaireia. Această politică prestigioasă îşi aduce roadele. Când nepotul său, Eumenes

123 mâif ar°S nu avea C°pii fiind se spunee eu-113 nuc) – a succedat la Pergam, în 263, el se

Fig. 4. Asia Mică simte destul de puternic pentru a-l înfrunta direct pe Antioh I; după ce-i învinge armatele în apropiere de Sardes, domneşte de-acum, pe vin teritoriu ce cuprindea valea Caicului, de la muntele Ida în nord până pe malurile Her-mosului în sud, ca un suveran independent: pe monedele sale efigia tradiţională a lui Se-leucos e înlocuită de masca, de o rară urâţenie, a lui Filetairos, semn clar că o nouă dinastie se născuse.

Antioh I, care între timp poartă primul război sirian împotriva lui Ptolemeu II, îşi aso" ciază la putere mai întâi pe fiul mai mare, care este executat, fiind acuzat de complot împotriva tatălui său, apoi pe mezin care, în 261, îi urmează la tron sub numele de Antioh II. Noul rege domneşte 15 ani, până în 24 o-Ca şi părintele său, are parte de destule i".

rrărial doilea război sirian, până în 253,! operaţiunile din Propontida împotriva Bi-fantu Tui. E nevoit să lase Capadocia, în estul Sei Mici, să se constituie în regat independent: principii iranieni care o guvernau iau titlul de rese în 255 şi domnesc timp de un secol şi jumătate asupra acestei regiuni întinse, muntoase fără ieşire la mare, unde elenismul pătrunde totuşi treptat, prin intermediul călătorilor şi negustorilor.

Fiul său Seleucos II trebuie să-şi cucerească regatul imediat după moartea tatălui, deşi fusese desemnat ca moştenitor: acesta este războiul laodiac sau al treilea război sirian. Când Ptolemeu III a fost silit să-şi părăsească cuceririle provizorii în Mesopotamia, Seleucos se impune aici cucerind Siria de Nord şi capitala sa Antiohia, dar nu poate pătrunde în Coele-siria. El încheiase alianţe dinastice căsătorind două dintre surorile sale cu Mitridate II, regele Pontului, şi cu Ariarătes, devenit rege al Capadociei. Dar cel mai aprig adversar avea să se afle

chiar în sânul familiei, tocmai în momentul când încheierea, deplin victorioasă, a luptei împotriva lui Ptolemeu III avea să-i aducă apelativul glorios de Kalinâkos („Victoriosul”), în timpul războiului, el trebuise să apeleze la ajutorul fratelui mai mic, Antioh, poreclit Hierax, „Eretele”, căruia îi încredinţase controlul posesiunilor seleucide din Asia Mică. Odată pacea restabilită, între cei doi fraţi izbucneşte un conflict, Hierax refuzând să se supună autorităţii lui Seleucos. Acest război fratricid, ale cărui amănunte sunt puţin cunoscute, se termină rău pentru Kalinikos, învins în apropiere de Ancyra (Ankara): el trebuie să cedeze fratelui său, care se aliase cu galaţii, partea anatoliană a Imperiului seleucid. Pentru a folosi aceşti stânjenitori mercenari celţi Hierax îi duce împotriva Pergamului unde, în un strănepot al lui Filetairos, Atalos, îi naşe ca dinast lui Eumenes I. Dar lucrurile prost: Atalos îl învinge în mai multe bătălii, ocupând astfel toată Asia Mică seleucidă, de la Propontida la Munţii Taurus. Hierax fuge, încearcă fără succes să ia Mesopotarnia în timp ce Seleucos lupta în Iran şi, învins din nou, el sfârşeşte jalnic în Tracia, sub loviturile unui asasin (226). Între timp Atalos, care reînnoise succesele obţinute odinioară de unchiul său Filetairos împotriva galaţilor, se lăsa proclamat Soter („Salvatorul”) şi lua titlul de rege. Regatul Pergamului devenea una clin monarhiile importante ale lumii elenice: ofrandele somptuoase ale lui Atalos dedicate zeiţei Atena din Pergam şi cele pe care le face pe Acropola Atenei marchează în mod strălucit acest eveniment.

Între timp, Seleucos II, silit să cedeze Asia Mică fratelui său, trebuia să facă faţă unor presiuni serioase în satrapiile superioare ale imperiului, în îndepărtata Bactriana, unde coloniile militare greceşti se înmulţiseră de ia Alexandru încoace (Iustin, cu o evidentă exagerare, vorbeşte de o mie de oraşe din Bactriana), satrapul grec Diodot, după o perioadă de supunere, se proclamă independent şi ia titlul regal, cum se constată după monedele pe care le bate cu efigia sa. Şi aici se năştea o nouă dinastie, al cărei destin şi loc în lumea antică aveau să fie cu totul singulare. Mai la est, între Bactriana şi ţărmul oriental ai Mării Caspice, o întinsă regiune, Pârtia, corespun-iâind nord-estului Iranului actual, este invadată de o populaţie nomadă, condusă de un şef numit

Arsaces. Aceşti nomazi veneau din Asia centrală, de dincolo de fluviul Exus (Amudaria). Stabiliţi în Pârtia, ei îşi trag de aici numele de părţi, sub care sunt cunoscuţi, Ş se organizează în regat: era regală a dinastiei Arsacizilor, succesorii lui Arsaces, începe în 248 – 247. Acest stat barbar rupea complet noul regat Bactriana de orice legătură directă cu restul lumii greceşti, în faţa acestor sciziun1 succesive, Seleucos II încearcă să riposteze. către 230 (dar această dată e nesigură), el con uce o expediţie în Iran, ajunge piua în Par Să urmărindu-i un timp pe părţi care se retrăgeau la nord în stepa dinspre Marea Aral, apoi renunţând la Bactriana (unde fiul lui Diodot îi succedase tatălui său sub numele de Diodot II), se îndreaptă spre Siria, unde mătuşa sa Stratonice complota împotriva lui. După ce a pedepsit-o pe rebelă, moare într-un accident în 226. Fiul său, Seleucos III, nu domneşte decât trei ani: în timp ce încerca să recucerească Anatolia de la Atalos I al Pergamului, este asasinat de unul din ofiţerii săi în primăvara anului 228. Imperiul seleucid, atât de grav amputat la est ca şi la vest, avea să revină fratelui mezin al regelui ucis, un tânăr de 18 ani, Antioh III, a cărui activitate şi energie aveau să readucă monarhiei siriene, pentru o vremes puterea şi măreţia de odinioară.

A treia dintre marile monarhii elenistice este cea care, în Macedonia, reia şi continuă moştenirea Argeazilor, aşa cam o menţinuse Casandru. După ce a exercitat, ca un miraj renăscând neîncetat, o fascinaţie asupra spiritului marilor diadohi – în afara lui Ptolemeu – şi după ce i-a dus astfel pe rând la pierzanie, iată că regatul Macedoniei, după moartea lui Keraunos şi o scurtă perioadă de doi ani când puterea regală apare vacantă, se afla, în sfârşit, în mâinile unui tânăr suveran energic şi capabil, fiul lui Demetrios Poliorcetul, care se numea Antigonos, ca şi bunicul său Monof-talmos, şi pe care istoria îl cunoaşte sub numele ele Antigonos Gonatas. Rupt de manevrele de război şi de politică, ale cărei taine le deprinsese participând la aventurile părintelui său, dar străin de poftele nesăţioase de putere şi de desfrâu care-l duseseră la pierzanie pe Poliorcet, el primise la Atena o edu-s-Jn/ Kată frecventând poeţii şi filosofii, Ş îndeosebi pe Zenon din Kition, întemeietotul stoicismului, ale cărui lecţii şi prestigiu moral nu le va uita. În timpul luncii domnii, care se întinde din 277 până în

239 el trebuie să învingă numeroase piedici, dar ştie să o facă statornic, cu perspicacitate şi moderaţie. Deşi nu cunoaştem amănuntele domniei sale decât sumar, deşi persoana sa şi chiar trăsăturile feţei rămân ca învăluite în ceaţă, se poate ghici totuşi în el o fire înzestrată şi afectuoasă. El este adevăratul întemeietor al dinastiei Antigonizilof, care îi poartă în mod legitim numele, în timp ce Lagizii şi Seleucizii îşi iroseau forţele pentru a salva în Asia şi în Africa ceea ce rămăsese din cuceririle lui Alexandru, Antigonizii, stabiliţi pe pământul strămoşesc al Macedoniei, se dedică în exclusivitate menirii lor de a o păstra şi apăra, exercitând asupra popoarelor Greciei propriu-zise controlul dobândit prin politica lui Filip II. De aceea istoria lor în cursul secolului cuprins între începutul domniei lui Antigonos şi căderea ultimului descendent în bătălia de la Pidna (168) este, la rândul ei, strâns legată de aceea a cetăţilor greceşti, a căror autonomie dispare de fapt odată cu regatul Macedoniei. Antigonos Gonatas datora fericitului succes asupra unui val de celţi, la Lisimaheia, prestigiul militar care, în acest timp, apărea drept o calitate indispensabilă a demnităţii regale. El tocmai încheiase cu Antioh I un acord care stabilea, pentru mulţi ani, pacea şi prietenia între cele două dinastii. Antigonos nu-şi îndreaptă ambiţiile spre Asia. În Europa el respectă spre sud frontiera râului Nestos, dincolo de care populaţiile trace şi cetăţile greceşti aveau de a face cu incursiuni seleucide şi la-gide, precum şi cu un principat celtic efemer: Antigonos nu se ocupă de el decât pentru a recruta de aici mercenari galaţi, de care se foloseşte din plin. La nord şi vest, el are de vegheat, ca şi predecesorii săi, la hotarele muntoase, unde triburi barbare foloseau orice prilej pentru a-şi afirma independenţa: aceasta era o constantă a politicii macedonene, în sud, el păstrează sub controlul său bogata câmpie

129!

Tesaliei al cărei destin era de mult timp! „ifde cel al Macedoniei şi unde tatăl sau Setrl întemeiase, la Golful Voios „capitala Demetrias, port puternic întărit care-i ada-oostea escadrele, împreună cu la las, care apară CS-ul Euripului, între Eubeea şi Beoţia, şi cu Corint, a cărui citadelă, Acrocorintul era de necucerit, formau cele trei „chei ale

Greciei a căror stăpânire asigura suveranului Macedoniei o poziţie strategică hotărâtoare în aceasta zonă A lăsa patriei sale încercată de tulburări politice, invazii şi războaie, răgazul de a-şi restabili prosperitatea internă, a păstra sub control strâns Tesalia şi, pe cât posibil, Grecia centrală, a împiedica formarea în Pelopones a oricărei coaliţii potrivnice, acestea sunt cu siguranţă principiile care aveau să inspire politica lui Gonatas şi pe care el ştie să le respecte cu statornicie şi succes.

Dificultăţile nu lipsesc. Abia cucerise puterea că şi apare un vestit şi redutabil concurent, Pirus, regele Egiptului, care fusese un adversar înverşunat şi pentru Demetrios Poliorcetes. Din 280 până în 275 Pirus se află departe de patrie, implicat într-o aventură ieşită din comun. Puternica cetate Tarent, care domina întreaga Grecie Mare, este îngrijorată în faţa progreselor înregistrate de influenţa romană în Italia meridională. Ea cere ajutorul lui Pirus, a cărui ambiţie nesatisfăcută consideră acţiunea din Italia meridională un punct de plecare al unui vast plan de cucerire, care, treptat, îi va permite să întemeieze un imperiu comparabil cu cel al lui Alexandru; exemplul cuceritorului Asiei obseda atât de mult gândul suveranilor în întreaga lume greacă! Vestita conversaţie a lui Pirus cu sfătuitorul său Ki-neas, aşa cum ne-o relatează Plutarh, evidenţiază acest delir al imaginaţiei căreia totul îi părea posibil şi pe care, luându-l în derâdere, Rabelais l-a atribuit lui Picrocole, iar La Fon-S6 i Sale din Oala cu cu mercenarii şi elefanţii pe care principii rivali lui – Keraunos şi Antioh – îl ajutaseră să şi-i procure, prea fericiţi să-l abată de la propriile lor planuri, regele Epirului obţine dintr-odată un frumos succes asupra legiunilor romane la Heracleea, în Golful Tarent. O ofrandă în sanctuarul lui Zeus la Dodona, a cărei dedicaţie a ajuns până la noi, celebra această victorie „a regelui Pirus, a epiroţilor şi a tarentinilor asupra romanilor şi a aliaţilor lor. Dar. Roma nu dă înapoi, în ciuda unei noi înfrângeri suferite la Ausculum, în Apulia, în vara anului 279. Între timp, Cartagina, pe care intenţiile lui Pirus o nelinişteau şi care-şi conjuga acţiunea cu aceea a Romei, invadase partea greacă a Siciliei, instalând asediul în faţa Siracuzei, pe care moartea lui Aga-tocle, cu zece ani în urmă, o lăsase dezbinată şi slăbită. Un apel comun al Siracuzei,

Agri-gentului şi al oraşului Leontini, îl determină pe Sirus să intervină în 278: el o face în mod strălucit, silindu-i, chiar de la sosirea sa, pe cartaginezi să se retragă. Salutat ca „şef şi rege41 de o întrunire a grecilor din Sicilia, el porneşte să cucerească în fruntea lor partea occidentală a insulei, ocupată de mult timp de puni. Izbuteşte, nu fără greutate, cu excepţia fortăreţei Lilybaion, pe coasta de vest, care rezistă la toate asalturile. Acest eşec, care-l împiedică să obţină eliberarea totală a Siciliei, precum şi oboseala cetăţilor greceşti, puţin înclinate să sprijine un efort susţinut de război, îl determină pe Pirus să treacă din nou în Italia, unde Tarentul îl chema în ajutor în faţa ameninţării romane ce se ivise din nou (27G). Vara următoare, el înfruntă armata romană în apropiere de Maleventum, în inima Apeninului samnit: de data aceasta romanii, pe care elefanţii nu-i mai înfricoşau, sunt în avantaj şi-l înving pe Pirus. În amintirea victoriei lor, care avea să le permită să cucerească în curând toată Italia de sud, ei schimbă numele Maleventum într-unul de mai bun augur, Beneventum, pe care-l poartă şi azi oraşul

Benevento. Pirus, conştient că nu mai are nicio şansă în Grecia Mare, lasă la Tarent o garnizoană, care nu poate de altfel să împiedice căderea' oraşului în stăpânirea Romei, în 272. El însuşi se întoarce în Epir (toamna lui 275), moment în care încearcă să-l înlăture pe Go-natas atacând Macedonia.

Autoritatea lui Gonatas asupra provinciilor occidentale ale regatului său, limitrofe Epirului, nu era încă temeinic stabilită: ele se alătură lui Pirus, care pătrunde până în inima Macedoniei, la Aigeai, vechea capitală a Ar-geazilor, unde comite imprudenţa de a lăsa mercenarii celţi aflaţi în serviciul său să jefuiască necropola regală în care era înmormântat Filip II. Un asemenea sacrilegiu nu era de natură să atragă simpatia macedonenilor faţă de regele Epirului. Gonatas, care se retrăsese la Salonic, izbuteşte să-şi recucerească regatul, în aparenţă nu fără efort, înainte de 272. Tocmai în acest an, Pirus, solicitat de un rege spartan, îndepărtat de la putere de nepotul său, se lăsa atras într-o nouă aventură şi debarca în Pelopones, cu scopul de a impune Spartei pe favoritul său. Dar vechea cetate a Lacedemonei, care nu-şi uitase tradiţiile războinice şi spiritul aprig de independenţă,

opune o dârză rezistenţă invadatorului: chiar şi femeile, ne spune Plutarh, au luptat cu vitejie pentru a-şi apăra căminele. Pirus bate în retragere spre Argolida, sperând să găsească în Argos un loc unde să-şi instaleze tabăra de iarna. Dar argienii, deşi o parte dintre ei sunt favorabili lui Pirus, refuză să-i deschidă porţile: este deci nevoit să asedieze oraşul şi în 1 lupte de

Cum probabil rămâne în amintire ca simbolul ambiţiilor nemăsurate şi al speranţelor eşuate.

Dispariţia sa lasă lui Gonatas mână liberă atât în Grecia cât şi în Macedonia. El trebuia totuşi să se măsoare cu o putere recent apărută pe scena politică a Greciei, Confederaţia etoliană, care avea să joace un rol considerabil în decursul întregului secol III. Etolia este o regiune muntoasă a Greciei de nord-vest, situată între Epir, la nord, şi ieşirea Golfului Corint la sud. În vest, marele râu Ahelous, care coboară din înălţimile epirote, o desparte de Acarnania. Ca în cea mai mare parte a Greciei continentale, şi aici se vorbea un dialect doric. Deşi tradiţii străvechi, precum cea a mistreţului din Calydon, îi legau strâns pe etolieni de celelalte populaţii greceşti de la începuturi, ei participaseră până atunci destul de puţin la evoluţia lumii cleiiice. Era un popor aspru, închis în munţi, organizat în mici cetăţi fără strălucire, grupate în jurul unui sanctuar comun al lui Apolo, situat la Termos, în centrul regiunii. La sfârşitul secolului IV, aceste cetăţi se organizează într-o ligă, adevărat stat federal, cu adunări ce se întrunesc de două ori pe an, un Sfat federal, magistraţi federali, o armată formată din contingentele furnizate de cetăţi. Când, în 279, un val de celţi, sub conducerea unui oarecare Brennus, înaintează în Grecia centrală până aproape de Delfi, al cărui sanctuar este de altfel cruţat (printr-o minune a zeului, potrivit credinţei populare), trupele etoliene, care se alăturaseră celor aparţinând altor neamuri ale Greciei centrale pentru a-i îndepărta pe năvălitori, joaca un rol hotărâtor în luptă; aceşti munteni aspri se simţeau în largul lor în defileurile Focidei, în: timp ce primele zăpezi constituie o grea încercare pentru războinicii celţi. Contribuind astfel la salvarea vestitului sanctuar al Pitiei. etolienii îşi elstigă un prestigiu deosebit, despre care stă mărturie instituirea de către Arn-fictionia delfică a noii serbări Soteria, care 133

celebrează miraculoasa salvare a sanctuarului, în amintirea victoriei lor, scuturile celtice, a oăror formă caracteristică a rămas imprimată în piatră, sunt agăţate în semn de ofrandă pe frontoanele marelui templu al lui Apolo de la Delfi. În plus, etolienii sunt admişi în rândul participanţilor la Amfictionie, unde vor ocupa foarte curând un loc de excepţie, aşa cum o mărturisesc documentele epigrafice. Mai multe populaţii amfieţionice din Grecia centrală se alătură Confederaţiei etoliene, care dispune de voturile lor în cadrul sfatului. Astfel, în câţiva ani, influenţa statului federal etolian, până atunci aproape inexistentă, se extinde, datorită întâmplărilor de la Delfi, de-a lungul întregii Grecii centrale, până în valea râului Sper-hios şi la Golful Maliac, care le oferă o ieşire la Marea Egee. Se va vedea că au ştiut să profite din plin de acest avantaj.

Scăpat de un rival incomod prin moartea lui Pirus, Antigonos Gonatas este prevăzător şi păstrează relaţii de bună vecinătate cu etolienii. Satisfăcut că şi-a restabilit autoritatea asupra Macedoniei şi Tesaliei, el se va mulţumi să controleze restul Greciei prin intermediul punctelor de sprijin ocupate de garnizoane puternice, pe care tatăl său le instalase la Demetrias, unde putea să-şi ţină flota în deplină siguranţă, la Calcis, unde stăpânea strâmtoarea Euripos, pe canalul Eubeii, cale de mare circulaţie maritimă între nordul şi sudul Mării Egee, în sfârşit, la Corint, care zăvora trecerea Istmului spre Pelopones. Istoria greacă din secolul III ilustrează importanţa acestor „chei”, care făceau forţele macedonene stapme ale întregii ţări. Sistemul era completat J «J joc complicat al relaţiilor diplomatice, roas T-1 directe sau indirecte în nume-instau îndeosebi în Pelopones, pentru a

Politipia/au a men-ine cadrul lor regimuri Popice favorabile Macedoniei. Metoda nu era asandru o folosise cu succes. Antigonos

„... pe *” „” * „” ris-Kr

1; r prejudecăţi «a Din ea famm

— Riuâer% – tă &

brssr? fie Ps! «a-şi – tădă fi & ÎS S

numele de războ-gmilitare caic chitatea îl da F

urmat... drept vorbma \>!

— X-szs Zs. sss! Basa, a sarsăss-îŞsrtf

S-iSŞSsă i S-şi;

KŞ”.

ca pătul căruia trebuie să se predea (263 – 262) Finta lui Ptolemeu, comandata de amiralul Patrocle (al cărui nume rămâne legat de o insuliţă vecină cu capul Suniondе-a lungul coastei attice), nu izbuteşte să ridice blocada. cu fără îndoială, acesta e momentul când, aşa cum s-a arătat mai înainte, flota lagidă suferă în apropierea insulei Cos, o gravă înfnn-gere în faţa celei a lui Gonatas. Acesta nu încearcă să înlăture complet influenţa lagidă în Ciclade: dar el este de acum în măsură să o contracareze, cum o dovedesc textele epigrafice care atestă consacrările (uneori considerabile, ca la Delos) sau intervenţiile lui Antigonos în aceste insule, în Pelopones, lucrurile rănim neschimbate, deoarece prin moartea lui Areus dispăruse principalul aţâţător al mişcării potrivnice Macedoniei. În sfârşit, Atena trebuie să se supună din nou unei ocupaţii militare» cu garnizoane macedonene în Pireu şi pe colina Museion, în faţa Acropolei; în plus, diferite măsuri administrative îi permiteau lui Gonatas să controleze îndeaproape principalele organisme ale cetăţii. Atenienii nu aveau să-şi mai revină niciodată de pe urma acestei lovituri dată independenţei lor şi măsurile de liberalizare care vor interveni câţiva ani mai târziu, în 256 – 255, se vor dovedi incapabile să trezească un spirit civic mort de acum.

Supremaţia macedoneană asupra Greciei propriu-zise apărea astfel, după Războiul hre-monidiac, temeinic stabilită pe bazele pe care politica lucidă şi fermă a lui Gonatas a ştiut să-i le ofere: fapt care aduce acestei regiuni atât de des încercată de războaie şi de neînţelegeri interne vreo zece ani de linişte. Cu toate acestea, spre mijlocul secolului, acumularea unor coniuncturi particulare vine să zdruncine şi ultimii ani de domnie îi aduc lui griji serioase. Prima, şi nu mai pu6 consecmţe, vine din partea

135 ha L P°ziţia cheie în Grecr cenţi aia, cum ne amintim, era deţinută de baza militară de la Corint, încredinţată chiar fratelui regelui, pe nume Crater os: datorită sincerităţii şi vigilenţei sale primeşte responsabilităţi sporite care aduc sub controlul său, în afara Corintului, şi Calcis cu Eubeea. La moartea lui Crateros, fiul său,

Alexandru, moşteneşte puterile tatălui, dar ambiţia lui nu se mulţumeşte cu atât. Către 253 – 252 el rupe legăturile cu unchiul său Antigonos și ia titlul de rege, cum o mărturiseşte o inscripţie descoperită în Eretria din Eubeea: un nou stat monarhic se forma astfel chiar în inima lumii greceşti, în jurul celor două „chei”, Calcis şi Corint, pe care Gonatas nu le mai stăpânea. Puţin după aceea, apare pe scenă un nou personaj, care va juca un rol de prim plan: Arătos din Siciona. El era fiul unui tiran care stăpânise până în 264 acest oraş din Pelopones, învecinat cu Corintul. La moartea tatălui, răsturnat de la putere şi ucis de adversarii săi politici, copilul a fost exilat la Argos, unde va creşte. Ajuns la majorat, în 251, el dă o lovitură de o îndrăzneală nebunească împotriva cetăţii natale şi izbuteşte să o elibereze de sub tiranul care o stăpânea atunci. Pentru a o feri de atacuri dinafară, el determină Siciona să intre într-un organism politic prea pujţin cunoscut până atunci – Liga cetăţilor aheene. Această confederaţie, reorganizată cu 30 de ani în urmă, grupa zece cetăţi cu origine etnică comună, situate în regiunea nord-vestică a Peloponesului, pe ţărmul sudic al Golfului Corint şi al ieşirii sale spre vest. Ca şi Etolia-care se afla de cealaltă parte a mării, era o provincie cu tradiţii elenice străvechi, dar care până atunci nu intervenise deloc în treburile Greciei. Cum Siciona se învecina cu Ahaia, Ligaheeană este de acord să primească în cadru ei această cetate: ea câştiga dintr-odată, & persoana lui Arătos, un comandant politic a – cărui calităţi aveau să o impună pe scena i „ter naţională.

Arătos începe prin a obţine subsidii pentru a rfpune pe linie de plutire finanţele cetăţi mi-Suite din cauza tulburărilor sociale El flă autor la Ptolemeu Filadelfos, mereu dornic să-şi păstreze simpatii în vechea Grecie

Sto acte de mărinimie bine chibzuite Pe de tră parte Liga aheeană avea relaţii de priele Sei tumultuosul său vecin, Alexandru, fiul lui Crateros, care profită de prilej ca să atace

Arfiosul şi Atena. Cele două cetăţi sunt nevoite să răscumpere pacea, în timp ce Megalopohs, marele oraş arcadian, se elibera de un tiran, favorabil Macedoniei, care îl guverna de mult timp Influenţa lui Gonatas în Pelopones era de altfel lichidată. Totuşi, fie din pricina

oboselii datorate vârstei, fie din cauza celorlalte ameninţări care-l reţinuseră la hotarele de nord, în Balcani, regele nu a ripostat, se pare, cu energia necesară. El nu intervine nici atunci când, în 245, un scurt război îi opune pe etolieni Beoţiei; etolienii, învingători la Cheroneea, câştigă în acest conflict o nouă provincie din Grecia centrală, Locrida orientală – numită Opontiană de la denumirea capitalei sale

— Care îi făcea astfel stăpâni în nordul Calcisului, pe strâmtoarea Eubeea. Arătos, ales strateg al Ligii aheene, încearcă în zadar să-i ajute pe beoţieni. Opoziţia dintre cele două Ligi, etoliană şi aheeană, avea să sporească în următorii ani.

Între timp, Alexandru, fiul lui Crateros, murise în împrejurări pe care nu le cunoaştem. Gonatas profită de1 acest eveniment pentru a recuceri Corintul, căsătoridu-l pe fiul său De-metnos cu văduva nepotului rebel: dar nu va Păstra mult timp fortăreaţa recucerită. Căci Arătos din nou strateg al Ligii aheene în 243, P? din Pricina intervenţiei etolienilor l!

— P°nes sub Pretextul unui diferend între icni, se hotărăşte să dea o lovi-Sprea? i asigura controlul Ist Pentru securitatea Ahaiei. cu mijloace mai mari, lovitura îA3

dar îndrăzneaţă care-i permisese eliberarea Sinei, el cucereşte prin surprindere, noaptea, în vara lui 243, oraşul Corint şi fortăreaţa’ sa Plutarh povesteşte în amănunt, după autobio-grafia lui Arătos, peripeţiile acţiunii care cunoaşte succes deplin. Dintr-odată forţele militare ale aheenilor dispuneau de acest punct strategie atât de important şi obţineau ieşire la Marea Egee prin Golful Saronic: două cetăţi ale Argolidei, Epidaur şi Troizen, aderă imediat la Liga aheeană care, ca şi Liga etoliană în Grecia centrală, ocupa de-acum, de la est la vest o zonă continuă mergând de la o mare la alta, izolând complet restul Peloponesului. Nelinişi tiţi de aceste succese, etolienii încheie un tratat de alianţă cu Gonatas, ţinând să dezmembreze Ahaia şi să-şi împartă teritoriul ei.

Sparta, care jucase odinioară un rol atât de strălucit, traversa momente grave de criză. De mai bine de un secol, puterea Lacedemonei, greu zdruncinată de Epaminonda şi de tebani, scăzuse întruna, drept urmare fatală a regimului său social, aşa cum analiza

lucidă a lui Aristotel din Politica a pus-o clar în lumină. Se lărgea neîncetat prăpastia între casta foarte restrânsă a egalilor, reduşi la câteva sute, şi ceilalţi lacedemonieni, pe care concentrarea treptată a bogăţiei, mai ales funciară, în mâinile câtorva, îi reducea la un rang inferior, majoritatea fiind înglodaţi în datorii. Cum să continui să recrutezi, în asemenea condiţii, o armată de cetăţeni fideli străvechilor tradiţii militare ale cetăţii? Un ţintir rege idealist şi puţin naiv, Agis IV, iniţiază reforme destinate să restabilească egalitatea resurselor între spartani şi să reconstituie corpul civic slăbit prin primirea masivă de elemente noi. Încercarea, începută în 242, se opreşte la jumătate.de drum, în faţa rezistenţei marilor proprietari, colegul lui Agis, Leonida, e silit să se exileze şi doar abolirea datoriilor a fost efectivă; 1 părţirea pământurilor, deşi făgăduită, nu $ realizat. Agis îşi dezamăgeşte astfel partizani

Tocmai atunci, în 241, o armată etoliană se pregăteşte să intre în Pelopones. Pentru a o respinge, Arătos apelează la ajutorul forţelor lacedemoniene, în fruntea cărora se afla Agis. Dar când el se alătură aheenilor, o face doar pentru a şterge jignirea unui refuz: neliniştit de primejdia pe care-o reprezenta pentru ordinea socială exemplul acestui corp de tineri spartani îmbătaţi de un idealism revoluţionar, Arătos îi dă de înţeles regelui Agis că prezenţa sa nu mai era necesară şi nici dorită. Armata lacedemoniană a trebuit să se întoarcă J a Sparta fără să fi luptat, în absenţa sa, regele Leonida revine din exil şi pune mâna pe putere, sprijinit de proprietarii de pământuri. Agis este arestat şi omorât, iar partizanii săi proscrişi; încercarea sa de reformă eşuate, între timp, Arătos şi trupele aheene, lăsând forţele etoliene să înainteze în Pelopones, le atacă prin surprindere în timp ce jefuiau orăşelul Pelene şi le nimicesc. Apoi, cele două Ligi duşmane încheie pacea. Se stabileşte provizoriu un anumit echilibru de forţe, dar pierderea Corintului reprezenta totuşi o slăbire sensibilă a dispozitivului militar macedonean.

La capătul unei lungi domnii, Antigonos Gonatas, care moare în iarna lui 240 – 239, nu izbutise, aşadar, să menţină până la sfârşit hegemonia asupra Greciei. Abia reuşise, eu preţul unor stăruitoare eforturi diplomatice şi mimare să apere teritoriul regatului, să

păstreze refa A?!! TZ°noi anexate din Tesalia să cercată H? 6 – * p°P°rului Macedoniei, greu în – rtatele războaie ale lui Ale – diadohi1 de conflictele între SCeSIU – nea lui Casandru şi de Această operă de re

— Să fie condusă decât dispună d i şi rână a unui °m care să spre deosebit? PH. necesar pentru a° plini. ntemp-9 – hii seleucizi şi lagizi.

°<tetă un pian o fi m-ouos n-a nutrit nici-Pian Ofensiv de amploare, în capitala sa, Pe la aşezată în mijlocul câmpiei macedonene, el ştie să adune, la curtea sa modestă şi fără strălucire, câteva spirite alese: poetul şi istoricul Eufantos din Olint, care îi dedică un tratat Despre regalitate, filosoful Menede-mos din Eretria şi mai ales poetul Arătos, autorul Fenomenelor, a cărui poezie savantă avea să fie pe placul fostului elev al lui Zenon. Antigonos primeşte aici, ocazional, şi pe fi! O, soţul cinic Bion din Borystene, a cărui sinceritate jovială răspundea gusturilor regelui, puţin preocupat să se distingă de oamenii obişnuiţi. Potrivit tradiţiei autentice a monarhiei macedonene, el nu cere niciodată să i se instituie un cult, socotind că condiţia de rege ora „o glorioasă sclavie”, aşa cum i se adresează fiului său. El, care se dovedise un strălucit războinic (în bătălia de la Cos a comandat el însuşi escadra, aflat pe vasul amiral), ştie totodată să se arate uman faţă de cei învinşi: tratează cum se cuvine trupul lui Pirus, duşmanul său, şi-l trimite în Epir cu o escortă vrednică de un rege, în timp ce-l punea în libertate pe fiul lui Pirus, Helenos, căzut prizonier. Toate aceste trăsături de generozitate şi de măreţie de spirit compun un frumos portret de suveran, totodată strateg, om politic şi filosof, curtenitor şi ferm, curajos şi mărinimos, care merita să fie situat în primul rând al monarhilor elenistici.

Antigonos îşi asociase de mai mulţi ani la putere pe fiul său Demetrios II (desemnat astfel pentru a-l deosebi de bunicul său Polior-cetes). Deşi conştient de interesele Macedoniei pe care tatăl său le apărase, el modifică într-un punct esenţial politica părintească, Pa; răsind alianţa cu Liga etoliană menţinută până atunci cu statornicie de Gonatas. Puterea eţolienilor sporise întruna şi devenise o amemn ţâre pentru macedoneni, atât spre est, PrlJ* incursiunile lor pir势tereşti în Marea Egee, deşi spre vest, prin înaintarea în Acarnania, cai\ îngrijora Epirul. Pirateria în largul mări1 – coaste a fost dintotdeauna o

îndeletnicire antaioasă încă de la începuturile istoriei greşit Ilfada şi Odiseea consemnează numeroase incursiuni conduse de eroi greci pe meleaguri străine, independent de orice acţiune de război declarată, îndată ce etolienii obţin o ieşire la canalul Eubeea, ei practică pirateria în Marea Egee, atât de bine că, începând de la jumătatea secolului al III-lea, mai multe cetăţi din insule sau de pe coasta Asiei Miei, dornice să-şi păstreze securitatea comerţului lor şi liniştea ţărmurilor, încheie cu Liga etoliană tratate ce le garantează respectarea teritoriului şi a bunurilor lor (ceea ce se cheamă asylia, garanţia împotriva oricărei sechestrări violente din partea statului sau a particularilor). Aşa procedează, de pildă, Tinos, Naxos, Delos. Amfictionia delfică, stăpânită cu totul de etolieni, servea uneori de cadru juridic pentru stabilirea acestor relaţii privilegiate: la fel era cazul pentru Smirna sau pentru Chios. Suveranul Macedoniei avea temeiuri să fie îngrijorat, întrucât navele lui străbăteau apele Egeei. Pe de altă parte, la frontiera de uscat dinspre vest, regatul Epirului, slăbit de domnia unei regine văduve, apela la sprijinul lui Demetrios care luase în căsătorie o principesă epirotă. Aceste împrejurări duc la un nou conflict în care se înfruntă, începând din 239 – 238, armatele maeedonene cu forţele reunite ale celor două Ligi, etoliană şi aheeană, aliate împotriva unui duşman comun. Războiul, numit „demetnac”, reste complex şi puţin cunoscut: cele

două părţi repurtează pe rând succese şi suportă mrmgeri. Demetrios eliberează Beoţi a de sub jugul etolian şi cucereşte Megarida de la aheeni. ellnn v J în Pel°P°nes, el pierde alianţa Megaiopohsului, care se alătură Ligii aheene. Dar, toată»! + ° nouă ameninţare concentrează nord d A?: Macedonia este invadată dinspre rbară Balcani> de către o populaţie 141 metrios – anil. LuP «nd împotriva lor, De-l găseşte moartea în 229. El lăsa tânărului său fiu, viitorul Filip V, care nu împlinise 10 ani, o situaţie deosebit de grea.

Ea va fi totuşi depăşită de vărul primar al fostului rege, care preia regenţa aşteptând ca băiatul să ajungă la vârsta de a domni. Acesta era fiul lui Demetrios cel Frumos, fratele mai mic al lui Gonatas, care fusese trimis la Cirene după moartea lui Magas şi care pierise

acolo în împrejurări dramatice şi romanţioase. El se numea Antigonos, supranumit Doson, adică „Cel care va transmite puterea”, apelativ bine meritat deoarece, exercitând efectiv funcţia regală şi chiar purtând titlul de rege, el n-a încercat niciodată să-l înlăture pe tânărul Filip de la putere şi i-a transmis, la moarte, regatul păstrat intact.

Prima sa grijă a fost, evident, să îndepărteze ameninţarea barbarilor dardani, lăsându-le, probabil, câteva regiuni de frontieră. Apoi el se îndreaptă împotriva etolienilor, care profitaseră de o revoltă, de altfel parţială, a Tesaliei, şi pe care-i înfrânge în 228. Între timp, în 229, Atena cumpărase, cu preţul unei sume considerabile, strânsă în parte din împrumuturi şi daruri străine, plecarea garnizoanei macedonene; cu toate acestea, cetatea, redevenită liberă, refuză, în ciuda solicitărilor lui Arătos, să intre în Liga aheeană. Ea se bucură de mărinimia lui Ptolemeu Evergetul care întemeiază aici un gimnaziu ce-i poartă numele. Drept răsplată pentru binefacerile sale, atenienii creează cel de-al treisprezecelea lor trib, ptolemaid, fără a înlătura triburile antigonid şi demetriac pe care le înfiinţaseră odinioară în timpul Poliorcetului: ei ţineau de-acum să rămână neutri.

Neizbutind să-şi alăture Atena, Liga ahe-eană recucereşte Megara şi primeşte Egina. Argosul şi mai multe cetăţi din Pelopones. Cu toate acestea, Doson n-avea să fie prea îngrijorat, deoarece conduce în 227 o expediţie maritimă până în Carla, în sud-vestul Asiei MicJ; unde leagă relaţii cu un dinast local care i1

— Re sprijinul: singura şi scurta încercare a Antteonizilor de reluare a vechiului vis asiatic! lui Antigonos Monoftalmos şi al lui Demefrios Dar, revenind în Europa, evenimentele din Pelopones reclamă atenţia sa. Situaţia de aici devenise într-adevăr încordată, din pricina coliticii regelui Spartei, Cleomene III, care, urmându-i în 235 tatălui său Leonida, colegul şi învingătorul lui Agis, relua, după câţiva ani de domnie, programul de reforme pe care tatăl său le înlăturase. Potrivit lui Plutarh, noul rege este câştigat la ideile revoluţionare ale predecesorului său sub influenţa soţiei sale, care era chiar văduva lui Agis: oricât de romantică ar fi această explicaţie, ce are darul de a pune în lumină, o dată în plus, rolul femeilor în politica elenistică, Cleomene, preocupat să făurească instrumentul necesar pentru restabilirea

măreţiei Lacedemonei, era nevoit să recurgă, ca şi Agis, Ja o reformă profundă a regimului social al Spartei: dar, mai puţin naiv decât acesta, el creează mai întâi condiţiile favorabile reformei îndepărtând pe adversarii virtuali printr-o adevărată lovitură de stat. Acţiunile sale în Pelopones stârniseră deja ostilităţi făţişe în regiune. Atacând, cu ajutorul eleenilor, cetatea arcadiană Megalopolis, membră a Ligii aheene, aheenii intervin: se declanşează astfel Războiul cleomenic. El dura de mai bine de un an când, în 227, Cleomene se întoarce în Sparta în fruntea unui corp de mercenari. Cerând să fie arestaţi şi executaţi imediat eforii, evită să-i înlocuiască şi-i exilează pe principalii adversari ai politicii sale. Colegul său, celălalt rege al Spartei, este asasinat. Cleomene avea mână liberă după pXrt? lui unui tiran rec> cum consemnează oubm. Susţinând că revine la instituţiile strărnî? eşti vle lui Licură el ridică la 4.000 număegalilor, introducând în rândul lor noi embri, înzestraţi cu un lot de pământ luat din

IU-d 1? reprietă-i reîmpărţite. Et repune la

«e cinste educaţia riguroasă de odinioară, exerciţiile militare, masa în comun, în sfârşit modernizează echipamentul hopliţilor săi după modelul soldaţilor macedoneni. Armata, în rândurile căreia se aflau desigur contingente aliate şi corpuri de mercenari, dispunea de acum de un nucleu de luptători de elită aidoma acelora care, în trecut, făcuseră trupele Lacede-monei de neînvins.

Înarmat cu un astfel de instrument, Cleo-mene reia acţiunile în Arcadia, unde cucereşte Mantineea, şi din Elida înaintează până din co Jo de hotarele Ahaiei pentru a înfrânge o armată aheeană. Izbânzile lui neliniştesc destul de mult pe Arătos şi Liga aheeană pentru a-i stârni, după o serie de tratative preliminare, la o completă răsturnare de alianţe, în timp ce Ptolemeu III, care urmărea prin trimişii săi evoluţia situaţiei din Grecia, hotărăşte să retragă aheenilor sprijinul financiar pe care li-l acorda de mult timp şi să ajute de-acum cu subsidii acţiunile lui Cleomene, acesta din urmă conduce o ofensivă în direcţia Golfului Corint până la Pelene, în Ahaia, cucereşte Argosul şi alte oraşe din Argolida, ocupând în sfârşit Corintul, ai cărui locuitori îi deschid porţile. Doar fortăreaţa Acrocorint rămâne în mâna aheenilor. În faţa unei ameninţări atât de grave, Liga aheeană îi încredinţează lui Arătos

funcţia de strateg cu puteri depline, în timp ce Cleomene asedia Siciona, Arătos trimitea o solie lui Antigonos Doson, oferindu-i Acrocorintul în schimbul ajutorului său pentru a-l învinge pe regele Spartei: sub imperiul necesităţii, omul care smulsese odinioară macedonenilor principala „cheie” a Greciei, se găsea silit să le-o înapoieze, pentru a salva existenţa statului federal aheean, pe care atacurile lui Cleomene erau pe cale de a-l dezmembra şi, ele asemenea, aşa cum anume în „dică Plutarh, după Memoriile lui Arătos, din ură faţă de idealul spartan de austeritate comunitară şi grijuliu să îndepărteze riscurirevoluţiei sociale pe care exemplul regelui i e”.

formator îl comporta pentru cetăţile conservatoare ce alcătuiau Liga.

În primăvara anului 224, Doson, acceptând propunerile lui Arătos, ajunge la Istm cu o puternică armată, recucereşte Corintul şi instalează din nou în fortăreaţă o garnizoană macedoneană. Apoi el ocupă Argosul, îl sileşte pe Cleomene să se întoarcă în Laconia, şi, la sfârşitul verii, ajunge în Ahaia unde, în oraşul Aigion, se afla sediul Sfatului federal al Ligii aheene. El este proclamat „comandant al tuturor contingentelor aliate”: aceasta însemna reconstituirea în favoarea lui Doson şi împotriva lui Cleomene a unui fel de Ligă elenică, după modelul celei pe care Filip II o formase odinioară după victoria sa de la Chero-neea. Se regăseau în cadrul ei, sub conducerea aheenilor, Epirul, Acarnania, beoţienii, Focida, locrienii şi Eubeea, potrivit enumerării pe care o prezintă Polibiu, adică nu numai cetăţi, ci şi grupuri de cetăţi pe unităţi geografice şi state federale, împotriva unei coaliţii aht de puternice, Sparta nu avea sorţi de iz-bmda: noua alianţă forma, în plus, o contrapondere la Liga etoliană, care nu făcea parte din ea. Dacă Arătos şi aheenii câştigau prin fluenta în T SPeran, la de arestabili inn să mân? Pelopones> Antigonos, aflat din nou ivea C? Gaountului şi a Istmului> ™ mai dublătememn să se teamă de etolieni: lovitură la nfveLTun dfr –, „„ „oniet iveiui unde Gonatas o adusese odinioară.

ofens-a-nArca „G™bp Doson reia 223 şi recuceri în anotim Pu prielnic din de cap de om’s frâno SUte de ™! l. foloseşte la atârni inlor P°reazăm armată. El 13 cetate a fi Meg-opolis, prinaheene şi bun

membră până atunci tuturor încercărilor sale: de data asta cucereşte oraşul şi-l nimiceşte complet. A fost ultimul său succes. Ptolemeu Evergetes, care-i furniza fonduri, îşi pierduse încrederea în capacitatea lui Gleomene de a zdruncina puterea macedoneană şi, hotărât să-i sisteze subsidiile, îl sfătuieşte să înceteze lupta. Cleomene însă nu vrea să se dea bătut şi aşteaptă la Selasia, în nordul Spartei, armata lui Doson care, în iulie 222, pornise din Tegeea pentru a ajunge în valea Eurotasului. După o grea bătălie, lace-demonienii sunt nimiciţi. Cleomene, cu câţiva credincioşi, reuşeşte să ajungă la mare şi, după o scurtă escală în insuliţa Anticitera, unde şovăie asupra conduitei pe care s-o urineze Csinucidere sau continuarea luptei în exil?), se refugiază la Alexandria pe lângă Ptolemeu t. recând prin Cirene, care avea relaţii de prietenie tradiţionale cu Sparta. Aici îşi va găsi moartea, câteva luni mai târziu, asasinat din ordinul noului suveran lagid, Ptolemeu IV, care renega astfel făgăduielile Evergetului.

Bătălia de la Selasia marchează decăderea definitivă a Spartei, care pentru prima dată în istoria sa se afla sub ocupaţie străină st totodată ultimul triumf al monarhiei macedonene. În timp ce „regimul strămoşilor" era restabilit în Lacedemona (cu excepţia funcţiei regale care dispare), Doson îşi serba victoria prin consacrări în sanctuare: s-a păstrat dedicaţia ofrandei sale către Apolo din Delos. El suferea grav de tuberculoză şi-şi simţea sfârşitul aproape: de aceea nu mai porneşte spre frontiera de nord a Macedoniei, unde apăruse din nou ameninţarea barbarilor. Moare la începutul anului 221, după ce a luat măsurile necesare pentru ca tânărul său succesor, care nu avea decât 17 ani, să se bucure de ajutorul unui Sfat ales prin grija sa şi de prietenia binevoitoare a lui Arătos. După 8 ani de donv ale bogată în încercări, el îi lăsa moştenire lui Filip un regat macedonean care-şi regăsise pe deplin puterea şi prestigiul şi care domina d11

nou Grecia. Totuşi, în curând avea să se contureze o ameninţare venind dinspre vest, mai gravă decât toate celelalte pentru Grecia şi Macedonia, a cărei importanţă conducătorii lor n-o bănuiseră câtuşi de puţin: Roma începe să intervină pe ţărmul oriental al Adriaticii, după ce supusese autorităţii sale principalele focare ale elenismului din Italia şi Sicilia. Acestea sunt evenimentele pe care le vom evoca pe

scurt, în continuare.

Înfrângerea lui Pirus şi plecarea sa din Tarent în 275 s-au dovedit fatale cetăţilor din Graecia Magna. Armatele romane, care cuceriseră Locri şi Crotona, silesc Tarentul să capituleze în 272. Region, ultimul oraş important al Italiei meridionale, se supune în 270. Relaţiile dintre greci şi cuceritorii lor capătă în general forma unei alianţe, evident inegale, dar bazată în principiu pe buna credinţă: locrienii recunosc acest lucru bătând o nouă monedă pe care apare alegoria Bunei Credinţe, Pistis, încununând Roma personificată. Această cucerire avea să aibă consecinţe serioase pentru romani: militare, căci şantierele navale din Graecia Magna vor contribui la construirea escadrelor romane, al căror rol se va dovedi hotărâtor în primul război punic; culturale, căci cle-acum se înmulţesc contactele între civilizaţia elenică, vie în oraşele din sudul Italiei, S Populaţiile latine, încă necizelate şi sălbatice Nu este o întâmplare dacă primul scrii-latin, care traduce Homer în a doua jumă-fistului m* este un g-o din Tarent, An-i? nicus-Altă consecinţă: se stabilesc oficiale între mă şi suveranii Vine din partea lui Ptolecare în 273 trimite o solie în anul următor tri-SOli la Alexandria. Nu se gXalt» Prietenia «care Acestor vizite-FaPt este existenţa Romei nu mai e elen meu ignorată în Orientul grec de grecii cultivaţi, care-i acordă un loc în erudiţia lor plină de curiozitate: Calimah o menţionează într-una din lucrările sale, şi poetul Lycofron la fel în poemul său esoteric Alexandra. Astfel, se ţes treptat legături de civilizaţie între două lumi care se ignoraseră atâta timp.

În Sicilia, elenismul cunoaşte o soartă similară, dar beneficiază de o amânare. După retragerea lui Pirus, Siracuza cade pradă anarhiei timp de câţiva ani. Apoi, către 270 – 269, un şef de mercenari, Hieron, luând titlul de strateg, îşi asumă responsabilităţile puterii: experienţa lui Dionis cel Bătrân şi a lui Aga-tocle se reînnoia. Dar Hieron adoptă titlul de rege, ceea ce Agatocle nu făcuse. El se numeşte Hieron II, pentru a se deosebi de vestitul tiran al Siracuzei, prietenul lui Pindar, care domnise în urmă cu două secole, îşi câştigase prestigiul încă din 274, chiar după plecarea lui Pirus, cum o mărturiseşte Idila XVI a lui Teocrit, pe care poetul o adresează lui Hieron în acest an pentru a-i

cere, fără succes de altfel, să-i acorde protecţia sa. Hieron ia în căsătorie o siracuzană născută dintr-o familie distinsă; Filistis, al cărei profil este gravat din ordinul lui pe frumoase monede de argint, în timpul lungii sale domnii (moare în 215), el ştie să conducă cu pricepere treburile cetăţii. Gând Roma intervine în Sicilia, la începutul primului război punic, Hieron, care purta atunci o campanie împotriva Mesenei alături de cartaginezi, îşi dă foarte repede seama care era interesul Siracuzei: din 263 el încheie un tratat de alianţă cu Roma pe care-l reînnoieşte în 248. Prin acest mijloc evită hazardul războiului, în timp ce adversarii se înfruntau în estul Siciliei, în Africa cu Regulus şi mai ales pe mare, unde flota romană obţine în ce e din urmă, în 241, strălucita victorie de la insU” lele Aegate. Siracuza îşi cultiva solul măn-ocu grâu şi furniza provizii Romei, nu fără Pr (T fit. Hieron se interesa personal de agricultur3

I. Aegote MmoRhegiarvf Locri! lil-e5 ftţ%/g» ni

5. Mediterana occidentală în epoca elenistică

Roma Pi, Un – tratat foarte aPreciat aPoi de cer-o ştie să oră – anizeze bine livrările i-l oferpi ins Plrâldu-se după modelul pe care gid ca şi °nopolul în goare în Egiptul la-vit.com Dlrleperfa, Opozitului funciar. POEP? itului obişnuit al regilor elearea U tU16 Ştie bogatele venituri Pentru

149 altar pe ca-ţil Oli-StrUCŢU de Ptigiu: marele care îl ridică la Siracuzasiuni colosale; 200 m lungime şi 10 m înălţime. Folosind serviciile savantului Arhimede şi ale inginerului naval Arhias din Corint, el construieşte un vas de mărime excepţională pe care i-l trimite în dar lui Ptolemeu, căci doar portul Alexandriei era destul de mare pentru a primi acest vas nemaipomenit. Mărinimia lui se vădeşte prin ajutorul acordat rodienilor, când cetatea lor este distrusă în 227 de un cutremur îngrozitor. Dacă faima sa se întinde astfel până în bazinul oriental al Mediteranei, buna sa administrare, bunăvoinţa, blândeţea îi aduc stima şi devotamentul siracuzanilor şi, în 215, când moare la 90 de ani, „funeraliile sale, ne spune Titus Livius, au fost într-adevăr regeşti: nu numai că familia sa şi-a dat toată strădania, dar ele vădesc îndeosebi afecţiunea pe care i-o purtau concetăţenii”. Puţini dintre suveranii elenistici au stârnit astfel de sentimente. Totuşi, la trei

ani după moartea sa, în 212, Siracuza, care făcuse greşeala de a părăsi Roma în al doilea război punic, ceda după un lung asediu; oraşul era jefuit, populaţia măcelărită sau vândută, şi teritoriul său anexat provinciei romane Sicilia. Nu rămăsese în Occident decât o singură cetate greacă importantă care era încă liberă, Marsilia.

Faţă de Grecia propriu-zisă, Roma, preocupată de alte griji, nu arăta decât un interes incidental şi limitat. Abia situaţia din Iliria, printr-un lanţ de împrejurări, o va determina să se amestece treptat şi aici. Nici la Roma, nici pe continentul grec, contemporanii nu realizează imediat importanţa acestor prime contacte, care au loc în timpul domniei lui Antigonos Doson. Sub numele de Iliria era desemnată întreaga coastă dalmată a Adriaticii j? 1 regiunile din interior, precum şi Albania de azi. Această zonă era ocupată de triburi bat-bare, deşi fuseseră implantate colonii greceşti, fie pe continent, ca Apolonia, Epidamnos, s°, fie în insule, ca Faros sau Isa. Aceste populat barbare se îndeletniceau cu pirateria pe care acticau pe vase UŞA – are, numite lemboi, puse în mişcare de un echipaj de cincizeci de oameni. După unele ciocniri de frontieră cu epiroţii, spre scitul domniei lui Demetrios II, ilirii legaseră alianţă cu Epirul şi Acarnania, ceea ce permite flotilelor lor să exercite pirateria până în Marea Ionică, chiar la ieşirea în Golful Corint, primejduind astfel marea cale de comunicaţie maritimă între lumea greacă şi Italia. Negustorii romani au avut de suferit şi, când o solie romană trimisă de senat vine să ceară socoteală ilirilor, unul din membrii ei este asasinat, în acelaşi timp, un contingent ilir ataca Corciră (Corfu) şi se instala acolo sub conducerea unui grec din Adriatica, Demetrios din Faros. Roma răspunde printr-o expediţie navală care, în 229 – 228, aduce mai multe înfrângeri flotilelor ilire şi sileşte pe regina Teuta, care le comanda, să părăsească două regiuni importante: o parte a insulelor dalmate, cu oraşele Isa şi Faros, şi coasta de vizavi, se constituiau în principat independent în favoarea lui Demetrios din Faros, care se aliase cu romanii predându-le Corciră; mai la sud, o fâşie a teritoriului situat de-a lungul coastei albaneze, de la Lisos până în nordul Corcirei, rămânea de asemenea independentă, cu cele două triburi ilire care o ocupau; cetăţile greceşti – de la Adriatica, Epidamnos, Apolonia, precum şi Corciră, deveneau, ca şi

Demetrios din Faros şi cele două triburi albaneze, „prieteni ai poporului roman”, adică protejaţi ai Romei, care spera să-şi asigure astfel securitatea na –, vigaţiei în zonă. După această campanie victorioasă, solie romană vine să explice etolienilor şi aheenilor motivele şi rezultatele intervenţiei lor militare: acesta este primul contact tare P – Romei cu neamurile Greciei peninsu-şi la r dUP-a aceea' alte solii vin la Atena rom „oriP Ş* după cum ne spune Polibiu, vilesiul sunt primila Jocurile istmice, pril51 îi situa Care-l deosebea de barbarii străini şi pe acelaşi plan cu comunitatea elenilor. Se va remarca totuşi.ca nicio solie nu este adresată regelui Macedoniei, în schimb I oh-Mu ne informează că Antigonos Doson încheie-n Pliantă cu Demetrios din Faros, dmastul prie

S

constitui în w mnrp stat ilir, capabil să nile pe contaentun mare tat.

hm? te??? unullonffict între Roma şi Mă... no.: „o opoacta din urma sa

Capitolul IV

ORIENTUL FĂRÂMIŢAT, APOI CUCERIT

Anii 223 – 221, la un secol după moartea lui Alexandru, reprezintă o cotitură în istoria elenistică. În cele trei mari monarhii, noi suverani ajung la putere: toţi trei sunt foarte tineri; toţi trei, în diferite feluri, vor rupe eu tradiţia dinastiilor lor; toţi trei, fie prin vicii sau defecte de caracter, fie în ciuda calităţilor şi intenţiilor lor lăudabile, vor atrage regatele lor într-un proces de decădere, care-i va determina pe urmaşii lor să se încline, mai devreme sau mai târziu, în faţa puterii Romei. De asemenea, începând din acest moment, armatele romane vor iniţia o serie de incursiuni militare în Balcani care, printr-o înlănţuire fatală, vor duce la un conflict deschis cu Macedonia, prima etapă a cuceririi întregului bazin oriental al Mediteranei. Cauzele acestei înaintări treptate sunt complexe. Vom încerca în continuare să le ordonăm.

În Macedonia, Filip V se confruntă, aproape imediat după urcarea sa pe tron, cu o criză stârnită de etolieni. Aceştia, nemulţumiţi

că reloponesul era controlat în cea mai mare parte se liga elenică, trimit o expediţie în Mesenia. iga aheeană şi Arătos încearcă să li se opună, r... sunt învinşi pe pământ arcadian: ei cer unul aliaţilor lor şi al lui Filip. O adunare 5U-elenice mută la Corint, sub conduce-lmarului rege, hotărăşte războiul împotriva etolienilor, precizând că e vorba de a reda libertatea popoarelor pe care Liga etoliană le silise să adere la ea, şi chiar să sustragă de sub influenţa ei Amfictionia delfică. Timp de trei ani, consemnăm un şir de operaţiuni tulburi, adesea sângeroase, atât în Pelopones, cât şi Vn Grecia continentală, unde etolienii jefuiesc sanctuarul de la Dodona din Epir. Filip le ia Toba din Ftiotida, în apropiere de Demetrias. În 217, îngrijorat desigur ele situaţia din Iliria, el încheie pacea la Naupactos, în condiţii care nu afectau deloc puterea etoliană. Astfel se termina ceea ce s-a numit Războiul social sau

Războiul aliaţilor.

Între timp, Roma fusese nevoită să intervină din nou în Iliria, împotriva lui Demetrios din Faros, fostul său aliat, ale cărui cuceriri teritoriale pe continent, în Iliria meridională, şi actele de piraterie până la Ciclade o nelinişteau pe bună dreptate: o nouă expediţie a flotei romane, în 219, îl sileşte pe Demetrios să fugă. El este primit de Filip V, la curtea căruia unelteşte pentru a obţine mijloacele necesare recuceririi principatului său dalmat Aflând de primele înfrângeri ale Romei de către Hanibal, în al doilea război punic care începuse în 218, el încearcă să-l atragă pe Filip spre Adriatica, şi-l determină să trimită o escadră macedoneană împotriva Apoloniei din Iliria, protejata Romei: dar apariţia vaselor romane o sileşte să se retragă. Cu toate acestea, regele intrase în lupta împotriva expansiunii romane în Adriatica: acest lucru îl determină să încheie alianţă cu Hanibal, de-acum instalat în Italia, şi să semneze cu el, în 215, un tratat de alianţă ale cărui clauze sunt prezentate de Titus Livius. Acestea prevedeau, la cererea lui Filip, să apere libertatea ameninţată de Roma a coloniilor greceşti din Adriatica – Apoi?” mă, Epidamnos, Faros, Corciră – şi a celor de pe valea inferioară a râului Aoos, debuşeu a Tesaliei şi Macedoniei pe coasta albaneză, în sfârşit, înapoierea teritoriilor sale lui Denietrt?

Faros Aceasta era deci situaţia din Ikria, l îngrijora pe regele

Macedoniei, înainte „se angaja cu forţe armate în regiune, alt să poarte mai întâi o expediţie în Me-cpma care eşuează şi în timpul căreia Derne-tr os din Faros este ucis. Apoi Filip merge să luate în Adriatica, unde este învins de o es-eadră romană în faţa Apoloniei, înainte de a obţine pe uscat succese care-l duc până la Lisos Roma încheie alianţă cu Liga etoliană în 212 – 211: tratatul va fi deschis aliaţilor Lioii, adică Spartei, Elidei, lui Atalos I al Peroamului. În acelaşi an moare Arătos: locul său în Liga aheeană va fi luat în curând de un nou strateg, cel care avea să fie numit într-o bună zi „ultimul dintre greci”, Filopoimen. Acest „prim război macedonean” durează ani în şir şi costă scump cetăţile greceşti, căci armatele şi flota romană practică cu nesăbuinţă prădăciunile. Filip provoacă un atac al regelui Bitiniei, Prusias. El însuşi sfârşeşte prin a înainta în Etolia până în capitala Ligii, Termos, ceea ce-i obligă pe etolieni să încheie o pace – separată în 206: aceştia acceptau să părăsească partea occidentală a Tesaliei, pe care o ocupau de mai mulţi ani, şi poziţiile pe care le deţineau încă la Golful Maliac şi în Focida. Roma, care, din 207, îşi chemase trupele, suportă consecinţele înfrângerii etoliene încheind ea însăşi pacea în 205. Teritoriile disputate de Iliria erau împărţite între Filip şi Rorna, macedoneanul păstrând valea râului Aoos, care-l interesa în mod deosebit, în afara celor doi principali adversari, tratatul semnat la Foinike, în Epir, menţiona, după iitus Livius, ca părţi înscrise în textul convenţulor (jocderi cidscripţi, literal „asociaţi la textul, tratatului”), pe de o parte pe aliaţii lui m^2, membrii Ligii elenice, ca Prusias al Bi-şi n r Pe de alta Pe Atalos al Pergamului. pe aflaţii Romei – un principe ilir, pe Nacetăt Partei eleenii) Mesena şi două iss ada-s-886, nejutre Atena IHon. Aceste cerute de Roma (deşi mulţi cercetătoii moderni le consideră, fără ternei, apocrife) arată că de-acum politica romană, chiar dacă nu-şi conturase încă un plan precis în Orient preocupată de pregătirea campaniei din Africa pentru a încheia războiul împotriva Cartaginei avea totuşi grijă să păstreze legături până în bazinul Mării Egee, iar situaţia Greciei începea să o intereseze.

În timp ce se desfăşurau războiul aliaţilor şi primul război macedonean, monarhiile se-ieucidă şi lagidă cunoscuseră ani frământaţi, Antioh III nu împlinise 20 de ani când fratele său, Seleucos

III, este asasinat în 223. El avea alături un grec, Hermias, care fusese ministrul lui Seleucos şi care va exercita câtva timp o influenţă hotărâtoare asupra tânărului suveran. Va fi nevoit curând să facă faţă unei revolte a satrapului Mediei, Molon, căruia Antioh îi încredinţase nu demult guvernarea generală a satrapiilor superioare, adică regiunile orientale ale imperiului, tocmai acelea pe care tânărul monarh le avusese în grijă înaintea morţii fratelui său. Generalii trimişi împotriva lui Molon sunt învinşi, iar rebelul, înaintând până în Mesopotamia, cucereşte Seleucia pe Tigru, capitala regiunii, şi bate monedă uzurpând titlul de rege. Antioh preia atunci personal conducerea armatei sale, ceea ce provoacă dezordine în rândurile trupelor lui Molon, care, învins, se sinucide. Cadavrul său este crucificat. După ce a reorganizat administraţia acestor provincii, Antioh revine la Antiohia în 220: el îl înlătură pe Hermias, stânjenitor şi nepopular, punând să fie asasinat. La rândul său se află în faţa unei alte rebeliuni: unul din verii săi îndepărtaţi, căruia îi fuseseră înere dinţate stăpânirile seleucide din Asia Mic* şi care izbutise să recucerească teritoriile ocupate de Atalos I al Pergamului, tocmai se peoclama şi el rege. Dar, înainte de a înăbuşi aceasta nouă revoltă, Antioh trebuie să apoi eâl atenţie unui război împotriva vechiului să din Egipt – al patrulea război sirian.

pe la urcarea pe tron a lui Antioh, ministrul său Hermias stăruise pentru a-l determina – a poarte o campanie de cucerire în Coelesiria. Moartea lui Ptolemeu III Evergetul era o oca-7 le propice unei asemenea acţiuni, căci noul suveran lagid, Ptolemeu IV Filopator, nu avea tragere de inimă spre treburile statului, fiind înclinat mai degrabă spre o viaţă trândavă şi spre voluptate. De-a lungul întregii sale domnii, el se bazează, în principal, pe un ministru, Sosibios, personaj influent care slujise mult timp sub Everget. Un şir de crime dinastice marchează începutul domniei tânărului rege: el îl înlătură pe unchiul său Lisimah, fratele mezin al Evergetului, pe propriul său frate, Magas (care purta numele bunicului dinspre mamă) şi pe mama lor, Berenice II, de al cărei caracter trufaş şi îndrăzneţ Sosibios se temea evident. Un nou şi îngrozitor exemplu al acestor răfuieli sângeroase atât de frecvente în dinastiile elenistice. Ptolemeu îl înlătură totodată

pe bătrânul rege al Spartei, Cleomene, care se refugiase la Alexandria şi pe care şicanele poliţieneşti îl siliseră la o revoltă disperată.

Acest climat de suspiciune şi crimă care domnea la curtea Lagidului avea să-l determine pe Antioh să profite de prilej pentru a-şi atinge scopurile în Coelesiria. În 219, armata se-leucidă atacă şi cucereşte Seleucia din Pieria, portul Antiohia, pe care Ptolemeu Evergetul îl supusese şi păstrase din vremea războiului laodiac. Conducătorul mercenarilor lui ţolemeu IV, care apărau Siria meridională, i şi trădează stăpânul şi predă portul Tir. TruPele lui Antioh ajung la hotarele Egiptului, foln? te Srabnic Pusă în stare de apărare, litorn U-Se Un mi-loc vechi de °Prin a năvătul n? r: undarea reunii Pelusion, De braruor o! a al Nilului Prin distrugerea digului So-vZaga-Uiau fluviul-Aceasta îi permite»-OSID10S «a treacă iarna, apoi să ducă, anul de ariergardă în Palestina. Se

1 S7

sibios se foloseşte de acest răgaz pentru a organiza armata lagidă încorporând în rândurile ei, printr-o inovaţie cu consecinţe importante, pentru prima dată, 20.000 de băştinaşi Egipt teni. Aceşti felahi, recrutaţi în pripă, sunt echipaţi după obiceiul grecesc şi alcătuiesc o falangă distinctă de trupele macedonene şi de mercenari. Cu armata astfel întărită, Ptolemeu IV îl înfruntă, în 217, pe Antioh la Rafia, la hotarul meridional al Palestinei, şi obţine o victorie clară. Antioh bate în retragere, eva-cuând toată Coelesiria pe care o cucerise. Ptolemeu încheie pacea, lăsând în mâinile adversarului său Seleucia din Pieria, clar păstrând partea siriană care ocrotea Egiptul.

Victoria de la Rafia salva Egiptul de la o invazie: ea este sărbătorită cu o deosebită strălucire. Ptolemeu IV sacrifică patru elefanţi lui Helios, zeul-soare, în panteonul grec, care corespundea marelui zeu solar egiptean Amon-Ra, şi pune să se înalţe statuile de bronz ale acestor animale pentru a eterniza amintirea unei ofrande nemaipomenite. Dar, dincolo de bucurii, oricât de întemeiate ar fi fost, existau şi alte urmări, destul de supărătoare pentru viitorul monarhiei lagide. Rolul jucat în bătălie de un corp important de soldaţi băştinaşi ajută ţărănimea egipteană să capete conştiinţa forţei sale în faţa funcţionarilor regali a coloniştilor greci sau macedoneni. Cum încă din

ultimii ani de domnie a Evergetului, din motive care nu sunt foarte clare, finanţele şi economia Egiptului cunoşteau o anumită criză, opresiunea fiscală începe să se accentueze şi felahii ripostează prin indisciplină, nesupunere, respectiv mişcări locale de revoltă armată, în cadrul cărora foştii soldaţi de la Ralia vor îndeplini un rol important, Aceste re-o mene, care nu pot fi urmărite în amănunt, de vin în curând cronice şi, sub diferite form n-au încetat deloc de atunci în Egiptul lag1 Polibiu arăta că înrolarea băştinaşilor nu te i CPV

pele regale ce au luptat la Rafia a adus vicii pentru moment, prejudiciind însă grav vii-i?-ul la zece ani după victorie, în 207 – 200, Eolptul de Sus, în general neîncrezător faţă a? puterea centrală instaurată în Delta, se des-nârtea punând în fruntea sa monarhi de origine nubiană: această independenţă avea să dureze oină în 18 3, lipsind astfel conducerea ele la Alexandria de resursele pe care le scotea din teritoriul de sud, precum şi din comerţul cu Nubia şi cu regiunile de pe Nilul Superior. Toate aceste frământări nu făceau decât să accentueze dificultăţile economice şi financiare ale ţării, care resimţea încă, într-o anumită măsură, urmările supărătoare ale celui de-al doilea război punic asupra comerţului său cu vestul. Ne putem da seama că, începând din jurul anului 210, se restrânge folosirea monezii de argint, semn al împuţinării acestui metal, în timp ce se generalizează, pentru uz intern, moneda de cupru. Reiese deci că abundenţa resurselor, care înlesnise acţiunile primilor trei Ptolemei, nu se menţine la acelaşi nivel începând cu Ptolemeu IV: scăderea mijloacelor disponibile va influenţa politica ulterioară a Lagizilor.

Altă consecinţă importantă a bătăliei de la Rafia: pentru a face populaţia băştinaşă, de-acum neliniştită, să-l asculte cu supunere, regele arată un interes sporit faţă de sanctuarele indigene şi clerul lor. Urî ciudat document, stela numită „de la Pitom”, păstrează mitrei versiuni – greacă, hieroglifă şi demo-V? a – 7 textul unui decret regal convocând la Memfis o întrunire a preoţilor egipteni pentru organizarea serbărilor ce comemorau vic-reami la Rafia> Astfel de întruniri îi ofereau cult i prilel de a acorda reprezentanţilor mânhi locale ferite avantaje, donaţii de-pă-bun-nm? 11 privilş fiscalee spre a-şi atrage din e V* °astei sac-dotale. În acelaşi timp, epocă se

încetăţeneşte obiceiul ca să ia titulatura faraonică şi să aspectul tradiţional al faraonilor. Desigur, asta nu schimbă caracterul fundamental grec al curţii Lagizilor şi felul de a gândi sau trăi al suveranilor, ci sunt tot atâtea concesii făcute formal tradiţiilor vechiului Egipt sub imperiul necesităţii.

În timp ce Filopator şi ministrul său Sosi-bios erau ocupaţi cu rezolvarea acestor dificultăţi interne, Antioh, în ciuda înfrângerii sale, simţea că are teren liber pentru a-şi restabili autoritatea asupra diferitelor regiuni ale imperiului care scăpau încă de sub controlul său. Aliindu-se cu Atalos I, care continua să lupte împotriva lui Ahaios în Asia Mică, Antioh începe prin a recuceri posesiunile se-leucide de dincolo de Munţii Taurus aflate în stăpânirea vărului său. După operaţiuni militare purtate timp de patru ani, Ahaios, care se închisese în fortăreaţa Sardesului, capitala sa, va fi prins în cele din urmă în 213: i se aplică pedeapsa crudă pe care tradiţia aheme-nidă o rezerva celor rebeli. Deşi Atalos se folosise de acest lucru pentru a-şi reconstitui regatul, Antioh putea socoti că obiectivele sale în Anatolia sunt atinse. El se îndreaptă, aşadar, spre provinciile orientale unde are de gând să restabilească puterea Seleucizilor, fapt pe care tatăl său, Seleucos II, nu izbutise să-l realizeze.

Începe atunci, în 212, îndelunga expediţie numită „Anabaza" – campania spre interiorul continentului. Antioh trece întâi prin Armenia, regat clientelar Imperiului seleucid, cerând tributul pe care dinastii locali neglijaseră să-l plătească. Apoi ajunge în Media unde strânge forţe numeroase la Ecbatana: pentru a face faţă cheltuielilor necesare întreţinem acestora, el nu şovăie să prade comoara sanctuarului unei divinităţi locale, fapt primejdios care i se va dovedi mai târziu de rău în 209 regele trece dincolo de Porţile în ţara părţilor; aici îl determină pe II s-a i se închine, înaintând mai departe spre est, el încearcă să recucerească Bactriana, un modot II fusese înlocuit de un alt dinast grec, Eutidem, care îşi întinsese stăpânirea alipindu-şi şi provincia Aria, în sudul munţilor. Organizarea tânărului stat bactrian a fost, se pare temeinică, dacă judecăm după frumoasele monede de argint cu efigia sa. Simbioza între băştinaşi şi colonii greci şi macedoneni se realizează aici mai bine decât oriunde: Eutidem

dispunea astfel în armata sa de o călărime numeroasă, cu 10.000 de cai, evident încălecaţi mai ales de asiatici. El îl aşteaptă pe Anticii III pe malurile râului Arios, apoi trebuie să bată în retragere spre Bactra, capitala sa: deşi asediat timp de doi ani, oraşul nu capitulează iar ameninţarea nomazilor din Asia centrală făcea ariergarda asediatorilor puţin sigură. Antioh încheie pacea cu Eutidem, acceptă ca acesta să poarte titlul de rege şi semnează un tratat de alianţă cu el. Statul grec Bactriana era de-acum recunoscut oficial şi Antioh îşi continuă expediţia dincolo de Munţii Hinducuş, spre provinciile marginale ale fostului imperiu al lui Alexandru, unde domnea pe vremea aceea un dinast indian. Acesta îl primeşte cu bunăvoinţă pe Antioh, îi procură 150 de elefanţi de luptă şi îi dă o sumă de bani considerabilă. Mulţumit cu aceste rezultate, regele porunceşte întoarcerea prin Arahosia, Drangiana şi Carmania, unde petrece iarna anului 206 – 205. Din Carmania el se îmbarcă în Golful Persic pentru o escală la Gera, port de pe coasta Arabiei, situat în spatele insulei Bahrain. Aici strânge sume unase de bani, mari cantităţi de tămâie şi smir-*> aPoi, încărcat cu aceste daruri, ajunge în lesopotamia şi în capitala acesteia, Seleucia Pe reu. „Anabaza" durase 7 ani.

raid armat" în adâncul Asiei stârnu-lea".

numvmagvnaţiile: la întoarcere, Antioh este 1* v a dreptate cel Mare. El a înnăde revoltă a restabilit, în nrf reigiuni Paria şi Bactriana, o au-nominală sub forma tratatelor de alianţa, a apărut în Arahosia orientală, părăsită de Seleucos în urmă cu aproape un secol; a traversat, ca altă dată Crateros, la întoarcerea de pe Ind, zonele de est ale imperiului – Drangiana, Gedrosia, Carmania – strângând astfel legăturile lor cu puterea centrală; a navigat, ca şi Alexandru, în apele Golfului Persic. În aceste acţiuni a dat dovadă de curaj, fermitate, de un simţ deosebit al realităţii. De la întemeietorul dinastiei, Imperiul seleucid nu mai avusese în fruntea sa un astfel de conducător.

În vreme ce Antioh tocmai recucerea Siria, încununat de prestigiul „Anabazei", iar Filip V încheiase, prin pacea de la Foinike, conflictul cu Roma, iată că monarhia lagidă, care slăbise, cum s-a văzut, după victoria de la Rafia, traversează o criză gravă, provocată de moartea timpurie a lui Ptolemeu IV Filopator, în 204. Succesorul său,

tânărul Ptolemeu V, supranumit Epifanes, n-avea decât cinci ani. Mama sa, Arsinoe, sora şi soţia lui Filopator (căsătorie consangvină, după exemplul aceleia a Filadelfului), fusese alungată de rege, cu câţiva ani în urmă, din îndemnul ministrului So-sibios. Pentru ca Arsinoe să nu pună mâna pe regenţă până la majoratul fiului său, Sosibios şi complicii săi o ucid şi nu-i anunţă lui Filopator moartea ei. În acest timp, Sosibios, care era foarte bătrân, moare şi el iar conducerea regatului devine obiectul certurilor între facţiuni. O situaţie atât de frământată îi oferea lui Antioh prilejul de a interveni, pe care-l va exploata îndată: nu avea el oare de răzbunat înfrângerea de la Rafia? Cum Filip V, pe de altă parte, intenţiona să joace din nou un rol în Marea Egee, cei doi suverani, conform tradiţiei de bună înţelegere care exista între cele două dinastii, încheie un acord în iarna u 203 – 202, care prevedea împărţirea posfslU".nilor lagide: Antioh avea să ia Coelesiria's Cipru, Filip – Cicladele, Ionia cu Samos, l-a şi Cirene. Sursele nu ne îngăduie să ştim clar cui îi revenea Egiptul. Acest plan, ţintind – desfiinţeze un imperiu al cărui monarh era un copil, este socotit de Polibiu drept un act de tâlhărie. El dezvăluie în orice caz clar intenţiile celor doi complici.

Antioh porneşte al cincilea război sirian în 202. După diferite întâmplări, victoria de la Paneion, în 200, repurtată în apropiere de izvorul Iordanului, îi îngăduie să ocupe toată provincia până la hotarul egiptean; el o include imediat în organizarea administrativă a imperiului său plasând-o sub autoritatea unui strateg. Pe de altă parte, Filip V începe să atace diferite regiuni în Propontida şi la Strâmtori, acţiuni ce îi neliniştesc pe rodieni, care practicau comerţul în această zonă, şi bineînţeles şi pe Atalos L Apoi, în 201, construind o flotă puternică, ocupă mai multe insule din Ciclade şi începe asedierea Samosului, aflat sub stăpânire lagidă. Rodosul intervine imediat şi trimite o escadră pe care Filip o învinge la Lade, o insuliţă din apropierea Miletului. Acest succes îi îngăduie să ocupe Miletul, altă regiune dependentă de Lagizi. împotriva lui se formează o coaliţie între Rodos, Bizanţ, Chios şi Atalos I. Filip pustieşte teritoriul Pergamului, dar nu reuşeşte să cucerească oraşul şi suferă o înfrângere pe mare în faţa Chiosului. Apoi trece în Carla, unde îşi instalează tabăra

de iarnă la sfârşitul lui 201.

În acel moment intervine Roma, solicitată apt de Atalos cât şi de insula Rodos, dornici să oprească înaintarea unui suveran ambiţios J: ’1? le ameninţa serios interesele. Al doilea dzDoi punic tocmai se încheiase prin triumful să-i? romane şi forţele republicii puteau i neze. alte acţiuni-Deşi Filip V nu respec” Puţin tratatul încheiat odinioară P.senatul n Purta pică din această Jrf în mai înainte, conducerea Egip-i i Pă moartea lui Filopator, trimitei o solie la Roma. Pentru a răspunde cu acestor chemări şi a supraveghea evolu; ia situaţiei în Orient, în anul 200 senatul delea A trei solii în regiune. Ei trec prin Atena, care tocmai intrase în război cu Filip, întors în Carla: atenienii, care înlăturaseră nu demult din organizarea lor administrativă cele două triburi „macedonene” – antigonid şi demetriac instituite în urmă cu un secol – se bucuraseră de sprijinul lui Atalos î, în cinstea căruia înfiinţează tribul atalid, precum şi de ajutorul flotei rodiene. Solii romani îi cer lui Filip „să nu declare război nici unui popor grec” şi să accepte un arbitraj pentru plângerile pe care regele Pergamului le avea împotriva lui. Filip nu ţine cont de asta şi iniţiază o nouă campanie în Tracia şi la Strâmtori, îndeosebi împotriva cetăţii Abydos, pe ţărmul asiatic al Hellespontului, pe care o asediază. Unul din solii romani se întoarce atunci din Rodos pentru a-i reaminti termenii cererii senatului, adăugând noi pretenţii, şi anume să nu fie afectate interesele Lagizilor în nordul Mării Egee şi să-i despăgubească pe rodieni pentru daunele pricinuite. La Roma, poporul votează războiul împotriva lui Filip, şi două legiuni debarcă la Apolonia din Iliria, în timp ce solia ce străbătea Orientul intervenea pe lângă Antioh, învingător în Siria, să cruţe Egiptul, ceea ce şi face, Titus Livius, care îşi redactează Historii-le la două secole după evenimente, prezintă al doilea război macedonean, care începe acum, ca urmare directă a celui dintâi, întrerupt doar din pricina luptelor împotriva Hanibal. Chiar dacă această viziune a posteriori procedează la o simplificare oarecum forţată, este clar că, cel puţin pentru o parte a cercurilor conducătoare ele la Roma, republica & considera de-acum împuternicită să intervin direct în Orient şi să menţină un anumit ce libru între statele elenistice. Armatele şi îl°. care învinseseră Cartagina găseau în aceas politică de

intervenţie, dacă nu de imperiali5 un temei care le justifica menţinerea. Vete nii războiului punie şi oamenii politici, dor-rtici să obţină posturi de conducere militară, erau la fel de interesaţi de aceste noi acţiuni; Roma avea să joace de-acum un rol hotărâtor în lumea greacă.

În al doilea război macedonean, Filip, pe care Antioh nu-l sprijină, rămâne treptat aproape singur împotriva adversarilor săi. Liga elenică era ca şi desfiinţată: aheenii, după o scurtă perioadă de aşteptare, trec în majoritate în tabăra adversă, în parte din duşmănie faţă de tiranul Spartei Nabis, pe care Filip îl susţinea. Roma se baza pe ajutorul rodienilor şi al lui Atalos, ale căror escadre, alături de cele ale flotei romane, controlau Marea Egee; pe uscat, etolienii se arătau puţin zeloşi; în schimb, populaţiile barbare din Iliria şi din Balcani erau gata să profite de prilej pentru a ataca Macedonia, împotriva acestei coaliţii eteroclite, Filip V rezistă doi ani cu succes: generalii romani nu izbutesc să treacă dincolo de bariera Pindului. Situaţia se schimbă în 198, când este ales consul şi trimis comandant în Iliria un tânăr de nici 30 de ani, T. Quine-tius Flamininus. Ambiţios, inteligent, energie, animat totodată de o simpatie sinceră pentru Grecia şi cultura ei, el era purtătorul noilor pretenţii ale senatului, mult mai dure decât cele care fuseseră formulate la Abydos; lui Filip i se cerea să-şi retragă trupele din toate cetăţile greceşti unde avea garnizoane şi să părăsească chiar Tesalia, care devenise aproape Parte integrantă a Macedoniei de un secol şi ™atâte-Flamininus trebuia să reaprindă în netul grecilor vechea lor pasiune pentru încependenţă şi ostilitatea lor dintotdeauna înteajsv-a autorităţii macedonene. Filip nu puvigoaa. Se încline: romanii reiau luptele cu o barau6 T* Flamininus învinge piedicile caredează Xalef. superioară a râului Aoos, invak Istm şi prin Grecia centrală, ajunge Us «k frat J? X. Se alătură flotei care, comandată «e său Lucius, se găsea la Kenhreai, portul Corintului la Golful Saron. ic. În anul următor, prelungindu-i-se proconsulatul, Fia-minius izbuteşte să îndepărteze de Filip pe ultimii săi aliaţi – Nabis, tiranul Spartei şi beoţienii –, apoi începe ofensiva în Tesalia. Aici, în luna iunie 197, legiunile romane şi fa lângă macedoneană se înfruntă la poalele dealurilor de la Kynoskefalai („Capetele de câini”), la sud de Larisa.

Potrivit lui Polibiu, superioritatea de manevră a infanteriei romane hotărăşte soarta luptei, în acelaşi timp, aheenii ocupau Corintul şi rodienii recucerea Inn Carla fostele posesiuni de pe continent luate de Doson şi Filip V. Acest şir de înfrângeri, alături de eşecul de la Kynoskefalai, îl silesc pe rege să ceară pacea. Cum, pe de altă parte, acţiunile lui Antioh III în Asia Mică stârneau îngrijorarea lui Flamininus, acesta nu caută să profite de avantajele militare obţinute şi se hotărăşte să înceapă tratativele.

Condiţiile păcii erau grele. Filip acceptă acum ceea ce refuzase înainte: evacuarea tuturor posesiunilor din Grecia, inclusiv Tesalia cu „cheile" ei, şi pe cele din Asia Mică; despăgubiri de război de o mie de talanţi; predarea flotei de luptă. Statul macedonean supravieţuia, cu dreptul de a păstra o armată pentru a stăvili invazia barbarilor din nord. În sfârşit, o alianţă cu Roma dădea învingătorului drept de control asupra politicii externe a regatului. Etolienilor, care cereau avantaje teritoriale (în acest caz alipirea la Liga etoliană a cetăţilor ocupate de Filip care făcuseră înainte parte din Ligă), Flamininus le răspunde că senatul va decide: comisia senatorială trimisă în acest scop are misiunea a asigura libertatea grecilor" în Asia, ca j? 1 l în Europa, în timpul Jocurilor istmice din lorilej pentru o mare adunare panelenică, Flamininus profită de acest larg auditoriu Pen un a proclama solemn că senatul din R* şi el însuşi lasă „libere, fără ocupaţie mai sau plata unui tribut, şi conduse după l strămoşilor", populaţiile supuse până atunci macedonenilor. Aceasta stârneşte un entuziasm nebun în rândul mulţimii care-l aclamă pe Flamininus ca pe eliberatorul ei. Numeroase cetăţi îi acordă onoruri şi statui, fapt atestat de mai multe mărturii epigrafice care au ajuns până la noi. O superbă monedă de aur bătută în Grecia (nu se ştie exact în care cetate) celebrează victoria sa. Pe o parte a staterului era imprimat chipul său, acolo unde de obicei apărea fie un zeu, fie un suveran: onoare nemaicunoscută pentru un roman.

În practică, „libertatea grecilor" nu se realizează peste tot: regelui Eumenes II al Pergamului, care-i urmase la domnie tatălui său (mort în 197), i se lasă Egina, pe care etolienii o vânduseră după ce o primiseră de la romani în timpul primului război macedonean.

Ro-dienilor nu li se cere să elibereze cetăţile greceşti pe care puseseră stăpânire în Carla. Timp de încă doi ani, trupe romane rămân staţionate în Grecia. Ele iar parte la un război scurt, dar violent, care opune Liga aheeană, ajutată de mai multe contingente aliate, și pe tiranul Spartei, Nabis, care refuza să evacueze Argosul, al cărui control i-l încredinţase Filip. Nabis, care-şi întărise armata eliberând un mare număr de hiloţi, trebuie să cedeze. Cetatea Argos, redevenită astfel liberă, îşi arată recunoştinţa faţă de Titus Flamininus instituind jocuri numite în cinstea sa Titeia, „jocurile lui Titus”. În sfârşit, în vara lui 194, romanii se întorc în Italia după ce Flamininus con în t 86° ultimă întrunire elenică la Corint. consu? PIU – ltriu Pfului organizat în cinstea propurtatt hi II} toar Qere» în cortegiul său sunt daţi-i <Şi? Uli statui-şi comori pe care sol-al acănr.lu/seră ca Prada: primul exemplu des7 cal care se vOR repeta atât de Roma un U Secolelor e care vor face din toată Gre Hr\TmUZeU îmbştit cu prăzi din să fii o eră în asta de altfel nimic de ctrar legilor, războiului în antichitate. Noua era şi a bogatului ni «reacă pentru a altui popor.

muierelo r de artă în 194, când paffis SSTF – ffftă WC.”»!

1 Uintto” S în dreptul insuto (de – contm pereea rodiana), W = esel, a le recu

— V-co să pereze; în sfirindependente! h

AW – ss care dispunea de a eMailţiţ şi de ortrs ĂIIS»

Îţi bune condiţii aşi de un

I?» CS-i?» =”.; – = ” «5SS.» vs

Din 197, ei n – înainta de a

Sle-l & Ş

fe – hs-i coasta v-sul dominaţia «acedone** t-nou – b „ocupai seleuc. d…

rprină Lampsacos, ca şi oraşul Smirna în Ionia, pfuza să se supună şi apela ia Roma, folosind bunele oficii ale Marsilie! pe lângă senat: comunitatea de origine a celor două cetăţi, amândouă întemeiate de Faceea, îndreptăţea apelul cetăţii Lampsacos la mijlocirea coloniei greceşti din Provenţa. Roma reacţionează ordonându-i lui Antioh să nu treacă în Europa cu armată şi să respecte libertatea cetăţilor din Asia Regele nu ţine seama de asta şi încheie

pacea cu Ptolemeu V Epifanes, care tocmai ajunsese la majorat şi lua în căsătorie pe Cleopatra, fiica lui Antioh. Imperiul lagid era redus, în afara Egiptului, la Cirenaica şi Cipru, cu baze în Tera (Santorin) şi în estul Cretei. Supremaţia navală a regatului Ptolemeilor în Marea Egee, care durase un secol, luase sfârşit. Rolul politic jucat de Egipt în Mediterana orientală rămâne de-acum secundar.

În acelaşi timp Antioh primea la curtea lui pe Hanibal, exilat din Cartagina, care avea să-i devină într-o anumită măsură consilier, fără ca de altfel regele să considere potrivit a-i urma sfaturile. Pe de altă parte, Eumenes II al Pergamului îşi înteţea demersurile pe lângă romani pentru a-i preveni asupra intenţiilor Seleuciduhii. În sfârşit, în Grecia, Liga etoliană, nemulţumită de foloasele prea mici pe care le avusese clin al doilea război macedonean, uneltea pentru a constitui o coaliţie de state greceşti împotriva Romei: ea nu izbuteşte să obţină ajutorul lui Filip V, care N rămâne credincios, din interes bineînţeles, alianţei romane, dar tiranul Spartei, Nabis, se lasă convins, spre nefericirea lui, căci etolienii, care nu aveau încredere în el, îl asasinează. Ei îl titinimă în îruntea lor pe Antioh, oferindu-i tor) p Stratcă» cu Puteri depline” (autocra-pe ca Gle acceptă S1 debarcă la Demetrias, 1 olienii tocmai o cuceriseră, în oci i °U forţe limitate – 10 00° de l Şase elefar4 i. Era foarte puţin n ase-enea război, cu atât mai mult

Pentru r iţ, a elemcă L; veaa de

„«»; „ri-SÂSS

Şi» ŞŞESre =

de răzbunare U din Anatolia jit nWnţa PS” Manlius” ui.

«SSSţ-Slăn

SSf-e.6» to S° Stătea romană. liene este regle

1 rrecia, soarta L.%” tratat care-i – mpu

— Isuăra-s srsa s-Sur?

SVSI – e

ÎK»! «S

leci ade cou = – tele Şf”, vestitul. rt,» coman-W de fta HaWb”, efles.

Urc-cucide şi, ovi la ctf-Siprii.

°%f – i-S T et & îrunt-opiereşi merice de a iar rele beneficiar al vw: y oferea o mai «Ilal Pergamului carudm uite” ond parte a posesiumlor seic ca şi c-r-Anatoliei la nord de M1 tă cu Prosonesul Traciei şi coasta mv nă pontida. Rodosul obţinea u imla Meandru. Majoritatea cetaţilor L portante erau declarate reU 1CH. Antioh sn-ul, care va depinde e, Q din Egeea, iea toate posesiunile din El vestul Anatolia de dincolo de Taurus şi în Halys. El preda elefanţii cu H trea, nepăstrând decât zece v. se ea.

V.uiau să depăşească spre vest apei în

El se angaja să nu încheie mei cee* vestul regatului său, să predea pe au Romei (dar Hanibal reuşeşte să scape) N Plătească o despăgubire strivitoare rão hii seleucidă rm era f, Desigur, monartă din cea mai talant-Desig înlăturata

Imensele teriţiei sale P? îrue privind

Perspectivele ev o sfârşit hotărâru P.d tod, un Uor cucerite de care te soarta re-i lusivitate se pe & de

ÎOS\ libert sau le Partefâlră îndoiala ca declara libere apărea fără cum cuviinţa. RepUDI bunie tăs-lani această arbitrul ale Greciei, în Me. era de fapt în bazinul le-ul-ţi mă.

PuterG te Vestita cu P°nău ucigiile diteranei esit mod suvera că jore şi botaiaştentre cetăţi.

dintre monaihţara U ta

— «f-ăffi1

— Sl-îft

Desigur „recheamă

Orien fe şi Pţ

«a SSS

— >: i rip la A

tragic în

187 Pentru a umple vistieria golită

*? – f-Sr. /-i – îi ci mai alps

D a iâaihitarea sumei totale

S1 5.000 de talanţi), el va căuta banii preţutm de „«acum făcuse odinioară în Media, la el încearcă să pună mina pe co-n i sanctuar local în Elymaida (pro

[P rersană la sud de Suza) şi, în «impui Şei tentative ele furt, e măcelărit de poporul cuprins de furie. Trist sfârşit pentru un rege niire! întrucât fiul său mai vârstme, Antioh, murise în urmă cu câţiva ani, îi va urma pe tron mezinul, Seleucos IV, poreclit Filopator: el trebuia, înainte de toate, să găsească resurse pentru a achita datoria de război. Filopoimen, care condusese mult timp politica Ligii aheene, se confruntă cu o revoltă a Spartei împotriva Ligii, a cărei membră era. El o reprimă dur în 188, cucereşte oraşul, rade meterezele şi aboleşte reformele sociale care-i îngăduiseră tiranului Nabis să obţină sprijinul hiloţilor şi al celor năpăstuiţi. Puţin mai târziu, cum Mesena voia, la rândul ei, să se desprindă din Ligă, Filopoimen încearcă să o împiedice; dar mesenienii, luându-l captiv, îl condamnă la moarte în închisoare în 183: astfel piere „ultimul dintre greci".

Filip V, învinsul de la Kynoskefalai, continuă, cu stăruinţă şi luciditate, să pregătească o eventuală revanşă şi în orice caz să refacă forţele Macedoniei. S-a văzut cum a profitat de războiul împotriva lui Antioh pentru a cuceri anumite poziţii în Tesalia. Dar în plus, el Reorganizează finanţele regatului instituind noi taxe şi extinzând exploatarea minelor care iurnizau metal preţios pentru monezi; el încearcă totodată să compenseze pierderile în ameni suferite de Macedonia luând măsuri v natalităţii. Tesalioţii şi Eumenes II

ULUI nu încetau însă, minaţi deint denunţe senatului. Astfel, o solie, li îi condusă de Flamimrrus, vine în 183 să-l QP termine să evacueze două oraşe de pe coasta tracă, Maroneea şi Ainos, pe care le ocupaşi în timpul conflictului cu Antiob în schimb Filip are câmp liber când, din 181 în 181, întreprinde mai multe expediţii în Tracia înv potriva populaţiilor turbulente ale regiunii, care ameninţau atât Bizanţul cât şi Macedonia, Ultimii ani de viaţă sunt adumbriţi de disensiunile care-i opuneau pe cei doi fii ai săi: cum Perseu, cel mai mare, urma să primească succesiunea părintească, mezinul, Demetrios, apar? ca un posibil concurent, sprijinindu-se pe relaţiile pe care şi le făcuse la Roma în timpul şederii sale ca ostatec după Kyiioskefalai, apoi cu prilejul unei solii cu care-l însărcinase tatăl său. Pentru, ca această rivalitate, care risca să-i dezbine pe macedoneni, să nu stârnească tulburări după moartea sa, Filip se vede nevoit să-l înlăture

pe Demetrios. Tragedie familială care impresionează profund, găsind numeroase ecouri în istoriografia antică. La scurt timp după această dramă, Filip moare el însuşi la 59 ani, în vara anului 179.

Eumenes II, regele Pergamului, care culesese roadele alianţei cu Roma, devenise de-aeurn. cel mai puternic monarh din Asia Mică. Cu toate acestea, el intră într-un conflict cu vecinul său Prusias I, regele Bitiniei, din pricina unui teritoriu din nordul Frigiei pe care el îl revendica cu încuviinţarea Romei şi Pe care regele Bitiniei refuza să-l părăsească. Prusias îl adăpostise pe Hanitaal când acesta se refugiase din Siria. După hărţuieli fără rezultat, cele două părţi cad de acord să apelez6 la Roma, care se pronunţă în favoarea lui Eumenes şi cere, în plus, lui Prusias să-l predea pe Hanibal, care se sinucide (183). r. mează un alt conflict cu regele Pontul*11 Farnaces I, care încerca să se extindă în la padocia, atacând în acelaşi timp cetăţile greeşti de la Marea Neagră: Smope, care & * înconjurată de posesiunile sale, Mesarnoria, V

„Occidentală a Fontului Euxiti (azi în Sflălaria) & i Chersoiios, pe coasta sudica a Cri-ii Regatul Pontului viza din acest moment „Armiile «receşti din Chersonesul Tauric, unde el extindmai târziu sub domnia lui Mitri-dnte Eupător. Cu toate acestea, Farnaces trebuie să renunţe la planul său, în urma unei noi intervenţii a Romei, care veghea la încheierea păcii. Regele Pontului nu pasta* decât Sinope, cucerire de mare importanţă pentru acest stat barbar care nu stăpânise până atunci nicio cetate înseninată: el îşi stabileşte aici capitala. Elenizarea regiunii câştigă teren şi în această zonă.

În această epocă, spre 180, prosperitatea regatului Pergamului se află la apogeu. Eumenes, datorită cuceririlor sale recente şi înţelegerii cu Roma, apare ca arbitru al Anatoliei: intervenţia sa împotriva lui Farnaces este o dovadă evidentă, deoarece el nu era direct implicat în acest conflict, fiind legat doar printr-o alianţă cu Capadocia. El domină regiunea Strâmtorilor, coasta ionică a Mării Egee (în afara oraşelor libere) şi tot centrul Asiei Mici cu o ieşire pe coasta sudică în Pamfilia. Întinsele teritorii învecinate sunt o sursă de bogăţii pe care Eumenes le foloseşte pentru a-şi înfrumuseţa capitala: în această perioadă începe construirea vestitului altar al lui Zeus pentru a

aminti o nouă campanie victorioasă împotriva galaţilor; el simbolizează, prin decorul său somptuos, prosperitatea regatului, aşa cum, în epoca lui Perlele, construcţia Partenonului proclamase măreţia Atenei.

Când preia conducerea Macedoniei, în 179, tea tatălui său Fâiip, Perseu are aproape am” Ei Purta numele glorios al unui n prea conducerea aceone, n, moartea tatălui său Fâiip, Perseu are aproape şi-T-a 6 am” Ei Purta numele glorios al unui cedente lui He «» kles, din care dinastia mă a şi ist de întov a s-inea că se trage. Nu era lipsit în genţa> nici de farmec, nici de stator-mom? nea; U h Psea Poate curajul fizic ca marik>r înceări. Frumoasele moie ne păstrează imaginea sa ne arată cele ale taabrogare a oarecare sucec

Recăpâhilor a na de opţise ind de frfe propria sora

— Liante dinastice, dându-i pe Vţ arca t lui Sele-cos l v. prusiab Use în /> 179 la Hon w»”, p – re n, re-au – părceu în i w – «orp reit tv, ve se

— =:

rjsr-a acestor ai mult nici mai puţin, decât invadarea Itar1 i Titus Livius, care ne relatează discursul, Subliniază impresia profundă pe care a stârnit-o upra senatului. Un incident neplăcut vine să întărească efectul acestor acuzaţii atât de violente în timp ce Eumenes se întorcea în Perm trecând prin Delfi, este ţinta unei încercări de asasinat. Atentatul, neizbutit, este pus pe seama regelui Macedoniei, dornic să-l înlăture pe cel mai credincios aliat al Romei în Orient: asta era prea mult şi se hotărăşte iniţierea unui nou război împotriva lui Perseu. După negocieri zadarnice, al treilea război macedonean începe îi primăvara lui 171. Timp de doi ani generalii romani se războiesc în Tesalia fără rezultate notabile. În 189, consulul Q. Marcius Philippus reuşeşte să pătrundă în Macedonia străbătând Olimpul, dar este ameninţat din spate de intervenţia unui comandant ilir, pe care trebuie să-l învingă înainte de a-şi continua înaintarea în Macedonia. Perseu deţinea poziţii puternice pe malurile unui mic râu de coastă, Enipeos. În timp ce rodienii, al căror negoţ se resimţea din pricina războiului, încercau în zadar să fie acceptaţi drept mijlocitori între cei doi adversari, Roma încredinţează conducerea operaţiunilor unui nou

consul, L. Aemilius Paulus, numit şi Paulus Aemilius. În Istoria sa Titus Livius (cărţile 44 – 45) zugrăveşte firea şi faptele acestui personaj de excepţie, una din cele mai frumoase şi mai nobile figuri pe care ne-a evpeat-o acest mare pictor. Om de caracter, spirit chibzuit şi cultivat, comandant de oşti jiergic şi experimentat, a cărui prezenţă era ajuns pentru a schimba soarta lucrurilor. snirtă-iabilei? te disciplina, îşi câştigă încrederea

— <lllif Yr cfî-i n”! «icându-i risipească teama expliceren i °auzele naturale ale unei eclipse. Pe înconiu – d dovedeşte un tehnician desăvârşit, peos fi „fortificaţiile macedonenilor pe Eniretrăsp Sându-l astfel Pe perseu să bată în «re spre nord. În sudul Pidnei, în urma unei hărţuieli absolut întâmplătoare, provocat* de un cal scăpat, bătălia se încinge şi se transformă foarte repede în dezastru pentru armata macedoneană. Eclipsa de lună permite să se stabilească data exactă a acestei zile hotărâtoare: 22 iunie 168. Seara, legiunile nimiciseră complet adversarul, care pierduse peste 20.000 de oameni faţă de cei abia 100 din rândurile romanilor. Paulus Aemilius, care era filoelen, comemorează victoria înălţându-şi statuia, pe un piedestal monumental, în sanctuarul de la Delfi; basoreliefuri evocau anumite scene ale luptei. Pers eu fuge până la Strimon, la Amfipolis, de unde se va refugia la Samotrace. Acolo, după ce încearcă cu disperare să scape, se va preda în cele din urmă lui Paulus Aemilius. Cu fiul său, şi el prizonier, Perseu avea să apară la Roma în cortegiul triumfal al învingătorului, înainte de a cunoaşte într-o închisoare din Italia o moarte infamă. Astfel se încheia, în masacru şi ruşine, dinastia Antigonizilor, prima care dispărea dintre marile monarhii elenistice.

Macedonia, complet ocupată de legiuni, este în întregime reorganizată de o comisie senatorială formată din zece membri care îşi avea sediul la Amfipolis. Ţara e împărţită în patru zone autonome, numite sectoare (merides), cu patru capitole: Pe la pentru vechea câmpie a Macedoniei şi Olimpiii cu râul Axios (Vardar), Pelagonia pentru regiunile muntoase din nord, Tesalonic pentru zona dintre Axios şi Strimon, în sfârşit, Amfipolis pentru cea care se întindea de la Strimon la Nestos. Fiecare meris avea administraţie proprie, cu magistraţi anual. Monarhia fiind abolită, nu exista o legătură federală

între aceste părţi ale leiaşi ţări. Merides nu aveau dreptul să negoţ între ele şi cetăţenii lor nu puteau cheia căsătorii cu locuitori ai celorlalte Nu se mai bate monedă comună, ci emisii proprii pentru fiecare meris. Exploa e rea minelor de aur şi argint din regiunea l l i Ungă Amfipolis, este interzisă, ca şi a lemnului pentru construcţii de nave, cf de asemenea, importul de sare, probabil din ricină că în câmpia Macedoniei existau saline far vânzarea producţiei lor ar fi însemnat restabilirea legăturilor economice cu celelalte sectoare Pe scurt, totul era prevăzut pentru ca poporul macedonean, a cărui unitate etnică şi tradiţie monarhică constituiseră o forţă, să-şi piardă orice posibilitate de a redeveni vreodată un partener activ în jocul politic al Orientului grec.

Bineînţeles, cele câteva teritorii sau localităţi pe care Pers eu le poseda în afara Macedoniei sunt fie proclamate independente (ca Magnesia, cu oraşul Demetrias, sau cetăţile de pe coasta tracă a Egeei, Abdera, Maroneea, Ainos), fie înapoiate vechilor lor stăpâni. Răfuieli între partizanii şi adversarii alianţei romane intervin în anumite state, ca în Etolia sau în Ahaia. O mie de aheeni, bănuiţi de ostilitate faţă de Roma, sunt exilaţi în Italia: printre ei se aflau istoricul Polibiu şi tatăl său, care era o personalitate de vază a Megalopolisului, marea cetate a Arcadiei, membră a Ligii aheene. Polibiu abia trecuse atunci de 30 de ani: graţie prieteniei cu Paulus Aemi-Hus şi cu fiul acestuia, Scipio Aemilianus, îşi petrece exilul la Roma, în strânsă legătură cu cercurile conducătoare ale republicii, adunând astfel materiale şi acumulând experienţe care-i alimentează reflecţia asupra istoriei. Soarta cea mai dură este rezervată Epirului, care în 170 se alăturase, cel puţin în parte, taberei

UI Perşeu: armata romană jefuieşte şi pustieşte 70 de oraşe sau târguri, ai căror locuitori, sph – L de 15° °00 sunt vânduţi ca sclavi, în n™V tena obine ca insulele Sciros, Lem

«* ŞIJ – mbros, din nordul Egeei, să-i fie „înacolnn – pentru ca ea instalase aici odinioară toriuâwi (CÂeruhi Ea primeşte totodată Cir] l i aharte> în Beoţia, şi insula Delos, aae> pe care o pierduse cu un secol

& «} XJC – reion «a

(IS” Vh4 fes, TEEE

rt l l * (v... T i i; „\ TJ.

V”. VJk-te/LOCR! DA

Vn ele Cu/feneş 2; h? j5 j5

urrrrrr... – rr: „rrr-Mc: aioo tg. 6. Groem proprhi-zisă în epoca elenistică în urmă. Dolos era în acelaşi timp proclamata port liber, ceea ce avea să fie spre folosul ei, atrăgând o mare parte a comerţului mării din „Marea Egee. Această măsură să fi & oare destinată a dăuna prosperităţii portul 11 Rodos, până atunci principalul antrepozit comercial din Mediterana orientală? Nu e sig dacă acesta a fost scopul urmărit, dar vveste că rodienii se resimt din pricina coti (Lj rentei. Potrivit lui Polibiu, veniturile portw B, oclos scad de la un milion de drahme pe v 150.000 de drahme. Pe lângă faptul că în conflictelor anterioare nu se aflaseră l tatornic de partea Romei, de data aceasta b au hotărât cu întârziere, încercând să facă pe mediatorii. Senatul nu uită acest lucru şi-i este să-şi părăsească teritoriile ce le reven seră în urma păcii de la Apameea pe coasta anatoliană, în Carla şi Licia: acest privilegiu le fusese acordat numai pentru că făcuseră parte din alianţa romană. Exemplul lor arată bine că alianţa reprezenta de fapt pentru cetăţile greceşti o formă de supunere.

În 30 de ani, al doilea şi al treilea război macedonean schimbase complet faţa lucrurilor în bazinul oriental al Mediteranei. Un stat negrecesc, cu care monarhii şi cetăţile elenistice nu avuseseră până atunci decât raporturi întâmplătoare şi care aparţinea unei zone geografice cu totul deosebite, se amestecase în treburile lor şi, datorită puterii sale militare, ajutaj e adevărat, de neînţelegerile interne ale lumii greceşti, instaura de acum legea aici, mergând până la distrugerea celui mai vechi dintre cele trei mari regate şi a dinastiei care putea să se mândrească, mai mult decât oricare alta, că a păstrat tradiţia lui Filip şi a lui Alexandru, în timpul jumătăţii de secol care urmează bătăliei de la Pidna, consecinţele acestui nou factor îşi arată din plin roadele, în timp ce marile monarhii, seleucidă şi la-gidă, intră într-un proces rapid de decădere, pricinuit, în mare parte, de certurile dinastice, influenţa Romei devine din ce în ce mai puternică asupra restului lumii elenistice şi ajunge RJÎ ni-Strarea e? irectă Prin transformarea Macedoniei, a Greciei şi a regatului Pergam în provincii

romane. Se poate stabili uşor sfârşitul nfr Stei1 Perioa-e la anul 116 î.e.n.; atunci dis-dhU timul suveran care, în cele două mari avusese au sten r. * 1

avusese anumite calităţi de om de

Eveştes zis Fyscon.

După i reies ei, totul devine un simplu joc şi nu vor mai urma decât lungile tresăriri ale statelor muribunde şi ultimele etape ale cuceririi.

În timpul celui de-al treilea război macedonean regele seleucid nu s-a amestecat în conflict, în ciuda legăturii familiale pe care-oavea cu Perseu, a cărui soţie Laodice era o principesă siriană. Seleucos IV moare în 175, asasinat de propriul său ministru Heliodor, la scurtă vreme după ce acesta, însărcinat de rege să meargă la Ierusalim să ia comorile templului, este alungat din sanctuar, biciuit, cum spuneau evreii, de Îngerii Domnului. Noul rege, Antioh IV, fratele lui Seleucos, fusese ostatec la Roma, apoi se stabilise la Atena. El ajunge în Antiohia trecând prin Asia Mică, unde e sprijinit în acţiunea sa de Eumenes al Pergamului. Era în relaţii bune cu Roma – unde de altfel se afla ostatec nepotul său De-metrios, fiul lui Seleucos IV –, utile în toate privinţele. Conştient de necesitatea de a menţine coeziunea unui imperiu care, deşi amputat după tratatul de la Apameea, era totuşi destul de întins şi variat, el întăreşte respectul datorat persoanei sale, simbol al unităţii seleucide, luând titlul de Zeus Epifanes, adică «cel care apare", care se arată în faţa credincioşilor. Antioh Ri se confruntă cu trei probleme de importanţă inegală: al şaselea război sirian, purtat împotriva Egiptului, tulburările din Iudeea, neliniştile pe care i le stârneau satrapiile superioare şi Iranul.

Al şaselea război sirian este provocat de situaţia dificilă în care se afla monarhia la-gidă. Ptolemeu V Epifanes murise în 180, otrăvit, se spune, după o domnie fără strălucire, care permisese totuşi să pună capăt în 1° secesiunii Egiptului de Sus. Dar dificultăţii? interne continuau să slăbească autoritatea i – narhului. Fiul său mai mare, Ptolemeu. Filometor, era încă prea tânăr pentru a donlij şi regenţa e preluată de mama sa, Cleopati3 < fiica lui Antioh III, care menţine relaţii ietenie cu regatul Siriei, unde domnea fratele ei. Dar când moare

în 176, Ptolemeu VI P lasă condus de miniştrii săi, care se pare că vizau o recucerire a Coelesiriei. Aflând de aceste planuri, Antioh IV îşi pregăteşte apărarea, în 170 izbucnea războiul, aclamat de populaţia Alexandriei întrunită în Adunare. Pentru a întări autoritatea regală, în fruntea regatului lagid se instituie un condominiu format din trei suverani: Ptolemeu VI Filometor, sora sa Cleopatra II, cu care se căsătorise, potrivit tradiţiei căsătoriilor consangvine între La-gizi, şi fratele său mezin Ptolemeu cel Tânăr (care va domni mai târziu sub numele de Ptolemeu VIII Evergetes II). Dar operaţiunile militare, care se prelungesc până în 168, se întorc foarte repede în avantajul lui Antioh, care ia Pelusion-ul, având astfel deschisă calea spre Deltă, şi, după diferite întâmplări, ajunge să asedieze Alexandria. Lagizii apelează la Roma, care trimite o solie sub conducerea unui fost consul, C. Popilius Laenas, în timp ce forţele seleucide ocupau Ciprul. Popilius îl întâlneşte pe Antioh, în timpul asediului Alexandriei, într-un cartier al oraşului numit Eleusis. Acolo el îi înmânează lui Antioh textul senntus-con-sultum-ului care, sub ameninţare, cerea ca regele seleucid să părăsească Egiptul. Cum Antioh voia să-şi consulte Sfatul, Popilius face cu bastonul pe pământ un cerc în jurul rege-luiv declarând că nu-l va lăsa să iasă din el iară să fi primit răspuns. Antioh cedează şi-şi retrage trupele din Egipt şi din Cipru. „Cereiil ui Popilius”, care înflăcărează imaginaţiile, simbolizează teama pe care o inspira Roma suveranilor orientali după victoria de la Pidna Jj-Prabu Şirea Macedoniei. Cel mai puternic înioilâ101131” 1” 1 încă în funcţie se apleacă în mli l matumului trufaş al unui simplu tri-Pe DU Senatului» tocmai în clipa în care i. ra P netul de a repurta un succes hotărâtor. 13 de r11 la cucerirea Egiptului, Antioh are la întoarcerea din Siria, o revoltă iudee. Evreii din Ierusalim erau atraşi de – ceiurile greceşti, fără să-şi părăsească totuşi credinţa strămoşească; ei acceptau, de pildă, să frecventeze gimnaziile, instituţie care simboliza cultura greacă. Ceilalţi, credincioşi statornici tradiţiei lor, considerau aceste noutăţi drept nelegiuiri şi erau desemnaţi cu numele de liasi-dim, adică „oameni pioşi”. Aceste opoziţii se accentuează când cucerirea Coelesiriei de către Antioh III determină trecerea Palestinei sub controlul Seleucizilor. În 169 Antioh IV intrase în Ierusalim şi prădase

comorile templului fără ca de data aceasta îngerii să fi intervenit. Anul următor, întorcându-se din Alexandria după umilirea la care-i supusese Popilius, el găseşte poporul revoltat împotriva Marelui Preot, acuzat de filoelenism: e nevoit să-i pedepsească sever, instalând în fortăreaţă o colonie militară, şi templul este amenajat pentru a adăposti, alături de cultul lui Iehova, şi alte culte ai căror adepţi se aflau în rândurile populaţiei mixte ale noii comunităţi: cel al lui Zeus Olimpianul pentru greci, cel al lui Baal pentru orientalii neevrei. Altarul lui Baal, stabilit în templul lui Iehova, chiar pe altarul ofrandelor, era în ochii hasidim-ilor un sacrilegiu îngrozitor, numit, ca să folosim o expresie din Cartea lui Daniil, „oroarea dezolării". Dintr-odată revolta, care se urzea deja în câmpie, capătă o formă deschisă. Regele reacţionează printr-un edict care ordona evreilor să-şi părăsească religia şi riturile lor pentru a adopta cultul grec al lui Zeus Olimpianul şi a aduce suveranului domnitor, a cărui statuie era aşezată în templu alături de cea a lui Zeus, cinstirile cuvenite. Exista aici, aşa cum au constatat contemporanii, grija de a ajunge la unitatea trupe râului determinând diferitele populaţii ale regatului „să nu mai fie decât un singur popor; fiecare părăsindu-şi legea proprie" (Macab-I, 41). Dar îndeplinirea hotărârii regale de ce. prin violenţă şi evreii ortodocşi sunt supuşi un crunte persecuţii. Antioh Epifanes proclam

„Înaintea morţii sale în 164, o amnistie creste persecuţia. Şeful rebelilor, Iuda Macal1 ui redevine stăpân pe Ierusalim, cu except fortăreţei, purifică Templul şi reconstruieşte

Itârul ofrandelor (164). În anul următor, un

Pdiet al noului rege Antioh V redă evreilor ireptul de a-şi serba cultul potrivit tradiţiei.

Conflictul se potoleşte pentru a izbucni din nou, doi ani mai târziu, la urcarea pe tron a lui Demetrios I.

În acelaşi timp, Epifanes visa, după exemplul tatălui său Antioh cel Mare, să se impună în regiunile orientale ale imperiului, unde situaţia se înrăutăţise simţitor în ultimii 20 de ani. În Bactriana, uncie regele Eutidem murise la începutul secolului, fiul său Demetrios îşi sporise considerabil posesiunile, înaintând spre sud, dincolo de Hinducus, în Paropanisade şi Arahosia, şi probabil până la Ind şi chiar

la Gange. E adevărat că lipsesc textele pentru a preciza întinderea şi data acestor cuceriri, care rămân foarte nesigure; cu toate acestea, mărturiile numismatice, deşi greu de interpretat în amănunt, atestă din plin vitalitatea statului bactrian în această perioadă. Prosperitatea lui nu este afectată de intervenţia unui uzurpator, Eucratides, care, către 170 – 160, răstoarnă dinastia domnitoare în Bactriana şi-i ia locul. În aceeaşi perioadă, regatul părţilor avea în fruntea sa un rege energic şi întreprinzător, Mitridate I, a cărui ameninţare începea să se facă simţită în nordul Iranului, în timp ce în sud-est Persia devenise autonomă sub conducerea unor dinaşti locali. Deteriorarea unei şi-temv! stabilizate odinioară de tatăl său II de PedH-na? 6 EPifanes să pregătească şi el o ex-El st-Amploare în provinciile orientale. de a*!? 8” 1-*11 16 for-e importante şi, înainte linsă vrasi Antiohia, organizează mari serbări fierta ca nu f™1 1 Ui AP°10 din Dafne> la Perinemainom Aceste manifestări de un fast 185 <t. imp. resionează contemporanii încât îi fac să se îndoiască asupra întrsănătăţii mintale a unui suveran vizibil me”; i, loman. În acelaşi an, alte serbări, desemnate într-o inscripţie ca serbări în semn de recunoştinţă, aveau loc la Babilon; Antioh IV VRu salutat acolo ca „salvatorul Asiei şi întemeietorul cetăţii”: el pune să se construiască, după. obiceiul grecesc, un teatru şi un gimnaziu. În 165, regele pleacă cu trupele sale spre Armenia, străbate Mesopotamia, apoi Elyma Ida, unde încearcă, fără succes, să pună mâna pe comorile unui templu local, în acest moment este lovit de o boală îngrozitoare, pe care cartea a II-a a Macabeilor (9, 9, şi urm.) o descrie cu satisfacţie şi în mod amănunţit, prezentând-o drept o pedeapsă a cerului (164 – 163).

Fiul său Antioh V era minor. Ministrul care conducea în numele său, un oarecare Lisias, pune capăt, cum s-a văzut, rebeliunii evreieşti, printr-un edict liberal. Dar fiul lui Se-leucos IV, Demetrios, care era reţinut ostateo la Roma, revendică moştenirea părintească, de vreme ce unchiul său Antioh IV n-o mai deţinea. El scapă de la Roma fără prea mare greutate şi ajunge la Antiohia, unde este aclamat ca suveran. Micul Antioh V şi ministrul Lisias sunt îndată executaţi, noul rege, Demetrios I, este recunoscut de Roma după înăbuşirea rebeliunii cundusă de un grec din Milet, Timarhos, înalt demnitar sub domnia

precedentă, care luase titlul de rege şi bătuse monedă în Babilonia. Odată înlăturat acest concurent, Demetrios se confruntă cu o nouă revoltă evreiască. După crâncene înfruntări, în timpul cărora Iuda Macabeul îşi găseşte moartea în 160, ţara este pacificată de forţele se-leucide şi fratele lui Iuda Macabeul, Ionatan, este recunoscut în 152 drept conducător o ral al comunităţii evreieşti.

Între timp, Demetrios este implicat, succes, într-un conflict care izbucnise în dooia, regat independent în estul Anatoliei, P care şi-l disputau doi pretendenţi, unul sU & nut de Pergam, celălalt de Antiohia. Învtfi»

u Pergamului. Acest eşec îngreuiază tudtia monarhului seleucid, căruia i se re-rosează comportarea distantă şi trufaşă şi patima beţiei. Din iniţiativa regelui Pergamului, Atalos II, împotriva lui Demetrios este stâr-it un rival, un oarecare Alexandru Balaş, care se dădea drept fiul natural al lui Antioh Epifanes. Cu ajutorul fratelui lui, Timarhos, care visa să răzbune moartea rebelului, Balaş alunge la Roma şi obţine sprijinul senatului. El debarcă în Fenicia, înfruntă trupele lui Demetrios care, înfrânt în 151 – 150, piere în luptă. Evreii profită de conflict pentru a obţine felurite privilegii: în cele din urmă Balaş le confirmă şi numeşte pe Ionatan mare preot, încredinţându-i totodată funcţiile oficiale de strateg şi administrator al regiunii. Aceasta este evident singura măsură pozitivă luată de Balaş, care se pare că n-a avut alt scop decât să tragă profit şi plăcere din demnitatea regală pe care o uzurpase. Pentru a-şi asigura un sprijin extern, el se căsătoreşte cu Cleopatra numită Thea („zeiţa”), fiica lui Ptolemeu VI Fi-lometor, care se gândea că va găsi în această căsătorie un pretext oarecare pentru a reocupa Coelesiria. Acesta îi este oferit în 147, când tânărul fiu al lui Demetrios I, care purta acelaşi nume ca şi tatăl său, ajutat de mercenari cretani, va repeta lovitura pe care Balaş o izbutise împotriva lui Antioh V: Demetrios, care pusese stăpânire pe Cilicia, ajunge la Antiohia, unde este primit cu bunăvoinţă de populaţie. Filometor, sărind în ajutorul ginerelui său, steră Coelesiria – AP°i se ceartă cu Balaş contaţind că Demetrios ieşea victorios, şi oferă stuia din urmă mina Cleopatrei Thea, în lui Al Văduvă în Urma înfrângerii şi asasinării are undru Balas-Pe deasupra, Demetrios după or OCUL că Filometor,

rănit în luptă, moare şi aveam% Regatul seleucid păstra Coelesiria 187 Îi runtea sa un nou suveran, Deme

*° isftsn

% & r &; vffi d°VT-ul l-Balas, subfg & l. Diodot n C01, anexa o mare pe se pro râurt curină pe «nărui, Q avea să r. latwa cul, numele de HJ”, cu ionatan dam* rege sub u» el a. El bate se menţină mă... de a. i mWtu ind înainte de a-l P un ende) e monetaie k chiar moneda, luterl depline to. drept suveran» «să-l pedepse-se în vgff?

— U – yr – r mă importanţa ţ Mesopotamia, ca lui rf lovituri tora leac. dru şi a ătă

Inima impenprovincie lui Seleucos Nicatoi

a

Tigru Desigur, noii stăpâni ai ţării nu caută pf – teargă urmele prezenţei greco-macedonene: Mitridate se arată generos şi filoelen şi adaugă numelui său persan epitete elenice care apar pe Tonedele bătute de el. Dar era clar că expansiunea partă nu se încheiase şi că ceea ce rămânea din statul seleucid, împins către Siria, trebuia să se menţină de-acum în defensivă în faţa unei ameninţări permanente ce venea din est: chiar şi romanii aveau să cunoască ulterior aici o crudă experienţă.

Fratele mai mic al lui Demetrios II, îndată ce află de captivitatea acestuia, vine în grabă la Antiohia, chemat de cumnata sa Cleopatra Thea, cu care se căsătoreşte luând titlul de rege sub numele de Antioh VIL Prima sa grijă este să-l învingă pe Tryfon, care se sinucide după ce este prins în 137. Trebuie să-i înfrunte şi el pe evrei: Simon, fratele lui Ionatan, deşt raliat la monarhia seleucidă legitimă în urma u-ciderii fratelui său de către Tryfon, păstra tradiţia de autonomie a familiei sale, numită a Hasmoneilor, de la localitatea de baştină a Macabeilor: o eră „hasmoneană”, socotită începând din 143 – 142, atestă voinţa de a constitui de-acum o entitate politică independentă. Când Simon este asasinat în urma unor certuri de familie, fiul său, Ioan Hyrcan, devine mare preot, Antioh profită de această dramă pentru a asedia Ierusalimul, dar se mulţumeşte să ceară un tribut şi ostateci (131), fără a recurge la persecuţii religioase. Apoi regele porneşte împotriva părţilor, recucereşte o parte a Iranului, dar în cele din urmă este

învins, în 129, ca °are Pe cârn Pul de lptă. Existau temeri d restul Imperiului Seleucid să nu se năruie date PIFS – mnea Partă” Dar succesorul lui Mitri-reoil: raates II. trebuie să-şi apere propriul harier1POtriva atacurilor barbarilor sciţi, to-Acest i-Ce e°Ple? iseră Bactriana, şi sacii. Ţes> salv:? arbar> care-l cră viaţa pe Fraa-89 Wreapte\Za Stria Srecească. Totuşi, de acum Asic terioară, de la Sogdiana la Gol după zece ani a aseasca i.

U permite să şi B autonomie lo-slăbit de Antele te nene se manifestă atunainţei evre;

™” 1 Tfirmare definitivă a. geste grani-i de afirmat de Ş\la sa Cleopatra eşti Prin ŢOST Respins de soţ ia sa şi lui, aceiaşi wcton. Q Seleuci lt

— Feade-rdecât u\. r pHcfde dezastre şi crime.

IT făcuse din el, sub controlul lu’, Eumenes II făcused

B°meihă eleucfde după pacea de la Apameea. monarhiei seieuci ge râciseră după

„De la Pidna: fără îndoială se considera ha de ia i... i-ronică nesatista tâli” tod, eullasăum UIU «se dovedise nesatisfăcă ajutoru’ s» u Darte, senatul devenise ba-câtor şi, pe de altă par „pânului. ANI

— UitOT h „SSolă obţineau un tratamentmai monarhi anapţii v. nen mO.

Vo „Prtsias II S Kitaiei, povesteşte Po – toart: PL t Roma, în 100, se prezintă la afla sediul senatul, îmbrăcat fărs Teere înrâduinţa Romei, pentru a reprima ursiu Sle g-latilorl îndeosebi în 166 ceea ce aduce recunoştinţa grecilor din Asia, salvau. Se el de această primejdie de temut. De am de nfle serbarea Atenei Nikeforos („care aduce victoria»), organizată la Pergam în sanctuarul zeiţei, patroana cetăţii, alimenta propaganda dinastiei Atalizilor. Eumenes se serveşte de asta din plin şi, ca şi predecesorii săi, dăruieşte cu generozitate ofrande marilor sanctuare ale lumii greceşti: numeroase mărturii epigrafice au ajuns pula la noi.

Când moare, în 159, fratele său Atalos, care colaborase mult timp cu Eumenes la conducerea treburilor statului, îi succede fără dificultate şi-i continuă politica, în ciuda vârstei înaintate (avea peste 60 de ani), el domneşte 20 de ani, menţinând prosperitatea regatului:

relaţiile cu Roma rămân bune şi el datorează acestui sprijin victoria în conflictul încheiat în 154, în carele înfruntă cu Prusias II al Bitiniei. Puţin „după aceea, cum o violentă neînţelegere se iscase între Prusias şi fiul său Nicomedes, Ata-°3. Ţine partea acestuia din urmă, care-l înlo-l*! lşe la conducerea regatului bitinian pe tatăl u asasinat în 149. Ca şi Eumenes, Atalos trebuie să supravegheze pe aprigii galaţi, fără să se angajeze totuşi în operaţiuni de amploare şi poartă război împotriva tracilor, ceea ceângăduie să-şi sporească posesiunile de dincolo de Strâmtori. Murind, foarte bătrân, în 139 138, el lăsa succesorului său, Atalos III, care îi era nepot – fiul lui Eumenes II –, un stat prosper, bogat, considerat drept cel mai puternic din Asia Mică, în relaţii bune cu celelalte regate din regiune, Bitinia, Pont, Capadocia temut de galaţi, respectat de cetăţile greceşti independente, în sfârşit, bucurându-se de prietenia romană. Şi totuşi, acest stat, singurul care în această perioadă apare trainic în toată lumea elenistică, avea să dispară dintr-odată prin voinţa unui singur om, regele însuşi, care îl lasă moştenire poporului roman. Hotărâre tulburătoare, dar cu mari consecinţe: prin ea se stabileşte, pentru prima dată, prezenţa permanentă a Romei în Asia. Existau precedente pentru un asemenea legat: cu 20 de ani în urmă, Ptolemeu VIII, zis cel Tânăr, suveranul Cirenei, publicase testamentul prin care lăsa, în cazul ea murea fără moştenitor, posesiunile sale din Libia romanilor. Dar împrejurările făcuseră ca aceste hotărâri să fie puse în practică. Să se fi inspirat oare Atalos III din acest document, care fusese afişat la Cirene şi pe care autorul său ţinuse să-l facă cunoscut pentru a profita de pe urma lui? Fapt e că suveranul Pergamului ia măsuri similare celor ale regelui Cirenei şi că moartea sa timpurie, survenită în 133, după cinci ani de domnie, oferă prilejul de a profita de ele imediat.

Atalos lăsa moştenire romanilor, cu bunurile sale mobiliare, toate teritoriile care-i apa – ţineau de fapt, adică ceea ce se numea domeniul regal sau „pământul regelui”, în schirnoraşul Pergam şi teritoriul civic care depindea de el erau intenţionat excluse din legat: ceta tea devenea liberă, asemenea celorlalte p o suri greceşti independente, înglobate, cu ten, ea râul lor civic, în statul Atalizilor. Când vES

la Roma, republica era pradă unei crize din cauza lui Tiberius Gracchus care upusese, printr-o lege agrară, să reformeze Gestiunea domeniilor publice (ager publicus) Întru a reduce privilegiile pe care şi le aro-ÎŢaseră, de-a lungul timpului, marii proprietari de pământ şi arendaşii. Donaţia către poporul roman a teritoriilor regale lăsate moştenire de Atalos punea o problemă de gestiune pe care Tiberius Gracchus o intuieşte clar, dar el piere într-o răzmeriţă înainte de a fi apucat s-o reglementeze. Comisia senatorială care vine să studieze situaţia la faţa locului găseşte mari frământări în Asia. Un bastard al lui Eumenes

II, Aristonicos, revendicase puterea chiar la moartea lui Atalos, luând numele de Eumenes

III. Ca să-şi alieze populaţia, el acordă privilegii cetăţeneşti categoriilor celor mai năpăstuite, străini, sclavi, ţărani băştinaşi. El înecarea totodată să se prezinte drept campionul luptei împotriva amestecului roman în Asia. Inspiratorul politicii reformatoare a lui Tiberius Gracchus, filosoful Blossius din Gume, i se alătură, ceea ce îngăduie să se presupună ca Aristonicos împărtăşea aceleaşi preocupări reformatoare pe plan social, în schimb, cetăţenii

Pergamului, mulţumiţi că au fost declaraţi liberi prin testamentul lui Atalos, se împotrivese pretenţiilor lui Aristonicos, profitând totuşi de unele reforme ale acestuia. Cetăţile greceşti libere nu-l urmează nici ele. De aici un adevărat război civil în care Aristonicos, sprijinindu-se pe ţărani, pe localnici şi pe sclavi, obţine succese chiar şi asupra primelor trupe pe care Roma le trimite împotriva lui. El se sta-mrf*! – în Valea suPerioară a Caicului şi bate S JS? 8 leSenda de Eumenes, timp de 4 ani, tit-Agatului pe care intenţiona să-l conte de Heli°P°lis – intră în – moare, consulul M. Aquílius statului S, aplmrea tării. Anumite regiuni ale t sunt atribuite suveranilor Poncare-l ajutaseră să-l învingătului

Tracia, ca şi cele din rebel. Posesiunile clin incia Macedo-Pe rf° ivnna sunt alipite a H Restul ieri

Ină U tă în urma co VE\ romană talos devine r pro enu regiunişi Udia. U

Frigia, ai? 1, 7 lia romatră avea de a

Asia
Despre bătălfunui a unui
Greciei după dis

terne; ferind de o proprietarilor unui de a a avea împă a bolilor în realitate Andriscos şi se numără prinuzurpatorii care apar în diferite ţari de-a acestei epoci frământate: ca şi Balaş şi un

Twfon în Siria, sau Aristonicos la Pergam. PreHat romanilor după o primă încercare neizbu-mă el scapă din Italia şi, de data aceasta, gălindu-şi în Tracia tovarăşi pentru a încerca aventura, el reuşeşte în 149 să ia Macedonia şi chiar să ocupe Tesalia, după ce a învins un corp expediţionar roman: succes trecător, căci în curând o nouă armată, comandată de pretorul Q. Caecilius Metellus, îl va înfrânge definitiv. Dintr-odată, organizarea Macedoniei este profund schimbată: ea este transformată în provincie romană, guvernată de un proconsul cu reşedinţa la Tesalonie, care avea autoritate nu numai asupra celor patru sectoare stabilite după Pidna, ci şi asupra Iliriei, spre vest şi, după 129, asupra domeniului trac al regilor Pergamului. Curând, construirea unui mare drum, Via Egnatia, pornind din Epidamnos şi Apolonia, de la Adriatica, până la Tesalonie, de-a lungul munţilor Balcani, trecând prin oraşele Edesa şi Pe la şi prelungit apoi în Tracia până la râul Hebros, arăta dorinţa romană de a cuprinde într-un tot unitar această regiune septentrională a peninsulei. O nouă eră, numită provincială, începe în Macedonia din anul 148. Lui Metellus îi revine guvernarea acestei provincii, prima, cronologic, pe care republica o întemeiază în bazinul oriental al Mării Mediterane.

Cetăţile din Grecia peninsulară se bucurau în principiu de libertatea proclamată de Fla-”} minus. Dar consecinţele Pidnei se fac totuşi uţite. Bineînţeles, rivalităţile între cetăţi nu ele reclamă de-acum recurgerea la au-A Senatuhli Pentru a rezolva neînţele-asunr fi» Atena, extinzându-şi stăpânirea tiera ™ZCăei? ropos ia canalul Eubeei, la frondă de stă T? 1* e obli-Sată mai întâi la o amen-19 sRoma a-i talanţi de Arbitrul desemnat de pentru a rezolva diferendul, în cazul de faţă cetatea Siciona. Atenienii trimit atunci în 155, o solie la Roma, alcătuită din 3 filosofi, Carneade din Cirene, Critolaos din pa selis şi Diogene din

Seleucia pe Tigru (Cicero un secol mai târziu, se mira că, din cei trei trimişi, niciunul nu era atenian de origine). Solia obţine ca amenda să fie redusă la 100 de talanţi. Senatul apărea drept autoritatea supremă, căreia i se prezentau spre apel litigiile din această Grecie teoretic liberă. Dar când Rodosul, preocupat să pună capăt pirateriei cretanilor, solicită sprijinul Ligii aheene, aceasta i-l refuză, pretextând că ea. nu vrea să se amestece fără acordul Romei: o comisie a senatului este cea care vine să examineze problema cretană. Liga aheeană renunţă cu toate acestea la atitudinea prudentă în conflictul care o opune Spartei, fapt care va costa scump întreaga Grecie propriu-zisă – ...

În 150, Polibiu obţine de la prietenii săi romani, cercul din jurul lui Scipio Aemilianus care se bucura de mare influenţă, ca supravieţuitorii celor 1.000 de aheeni, exilaţi ca şi el în Italia după bătălia de la Pidna, să fie lăsaţi să se întoarcă în patrie. Nu rămăseseră mai mult de 300 după cei 18 ani de exil şi se considera că, odată cu vârsta şi din pricina încercărilor prin care trecuseră, au devenit prudenţi, întoarcerea lor stârneşte totuşi în cadrul Ligii aheene o anumită opoziţie împotriva Romei. Ne amintim că Sparta făcea parte din Ligă din 192 dar lacedemonienii se împăcau greu cu această situaţie, iar Filopoimen fusese nevoit să reprime cu forţa o încercare de secesiune. Litigii Qe frontieră cu marea cetate arcadiană Megalo polis, şi ea membră a Ligii aheene, alimenteaz aceste nemulţumiri, în cele din urmă Sparta Ş aheenii supun diferendul lor senatului (icaf după felurite peripeţii, hotărăşte în 147 în t voarea Spartei, autorizată să se despartă, J?

— Îv> nlus ca Liga să părăsească Corin

— Jjo; A mică ce

voare torizată să se cere în plus ca Liga să părăsească Cor-n, din Arcadia şi o mică ce; ceas Herad xffsff

În’s

Trahinia. Aheenii „se ridică împotriva acestei imtilări a Ligii şi se pregătesc de război mă Ttriva Spartei, dar, eventual, şi împotriva Ro-înei la şi Andriscos în Macedonia, ca Perseu mai înainte, ca Aristonicos mai târziu, în Asia nergamiană, ei recurg la măsuri sociale

îndrăzneţe pentru a-şi atrage simpatia populară împotriva autorităţii romane, considerată drept garant al ordinii sociale şi al securităţii proprietarilor de pământuri: amânarea sau abolirea datoriilor, eliberarea sclavilor destinaţi să servească în armată, contribuţii speciale impuse cetăţenilor bogaţi. Mai multe populaţii din Grecia centrală – din Beoţia, Focida, Locrida şi Eubeea. acceptă să intre în alianţa aheeană.

Dar, la prima înfrângere pe care guvernatorul Macedoniei, Metellus, o aduce trupelor Ligii lângă Scarfeca, în Locrida orientală, această coaliţie se destramă, în 146, consulul L. Mum-mius, însărcinat cu operaţiuni militare în Grecia, învinge din nou armata aheeană la Istm şi asediază Corintul, pe care aheenii îl părăsesc fără luptă. Senatul, hotărât să dea o lecţie şi să umple de groază pe cei care vor mai încerca să se revolte în Viitor, porunceşte ca oraşul să fie ras de pe faţa pământului. Locuitorii sunt măcelăriţi sau vânduţi, construcţiile date pradă flăcărilor după un jaf sistematic. „Eram aeo-lo, scrie Polibiu, am văzut tablouri călcate în picioare; soldaţii se foloseau de ele pentru a juca zaruri”. Aceasta pedeapsă, comparabilă cu Prădarea Tebei de Alexandru în 335, obţine efectul dorit: încercări de independenţă poli-ică şi de inovaţie pe plan social nu se vor mai manifesta până în perioada războaielor mitri-răm „Dlstru Serea Corintului, a cărui aşezare de năf pl-tie Ptcă la reîntemeierea oraşului menii – r în 44 stăruie în amintirea ca ortenf) r °a simbo1 al dominaţiei romane în taeinpî Sa cum în acelaşi an, distrugerea Car-PĂpăti triumful Romei în Occident. Dis-97 corintulmtre Plfilgerea reţinută împotriva llor (*™™e că solii romani au fost mal

M, mileiul întrunirilor Ligii trataţi în oraşul lor eu pe) repsei trădează Theene) şi cruzimea rece a F e. era vor.

SST tauia adevăratacare t de-ale? să se mai putea înşela naceasăprivi-a: dine în acest conflict pe

S.8

Jderii Cartai, se in re tea războiului în cm de se aba – EL intervine pe: urepresiunu ce b burile Greciei u aţa 1] fi lui.

cont în mare masuia păşireatj-Gt despre «tejşl Sp-ta, r;

nomia de P™el-3 iei, cele din El„ţi le Tesaliei. jaagnesi –, de acum

SE

nania – five care să contravină planurilor republicii, a Şirei prietenie doreau s-o păstreze. Atenei, al rarei prestigiu intelectual rămâne la fel de mare, sesiunea, din 167, a portului liber Delos îi aduce o înviorare a comerţului, iar Pireul beneficiază cu siguranţă de pe urma distrugerii Corintului, bogată cetate comercială, ale cărei. porturi concuraseră dintotdeauna cu portul attic. Desigur, puteau să apară incidente, precum cele două răscoale ale sclavilor care izbucnesc una în 134 – 133, cealaltă în ultimii ani ai secolului. Ele nu pun însă cu adevărat în pericol ordinea socială: viaţa economică, administrativă şi culturală continua, cu serbările ei religioase şi civice, la adăpostul puterii romane căreia cetăţile greceşti, libere sau supuse, îi mulţumeau acum pentru binefacerile ei, fie lăudând în ansamblu generozitatea Romei, fie onorându-i pe magistraţii romani. Acesta este rezultatul dezbinărilor care slăbiseră Grecia şi a greşelilor politice săvârşite de conducătorii ei. Polibiu, cu o luciditate admirabilă, a spus-o magistral: „Aceasta este politica obişnuită a Romei: ea se foloseşte de greşelile celorlalte popoare pentru a-şi extinde şi întări propria dominaţie, şi o face totuşi cu atâta îndemânare încât apare ca binefăcătoarea acestor bieţi oameni, atrăgându-şi în plus recunoştinţa lor”.

Rămâne să urmărim, de-a lungul unei jumătăţi se secol, după bătălia de la Pidna, destinul singurului regat elenistic care-şi păstrează în a-l… Perioadă bazele teritoriale esenţiale ale ei mu monarhia lagidă. Ea suferise la rândul * ««î™ eşecuri Pierzând podişul sirian şi poMarea Egee. Dar păstra, în afara Egipresurselor sale fără egal, cele două rexterioare pe baza cărora întemeie-psuei, ptolemeu Soter, îşi sprijinise uesisur n Egiptului: Cirenaica şi insula Cipru. Aiului ITT P S” a Văzut încă de la sfârşitul se-u» tgiptul cunoaşte tulburări internetului cât şi devină regi mari. Să încercăm să dezlegăm tare co? um-ţi%caliza mai greu şi acest lucru de viţă veche se realiza în b avea fr-SfJS suveranul nu mai erau sursele de cai e de I şi mijloacele

Aemilianus.

Indignaţi văzând-m corup de mic nu-l Dei respectat dacă nu şi t-iut. mai avea acest sentiment, care se n i tere, multe rânduri prin grija de am «iasele Egiptului, cum a fost. Şi îiei lui Popilras pe nă* f-ceta cu

totul să ti contribuit la FJSE & or conta urma disensiunilor ţi slacicwni cursul celor două râl6: el va lăsa Egiptul slăbit, cu cei doi regi ar fi putut, şi unul şi situaţia ciudată în care se afla platul lagid în 170, când consilieri neinspiraţi au CEea să asocieze în fruntea statului pe cei doi n-ai lui Ptolemeu V Epif anes. Cel mare, Ptolemeu VI Filemetor, ajungea la majorat şi se căsătorise cu puţini ani în urmă cu sora sa Cleopatra II, conform obiceiului dinastiei. Cum mama lor comună, Cleopatra I, care-şi asumase regenţa la moartea lui Epifanes, murise chiar înaintea acestei căsătorii, soţii regi iau numele de Zeii care-şi iubesc mama" (acesta e sensul epitetului Filometor). Şi iată că li se alătură ca rege fratele lor mezin numit tot Ptolemeu, zis cel Tânăr, fapt care va declanşa o criză, întrucât cei trei fraţi membri ai acestui trio sunt stăpâniţi de dorinţa de a domni şi vor cu orice preţ să ajungă la domnie. Aceasta era din nefericire situaţia: Filometor avea orgoliul dreptului său de frate mai mare, nefiind lipsit de judecată şi caracter; soţia şi sora sa Cleopatra era dornică de putere şi înclinată spre hotărâri extreme; cât despre Ptolemeu cel Tânăr, era fără îndoială cel mai înzestrat dintre cei trei, inteligent, cultivat, întreprinzător, dar şi desfrânat, crud şi fără scrupule. Aceştia erau protagoniştii principali la începutul piesei: o altă femeie, Cleopatra III, li se va alătura ceva mai târziu.

A Domnia comună a celor trei Lagizi, care erau „că foarte tineri şi depindeau în mare măsură Qe miniştrii şi consilierii lor, este confruntată la început cu evenimentele celui de-al şaselea A K läirian şi cu Pătrunderea în Egipt a lui mioh IV. O manevră greşită a lui Filometor, n! încearcă să negocieze cu Epifanes, stâr-mun? e-ele Şerea celor trei, dar interesul co-acăe pentru moment, Până cândinţi°Pilius Laenas îndepărtează din pericolul seleucid. Ptolemeu cel mvidie fa-a de fratele său mai mare să conducă, nu fără merit, o ţară încer erc torului său t rai c. – rlagide sunt împărţite între cei doi fraţi: tuo-metor păstra Egiptul, cu Ciprul, Ptolemeu cel Tânăr primea Cirenaica, unde nu era uitat faptul că Magas domnise odinioară ca suveran independent. Dar mezinul nu era mulţumit eu o soluţie care, după părerea sa, îl dezavantaja şi merge, la rândul său, să ceară Romei ca Ciprul să-i revină lui. Astfel suveranii lagizi apelau la senat ca să

arbitreze diferendele dintre ei. Senatorii acceptă cererea lui Ptolemeu cel Tânăr, cu precizarea că cedarea Ciprului va fi obţinută pe cale paşnică. Cum Filometor refuza să părăsească insula, Ptolemeu cel Tânăr stăruie în /adar. În 156 – 155, obosit de cererile şi ameninţările sale, Filometor recurge la o măsură radicală şi organizează, se pare, împotriva fratelui său un complot neizbutit: Ptolemeu cel Tânăr e rănit, dar supravieţuieşte şi merge să-şi arate cicatricile în faţa senatului. În acelaşi timp, pentru a împiedica un nou atentat la viaţa sa şi pentru a-şi atrage favorurile republicii el redactează un testament, primul de acest fel care apare în istoria elenistică, potrivit căruia, în cazul că va muri fără urmaşi, el lăsa moştenire regatul său – Cirenaica – romanilor. Textul trebuia să fie afişat în Capitoliul din Roma, ca şi la Cirene, în sanctuarul lui Apolo, unde stela care poartă acest document de importanţă capitală a fost descoperita intactă cu data sa (primăvara anului 155). Dif1” tr-odată senatul îl autorizează pe regele Cfrenei să revendice Ciprul pe calea armelor, ceea Ptolemeu cel Tânăr încearcă în 153, fără ni un succes: căci este făcut prizonier de fra* său, care, îngrijorat de perspectiva testarnen lui, îl eliberează. El rămâne de atunci lini-l cirene, unde duce un trai de moliciune şi J. Îngrăşându-se atât de tare încât este P°rel Fyscon („Umflatul”). S-au descoperit mart»

ale generozităţii sale şi e probabil că marele mnaziu din Cirene, numit Ptolematon, să fi fost construit în timpul domniei sale.

Totul se schimbă când, în 145, Filometor ™o reîn timpul unei campanii militare de re-irerire a Siriei. El avea un fiu de vârstă fra-cipdă pe care Cieopatra II îl proclamă rege sub numele de Ptolemeu VII Neos Filopator (ad-Letivul neos, „nou”, trebuind să-l distingă de Ptolemeu IV Filopator, bunicul său). Dar Fys-CON veghea: în timp ce la Alexandria se declanşează o mişcare populară pentru a cere întoarcerea sa, el trece din Cirene în Cipru, ocupă insula şi soseşte apoi în Egipt, unde Cieopatra e nevoită să-l primească. Ea acceptă totodată să se căsătorească cu el, în speranţa de a reface trioul regal, în cadrul căruia tânărul Ptolemeu

VII, ocupând locul tatălui, va domni cu mama şi unchiul său devenit socru. Fyscon, care n-avea de gând să împartă puterea, îl asasinează pe nepotul său chiar în ziua când se căsătorea cu mama lui.

Puţin mai târziu, încântat de frumuseţea fiicei pe care sora şi soţia sa o avusese cu Filometor, el o seduce, apoi o ia ca a doua soţie legitimă; ea se numeşte Cieopatra III. Astfel se constituie acest ciudat şi scandalos trio, format din regele Ptolemeu

VIII, care ia de asemenea numele de Everget, ca şi Ptolemeu III (de unde denumirea obişnuită sub care apare desemnat: Ptolemeu VIII Evergetes Fyscon) şi din cele două soţii, una, Cieopatra II, care este sora sa şi fusese înainte soţia fratelui său mai mare Filometor, cealaltă, «ca ei şi a lui Filometor, Cieopatra III, în momentul când soţul lor comun tocmai îl înlătura pe ţiul celei dintâi, care era în acelaşi timp oferi Celeilalte Familia Atrizilor nu putea cai. groaznic-Intre cele două re şi fiică intervine curând duşmănia Profundă-Totuşi, mai bine de zece înşele Serii este păstrată, mascând palat. În aceste condiţii Egiptul gine cea primeşte în 140 – 139 misiunea condusă de o –, pio Aemiâianus, care, uluită de fastul nemail pomenit cu care este întâmpinată, vizitează eu interes şi interiorul Deltei. Relatarea lui Biodor, redactată un secol mai târziu, păstrează ecoul uimirii acestor romani care se plimbă cu un vas pe braţele Nilului şi canalele de irigaţie de-a lungul unei câmpii deosebit de mănoase populată de numeroşi ţărani, care servea decn potrivă pentru apărare şi exploatare. „Izbiţi, spune istoricul, de importanţa numerică a acestei populaţii şi de avantajele naturale ale ţării ei rămân cu sentimentul că acesta ar putea fi leagănul unui stat foarte mare, dacă regatul ar găsi stăpâni demni de el” (Biblioteca istorica, XXXIII, fragm. 28 b). Când, cincizeci de animai târziu, se răspândeşte în Italia moda peisajelor „de pe Nil”, evocând canalele Nilului, câmpiile, stufărişurile, satele, hipopotamii, pescarii şi crocodilii săi, impresia pe care o păstraseră tovarăşii lui Seipio Aemiâianus din timpul acestei călătorii organizate în cinstea lor nu este fără îndoială străină.

Cu toate acestea, neînţelegea între soţii regi duce la o ruptură publică atunci când în 132 – 131 Fyscon şi Cleopatra III sunt siliţi, în urma unor mişcări populare, să se refugiere în Cipru. Regina Cleopatra II se pare că a aţâţat aceste răscoale împotriva soţului ei: ea propune poporului Alexandriei să-l recunoască drept rege pe fiul ei, în vârstă de 12 ani, pe care-l avea de la Fyscon. Dar copilul nu se afla în BgipM8” tal

său luându-şi prevederea de a-l fi tâtf3? la Cirene, şi apoi în Cipru. Cleopatra II Prea atunci singură puterea, renunţând la epitetul o Everget pe care îl împărţise până atunci cu Vn mul ei soţ Ptolemeu VI; ea îl adoptă pe cel d Soteira, „Salvatoarea”, care amintea titlul Ptolemeu Soter. Ea a câştigat, se pare, sprnul alexandrinilor, fie că e vorba de corntatea greco-macedoneană sau de comuni evreilor care se stabilesc în număr mare în a persecuţia lui Antioh IV în Palestina. Pentru a se răzbuna, Fyscon pune să fie omor fiul său şi trimite mamei membrele tăiate ţ bucăţi ale copilului. Această cruzime fără marffini dă tonul luptei sângeroase între cele inul facţiuni dinastice care-şi revarsă mânia asupra Egiptului timp de mai mulţi ani, sporind jafurile şi crimele, într-o situaţie de anarhie sălbatică a cărei amintire o păstrează documentele contemporane până într-atât încât s-a creat un cuvânt pentru a o desemna: amixia (sălbăticia). Fyscon obţine, se pare, sprijinul anumitor grupuri băştinaşe împotriva partizanilor Cleopatrei II. Strateg al Tebaidei, în Egiptul de Sus, va fi numit chiar un egiptean de origine, în doi am\ regele pune din nou stăpânire pe ţară, Cleopatra II rămânând blocată în Alexandria. Atunci ea cheamă în ajutor pe regele seleueid Demetrios II, care tocmai revenea în Siria după zece ani de captivitate la părţi: Demetrios era ginerele său, deoarece el luase în căsătorie pe Cleopatra Thea, fiica Cleopatrei II şi a lui Filometor, care de altfel nu vedea cu ochi buni reapariţia soţului său. Demetrios, atras de perspectivă de a fi încoronat rege al Egiptului, încearcă, dar nu poate forţa porţile Deltei. Cleopatra II scapă atunci din Alexandria pe mare pentru a ajunge în Siria, luându-şi comorile cu ea. Oraşul asediat nu se predă decât la mai multe luni de la fuga reginei. Ptolemeu VIII se poartă foarte aspru cu rebelii. Cum populaţia greacă o sprijinise pe Cleopatra, e* o pedepseşte sever, interzicându-i asociaţiile, atât de numeroase, în care grecii se grupau, confiscându-le averile sau obligându-i să-şi moatf la „vânzare proprietăţile, în plus, regele anifestă faţă de eruditi şi savanţi o neîncre – re care-i determină pe mulţi dintre ei să-şi mea-Seablă ra pentru a merge oriunde în Iu-arătareaucă; Această severitate faţă de ei se $ *°5 în 145 D îndoială de la începutul domniei esigur, e surprinzător să vezi un suveran spin gate

Interesat de creaţiile; at, intelig – J, unor Memorii bosi această! pe scopul său de a-i

*

I se Everge, v oficial de y ptolemeu VIU

scape pricepe să ios n, nas.

Fyscon primeşte lasă pe fiul în lui pe 6

etnos moare în Q

cu soţia sa F timp ce-l ia Alexandria, în K t inutil să i

H, A Fyscon şi ac îşi d pen miterea participaseră la tulburări. Felahii, care n oricina nesiguranţei îşi părăsiseră satelei Dâniântul, sunt determinaţi să revină la capie loracest fenomen social al părăsirii ogoa-elor de către ţărani temându-se de fisc sau fsoititi de lâuiărie luase proporţii şi nu va înceta – să pustiască valea Nilului; este ceea ce se cheamă mişcarea „părăsirii" sau a „retraierii" în greacă anahoresis, şi cei care participau' la ea sunt anahoretes (termenul nu va semnifica decât mult mai târziu pe cei care se retrag în pustiu), în afara amnistiei, diferite privilegii fiscale sunt acordate sau recunoscute grecilor de la ţară, unde se pare că proprietarii funciari de origine greacă, îndeosebi foştii soldaţi, se înmulţiseră. Şi alte categorii de populaţie beneficiază de mărinimia puterii regale: soldaţii băştinaşi şi clerul egiptean; acesta din urmă, care este onorat de Lagizi din timpul domniei lui Filopator, rămâne obiectul unei atenţii cu totul deosebite, în sfârşit, pentru a satisface plângerea generală privind starea catastrofală a agriculturii şi mizeria ţărănimii, el anulează datoriile restante pentru ca munca să fie reluată pe baze sănătoase. Prin intermediul hotărârilor regale de acest gen, pe care le pun în lumină petiţiunile şi cererile adresate puterii centrale, se întrevede cât de apăsătoare putea fi tirania administraţiei locale şi, Până la un punct, insuportabilă pentru ţăranul egiptean. Este reversul strălucitului decor re impresionase atât de mult, cu câţiva ani n urmă, pe tovarăşii lui Scipio Aemilianus. mediile pe care Ptolemeu VIII încearcă să le aducă răului de care suferea Egiptul ar fi na h Un efect durabil doar dacă autoritatea molaf Tirt? restabilita (cu ce preţ!) de suveranul nic: ei trâneţe ar fi izbutit să păstreze trai... Dar. Cltatea, luciditatea şi prestigiul său. Politicpnliart ar fi fost cautttfte prOpriu. zis î07 îi =

Ptolemeu Fyscon, otrava certula care viciile sale contribuiseră atât de mult, avea să-şi continue acţiune-distructivă după un scurt şi înşelător răg-Când, în 116, Ptolemeu VIII Ever getes II pysi con se stinge, după cei 54 de ani ai unei dorru nii bogate în răsturnări miraculoase ale sorţii" cel care, în ciuda cruzimii sale sadice, avea stofa unui mare rege, lăsa în urma lui un Egipt istovit şi monarhia zdruncinată. Ele nu-şi vor mai reveni până la cucerirea străină.

Capitolul V

AGONIA LUMII ELENISTICE

Ridicarea lui Mitridate Eupător în fruntea regatului Pontului în 121 – 120 coincide aproape cu moartea ultimului mare suveran lagid, Ptolemeu VIII Evergetes II Fyscon, în 116. Hazardul potriveşte aici bine lucrurile, pentru că personalitatea regelui Pontului şi activitatea sa neobosită vor domina istoria Orientului gree între sfârşitul secolului II şi anii 64 – 63, când survin în acelaşi timp moartea lui Mitridate şi dispariţia Imperiului seleucid, transformat în provincia romană Siria, în descompunerea finală a structurilor politice instituite în Asia prin moştenirea lui Alexandru, iniţiativele lui Mitridate marchează etapele succesive şi rapide ale agoniei unei lumi. Pentru a răspunde acestui lucru Roma va trebui să-şi lărgească treptat câmpul responsabilităţilor directe şi indirecte în această regiune, în ciuda dificultăţilor şi tulburărilor pe care le întâmpină republica în Occident. După care, într-un scurt răstimp, singurul mare regat elenistic încă în viaţă, cel izlW va dispărea la rândul lui şi ordinea a stabili de-acum în întregul Orient ft-Dacă această întorsătură are momentul când, după bătălia de la 11: – e.n., triumful lui Octavian va ea acestei monarhii universale Principatul, este desigur semnul că

Actium Permit o perioadă a istoriei s-a încheiat şi că începe o alta.

Dinastia Seleucizilor se distruge ea singură prin certurile de familie care din 114 – 113 pânân 83, adică timp de treizeci de ani, nu încetează să macine ceea ce mai rămăsese din regatul Siriei. Ar fi inutil şi plictisitor să încercăm urmărirea evenimentelor în amănunt Ele opun mai întâi pe Antioh VIII (care înlăturase, cu ajutorul regelui lagid, pe uzurpatorul Zabinas în 123) şi pe fratele său vitreg, Antioh IX, fiul

aceleiaşi mame, Cleopatra Thea, şi al lui Antioh VII. Conflictul Izbucneşte în i 14 – 113 şi durează până la asasinarea lui Antioh VIII în 96. Antioh IX avea să piară anul următor sub loviturile unuia din fiii lui – Antioh VIII, Seleucos VI, el însuşi înlăturat curând de fiul victimei sale, Antioh X. Acesta din urmă îşi dispută apoi puterea eu fiii supravieţuitori ai lui Antioh VIII. Stabiliţi fie în Cilicia fie în Antiohia vsau la Damasc, unul dispare sub loviturile părţilor, ce ameninţau întruna frontierele orientale ale regatului, un altul este nimicit de arabii nabateeni care ocupă Damascul, alţii pier în luptele intestine, ultimul de moarte naturală. Antioh X lăsase un fiu, Filip II, care este îndepărtat ele la tron de locuitorii Antiohiei, istoviţi de aceste neîntrerupte conflicte familiale. Ei caută de altfel un protector mai puţin provizoriu şi-l gî şese în Armenia, în persoana regelui Tigranes care, de la urcarea sa pe tron, în 95, îşi sP°” râse considerabil statul în defavoarea părţilor în Mesopotamia Superioară, astfel încât armenii ajung vecinii Siriei. Lui i se predă Antipni în 83. Această dominaţie asigură regiunii ucalm relativ timp de 15 ani, nu fără nurm. roase incidente locale în care intervin: evieconstituiţi în regat independent din 103, s fiul lui Ioan Hyrcan, Alexandru lanai; arai nabateeni, organizaţi într-un stat monarhic Jl0

capitala la Petra din secolul II; diferiţi dina.

caii foarte puţin cunoscuţi; în sfârşit, câteva Plăţi greceşti, ca Seleucia din Pieria, Ptoleaâs-Ake, sau Tripolis, care caută să-şi afirme fi diferite feluri autonomia, îndeosebi bătând monedă. Complexitatea acestor conflicte, care le prelungesc pe cele pe care le iscase anarhia Interioară, arată descompunerea internă a statului seleucid.

Nici regatul lagid nu era într-o situaţie mai bună. Şi aici certurile de familie, permanente în cadrul dinastiei, continuau cu înverşunare, nu fără implicaţii în cele ale Seleucizilor în urma căsătoriilor între fiicele lui Ptolemeu VIII (în număr de 3, toate numite Cleopatra şi deosebite între ele prin epitete) cu principi sirieni: una din ele, Cleopatra Selene, după ce l-a avut soţ pe fratele ei mai mare Ptolemeu IX, se căsătoreşte pe rând cu trei monarhi efemeri ai Siriei, înainte de a fi capturată de Tigranes şi de a pieri asasinată în Mesopotamia! La moartea lui Ptolemeu VIII Fyscon, în 116, nepoata şi soţia sa Cleopatra

III şi cei doi fii ai acesteia, Ptolemeu IX Soter şi Ptolemeu X Alexandru, îşi dispută puterea, mama sprijinindu-l pe mezin care, cu toate acestea, o asasinează în 101. Cei doi fraţi domnesc paralel, unul în Egipt, celălalt în Cipru, schimbându-şi posesiunile între ei de mai multe ori în funcţie de raportul de forţe, până când Ptolemeu IX ajunge singurul stăpân în 88, fratele său fiind în cele din urmă învins şi ojttorât. Dar, între timp, un bastard al Iţii Fyseon, Ptolemeu Apion, care primise drept la moartea tatălui său, guvernarea ad°Ptă titlul de re: moare şi el lăsând moştenire prin testament, poexem Plului părintesc, stăpânirile sale poi roman, în timp ce cetăţile din Cire-l... Sunt proclamate libere împreună cu narh°? lor, Astfel scăpa de sub controlul mol de° importantă posesiune din Li-pros Peră ca-e, de la cucerirea biar>, e Ptolemeu I Soter, îşi câştigase în mai multe rânrduri independenţa, timp de 5 o de ani prin Magas, apoi în timpul domniei lui Fyscon şi, în sfârşit, cu cea a lui Apion, şi a cărei poziţie, chiar în sânul statului lagid, a fost întotdeauna privilegiată. Senatul, informat de acest lucru, confirmă libertatea cetăţilor greceşti din Libia – Cirene, Ptolema is, Ar-sinoe (fostă Tauheira) şi Berenice (fostă Eu-hesperides); el acceptă să perceapă veniturile proprietăţilor regale, dar nu instituie imediat o administraţie directă. Astfel că, atunci când locuitorii Cirenei au nevoie, în 87 – 86, de ajutor pentru a-şi restabili instituţiile pe care tulburările interne le deterioraseră grav, ei trebuie să apeleze nu la un reprezentant permanent al Romei, ci la un locotenent al lui Sylla, aflat în misiune provizorie în regiune, Lucullus, care-i ajută inspirându-se din acţiunile similare ale lui Platon. Astfel, printr-o evoluţie neobişnuită a lucrurilor, cele mai tradiţionale cetăţi greceşti se adresează de-acum autorităţii romane ca unui arbitru firesc al destinului lor. În 74, în împrejurări puţin cunoscute, senatul hotărăşte crearea unei provincii romane în Cirenaica, numind în fruntea ei ca guvernator, de altfel de rang modest, un simplu quaestor.

Dinastia regilor Pontului, deşi de origine persană, era profund elenizată. Ea anexase cetăţi greceşti, ca Amisos, „frumoasa fiică a Atenei”, şi Sinope, care îi servea de capitala, iar suveranii adoptă cu plăcere în titulatura lor epitete greceşti similare celor ale altor suverani elenistici: Mitridate IV, la mijlocul secolului II se proclamă

Filopator Filadelfos-Mitridate V este numit Evergetes. Aceşti suverani îşi organizează, cu ajutorul SUPu-lvgreci, posesiunile, armata, marina. Când! „tridate V moare în 121 – 120, victimă a unatentat, fiul şi succesorul său, Mitridate avea numai 11 ani. Mândru de sângele's el ia titlul de Eupător, „născut dintr-un nhil «Ambiţios, fără scrupule (ca majoritatea Riveranilor acestei epoci), el îndepărtează pet se poate pe cei care îl stânjenesc: mama, «noi fratele său Hrestos. În 111, când împlineşte 21 de ani, se află singur la domnie. Istoriografia elenistică, cum arată Trogus Pom-oeius (rezumat de Iustin) şi Plutarh, a adunat cu plăcere afirmaţii, evident apocrife, dar totuşi semnificative, potrivit cărora tânărul rege era predestinat unui destin excepţional, felurite semne cereşti salutând naşterea sa, între altele apariţia unui nou astru pe bolta cerească. S-a încercat să se vadă în aceste minuni o referinţă la vechile credinţe iraniene. Se ţintea desigur departe, de vreme ce grija de a releva semne miraculoase amintind cariera excepţională a suveranilor este constantă în istoria monarhiilor elenistice, de la Alexandru cel Mare la Cezar şi la August. Imaginaţia grecilor nu avea nevoie de ajutorul tradiţiilor orientale pentru a conferi interes manifestărilor divinităţii atente cu soarta oamenilor de vază şi a regilor. Faptul că oracolele au vorbit anunţând că Mitridate va juca un rol de prim plan în Orientul grec este pur şi simplu dovada că contemporanii capătă conştiinţa acestui rol şi-l consideră pe Mitridate drept ceea ce era într-adevăr – ultimul dintre marii monarhi elenistici.

Sprijinindu-se pe statul Pont, care se învecinează cu Marea Neagră în partea orientală a coastei anatoliene, cu Armenia la est, Capa «ocia la sud, Paflagonia la vest, şi, între aceste ultime două regiuni, având hotar comun cu galaţii, Mitridate dispunea de o bază destul este1SUra Pentru scopurile pe care le urmărea: „o zonă la care se ajunge greu, cu excepţia „care avea totuşi legături cu lumea mult – toată col oniilor ioniene stabilite de Pentru? al Ol° Tărâm de leSende. desigur, oraşul TH milul râu de coastă Termodon şi 113 diţii fo';! miblyra fuseseră, potrivit unei traoarte vechi, teatrul bătăliei în care s-au

P0 N T U L E U XIN (MAREA

Fig. 7. Cetăţi şi state elenistice în jurul Mării Negre înfruntat

eroii greci conduşi de Herakles cu amazoanele reginei Antiope; în plus, Colhida, cu regatul lui Aietes şi vestitul mit al Lânii de aur, este foarte aproape de Pont, la extremitatea Mării Negre. Dar în acelaşi timp ţară legată de istoria mai recentă, pentru că exact în estul regatului Pont, în apropierea Trapezuntului, Xenofon şi supravieţuitorii celor zece mii ajung în anul 400 la mare (Ta-lasal talasa!) după lungul lor marş pe valea Tigrului şi în munţii Armeniei, S-a văzut că strămoşii lui Mitridate Eupător, Farnaces I şi Mitridate V mai ales, şi-au îndeplinit rolul în conflictele politice şi militare ce-au măcinat Anatolia în secolul II, Relaţii de prietenie se stabilesc cu Capadocia, al cărei rege se căsătorise cu 6 fiică a lui Mitridate V, şi cu? a; flagonia. Pe de altă parte, Farnaces I caută să pună mâna pe unele colonii greceşti de din-Olo de Marea Neagră, în Crimeea, precum Chersonesul, sau de pe coasta tracă (Bulgaria ctuală), ca Mesambria. Deşi n-a ajuns până acolo, a legat cu aceste cetăţi îndepărtate relaţii al căror ecou apare la Polibiu şi în documentele epigrafice. Aceste relaţii îi oferă lui Mitridate prilejul de a-şi extinde imperiul, într-o direcţie unde nu risca să se ciocnească direct cu interesele Romei: mai mult, dacă se dă crezare inscripţiei din Chersones care transcrie tratatul dintre acest oraş şi Farnaces, Roma acceptă să intervină drept garant al acestei înţelegeri şi prietenii.

Iniţiativa vine din partea cetăţilor greceşti din sudul Rusiei. Ele erau supuse unei puternice presiuni a populaţiilor scite şi sarmate care ocupau interiorul acestei regiuni. Olbia, importantă colonie stabilită de secole pe estuarul fluviului Hypanis (Bug), învecinându-se cu estuarul lui Borystene (Nipru), fusese nevoită să se supună unui principe scit din Crimeea vecină, care se sprijinea şi el pe triburi sarmate. Acelaşi dinast indigen ameninţa cetatea Chersones, în sudul Crimeii (nu departe de Sevas-topol), şi vechiul stat grec care ocupa malurile Bosporului cimerian (strâmtoarea Kerci), cu capitala la Panticapaion. Chersonesul şi di-nastul din Bosporul cimerian se îndreaptă tot spre Mitridate, având în vedere vechea alianţă care-i unea şi interesul pe care strămoşii lut îl purtaseră ţării lor. Regele Pontului răspunde la apelul lor trimiţându-le un corp expediţie-nar de 6.000 de mercenari greci comandaţi de un strateg originar din Sinope, Diofantos. Acesta, în câteva campanii purtate, probabil, între UN şi 107,

obţine succese remarcabile, eliberând oraşele ameninţate, ocupând cea mai mare parte a Crimeii, inclusiv Bosporul cimerian, şi ajungând pe continent până la Oloia; el aducea astfel întreaga regiune sub au? ornatea lui Mitridate. Pontul se găsea deci

Ws p™? ăţit CU° n°Un Provincie, Pe cealaltă coastă Mani Negre, cu centrul administrativ stabilit la Panticapaion (Kerci), în regiunea pe care grecii o numeau Chersonesul tauric (Crimeea). Ea furniza, datorită pământurilor mănoase ale câmpiei ruse din apropiere, grâne în mari cantităţi, argint, şi, ceea ce nu era cel mai puţin important pentru Mitridate, soldaţi. Descoperirile de monede în aşezările Olbia, Chersones şi Bosporul cimerian confirmă stabilirea unor strânse legături economice cu posesiunile anatoliene ale lui Mitridate. Această primă realizare a tânărului rege îi sporea deci simţitor mijloacele de acţiune. El se străduie să le desfăşoare şi mai mult în Marea Neagră, atât spre est, unde se întinde spre Trapezunt (Trebizonda) şi până-n Colhida, cât şi spre vest, unde, amintindu-şi de ambiţiile lui Farnaces vizând oraşele greceşti de pe coasta tracă, ameninţate de barbarii din câmpiile dunărene, se pare că a stabilit un fel de protectorat asupra cetăţii A Polonia Pontică, ce se temea să nu aibă soarta vecinei sale din nord, Istros (în Dobrogea, la sudul gurilor Dunării), care cedase atacurilor populaţiilor vecine. Astfel, de jur-împrejurul Mării Negre, Mitridate apărea, în ultimii ani ai secolului II, ca bastionul suprem al elenismului împotriva pericolelor ce veneau din interiorul continentului. Este clar că acest dinast cu nume iranian trecea de fapt ca rege grec: iată de ce el este considerat cu uşurinţă de grecii din Asia Mică şi din vechea Grecie ca eliberatorul lor în comparaţie cu Roma cuceritoare.

Etapa următoare a planurilor lui Mitridate constă evident în pregătirea conflictului inevitabil cu Roma prin cucerirea în Anatolia a unor poziţii favorabile în jurul regatului Pont. O călătorie pe care regele o întreprinde în taină în provincia romană Asia îl convinge că dominaţia romană a stârnit aici o împotrivire generală şi că ar putea izbucni o răscoala dacă vreun atacant îndrăzneţ ar face să se ivească prilejul, într-adevăr, sistemul fiscal pe care republica îl introdusese în provincie era deosebit de apăsător: perceperea impozitului (o dijmă

care afecta întreg teritoriul, inclusiv cel al oraşelor greceşti, până atunci scutite de fiscalitatea impusă de Atalizi) era încredinţată publicanilor, care, cu complicitatea interesată a guvernatorilor, supuneau ţara unei severe exploatări. Când magistraţi cinstiţi, ca proconsulul Q. Mucius Scaevola şi legatul său P. Rutilius Rufus încearcă în 93 să intervină, un proces intentat la momentul potrivit împotriva lor la Roma, în faţa tribunalelor net favorabile publicanilor care exploatau provinciile, a determinat îndepărtarea lor. Dându-şi seama de această situaţie încordată, Mitridate încearcă să profite de ea. Printr-o serie de operaţiuni militare complicate, el anexează noi teritorii împărţind Paflagonia cu regele Nicomedes III al Bitiniei şi încheie o alianţă cu Tigranes, regele Armeniei, dându-i fiica în căsătorie, întâmpină totodată mari dificultăţi în Capadocia, unde propria sa fiică, Laodice, nu vrea să intre în jocul său: mai multe încercări de a supune acest regat Pontului eşuează în urma intervenţiilor romane (una din ele este încredinţată lui Sylla, care venea pentru prima dată în Orient) şi eşecul s-a repetat când, la moartea lui Nicomedes III, Mitridate încearcă fără succes să impună candidatul său în fruntea Bitiniei. Noul suveran al acestui regat, Nicomedes IV, este îndemnat de Roma să invadeze Paflagonia pontică. Acest atac declanşează războiul din primăvara lui 88.

Mitridate s-a pregătit cu grijă pentru această înfruntare: el dispunea, se spune, de 300.000 de oameni, de 130 de care, de o flotă de 300 de vase. Învingând rapid trupele lui Nicomedes IV, înfruntă succesiv cele două corpuri de armată romane pe care i le opuneau guvernatorul provinciei şi şeful misiunii trimise de senat pentru a reglementa conflictele din Anatolia, M-Aquilius. Primul se refugiază la Rodos, al doilea în insula Lesbos: unde este prins şi supus supliciului. Bitinia şi provincia Asia erau în întregime ocupate de Mitridate, întâmpinat aproape peste tot de cetăţile greceşti ca salvatorul Asiei. Pentru a marca ruptura definitivă cu Roma, regele, stabilit la Efes, în Ionia, hotărăşte să dea o mare lovitură: după ce şi-a pregătit cu grijă operaţiunea, el pune să fie masacraţi în aceeaşi noapte toţi italicii stabiliţi în Asia, în jur de 80.000 de persoane. Acest măcel, la care a participat toată populaţia, pecetlui a între Mitridate şi noii săi protejaţi

o complicitate în crimă care-i interzicea orice împăcare cu Roma. În plus, dispariţia acestor negustori sau bancheri străini aducea, gratie jafului averilor lor, o bogată pradă de război care permite regelui să scutească provincia de orice contribuţie timp de cinci ani. Sunt luate măsuri sociale pentru a alătura noului stăpân păturile populare cele mai sărace: eliberarea sclavilor, abrogarea datoriilor. Pentru a-şi organiza vastele posesiuni, Mitridate foloseşte, ca Alexandru odinioară, sistemul administrativ al satrapiilor. Prosperitatea materială a noului imperiu se tradxice prin emiterea unei frumoase monede de aur, ce purta imaginea eroică a suveranului, vizibil inspirată de tetradrahmele bătute în vremea lui Alexandru, în noua capitală, stabilita la Pergam, regele caută să se înconjoare de greci, scriitori sau artişti, după moda suveranilor elenistici. Existau temeiuri să se creadă că, datorită acestui comandant întreprinzător siprestigios, renăştea în Asia statul grec al

Atalizilor.

Pe mare, flota Pontului forţează Strâmtorile şi pătrunde în Marea Egee. Doar Rodosul, bine aparat de întăriturile sale solide şi de flota, rezistă victorios. Mitridate se aliază cu flotileipiraţilor, care se înmulţesc considerabil în M? – diterana orientală la sfârşitul secolului II şi ale căror baze principale se aflau în Creta şi m» 1 ales pe coasta Anatoliei, în golfurile bine ada-postite şi greu accesibile dinspre uscat pe care le oferea Cilicia, în nordul Ciprului. Aceste escadre străbăteau Marea Egee, coastele Greciei şi ajungeau până în Libia; ele atacau aici chiar cetăţi de coastă, precum Berenice în Cirenaica (Benghazi), unde o inscripţie recent descoperită menţionează ravagiile lor ia scurt timp după moartea lui Ptolemeu Apion (96). Prăzile permiteau, între altele, aprovizionarea din abundenţă cu sclavi a pieţelor prospere precum cea de la Deâos. Roma încearcă, în 102, să reprime o activitate atât de dăunătoare comerţului maritim, dar fără succes trainic, aşa cum se va dovedi ineficient, câţiva ani mai târziu, îndemnul adresat monarhilor lagi/i şi seleucizi de a participa la această represiune, deşi textul fusese gravat la Delfi. Iii rest insulele greceşti au de suferit raiduri ale flotei pontice: Delos e jefuit, în timp ce italicii, numeroşi în insulă, sunt masacraţi până la ultimul, în schimb, insula Cos cade fără rezistenţă şi

Mitridate ia prizonieri aici trei tineri principi lagizi, printre care viitorul Ptolemeu XI şi viitorul Ptolemeu XIII. El îi primeşte la curte şi îi logodeşte cu principese din familia sa, manifestându-şi astfel clar ambiţia de a face din regatul Pontului egalul celor mai mari monarhii elenistice.

Tot în acest an, 88, trupele lui Mitridate trec-Strâmtorile pentru a pătrunde în Europa, ocupând pe rând Tracia, provincia romană Macedonia, Tesalia, obţinând alierea Atenei, ridicată de filosoful Aristion, a Beoţiei „a Ahaiei şi a Laconiei. Şi aici Mitridate apărea ca salvatorul elenismului pe care-l eliberează de sub asuprirea romană. Se părea că pe cele două coaste ale Mării Egee era pe cale să renască un stat comparabil cu ceea ce a fost imperiul Lui Lisimah, controlând totodată Asia Mică, Drăcia, Macedonia şi Grecia propriu-zisă.

Iuţeala acestor succese ia Roma prin surprindere, cu atât mai mult cu cât republica 119 r-versa° cri/ă serioasă, cea a războiului numit social, în care se confruntă cu opoziţia unora dintre cetăţile italice vecine, şi ale cărui ultime tulburări nu fuseseră încă potolite, în plus, diviziunile între partidul popular, condus de Marius şi de prietenii săi, şi partidul senatorial nu uşurau deloc hotărârile senatului. Ştirile din Asia stârnesc o panică financiară şi consulul Sylla, sprijinit de senat, după ei-teva măsuri de ordine internă, pleacă spre Orient, însărcinat eu conducerea războiului împotriva lui Mitridate. În 87, el debarcă în Epir cu cinci legiuni! L învinge pe strategul Arhelau care comanda trupele Pontului şi vine să asedieze Atena. Oraşul rezistă luni în şir înainte de a fi cucerit cu forţa la l martie 86: deşi Sylla pretinsese „că va acorda morţilor recunoştinţa celor vii”, adică îi va cruţa pe atenienii rebeli în virtutea trecutului lor glorios, el tratează populaţia cu o severitate ce stârneşte indignarea lui Pausania, două secole şi jumătate mai târziu. Pireul este dat pradă flăcărilor, numeroase clădiri publice şi case particulare sunt jefuite. Două armate pe care Arhelau, scăpat din Atena înaintea căderii oraşului, s-a dus să le adune în Macedonia şi în Tracia, sunt pe rând învinse în Beoţia. Grecia continentală se găsea din nou, la sfârşitul lui 86, supusă autorităţii romane, în acest timp un locotenent al lui Sylla, vestitul Lucullus, făcea un turneu în Mediterana orientală, din Cirenaica în

Cipru, trecând prin Egipt şi Siria, pentru a strânge aici o flotă de război. Cu acest prilej ei îi ajută pe cireneeni să-şi refacă instituţiile. De la lagidul Ptolemeu IX, care se temea pentru fiii săi luaţi ostateci de Mitridate, Lucullus nu obţine niciun sprijin. Dar el găseşte nave destule pentru a constitui o escadră care, cu ajutorul vaselor rodiene, va acţiona în Marea Egee.

În Asia, unde rămăsese Mitridate, lăsându-l pe Arhelau să conducă operaţiunile militare în Europa, regele întâmpină dificultăţi. Pretenţiile sale, atunci când cerea bani, soldaţi, nave pentru a purta războiul, păreau apăsătoare cetaţilor greceşti, obişnuite să fie tratate cu mai multă consideraţie de către deţinătorii succesivi ai puterii. Locuitorii Chiosului, prea puţin supuşi, sunt deportaţi în Colhida (unde de altfel ei nu ajung, oprindu-se în drum la Heracleea Pontica); cei ai Efesului se revoltă, atrăgându-şi o aspră represiune; galaţii înşişi se ridică împotriva asupririi pe care o îndurau. Simţind că Anatolia era pe punctul să-i scape, Mi-tridate, aplicând cu severitate măsuri de constrângere, se hotărăşte să poarte negocieri, cu atât mai mult cu cât o a doua armată romană, comandată de un duşman politic al lui Sylla, traversase Macedonia şi Tracia şi înainta dincolo de Strâmtori, în Bitinia, la începutul anului 85. Nicodemia, capitala Bitiniei, apoi Pergamul cad sub stăpânire romană. Optând, dintre cei doi adversari, pentru Sylla, regele Pontului, care era cât pe-aci să fie luat ostatec lângă gura de vărsare a Caicului, încheie la Dardanos, în Troada, o pace care semăna mai degrabă cu o capitulare: el părăsea cuceririle recente, provincia Asia, Bitinia, Capadocia, plătea o despăgubire de război foarte mare, preda 70 de vase. Sylla promitea să cruţe cetăţile greceşti care-l primiseră favorabil pe Mit ridate. Această pace consacra triumful lui Sylla, al cărui interes era îndreptat într-o măsură mult mai mare, e adevărat, spre treburile politice din Italia decât spre instaurarea ordinii în Orient. De asemenea, el visa, înainte de toate, să tragă profituri financiare din teritoriile recucerite. La Efes, el rosteşte condamnări severe; răsplăteşte, în schimb, cele câteva cetăţi care s-au arătat credincioase Romei, precum Rodosul, şi le pedepseşte pe celelalte, în ciuda făgăduielilor, lipsindu-le de independenţă. Locuitorii Chiosului, care-şi recâştigaseră insula, sunt cruţaţi, ţinându-se cont de

faptul că fuseseră deportaţi. O contribuţie uriaşă (20.000 de talanţi) este impusă Asiei, în 84, Sylla revine în Grecia, unde petrece câteva luni pentru a prăda, Printre altele, manuscrise (îndeosebi cele ale lui Aristotel) şi opere de artă, înainte de a porni, cu comorile sale şi armata călită şi devotată conducătorului ei trup şi suflet, spre Italia şi Roma, unde îl aştepta o nouă sarcină a cărei îndeplinire îi va fi înlesnită de victoriile din Orient, în timp ce Mitridate, retras în regatul sân din Pont, îşi refăcea forţele, noul guvernator al provinciei Asia, L. Licinius Murena, însoţit de fiul său, în apărarea căruia Cicero avea să rostească mai târziu un vestit discurs, declanşează în trei rânduri operaţiuni ofensive împotriva Pontului, din 83 în 8 i. Pretextul acestor campanii (care se numesc al doilea război mitridatic) era Capadocia pe care, potrivit lui Murena, Mitridate n-o evacuase complet. Sylla potoleşte conflictul şi preocupările romane se întorc mai ales spre lupta împotriva piraţilor, care apărea ca o necesitate absolută. Pentru a-i învinge în largul mării şi a-i urmări apoi până în ascunzişurile lor, trebuiau îndeplinite două condiţii: să ocupe şi. să controleze îndeaproape regiunile de coastă unde îşi aveau bazele, să organizeze lupta pe mare în cadrul unui comandament unic, autorizat să intervină în orice loc. Acesta e obiectivul celor două serii de măsuri, al căror succes nu vine imediat. Diferite operaţiuni militare sunt purtate în interiorul Anatoliei meridionale, în legătură cu crearea provinciei romane Ci-licia (a cărei dată n-a fost stabilită cu siguranţă, unii plasând-o în 80, alţii în 100). Pe de altă parte, şi pentru prima dată în istoria Romei, un comandament extraordinar, cu atribuţii nelimitate (imperium infinitum), era creat în Mediterana în beneficiul unui conducător unic, care putea acţiona pe toate coastele provinciei (74). Primul deţinător este un om mediocru, M. Antonius, tatăl viitorului triumvir Marc Antonius şi fiul unui orator distins care condusese deja, în 102, o campanie maritima împotriva piraţilor. M. Antonius este învins şi făcut prizonier ele corsarii cretani şi moare puţin mai târziu (71). Îndrăzneala piraţilor sporeşte: ei atacă şi jefuiesc insula Delos, pe care Svlla o înapoiase atenienilor. Atacul, în 69, la mai puţin de 20 de ani după cel pe care îl îndurase din partea lui Mitridate în 88, este fatal acestui port comercial care a fost timp de un secol principalul centru al

Cicladelor şi care nu se mai ridică niciodată cu adevărat din ruină, în zadar legatul roman Triarius încearcă să refacă micuţa cetate şi s-o aducă în stare de apărare înălţând fortificaţii improvizate ale căror urme pot fi recunoscute şi astăzi, O populaţie răzleaţă supravieţuieşte în condiţii jalnice în mijlocul vestigiilor prosperităţii dispărute şi a sanctuarelor pustiite. Poeţii vor evoca de-acum tristul destin al vechii glorii a Cicladelor, al insulei lui Apolo devenită pustie după ce a primit atâtea panegirice, al vestitului Delos ajuns acum adelos, adică „invizibil”, „obscur”, potrivit unui calambur specific gustului tradiţional al grecilor pentru jocuri de cuvinte. Decăderea unuia din marile centre ale religiei greeeşti, devenit în acelaşi timp una din principalele piele de schimb ale epocii elenistice, arată clar că această lume se află în agonie.

Mitridate. scăpând de Murena, care fusese rechemat la Roma, nu renunţă citusi de puţin la marile sale planuri. El ia legătura cu rebelul Sertorius care. la celălalt capăt al Mediteranei, răsculase în 82 populaţiile Spaniei şi rezista victorios armatelor romane trimise împotriva lui. Sertorius îi garanta, în caz de victorie, posesiunea Bitiniei şi a Capadociei. Exista aici schiţa unei politici mondiale, asemenea celei la care visase Filip V aliindu-se cu Hanibal în 215. Dar, ca şi în cazul lui uiţi V, ea nu se concretizează prin niciun t. Războiul din Asia se aprinde curând pricin5 l Bitiniei. Regele Nicomedes IV moare 4, lăsând moştenire prin testament regatul său republicii. Senatul hotărăşte să-l tran. sforme în provincia Bitinia, dar Mitridat. e o invadează imediat şi este bine primit de populaţie, care se temea de exploatarea de care se simţea ameninţată de către publicării. Roma, contrar obiceiurilor ei, trimite pe cei doi consuli din anul respectiv în Asia – din fericire pentru aceasta – căci unul din ei se dovedeşte inferior misiunii sale; dar celălalt era Lucullus, fostul locotenent – al lui Syila, om cu experienţă şi hotărât. Cu ajutorul legiunilor din Cilicia, care luptaseră împotriva părţilor, ei restabileşte situaţia compromisă de înfrângenle colegului său, îl obligă pe Mitridat. e să ridice asediul din faţa Cizicului, pe coasta asiatică a Propontidei (Marea Marmara), apoi îl alungă din Bitinia. El ştia, din experienţa acumulată în fruntea escadrei pe care o comandase sub Sylla, cât de importantă era

stăpânirea mării într-un astfel de conflict: face deci efortul necesar pentru a aduna o flotă şi-o învinge pe cea a lui Mitridate la Lemnos, în 72, silindu-l pe rege să părăsească Egeea şi să treacă în Marea Neagră. Luând atunci ofensiva, Lucullus atacă direct Pontul, unde poartă lupte grele şi sfârşeşte prin a ocupa regatul în întregime (71), în timp ce Mitridate găsea refugiu la regele Armeniei, Tigranes, aliatul şi ginerele său. În 70, cele două oraşe principale ale Pontului, Sinope, pe coastă, şi Amaseia, în interior, cad unul după altul în mâinile lui Lucullus, care propune senatului să organizeze ţara într-o nouă provincie romană. La nordul Pontului Euxin, posesiunile lui Mitridate din Crimeea, pe care regele le încredinţase unuia din fiii săi, îi scapă şi ele, acest fiu negociind direct cu Lucullus pentru a i se confirma guvernarea la Panticapaion. Al treilea război mitridatic se încheie printr-un succes deplin, al Romei, datorită talentului militar <* lui Lucullus, rare se afla atunci, provizoriu. În fruntea celor patru provincii ale Asiei Miei – Pontul, Bitinia, Asia şi Cilicia – uncie – nistraţia sa plină de umanitate şi bunăvoinţă, atentă să protejeze populaţiile împotriva lăcomiei publicanilor romani, îi aduc simpatia locuitorilor, în acest timp fratele lui Lucullus, care guverna provincia Macedonia, purta campanii împotriva tracilor de-a lungul câmpiilor Bulgariei până la Dunăre, pe care trupele romane o ating pentru prima dată, şi înainta în Dobrogea, pe malul occidental al Mării Negre, unde aducea sub stăpânirea Romei cetăţile greceşti din regiune, cu care regii Pontului întreţinuseră înainte relaţii privilegiate. Fără îndoială, fostele colonii rămâneau teoretic libere, aşa cum, după victoria lui Lucullus, fuseseră proclamate libere cetăţile greceşti din Pont luate de la Mitridate, Sinope şi Amisos. Dar această libertate, ca şi în cazul cetăţilor din Asia Mică rămase teoretic independente, nu era decât o autonomie de ochii lumii, care nu acţiona decât în cadrul unor limite fixate de interesele republicii.

Preocupat să încheie, o dată pentru totdeauna, cu acţiunile lui Mitridate, Lucullus îi cere lui Tigranes să-i predea pe socrul său, La refuzul regelui Armeniei, romanul iniţiază în 69 operaţiuni militare împotriva lui, îl învinge chiar în inima posesiunilor sale, în Mesopotamia superioară, nu departe de capitală, Tigranocerta, care este cucerită de trupele romane. Victoria dădea o lovitură de moarte

edificiului politic recent clădit de Tigranes care, de mai bine de 15 ani, înglobase rămăşiţele Imperiului seleucid. Siria îi scăpa şi era înapoiată, pentru o scurtă perioadă de timp, unui supravieţuitor al Seleucizilor, Antioh XIII, ultimul?! efemerul monarh al dinastiei. Un mic regat, Comagene, cu capitala la Samosata, pe Eufratul de Sus, se număra printre principatele ai carpr suverani ţineau să-şi manifeste bunăvoinţa lată de Roma: regele său Antioh I, care adop-ase în titulatură cele două epitete de Roma-Fiioeien vine să-l salate pe Lucullus, tt A

A «? st dinast a lăsat pe muntele Neînrud Dagh, în lanţul Anti-Taurus, un ansamblu uimitor de monumente, într-un sanctuar unde se ridicau statuile colosale ale zeilor greci şi ale regelui însuşi: mărturii impresionante ale eleni/arii profunde a acestui mic stat izolat din interior, situat între munţi şi cursul superior al Eufratului.

În anul următor, în 68, Lucuilus continuă războiul împotriva lui Tigranes până în Armenia, dar este silit, după noi succese, să se întoarcă la bazele sale, deoarece legiunile se arătau obosite de încercările grele pe care Io impunea această campanie. Mi (ridate, la rândul lui, se întoarce în regatul Pontului cu câţiva credincioşi şi, atrăgându-şi partizani, alungă din ţară trupele romane de ocupaţie, în 67, el îşi recucereşte regatul, în timp ce Lucuilus, pe care adversarii săi politici de la Roma şi publicanii, ale căror fraude în Asia el le împiedicase, căutau de mult timp să-l înlăture, este destituit din orice funcţie. Mitridate era salvat şi de data aceasta.

Nu pentru mult timp însă. Cel care avea să-i succeadă lui Lucuilus tocmai se impunea printr-un strălucitor succes repurtat împotriva piraţilor: era Pompei. Lui i se încredinţează printr-o lege, inspirată de adversarii lui Lucuilus, o conducere extraordinară similară cu cea creată în 74 pentru Marcus Antonius, dar pe care el avea s-o folosească cu totul altfel: întreaga Mediterană, din Spania până în Siria, îi era deschisă, cu drept de supraveghere până la cincizeci de mile în interiorul coastelor. El împarte marea în sectoare, încredinţat fiecare unei escadre bine comandate, apoi traversează Mediterană de la vest la est, pentru a merge în sfârşit să-i atace pe piraţi în principalele lor ascunzişuri din Cilicia, unde îi nimiceşte. El

oferă cu abilitate supravieţuitorilor acestor bande posibilitatea de a reveni la o viaţă cinstită cu condiţia să meargă să repopuleze anumite cetăţi, îndeosebi în Cilicia, rămase pustii în urma luptelor recente. Acesta era omul cărliia legea Manilia, sprijinită de un discurs al lui Cicero, şi votată în timp ce Pompei îşi exercita conducerea maritimă în Orient, îi încredinţa în plus, clin 66, treburile Asiei Mici, Chiar în acest an, plecând din Cillcia înspre nord, Pompei reintră în stăpânirea Capa-dociei, pătrunde în Pont şi-l alungă pe Mitri-date, care de data asta se îndrepta spre Col-hida. De acolo, bătrânul rege, care avea peste 65 de ani, ajunge în Chersonesul tău tic (Crimeea) şi-şi restabileşte autoritatea, silindu-l să se sinucidă pe fiul nerecunoscător care-l trădase cu cinci ani în urmă. În acest moment el concepe un plan îndrăzneţ inspirat de campaniile lui Hanibai, plan ce viza să poarte războiul în Italia, pornind din Rusia meridională, aliindu-şi împotriva Romei populaţiile Europei centrale în cursul unei fantastice cavalcade urcând în susul Dunării până în Panonia, pentru a ieşi în câmpia Padului, în Gallia cisalpină. Plan măreţ, care rămâne în stare de proiect, vis nutrit ele un bătrân care refuza cu îndârjire să se recunoască învins, vis care va înflăcăra însă imaginaţiile chiar prin exagerarea sa, cum o mărturisesc ecourile pe care le păstrează istoricii cei mai diferiţi – Fiorus, Plutarh, Apian, Dio Cassius. Între timp, totul se năruia în jurul bătrânului monarh. Fiul său Farnaces se proclama rege în locul său şi Pompei îi recunoştea stăpânirea Bosporului cimerian. Lui Mitridate nu-i mai rămânea decât să moară: cum otrăvurile, împotriva cărora el se înarmase printr-o îndelungată obişnuinţă, nu-şi mai făceau efectul, el se lasă omorât de o lovitură de sabie dată de unul din soldaţii săi, celtul Bântuit. Să dăm cuvântul Lui Racine: „Astfel moare acest rege care, timp de 40 ani, a istovit pe toţi conducătorii de seamă ai Romei, şi care în Orient, răsturnând soarta, răzbuna cearta comună a tuturor regilor...

Era într-adevăr ultimul rege elenistic care se stinge, când încetează să bată „acea inimă neobosită, care pare că prinde puteri sub povara ce o copleşeşte”. El cedează în cele din urmă locul sorţii insolente a Romei.

Pompei nu găseşte de cuviinţă să-l urmărească pe Mitridate în

Colhida. Îi era de-ajun. s că Pontul fusese recucerit şi cel de-al patrulea război mitridatic câştigat. E! se înţelege cu părţii, cu care Lucullus semnase deja un tratat, încheie pace cu Tigranes, de acum limitat la Armenia, şi reorganizează Asia Mică: cele patru provincii romane – Pont, Bitinia, Asia şi Cilicia – acopereau cea mai mare parte a acesteia. Capadocia, condusă de un rege devotat Romei, ocupă centrul părţii orientale, cu o prelungire până dincolo de Eufratul Superior, l Un regat Galatia reunea principalii şefi de triburi galate. Anatolia elenistică avea de-acum în esenţă structura administrativă pe care-o va păstra în timpul Imperiului Roman.

Pompei îşi desăvârşeşte opera reglementând treburile Siriei. Antioh XIII, în favoarea căruia este restaurată monarhia seleucidă în 69 de Lucullus, nu poate scăpa de otrava fatală a certurilor dinastice: vărul său Filip II, îndepărtat în 83 în favoarea lui Tigranes al Armeniei, revendică regatul, pe care cei doi pretendenţi şi-l dispută, sprijiniţi de conducătorii arabi care profită de plecarea lui Tigranes pentru a-şi extinde stăpânirile în Siria. Filip pierind într-o răzmeriţă, Antioh triumfă. Pompei, care revine în Siria în 64, viza să asigure securitatea ţării, care avea p frontieră comună, pe Eufrat, cu regatul part. El consideră că Antioh XIII nu este capabil să menţină ordinea în regiunea unde domnea o Instabilitate atât de mare şi refuză să-l confirme în fruntea regatului. Antioh se duce să se refugieze la protectorul său arab, care se descotoroseşte de el omorându-l. Dinastia se stinge în aceasta aventură fără glorie şi Pompei, chiar în ace-îaşi an 64, transformă Siria în provincie romană. Astfel se încheie destinul monarhiei seleucide, ea mai înainte cel al monarhiei An tigonizilor în Macedonia, sau cel al regatelor Pergamului, Bitiniei şi Pontului, ca şi cum reducerea la provincie romană sub administraţia directă a Romei ar fi fost sfârşitul fatal al acestor state elenistice.

Constituind provincia Siria, Pompei nu uniformizează totuşi administraţia acestui teritoriu: cetăţile greceşti, care se afirmaseră treptat ca autonome, îşi păstrează privirile „iile, aşa cum o atestă monezile* lor. Evreii, dezbinaţi de o ceartă dinastică, îl obligă pe Pompei să intervină cu forţa armelor în Ierusalim: el aboleşte regatul iudeu independent nelăsând să supravieţuiască decât o organizaţie a

comunităţii evreieşti condusă de un etnarh, care este fostul rege. Arabii nabatecni din Petra trebuie să-şi răscumpere printr-o sumă de bani păstrarea independenţei. Pompei pătrunde în templul din Ierusalim, unde este surprins că nu găseşte nicio imagine divină. Acum află de moartea lui Mitridate; lăsând treburile siriene pe mâna guvernatorului noii provincii, se întoarce în Pont unde avea de îndeplinit sarcina de organizator al teritoriilor cucerite. El primeşte aici rămăşiţele pământeşti ale lui Mitridate pe care fiul său Far-naces i le trimite şi le înhumează la Sinope cu pompă regală. La sfârşitul anului 62, se întoarce în Italia după cinci ani de absenţă, pentru a primi onorurile triumfului, un triumf a cărui formulă era excepţională, pentru că se hotărâse să fie celebrat după o victorie „asupra lumii întregi”, de orice terrarum universo. Într-adevăr, Pompei îşi merită epitetul de „cel Mare”, Pompeius Magnus, sub care îl cunoaşte istoria. Desigur, el beneficiază de împrejurări favorabile, de victorii anterioare repurtate de a, de sprijinul adus de bancherii romani să-şi găsească o arie mai largă de des pentru activităţile lor bănoase; deşi care îl animau nu erau îndreptate în exclusivitate spre glorie, el era mânat totuşi atât de dorinţa de putere, cât şi de câştig. Cu toate acestea, el face dovada unor calităţi. deosebite de organizator în lupta împotriva piraţilor, ca şi în conducerea campaniilor şi în exploatarea victoriilor sale. Orientul pe care tocmai îl modelase, deşi nu era chiar universul, cum afirma imprudent formula triumfului său, reprezenta totuşi ceea ce va fi în viitor, şi până la sfârşitul Imperiului Roman – Orientul depinzând de Roma, dar vorbind greceşte şi păstrând în esenţă moştenirea elenistică în cadrul suveranităţii latine, Orientul care rămâne legat de lumea mediteraneană şi întreţine cu Qa relaţii privilegiate pe cele trei planuri – al organizării politice, al economiei şi culturii. Opera lui Pompei fixează, în esenţă, trăsăturile acestei Asii occidentale care, de ia Alexandru, trăieşte în strâns contact cu Grecia, îşi înmulţeşte schimburile cu ea, servind drept verigă de unire între elenism şi popoarele Orientului Mijlociu. Frontiera Eufratului, recunoscută de Lucullus, apoi confirmată de Pompei, stabileşte de – acu ni limita orientala a lumii clasice care, din Spania până în Siria şi în Capadocia, formează un tot, universul cultural greco-latin, ale cărui

diferite elemente ele voie, de nevoie capătă treptat conştiinţa destinului lor comun, în acest sens etapa pe care o marchează faptele de glorie ale lui Pompei, punând capăt episodului tragic ai războaielor mitridatice, apare ca hotărâtoare în istoria civilizaţiei.

Un singur sector al lumii elenistice scăpa încă de sub controlul Romei: regatul lagid, slăbit de certurile dinastice şi conflictele interne, dar încă bogat în resurse pe care i le furniza mănoasa vale a Nilului. Integrarea sa în lumea romană se face cu prilejul luptelor careopun unii altora pe ambiţioşii generali Roma*11 şi care grăbesc sfârşitul republicii: rivalităţii6 lor sunt acum motorul principal al istoriei, un „e

rolul conducător al tradiţiei greceşti nu mai este jucat decât prin intermediul unei femei, vestită, e adevărat – marea Cleopatra. Ea serveşte de legătură vie între ultimele episoade ale cuceririi.

Ptolemeu IX Soter II, rămas singurul suveran al Egiptului în 88, purta ciudata poreclă de Latyros („Năutu). Sfârşitul domniei sale, care se încheie în 80, este fără glorie, dar nu lipsit de griji: el are de reprimat în Egiptul de Sus o răscoală locală care urma numeroaselor mişcări populare de acest fel. Cu acest prilej, el distruge oraşul Teba, vechea cetate faraonică: este una din ciocnirile cele mai dure pe care le provoacă în această ţară convieţuirea grecilor cu felahii. Succesorul său, Ptolemeu XI Alexandru II, domneşte doar câteva săptămâni înainte de a pieri în timpul unei răzmeriţe. El lăsase, se crede, prin testament, regatul său, adică Egiptul şi Ciprul, poporului roman. Roma preferă, pentru moment, să nu facă uz de acest testament. Din cei doi fii ai lui Ptolemeu IX, singurii în măsură să domnească, eliberaţi din captivitatea în care fuseseră luaţi de Mitridate, cel mare, Ptolemeu XII, poreclit Auletes („Flautistul”), primeşte Egiptul, mezinul devenind regele Ciprului, potrivit unei împărţiri practicate în mai multe rânduri de predecesorii săi. Dar, în 58, demagogul Clodius impune votarea unei legi prin care Ciprul e transformat în provincie romană: insula este alipită provinciei Cilicia şi Ptole-lemeu al Ciprului se sinucide. Cât despre Auletes, el sfârşeşte prin a obţine din partea Romei, după ce împărţise cu dărnicie subsidii oamenilor influenţi, o recunoaştere de principiu-Pr populaţia Alexandriei se revoltă, îl alungă pe regele său

care ajunge în Rodos, aPoi la Roma, şi este în cele din urmă instalat în capitala sa în 55 de un locotenent al ui Pompei care guverna Siria. O trupă de 231 Qlliari Săli şi germani, comandată de un Uer roman, îi serveşte drept pază: Egiptul devenea astfel Un protectorat de facto. Aceste intervenţii politice şi militare costau foarte scump, de unde pretenţiile fiscale sporite din partea suveranului lagicl şi consecinţele obişnuite ale unor practici de acest fel: sustragerea de la impozit, părăsirea pământurilor lăsate în paragina de ţărani, nesupunerea şi tâlhăria. Dezagregarea sistemului economic egiptean se accelerează. Clerul local, considerându-se că va fi câştigat prin favoruri, primeşte imunităţi şi privilegii tot mai mari care reduc cu atât mai mult suprafaţa pământurilor productive supuse controlului statului, în deruta sa, Ptolemeu Auletes merge să caute, pentru a-şi redresa finanţele, un bancher roman pe care şi-l face ministru. Această colaborare sfârşeşte rău şi romanul trebuie să fugă la Roma după ce a fost un timp închis. Lunga domnie, ce durează până în 51, apare ca o perioadă întunecată pentru Egipt, care nu-l regretă pe Flautist, în ciuda epitetelor răsunătoare cu care îi plăcea să-şi împodobească numele: Zeul, nou Dionysos, Filopator şi Filadelfos.

Murind, el lăsa regatul talarului său fiu, Ptolemeu XIII, care nu avea decât 10 ani, cu condiţia de a se căsători cu sora sa mai mare, Cleopatra VII, o tânără de 17 ani. Puţine femei din istorie au intrat ca ea în legendă, încă din timpul vieţii propaganda lui Octavâanus o desena ca pe un monstru de desfrâu şi de perversitate, folosindu-se de frumuseţea ei seducătoare pentru a-şi atinge planurile sumbre, o orientală cu farmec tulburător care-i abate de la îndatoririle lor pe romanii incapabili să reziste farmecelor ei. Imagine sumară şi romantică ce s-a impus abuziv posterităţiicercetăm textele şi portretele, îndeosebi frumosul cap de la Cherchel provenind de la o statuie înălţată de fiica sa, Cleopatra-Selene, care se căsătoreşte cu luba II, regele Mau ret; aniei. El ne arată o faţă cu trăsături bine conturate, pline de o autoritate severă şi de °? măreţie puţin rece, cu un nas lung acvil” 1

care subliniază demnitatea naturală a expresiei şi pe care profilul din portretele monetare îl pune în mod similar în valoare.

Nimic nu aminteşte aici de farmecul unei regine curtezane, regina meretrix, cum le plăcea scriitorilor latini s-o numească. Nici orientală, nici egipteană, ea este grecoaică veritabila, inteligentă şi subtilă, vorbind mai multe limbi, inclusiv egipteană, şi al cărei farmec, pe care aventurile sale succesive îl atestă neîndoielnic, se datora mai puţin podoabelor unui corp lasciv şi artificiilor unei coafuri luxoase şi rafinate cât strălucirii şi vioiciunii privirii sau agerimii spiritului. Că ea s-a folosit de armele sale de femeie pe lângă cei a căror protecţie şi sprijin îl cerea este neîndoielnic. Că ea şi-a atins scopul atât cu Cezar – minte rece, simţuri obişnuite cu toate desfrâurile, dar inimă însufleţită de vise înflăcărate –, cât şi. cu naivul Antonius – soldat brav, uşor de sedus şi gata să se aprindă – este o dovadă că era capabilă să stârnească dragostea. Trebuia să fii Octavianus – tânăr cu simţurile potolite, cu spirit şiret, cu inima seacă – pentru a rămâne rece la farmecele ei. Nici ea, cum o arată relatarea lui Plutarh, nu era insensibilă: în relaţiile cu Cezar suportă ascendentul gloriei şi al geniului; eu Antonius – amantul şi soţul ei totodată – este o pasiune împărtăşită, mai puţin oarbă la ea decât la el, dar a căror moarte voluntară, în simplitatea ei tragică, atestă din plin profunzimea şi sinceritatea sentimentului. Dinastia Lagizilor, din rândul căreia femeile de spirit şi pasiune n-au lipsit, găseşte în cleopatra, ultimul ei reprezentant, un sfârşit demn «e. destinul său cel mai înalt.

Î Q <? n-am înaintea morţii lui Auletes, JJ»*, în Orientul Apropiat se produce un venrment grav. Romanul Crassus, unul din embru tri™viratului care, alături de Pom-u şi Cezar, conducea atunci republica, este 1* proconsul în provincia Siria şi aici se că imprudent într-un război împotriva părţilor. Aceştia aveau atunci în fruntea lor un mare suveran, Orodes. El îl înfrânge dezastruos pe Crassus, care trecuse Eufratul, într-o bătălie dată la Carrhae, în Mesopotamia. Crassus; piere în această aventură. Romanii, rămaşi la frontiera Eufratului, erau nevoiţi să renunţe pe viitor la orice înaintare: echilibrul forţelor aşa cum îl înţelesese Pompei, se afla confirmat. Dar moartea lui Crassus, lipsind triumviratul de unul din membrii săi, va avea drept consecinţă, între altele, înfruntarea directă între Cezar şi Pompei care se încheie câţiva ani mai târziu, în vara anului 48, pe

câmpul de bătaie de la Farsalos, în Tesalia, consacrând triumful lui Cezar, Pompei, fugind, îşi aminteşte că Egiptul lagid îi furnizase vasele înaintea înfrângerii sale şi că, în 55, Auletes este restabilit în regat de unul din legaţii săi. El nutreşte speranţa să găsească refugiu aici şi să restabilească situaţia în favoarea sa. Se prezintă aşadar, ia Pe4 usion, la frontiera orientală a Deltei, unde se afla tânărul Ptolemeu XIII, înconjurat de consilierii săi Potin şi Ahilas, căci Cleopatra, certată atunci cu fratele mai mic şi soţul său, fugise în Coelesiria, unde strângea o armată. La sfatul miniştrilor săi, Ptolemeu, dornic să-şi asigure bunăvoinţa învingătorului de la Far-saâos, consideră că e mai bine să-l asasineze pe Pompei după ce-i făgăduise, amăgindu-l, azilul.

Ce /ar, sosind câteva zile mai târziu la Alexandria, află cu durere şi mânie de ciudatul cadou pe care i-l făcuse Ptolemeu. Atunci el primeşte un alt dar care-i este adus ascuns într-un covor: tânăra regină în persoană, care găsise acest mijloc romantic de a ajunge fe Cezar, scăpând de urmăritorii fratelui său şi de garda romanului. Din acest moment partida pare câştigată de Cleopatra, ea bucurându-se de sprijinul lui Cezar în cearta care o opune soţului ei. Dar, stârnită de trimişii» egelui, populaţia Alexandriei se revoltă şi blo”.

chează palatul regal. Până în martie 47 durează acest război al Alexandriei. El se termină abia când o armată din Siria vine în autor pentru a-l elibera pe Cezar. Ptolemeu XIII pierind în această înfruntare, Cleopatra se căsătoreşte în curând cu al doilea frate al ei, Ptolemeu XIV. Tulburările din Alexandria’ aduseseră o pierdere ireparabilă pentru cultura antică – incendiul vestitei biblioteci, păstrător unic al operelor de literatură şi ştiinţă oreceşti. Salvaţi de răzmeriţă, Cezar şi Cleopatra fac împreună o călătorie pe Nil, până în Egiptul de Sus, care permite romanului, ca odinioară lui Scipio Aemilianus, să se convingă cu propriii ochi de întinderea şi resursele ţării. La întoarcere, Cleopatra şi noul ei soţ, Ptolemeu XIV, sunt confirmaţi în funcţiile regale şi, înainte de a părăsi Egiptul, Cezar instalează aici un corp de ocupaţie format din mai multe legiuni: sub masca menţinerii monarhiei lagide, Egiptul era de fapt transformat în posesiune personală. Puţin după plecarea sa, Cleopatra dădea naştere unui fiu, Ptolemeu Cezar, numit Cesarion, pe care tatăl sau îl va recunoaşte la

Roma în prezenţa senatului. Această naştere avea să permită reginei, atât timp cât Cezar trăia, să se simtă strâns legată de dictator.

Acesta ajunsese în Asia Mică unde fiul trădător al lui Mitridate, Farnaces, care părăsise regatul Bosporului cimerian, încerca să restabilească domeniul părintesa recucerind Pontul, în iunie 47, Cezar, sosit în grabă, punea capăt într-o singură bătălie speranţelor nemăsurate ale principelui rebel: este campania care-l face să rostească faimoasa frază Veni, vidi, vici (n-am venit, am văzut, am învins”), întors ia Roma în octombrie, el era aşteptat de Cleopatra, care avea să rămână într-una din vilele sale până la asasinarea dictatorului. Ea întreţinea aici o adevărată curte, adulată de cei care se temeau si4 linguşeau pe Ce

* i4

m timp ce acesta, între campaniile din

Africa şi Spania, desăvârşea opera de reorganizare politică şi administrativă care pregătea transformarea republicii în monarhie. Atentatul lui Brutus şi Cassius, la Idele lui Marte (15 martie 44), va întrerupe această evoluţie. Cleopatra, în mijlocul confuziei care domnea la Roma, ajunsă în curând în pragul războiului civil, se întoarce în Egipt, îl înlătură pe ştersul ei frate şi soţ, Ptolemeu XIV, şi-l asociază la domnie pe Cesarion: sub numele de Ptolemeu XV Cezar, el va fi, oficial, ultimul dintre Lagizi, dar, ca şi unchii săi, nu va juca un rol efectiv în conducerea Egiptului de care mama sa rămâne în fapt în întregime răspunzătoare. În această sarcină, ea pare să fi reuşit atât cât îi permiteau împrejurările, în ciuda a doua crize de foamete gravă, datorate nivelului scăzut al apelor Nilului, una între 50 – 48, cealaltă în 42, în ciuda deficienţelor administraţiei locale şi a inflaţiei monetare pe care o atestă documentele numismatice ce se referă la domnia sa, regina ştie să menţină ordinea Internă şi satele egiptene nu cunosc aceleaşi tulburări ca înainte. Fără îndoială acest calm trebuie atribuit grijii cu care suverana, prima dintre Lagizi care a folosit limba localnieilor, se preocupă de supuşii săi egipteni. Ea care avea motive să se plângă de populaţia greacă, atât de răzvrătită, a Alexandriei, nu neglijează să apară ca regina felahilor: ea ţine să participe, cel puţin nominal, în tradiţia vechilor faraoni, la ceremoniile religioase

propriu-zis egiptene. Adoptă în ochii preoţilor şi credincioşilor anumite ritualuri faraonice care presupuneau identificarea suveranului cu marile divinităţi locale: aşa a fost, de pildă, în momentul naşterii lui Cesarion, asimilat cu Horus şi prezentat ca fiul lui Cezar-Amon şi al Cleopatrei-Isis. Această grijă de a apărea ca suverană a întregului Egipt este mult mai pronunţată la Cleopatra decât la ceilalţi Lagi? 1 şi se explică fără îndoială în parte prin reducerea monarhiei la domeniul său egiptean, după pierderea tuturor posesiunilor exterioare. Ea ce înscrie în orice caz pe firul drept al tradiţiei stabilite de Alexandru cel Mare, succesorul Ahemenizilor.

În lunile care urmează uciderii lui Cezar, iese în evidenţă ponderea Orientului gree în cadrul lumii mediteraneene. Cei doi principali conjuraţi, Brutus şi Cassius, caută refugiu unul în Macedonia, celălalt în Siria. Şi tot în Asia ei îşi adună fonduri şi trupe, strivind sub povara contribuţiilor provinciile, oraşele libere, monarhii aliaţi. Şi, în sfârşit, în Tracia, în câmpia de la Filipi, pe Via Eg? iaţia, are loc înfruntarea decisivă între asasinii lui Cezar şi răzbunătorii săi, în octombrie 42. Când poetul Horaţiu, care lupta de partea învinşilor, aminteşte că a fost nevoit, pentru a-şi salva viaţa, să-şi părăsească în mod las scutul – relicta non bene parmiila – el are toate motivele să reia, la interval de şase secole, o formulă a lui Arhiloc: bătrânul poet din Păros cunoscuse aceeaşi umilitoare soartă tot în Tracia! Unul din cei doi învingători de la Filipi, fostul locotenent al lui Cezar, Marous Antonius, îşi asumă sarcina de a strânge şi el în Orient contribuţii financiare de care aveau nevoie noii triumviri. Cu acelaşi prilej, el studiază situaţia în această întinsă regiune răvăşită de recentele tulburări, în timp ce se afla la Tars, în Cilicia, în vara lui 41, îi cere Cleopatrei să se prezinte în faţa sa. Ea soseşte pe o galeră luxos împodobită care urca în susul râului Kydnos, înconjurată de un alai fastuos, menit să-l orbească pe romanul care cunoştea totuşi splendorile recepţiilor orientale: cu puţin înainte, locuitorii din Efes îi salutaseră sub numele de Noul Dionysos. Efectul a fost imediat: Antonius, sedus de femeie, subjugat de regină, era gata să-i acorde totul, W avea să petreacă iarna următoare împreună cu „ea la Alexandria, unde duo amândoi» în 137 Px? C? îi serbări S* banchete,

ceea ce se numeşte i de neimitat”, cea pe care o duo zeii cărora ei se asimilează, Dionysos-Osiris şi Afrodita-Isis. Cleopatra nu renunţa cu toate acestea la vigilenţa necruţătoare a unei adevărate la-gide: la Tars ea obţine ca sora sa Arsinoe să fie omorâtă; refugiata în sanctuarul Artemidei din Efes, aceasta este smulsă dispreţuindu – o dreptul azilului. Pentru Cleopatra calculele politice rămâneau hotărâtoare, chiar în sânul dragostei şi al nebuniilor.

Vraja „vieţii de neimitat” nu durează decât câteva luni. Cerinţele politicii romane şi ameninţarea unei invazii parte din Siria îl silesc pe Antonius să părăsească Alexandria spre a se întoarce în Italia ca să-şi reglementeze relaţiile cu Octavianus şi să ceară trupe pentru războiul împotriva părţilor. El obţine de la ceilalţi triumviri să i se încredinţeze Orientul, şi, după ce se căsătoreşte cu Octavia, sora lui Octavianus, vine să petreacă la Atena iarna lui 39 – 38. Unul din locotenenţii săi primea sarcina alungării părţilor ce năvăliseră în Siria, în 37, yisând să pregătească marea expediţie pe care intenţiona s-o facă în Orientul Mijlociu, Antonius se stabileşte la Antiohia> Pe soţia sa, Octavia, o trimite în Italia şi o cheamă lângă el pe Cleopatra. Ea îi aduce pe cei doi gemeni veniţi pe lume în 40 şi care, născându-se după plecarea sa, nu-şi cunoşteau tatăl: un fiu, Alexandru-Helios, şi o fiică, Cleopatra-Selene, pe care numele lor îi aşază sub patronajul a două divinităţi cosmice, Soarele şi Luna, ca şi când ar fi fost scriiţi să domnească asupra unui imperiu universal, în acest moment Marcus Antonius, înainte de a porni, în anul următor, dincolo de Eufrat, într-o încercare vizibil inspirată de precedentul lui Alexandru şi concepută şi pregătită, se pare, chiar de Cezar, modifică, în funcţie de experienţa recentă, organizarea administrativă a Orientului grecesc aflat în puterea Romei.

În Asia Mică, provincia Pont, considerata ca prea depărtată de centru pentru a se aţin sub administraţie directă, redevenea regat încredinţat unui principe protejat. Provinciile Bitini-i şi Asia îşi păstrau statutul lor. Cilicia dovedise greu de condus: ea este împărţită în două partea orientală fiind alipită provinciei învecinate, Siria, iar cea occidentală, sau Cilicia Traheea, regiune muntoasă, vechi as-Galaţia şi Capadoc Cetăţile autonome şi câteva principate secundare

completează ansamblul acestei Anatolii romane, în care Antonius, cu un ascuţit simţ politic, menţinea în esenţă sistemul stabilit de Pompei, dar îi aducea în câteva puncte – prin suprimarea a doua provincii, Pont și Cilicia – amendamentele care-i păreau necesare pentru a uşura povara administraţiei directe și a face mai suplu mecanismul controlului politic și fiscal într-o ţară atât de întinsă şi variată, în sudul provinciei Siria, mărită cu câmpia Ciliciei orientale, Antonius păstrează statul arab al nabateenilor şi statul Iudeea, reconstituit în regat după invazia partă în favoarea unui client al Romei, Herodes cel Mare, sub domnia căruia, 30 de ani mai târziu, avea să se nască Hristos. În schimb, cea mai mare parte a Siriei meridionale, cu Damascul, Calcis din Liban și coasta Feniciei, este înapoiată Egiptului lagid care se află astfel, printr-o conjunctură neprevăzută, prezent în Coelesiria. În plus, Ciprul îi este din nou alipit, cu o parte a Ciliciei occidentale. Aceste concesii nu erau numai daruri făcute de un amant îndrăgostit iubitei sale: era vorba totodată de a furniza regatului lagid resursele în lemn necesare pentru a-şi reconstrui o flotă de care Antonius presupunea că va avea nevoie în curând. Şi expediţia în Asia, care urma să înceapă, trebuia să se sprijine pe baze solide al căror element esenţial 11 constituiau resursele Egipptului.

În 36, Antonius începe campania în Asia în fruntea unor forţe considerabile. Plecând din Coniagene, el străbate Armenia și atinge Media Atropatene, în sud-vestul Mării Caspice. Dar maşinile de asediu nu-l urmează, ceea ce-i împiedică să cucerească oraşul Fraaspa. Surprins de anotimpul nefavorabil, el trebuie să se retragă în condiţii foarte grele. Plutarh descrie în chip viu suferinţele armatei în timpul acestei campanii, unde Antonius dă dovadă de calităţi de comandant, de curaj fizic şi de rezistenţă de fier, darul de a se face apropiat soldatului. Aceasta rămânea totuși un eşec. O a doua campanie, în 34, îi permite să ocupe Armenia şi să o transforme în provincie, pentru a pedepsi pe regele care se dovedise un aliat infidel.

Între timp, în 35, Antonius rupe relaţiile cu Octavianus şi interzice soţiei sale Octavia să-l urmeze în Orient, ceea ce echivala cu o repudiere. De atunci, în timp ce Octavianus pregăteşte în Occident înfruntarea inevitabilă, atacându-l pe rivalul său ca pe un trădător al

cauzei romane, Antonius, prin forţa lucrurilor, este silit să-şi lege soarta din ce în ce mai mult de cea a Cleopatrei şi a regatului lagid. Alături de regină, care i-a dăruit un al treilea copil, numit Ptolemeu Filadelfos, el apare ca regele fără coroană al Orientului mediteranean, ca moştenitor al lumii elenistice reunite pentru ultima dată într-un ansamblu coerent şi sub o autoritate unică. El se stabileşte la Alexandria, care devine astfel, pentru scurt timp, capitala politică de fapt a întregului Orient, onoare pe care această cetate nu izbutise s-o obţină niciodată înainte. În toamna lui 34, are loc o serbare uimitoare şi semnificativa: În gimnaziul din Alexandria, în faţa poporului întrunit în Adunare, Antonius o proclamă pe Cleopatra „regina regilor”, pe Cesarion, cu care împărţea domnia, „rege al regilor”, iar pe cei trei copii pe care i-i dăruise Cleopatra principi ai regatelor constituite pentru ei din cuceririle prezente şi viitoare ale Romei: Alexandru-Helios va avea Armenia şi teritoriile de încolo de Eufrat, Cleopatra Selene Libia dică în esenţă, Cirenaica; Ptolemeu Filadel-fos c'el mai tânăr, rodul întâlnirilor din 37, va domni asupra Siriei şi a Ciliciei. Proclamarea este precedată de un fel de triumf dionisiac în cadrul căruiai Antonius, în calitate de Nou Dionysos, joacă primul rol alături de Cleopatra, Noua* Isis. Romanul adoptă de acum credinţele şi obiceiurile monarhiilor şi populaţiilor elenistice. El suprimă provinciile Siria, Cirenaica, Armenia, pentru a le transforma în regate în favoarea copiilor săi. Alexandria devine centrul noii lumi ale cărei contururi el le schiţează. După un secol şi jumătate în care Roma nu încetase să distrugă una după alta structurile politice născute din imperiul lui Alexandru, pentru a-şi substitui fără restricţii autoritatea sa, iată că prin voinţa lui Antonius, care relua probabil în parte planurile lui Cezar, se înfăptuieşte o revoluţie: vechiul vis al cuceritorului macedonean şi al diadohilor renaşte dintr-o uitare seculară şi fiica Lagizilor, sprijinită de braţul tare al triumvirului, are şansa de a instaura, alături de noul ei soţ şi copiii lor, un fel de monarhie universală la scara Orientului mediteranean.

Vis în curând spulberat, împărţirea Orientului pusă la cale la Alexandria alimentează din plin propaganda lui Octavianus: ea se dezlănţuie împotriva romanului necredincios care-şi părăseşte patria

şi zeii în favoarea unei străine. Repudierea oficială a Octaviei, care-i permitea mi Antonius să-şi recunoască copiii pe care-i avea de la Cleopatra, devenind soţul regineiserveşte totodată de argument. Se găsesc şi alte motive în testamentul pe care Antonim „depusese în templul Vestalelor şi pe carectavianus îl deschide fără scrupule. În el us scria că Cesarion este singurul moşii, LUI Cezar în timP ce el însuşirea ai dictatorului, avea temeiuri să revendice moştenirea, Războiul care este votat ia Roma împotriva Cleopatrei – de fapt împotriva lui Antonius – era soluţia inevitabilă a acestui conflict.

După doi ani de pregătiri şi de o parte şi de cealaltă, armatele se înfruntă pe ţărmurile Marii Ionice, la limita dintre lumea greacă şi cea latină, în apropierea Golfului Ambraciei, care separă Acarnania de Epir. Bine sfătuit de Agrip, pa, Octavianus ocupă Corciră la nord şi Patras la sud, în timp ce tabăra lui Antonius, în interiorul golfului, şi flota, căreia i se alătură cea a Cleopatrei, care era prezentă în persoană, nu se putea aproviziona decât cu mare greutate. Bătălia se angajează pe mare, lângă promontoriul Actium, la 2 septembrie 31. Atunci când rezultatul era încă îndoielnic, Cleopatra se hotărăşte să fugă, retrăgându-şi şi vasele din luptă. Antonius, când îşi dă seama de asta, virează şi o urmează până la Alexandria, părăsindu-şi armata şi escadra şi lăsându-i lui Octavianus laurii unei victorii care nu era cucerită dinainte, dar care avea să pecetluiască soarta lumii antice pentru secole. Şi pe bună dreptate această dată va fi în curând aleasă, în multe regiuni ale Imperiului Roman, ca punct de plecare al unei noi ere, cea a „victoriei lui Cezar”. Ea consacră, desigur, triumful lui Octavianus şi începutul unei noi ordini a lucrurilor, dar prin ea însăşi marchează totodată năruirea visului oriental al Cleopatrei şi al lui Antonius, punând capăt la ceea ce numim epoca elenistică.

Rămâne să evocăm pe scurt ultimele luni ale cuplului învins, despre care trebuie să citim relatarea patetică din Viaţa lui Antonius de Plutarh: Octavianus, chemat în Italia din cauza unei revolte a soldaţilor săi, le lasă un <m de răgaz. Lipsit de grosul trupelor sale, care, rămase lângă Actium, vor trece curând de pai” tea învingătorului, Antonius, conştient, f<ra îndoială, că purta în esenţă responsabilitatea dezastrului, cade într-o melancolie romanticarând se închide, singur,

într-un pavilion al pasului regal, pe care îl numeşte Ttmonion de! numele unui vestit mizantrop, Timon din

Atena după al cărui exemplu vrea să trăiască foarte de oameni; când, dimpotrivă, el caută uitarea alături de Cleopatra, cufundându-se în nlăceri frenetice care nu mai sunt cele ale „vieţii de neimitat", ci divertismentul, în sensul propriu al termenului, celor „care vor muri împreună", cum cei doi îndrăgostiţi se numesc ei înşişi de acum. Când, în vara lui 30, Octa-vianus, venind din Siria, unde debarcase la Ptolem aâs-Ake (Saint-Jean-d'Acre), se apropie de Alexandria, Antonius dă o ultimă luptă fără speranţă, apoi se omoară. Cleopatra, mereu dornică să salveze cu orice preţ ultima şansă a dinastiei, pentru ea sau pentru copiii ei, încearcă să-l îmbuneze pe Octavianus, dar far-meeele ei se dovedesc neputincioase asupra ambiţiosului cu sânge rece. Îndată ce-şi dă seama de asta, ea nu mai visează decât să scape, printr-o moarte voluntară, de umilinţa de a se afla în cortegiul triumfal al învingătorului ei. Aşa cum idila sa cu Cezar începuse prin stratagema romantică a covorului strâns în care se ascunsese tânăra femeie, la fel, prin trucul coşului de smochine ascunzând o viperă se încheie, pentru regina de 38 de ani, legătura sa fatală cu Antonius. Unii cercetători moderni au vrut să vadă în această sinucidere prin muşcătura unui şarpe o alegere dictată de o credinţă religioasă egipteană, potrivit căreia victima najei, şarpele consacrat zeului Amon-Ra, şi care figurează în coroana faraonului sub forma de uraeus, devenea nemuritoare şi ajungea în rândul zeilor. Dar vipera aspic nu este cobra divină şi Cleopatra, considerată zeiţă în ochii grecilor prin calitatea ei de regină, nu ea nevoie de acest artificiu pentru a-şi conirma apoteoza dincolo de moarte. Plutarh ne-o duâşează mai simplu şi mai uman, pregătiri

243 dfTT? 1... moartea cu° grijă lucidă, credincioasă unităţii regale şi întorcându-şi gândul, în ultima clipă, la cel care tocmai pierise înaintea ei, după ce împărţise până la capăt destinul cu ea. Cu Cleopatra dispărea ultima mare monarhie elenistică. Copiii ei cunosc soarte diferite; Octavianus îl omoară pe Cesarion, a cărui calitate de fiu al lui Cezar l-ar fi stânjenit. Copiii lui Antonius figurează în triumful pe care-l celebrează la întoarcerea sa la Roma. Nu se ştie ce ajung mai

târziu cei doi băieţi, Alexandru-Helios şi Ptolemeu Filadelfos, Fiica, Cleopatra-Selene, se căsătoreşte cu un principe maur erudit şi cultivat, Juba II al Mauretaniei, ceea ce explică descoperirea, în capitala sa Caesarea (Cherchel, Algeria), a singurului portret bine identificat al Cleopatrei. Cât despre Egipt, din nou jefuit de toate posesiunile sale exterioare, ajunge la rândul său provincie romană, dar cu un statut special: Octavianus apare cu titlu personal ca succesor al Lagizilor, şi îl guvernează nu în virtutea imperium-ului său proconsular, ca în celelalte provincii a căror responsabilitate i-o încredinţează senatul în 27, şi pe care o exercită prin legaţii săi, ci prin intermediul unui prefect care o administrează în numele său ca vice-rege. El este domeniul personal al principelui de care depinde direct, în rest, în ce priveşte organizarea de ansamblu a Orientului roman, Octavianus, care avea să primească numele de Augustus, păstrează în esenţă structurile definite de Pompei şi modificate de Antonius. În acest cadru instituţional avea să se continue, în timpul secolelor imperiului, viaţa elenismului aflat în slujba Romei.

Capitolul VI SUPRAVIEŢUIREA GETĂT»

Cum s-a văzut din lectura capitolelor precedente, istoria celor trei secole pe care le numim epoca elenistică se prezintă ca o dramă în cinci acte. Ea se deschide prin scurta şi uimitoarea aventură a lui Alexandru cel Mare, Acţiunea se continuă cu încercările eşuate ale diadohilor de a menţine sau a face să renască idealul unui imperiu universal, culminând cu reuşitele paralele, deşi diverse, ale celor trei mari monarhii – îagidă, seleucidă, antigonidă – ca şi ale imitatorilor lor mai modeşti, precum Atalizii sau Magas. O întâmplare hotărâtoare intervine odată cu apariţia unui nou protagonist – republica romană – care dezechilibrează sistemul prin lovituri repetate şi decisive. În sfârşit, ajutat de factorii interni care grăbesc decăderea marilor state, urmează triumful definitiv al Romei care, de-a lungul tresăririlor unei lumi în agonie, stabileşte o nouă ordine moştenitoare a celei vechi şi destinată să dureze mai multe secole. Desigur, în amă-nintv; °omPtexitatea faptelor este deosebită şi °fără încă sagacităţii şi răbdării erudiţilor un yast câmp de cercetare, unde descoperirile se înmulţesc de-a lungul anilor şi permit să se auca nenumărate retuşuri

tabloului de ansam-i graie reculului timpului, care con-a mai bine înlănţuirile esenţiale, pot fi considerate ca stabilite liniile principale. Inovaţia fundamentală este de ordin politic: în această lume greacă, concentrată în Marea Egee şi peninsula elenică, care trăise piuă acum într-un sistem politic întemeiat pe o celularele bază de dimensiuni reduse, cetatea, care se înfruntă în neîncetate rivalităţi cu celelalte polisuri, iată că se impune un tip de stat foarte diferit, statul monarhic, bazat pe supunerea unor verste teritorii autorităţii unui om şi vizând să reunească şi să menţină în acelaşi ansamblu unitar comunităţi numeroase şi diferite. Dacă regatele elenistice n-au avut, cele mai multe dintre ele, decât o durată relativ scurtă, în cursul unei istorii deosebit de frământate, asta nu împiedică fenomenul de modelare profundă a mentalităţii contemporanilor st de exercitare asupra civilizaţiei antice a unei influenţe a cărei importanţă vom încerca s-o stabilim. De fapt, durata nu este o condiţie indispensabilă pentru a marca trecerea în istorie. Să ne gândim că democraţia ateniană n-a jucat un rol de prim plan decât un secol şi jumătate, de la Maraton la Cheroneea! Nu mai mult a durat dinastia Antigonizilor sau cea a Pergamului, şi mult mai puţin cea a Seleucizilor sau Lagizilor. Monarhia elenistică a avut deci timpul necesar să joace în evoluţia lumii antice rolul capital pe care istoricii de azi i-l recunosc pe bună dreptate. Totuşi, înainte de a-i analiza mecanismul şi a-i defini trăsăturile principale, trebuie să punem în lumină un fapt mult prea des neglijat – supravieţuirea cetăţii greceşti în cadrul statelor elenistice.

De obicei, când se descrie această societate, se insistă asupra importanţei crescânde a individului în raport cu comunitatea civică, ca şi când cea din urmă ar fi suferit o decădere profundă şi n-ar fi dăinuit decât ca o formă vida. Şi e adevărat că istoria acestei epoci ne propune o bogată galerie de personaje de excepţie, suverani, comandanţi militari, aventurie1 l-călători, filosofi, scriitori şi artişti, al cât o i, /

ostili lorios sau tragic pare să se îi desfăşu-It n afara vechilor cadre ale cetăţii. Aceasta [„dependenţă este un fenomen nou în lumea cică şi va trebui să-i apreciem importanţa s [semnificaţia. Dar se va greşi dacă se va a «e concluzia că realitatea civica a devenit Hoar o

amintire. Desigur, jocul politic nu mai este dominat de cetăţi, ci de regate, în ansamblu, cetăţile, chiar grupate în ligi, suporta le «ea celor mai puternici, adică a marilor state. Totuşi, acest fenomen afectează mai ales evenimentele majore, întâmplările care ocupă avanscena şi asupra cărora istoricilor le place să se oprească. În schimb, în planul secund, în viaţa de fiecare zi şi pentru imensa majoritate a grecilor, cetatea supravieţuieşte şi-şi joacă în continuare rolul: ea rămâne cadrul în care se desfăşoară, cu durerile şi bucuriile ei, existenţa grecului de rând care, ca şi înainte, rămâne strâns legat de destinul oraşului său, împarte nenorocirile şi prosperitatea lui, depinde y de el pentru salvarea sa, participă la cultele l locale mereu vii, venerează amintirea strămoşilor şi găseşte în comunitatea civică un ţel pentru a-şi satisface ambiţiile. Aici contribuţia epigraf iei este capitală: graţie inscripţiilor numeroase şi îndeosebi a decretelor onorifice care au ajuns până la noi într-un număr atât de mare, putem pătrunde direct, fără intermediar, în viaţa cotidiană a cetăţilor greceşti, mari şi mici, să vedem în acţiune magistraţii, oamenii de vază, membrii comisiilor şi sfaturilor, să surprindem jocul instituţiilor, să constatăm eforturile depuse pentru a face faţă dificultăţilor interioare sau exterioare, ameninţărilor de război sau ale foametei, neînţelegerilor interne sau intervenţiilor din afară. Masa enormă a docunientelor de primă mână permite să se completeze ceea ce relatarea evenimentelor inemla – °nale Poate avea schematic sau sumar. Ea explică faptul că un bun judecător, într-o for-247 nig a aparent paradoxală, a putut vorbi de ele-m ca de „vârsta de aur a cetăţii greceşti”.

Vârsta de aur e prea mult spus, pentru că în această epocă, spre deosebire de cea clasică, nu cetăţile sunt cele care fac istoria. Dar ele continuă să vieţuiască şi, în această lume atât de vastă şi atât de diversă, ele reprezintă totuşi nucleul organizării sociale, celula comunitară pe baza căreia se înalţă o întreagă civilizaţie. De aceea, înainte de a aborda aspectele mai specifice ale acestei civilizaţii, trebuie să înregistrăm mai întâi menţinerea şi chiar extinderea acestei valori fundamentale pe care o încarnează cetatea greacă.

Cetatea elenistică păstrează trăsăturile principale ale cetăţii greceşti clasice. Ea este forma organizată a unei comunităţi umane

reunită prin istorie, mituri şi credinţe comune. Ea are drept centru un oraş, mare sau mic, la care se adaugă un teritoriu, de obicei de dimensiuni modeste. Este condusă de instituţii şi de legi care-i sunt proprii. Dispune de mijloace de apărare care-i asigură supravieţuirea. În sfârşit, este recunoscută ca entitate statală de către celelalte state sau comunităţi.

Cu aceste caracteristici, moştenite din epoca precedentă, cetăţile Greciei peninsulare şi ale insulelor continuă să trăiască, suportând efectele rivalităţilor între marile puteri de care ele puteau cu mare greutate să se apere. Desigur, aceste efecte restrâng grav libertatea lor de acţiune în politica externă şi se manifestă de asemenea, nu mai puţin grav, în conducerea treburilor interne, când dominaţia unui om sau a unui partid este impusă dinafară. La drept vorbind, acesta nu era deloc un fenomen nou: în timpul luptelor dintre Atena şi Sparta, sau dintre Sparta şi Teba, aliaţii unuia sau altuia din aceste cetăţi-state hege-mone nu erau liberi să hotărască în privinţa războiului sau a păcii şi, deseori, trebuiau să accepte, în interior, întâietatea partidei să formei de guvernare pe care le-o impunea cetatea

Autonomia deplină nu era păstrat în timo de – *

Idem, greu v –

se întâmplă şi în epoca elenistica. Tot re sunt cetăţile care îşi pot permite să-şi a treburile având drept singură grijă – sul propriu: de obicei ele trebuie să intre în componenţă, să accepte o formă mai mult Su mai puţin discretă de control, dacă nu de tutelă uneori de supunere, faţă de puterea, mare sau mică, care îşi exercită autoritatea asupra regiunii. Adesea suveranul este acela ale cărui posesiuni sau sistem de alianţe încercuiesc teritoriul cetăţii, în Grecia peninsulară, Confederaţia sau Liga este cea care caută să extindă sau să-şi menţină puterea asupra unei zone geografice neîngăduind secesiunile şi mei manifestările de independenţă. Alteori poate fi, în regiunile periferice ale elenismului, un monarh barbar căruia i se plăteşte un tribut ocazional, respectiv regulat, pentru a beneficia de protecţia sa. Este, în sfârşit, şi din ce în ce mai mult, prietenia romană care trebuie menajată cu o atenţie deosebită. Astfel se stabileşte, de la un capăt la altul al lumii elenistice, un întreg sistem de relaţii extrem de complexe, care se

prezintă adesea sub numele de alianţă, symachia, sau de prietenie, filia, şi în care intervin, cel puţin verbal, sentimente ca bunăvoinţa, eunoia, recunoştinţa, euharistia, zelul, protymia, corespunzând unui fel de cod al onoarei şi al bunei purtări, care reglementează pe plan formal relaţiile dintre state. Bineînţeles, acest limbaj şi aceste forme diplomatice ascund în general raporturi de forţă. Uar folosirea lor în mod curent de către diferiu parteneri ai jocului politic trădează o preocupare larg răspândită: aceea de a recunoaşte ţii t6 – a afirma independenţa teoretică a cetăţi» chiar dacă în realitate ea este simţitor rese i. interesele unuia din marile state nu se r l brează cu ale sale» Problemele cu care confruntă o cetate elenistică nu sunt fundamental diferite de cele ridicate în faţa cetăţii clasice. Un exemplu o demonstrează clar: îl vom alege într-o cetate modestă, foarte reprezentativă pentru aceste comunităţi urbane ce înfloreau de la un capăt la altul al lumii elenistice, Apolonia Pontică. Ea poartă un nume foarte răspândit printre cetăţile greceşti căci patronul său divin, Apolo, a jucat un rol hotărâtor în colonizarea arhaică şi numeroase cetăţi au fost întemeiate sub patronajul său: atât de multe încât pentru a le distinge între ele trebuie să se adauge numelui de Apolonia o precizare geografică. Apolonia Pontică fusese întemeiată de milezieni la sfârşitul secolului VII pe coasta tracă a Mării Negre (azi în Bulgaria). Ea făcea parte din seria de colonii pe care marea cetate comercială Milet le risipise până în Delta Dunării, ca Istros, în Dobrogea, în apropierea gurilor marelui fluviu, Tomis (Constanţa), puţin mai spre sud (unde Ovidiu este exilat în timpul lui Augustus şi compune aici Tristele şi Ponticele), sau Odesos (Varna) în Bulgaria. Apolonia era cea mai sudică dintre aceste cetăţi milesiene. Ea ocupa malul sudic al golfului Burgas şi întemeiase la rândul ei, de cealaltă parte a golfului, pe ţărmul nordic, târgul Anhialos, apărat de un post întărit, în afara acestor colonii milesiene, pe malul occidental al Pontului Euxin se găseau şi colonii ale Megarei: cea mai importantă, Mesambria, întemeiată la sfârşitul secolului vii de către cetăţeni ai oraşelor megariene din Bosfor, Bizanţ şi Calcedon, era aşezată puţin mai la nord de Anhialos. Între aceste cetăţi răspândite pe circa 250 de kilometri de coastă în general puţin primitoare, expusă ameninţărilor, respectiv acţiunilor

principatelor barbare din interior, geţi1 la nord lângă Dunăre, tracii sau celţii mai la sud, se stabilesc relaţii de comerţ sau de alianţa» dar, potrivit tradiţiei supărătoare a cetăţilor greceşti, se nasc totodată şi rivalităţi, surse ale unor conflicte de frontieră din cele pe care istoria elenismului ni le oferă la tot pasul. Lg anul din aceste conflicte se referă o stela gra™tă descoperită la Istros, acum 20 de ani; ea „p a păstrat textul unui decret onorific dat de retatea Apolonia Pontica în cinstea unui cetăţean din Istros care-i adusese servicii în împrejurări dificile. Evocarea acestor împrejurări, care nu sunt cunoscute din alte surse, permite să se descrie pe viu şi cu precizie preocupările şi condiţiile ele viaţă ale cetăţenilor din micul orăşel grec spre mijlocul epocii elenistice. Şi într-adevăr, acest decret poate fi datat în prima jumătate a secolului II î.e.n., după conţinutul textului şi grafia folosită de lapi-eid. Deşi un rând a fost sărit în momentul transcrierii pe piatră, iar dispoziţiile finale au dispărut, documentul poate fi citit şi tradus, în ansamblu, fără greutate.

„Sfatul şi Adunarea poporului au hotărât, la propunerea synedrilor: deoarece s-a întâmplat ca teritoriul (şi fortăreaţa) de dincolo să fie ocupate în timpul războiului nedeclarat pornit împotriva noastră de mesambrieni, care au săvârşit multe şi mari nelegiuiri faţă de templul lui Apolo, împingând cetatea în cele mai mari primejdii; iar histrienii – rude, prieteni şi plini de râvnă faţă de poporul nostru – ne-au trimis într-ajutor corăbii lungi şi ostaşi, punând mai mare peste aceştia pe amiralul cu puteri depline Hegesagoras al lui Monimos, bărbat destoinic şi inimos, care venindu-ne în sprijin a păzit împreună cu noi st cu ceilalţi aliaţi oraşul, teritoriul şi porturile, iar cât priveşte cetăţuia de la Anhialos – ajunsă înntftai străine şi stăpânită de duşmani, din care pn «mă oraşul şi veniturile noastre au avut de suferit amarnic – a luat-o cu asalt, împreună noi şi cu ceilalţi aliaţi, distrugând-o până în iar în timpul plutitului spre Anhialos acându-ne flota – şi-a pus viaţa înfruntând forţe superioare, bipi capturând, împreună cu

Şi f**;!!… *”. ceilalţi aliaţi, o corabie cu întregu-i „i iar în timpul debarcărilor, curajos m şi încăierări şi în orice altă împrejurare războindu-se ca un adevărat iubitor de primejdii – a ieşit mereu

biruitor, însufleţindu-şi oştenii făcându-i folositori cât a ţinut războiul; pentru ca, deci, poporul să-şi arate recunoştinţa faţ-g de bărbaţii destoinici – într-un ceas bun! – li Sfatul şi Adunarea să hotărască:

Să fie lăudat pentru aceste temeiuri norodul histrian – prieten, rudă şi aliat al nostru – pentru că ne-a trimis în ajutor pe amiralul Hegesagoras al lui Monimos şi să reînnoiască onorurile altă dată votate histrienilor. De asemenea, să fie încununat Hegesagoras fiullu' (Monimos cu o cunună de aur la sărbătoarea Dionysiilor şi să i se înalţe o statuie de bronz care să-l înfăţişeze armat, pe un bot de corabie. Statuia să-i fie aşezată în templul lui Apolo Tămăduitorul, iar acest decret să fie săpat pe soclu. Onorurile să fie proclamate şi la Histria, în timpul celebrării concursurilor, pomenirea lor făcându-se de fiecare dată de colegiul de… «*

Prin urmare, Apolonia fusese atacată, fără declaraţie de război, de către vecina sa din nord, Mesambria, care pune stăpânire pe regiunea Anhialos, al cărei teritoriu era limitrof, în timp ce Apolonia era separată de aceasta de Golful Burgas. Mesambrienii, luându-i prin surprindere pe vecinii lor care nu erau la posturi, ocupă fortăreaţa Anhialos, şi, profitând de avantajul câştigat, devastează teritoriul Apoloniei, pângărind chiar sanctuarul lui Apolo, care, potrivit lui Strabon, era aşezat pe o insuliţă din golf. Se înţelege că această invazie i-a adus pe locuitorii Apoi oniei în pragul ruinei. Chiar dacă oraşul, în spatele meterezelor, se simţea în siguranţă (un asediu este întotdeauna o treabă grea, care necesită o armată numeroasă.

Inscripţiile din Scythia AI i nor greceşti şi laţinculese, traduse, însoţite de comentarii şi indici de Dionisie M. Pippidi, E. Academiei R.S. România, Bucureşti, 1983.

mitenal mânuit de oameni pricepuţi şi timp), 2 prea totuşi lipsit de resursele esenţiale supraf-Ptuirii pe care le procura din teritoriul său, deosebi cerealele, ca şi din locurile de pescuit şi salinele regiunii Anhialos, şi nu mai Sis Dunea de avantajul economic pe care-l re-ncrezenta controlul Golfului Burgas, unde putea să perceapă taxe asupra traficului spre interiorul zonei, între altele asupra minereurilor (fier, plumb, aramă) din Tracia şi asupra lemnului. Reiese bine din acest caz importanţa vitală, pentru micile comunităţi greceşti, a

teritoriului continental care depindea de ele şi unde îşi găseau mijloacele de existenţă. De aici rivalităţile criticene ce opuneau adesea între ele cetăţile limitrofe, dornice să-şi extindă micul lor domeniu în dauna vecinilor apropiaţi. În această situaţie extremă, locuitorii Apoloniei, ale căror forţe militare nu erau de-ajuns pentru a respinge invazia, fac apel la ajutorul unei alte cetăţi, Istros. Legăturile care-i uneau izvorau din obârşia lor comună, ambele cetăţi fiind întemeiate de ionienii din Milet: de aici o comunitate a cultelor moştenite de la metropolă, cum era la Apolonia cultul lui Apolo Tămăduitorul, care provine din marele sanctuar al lui Apolo de la Didymai, lângă Milet. Comunitate de limbă totodată, cele două cetăţi folosind dialectul ionic-attic. devenit limba comună în această epocă, în timp ce Mesam-bria, colonia Megarei, foloseşte un dialect în care persistă forme dorice, în sfârşit, comunitate de istorie, căci există o mărturie, veche de peste un secol, despre o expediţie anterioară trimisă de Istros în ajutorul Apoloniei. Nu trebuie să considerăm ca pură convenţie veroaia evocarea acestor legături de prietenie, care se întemeiază pe fapte precise, şi de înrudire, are se sprijină pe amintirea genealogiilor mi-ice: în ochii grecilor, chiar în epoca elenistică, în este vorba de legendă, ci de istorie, şi co-53 fod 5 tea de sânge moştenită dintr-un trecut partat nu P°ale fi cu uşurinţă tăgăduită.

Istros răspunde, aşadar, favorabil apelului care-i este adresat. Cum teritoriul Mesambriei se interpunea pe coastă între Istros şi Apolonia, şi ţinând cont de distanţa ce despărţea cele două cetăţi, ajutoarele, sub protecţia vaselor de război, sunt trimise pe mare. Conducerea operaţiunilor combinate, pe uscat şi pe mare, este încredinţată unui ofiţer din Istros Hegesagoras, cu titlul de amiral comandant şef, navarhos autocrator. Forţele Apoloniei, evident mai puţin considerabile decât cele ale corpului expediţionar, se află sub conducerea sa unică, ca şi cele ale aliaţilor (celelalte cetăţi ionice din regiune sau contingente auxiliare furnizate de triburile barbare din vecinătate). Operaţiunile purtate în jurul Golfului Burgas se încheie cu succes deplin, îndepărtând ameninţările care planau asupra teritoriului Apoloniei şi asupra sanctuarului lui Apolo, recucerind de la duşman sectorul ocupat de el în împrejurimile Anhialos-ului şi

alungându-l chiar din fortăreaţa cetăţii, considerându-se mai înţelept să fie distrusă pentru a înlătura pe viitor primejdia unei noi expediţii a mesam-brienilor care ar fi folosit-o ca bază navală. Paralel cu aceste acţiuni pe uscat, Hegesagoras: „Înfruntă în apele golfului flota duşmană aducându-i pierderi: între Apolonia la sud şi Anhialos la nord, legătura cea mai lesnicioasă se făcea bineînţeles pe mare, prin cele două porturi care încadrau peninsula Sozopol, unde era aşezată Apolonia. Înşirarea meritelor lui Hegesagoras era, cum se vede, precisă şi amănunţită şi îngăduie să ne facem o idee clara despre acest conflict ce opune două cetăţi greceşti pentru o problemă vitală de frontiere. Nu era nimic fundamental nou faţă de epoca arhaică şi clasică. Aceleaşi opoziţii de interes duceau la aceleaşi ciocniri violente, când un arbitraj nu venea să potolească cearta. Şi P°”.

litica cetăţilor era dominată de preocuparea w crede a face faţă acestui gen de ameninţări: u buiau să întreţină forţe armate constituite d1

şi, cum vom vedea, mai ales din mer-i să păstreze în bună stare întăriturile, că construiască citadele pentru a controla întinsul ţării şi a le întări cu garnizoane permanente şi, în plus, să stabilească şi să menţină cu cetăţile vecine, cu monarhii şi chiar cu Datele barbare, o reţea de alianţe eficiente pentru a descuraja ambiţiile sau a respinge acţiunile ostile. Cea pe care Mesambria o iniţiază împotriva teritoriului Apoloniei ilustrează printr-un exemplu foarte clar o stare de lucruri generală în lumea elenistică.

Documentul e la fel de exemplar în ceea ce priveşte procedura urmată, care ne informează asupra funcţionării instituţiilor de stat. Ca în toate cetăţile greceşti, decretul este dat de Sfat şi de popor. Cele două instituţii, Adunarea cetăţenilor şi Sfatul (oricare ar fi modul său de constituire), care pregăteşte şi aplică hotărârile Adunării, continuă, ca şi în trecut, să administreze treburile cetăţii. Textul decretului este propus şi redactat de un colegiu, evident mai restrâns decât Sfatul, colegiul sy-nedrilor, „cei care îşi au sediul împreună”, termen care nu le defineşte funcţia: poate fi vorba fie de un colegiu de magistraţi, fie de o emanare a Sfatului, jucând rolul unui birou permanent, cum erau la Atena pritanii. Redactare conformă unui obicei general în acest gen

de documente: decretul se compune dintr-o singură frază, complexă, cu mici propoziţii intercalate, uneori chiar cu anacoluturi, pentru a sublinia pregnant, printr-o formă sintactică toarte explicită, legătura dintre cauză şi efect, între serviciile aduse şi cinstirile care le răsplătesc. Prima parte a frazei, cea mai amplă, iprmează motivele sau considerentele: ea înl-a împrejurările în care personajul onorat fc-a dovedit folositor cetăţii, ceea ce poate duce, ista? f? AZUL de aţă) la un fel de expunere car intr" un? în de propoziţii coordonate

55 tPi depind toate de formula deoarece. Fap or Particulare li se adaugă de obicei evocarea meritelor generale ale celui în cauză: adesea evocarea este de-ajuns, fără a se considera potrivit să se precizeze mai mult După considerente urmează frecven o parte a frazei introdusă prin pentru că... exprimând grija poporului de a-şi arăta recunoştinţa faţă de binefăcătorii săi, astfel încât să stimuleze în viitor şi alte acte de devotament, de unde numele de formulă hortativă dat acestei părţi a decretului. Apoi, după o invocare adresată Sorţii, precauţie superstiţioasă care nu este desigur pur verbală, urmează, ca un fel de urare, formula de încheiere: „S-a hotărât în Sfat şi Adunare", care introduce înşirarea hotărârilor propuse de cei care au redactat decretul, în cazul de faţă, ele sunt de două feluri. Unele vizează poporul cetăţii Istros: locuitorii Apoloniei îi acordă elogiu, adică îi arată în mod public recunoştinţa lor pentru serviciile aduse, şi îndeosebi pentru că au la dispoziţia lor pe amiralul Hegesagoras. Aceasta le dă prilej pentru a restaura privilegiile, neprecizate, pe care cetatea Apolonia le acordase odinioară istrienilor şi care, probabil, de-a lungul anilor, fuseseră date uitării. A doua serie de hotărâri se referă la Hegesagoras în persoană. I se decernează o coroană de aur, cinstire, excepţională în epoca clasică, dar care se răspândeşte treptat în locul vechii coroane de frunze: lumea elenistică, mai bine aprovizionată cu metale preţioase, le foloseşte mai mult. Hegesagoras va primi coroana în timpul serbării Dionysiilor, care există în această epoca în toate cetăţile greceşti şi este ale-isă cu bucurie pentru a proclama în cadrul ei cinstirii6 oficiale, când poporul se adună ia teatru cu prilejul reprezentărilor dramatice, element central al serbării, în plus, i se va ridica amiralului, o statuie de bronz reprezentându-l în costum de

războinic, pe un soclu în formă de proră-unul din numeroasele exemple de statui onorifice pentru oameni în viaţă pe care cetăţii6 elenistice le-au ridicat din belşug în pieţele nhlice şi în sanctuare. Forma deosebita a so-Hului reprezentând un pinten de navă, aminteşte victoria navală repurtată de Hegesago-i. Se cunosc numeroase exemple de acest! P! în diferite puncte ale lumii elenistice: la Tasos la Epidaur, la Rodos, la Cirene, şi mai ales vestita victorie de la Samotrace care aparţine probabil, şi ea, primei jumătăţi a secolului II. Faimosul cenotaf, descris în amănunt de Diodor, pe care Alexandru cel Mare îl înălţă la Babilon după moartea prietenului său He-faistion, era împodobit, între alte elemente, cu prore pe care se înălţau statui de arcaşi şi de hopliţi: motivul se răspândise, cum se vede, din Africa la Marea Neagră, trecând prin Pe-lopones şi prin insule. Statuia lui Hegesagoras urma să fie înălţată nu în piaţa Apoloniei, ci în sanctuarul principal al cetăţii, cel al lui Apolo Tămăduitorul. Existau aici opere de artă de mare valoare: statuia de cult era datorată celebrului sculptor Calamis, contemporan cu Fidias tânăr; mai târziu, către 70 î.e.n., ea avea să fie luată de guvernatorul roman al Macedoniei, M. Terentius Varro Lucullus, fratele consulului care-l învinsese pe Mitridate, care o consacră în Capitoliu. Se vede că furturile de opere de artă în beneficiul Romei nu cruţă nicio regiune a lumii elenistice, oricât de îndepărtată ar fi!

Acestea sunt onorurile pe care cetăţenii recunoscători ai Apoloniei le decernează amiraulu. În Istros care-i salvase de la dezastru. Sfârşitul textului, aşa cum ne-a parvenit, arată că ele vor fi proclamate totodată în cetatea sa de baştină, Istros, cu ocazia jocurilor care se celebrau aici în fiecare an, ca în toate oraşele greceşti. Este o dispoziţie obişnuită când un polis grec onorează un cetăţean al altui stat: era de dorit, şi bineînţeles dorea în mod deosebit chiar el, ca faima pe care a câştigat-o pentru serviciile sale să fie adusă la cunoştinţa

257 el a Este deci Un obicei încetăţenit ca probarea cinstirilor şi afişarea decretului să apară în două locuri: în cetatea care le acorda şi în aceea a beneficiarului. Fericită întâmplare, deoarece, dacă monumentul lui Hege-sagoras de la Apolonia n-a lăsat urme, în schimb,

stela înălţată la Istros a ajuns până la noi.

Acest exemplu arată cum decretele onorifice păstrate prin intermediul inscripţiilor ne informează asupra vieţii cetăţilor elenistice, înmulţirea lor, în raport cu epoca precedentă, se explică, cum vom vedea, în bună parte prin situaţia în care se găsesc cetăţile de a apela în mod sistematic la devotamentul particularilor, având în vedere diminuarea resurselor publice şi o anumită degradare a instituţiilor tradiţionale, a căror eficienţă scădea. Dar bogăţia documentelor, cum se întâmplă mai târziu în timpul Imperiului Roman, dezvăluie totodată vitalitatea acestor comunităţi civice care reprezentau cadrul normal de existenţă pentru marea majoritate a grecilor.

Aceasta decurge de la sine în Grecia propriu-zisă, unde viaţa continuă ca şi în trecut, ţinând cont de factorii noi pe care-i reprezintă puterea Macedoniei sau Ligile etoliană şi ahe-eană. Marile cetăţi tradiţionale, Atena, Sparta, Argos, Corint, Teba sau Calcis suportă în politica lor externă consecinţele acestei evoluţii în raportul de forţe: ele continuă să ducă, în cadrul legilor ancestrale, uneori căzute în amorţeală prin intervenţia unei tiranii, dar niciodată contestate oficial, o existenţă activă, adesea prosperă, cum o mărturisesc monumentele lor. Deşi nu mai joacă un rol de prim rang pe planul politicii internaţionale, ele au încă un cuvânt de spus, şi suferinţele pricinuite de războaie atestă voinţa lor de a participa la marile conflicte ale timpului. Alături de aceşti ex-protagonişti, decăzuţi din puterea de altă dată, dar mereu încununaţi de vechea lor glo1 numeroase cetăţi mai puţin vestite odinioară, uneori cu totul obscure, ies din umbră şi ajuflo ia notorietate: Siciona, patria lui Arătos, Me-llo DOUS marele oraş din Arcadia, Mesena, unde Ictivitatea de construcţie se desfăşoară cu re-SSaritate în jurul agorei, Elis, care continua Sf administreze, cu o conştiinciozitate şi o fi-HpHtate care-i aduc o faimă crescândă, sanctuarul şi jocurile de la Olimpia. La fel sunt retăţile din Ahaia, precum Aigion, sediul sanctuarului federal, care înlocuise Helike, distrus în 373 de un cutremur, sau Patras, modestul târg pe care importanţa sporită a relaţiilor cu Italia şi mările occidentale aveau să-l transforme curând în mare port şi principala cetate a Peloponesului.

În Grecia continentală, Megara, cu portul său Nisaia la Golful Salonic, şi cele două ieşiri Pagai şi Aigostene – în Golful Corint, profită de distrugerea Corintului în 146 şi ştie să tragă folos din prietenia sa cu Macedonia, în Beoţia, alături de Teba, a cărei poziţie dominantă rămâne necontestată, înfloresc cetăţi precum Tanagra, care trecea drept cea mai primitoare din provincie pentru oaspeţii străini, Tespies, mândră să adăpostească operele celebre ale lui Praxitele şi Lisip şi să aibă pe teritoriul său cel mai vechi sanctuar al Muzelor, într-o vale a muntelui Helicon, sau Cheroneea, pe care. Sylla o cruţă după victoria sa asupra soldaţilor lui Mitridate, şi Lebadeia, al cărei original oracol al lui Trofonios se bucura de un frumos renume, în Focida, sanctuarul lui Apolo de la Delfi cunoaşte încă o surprinzătoare prosperitate în secolul III, sub controlul Ligii etoliene; niciodată întemeierile cu caracter pios şi monumentele onorifice n-au fost aici mai bogate şi mai numeroase; chiar autoritatea romană onorează şi protejează zeul, Până în momentul când trupele lui Sylla pustiesc oraşul în 86, lovitură de pe urma căreia nu-şi mai revine niciodată deplin, în vestul ocidei, micile cetăţi din Locrida occidentală – late în munţi, se simt destul de bogate a se înconjura în epoca elenistică de fortificaţii puternice, deci costisitoare, care au fost cunoscute mai bine în urma cercetărilor recente: de la Haleion (Galaxidi) la Naupactos ele jalonează o regiune sălbatică ce nu inter, venise până atunci deloc în istoria greacă Acelaşi lucru e valabil pentru vastele regiuni muntoase ale Etoliei şi Acarnaniei, care ocupă ţărmul nordic al Golfului Patras şi bazinul fiu viului Ahelous, considerat pe bună dreptate fluviu prin excelenţă din cauza apelor sale bogate. Pământ al vechilor legende – precum cea a mistreţului din Calydon. –, dar foarte puţin frecventat, în epoca clasică, de ceilalţi greci, în afara câtorva expediţii fără importanţă împotriva târgurilor din Acarnania. Or, aceşti munteni detestaţi şi dispreţuiţi „pentru perversiunea lor înnăscută şi lăcomia lor nemăsurată”, după mărturia lui Polibiu, se organizează, cum s-a văzut, într-o puternică Confederaţie, care, în secolul III, nu numai că domină întreaga Grecie centrală şi sanctuarul de la Delfi, ci intervine cu forţe armate în Pelopones şi până în Marea Egee, astfel încât Antigonizii, aheenii şi, în sfârşit, Roma trebuie să se înfrunte foarte serios cu ei. Micile lor cetăţi

n-au lăsat deloc urme, dar capitala federală a etolienilor, Termos, prezintă încă ruine impunătoare, cu puternice întărituri. La fel Pleuron, nu departe de anticul Calydon, şi Stratos, principalul oraş din Acarnania, şi unul şi celălalt bine apărate. Mai la nord, în Epirul care trăise până atunci în afara Greciei, Pirus face din modestul târg Ambraccia, Pe râul Arahtos, o capitală bogată şi bine construită. Lângă mare, Efira înalţă în secolul III un foarte ciudat sanctuar oracular, unde erau întrebaţi morţii, în inima ţării, vechiul sanctuar de la Dodona cunoaşte în timpul lui o epocă prosperă. La Adriatica, coloniile Ionia din Iliria, de unde porneşte Via EgnaW* şi Epidamnos (numit mai târziu Dyrahium) „J ciuda războaielor ilire, duc o viaţă tihnită pinân timpul imperiului, după ce acceptă dorm*13

— W, mană care nu afectează deloc caracterul tot Tecesc. În insula Corfu, vechea cetate rorciră îşi păstrează tradiţiile şi mândna, pe care un proverb popular de o verva ansto-îânică reprodus de Strabon, o sublinia în glumă: „Tu eşti liberă, Corciră. Te poţi e…

unde vrei!”

În Grecia de nord-est, autoritatea macedoneană nu împiedică vechile cetăţi din Tesalia, mecum Larisa sau Farsalos, să rămână prospere datorită bogăţiei agricole a ţării, cu nuanţa specifică pe care o capătă ataşamentul faţă de credinţele ancestrale în acest leagăn al miturilor elenice. În schimb, în Magnesia vecină, Demetrias, întemeiată de Poliorcetes, rămâne, până la căderea lui Perseu în 168, nu numai un loc puternic şi un port militar de o importanţă extraordinară, ci totodată un mare oraş cosmopolit, a cărui bogată serie de stele funerare pictate, unică în lumea greacă, permite evocarea compoziţiei etnice surprinzător de variate, în Macedonia, în interiorul regatului, suveranii favorizează dezvoltarea cetăţilor după modelul celor greceşti, ca Dion, Pidna sau capitala, Pe la unde săpături recente au scos la iveală bogatele edificii. Mai mult, ei întemeiază altele noi, imitându-l pe Filip II care fondase Filipi lângă muntele Pangeu: astfel Salonicul, situat într-un loc atât de bine ales de Casandru, sau oraşul Casandreia, din Calcidica, pe istmul peninsulei Palene, înălţat pe aşezarea anticei Potideea. Pe Strimomil de Jos, Amfipolis, întărită cu fortificaţii restaurate care sunt studiate în prezent, rămâne metropola

iraciei din Pangeu, adăpostind atelierele monetare unde au fost bătute frumoasele monezi ale lui Filip V. Dintre insulele învecinate, Ta-sos este bogată în monumente elenistice, iar sanctuarul Cabirilor din Samotrace cunoaşte o faimă strălucită.

Mai la sud, în Eubeea, controlată de Anti

1 ale l cetatea Calcis, înfloreşte Eretria, cărei rume le degajă în prezent arheologi elveţieni, şi, în nordul marii insule, cetatea Oreos care supraveghea intrarea de nord a canalului Eubeea. În Ciclâde, reunite un tirrm. În Liga Nesiotă (Nesiotes), Delos, independentă până în 167 – 166, apoi colonie ateniană, parcurge perioada cea mai strălucită a istoriei sale, care umbreşte chiar faima pe care sanctuarul o avusese în epoca arhaică: edificiile publice şi particulare se înmulţesc, acoperind tot nordul insulei, templele sunt înţesate de ofrande, portul liber este teatrul unui intens comerţ maritim. Păros, Milo şi mai ales Tera (Santorin) au păstrat importante vestigii ale prosperităţii lor în epoca elenistică. Cele două mart insule de pe coaste anatoliană, Chios şi Samos, se bucurau atunci pe bună dreptate de faima unor locuri pline de farmec şi încântare: vinuri Io lor erau renumite şi aveau o intensă viaţă culturală. Mai spre sud, Cos, patria lui Ptolemeu Filadelfos, adăpostea cea mai vestită şcoală medicală a antichităţii, cu faimosul sanctuar al lui Asklepios, construit între sfârşitul secolului IV şi sfârşitul secolului II. Rodosul, CU cetăţile satelit Camiros şi Lindos, este unul din cele mai active centre ale lumii elenistice, al cărui prestigiu rivalizează cu cel al capitalelor artei şi spiritului din epocă – Atena, Alexandria, Antiohia sau Pergam. În sfârşit, închizând la sud Egeea, marea insulă Creta, pepiniera mercenarilor şi piraţilor, întreţinea relaţii strânse cu puterile dornice să-i folosească arcaşii sau să stabilească pe coastele insulei baze pentru flotele lor: micile sale cetăţi, grupate uneori în modeste confederaţii regionale, duceau o viaţă municipală deosebit de animată, pe care o mărturisesc monetăria foarte variată şi inscripţiile abundente.

Această scurtă trecere în revistă a Cariei geografice a elenismului tradiţional arată ca, în epoca de care ne ocupăm, cetăţile care o compun, departe de a prezenta imaginea unei societăţi în

decădere, păstrează, dimpotrivă, viitoarea încercărilor pe care le impun ra le sau pretenţiile celor puternici, o vita-rt te care nu se dezminte, dovadă că structura vică era departe de a-şi fi pierdut avantajele °calităţile sale. Afirmaţia este şi mai valabilă Atunci când sunt luate în considerare zonele colonizate de elenism, fie că a fost implantat de mult timp, fie că instalarea sa se datorează lui Alexandru şi succesorilor săi, ca în imperiile seleucid şi lagid, sau progreselor ulterioare ale modelului grec, ca în provinciile continentale ale Anatoliei. Aproape pretutindeni cetăţile vechi supravieţuiesc şi adesea prosperă, ca Ci-zicul în Propontida (Marea Marmara) sau Bizanţul în Bosfor, una din puţinele cetăţi care au izbutit, de-a lungul întregii perioade, să-şi păstreze independenţa completă faţă de marile regate, apoi neutralitatea faţă de Roma. În jurul Mării Negre, în afara coloniilor de pe coasta tracă şi dunăreană de care am vorbit deja, oraşele din nord, Olbia, mai bine cunoscut în urma unor studii recente, Chersonesul, care adoptă o constituţie inspirată de democraţia ateniană, Panticapaion, capitala regatului Bos-porului cimerian, în Chersonesul tauric (Crimeea), cu anexa sa Myrmekion, explorată de puţin timp, au oferit arheologilor ruşi numeroase documente ale epocii elenistice. Pe coasta meridională, importantul port Heracleea Pontică, centru de pescuit al tonului, cetate independentă înglobată în regatul Bitiniei, Sinope în Paflagonia, care este una din capitalele regatului Pont şi patria filosofului Diogene şi a regelui Mitridate Eupător, în sfârşit, primitorul Arnisos şi Trapezuntul, cu bogăţia lui proverbială, reprezentau principalele ieşiri la mare ale statelor anatoliene. Acestea nu erau lipsite, în interiorul continentului, de oraşe noi: Nicomedia, întemeiată în cel de-al doilea sfert ai secolului III de regele Nicomedes I, trecea re Pt unul dintre cele mai frumoase oraşe din elenistică, a cărui abundenţă de monu-n-U era întrecută decât ele cea a Atenei. ea, întemeiată de Antigonos Monoftalmos, şi rebotezată de Lisimah cu numele soţiei sale Hike, avea să-şi păstreze faima până în epoc bizantină. Amaseea, principalul oraş din Pont este descris cu entuziasm de geograful Strabon, originar de aici: au supravieţuit vestigii impunătoare.

Pe coasta occidentală a Anatoliei, vechi tărâm grecesc eliberat

de Alexandru de sub jugul ahemenid, anticul Ilion, care nu mai era decât un târg minuscul, e constituit în cetate independentă de cuceritor, care vine să cinstească aici mormântul lui Ahile şi sanctuarul zeiţei Atena: după exemplul său, şi până la sfârşitul antichităţii, turişti şi pelerini interesaţi de cultul lui Homer se perindă neîncetat prin oraşul grec reconstruit chiar pe fosta aşezare a Troiei. Pergamul, în valea Caicului, îşi datorează splendoarea şi strălucirea rolului de capitală pe care îl joacă pentru dinastia At arizilor: ea este totodată o cetate grecească, cu instituţiile şi magistraţii săi, prin intermediul cărora se exercita autoritatea suveranului, în interior, pe drumul Sardesului, cetatea Tyateira atestă pătrunderea elenismului. Pe coasta Eolidei, Myrina este destul de prosperă spre a se dezvolta aici cel mai important atelier de statuete de teracotă cunoscut în epocă. Dominând bogata vale a Hermosului, la poalele muntelui Sipylos, oraşul Magnesia pe Sipylos, întemeiat de Alexandru, cunoaşte o strălucită dezvoltare până în epoca imperială romană. Mai la est, Sardes, vechea capitală a regilor Lidiei şi a satrapilor ahemenizi, devine acum o cetate greacă, vestită pentru sanctuarul zeiţei Artemis. Marile oraşe din Ionia, care decăzuseră sub dominaţia persană, redobândesc, începând din secolul III, o strălucire şi o iradiere comparabile cu cele pe care le cunoscuseră în epoca arhaică, înaintea cuceririi: Smirna şi Efesul, reîntemeiate de Lisimah, redevin cetăţi minunate, bogate şi active, în ciuda vicisitudinilor politicii marilor puteri a cărei reper-cusiune o suportă. Eritreea este în relaţii strâficu insula vecină Chios. Prosperitatea Coao-inului se traduce prin dezvoltarea oracolului lui Apolo de la Glaros, stabilit pe teritoriul au aşa cum au demonstrat descoperiri recente. Lângă gura Meandrului, Priene, construită în terase, oferă imaginea tipică a oraşului elenistic, ridicat cu grijă după un plan raţional şi dotat cu numeroase fântâni arteziene. Pe celălalt ţărm al golfului, anticul Milet, a cărui reconstrucţie, începută la mijlocul secolului V, se continuă potrivit planurilor stabilite atunci de Hipodamos, este totodată un mare centru comercial, cu pieţe apropiate de cheiurile celor două porturi principale, şi o imensă cetate bogată în monumente somptuoase, cărora li se adaugă, la o oarecare distanţă de oraş, cele din marele sanctuar de la Didymai, cu oracolul lui Apolo.

Spre interior, în valea Meandrului, Magnesia pe Meandru, cu sanctuarul zeiţei Artemis, şi Trales, pe care Antioh I o rebotezase Seleucia pe Meandru, reprezentau cele mai active centre ale iradierii elenismului, în sudul Ioniei, Caria era un meleag unde, de mult timp, cetăţi greceşti trăiau alături de

O populaţie băştinaşă care vorbea o limbă asianică foarte veche, încă în uz până în secolul

1 î.e.n. Strălucirea unui principat ca acela al dinastului Mausolos în secolul IV, la Hali-carnas, prefigura un anumit tip de stat elenistic. După cucerirea lui Alexandru, elenizarea ţării se accentuează. Numeroase oraşe se dezvoltă aici: Alabanda, Milasa, Stratoni-eeea ce din Carla, cu vestitul sanctuar al zeiţei Hecate de la Lagina şi, mai târziu, Afrodisias, în interior; lasos, Halicarnas, Cnidos, Găunos Pe Coastă. Regiunea era, bineînţeles, în relaţii strânse cu insulele vecine, Cos şi mai ales Hodos. Întrucâtva similară era situaţia în Licia, ţa fel de muntoasă şi locuită de o populaţie băştinaşă care avea o limbă şi o civilizaţie originale. Şi aici elenizarea câştigă repede te

345?: ° feeraţie de 23 de cetăţi, sub conducerea mai importante, Xantos, reuşeşte să-şi păstreze aproape fără întrerupere independenţa în timpul întregii perioade elenistice. Calvnda Tlos, Telmesos, Oinoantla, Faselis erau „print cipalele oraşe şi Xantos se bucura de îairnă în lumea greacă din pricina sanctuarului la tonei, mama lui Apolo şi a Artemidei; o legendă locală atrăgea lumea în acest loc şi nu în insula Delos, cum se admitea în general. Săpături în curs dezvăluie treptat construcţiile destinate cultului. Mai la est, în câmpia de coastă a Pamiiliei, Atalos II întemeia/a într-un loc deosebit de prielnic portul Ataleia, care avea să ajungă cel mai important oraş modern al regiunii (Adalia). În interior, Termesos, Perge, Aspendos, au lăsat ruine impresionante, la fel Ga şi Side, pe coastă, în Cilicia învecinată, unde Alexandru şi apoi Seleuci/îi s-au preocupat să înmulţească cetăţile, Tars, pe micul râu de coastă Kydnos, era cea mai strălucitoare: aici o cheamă Antonius pe Cleopatra şi este sedus de ea. Pe coastă, portul Soloi, omonim cu o altă cetate situată în Cipru, numără printre cetăţenii săi doi filosofi renumiţi, stoicul Hrisip şi peripateticianul Cleam, ca şi pe poetul Arătos. Distrus de Tigranes, oraşul este

repopulat de Pompei, care îi colonizează aici pe piraţii pocăiţi şi îi dă numele nou de Pompeiopolis.

Astfel, toate regiunile de coastă ale Anatoliei, în nord la Marea Neagră, în vest la Marea Egee, în sud în faţa canalului Ciprului şi a Mediteranei orientale, erau populate cu cetăţi greceşti, unele vechi, altele recent întemeiate, dar toate active şi clocotind de viaţă, care aveau să facă din Asia Mică, în epoca elenistică, apoi în cea romană, un domeniu privilegiat al civilizaţiei greceşti. Chiar regiunile din interior, Frigia, Pisidia, Licaonia» Galatia, Capadocia, cu acces dificil, populate de barbari indigeni sau de invadatori precum ga" laţii şi cu o climă mai puţin prielnică, sâfl treptat pătrunse de influenţe elenice: alte e

+ aţi sunt implantate şi aici şi pornind de la IA se răspândesc limba şi obiceiurile greceşti, linele erau întemeiate de Seleucizi sau de Atalizi de unde îşi trăgeau şi numele: astfel Antiohia din Pisidia, Seleucia din Pisidia, Apa-meea Kibotos („Caseta"), Laodieeea din Licaonia Eumenia în Frigia. Altele îşi datorează dezvoltarea unor dinaşti locali, precum Ancyra (Ancara), capitala celţilor tectosagi, sau oraşele din Capadocia întemeiate de regii dinastiei iraniene, profund eleni/aţe, care domneau asupra acestei regiuni muntoase şi întinse, în inima Imperiului seleucid, în Siria de Nord, cetăţile importante se înmulţesc în jurul capitalei, Antiohia pe Oronte, învecinată cu superbul sanctuar al lui Apolo de la Dafne: pe coastă, Seleucia din Pieria, care servea drept ieşire la mare pentru capitală, şi Laodieeea; în interior, Apameea pe Oronte; pe Eufrat o altă Seleucie şi o altă Apamee, ca şi colonia macedoneană Dura-Europos, întemeiată sub Se-leucos I şi care se dezvoltă ceva mai târziu. În Femeia şi în Coelesiria, vechile cetăţi feniciene Byblos, Berytos (Beirut), Sidon, Tir» reconstruită cu ajutorul Cartaginei după distrugerea sa de către Alexandru, se elenizează, la fel cum, în interior, cetatea caravanieră Damasc şi, mai la sud, Gadara, patria filosofului cinic Menip, rivalul lui Diogene, şi a poeţilor epigramişti Meleagru şi Filodem. S-a văzut deja cum evreii din Ierusalim, în ciuda grijii lor de a-şi păstra religia şi tradiţiile etnice, au suferit de asemenea influenţa elenismului.

Nu vom menţiona aici mimeroasele întemeieri ale lui Alexandru şi ale Seleucizilor în «tesopotamia? i dincolo de ea, căci ele se leagă

irect de politica dinastiei şi vor fi studiate din F ™ ba> Ul fel cele t! ei cetărec-ţi

Ptni M* VT fi evocate în cadrul regatului cere – schimb, în această scurtă tre'

**7 ne omrevistă a cetăţilor elenistice, trebuie să prim aspra posesiunilor exterioare ale

Lagizilor în Cipru şi Libia, în insula Cim-u unde populaţia feniciană şi cea greacă rămâi ne-au amestecate, diferitele cetăţi erau grupat într-o ligă, care nu împiedica exercitarea dultorităţii ptolemaice: elenrzarea îşi pune o amprentă puternică asupra regiunii, atât în oraşele de tradiţie greacă, precum Salamina sau Paf os, cât şi în cele unde elementul fenician va domina, ca Amatus sau Kition. Întemeietorul stoicismului, Zen-on, el însuşi de origine feniciană, provenea din această ultimă cetate: frumos exemplu, între atâtea, altele, al puterii de asimilare a elenismului. Cât despre Cire-naica, deşi supusă în principiu dominaţiei Lagizilor, rămâne totuşi împărţită în patru, apoi în cinci cetăţi greceşti: Cirene, al cărei port este ridicat la rang de cetate independentă, sub numele de Apolonia, abia. În secolul I î.e.n., Ptolemals. care, în timpul lui Ptolemeu III, înlocuieşte Barce şi cunoaşte o soartă strălucită, Tauheira, rebotezată Arşinoe, şi, în sf. îr-sit, Berenice, înălţată lângă antica Euhesperides. Toate cunosc în secolele III şi II o prosperitate despre care monumentele şi inscripţiile aduc numeroase mărturii şi care prelungea fără întrerupere pe cea de care regiunea se bucurase în epocile precedente, de la întemeierea acestor colonii. Abia acţiunile repetate ale piraţilor, în prima jumătate a secolului I, au zdruncinat un moment soarta până atunci constanta a cetăţilor greceşti din Libia. Fapt de care romanii au ştiut să profite.

În Occident elenismul a fost mai puţin favorizat decât în Asia sau în Africa. Creşterea nestăvilită a Romei va pune curând capăt certurilor intestine care divizau cetăţile greceşti din Grecia Mare: după eşecul lui Pirus, căderea Tarentului în 272 marchează sfârşitul în dependenţei lor. Cetatea cunoaşte încă o oarecare strălucire în secolul III, dar din momentu' când se prăbuşeşte sub loviturile romanilor i 209, în timpul celui de-al doilea război puni°» ea nu-şi mai revine. Tradiţia greacă tuşi vie în Campania, în jurul cetăţii Nea-nolis

(Neapole), legată de Roma din 327: ea sie evidentă îndeosebi în arhitectură, decoraţia şi aspectul localităţilor vecine, Pompei şi Her culanum, care au împrumutat atât de mult fără schimbări esenţiale, din moştenirea elenistică, în Sicilia, Siracuza datorează tiranului Agatocle, apoi regelui Hieron II şi politicii sale prudente păstrarea în secolul III a prestigiului şi bogăţiei sale, în ciuda dublei ameninţări a Cartaginei, apoi a Romei. După prădarea oraşului de către Marcellus în 212 el nu mai joacă însă nici – un rol. La fel Agri-gentul, reconstruit în secolul IV de către Ţi-moleon, după distrugerea sa de către puni, îşi păstrează instituţiile greceşti până în 210, anul când oraşul cade în mâinile trupelor romane. În provincia romană Sicilia cultura greacă rămâne încă vie în secolul I î.e.n., când istoricul Diodor, originar din orăşelul Agyrion, în centrul insulei, redactează în limba greacă cele 40 de cărţi ale Bibliotecii istorice.

În sfârşit, pentru a – încheia această trecere în revistă a cetăţilor elenistice, trebuie să semnalăm importanţa Marsiliei, care ştie să păstreze, până la conflictul cu Cezar, în 49, prietenia cu Roma. Iradierea sa este durabilă în Mediterana occidentală, cu coloniile sale de pe litoralul Galiei şi Spaniei, de la Nikaia (Nice) şi Antipolis (Antibes) la Emporion (Ampurias), Marea cetate, a cărei constituţie aristocratică era vestită şi se menţinuse cu rigoare de-a lungul veacurilor, întreţinea relaţii neîntrerupte cu lumea greacă din Orient şi se arăta mândră «e originea sa faceeană. În ciuda depărtării, ea menţine, de-a lungul întregii perioade elenistice, o prezenţă – activă a elenismului la con-a Liguriei, Galieii Iberici.

Cetăţi atât în Grecia propriu-colo i – imensul spaţiu al elenismului ciniii rămâneau credincioase vechilor prinaie sistemului politic tradiţional care, de-a lungul experienţei seculare a – generaţiilor, la definise treptat forma de stat specific arceaşcă. Realitatea civică, aşa cum o ilustrau comunităţi atât de diferite, a fost obiectul reflecţiei filosofilor, şi în mod deosebit, în 7 orepocii elenistice, ea i-a inspirat lui Aristoto] pornind de la bogata documentare strânsă de elevii săi în cele 158 de monografii asupra istoriei şi constituţiei cetăţilor greceşti, tratatul surprinzător de pătrunzător şi lucid care ne-a parvenit sub numele de Politica.

Elaborată în timpul lui Alexandru, lucrarea studiază trăsăturile şi efectele diferitelor regimuri la are poate fi supusă cetatea, căci Aristotel nu concepe deloc o altă formă de stat, cel puţin pentru un grec. Prin aceasta analiza sa e valabilă pentru toate comunităţile civice care, în timpul epocii elenistice, au perpetuat sau au făcut să reînvie cetatea. Situată la confluenţa dintre epoca clasică şi cea care îi urmează, Politica ilustrează de minune această permanenţă şi continuitate.

Ca şi înainte de Alexandru, corpul social rămâne compus, în fiecare din aceste stătuleţe, din trei elemente tradiţionale: cetăţenii, locuitorii străini şi sclavii. Asupra acestora din urmă, ca şi înainte, apasă în cea mai mare parte sarcina muncii grele de care depinde supravieţuirea economică a cetăţii: exploatarea pământului (pentru care munca liberă a micilor proprietari nu era de-ajuns), a minelor (unde mâna de lucru a sclavilor este predominantă), ateliere şi manufacturi (unde se întâmplă extrem de rar ca meseriaşii liberi să nu fie ajutaţi de niciun sclav). Să amintim totodată ceea ce vom repeta adesea: în ce priveşte economia şi demografia, lipsa datelor statistice este atât de gravă în antichitatea greacă încât orice apreciere rămâne absolut subiectivă. Istoricul este silit să extrapolez6 pornind de la texte prea rare şi uneori puţin semnificative sau de la documente epigraf (socoteli, contracte, caiete de sarcini) eter rtP şi disparate. Cu ajutorul acestor scurte r Viri se crede că se pot: distinge tendinţe schiţa clasificări: dar ele trebuie să fie S-nsiderate neîncetat ca susceptibile de revizuire. Se pare că, în afara minelor şi a proprietăţilor regale ale Seleucizilor şi Atalizilor, „u a existat niciodată o mare concentraţie de sclavi Totuşi, numărul total al acestora creste probabil începând din secolul II, având în vedere, pe de o parte, războaiele, iar, pe de alta, pirateria. După cum se ştie, ele la începuturi se încetăţenise în lumea greacă obiceiul de a vinde ca sclavi pe supravieţuitorii unui oraş cucerit în luptă: prizonierul de război, luptător sau neluptător, aparţine învingătorului, în afară de cazul când o convenţie anterioară înfrângerii i-a garantat viaţa şi libertatea. Dar această nemiloasă lege a războiului, fără să dispară vreodată, se îndulcise îii-trucâtva în practică: pedepse severe ca aceea luată împotriva Tebei de către

Alexandru în 335, erau cazuri de excepţie. Operaţiunile conduse de romani în Grecia propriu-zisă atrag măsuri similare: astfel, spre exemplu, vânza-rea la mezat a epiroţilor din 70 de târguri, în 167, în timpul trecerii lui Paulus Aemi-lius, aflat în drum spre Italia, aceea a co-rintienilor de către Mummius în 146 sau numeroasele represalii întreprinse de trupele lui Sylla în Grecia în cursul războiului mitrida-tic. La drept vorbind, aheenii lui Arătos tratează la fel de sever Mantineea în 222 şi atenienii procedează la fel cu Oropos: s-ar greşi deci dacă s-ar atribui în exclusivitate romane un comportament care, ÎM răspundea celei mai vechi tradiţii elo-Oricum ar fi, aceste vânzări masive, µm i „e la Progresele pirateriei de la înccdent-Secoiului naprovizionează din abun-sau r P15 ţele de sclavi, ca aceea de la Delos va fi a de „la Side în Pamfilia, unde de-acum? a. a ia vânzare, în număr şi mai mare, de origine greacă, alături de cea de origine barbară care predominase odinioară.

În afara rolului lor în îndeplinirea grele, sclavii sunt nelipsiţi de la treburile pe lângă casă. E de neimaginat o casă fără sclavi. Cum să-ţi satisfaci, fără ajutor, puc ti coasele nevoi materiale care, din pricina stării rudimentare a tehnicii, erau executate şi mâna? în fiecare zi trebuia să mergi după apă să cauţi şi să pregăteşti hrana, să te şi cea mai mare parte a îmbrăcămintei şi lenjeriei să supraveghez! şi să îngrijeşti copiii. Stăpână casei nu putea face faţă. Sclavia este în această privinţă o condiţie a vieţii sociale. Sclavii şi sclavele fac parte din celula familială, care n-ar supravieţui fără ei. Desigur, sarcina lor este adesea penibilă: să macine boabele, să învârtă piatra de moară, să toarcă lâna, şi asta înseamnă zile de muncă grea. În schimb, alte munci sunt mai variate şi mai plăcute: să însoţeşti pe stăpân sau pe stăpână când prea că din oraş, să conduci băieţii la scoală, să te ocupi de sugari, să faci cumpărături, să duci mesaje, ocazional, cât o îngăduie puterile sclavului, să faci pe secretarul, să ţii socotelile, să citeşti cu glas tare sau chiar să cânţi la un instrument. Tot atâtea posibilităţi, pentru cei care ştiu să profite, de a stabili între stăpân şi sclav relaţii care nu mai sunt doar de autoritate şi de supunere, ci de înţelegere, de încredere, sau chiar de stimă şi afecţiune. Comedia Nouă, cea a lui Menandru şi a rivalilor săi, ca şi cea a lui Plaut şi Terenţiu, care se inspiră direct din

aceasta transpunând-o în limba latină, ne oferă ample mărturii. Tipurile de sclavi nu lipsesc, unii poltroni, leneşi şi mincinoşi, alţii sprinteni, plini de calităţi şi devotaţi stăpânului lor; la fel sclava amabilă sau doica credinţeioasă. Ei anunţă cameristele ruse şi valeţii de comedie din teatru clasic francez.

Condiţia lor cuprindea însă constrângeri Peare îndulcirea moravurilor nu le va face

Iată să dispară complet: pedepsele corporale, unsiclerate necesare, având în vedere înjosi-o morala inevitabilă care antrena pierderea libertăţii; interdicţiile în ea/, de greşeală gra – tortura impusă sclavului chemat sa de – nună mărturie. Uneorv dispoziţii legale se a-dăugau uzanţelor pentru a aduce o anumită protecţie împotriva – abuzurilor. şi-ai. feri pe sclavi de acte de violenţă. prea brutale sau neîntemeiate. Dar bunul: plac al stăpânului rămâne principala re, gulă: ea intervenea mai ales fată de femei, supuse capriciilor celui care le cumpăra. Comedia Nouă s-a folosit mult de această situaţie, caracteristică epocii, unde o fată năseută, liberă, dar abandonată de părinţii ei sau ajunsă în mina hoţilor, a piraţilor sau a unui duşman victorios, este cumpărată d*2 un negustor „care o sorteşte prostituţiei şi e dorită de un om.; liber, ti. năr îndrăgostit de farmecele ei: e nevoie.de o lovitură de teatru, pentru. a o smulge, pe nenorocită din ghearele sorţii vrednice de milă care o aştepta… – în acest punct epoca elenistică pare să fi adus sclaviei o atenuare importantă: e vorba de înmulţirea dezrobirilor, întotdeauna a existat posibilitatea de a cumpăra vin sclav pentru a-i reda libertatea: se ştie că acesta a fost cazul lui Platon în 388, datorită intervenţiei cirenianului Aniceris, şi avem numeroase exemple de acte de generozitate similare în cetăţile elenistice, unde cumpărarea de prizonieri de război de către un cetăţean sau un străin bogat este menţionată uneori în decretele onorifice. Pe de altă parte, un, stăpân putea, bineînţeles, să acorde libertatea, în timpul vieţii sau prin testament, unui’s «lav ale cărui devo-gment şi credinţă meritau această răsplată, tinn! U de asemenea. În împrejurări exceptând i eliberări colective „de. exemplu atunci a «J VU sunt chernati, din lipsă de trupe, liberi nease oamenii x

173 i e a orda

— Comportă-bine sub arme: poporul – acest caz libertatea, printr-un decreţ care cuprindea o listă nominală a beneficiarilor. În toate aceste cazuri un act oficial” transcris uneori pe o stelă pentru a fi făcut public, era emis pentru a apăra libertul! –, potriva oricărei revendicări abuzive, în onoca elenistică, în afara acestor proceduri de eliberare, se răspândeşte din plin obiceiul de răscumpărare a libertăţii în schimbul unei sume de bani, chiar de către sclav. Aceasta presupune, evident „că sclavul este în măsură să dispună de o sumă suficientă, adică are dreptul să deţină bunuri mobiliare şi să economisească, privilegiu care apărea în totală contradicţie cu statutul iniţial al sclavului, care în principiu este bunul stăpânului sau şi nu posedă nimic care să fie al lui. Frecvenţa acestor răscumpărări arată că în această privinţă moravurile se schimbaseră de JQCÂO, dacă nu de ilire. Un exemplu celebru este cel al lui Cleomene III, regele Spartei, care, pentru a-şi întări armata şi a-şi umple totodată vistieria de război, acordă unui număr de 6.000 de hiloţi libertatea în schimbul unei sume de 5 mine (500 drahme) de fiecare, preţul obişnuit pentru un scâav în această epoca, cum o atestă şi alte documente.

Când este vorba de cazuri individuale, procedura cea mai frecventă este cea care se întâlneşte la Deâfi, începând din secolul II, în sute de cazuri, obişnuită de asemenea în numeroase alte sanctuare greceşti... Sclavul care s-a înţeles eu stăpânii! său pentru a-şi ras-cumpăra libertatea face apel, ca intermediar, la zeu, adică la personalul sanctuarului: sunia răscumpărării este depusă în casa sacră, fiind transmisă apoi proprietarului sclavului, ca şi cum zeul ar fi efectuat această operaţi-e> Este vorba pe scurt de o vânzare fictivă d1” vinităţii, care acordă atunci, ca o condiţie Ş vânzării, libertatea sclavului pe care tocmf o cumpărase. Scopul intervenţiei zeului tranzacţie, care surprinde la prima vedere, es de a constitui o cauţiune a valorii şi loiali”.

— În înţelegerii, în plus, potrivit legii, garan-care sunt cetăţeni, sunt menţionaţi nomi-l în act, ca martori. Afişarea textului în „anctuar, din care există atâtea exemple în Sel al lui Apolo de la Delfi, unde ziduri înt-efii ei-au acoperite cu aceste mici texte înohesuite oriunde era loc

liber, dădea o publicitate de durată garanţiei, astfel încât în viitor nimeni n-ar fi putut să revendice ca sclav pe noul libert. Formula eliberărilor delfice nu s-a schimbat deloc, în esenţă, de-a lungul veacurilor, unde procedura a rămas în uz, din secolul II î.e.n. până la începutul Imperiului Roman târziu. După această dată, stabilită după numele arhontelui anual de la Dei-ţi cu preci /area lunii, urmează formula de vânzare: „Cutare, fiul lui cutare, a vândut lui Apolo Pitianul un individ (literal un corp) de sex masculin (sau feminin) numit (a) ... şi originar (a) din... pentru suma de... conform cererii pe care el (sau ea) a prezentat-o zeului în vederea acestei cumpărări”. Urmează numele garanţilor şi precizarea garanţiei, adică a mărturiei referitoare la conformitatea cu legea eliberării pe care sunt îndreptăţiţi s-o aducă, dacă e cazul. Vine, în sfârşit, lista martorilor. Se întâmplă de asemenea ca o clauză suplimentară să figureze în text, stipulând că, până la moartea stăpâtiului său, sclavul eliberat va continua să-l slujească cu supunere şi devotament, în acest caz, eliberarea nu capătă efect deplin decât la termen.

Marele număr al acestor documente, constanţa şi precizia formulării lor, intervenţia nji” iultor Sfanţi şi martori sunt revelatoare: eliberarea unui sclav care a adunat suma necesară pentru a-şi răscumpăra libertatea nu a lucru rar; operaţiunea se desfăşura potrivit nor reguli juridice precise; că era controlată bivtTS lătt>a-şi de cetă-em a căror responsa-care? ** angajată în afacere. Sanctuarul în 17 s că e a%-a l°° furniza cadrul adecvat pentru a să fie înconjurată de atmosfera de se

riozitate şi de încredere reciprocă pe care reclama. Ficţiunea vânzării către zeu, atunc° când e vorba de o răscumpărare a libertăţi pe care sclavul o obţine în schimbul banilor* nu înseamnă că cele două părţi sunt minate de vreo viziune mistică, din care textele nu păstrează cu evidenţă nicio urmă: ea traduce pur şi simplu asocierea strânsă dintre profan şi sacru, dintre cetate şi cultele sale, care determină în chipul cel mai firesc individul să solicite şi să obţină, pentru actele importante ale vieţii cotidiene (şi ce e mai important decât trecerea de la starea de sclav la condiţia de om liber?), cauţiunea autorităţii

religioase, care rămâne cea mai înaltă şi mai respectată în stat.

Dacă eliberarea este mai uşor de obţinut, dacă e însoţită de noi garanţii juridice, dacă moravurile evoluează, în general, spre o concepţie mai umană a condiţiei de sclav, îndeosebi în cadrul familiei, distincţia între omul liber şi sclav îşi păstrează totuşi în cetatea elenistică valoarea sa fundamentală. Chiar dacă sclavul este considerat om, el este în orise caz un om lipsit de drepturile esenţiale ale omului, fiind un om fără cetate. Ori, calitatea unui om liber este tocmai apartenenţa la o cetate. Chiar străinul care locuieşte altundeva decât în cetatea sa de baştină se defineşte prin amintirea legăturilor sale cu ea şi adaugă ia numele său adjectivul aşa-zis etnic care exprimă această apartenenţă: deşi au trăit la Alexandria, poetul Calimah sau savantul Era-tostene sunt totuşi consideraţi cirenieni, ca şi Aristotel, care, deşi a trebuit să părăsească foarte devreme oraşul său natal Stagira, o cetate fără notorietate, rămâne totuşi Stagirâtul. La sfârşitul secolului I î.e.n., geograf

Strabon, care străbate întreaga lume antica, i-enu uită că este originar din Amaseea, în gâtul Pont. Orice s-ar spune uneori despi; cosmopolitismul elenistic, forţa şi caraetei rămân unanim s-a primordial al legăturii civice ră recunoscute.

Organizarea politică a cetăţilor nu rhimbat în mod fundamental după Alexandru. rum s-a văzut din exemplul Apoloniei Pontice Adunarea poporului şi Sfatul (oricare ar fi numele prin care sunt desemnate aceste două instituţii) rămân pretutindeni organele principale ale statului ai căror magistraţi reprezintă puterea executivă. Aşa cum remarcă Aristotel, constituţiile particulare răspundeau rareori unui tip de regim perfect pur, democraţie sau aristocraţie (aceasta din urmă, întemeiată pe nobleţea naşterii, nu se deosebeşte mai deloc de oligarhie, întemeiată pe puterea banului: şi una şi cealaltă tind să se confunde în fapte). Majoritatea cetăţilor au un regim mixt care, potrivit împrejurărilor, oscilează într-un sens sau în celălalt: fie spre puterea populară, exercitată de şefii „gloatei” (istoricilor antici le place să folosească termeni cu nuanţă peiorativă pentru a desemna masele), fie spre autoritatea celor cu stare care se desemnează ei înşişi cu termeni măgulitori, „cei buni” sau „oamenii de bine”, în măsura, de

altfel redusă, în care putem să observăm, în cadrul diversităţii extreme a acestei istorii constituţionale, şi în ciuda insuficienţei resurselor, o anumită tendinţă generală, se pare că în majoritatea cetăţilor, inclusiv Atena, a domnit îndeobşte o ordine tradiţională, întemeiată pe respectul lerilor „ancestrale”, care menţinea în esenţă privilegiile proprietarilor de pământuri. Aceasta nu excludea, bineînţeles, anumite mişcări Populare care se puteau transforma în răscoală.

— Tea întâlneau un conducător capabil să le cită iZeală Aşa se face că Agatocle, care exer – CUPP Stracuza funcţia de strateg, poate să crească puterea în 317 – 316, stârnind învernua oligarhiei celor şase Sute, care cu de –! °raşu1° revoltă a poporului, sprijinită – rmata, care se transformă curând în – *

Aceste tensiuni interne erau uneori agravate de ia în

Tibron, care serioasă, condotierul

O „are se). e Lagm;

caută să-şi asigurerioasă, P” l\Cetări caută s-şi asigure democraţi şi propi * * * voia sa cucerească să insul aventurierului care aristocraţi b.

pline. Acorm mă Soncesie? ridicărilor democraţi J

să răspundă i ecrimmasem păstreze astfel pacea & cest! om P

HUP a „otcă că, la diadoca tic, dar, ara-HUidinea adoptata faţa cexandru, a Utucm simpatie pl e

Atena reg renght» irect. Gonatas, succe5 or U tiranule locale, ca.

ritarea democraţiei, în acest joc complex, Xe ficţiunile se ciocnesc adesea şi nu şovăie apel la străini, intervin calculele suve-care acţionează direct sau prin interconfidenţilor lor, fără a se lăsa conduşi al consideraţii teoretice. Cinismul lor rece este trăsătură dominantă a epocii. Dar sensurile o iate pe care le capătă intervenţia lor îi împiedică să orienteze într-un mod sistematic evoluţia constituţională a cetăţilor care, în ansamblu se supune altor forţe, consecinţe ale unor lente schimbări pe care le suportă economia şi societatea.

Cel mai important sens fără îndoială, şi în orice caz cel mai vizibil, se referă la echilibrul în repartizarea veniturilor. Au existat întotdeauna în lumea greacă cetăţeni bogaţi şi alţii de condiţie

modestă, în funcţie de întinderea proprietăţilor funciare, care reprezentau baza oricărei averi: resursele scoase din artizanat şi comerţ nu interesau în principal decât un număr mic de persoane; pentru cea mai mare parte dintre cei care se dedicau acestor preocupări era doar un surplus, în epoca elenistică, în măsura redusă în care fenomenele economice se lasă ghicite, câştigurile mobiliare, încurajate de amploarea bruscă a comerţului cu Orientul Apropiat şi Mijlociu, favorizate totodată ele o urbanizare crescândă a populaţiei atât în Grecia propriu-zisă cât şi în ţările noi, sporesc în mod simţitor. Datele arheologiei, ca şi mărturia textelor arată că luxul se răspândeşte, că mărfurile costisitoare sunt tot mai căutate şi metalele preţioase cunosc o folosire mai freeenta decât înainte, îmbogăţirea este resimţită mai ales în secolul III, în timp ce în secolele tulburările şi războaiele stârnite de cu în an r? mană au sărăcit multe cetăţi. Dar, de ţ – chiar a-nci, nu se poate vorbi adere economică generalizată, în t8* întâmpla că acea & tă bogăţie se cOB-ţi pta. t într «n număr tot mai mi-o de Proprietatea funciară, care rămâne temeiul oricărei averi, pare să fi evoluat uneori spre marea proprietate, prin contractarea de datorii de către micii proprietari care-şi ip0, tecau bunurile şi sfârşeau prin a îi jefuiţi, ne-izbutind să restituie suma astfel chezăşuită Apare acum în mai multe cetăţi vechea revendicare a abolirii datoriilor, secondată de cererea pentru o nouă împărţire a pământurilor-aşa s-a întâmplat la Sparta, în secolul III, cu' regele Agis IV, apoi cu Cleomene III şi, această ameninţare, chiar dacă Cleomene nu o aplică în afara Spartei, mobilizează împotriva lui forţele conservatoare din restul Peloponesului. La fel în Asia Mică, uzurpatorul Aristonicos, după moartea lui Atalos III al Pergamului (133), în regatul său „heliopolitan", apoi Mitridate, după masacrul romanilor în Asia în 88, proclamă abolirea datoriilor, evident pentru a răspunde dorinţei unei părţi importante a populaţiei. Sunt indicii care evidenţiază o anumită tensiune socială între bogaţi şi săraci, care de altfel duce rareori la conflicte deschise sau la încercări de revoltă. Există totodată o urmă în speculaţiile filosofilor, îndeosebi la autorii de utopii ca lambulos, şi în opere literare ca Meuambii poetului Kerkidas din Megalopolis, care nu era desigur un revoluţionar (este solul cetăţii sale pe lângă Antigonos

Doson şi serveşte ca ofiţer în bătălia de la Selasia), dar care, ca moralist influenţat de gândirea cinicilor, biciuie lăcomia şi bogăţia ostentativă şi cheamă la o împărţire generoasă a bunurilor de prisos.

Această ruptură a echilibrului intern între veniturile cetăţenilor atrage consecinţe în f-ffţionarea instituţiilor şi în însăşi viaţa cetăţii Din ce în ce mai mult colectivitatea este nevoită să-şi asume sarcina hranei pentru cei dezmoşteniţi, al căror număr sporeşte. Aceasta se traduce mai ales prin controlul instituit asupra unor mărfuri esenţiale – cerealele. Exista exemple de acest fel în epoca clasică, n-eo, „e sebi la Atena. De acum înainte documentele (adevărat, mult mai numeroase ca înainte) rele itia împuterniciţilor cu grâul” în diferite hăţi unde aceşti magistraţi au sarcina de a Sura aprovizionarea comunităţii civice eu o arfa de primă necesitate. Ea este bineînţeles firnizată de pământurile arabile ale patriei sau – le posesiunilor sale: astfel, pentru cetăţile de % insule, ca Samos sau Rodos, posesiunile lor ce continentul vecin, desemnate cu numele de vereea, constituie adevărate grânare şi sunt prin urmare de un interes vital pentru cetăţi. Alte oraşe, al căror teritoriu este puţin mănos sau neînsemnat, depind de importuri, provenind din ţările producătoare ca Egiptul sau Cirenaiea, adesea după tranzitul printr-o piaţă de redistribuire: acest rol este jucat de Delos, după ce insula îşi recucereşte independenţa şi aceasta este sursa prosperităţii sale în epoca elenistică. Un asemenea decret onorific datând din anii 230 – 220 permite urmărirea acestor relaţii comerciale: oraşul Histiea, situat în nordul Eu-beii, onorează un bancher din Rodos care a avansat bani fără dobândă „împuterniciţilor cu grâul” pe care histienii i-au trimis la Delos pentru a cumpăra cereale, fapt care le-a permis să-şi îndeplinească sarcina în cel mai scurt timp. Stela pe care a fost transcris cleeretul, înşirhid onorurile decernate generosului ro-dian (elogiu public, o coroană de frunze şi dreptul de cetăţenie la Histiea) este înălţată la Delos, datorită unei autorizaţii acordate de delieni. Se vede astfel cum se stabilesc – din nordul în sudul Mării Egee, din vârful septentrional al Eubeii, controlat atunci de facto de Agatul Macedoniei, până în Rodos, puternica cetate independentă, trecând prin Delos şi Ci-Jade unde predomină influenţa lagidă – care trebuie să fie regulate, ţesând r „Acetate în cetate relaţii

de interes care dublate de legături între persoane.

cetatea cumpără grâul, ea trebuie în să-l revândă particularilor, având „V* a se frâu liber speculei, mai ales «e foamete. Aşa se întâmplase în Aţel i va unde controlorii griului (sitofylakes) na clasica unde con tatoţilor şi ale celor supravegheau actele i amănuntul Dai% ip oare revindeau & nu mulţumeşte să epoca elenistica statul n distribuie controleze piaţa.

gratuit griul centun v

Sat din fondurile în secolul li l-L”.

amftnunte! fel se afirma civic, în Cadrulmentări şi garanţi. Depar tura civica primeşte acum i o.

se manifestă n domen achiziţio lux de

Ăstcorpului e

Jiiliw*, r t...

VVA, „elementare pentru cei năpăstuiţi.

Aceeaşi preocupare pentru interesul general determină cetăţile să recruteze, oferindu-le un salariu, mediei publici veniţi din străinătate, care locuiau o perioadă mai mult sau mai puţin îndelungată în cetatea care-i primea şi dădeau îngrijiri cetăţenilor şi celorlalţi locuitori, S-ar greşi dacă s-ar asimila acest obicei, foarte răspândat în epocă, cu sistemele noastre moderne de ocrotire socială. Dacă medicul publio putea să îngrijească gratuit pe cei nevoiaşi sau rănitii de nr/boi, el percepea totuşi, de obicei, onorarii de la clienţii săi. Dacă cetatea îi dădea –”. «f*”, n iz ţie oraş şi onorarii un salariu, o făcea de Oraş om de pios. Când medicul public’s ger, tea de baştină, oraşul care benefiaas n activităţii acestor atât

— 4 «P ivea prilejul, adăugau la practicarea C1 II Pi lor conferinţe şi demonstraţii prin e îşi răspândeau ştiinţa...

Altfel colectivitatea civiea era nevoită să-şi importante cheltuieli, care se adăugau cereveneau în mod tradiţional cetăţii şti – adică cheltuielile ceremoniilor de U şi civice, construcţiile de edificii publice i religioase şi întreţinerea lor, în sfârşit, ahel-tâiielile militare care, din pricina răspândirii an-ealării de mercenari şi tehnicităţii sporite a metodelor de luptă, deveneau tot mai apăsătoare. Pentru a face faţă acestor sarcini, statul dispunea de o anumită garnă de

resurse, scoase din impozite şi taxe, pe care le percepea în general printr-un sistem de arenzi, procedeu comod care înlesnea sarcina magistraţilor, dar al cărui randament era mediocru. Se obişnuiau impozitele indirecte, afectând circulaţia de mărfuri sau de fonduri, sau anumite activităţi, precum şi diferite taxe. Se poate forma o idee clară din exemplul Delosului, unde, în perioada independenţei, între 314 şi 166, socotelile păstrate în inscripţii înregistrează veniturile obţinute din aceste resurse. Se găsesc aici taxe de 2°/b (a cineizecea parte) asupra intrărilor şi ieşirilor de mărfuri, de 10°/b (zeeimea) asupra chiriilor, griului şi produselor de pescărie, îndeosebi asupra pescuitului de purpură în jurul insulelor, drepturi de 5% (a douăzecea parte) asupra vânzărilor, taxe percepute pentru activităţile portuare, traversarea strâmtorilor între insule sau trecerea istmurilor insulare. Unele am aceste taxe sunt percepute în folosul sanctuarului, celelalte revin cetăţii. Toate cetăţile grecesh foloseau mijloace similare pentru a-şi alimenta vistieriile. În schimb, nu se obişnuia clas Terea la imP°zitul direct: ca şi în epoca era VOrba doar de împrejurări excepo contrit>uţie în bani era cerută avansul fii” d garantat de cei mai. UA recu Perau apoi de la ceilalţi i. Acest apel adresat întâi răsfăţaţilor sorţii reprezenta un alt procedeu al la taţii, foarte mult folosit, pentru a face fatsarcinilor statului: ea şi în Atena clasică, sistemul liturgiilor rămâne valabil. El constă, cum se ştie, din a încredinţa unui particular gr na de a îndeplini pe cont propriu o funcţiebpu, blică ce impunea cheltuieli: repartizarea acestor sarcini, care puteau fi destul de grele, se făcea proporţional cu averea între cetăţenii cei mai bogaţi. Ele vizau domenii diferite: apărarea, numită, ea liturgic, trierarhia, ce consta din echiparea unui vas de luptă şi asigurarea întreţinerii lui în timpul unei campanii; viaţa cotidiană, ca gymnasiarhia, ce consta din administrarea gimnaziului unde se antrenau bărbaţi şi tineri, precum şi din procurarea de anumite accesorii, cum era uleiul pentru masajele atletice; şi mai ales sultele, esenţiale în viaţa cetăţii, dar surse ale unor numeroase cheltuieli, cu ceremoniile, sacrificiile, jocurile, reprezentările teatrale, toate prilejuri în care se apela îndeobşte la cetăţenii bogaţi, sub formă de liturgii.

Din ce în ce mai mult, în cursul celor trei secole ce preced era

creştină, în cetatea grea că se stabileşte distincţia între cei mai, bogaţi, asupra cărora apasă, în esenţă, sarcinile financiare ale statului, şi restul populaţiei, care nu este în stare să contribuie decât sub o formă anonimă şi eoleotivă. Se înţelege că primii sunt nevoiţi să-şi asume şi magistraturile, în măsura în care exercitarea lor impune cheltuieli importante celui care e investit, chiar dacă distincţia dintre magistratură şi liturgic tinde să se şteargă, iar funcţionarea instituţiilor civice, oricare ar fi regimul, fie şi de tendinţă democratică, se bazează în fapt pe devotamentul cetăţeniloi o vază. Cetatea elenistică, pentru a-şi echil1" finanţele, trebuie să apeleze constant la ţel\e rozitatea „binefăcătorilor" sau evergeted, că e vorba de cetăţeni sau de străini... – plăteşte cu tot felul de onoruri şi Prl care satisfac orgoliul acestor donatori şi a vine lor căci ele sunt deseori transmisibile

01 cilnr A îndeplini funcţii publice, a con-S la bunăstarea concetăţenilor şi la înfru metarea cetăţii este rolul câtorva familii care – fiecare din aceste comunităţi restrânse, dis de resurs ratia gener la acest lucru:

ecare de resurse suficiente şi se bucură de con-Sderaţia generală. Presiunea socială îi îndeamnă lucru: în decretele onorifice, o for

— M mulă aminteşte adesea că meritele personajului onorat sunt conforme cu tradiţia familiei sale şi că devotamentul faţă de stat este moştenit de la strămoşii săi.

Aşadar, societatea oamenilor de vază, în care solidaritatea civică este reală şi se traduce constant în modul cel mai concret prin serviciile aduse, conferă ordinii sociale o stabilitate deosebită. Epoca elenistică, în ciuda frecvenţei războaielor şi a loviturilor primite de economie, a cunoscut, în ansamblu, mai puţine lupte sociale în interiorul cetăţilor decât epoca arhaică şi clasică, împărţirea sarcinilor, rezervând de fapt funefţiile publice proprietarilor de pământuri, fără a lipsi totuşi pe ceilalţi cetăţeni de drepturile lor politice şi de participarea la adunări, a avut drept consecinţă dispariţia indemnizaţiilor (miştoi) pe care cetăţile demo-eratice le instituiseră înainte pentru a înlesni Gloselor populare accesul la responsabilităţi politice sau juridice. La ce bun într-adevăr să impui statului o

cheltuială apăsătoare când particularii dispuneau de mijloace suficiente pentru a se consacra sarcinilor publice? Evoluţia simţită îndeosebi la Atena, unde democra-Se în secolul IV, un întreg sistem de 11 pentru a – (atrage pe cetăţeni să ia funcţionarea organelor constituţionale, ref estomtooi este considerată de de neînr filosofiei politice ca o manifestare instaurare de democraţie, tinzând spre sigur că? TUI rsm conservator. Nu este „at <? nianul A, sentiment a fost împărtăşit de 285 sunt mereu i innd E1 Gonstata ea instituţiile la locul lor. Cetatea era administrată de Sfatul ei, emanaţie a triburilor tradiţionale al căror număr sporeşte prin crearea câtorv triburi noi – antigonid, demetriac, ptolernaid* atalid – fără ca aceste concesii, uneori tenipol rare, făcute oscilaţiilor politicii internaţionale să modifice în esenţă funcţionarea sistemului instaurat odinioară de Clistene. Magistraţii îşi păstrau vechile lor denumiri şi atribute, lăsând deoparte modificările de detaliu, ca acelea care afectează responsabilităţile strategilor diferenţiindu-i, în timp ce înainte puteau fi schimbaţi şi socotiţi egali între ei. Dar, în definitiv, ă-ceste alunecări erau puţin vizibile şi nu-l împiedicau deloc pe cetăţeanul Atenei să se simtă moştenitorul celebrilor săi strămoşi.

Desigur, el constata că patria sa nu mai dispunea de puterea politică şi militară pe care bătălia de la Cheroneea, apoi războiul îamiac şi, în sfârşit, războiul hremonidiac o făcuseră s-o piardă. Dar ea îşi păstra totuşi prestigiul ca focar de cultură şi centru intelectual al lumii greeesti, cum o mărturiseşte un decret am-iicţionio din 125 î.e.n.: amfictionii proclamă că „poporul Atenei s-a aflat la originea celor mai mari binefaceri pe care le-a primit omenirea; el este cel oare a condus-o de la viaţa sălbatică la civilizaţie”, făcând cunoscute oamenilor misterele de la Eleusis care-i învaţă valoarea deosebită a relaţiilor paşnice şi a încrederii reciproee; el le-a transmis de asemenea legile bune dictate de zei şi principiile educaţiei; el a adus prosperitate Greciei răspândind ştiinţa agriculturii, darul Demetrei; el a fost primul care a instituit concursurile dramatice în cinstea lui Dionysos. Toate aceste teme sunt împrumutate de colegiul amfictionio, vinele Atena nu totuşi decât de un loc din 24, clin tradiţia rară a oratorilor attici şi îndeosebi a lui erate, care îi tratase emfatic în Pew

său. Reapariţia lor într-un mediu uncie în politică a Atenei devenise neglijabilă re. tu, persistenţa, dincolo de frontierele sale, a n11* llui, întreţinut cu grijă, chiar de atenieni.

o

aruia patria lor a fost şcoala Greciei, moi 1 ne care celelalte cetăţi s-au străduit să-l de – tp Nu e de mirare ea în secolul următor se imkpse în epoca lui Cezar, aceleaşi idei la Bricul Diodor din Sicilia (XIII, 26 – 27), pe ele pune în gura unui siracuzan, încercând, îSaltfel în zadar, să-i determine pe concetăţenii ăi ca să-i trateze fără prea mare asprime pe captivii atenieni după înfrângerea lor dezastruoasă în faţa Siraeuzei: este vorba desigur de un loc comun al retoricii, un topos care devenise familiar tuturor grecilor. Pentru a corecta întrucâtva caracterul sumar şi academic, unii oscilau totuşi între elogiu şi dezaprobare, Plutarh se face ecoul lor, scriind în Viaţa lut Dion (58, 1): „După cât se pare, pe bună dreptate se spune că Atena numără printre fiii săi totodată oameni de bine care practică cea mai înaltă virtute şi ticăloşi minaţi de cea mai înjositoare perversitate, aşa cum teritoriul său produce în acelaşi timp mierea cea mai fină şi cucuta care provoacă moartea cel mai uşor”. Judecată nuanţată, fără îndoială; ea trădează totuşi admiraţia pe care continua s-o inspire această cetate excepţională.

Acest sentiment al unei continuităţi, pe care intervenţia lui Alexandru, a diadohilor şi a urmaşilor lor, apoi cea a Romei n-au întrerupt-o cu adevărat, face loc treptat conştiinţei unei profunde schimbări în mersul istoriei. Polibiu a contribuit mult la aceasta, în schimb, dispar-w-apr Oape completă a cărţilor XXI-XL ale BWii istorice, care tratau perioada pos

— Lui 301 până la războiul galic, ne în

— Să Ştim dacă Diodor a simţit din plin ar schimbare. Dar, în secolul H e.n., Piulucru-T°Sania’ sunt conştienţi de acest Prin7 îŞi farat că în acest timP Grecia Pr° – locuri ru spectacolul decăderii în multe sului şi îeflepl; ia Atene-i Olimpiei şi Patrade toate ia costevi aceşti autori atenii înainte à la Ptele de război şi la consecinţele lor, nu pot decât să constate triumful absolut al Romei.

Istoricul modern, în schimb, caută să surv prindă, în cadrul

documentelor epigrafice, semnele unei evoluţii în moravurile politice şi sociale, sub permanenţa formală a institutmor El descoperă fapte noi, precum intervenţia femeilor în viaţa publică, care-i indignase pe grecii din epoca precedentă, grijulii să-şi păstreze tovarăşele de viaţă la adăpostul privirilor în gineceu. Este o urmare a dificultăţilor financiare de care am vorbit deja. Cetatea nu şovăie să apeleze la femeile bogate, aşa cum faae apel la cetăţenii privilegiaţi de soartă. Ea le încredinţează, bineînţeles, ca în trecut, funcţii religioase în cultul divinităţilor feminine, cele de preoteasă sau de neocor (care trebuie să vegheze la buna stare a sanctuarului, la întreţinerea edificiilor şi mobilierului sacru). Dar cum aceste funcţii necesită, din ce în ce mai mult, ca ea să contribuie din plin la cheltuielile cultului, doar femeile bogate şi le pot asuma; când ele au apelat din plin la fondurile personale pentru a-şi achita sarcinile funcţiei lor, e firesc ca cetatea să-şi manifeste la rândul ei recunoştinţa conferindu-le onoruri şi distincţii. Aşa se face că în pieţele publice sau în sanctuare încep să fie ridicate statui de femei drapate, descoperite în număr foarte mare şi pe care arheologii le datează cu mare greutate, mai ales când (ceea ce se întâmplă foarte des) capul a dispărut. Se pare că participarea femeilor bogate la viaţa publică a sporit considerabil în timpul Imperiului Roman. Se pot întâlni atunci femei ce îndeplinesc adevărate magistraturi, lucru de neînchipuit în Grecia clasică. Aşa se întâmplă, de pildă, la Cizic, pe ţărmul asiatic al Propontidei, unde o femeie îndeplineşte funcţia de magistrat eponim, hiparh: cum acest termen înseamnă „comandantul cavaleriei”. as ar fi o situaţie paradoxală dacă nu s-ar lua considerare faptul că acest nume purtat 2 g eponim îşi pierduse aici sensul original peâl mai desemna decât o magistratura civilă.» „U „mnlu de femeie pe care cetatea ţine s-o Alt ex-Jntru serviciile aduse: cel al tasienei în secolul I î.e.n. Ea acceptase să îndepli-la Tasos toate neocomle, între altele P ale Artemidei, Afroditei şi Atenei, „deşi, H t fiind caracterul costisitor al acestei litur-ţi femeile nu acceptă de bunăvoie să fie neo-o – e „ea avea să pună să se construiască pe cheltuială proprie un portic cu coloane de marmură pentru a servi de intrare la sanctuarul Artemidei; ea a fost de asemenea preoteasă a Demetrei şi a lui Zeus Eubuleus, funcţie pe care

nicio femeie nu şi-o asuma „deoarece nu comportă niciun venit, atrăgând totodată mari cheltuieli” pentru podoabe şi veşminte somptuoase destinate a îmbrăca statuile divine; ea a consacrat în sanctuare ofrande bogate; a adus, în sfârşit, un mare serviciu particularilor. Pentru a-i mulţumi că „şi-a arătat astfel zelul faţă de zeii şi concetăţenii săi” în orice împrejurare, Sfatul şi poporul dau patru decrete, votate în unanimitate, acordându-i diferite onoruri: elogiul publicdreptul de a înscrie o dedicaţie cu numele său pe portic şi pe ofrandele ale căror cheltuieli le suportase; privilegiul de a se distinge, în cursul actelor cultului, purtând veşminte albe; în sfârşit, desemnarea ca neocoră permanentă a Atenei de fiecare dată când nu exista o altă candidată pentru această funcţie. Redactarea şi formularea acestor decrete sunt foarte asemănătoare cu cele ale decretelor ono-roice pentru cetăţeni. Pietatea faţă de zei, l, înţelepciunea, devotamentul, zelul, aria fa-a de P°P°r> generozitatea faţă de silnr an’» conduita demnă de nobleţea strămo-atâtia! demnităţile «dobânditesunt tot grafice? în care” se regăsesc în textele epiepcii i. Onorează Pe evergeţi. La sfârşitul

Prejurări d-ile °etatea TasOS aflată în e r – în meere corn incile> Pornea de asemenea cu plă289 al bărbat-T Ule sP°ntane ale femeilor ca şiţilor: cu condiţia de a le onora cu persoana şi cu banii lor, şi unii şi alţii făceau par te dintre oamenii de vază.

Alt mijloc de a face ca orice ban să mi în tezaurul public: vânzarea sacerdoţiilor acelor care oferă mai mult. Există numeroase contractreferindu-se la aceste vânzări. Suma vărsatputea fi considerabilă: un talant sau doi (ţi-a la 6.000 la 12.000 de drahme) sau chiar mai mult, la Priene, Gătre 150 – 130 î.e.n., pentru o preoţie a lui Dionysos Fleos, conferită pe viaţă cumpărătorului, în schimb, acesta va beneficia de diferite onoruri şi privilegii: părţi rezervate din fiecare victimă (îndeosebi pielea animalului îi revine de obicei), hrană pe spezele statului, loc de onoare la teatru (proedria) cu un costum şi o coroană de un anumit tip, diverse scutiri de la alte însărcinări impuse de cetate, îndeosebi liturgii, aceste scutiri fiind în funcţie de preţul convenit pentru vânzarea preoţiei. Era în fond un mod de a recunoaşte cu francheţe puterea bogăţiei în stat şi îndeosebi în cultele de care

depindea unitatea sa.

Preocuparea de a obţine bani din orice conduce uneori la scoaterea la licitaţie a ceea ce, în ochii grecilor, era considerat cel mai preţios dintre bunuri: dreptul de cetăţenie. Ne amintim că în epoca clasică acest privilegiu fundamental a fost apărat cu o grijă orgolioasă, nefiind niciodată acordat decât cu titlu individual, ca o favoare deosebită, în împrejurări cu totul excepţionale, în epoca elenistica, cetăţile încep să practice vânzarea dreptului de cetăţenie pentru a umple vistieria într-o pe noadă critică şi, poate, şi în scopul întărim corpului civic cu candidaţi ce oferă garanv1; Există un bun exemplu la începutul secolul – III la Tasos – un text oficial ce conferă calitatea de cetăţean mai multor persoane şi urmaşilor lor, în schimbul achitării unei sume de tul de ridicate (100 stateri) de fiecare solicita formalitatea principală va fi înscrierea lor\eli, într-o parte (subdiviziune administrativă l – f. gioasă a corpului civic); sunt prevăzute g

...liridice pentru a împiedica orice repunere (U HuAitie a acestei hotărâri. Se cunosc şi alte în «îi similare, şi numărul lor va creştesim Caf r în timpul imperiului. Chiar Atena a re-l la acest procedeu puţin glorios pentru a-şi Cpce situaţia financiară. O epigramă datând! r n secolul I e.n. ironizează uşurinţa cu care se „Le Obţine dreptul de cetăţenie în schimbul mai purcel sau a unei mici cantităţi de cărbune (Antologia palatină, XI, 319). Aceasta se întâm-i>la în momentul când Augustus, nemulţumit de Atena şi dorind s-o pedepsească, îi interzice să recurgă la această stratagemă pentru a-şi procura resurse (Dio Cassius, LIV, 7). Astfel, înjosirea unui drept care reprezenta însăşi bâza cetăţii antice era resimţită ca un scandai. Dovadă evidentă că această formă tradiţională de stat nu-şi pierduse deloc prestigiul în perioada de început a imperiului.

La fel se întâmplă în momentele dificile când cetăţile recurg la un subterfugiu destul de surprinzător – eponimia divină. Existau cazuri când niciun candidat nu se prezenta pentru magistra, tura supremă, a cărui titulatură era eponimă (adică el dădea numele său anului în care era în funcţie): cheltuielile pe care magistratura le implica îi îndepărta uneori pe cetăţeni, chiar şi pe cei mai bogaţi, care

ar fi putut să aspire la această onoare, în acest caz, rar e adevărat, zeul cel mai important al cetăţii era desemnat să accepte funcţia eponimă şi cheltuielile erau suportate din casieria sacră. Dacă situaţia se repeta, pentru a nu se produce nici Jnuae în calendar, se numerotau anii când «J” deţinuse magistratura eponimă. Astfel, la f™, rf Unde ma8 istratul suprem se numea ste – mojoros 2 eul Principal era Apolo din Di-ani «l acesta exercită stefanoforia timp de doi lâTSG? tiv în 276 – 275 şi în 275 – 274. O este într I6 în sanctuarul de la Didymai „r-anevar datată prin formula „sub stese-a-T-i °e urmează zeului”; în schimb, rata în continuarea textului, în 277

276 şi 274 – 273, cetăţenii oraşului şi-au asumat această sarcină, potrivit obiceiului, în alte ocazii, un rege binevoitor acceptă onoarea costisitoare a magistraturii eponime.

Şi alte inovaţii intervin în domeniul magistraturilor, deşi acestea îşi păstrează în general numele vechi. Acestea sunt mai bine urmărite la Atena, unde există mai multe informaţii de detaliu decât în alte părţi. Astfel, de la începutul epocii elenistice, desemnarea titularilor funcţiilor publice prin alegere (în mod normal prin ridicarea mâinii) se substituie adesea desemnării prin tragere la sorţi. Aceasta din urmă era socotită în mod tradiţional drept „democratică” şi în orice caz ca un procedeu mai echitabil, fiecare candidat având şanse egale, fără intervenţia vreunei presiuni sau intrigi, în fapt, recurgerea mai frecventă la alegere (care a fost totdeauna în uz pentru strategi, ale căror responsabilităţi nu permiteau câtuşi de puţin ca alegerea lor să fie lăsată pe seama hazardului) se explică poate mai ales prin grija de a încredinţa funcţiile publice celui mai demn, conform sfatului dat de filosofi. Am văzut că la Atena se observă o evoluţie în felul în care strategii îşi exercită mandatul: se stabileşte o permanentă împărţire între ei a sarcinilor şi, în consecinţă, o ierarhie, care se substituie egalităţii în principiu. Unele magistraturi capătă importanţă pentru a răspunde unor necesităţi noi: nomoţylakes sau păstrătorii legii, însărcinaţi să vegheze la respectarea regulilor tradiţionale, sarcină încredinţată mai înainte tribunalului popular; gyneconomes, al căror r°; este de a controla comportarea femeilor, potrivit grijii pentru morală care a dus la decăderea moravurilor. Şi aici se manifestă

influenţa „II” losofilor, şi îndeosebi a lui Platon. Alte însărcinări impun titularului lor cheltuieli sP°îl pentru că cetatea se lasă pe seama lui, în să-i furnizeze ea însăşi fonduri. Astfel, a-°ngă tetes sau organizatorul concursurilor trebuia se ocupe nu numai de buna desfăşurare a j

«Îi a ceremoniilor religioase care le însorilor i şi să ofere premiile ce vor fi înmânate SC – Datorilor, şi uneori, ca poetul Filipides pe învingător –, onorează în 28?? el carf. tuie un concurs nou ale cărui cheltuieli le innntră tot el, bineînţeles. Cât despre gymna-rh el nu are numai rolul de a supraveghea Acţionarea gimnaziului, de a face să dom-pască în el buna ordine şi disciplina şi de a reglementa sacrificiile zeilor care îl protejează: ei trebuie să procure totodată pe banii săi uleiul necesar atleţilor, ceea ce reprezintă o sarcină foarte grea. Se înţelege că unii oameni de vază au dat înapoi în faţa unor obligaţii atât de mari şi au fost nevoiţi uneori să şi le refuze.

În afara cetăţenilor şi sclavilor, toate cetăţile greceşti de o anumită importanţă aveau în rândul populaţiei lor o proporţie mai mare sau mai mică de străini, greci sau negreci. În epoca elenistică acest element exterior sporeşte de sigur, datorită mai marii uşurinţe cu care se fac călătoriile, favorizate de un comerţ maritim mai intens, şi, de asemenea, datorită importanţei numerice a expatriaţilor proscrişi, victime ale vicisitudinilor politicii, mercenari în servieiu sau căutând să se angajeze, funcţionari regali, negustori, diferiţi călători. Printre aceştia din urmă există categorii de călători care pot fi întâlniţi încă din timpul epocii arhaice: artiştii, sculptorii, pictorii sau arhitecţii în căutare de comenzi, muzicienii şi poeţii care sunt chemaţi ia serbările religioase sau pentru a compune Pigrame, ghicitorii a căror ştiinţă oraculară la! j001181! 113 cu plăcere. Se întâlnesc încă, sau fioa – n epoca clasică, maeştri ai retoricii felurii-o * 161 conferenţiari şi savanţi de toate de la p – 11) afara medicilor de care am vorbit rintre aceşti vizitatori ocazionali se nu-ar I Y11? e Gare înmulţirea concursurilor n aara mecor ecarea: Printre aceşti vizitatori ocazionali să nu mără atleţii, pe care înmulţirea concursurilor 11 aţi Şge în afa-a cetăţii lor de baştină şi care° ecHonează coroane cu rileul ocurilor locale

293 o° ecHonează coroane cu prilejul jocurilor locale rganizate

de atâtea cetăţi; cei mai buni dintre ei se întrec în cadrul marilor jocuri paneleruc tradiţionale sau al celor instituite de suveran sau de cetăţile bogate pentru a rivaliza intri ele. Apare o categorie nouă de vizitatori: artiştii dionysiaci, adică actorii grupaţi în confrerii, care se deplasează în grup, pentru a da auziţii sau reprezentaţii în oraşe, sanctuare sau la curţile suveranilor. Toată această lume străbate Grecia, brăzdează Mediterana, merge pe meleaguri îndepărtate, pretutindeni unde s-au implantat comunităţi greceşti. Circulaţia oamenilor liberi contribuie puternic la dezvoltarea sentimentului unei culturi comune şi al unei solidarităţi etnice între cetăţi. Acest sentiment nu şterge deloc, în afara unor excepţii rare de care vom mai vorbi, ataşamentul fundamental faţă de mica patrie: el se suprapune acestuia, cum se întâmplase şi în epocile precedente, dar fără îndoială conştiinţa lui este mai accentuată decât înainte, în orice caz, numărul mare al onorurilor decernate de către cetăţi acestor vizitatori, cum o mărturisesc decretele onorifice şi soclurile înscrise ce susţin statuile lor, arată că oraşele greceşti ştiau să recunoască contribuţia străinilor la bunăstarea sau prestigiul lor.

Alături de călători, exista ele asemenea, în oraşele importante, o masă uneori considerabilă de străini domiciliaţi care, fără a beneficia de cetăţenie, se bucură uneori de un statut special care le dă posibilitatea să-şi exercite profesiunea şi să joace un rol important în viaţa cetăţii. Ei poartă felurite nume – meteci la Atena, pareci la Rodos, cateci la Efes; aceşti termeni diferiţi, care au sensuri apropiate, „cel care locuiesc cu „sau „alături”, sau „în”, Permit ca străinii stabiliţi definitiv să fie disting de oaspeţii aflaţi doar în trecere. Ei Plătesclor taxă specială, servesc în armată, au locul la ceremoniile cultului. Sunt meşteşugari, i gustori, bancheri. Unii adună averi, cum se tâmplă cu metecii atenieni din secolele. S1, Numărul lor creşte la Delos, când micuţa în a riin 166 colonie ateniană, atrage va-merdale ce trec în Marea Egee şi ser-drept centru de schimb şi de redistn-datorită privilegiului sau de port liber. ceti străini se grupează în asociaţii cu Ipca-fiHÂE lor proprii, administratorii lor, cultele J Cel mai bine sunt cunoscute cele din care fac parte orientalii grecizaţi şi grecii din Asia, cum ar fi Posidoniastes din Berytos (Beirut), negustori, armatori şi angrosişti” aflaţi sub patronajul zeului mării, Poseidon, sau

Hera-Ueistes din Tir, care îşi trag numele de la Hera-kles” fenicianul, Melkart asimilat lui Herakles, sau neguţătorii Alexandriei, care stochează în depozitele lor mărfurile importate înainte de a le revinde în afară, sau, în sfârşit, italicii, organizaţi într-o colonie prosperă care-şi încheie afacerile într-un vast corp de clădiri – agora italicilor – construit la sfârşitul secolului II, împodobit cu statui şi mozaicuri şi înzestrat cu prăvălii şi băi. Li se îngăduie să-şi onoreze propriile divinităţi – zei sirieni, egipteni – cărora le înalţă temple. Ei constituie celule parţial autonome în cadrul statului.

Această recunoaştere de facto a grupurilor de străini bine structurate nu exista bineînţeles în toate cetăţile sub o formă la fel de distinctă ca la Delos. Aceşti vizitatori sau rezidenţi, sau orice erau, nu puteau totuşi să fie siguri că averile şi persoanele lor sunt protejate împotriva abuzurilor şi violenţelor, prin garan-tti juridice formale. Aceste garanţii existau de ™ult timp, graţie instituirii aşa-numiţilor prosun r t-T proxenes-Prostatis sau patronul este doirr – r an care s-veşte de garant unui străin a-i mv-Sau rePrezintă în justiţie pentru care V? interesele-Proxenis este un cetăţean tru a nrd (rsemnat de° fete străină peniătorii nr. – în Propriul esteel – °renând din cetatea al cărei proxen, mode? n P leşte într-un fel rolul consuli – Ui ai carp°U deosebirea că nu aparţine ce-l suPUşi îi protejează, ci aceleia în

Fig. 8. DELOS: CARTIERUL LACULUI (după Bruneau-Ducat, Guide de Delos, planul 11) În jurul lacului sacru (a), astăzi secat, ocupa regiunea care mărgineşte la nord sane lui Apolo. În afara micului templu al LetuW * „terasei leilor” <C), ce datează prunul dmseeoim a doua de la sfârşitul secolumi VII, toate cia cartierului sunt elenistice. Marea piaţa, a (D), construită la sfârşitul secolului II „est – drept tativă pentru tipul agorei închise: o curte mare unghiulară înconjurată de un penstil jdoiuc – stgtui se deschid câteva exedre şi nişe adăpostma Depozitele şi prăvăliile se deschid spre e\t” ctuar «cealaltă parte a marii străzi nord-sud, (El celor 12 zei (E), construit la inefP? tulp colina III-lea, cu altarul său înaintea şad% JEos (F). vest aşezământul Posidoniaştilor din?<? >tre’ Dj spre nord, casele impunătoare ale lui t»
e

(G) şi ale comedianţilor (H) f-l două palestre: palestra lacului (D,

f-rte r palestra de granit (J), mai bine păstra

«tp mărginit spre est de o fortificaţie improcartier este Triarius (K). Ea a fost construită în vizată, zi” roman cu acest nume, legat al procon-graba se lung în G9 î.e.n., după un atac îngroşului ijtof al piraţilor care au bântuit oraşul.

el însuşi locuieşte. Aceste două instituţii întinuă să joace rolul lor în epoca elenistică, n-ar proxenia capătă o dezvoltare deosebita cnriiinindu-se pe un aspect în aparenţă secundar al instituţiei, care aduce câştig proxenului însuşi. Acesta îşi primeşte titlul din iniţiativa cetăţii străine: onoarea acordată prin această desemnare e însoţită adesea de alte privilegii în cetatea care acordă proxenia, cum ar fi scutirea de taxe, dreptul de a urmări personal o acţiune în justiţie, cel de a primi bunuri imobiliare, garanţia împotriva sechestrului în cazul executării dreptului de represalii, uneori chiar acordarea dreptului de cetăţenie cu toate consecinţele sale juridice. Or, aceste avantaje sunt considerabile pentru cineva care vine cu treburi în cetatea al cărei proxen este. Se înţelege deci că obţinerea proxeniei, atestată în epoca elenistică de sute de decrete transcrise pe piatră, a fost un act important, care nu conferea numai o distincţie pur onorifică, ci privilegii reale permiţând beneficiarului să se simtă în largul său şi în deplină siguranţă atunci când se găsea la cei care îi conferiseră această onoare. Alături de acest tip de garanţie, care nu putea fi aplicat decât unui număr restrâns de inorvizi, grecii au stabilit şi alte instrumente ju-con? Mntru ocrotea străinilor: e vorba de sân Trt bilaterale încheiate între cetăţi, care vul – elâmate Prin termenul de symbola. Ele chestrn lxarea unor limite dreptului de se-Ca7 Tpresalii (garanţiile astfel luate se ore? – a) >care era în general admis în lu-se &? e\autoriza Pe creditorii unui străin datnn afara Puterii r să-şi recupe-bunuriw Prin secnestrul în propriul lor oraş 97 vârfuţea un-”! compatriot al datornicului, în sohdarităţi juridice între supuşii i!

Fig. 9. DELOS: AŞEZÂMÂNTUL POSIDONIAŞTILOR DIN BERYTOS (după Bruneau-Ducat, Guide de Delo. s ing. 20)

Asociaţia Posidoniaştilor, „negustori, armatori şi antrepozitari” din Berytos (azi Beirut), grupa, sub patronajul lui Poseidon, zeul mării, pe neguţătorii sirieni care veneau des la Delos. Ei construiseră spre

sfârşitul secolului al II-lea acest frumos edificiu, care servea în acelaşi timp de club, de han şi de depozit, cu un şir de mici sanctuare dedicate „zeilor strămoşeşti”. Printr-o intrare şi un mic vestibul (a), dând în strada care mărgineşte latura sudică a aşezământului, se ajunge într-o primă curte (B), încadrată la est şi la vest de două colonade. Cea din vest formează porticul (C) în faţa a patru capele (D) dedicate celor. trei divinităţi ale grecilor din Siria (dintre care P». – ei don) şi zeiţei Roma. Altarele se găseau în curtea din iată. Colonada estică despărţea curtea din faţă cu curtea cea mare (E), înconjurată de un vast peristil, ca în casele particulare. Sub dalele curţii, în centraseră amenajată o imensă cisternă acoperită de o D0 ta, S! –”, „rtcoaia de mozaic. O a doua curte (*>

— I*A\r\\ În st curţii peristil.

I de filare & n tei ymboia. Convenţiile fixau în uridice.

În acelaşi ia ipmentare PL etxxa elenistică avea

* la o cetate la alta.

Le considerată o forma: tomeniul juridic, la care i în secolul III şi îi apelul, străini pentru a îndeplini sarcina, TP A face dreptate era una din îi°Saletle statuai: pentru Atena – i rfeteris amănunţit (Constituţia ate-Aristotel T organizarea tribunalului nienilor 63 şi-uim. xandril, iar Pausania muitar d-nePeroase curţi ele justiţie care, (I, 28) prezint noastre, continuau să 3 u-in secolul II al erdeferite potrivit comdeee procese care ic constitui aceste

Poate – St? S roi listau magistraţi proiurisdicţii, intrucii nu trebuiau să esionişti, cetăţenii erau aceia c-le lui încărcate, ca împricinaţii să să fie judecaţi, sau ca amploarea interne să pună sub semnul întrebamţialitatea cetăţenilor chemaţi să rezolve litigii între compatrioţii lor. Aceste crize ale aparatului judiciar erau remediate cerându-i-se unei cetăţi străine să trimită cetăţii aflată dificultate o comisie formată din propriii săi cetăţeni – de exemplu trei judecători şi un secretar – pentru a constitui un tribunal care să rezolve procesele în curs şi care, nefiind amestecaţi în patimi şi intrigi locale, nu puteau fi bănuiţi de parţialitate. În cazuri cu totul delicate, erau chemaţi judecători din mai multe oraşe diferite.

După documentele care ne-au ajuns, se n că judecătorii străini

şi-au îndeplinit în general sarcina spre satisfacţia gazdelor. Conform dreptului ancestral al grecilor, ei încercau ne întâi să împace părţile, căutând o reglementare prietenească, şi, în caz de eşec, rezolvau printr-o judecată care, prin calitatea lor de străinera considerată imparţială şi, prin urmare echitabilă, în semn de recunoştinţă pentru serviciul adus, la plecarea lor, cetatea care-i prj mise vota un decret prin care li se confereau onoruri şi privilegii precum proxenia, dreptul de cetăţenie, diferite scutiri sau chezăşii împotriva sechestrelor, dreptul de a achiziţiona pământ şi alte avantaje. Aceste decrete erau gravate pe stele care se înălţau în locuri publice unde au fost descoperite în număr mare. Ele permit să se aprecieze răspândirea unui obicei propriu-zis elenistic care a contribuit mult probabil la stabilirea de relaţii amicale între cetăţile aceleiaşi regiuni care-şi acordau acest semn de încredere reciprocă.

Aceste legături puteau lua forma unor acorduri încheiate nu între o cetate şi indivizi sau grupuri de indivizi străini, ci între două sau mai multe cetăţi. Sentimentul că unirea face puterea devine mai puternic decât înainte, având în vedere ameninţările sporite la adresa autonomiei statelor greceşti, generate de formarea marilor regate. Conştiente de slăbiciunile lor, unele cetăţi mici se unesc pentru a constitui una singură. Operaţiunea, numită synoicism, permisese în epoca arhaică naşterea Atenei» în epoca clasică întemeierea Rodosului sau cea a Megalopolisului în Arcadia. Ea este uneori i?" losită în epoca elenistică, ocazional, sub Presiunea unui suveran care impune regrupa1" mai multor cetăţi într-una singură. Astfel face că Lisimah, cum ne spune Pausania (-1» 7; a se vedea de asemenea VII, 3, 4 – 5),» grionează prin synoicism, întinzând oraşul e până la mare, aşa cum se prezintă azi: el a

A i popula locuitori din Lebedos şi din pe! n după ce a distrus cele două cetăţi, ceea poetul Foenix deplânge în versuri 06 h-ce cucerirea Colojonului". Un procedeu 1 outin brutal era încheierea unui acord inrf cetăţi stabilind o cetăţenie comună; este ba de ceea ce se numeşte sympoliţia. Astfel Vrocedează, de exemplu, în secolul II, cele două mici cetăţi vecine, Stiris şi Medeon, în Focida, sau în Asia Mică, Miletul ori cetăţile cariene Mylasa şi Heracleea din Latmos, care-şi

măresc teritoriul înghiţind micile cetăţi limitrofe. Pentru aceste uniri, s-a folosit, de asemenea, ce-i drept foarte rar, termenul de homopoliţia (care are un sens foarte apropiat), ca în convenţia încheiată între insula Cos, în Dodecanes, şi insula vecină Calymna, în timpul lui Ptoiemeu Soter; în acest caz, se pare că insula Calymna devenea un fel de posesiune a cetăţii Cos şi renunţa în favoarea acesteia la orice iniţiativă pe plan politic. Inscripţia nu reproduce convenţia, dar indică. În ce condiţii a fost rostit jurământul solemn angajând cele două comunităţi şi transcrie formulele din acest jurământ, care ne face cunoscut conţinutul acordului. Se vede aici, o dată în plus, că orice act public presupune confirmarea zeilor care garantează respectarea contractului.

Se înmulţesc acum convenţiile de isopoliţia, cunoscute încă din epoca clasică, dar mult mai ireevente acum. Ele prevăd că cetăţenii supuşi ai cetăţilor în cauză se vor bucura, când vor şi r V? 1” Ia ceilaâti? de aceleaşi drepturi ca lesed din cetatea de Primire: ele stabitul ca 1» ega]itatea civică”, cum indică cuvân-virtuală «desemnează şi anume o „cetăţenie re nu H S” a S? us într” ° formulă fericită, cetăţean?!; 11? 6 Activă decât în cazul stabilirii Datatul T, 1 r cealaltă cetate care a încheiat mă* multe fţioale exista între două sau

Confederatip. Cra – respectiv între cetăţi şi o federaţiei evit 3 Cest ultim caz cetăţenia coare conferită membrilor săi, şi nu cele ale diferitelor cetăţi care o compun ţaţe de isopoliţie suit frecvent întâlnite: de exemplu, Atena se leagă cu Rodos sau Priene, Miletul cu mai multe cetăţi din AS> Mică, Cirene cu insula Tinos din Ciclade. Asemenea convenţii puteau interveni nu rmrni-între cetăţi vecine, ci şi între state foarte în depărtate geografic unul de celălalt”.

Dincolo de aceste angajamente bilaterale care stabileau raporturi strânse între cetăţi, dar care, eu excepţia synoicismelor şi sympoliţiilor nu stânjeneau tradiţia de independenţă a statelor greceşti, epoca elenistică a văzut înflorind, alături de marile monarhii şi pentru a le contrabalansa, confederaţii sau ligi (doi termeni folosiţi concomitent pentru a traduce acelaşi cuvânt grec) reunind într-un ansamblu organic cetăţi din aceeaşi regiune care se înrudeau prin tradiţii şi interese comune. Desigur, asemenea confederaţii existaseră

şi înainte, mai ales în provinciile marginale sau izolate: în Tesalia, la magnesieni (în Golful Voios), în Calcidica, în Epir, în Arcadia, se cunoşteau deja organisme de acest gen, care se numeau koinon, adică o „comunitate”. Aceste comunităţi regrupau fie aglomeraţii urbane, fie „popoare” sau triburi, care păstrau aceleaşi tradiţii şi trăiseră aceeaşi istorie. O anumită formă, diferind de altfel de la o epocă la alta sau de la o regiune la alta, de organizare instituţionala exista deja în fiecare koinon, care era desemn»

I-v-tv\ + – va *”, ivâvr» ritM rfor-v/t v. o-Fâo! ţ t*» rfir>r>Tnri t”. O ţii P” *

printr-o expresie geografică înglobând toţi par* ticipanţii, cum ar fi koinon-ul tesalioţilor, e al arcadienilor, al calcidienilor, al moloşilor parte a epiroţilor) sau koinon-ul Beoţia, sub influenţa dominantă a cetăţi Teba, era şi ea organizată iniţia beoţienilor, cu instituţii federale de tebani: ea supravieţuieşte bătăliei de roneea şi distrugerii Tebei după revolta triva lui Alexandru. Pe de altă Pf r altică puternice ca Sparta şi Atena pun în P. pornind de la un sistem de alianţe tel de control de fapt asupra oraşelor aliate. UTnaredemonienii şi aliaţii lor”, cum se numea? vinoeloponesiacă, nu se întruneau decât în de război, sub autoritatea Spartei: erau le-C3 ti între ei doar prin acorduri bilaterale înche – te între Sparta şi celelalte cetăţi interesate, rră să fi fost create instituţii federale comune. Atena formează Liga maritimă de la Delos, după războaiele medice, pentru a o transforma curând într-un instrument de dominare a cetăţilor aliate. După prăbuşirea din 404 ea face o nouă încercare cu Confederaţia maritimă din 377, dotată cu un embrion de organizare federală: şi aceasta eşuează la capătul câtorva decenii. Liga de la Corint, creaţie a lui Filip II al Macedoniei, nu durează decât atâta timp cât obiectivele politice ale suveranilor macedoneni au; ivut nevoie de acest instrument. Mai târziu. Liga olenică, întemeiată de Antigonos Doson, nu mai face apel la cetăţi, ci la confederaţii de cotaţi, care capătă între timp importanţă: beoţienii, focidienii, locrienii, epiroţii, acarnanienii, aheenii, eubeenii, tesalioţii. În rest, ea nu pare să fi jucat un rol efectiv decât pentru scurt timp şi dispare puţin înainte de înfrângerea lui Filip V la Kynoskefalai (197).

Mult diferite sunt marile ligi din Ahaia şi Etolia care joacă un rol de prim rang în istoria elenistică. Ele sunt adevărate organizaţii federale, cu instituţiile lor politice, armatele lor, o formă de cetăţenie comună, gestiune proprie şi «neînţeles sanctuare federale a căror autoritate a garantează solidaritatea cetăţilor ale LISii-Ele concep şi duc o politică Trentă şi autonomă, iniţiază acţiuni anvf gură stârnind în jurul lor Sau teama-Doar ele sunt capabile °U marile monarhii: lovitura fa de la acestea, ci de la puintă în Grecia elenis-serioasă de a rezolva pe se ter.

nu originală problema o punea supravieţuirea cetăţilor greceşti ca stato independente, cu teritoriul 10P restrâns, cu populaţia lor puţin numeroasă, cu rivalităţile care le măcinau şi ameninţările generate de ambiţiile regilor. Să urmărim mai în „de aproape aceste două confederaţii.

Liga aheeană este veche: ea reunea iniţial 12 cetăţi, reduse mai târziu la 10, toate situate în partea nord-vestică a Peloponesului, de-a lungul Golfului Patras şi pe malul sudic al Gol,! ului Corint. Legendele pe care Pausania le relatează în amănunt la începutul cărţii a VII-a a Periegezei sale, consacrată Ahaiei, povesteau cum poporul aheean, care trecea drept părinte al ionienilor, ocupase regiunea după ce-i alungase pe aceştia din urmă care se refugiaseră în Attica, apoi în Asia Mică. Aceste tradiţii reflectă fără îndoială comunitatea etnică, la obârşie, a locuitorilor Ahaiei şi aveau pentru e ca pretutindeni în lumea greacă, o importanţă capitală. La fel cultul, comun tuturor, al lui Zeus Homagyrios, celebrat în sanctuarul din apropierea oraşului Aigion, ca şi cel al zeiţei Demeter Panahaia. Istoricul Polibiu, pe de o parte, Plutarh în Viaţa lui Arătos, pe de alta, ne dau informaţii destul de bogate asupra celei mai strălucite perioade din istoria Ligii aheene, în secolele III – II î.e.n. Rolul lui Arătos, între 251 şi 214, este hotărâtor: datorită iniţiativelor sale, energiei în acţiune, simţului său politic, el transformă confederaţia, redeşteptată către 280 după o lungă amorţeală, într-un puternic stat federal, cu un întins teritoriu: Siciona, Corint, Epidaur în Argolida, Megara dincolo de Istm sunt alipite la Ligă, care-şi extinde autoritatea asupra celei mai mari părţi a nesului, cu ambiţia de a folosi forţe reunite împotriva Spartei, mereu bănuita

dorinţa de a restabili vechea hegemonie peninsulei, împotriva Antigonizilor din donia şi a politicii lor vizând controlul Grecii propriu-zise, în sfârşit, împotriva e deraţiei rivale care domina Grecia occiae şi centrală, Liga etoliană.

fi 10 „CELE ETOLIANA ŞI AHEEANA ÎN GRECIA PROPRIU-ZISA

veritehră este înzestrată acum cu – o tâtoe mlonă? tuţie federală, ce conferea ce suprapur? r-nnatorilor cetăţilor membre, dIS? se: fără aA face să dispară, dreptor oraş Simţ me Pe Care-l aveau în Propriul instituţiile Liaocelor ale unei cetăţi clasice, tuturor cet-\Comporiau° adunare deschisă un truncă jănor de la 3° de ani în sus-Ea rolul ** capit PalmH 18? la AIS – ion care joacă Pitala federală. Aici se ţin sesiuni ordinare în zilele fixate şi sesiuni extraord1 n-are convocate de magistraţi când o problemde politică externă o impunea. Hotărârile adu nării erau pregătite de un sfat (bule) şi exercit ţaţe de magistraţi federali aleşi de adunar Cel mai important dintre aceşti magistraţi est» strategul – unic din 255. El este adevăratul şef al Ligii, a cărei politică şi armată el le dirijează. Ales pe termen de un an, el poate! reales după un an de întrerupere: această prevedere i-a permis lui Arătos să fie reales de 17 ori în timpul îndelungatei sale cariere şi prin urmare să exercite asupra destinului Ligii aheene o influenţă hotărâtoare mai bine de 30 de ani. Astfel, constituţia, ale cărei principii erau formal democratice (Polibiu nu încetează s-o laude, îndeosebi în cartea II, 37 – 38, pentru garanţiile acordate libertăţii, egalităţii şi înţelegerii între cetăţi ca şi între indivizi), permitea cu toate acestea continuitatea în exercitarea puterii şi urmărirea planurilor de lungă durată, ceea ce îi face pe aheeni să poată juca un rol egal cu monarhiile contemporanelor. E adevărat, convingerile personale ale lui Arătos şi tendinţele manifestate de corpul civic din care emana adunarea orientează politica Ligii într-un sens hotărât conservator: acesta apare clar în lupta împotriva lui Cleomene III şi a încercării sale de reformă socială. Dar este neîndoielnic faptul că în acest sistem acţiunea şefilor răspundea dorinţelor alegătorilor lor: o nouă dovadă, dacă mai era nevoie, că noţiunea de democraţie nu acoperea în antichitate aceleaşi realităţi sociale ca în zilele noastre, pentru că acest corp civic, ca în toate ce tăţile greceşti, nu reprezenta de fapt decât mică parte a

locuitorilor.

Liga etoliană, la rândul ei, era oi încă dinaintea epocii elenistice, între °cil-e Ozole la est şi râul Ahelous care, spre vessepara de Acarnania, triburilectoliene şi F – pe ţărmul nordic al Golfului Patras, un p râu muntos, care nu era cultivabil de in depresiunea pe care o ocupă lacul Coasta mlăştinoasă, unde se află azi

7

on.

«ui Misolonghi, nu avea port, ci lagune ce întindeau de-a lungul mării. Din Tymfreste Octa un lanţ muntos, înalt şi abrupt, înmiedica ieşirea spre valea Sperhiosului în direcţia Egeei. Această zonă izolată, departe de mice cale de trecere, cu excepţia celei din nord-vest, spre Golful Arta, de-a lungul Acar-naniei, se găsea cu totul la marginea lumii elenistice. Şi totuşi acesta este de la începuturi un tărâm de legende cunoscute în întreaga Grecie: Ahelous, cel mai mare fluviu al Greciei, este cel mai vestit dintre zeii-fluviu, chiar simbolul apei în limbajul poeţilor; eroii eponimi ai oraşelor etoliene Pleuron şi Calydon trec drept aliaţi ai familiei lui Doros, eponimul dorienilor, fapt pe care înrudirea lingvistică a dialectelor îl confirmă; vestitul erou Meleagru, celebru încă din timpul lui Homer, era fiul unui rege din Calydon şi organizează, cu cei mai mari eroi şi semizei, Tezeu, Atalant, Iason, Piritoiis, Pe-leu, Castor şi Pollux şi încă mulţi alţii veniţi din întreaga Eladă, vânătoarea mistreţului din Calydon a cărui piele va fi depusă în templul Atenei Alea din Tegeea, în Arcadia, unde Pausania o vede încă, roasă de molii. Această regiune îndepărtată a Greciei continentale era populată de munteni, ciobani şi întrucâtva hoţi, locuind în târguri, organizaţi în triburi, care împreună cu rarele cetăţi constituiau un stat feri i cărui centru era sanctuarul lui Apolo T? J5-Jermos în apropierea lacului Tribonia.

mem (I11 94> evocă P°P°rul etol-an» nu-şi foi t El războinic. locuind în sate neîntărite a cărui rare folosind doar arme uşoare”, şi mare maloritate „vorbea un dialect de Ahrănea, se spune, decât cu Aceşti oameni grosolani şi C tOtuşi Seneralului atenian – I atacase imprudent, o sânge în 426 Calităţile lor război-cu timpul şi permit Ligii cu – Demostene „nfr-*

nu se etoliene să joace un rol de prim plan în cia secolului III î.e.n.

Organizarea Ligii, pe care n-o cunoaştem decât în epoca elenistică, era destul de asemănătoare celei aheene, şi transfera, ca şi aceasta" la nivel federal, instituţiile specifice cetăţii o adunare, care se întrunea regulat de două ori ran, fără a pune la socoteală eventualele sesiuni extraordinare, era deschisă tuturor cetăţilor Ea discuta în primul rând problemele de politică externă. Un sfat, compus din delegaţi ai diferitelor cetăţi sau triburi, al căror număr era proporţional cu populaţia, poartă numele de synedrion (synedroi sunt „cei care îşi au sediul împreună"). EL alegea din sânul său un sfat restrâns, apodectes, care orienta politica Ligii, şi magistraţii care constituiau puterea executivă. În fruntea lor se afla strategul, autoritatea supremă, eponim, şeful armatei, ales pentru un an şi reales numai după o perioadă de timp. Alături de el un comandant al cavaleriei (hipparhos), un agonotetes, însărcinat eu organizarea ceremoniilor religioase şi a jocurilor federale, un secretar al arhivelor şi magistraţi financiari. Koinon-ul etolienilor avea o cetăţenie federală, fără ca cetăţile să renunţe la drepturile lor de cetăţenie particulară. Cetăţenia federală înlesnea intrarea în Liga a statelor care nu erau imediat învecinate cu teritoriul acesteia. Ea încheia atunci cu ele un tratat de isopoliţia, care acorda locuitorilor noului stat membru cetăţenie etoliană, cu garanţiile pe care le comporta, dar nu şi dreptul de cetăţenie în fiecare din cetăţile etoliene. Pentru a deveni un etolian cu drepturi depline, trebuia ca aliaţii din exterior să obţină, în afara cetăţeniei federale, dreptul de cetăţenie într-una din ce tăţile membre, în schimb, cetăţile sau co – federaţiile limitrofe Etoliei, cum sunt un cetăţi din Acarnania, Locrida Ozole!… mită şi occidentală), Dorida (sau donei-Metropolei), ainienii şi dolopii, şi, treptat, ţi le din Tesalia, Focida şi Locrida o-11

ntra în Ligă prin sympoliţia, ceea ce P? o legătură juridică şi constituţională sta-mai din avantajele principale pe care le calitatea de membru al Ligii etoliene era sa>Sa" privilegiu care, cum s-a văzut, era contenit în general odată cu proxenia şi dreptul He cetăţenie din care, la drept vorbind, făcea parte Am văzut că asylia apăra particularii

împotriva exercitării drepturilor de represalii (sula). Dar, în plus, ea proteja împotriva sechestrării de bunuri şi persoane în acţiunile ele piraterie: or, ne amintim că etolienii încep să practice pirateria pe scară largă, nu numai pe coastele Mării Ionice, ci mult mai departe de ţara lor de baştină, până în Marea Egee. De asemenea, mai multe cetăţi maritime, ca Ambraccia la Golful Arta, insula Cefalonia la ieşirea în Golful Patras, insula Ceos în Ciclade, Axos în Creta, Lisimaheia în Tracia, Chios în Propontida, Calcedon la Bosfor şi chiar Magnesia pe Meandru sau Heracleea din Latmos, în Anatolia, solicită şi obţin intrarea în Liga eto-liană, care se întinde astfel mult dincolo de hotarele iniţiale, în afara Greciei continentale. Un document recent descoperit ne arată cum Liga etoliană prelua, cu o autoritate indiscutabilă, interesele unuia din membrii săi, aflaţi în afara teritoriului Etoliei. În jurul anu-jui 206 î.e.n., micul oraş Kytenion, situat în Corida mică (numită şi Metropola), în nordul muntelui Parnas, se găsea într-o situaţie dra Dart 0 – Un cutremur de pământ îi distrusese prof. r, inţăriturile şi, cu 20 de ani în urmă, Plecatabsenta trupelor din Kytenion care Delfi, a pentru a ocroti sanctuarul de la gele] viacia. t-Par-e a masivului Parnas, reîn dispută °ale* Antigonos Doson, care se afla Kytenion! v etolienii şi cu aliaţii lor, ocupase oraşul Drari3SSese restul incintei şi dăduse modesta br e t? 1” 1101” Pentru a-i reconstrui

«a mai jmn5 ne» Pe care o considerau drept

„Portanta din Metropolă”, kytenienii trebuiau, înainte de toate, să-şi înalţe 7. idur” i de apărare, măsură de protecţie absolut nec sară în aceste vremuri tulburi pentru orice oral lumii greceşti. Or, această refacere cost foarte scump şi micul stat, cu minusculul să & teritoriu muntos, era lipsit de resurse. Ei apelează atunci la solidaritatea cetăţilor dorice di” afara Doridei metropolitane, şi trimite o solie până dincolo de mări, în Asia Mică, la Xantos important oraş din Licia, ai cărui locuitori se socoteau dorieni. O splendidă stelă de marmură descoperită la Xantos, în sanctuarul Latonei care era cel mai venerat din cetate, ne face cunoscute actele acestei solii: un decret al xantienilor în care aceştia se scuză, nu fără jenă, că nu pot oferi kytenienilor decât o contribuţie relativ modestă; un decret al

etolienilor acreditând în numele Ligii delegaţiile trimise de dorieni cetăţilor înrudite şi regilor Ptolemeu (IV) şi Antioh (III); o scrisoare a magistraţilor şi synedrilor Ligii etoliene recomandând pe solii kytenieni bunăvoinţei xantienilor şi rugându-i să răspundă cu mărinimie cererii lor; în sfârşit, o lungă scrisoare a cetăţenilor din Kytenion prezentând situaţia lor celor din Xantos şi îndemnându-i să le dea grabnic ajutor. Ansamblu de texte perfect conservate, cu cele 102 rânduri în greacă, care ne dau numeroase indicaţii noi asupra istoriei, instituţiilor, credinţelor, dialectelor cetăţilor în cauză şi asupra raporturilor lor cu suveranii lagizi şi cu Seleucidul. Să reţinem aici doar maniera în care etolienii intervin în afacere: rolul pe care îl joacă ei este hotărâtor. Solii din Kytenion care se prezintă la Xantos vin ca din partea etolienilor; patronează acţiunea printr-un decret koinon-ului etolian care autorizează toate de gaţiile trimise cetăţilor şi regilor să vorbe, în numele lor; ei alătură o scrisoare de aer. tare particulară pentru a-i recomanda Pf trei membri ai soliei Sfatului poporului Xantos; ei sprijină, în sfârşit, demersul artind că regii Ptolemeu şi Antioh, al căror

„Posebi cel al Lagidului) are greutate în Li (îndeooc esează de chestiune. Locuitorii din da' erau destul de departe de Grecia occi-şi trăiau în Asia într-o lume străină Orturile popoarelor din Etolia şi Dorida cu C arhul Macedoniei. Dar faima şi autoritatea Vii etoliene n impresionează totuşi destul ca, duda dificultăţilor financiare foarte serioase care decretul lor le aminteşte în amănunt, Sf să se simtă obligaţi să facă un efort substanţial în sprijinul kytenienilor. Nimic nu arata mai bine prestigiul pe care îl câştigaseră etolienii în secolul III, datorită organizării eficiente a Ligii lor, în ansamblul lumii greceşti. Un aspect deosebit de interesant ai inscripţiei de la Xantos ţine de frecventa menţionare, în documentele pe care le transcrie, a legăturilor de rudenie mitice care unesc cetăţile dorice cu dinastiile lagidă şi seleucidă, ambele pretinzând că descind din Herakles. Ne-am înşela dacă am vedea în aceste referiri doar o figură de stil, o afirmaţie gratuită şi fără temei, născocită de dragul conjuncturii. Dacă ar fi vorbii doar de un topos retoric, aluzia la înrudirea de sânge între popoare n-ar fi servit atât de des la justificarea unor cereri foarte precise –

donaţii în bani, sprijin diplomatic şi militar – şi n-ar fi fost reluate cu atâta plăcere de cei care consimt de bunăvoie la aceste cereri. Aşa se întâmplă în cazul Kytenionului şi Xantosului, unde cei trei parteneri – etolienîi, dorienii din Metropola şi xantienii – invocă înrudirea care-i uneşte între ei, precum şi cu Ptolenieu sau Antioh: decretul poporului din Xantos este aeosebit de explicit în această privinţă, preci-cunr? 1 dezvoltând Pe larg indicaţiile mai scurte decrp? S? în textul scrisorii din Kytenion şi în tosT-Vilor – Aut°™l decretului din Xan-gie urî™us° adevărată expunere de mitolo-div ine Pimtervin mai multe leffende eroice sau mama l Tporne!? te de la Apolo, Artemida, şi 311 Cale din° v tOna care> P°trivi-l unei tradiţii lo – antos, şi contrar celei îndeobşte admise, i-ar fi adus pe lume pe cei doi copii n în insula Delos, ci chiar la Xantos, de unde ale! gerea Latonei ca divinitate principală şi protectoare a cetăţii. Aceste mituri erau evident socotite drept adevăr istoric, chiar dacă acesta se pierdea într-un trecut îndepărtat, de către locuitorii cetăţii liciene, tot aşa cum kytenienii şi compatrioţii lor din Metropola credeau foarte serios în veridicitatea genealogiilor potrivit cărora ei descindeau din eponimul lor Doros, fatjt de care şi celelalte popoare greceşti erau în mod asemănător convinse: să ne amintim că în Consiliul amfictionic de la Delfi, minuscula şi Jalnica Dorida din Metropola dispunea ea singură de două voturi atribuite ansamblului dorienilor, în timp ce puternica Lacedemona nu avea drept de vot şi nu era reprezentată în Consiliu decât rareori, atunci când dorienii din Metropola doreau să-i cedeze ei locul lor privilegiat. Ce demonstraţie mai bună că mitul şi istoria, chiar şi în epoca elenistică, erau argumente serioase, uneori decisive, în relaţiile dintre cetăţi?

Să adăugăm încă un exemplu în care sunt implicaţi etolienii. Când cetatea eariana Heracleea din Latmos cere şi obţine de la Liga eto-îiană acordarea isopoliţiei, cum ne informează o inscripţie din Delfi, solii săi scot în evidenţă înrudirea care unea Etolia cu cetatea lor îndepărtată şi amintesc că Heracleea din Latmos era o colonie a etolienilor. Or, s-a demonstrat recent că această legătură de la colonie la metropolă care nu e atestată de niciun alt document istoric, text sau inscripţie, se întemeiape un mit care susţinea o înrudire între eroi: strămoşul eponim al etolienilor, Altolos, era fi lui Endymion, iubitul

Selenei, Luna; şindmion, potrivit tradiţiei heracleoţilor pe cane-o relatează Pausania (V, 1), se retrăsese bătrâneţe pe muntele Latmos, care domina să zarea Heracleei; aici exista grota sacra, adyton interzis publicului, unde se afla mintal său. Această legendă permitea ca a fie considerată ca o întemeiere a lui, fiind deci legată de etolieni prin m-e fiului său Altolos... Alături de cele două puternice Ligi, aheeană Ptoliană, celelalte confederaţii ale cetăţilor Şlpeesti nu se remarcă în mod deosebit. To-fâqi aceste organizaţii, care nu depăşeau limiâpie unei regiuni sau ale unei provincii, contribuie la înlăturarea riscului de fărâmiţare care ameninţa în permanenţă lumea elenică. Datorită lor cetăţile membre beneficiau de diferite avantaje: menţinerea păcii locale, apărarea împotriva pericolelor externe, când acestea nu depăşeau capacitatea de rezistenţă a koino? i-ului, întreţinerea sanctuarelor comune, asumarea serbărilor religioase de către particulari când oraşul care le celebra nu mai putea să le susţină. Două exemple între multe altele. Spre sfârşitul secolului III, Confederaţia acarnanienilor hotărăşte să transforme în sanctuar comun pe cel al lui Apolo de la Actium pe care mica cetate Anac-torion nu mai avea mijloace să-l repare şi întreţină; ea va face să se celebreze aici în fiecare an jocurile tradiţionale, lăsând totodată cetăţii Anactorion jumătate din taxele plătite de vizitatori eu acest prilej. Măsură echitabilă, care permitea sanctuarului să-şi îndeplinească în continuare rolul său în comunitatea acarnanienilor fără a lipsi cu totul pe locuitorii Anac-torionului de resursele pe care le obţineau datorită afluenţei pelerinilor atraşi de eon-cursuri. Decretul avea să fie afişat concomitent ja Actium şi la Olimpia (acest ultim exemplar Ian? paivenit) Pentru a face publicitate anga-Darrf luate-Acest acord salvează de la carp sanctuarul lui Apolo de la Actium, pe cinsti**™11 în 31 Le-n” Augustus avea să-l sale °U mărinimie, în amintirea victoriei este luat din istoria Conun (j” în v uţaene, din care făcea parte Xantos.

313 dat cătâi al i, 111101 cetăţi Araxa din Licia, e 180 î.e.n., onorează pe Ortagoras, un cetăţean din acest oraş. Este un – text d lung, foarte reprezentativ pentru aceasttul gorie de documente: se înşiră aici’s aduse de acest bărbat, diplomat şi mili? odată, care a dat dovadă de vitejie servân trupele federale cât şi în cele din Ar atât

curriculum vitae se mai arată că opera? 9? n militare erau frecvente în aceşti munţi mdlunile taţi ai Anatoliei, unde se iscau neîncetatflicte între cetăţi vecine şi unde intervenţial°Umatei federale împotriva celor vinovaţi de ţi” burări, la hotarele Liciei, ca şi hure \nembr” Confederaţiei, era frecvent reclamată. Aici.ro* lui Confederaţiei pare să fie în principal cei de arbitru al conflictelor, de a pedepsi agresorii, respectiv de a reprima tâlhăria; în plus, ea stabileşte relaţii cu trimişii Romei care pătrund pretutindeni în Orientul grec.

Acesta este deci tabloul pe care ni-l oferă lumea cetăţilor Greciei elenistice în cadrul nenumăratelor mărturii pe care civilizaţia documentului scris şi gravat ni le-a lăsat, într-o epocă foarte frământată, în care ambiţiile celor puternici făceau să domnească un climat de violenţă şi nesiguranţă permanentă, instituţiile civice s-au menţinut în general. Ele au permis oamenilor să trăiască, şi uneori să trăiască bine, când împrejurările o îngăduiau. Ele s-au dovedit destul de suple pentru a se adapta evoluţiei sociale, repartizării rolurilor între PIV-§1<r sorţii, cărora le reveneau responsabilităţile P blice cu însărcinările care decurgeau din şi cetăţenii fără venituri, sau cu resurse omodeste, care nu cereau statului decât lui e guri ordinea publică şi protecţia teritote şi să întâmpine eventualele crize de i„e însă instituie un cult al zeilor cetăţii. A stituţii au întreţinut tradiţiile localu u, mentul faţă de moştenirea unei istoi ne amintirea strămoşilor iluştri; e e-eşinizat literaturii şi artelor un public se în multe ocazii de a se manifesta. Dar –! nst mei un moment profund transun-auf° fiu-d când au fost transpuse hi larlal unei confederaţii, ele au mai îi g a tituite potrivit concepţii-esenţa, stbiza experienţei de ffl-istemul politic al 11-G eda araicaj1 clasic de cer fost, inu B cunoscut vreodată de conducere reprezentativă, eleganţi aleşi sau numiţi de membre să controleze acţiunea di-comunia mem tot timpul mecamsriguitorilor: s-a n cetăţenilor cu mul/S să-i cdricmi şi magistraţi. Chiar un sfat fbu ţ SCAI iedrion” ui era compus în Ugaetoliana unac J ăţi menţineformă n cad suveranilor.

3141

Capitolul VII SISTEMUL MONARHIC

Dacă persoana şi destinul lui Alexandru cel Mare exercită

asupra lumii antice o veritabilă fascinaţie şi servesc de model, într-adevăr inaccesibil, numeroşilor săi imitatori, acest fapt esenţial nu trebuie să ne facă să uităm că gre-eii, atât de legaţi de sistemul politic al cetăţii şi (cel puţin unii dintre ei) de ceea ce ei numeau „democraţie", nu ignorau cu totul sistemul monarhic pe care îl cunoscuseră cu toţii în primele secole ale istoriei lor şi despre care aveau nenumărate prilejuri să-şi amintească. Poemele lui Homer, pe care toţi le învăţau pe dinafară, propuneau admiraţiei lor eroi care, fiecare în fruntea poporului său, erau regi, iar cele două personaje măreţe – Agamemnon, rege al regilor, şi Priam, regele venerabil, confereau funcţiei regale întreaga ei valoan imaginaţia auditorilor. Când atenienii se a n-au la teatru pentru concursurile tras1 (re cia" care apăreau pe scenă erau regi. În Grecia sică, cele două familii regale din Sparta e nu au să ocupe în paralel, din tată-n fiu... şi funcţie supremă. La hotarele sePtentr-aş al Macedonia avea în fruntea sa un alt un – lui Herakles pentru a guverna regatul:

Atena, în Cirenaica, în relaţii statornice cu Atena giune din Africa aflată în strânse Atena şi cu Sparta, dinastia Bat până spre 440, Chiar în epoca lui

$

Întase magistral pe Arcesilau IV, ultimul descendent. El copleşise de asemenea eu lol\de alţi suverani puternici greci, tiranii din ivilia" Hieron din Siracuza, Teron din Agri-nt cărora le acorda eu plăcere titlul de rege. De fapcuvântul tyrannos nu avea iniţial alt's decât cel de rege şi nu capătă decât odată Su sofiştii şi cu filosofii rivali lor nuanţa peiorativă care îl va însoţi.

Aceşti monarhi de drept sau de fapt păstraseră cu strălucire, chiar în cadrul cetăţii greceşti, sau regrupând mai multe sub autoritatea lor, ca în Cirenaica şi Sicilia, imaginea unui şef de stat investit cu conducerea supremă, cu toate atributele puterii şi bogăţiei, în Cipru, principi greci precum Evagoras şi fiul său Ni-cocles stârnesc admiraţia retorului Isocrate, deşi era un partizan convins al democraţiei ateniene. Atena îl copleşeşte cu onoruri pe Dionis, tiranul Siciliei, dur şi crud, dar salvator al elenismului occidental împotriva ameninţării punilor. Mai aproape şi chiar înainte de a se impune în

toată Grecia figura strălucită a lui Fijop II al Macedoniei, Iason, tiranul din Ferai, în Tesalia, oferise contemporanilor săi imaginea unui şef energie, capabil să aducă sub autoritatea sa întreaga Ligă tesaliotă.

Desigur, vechea rivalitate cu Imperiul afee-menid, al cărui suveran fusese desemnat în greaca ca rege prin excelenţă, şi faptul că poPoarele barbare se găseau în majoritate sub sau era! hic răspândiseră ideea mai mult într S? 1 vpun admisă că acest regim nu era insti: tntrar comp. atibii cu tradiţia elenică şi cu repetat bi Cetăţiil cu toate acestea, victoriile xandru «sf! – lui Filip aPoi expediţia lui Ale-§reci să j. mmfurilui determină pe mulţi Caz «exoPT? 1]? doiască de acest lucru, în orice avantaielp> Cotidiană îi făcea să constate

Paraţie cu gu-mării unui singur om în.com – ales în° «democratice”, şi aceasta existenţa domeniul de care depindea însăşi r> cel al războiului. Se ştie importanţa primordială pe care au avut-o, pentru cele state greceşti, pregătirea şi conduce?? războiului: într-o lume în care conflictele d chise izbucneau în orice moment, perioadele pace fiind o excepţie, era o chestiune de supr-6 vieţuire şi toţi erau conştienţi de acest lucru’ chiar dacă mulţi căutau să se sustragă de l obligaţiile civice ce le reveneau. Or, în seco lui IV, metodele de luptă şi mijloacele nec-sare pentru a triumfa într-un război s-au schimbat considerabil. Tehnica militară făcea progrese sensibile sporindu-şi complexitatea Armamentul se complica şi se diversifica îndeosebi maşinile de război. Mărimea vaselor de luptă creste, ca şi echipamentele şi echipajele lor. Efectivele armatei, aprovizionarea lor, strategia, ca şi tactica, pun probleme din ce în ce mai greu de studiat şi de soluţionat, în aceste condiţii, forţele armate ale cetăţilor greceşti, alcătuite în esenţă din cetăţeni care nu erau soldaţi de meserie, se găseau de-acum în stare de inferioritate faţă de trupele de mercenari, călite şi foarte pricepute la manevre şi comandate nu de cetăţeni investiţi pentru un timp cu o funcţie militară, ci de ofiţeri încercaţi, sub autoritatea unui şef unic şi necontestat, în aceste conflicte lupta nu mai era egala. Fără îndoială cetăţile, dacă aveau fonduri, puteau să apeleze şi ele la mercenari şi la confdottieri competenţi: ceea ce au şi făcut. Dar, în cele din urmă, superioritatea statelor monarhice se impune, deoarece, cum se va vedea, războiera preocuparea lor de bază şi rapida

lor e tindere teritorială! e furniza din plin miăl?…

* ti gouu»

Dacă cetăţile doreau să supravieţuiască, w fie să se organizeze în ligi – ceea ce fac – fie să se grupeze ori să se supun e trivit împrejurărilor. Aşa se întâmpla ca tat este acceptat fenomenul monarhic – care Grecia, în ansamblul ei, chiar inv \privi Filip şi subjugată de Alexandru, s-a imla început, e adevărat că fenomenul monarhic s-a în cea mai mare parte a lumii elenistice o de trei secole, pentru a nu dispare decât? urma intervenţiei Romei, care în cele din în – şi i însuşeşte, nu e mai puţin adevărat e un fenomen complex, care nu se lasă cu Uşurinţă surprins. Timpurile şi locurile unde se manifestă sunt diferite, împrejurările şi persoanele joacă un rol considerabil în geneza şi în istoria sa. Studierea lui e dificil de întreprins dacă vrem să evităm pericolul dublu al simplificărilor abuzive sau dispersarea într-o prezentare amănunţită a faptelor. Vom încerca să urmărim trăsăturile principale ale sistemului, după ce vom fi semnalat cum se cuvine extrema lui complexitate în practică.

Această complexitate ţine de varietatea condiţiilor în care a apărut sau s-a dezvoltat fenomenul monarhie în cadrul unei lumi pe care cucerirea Orientului a extins-o şi diversificat-o fantastic. Evident, nu pot fi puse pe acelaşi plan marile monarhii care, prin diadohi, primesc moştenirea lui Alexandru, şi nenumăratele principate sau tiranii locale care se ivesc aproape peste tot, fie în cetăţile greceşti, fie în teritoriile ocupate: dimensiunile acestor state, unele imense, altele mai modeste şi uneori minuscule, puneau probleme cu totul diferite, chiar dacă soluţiile găsite decurgeau pretutindeni din concentrarea puterii în mâinile unui singur şef. În mod asemănător trebuie să se facă Distincţia între regatele, mici sau mari, care mgeau sub autoritatea suveranului populaţii prin obârşia, limba şi istoria lor, şi cele domnea asupra unui singur popor, profund elenizat, ca Macedonia

Prin dr facestea din urmă înglobau adesea, a căror ide. cucerire. Posesiuni exterioare, lunile pula-e era amestecată, cum sunt reprovoacămuntoase ale Traciei sau Iliriel care Sar-dru i ttea necazuri Argeazilor, lui Că-i en*, imah e Antigonizilor, ca şi di-Pirote a Ea ciziilor. În sfârşit, condiţiile istorice favorizând exercitarea unei puteri

sonale au fost foarte diferite: monarhiile tţionale din Sparta, Macedonia sau Epir ren zentau regimul stabilit; tiraniile cetăţilor?

— Grecia propriu-zisă, Asia Mică sau Sie ilia ei” * urmarea loviturilor de stat; regatele seleuc-i şi lagid şi imitatorii lor din Anatolia sau Bac triana se inspirau direct din exemplul lui Al xandru. De la un tip la altul, existau de altfel diferenţe şi stări de tranziţie: Pirus, regele ra loşilor şi şeful comunităţii epiroţilor, deci mo narh de tip tradiţional, n-a încetat să urmărească constituirea unui mare imperiu care ar fi adus sub autoritatea sa nu numai Macedonia şi numeroase state greceşti, yeeinii săi, ci şi Italia Sicilia şi chiar Libia; vestita conversaţie pe care o are cu prietenul său, filosoful Kineas aşa cum ne-o relatează Plutarh (Pirus, 14), trădează această dorinţă de cuceriri variate. La fel Mitridate VI Eupător, am văzut, nu s-a mulţumit cu regatul Pont, moştenirea strămoşilor săi: el nutrea ambiţia să domine întreg Orientul Apropiat greco-anatolian şi-şi consacră lunga-i viaţă luptelor ce urmăreau, în ciuda hazardurilor sorţii, acest mare plan care scăpa dorinţelor sale. Încă la sfârşitul secolului IV, un Agatocle refuza să se mulţumească cu regalitatea fără coroană pe care pusese mâna la Siracuza în felul unui tiran: el încearcă să formeze, în detrimentul Cartaginei, un mare imperiu african.

Trebuie să procedăm, aşadar, cu prudenţă atunci când încercăm să definim caracteristicile comune care apropie între ele, în cadrul dryer sităţii destinelor particulare, ţărilor şi eP0 el aceste personaje care, într-un număr a ut mare şi în condiţii atât de deosebite, au să-şi asume în întregime responsabilităţileterii. Pentru a da analizei noastre o ten concretă şi bine definită, vom porni de concre şi ne en.

text, chiar cel care serveşte drept motto

o

volum, o epigramă dedicatorie care a coperită, acum un sfert de secol, în ruine II Cirene, în Libia, în această regiune fer-unde colonizarea greacă găsise, încă de la sfârşitul secolului VII, un teren favorabil pen-u îndeletnicirile agricole, mai multe cetăţi eceşti, în jurul celei mai importante, Cirene, M împărţeau zonele cultivabile, alături de triburile libiene parţial sedentarizate şi elenizate. ptolenieu Soter pusese mâna pe întreaga Cire-naica din 322, apoi, după diferite

întâmplări (dintre care eşecul tragic al guvernatorului Of e-las asasinat de Agatocle, tiranul Siracuzei, în cursul unei expediţii militare împotriva Cartaginei), suveranul lagid a fost nevoit să trimită o arnâată împotriva Cirenei revoltate. Conducerea este încredinţată fiului său vitreg Magas, născut dintr-o primă căsătorie a frumoasei Berenice, pe care Ptolemeu Soter o face metresa, apoi soţia sa. Tânărul, crescut în buna tradiţie militară macedoneană, se achită cu strălucire de sarcină, şi supune Cirene şi Libia restabilind aici autoritatea lagidă (300 î.e.n.). Mulţumit de el, Ptolemeu l-a însărcinat să guverneze în numele său această parte izolată a regatului, separată de Alexandria şi de Egipt de cei 800 km de deşert sau coastă neprimitoare. Cât a trăit Soter, adică până în 283, Magas se arată un colaborator credincios, cum o mărturiseşte moneda din bronz bătută la Cirene, pe care figurează masca puternică a tatălui său vitreg, Ptolemeu L Lucrurile se schimbă însă la moartea acestui rege: Soter îşi asociase de fapt la pu – J6 regală, potrivit unui procedeu frecvent «itâmit în monarhiile elenistice, pe fiul pe care în ™năe. Se de la Berenice, născut în insula Cos V-itorul Ptolemeu ÎL Acesta, fratele mezin şi cu 19 aşas născut din aceeaşi mamă, era S. ani mai tânăr decât guvernatorul Cirenei. e deli că Mes conştient de autori-i-° confereau atât vârsta cât şi înexer Gitare a noi puteri aproape indelui 12 t Acest n „a acce Ptat să se supună autorităţii

11 H şi a luat el însuşi titlul de rege este atestat de trei texte epigrafice şi de monede, în afara mărturiilor istoricul Agatarhide din Cnidos (secolul n î.e.n.”) şi i lui Trogus Pompeius (epoca lui Augustusi zumat mai târziu de Iustin. Magas doiruiest” apoi asupra Cirenaicii până în 250, data prob bilă a morţii sale, şi aceasta înseamnă pentru” frumoasa regiune, care suferise mult de rurma tulburărilor provocate de moartea Alexandru, o perioadă de pace şi prosperitate1 Aceste precizări au fost necesare pentru a plasa documentul care ne interesează în cadrul său istoric. Este vorba de un mic poem de patru versuri (două distihuri elegiace, forma metrică obişnuită a epigramelor), gravat pe un bloc de marmură cenuşie care a servit de soclu unei ofrande. Iată textul, tradus literal, sub o formă mai riguros fidelă decât adaptarea în versuri propusă în motto: „Pentru Enyalios un scuteşte o ofrandă potrivită, cu falerele strălucind în decorul

scânteietor. Cât despre Victorie, Eupole-mos mărturiseşte că o închină regelui Magas ca un frumos privilegiu, pentru ca sub aripile ei sceptrele, popoarele şi cetăţile lui să fie ocrotite”. Este vorba de o ofrandă făcută la întoarcerea dintr-o campanie, în sanctuarul lui Ares Enyalios, zeul războiului, de către un ofiţer din trupele regale, Eupolemos. El consacră zeului, potrivit unui obicei frecvent, o parte a armelor sale: scutul, care l-a apărat de loviturile duşmanului, şi hamul cailor care trăgeau carul său de luptă. Falerele sunt nişte discuri mici de bronz cu încrustaţii în argint; pe spate aveau inele prin care erau trecute curelele hamului, ele împodobeau astfel fruntea şi părţile latej râie ale capului animalului. Aceste piese, ca –, scutul, erau agăţate pe zidul templului unde-s făcea consacrarea şi, alături, pe soclul gra se înălţa statuia Victoria, Nike, alegorie divinzată de mult timp de greci, însoţitoarea lui & * a Atenei şi bineînţeles a lui Ares. Epigrama clicatorie, potrivit regulilor genului, inşii” 3 ritele elemente ale consacrării şi numele care face dedicaţia: zeul şi vizitatorii să l-ai său trebuie să afle cine este autorul aces-ri gest de pietate.

Dacă s-ar fi rezumat la asta, textul nu ne-ar spus mai mult decât sutele de alte dedicaţii ilare, în proză sau în versuri, păstrate de Slseripţii sau în culegeri ca Antologia palatină. j? el merge mai departe: mai mult de jiimădin epigramă, tot ce se referă la statuia Victoriei, abordează o a doua temă, care nu se mai referă la zeul Ares, ci la regele Magas, căruia Eupolemos îi consacră imaginea Victoriei, ca şi cum regele ar fi un zeu. El o spune pe faţă, lăsând să se înţeleagă clar că suveranul este salvatorul (ca şi tatăl său vitreg, Ptolemeu I, care era Soter) regatului său şi al celor care-l locuiesc, popoarele – adică triburile libiene care ocupau o mare parte a Cirenaicii între teritoriile aparţinând cetăţilor greceşti – şi aceste cetăţi, pe care textul original le numeşte ptolietra, un frumos cuvânt arhaic împrumutat din limbajul epopeii.

Cum se vede, acest mic poem, a cărui valoare poetică apare, în forma sa originală, cu totul excepţională, nu este o dedicaţie obişnuită. Dincolo de gestul de pietate pe care-l reprezintă ofranda adusă unui zeu în sanctuarul său, manifestare banală şi tradiţională care denotă vitalitatea unei credinţe şi a unui cult, dedicantul a dorit să arate că,

alături de zeu, se află regele în viaţă, regele ce domnea, favoritul Victoriei care l-a luat sub aripa sa şi care-l însoeşte „ca un frumos privilegiu” în îndeplinirea gremii sale de rege ocrotitor al popoarelor. aces TtlUVĂ –ntul Privilediu este important: prin lui H men textele vechi şi mai ales poemele omor desemnează partea privilegiată din Pământului, ofrandele sacre sau parazooi rezervată fie zeilor, fie regelui sau «Jşte un fv? Z_5 e Victorie şi rege se stabi-Oai>ecaru schimb> care nu este lipsit de o Aerată a-mi. itate: statuia lui Nike e con-23 în sje-U1» ca° ofrandă care îi revine şi,» m^2, Victoria, entitate divină, acordă protecţia sa lui Magas pentru ca el să-şi îndeplinească sarcina salvatoare faţă de moştenire „pe care o are în grijă. Ultimul vers, de o aci mirabilă densitate, defineşte această moştenire”-sceptrele, simbolul puterii (pluralul exprimân (j fără îndoială o revendicare implicită a regalităţii în Egipt, „uzurpată14 de fratele său vitreo şi mezin Ptolemeu II, în afara celei a Cirenaicil pe care Magas o exercita deja); popoarele (termenul este acelaşi cu cel care desemnează în papirusuri pe felahii egipteni: este vorba de ţinuturi barbare, care sunt proprietatea regelui ca şi cei care le locuiesc), şi, în sfârşit, cetăţile polisurile greceşti din Libia, Cirene, Barce, Eu-hesperides, care domină teritorii întinse şi cu care suveranul întreţinea raporturi ambigue implicând o anumită supunere, dar care nu este înrobire. Pe scurt, cele patru versuri ale epigramei lui Eupolemos, în care se poate recunoaşte stilul dens şi strălucitor al marelui poet cirenian Calimah, către 280 î.e.n., ne furnizează astfel, într-o formulă concentrată şi izbitoare, un fel de definiţie a suveranului elenistic făcută de unul din slujitorii săi apropiaţi, în momentul în care această imagine se impune lumii greceşti contemporane.

Trăsătura principală a acestei imagini o constituie asocierea regelui cu Victoria. Aceasta este privilegiul regelui, calitatea care îl deosebeşte de toţi muritorii, semnul după care poate fi recunoscut favoritul zeilor. Ideea este străveche în Grecia: o întâlnim deja la Homer, unde joacă un rol capital. Omul, oricare ar fi – tul său, este neputincios dacă divinitatea acordă sprijinul său. Desigur, trebuie să „e drăzneţ, „dar curajul lui trebuie totodată să fi zeilor şi mai ales să fie în consens cu deşti înţelepciunea profundă a grecilor exprima – fel

sentimentul, întemeiat pe experiengi, orice aventură umană, oricât de îndrep-a-o fi ea în ochii raţiunii, comportă întotdea parte iremediabilă de risc. Succesul, ca niciodată sigur, le apărea deci ca o dovadă că dentă că acţiunea şi autorul ei se bucurau bunăvoinţa divină. Şi tocmai de aceea acordă o importanţă atât de mare concursurilor afle – victoria repurtată în cadrul lor nu însemna atât recunoaşterea calităţilor fizice excepţionale rât demonstraţia strălucitoare a favorii acordate de zei. De aceea ea nu cinstea numai pe „nvingător, vrednic de a fi obţinut un astfel de privilegiu, ci, în acelaşi timp, cetatea lui, fericită de a se simţi şi ea onorată de Soartă în persoana unuia din fiii ei.

Chiar ideea victoriei este deci, în conştiinţa grecilor, o noţiune agonistică absolut fundamentală. Or, regele elenistic care este în primul rând un comandant militar, apare întâi de toate ca învingător. Prin succesele sale militare repetate Alexandru cel Mare a înflăcărat imaginaţiile şi a impus lumii imaginea unui nou Ahile. Eşecul, în schimb, aduce desconsiderare: el este interpretat ca un semn al zeilor şi îndreptăţeşte martorii să tragă concluziile din asta. Astfel, generalii lui Perdicas, în 321, nu şovăie să-l asasineze pe şeful lor, care nu izbuteşte să forţeze trecerea Nilului, şi trec de partea lui Ptolemeu. În mod asemănător, după un esee al lui Eumenes în 316, corpul de elită al Argyraspizilor, foarte ataşaţi totuşi regelui copil Alexandru IV şi legitimităţii Argeazilor, al căror apărător trecea Eumenes, schimbă tabăra şi se aliază cu Antigonos. Aceşti veterani macedoneni constatau că, în ciuda minunilor de vitejie pe care ei le înfăptuiseră împotriva duşmanilor lor, Eumenes pierde bătălia cavaleriei şi decvă! „refuitf: zeii hotărâseră, nu le rămânea dor urmeze-Lunga naraţiune pe care Diosive°.) nsacră peripeţiilor acestei întâlniri deci-aceast40 – 43) nu capătă sens decât în cr-[. Perspectivă: Argyraspizii, până atunci onni-C1, O? 1 socot că nu mai au motiv să se pună destinului.

115! a înceţi-6 din SSta evoluţia foarte rapidă, care, Putui epocii elenistice, înlocuieşte în concepţia macedonenilor imaginea şefului învin – tor cu aceea a regelui ereditar. Alexandrul „reunise pe amândouă în persoana sa: dar „continuare, şi în timpul întregii perioade ciumate a diadohilor, prestigiul victorieilează faţă de noţiunea de legitimitate dinastie” aceasta nefiind restabilită la nevoie

decât ind” rect prin diferite subterfugii, căsătorii politice sau înrudiri presupuse. Esenţială era această harismă cu care generalul învingător era înves tit chiar prin victoria sa, mărturie evidentă – „capacităţii sale de a domni. Mai mult decât oricare altul, regele însuşi are conştiinţa privilegiului acordat persoanei sale. O afirmaţie a lui Antigonos Gonatas, reprodusă de Plutarh (Viaţa lui Pelopidas, 2), arată această încredere nestrămutată: „Când se pregătea să dea bătălia navală de la Andros, vin la rege şi-i spun că flota duşmană era mult mai numeroasă decât a sa. Ia spuneţi-mi, le răspunde el, câte vase credeţi că valorează vitejia mea?”

Astfel, ideea Victoriei, atât de veche la greci, impregnată de valoare religioasă, marchează de la început monarhia elenistică şi mută pe planul doi, când ea există, noţiunea de regalitate ereditară. Renaşte acum respectul pe care-l inspirau odinioară vestiţii tirani din epoca arhaică, Cipselos, Periandru, Polierate, Pisistrate chiar, pe care succesele lor îl îndreptăţeau. Şi, după ei, tiranii din Sicilia – Gelon, Hieron, Te-ron, pe care poeţii îi celebraseră pe întrecute, apoi Dionis, răsfăţat de poporul Atenei. Cât timp dispuneau de putere, nimeni nu-i contesta, CU excepţia câtorva exilaţi neînduplecaţi: posteritatea este aceea” care îi zugrăveşte apoi în e lori defavorabile, reţinând doar condamnări şi oprobriile proferate împotrivă-le de lor. În schimb, în epoca elenistică şi din vele prezentate mai sus, fenomenul mo după o jumătate de secol de salturi dovedeşte trainic. Regele învingător, J citarea prelungită a puterii, regăseş cază în beneficiul familiei sale noţiunea de? G ţie: fără să dispară totuşi afirmarea, me-u primordială, a harismei personale, suverare, i o asociază cu justificări complementare, împrumutate din mit şi istorie, care în ochii Secilor sunt acelaşi lucru. Unui Pirus nu-i era jleu să le găsească, el care, prin neamul Ea ciziilor al cărui vlăstar era, se trăgea direct din Keoptolem, fiul lui Ahile şi învingătorul Troiei. Lagizii» pe de altă parte, susţineau că descind din Herakles, printr-un artificiu genealogic care făcea din întemeietorul dinastiei, Ptolemeu So-ter, un bastard al lui Filip II al Macedoniei, deci un frate născut din adulter al lui Alexandru. Iată de ce, în marea inscripţie de la Xantos referitoare la solia dorienilor din Kytenion, pe care am menţionat-o în capitolul precedent, Ptolemeu IV

apare ca „dorian de origine, prin filiaţia regilor Argeazi, descendenţi din Herakles”. Acelaşi document, reproducând decretul etolienilor, vorbeşte de „regii descendenţi din Herakles, Ptolemeu şi Antioh”, ceea ce înseamnă că regele seleucid Antioh III, ca şi Lagidul, pretindeau sau lăsau să se creadă că aparţineau aceleiaşi filiaţii eroice. O altă tradiţie, atestată din 281, îi lega pe Seleucizi direct de Apolo: mama lui Seleucos, întemeietorul dinastiei, era soţia unui locotenent al lui Filip II, numit Antioh: „ea vede în vis, ne spune Iustin (XV, 4), Pe Apolo apropiindu-se şi culcându-se cu ea? Poi, când rămâne grea cu el, zeul îi dăruieşte în semn de recunoştinţă un inel cu piatră preţioasa pe care era gravată o ancoră, rugând-o 2 j; dea fiului pe care avea să-l aducă pe lume.

sesteT3 în acest vis te-a doua zi ea în pat un inel purtând exact aceeaşi fi-COA favată şi că la naştere Seleucos avea pe kucov T Smn în formă de ancoră – and Se-Potriva a °U Alexandru pentru a lupta înrllor> Laodice „dă inelul, dezvă-naşterii lui... Dovada originii lor aşii Săi care W, din tată-n fiu, Pe coapsă, ca un semn natural al i reapare au filiaţiei lor”. Iată de ce monedele Seleucizil poartă uneori imaginea unei ancore ca simbol în lipsa unei filiaţii directe, se căuta în corn pensaţie o alianţă matrimonială: astfel Casarf dru, fiul lui Antipatros, se înrudeşte cu Argea” zi-i căsătorindu-se cu o fiică a lui Filip, Tesalol nike. Perdicas, la îndemnul Olimpiadei, văduva lui Filip, luase de soţie pe sora lui Alexandru, Cleopatra. Erau, e adevărat, combinaţii politice, vizând să asigure faţă de macedoneni prestigiul acestor pretendenţi la puterea supremă, dându-le acces la familia regală. Dar importanţa sângelui apare cu precădere în operaţiunea cea mai delicată dintre toate pentru un regim monarhic: succesiunea. Conform unui vechi obicei, la macedoneni şi la greci are întâietate primul născut, din bărbat în bărbat. Totuși, mezinii se simt la fel de capabili pentru domnie ca şi fraţii mai mari, fiind născuţi din acelaşi sânge. De aceea, istoria elenistică este plină de crâncene rivalităţi între fraţi care nu se încheie de obicei decât prin dispariţia unuia din protagoniști. Am relatat numeroase exemple de acest fel, aşa că e inutil să le repetăm aici. Să citām doar o frază a lui Plutarh (Viaţa lui De-metrios, 3), de o ironie muşcătoare: lăudându-i pe Antigonizi că n-au cunoscut uciderea

familială, cu excepţia lui Filip V, care a fost nevoit să înlăture pe unul din fiii săi, istoricul adaugă: „În schimb, aproape toate celelalte dinastii au practicat din plin asasinarea fiilor, ca şi a mamelor şi soţiilor; cât despre uciderea fraţilor aşa cum matematicienii admit postulate, se consideră în general un fel de postulat îndeo Dei acordat regilor pentru a-şi asigura securitate Tot pentru a garanta buna ordine a su? ce-n nii se constată adesea asocierea viitorului p... cape la putere, chiar din timpul vieţii J domnitor. Practicarea coregenţei, din ea? p la numeroase exemple – ca acela-al trios Poliorcetes, pe lângă tatăl să-i sau al lui Antioh I, asociat lui Seleu altele – se dovedeşte chiar mai frec.

se credea. Am aflat abia de curând că Anti-nnos Gonatas şi-a împărţit foarte de timpuriu terea cil fiul său Demetrios II. Acesta nu domneşte singur decât 10 ani, din 239 în 229, dar un act de eliberare descoperit la Veria, în Macedonia, e datat în anul 27 al domniei sale: probabil că această domnie începuse cu mult timp înaintea morţii tatălui său Gonatas. Bun exemplu al informaţiilor neaşteptate pe care le poate aduce uneori pentru istoria politică un document atât de neînsemnat la prima vedere cum este un act de eliberare, în mod asemănător, marea stelă a kytenienilor ridicată la Xan-tos ne informează, ceea ce încă nu ştiam, că Ptolemeu V Epifanes a fost, încă din fragedă copilărie, asociat la domnie de tatăl său Ptolemeu IV Filopator. Astfel se conturează treptat, prin hazardul descoperirilor epigrafice, cronologia suveranilor care servea drept bază în calendarul statelor.

Trebuie de asemenea pus pe seama prestigiului dinastic şi a virtuţii proprii sângelui regesc, obiceiul ciudat, atât de răspândit la regii lagizi, al căsătoriilor consangvine între frate şi soră, care în ochii grecilor părea un scandalos incest. Desigur, suveranii Egiptului ar fi putut invoca obiceiul faraonilor pentru a justifica această încălcare a tradiţiilor elenice. Primul exemplu în istoria elenistică, şi cel mai vestit, este dat de Ptolemeu II când se căsătoreşte cu ora sa mai mare Arsinoe, de unde porecla lor j* «Zei Filadelfoi sau de „fraţi îndrăgostiţi”: vin? are*Că în acest caz a fost vorba de o pasiune oientă mai degrabă decât un calcul politic, ale i ontinuare, apar cazuri similare – cele ce la Ptolemeu VI, VIII, IX, XIII şi XIV – dinastic doar gri;

îi de a păstra Privilegiul să hera Inn endogamie-şi apoi, Zeus şi sora ieri de} mizau° garanţie divină acestei aba – sâtoriii o1 68111116 reptului elen! Cât despre sânf6 între principi ai diferitelor dinastii, monedă curentăe ele trădau, cum s-a VI>emea diadohilor, intenţii politice precise şi vizau stabilirea de legături sonale între state. Efectul este rareori pe – sura speranţei cu care au fost încheiate. statornicia acestei politici matrimoniale trează clar sentimentul răspândit în familii]" princiare, ca şi în public, potrivit căruia resr formau un grup aparte, diferit în esenţă e restul muritorilor.

De aici până la a-i înălţa în rândul zeilor nu era decât un pas: este foarte devreme făcut pentru că Alexandru, pe care vizita la oaza lui Amon îl convinsese, se pare, de ascendenţa sa divină, cere cetăţilor greceşti, în 324, să-i instituie un cult ca unui „zeu invincibil". Chiar dacă această pretenţie stârneşte reacţii ostile precum aceea a lui Hiperide, sau de dispreţ, ca în cazul lui Demostene, ea este totuşi larg acceptată, căci nu şoca într-adevăr conştiinţa grecilor, obişnuiţi cum erau să instituie culte eroilor morţi şi chiar, ocazional, celor în viaţă. Credulitatea populară accepta cu plăcere povestiri extraordinare şi se uimea de minuni: se spunea că Alexandru a fost conceput de Olimpiada nu cu Filip, soţul său, ci cu un zeu care se apropiase de ea sub forma unui şarpe! Plutarh nu dispreţuieşte relatarea acestor lucruri (Viaţa lui Alexandru, 2 – 3). El dă apoi amănunte curioase despre rege, culese de la Aristoxenos din-Ta-rent, un contemporan al cuceritorului: „Pielea lui Alexandru avea un miros suav; un parfum emana din gură şi-i învăluia tot trupul-aşa încât tunicile sale erau impregnate de el". D63.1" gur, Plutarh caută să explice acest fapt F" consideraţii fizico-fiziologice împrumutate de savantul Teofrast, discipolul lui Aristotel. poporul vedea în asta semnul unei natif Ilucit mult decât omeneşti. La fel, cel mai stjraiace, rival al cuceritorului, Pirus, după spusele lui aşi Plutarh, avea daruri miraculoase vindecător (Viaţa lui Pirus, 3): „Regele la drept vindecător al bolnavilor care şut & e ed. splină: el sacrifica un cocos alb, apoi u pe bolnavi să se culce pe spate şi le mă lina cu piciorul drept... În degetul cel mare

A la picior, se spunea, avea o putere supraaturală, astfel încât, după moartea lui Pirus, taci corpul său a fost ars pe rugul funebru,

degetul a rămas intact, cruţat de flăcări".

În făt3 unor astfel de minuni, nu e de mirare că neamurile greceşti, atât de înclinate prin fire şi educaţie să venereze nenumăratele manifestări ale prezenţei divine în jurul lor, nu s-au sfiit să pună în rândul puterilor superioare, de la care cereau bunăvoinţă sau a căror mânie o cunoşteau, pe aceşti monarhi generoşi şi de temut, care puteau să-i ajute sau să-i nimicească. Unii cercetători moderni, care doresc să încadreze comportamentul anticilor în propriile noastre categorii logice, introduc distincţii subtile între instituirea unui cult şi divinizare, între semnificaţia unui cult al cetăţii şi aceea a unui cult dinastic, între asocierea regelui cu altă divinitate şi o veritabilă apoteoză personală. După părerea mea, este un rafinament inutil: în religia greacă, fără îndoială ca în oricare alta, primează realitatea cultului, singurul element care rămâne de obicei accesibil istoricului. Din moment ce actele de cult sunt atestate cum se cuvine, este sigur că a urmat credinţa, chiar dacă din întâmplare ea nu era anterioară acestor manifestări pozitive, în epoca lui Alexandru şi a diadohilor spiritul public era maturizat pentru o asemenea evoluţie. Să nu luăm prea repede în derâdere onorurile nemăsurate pe care atenienii le aduc lui Demetrios Poliorcetul şi tatălui său Antigonos, când trupele lor ocupa °raşul în 307. Plutarh (Viaţa lui Demetrios, 10) e enumară încă amănunţit: tatăl şi fiul sunt proclamaţi Zei Salvatori, şi se instituie un cult °area lor cu un Preot ales anual dintre fe faimosul Peplos al Atenei, oferit. de Panatenee, vor fi ţesute, ălaceilal-i zei> imaginile lui Antigonos şi acum's SG Va înălţa un altar în locul de „sau şi t0™ Unde Demetrios coborâse din carul vor face sacrificii aici lui Demetrios zeiţeituri

„Care coboară", Kataibates, epitet acordat lui Zeus atunci când lovise pământul cu! rul. În cetate se creează două triburi noi – d metriac şi antigonid – cei doi patroni ai lor fiind astfel asimilaţi eu eroii protectori ai Atti cu, aleşi odinioară de Pitia ca eponimoi ai eeiorlalte zece triburi. În calendarul cultelor din Atena se instituie o serbare numită Demetria Mai târziu, în 291, atenienii vor cânta la Marile Mistere de la Eleusis, serbarea principală a zeiţei Demeter, un imn în cinstea lui Demetrios al cărui text ni l-a păstrat compilatorul Ate-naios

(VI, 253 d). Suveranul este salutat aici ca însoţitorul Demetrei, ca fiul lui Poseidon şi al Afroditei, singurul în măsură să ocrotească cetatea împotriva pericolelor externe şi să-i păstreze pacea: în timp ce ceilalţi zei, dacă există, sunt absenţi sau indiferenţi, Demetrios, prezent, vizibil, nu este o statuie de lemn sau de piatră, ci un zeu viu, aievea. Linguşiri scandaloase, susţin comentatorii, însuşindu-şi judecata severă pe care onestul Plutarh o aplică atenienilor, evocând acest comportament neobişnuit în tradiţia unui popor liber, atât de dornic odinioară să-şi păstreze independenţa şi demnitatea. Se pierde din vedere spiritul timpului care face această atitudine perfect explicabilă: epocă bogată în minuni, în răsturnări neaşteptate ale sorţii, în care publicul recunoaşte de fiecare dată sau crede că recunoaşte acţiunea hotărâtoare a unui om providenţial, într-o epocă în oare filosofi precum Epicur susţin ideea că zeu tradiţionali sunt complet indiferenţi la soa7 r oamenilor de rând, în care Evhemeros elaborează o doctrină explicând originea zeilorcultul instituit oamenilor de vază, atenienii că salută ca zeu pe Demetrios Poliorcertul nu opinie separată.

Aşadar, atunci când ofiţerul Eupolemos, Cirene, un sfert de secol mai târziu, P? ne-a dedicaţia sa, pe comandantul şi regele-sau gas alături de zeul Ares şi-i consacră’s Victoriei, aşa cum oferă scutul şi că lui Enyalios, el împărtăşeşte pur şi simplu oinia comună, înclinată să aducă puternicilor zilei onoruri divine. Era fără îndoială o opinie încă confuză, care se traducea mai întâi prin acte precum sacrificiile şi ofrandele, fără a exista o conştiinţă clară şi fără să ducă la o doctrină teologică bine articulată. Credinţa se hrăneşte din sentimente elementare, din noţiuni obscure şi ambigui, din acte pe care caracterul lor public îl precizează şi-l întăreşte. Poeţii şi filosofii se preocupă să o fixeze în discursuri coerente sau în versuri. Importantă şi nouă este acum tendinţa generală de a institui un cult pentru beneficiarul puterii, pe care a cuceri i-o prin victorie sau pe care a primit-o fiindu-i transmisă ereditar de tatăl considerat deja zeu. Desigur, de la un regat la altul, de la un suveran la altul, şi uneori în cadrul aceleiaşi dinastii, de la o cetate la alta, în vasta lume elenistică există nuanţe ce separă diferitele culte regale, formulele şi ceremoniile se deosebesc: unora li se înalţă altare şi temple speciale, altora li se acordă loc într-un

sanctuar pe care-l împart cu o divinitate instalată deja (acesta era fără îndoială cazul lui Magas în portul Ci-rfne>. cu zeul Enyalios). Adesea cultele regale sunt instituite din iniţiativa cetăţilor, cum am văzut că s-a întâmplat la Atena pentru Denie-tnos Poliorcetul. Pe vremea vizitei doriemâor Kytetiion> Xantos, în Licia, avea propriul al Zeilor Evergeţi ((Ptolemeu III şi regina 10 căruia se asociază cel al lui ProFilopator, regele domnitor; preotul de el” °nim cetăţii, în acelaşi timp cu Z? ţd ocro. titoare Leto – alteori, în °U °r dinastice, ordinea emana are avea drept urmare llni tuie aul! lturilor; Un bun exemplu îl consti-ree-Laodice, pe care regele

— JI îl consacră sotiei sale din 3 unu] în i-e-n.; două texte epigra Co]3 lalt di Pl? Venind din Dodurga, în Anatolia, n Nehavend, în Media, ne-au păstrat locazul de a fiecare a textul edictului ce instituia acest cult, că avea să fie celebrat de-a lungul întregului imperiu în aceleaşi locuri ca şi cultul regelui de către mari preotese purtând o coroană de aur împodobită cu un medalion cu efigia reginei. Se precizează în plus că, în fiecare unitate administrativă, numele marii preotese va servi la datarea documentelor, având aceeaşi valoare legală cu cea a marilor preoţi ai cultului regal Aceste dispoziţii evidenţiază caracterul oficial valabil în ansamblul statului seleucid, al acestor culte dinastice, în schimb, cultele cetăţilor sau cele pe care le întemeiază particularii sau grupuri de particulari, nu răspund nici unei formule prestabilite: ele îşi păstrează originalitatea şi caracterul local, ca aproape toate cultele greceşti, fiind mai semnificative doar prin amploarea şi răspândirea fenomenului, în Macedonia, e adevărat, Antigonizii, dornici să păstreze tradiţia monarhiei în ţara lor, se feresc să instituie un cult oficial. Dar ei acceptă pe cele pe care le iniţiază cetăţile. Dacă ţin să păstreze faţă de credincioşii supuşi macedoneni imaginea tradiţională despre şeful cutumiar, primus inter pares, ei nu vor renunţa totuşi la harisma ataşată ideii regale în ansamblul lumii elenistice. Dacă aclamarea poporului întrunit în adunare, al cărei reprezentant şi substitut, în timpul campaniilor, era armata, apărea ca recunoaşterea publică a autorităţii supreme, ea nu conferea această autoritate, care rămânea privilegiul suveranului, datorită sângelui sau regesc şi bunăvoinţei zeilor, printre care el îŞ1 avea deja sau va avea într-o zi locul său.

Deţinătorul unui privilegiu atât de rar trebuie să fie deosebit de oamenii de rând prin semne ies din comun care îl fac uşor de recunoscut şi găduie să i se aducă dovezile de respect pe le merită. Cel dintâi este titlul său, simplu* de rege pe care îl adaugă la nume şi 5 ar prin el însuşi esenţa mai mult decât u regele Alexandru, regele Ptolemeu, regele tioh, regele Magas. În epocile anterior, monarhiile tradiţionale, acest titlu era purtat îjjj o precizare obligatorie: regele macedonenilor regele moloşilor, regele Cirenei, regele şi-uzei. Adesea numele suveranului nu era însoţit însă de mei un titlu; Filip II, tatăl lui Alexandru, se pare ea n-a fost niciodată numit regele Filip, aşa pe scurt, în Macedonia, Casandru şi Antigonizii au păstrat, se pare, uzanţa formulei tradiţionale „regele macedonenilor”, fără să facă o regulă din asta; ei foloseau uneori o formulă apropiată, „regele şi macedonenii”. Altminteri, peste tot, în afară de cazurile când grija de a evita orice confuzie reclamă adăugarea unei precizări geografice („cel care domneşte în Cipru”, „cel care domneşte la Cirene”), expresia „regele cutare” este constantă. Titlul regal exprimă natura proprie a suveranului, ceea ce îl deosebeşte de vulg.

La acest titlu, care este esenţial, se adaugă adesea un epitet care însoţeşte numele regelui şi indică una clin calităţile pe care el doreşte să o evidenţieze sau pe care opinia publică o adaugă persoanei sale: Ptolemeu I este Salvatorul (Soter), pentru că rodienii l-au numit astfel; Ptolemeu II – „Cel care-o iubeşte pe sora sa* (Filadelfos), după căsătoria sa cu Arsinoe II; Ptolemeu III este Binefăcătorul (Evergetes) pentru că a restituit egiptenilor statuile zeilor lor prădate odinioară de Cambise; Seleucos I este Victoriosul (Nicator), Seleucos II, regele» cu o frumoasă victorie” (Kalinikos}. Alţii sunt „Cel care îşi iubeşte tatăl” (Filopator), ca Ptole-™u IV, Seleucos IV şi Ptolemeu VII, sau „Cei Vi S iubeşte mama” (Filometor), ca Ptolemeu en’t? leroase denumiri au caracterul unui De-ai i (epiclesis), precum cele care se aiiapare.}3 numele de zei: Epifanes („Cel care Te sau» i se manifestă”), sau pur şi simplu °leză („TZeu1”)” de altfel, Soter era deja o epi «”. a lui Zeus şi Kalinikos a lui Herakles. Bi-şi nu trebuie confundate cu aceste epi – dativ*, care pot figura în titulatura o fi – P°reclele peiorative ca Fyscon (Umflatul).

Latyros (Năut) sau Auletes (Flautistul), C; în se întâlnesc decât în textele istorice. Cu tim numărul epitetelor a crescut, pe măsură ce tigiul real al suveranului scădea, ca şi cum l-ar fi compensat pe celălalt. Acest fenome compensatoriu nu apare nicăieri mai bine decât în titulatura unui neînsemnat rege din Col magene sub a cărui domnie sunt ridicate statuile uriaşe de la Neînrud Dagh: inscripţiile ni le-au păstrat în întregime: „marele rege Antioh, Zeu Cel Drept, Epifanes, Filoroman, Filoelen”. Aceste epitete sforăitoare nu-l împiedică să se supună autorităţii proconsulului Lucullus.

Regele se deosebeşte de asemenea prin însemnele puterii. Cel mai important este diadema, o fâşie îngustă de pânză, în general albă, care strânge părul sub frunte şi pe după urechi, şi ale cărei capete sunt înnodate pe ceafă, căzând de obicei în două panglici în spate sau pe umeri. Ea se trage direct din bentiţa pentru frunte oferită învingătorilor în concursurile a-tletice, ca aceea pe care o poartă auriga (conducătorul carului) din Delfi, spre exemplu. Este deci un însemn al victoriei, potrivit totodată să-l distingă pe suveran. Ea se adaugă sceptrului, atribuit regelui încă din timpul lui Ho-mer, care îşi păstrează în epoca elenistică semnificaţia de baston de comandant, simbol al autorităţii regelui, cum se vede din ultimul vers al epigramei lui Eupolemos. Inelul regal completează acest ansamblu de simboluri: el serveşte, cu montura sa gravată, la pecetluirea şi autentificarea actelor oficiale ale suveranului. Aceste însemne au un caracter sacral: a le lua, a le folosi înseamnă a te face vinovat de sacrilegiu. Un pasai din Diodor (XVII, 96) ilustrează acest lucru: „Într-o zi, în timp ce Alexandru se ungea cu ulei, veşmântul regal şi diadema erau aşezate pe un tron. Aşadar un prizonier asiatic îşi dezleagă lanţurile şi, înşelând vigilenţa gărzilor, pătrunde cu uşurinţă în palat. apropie de tron, îşi pune haina regala, i. leagă diadema şi, luând loc pe tron, rarm olo nemişcat. Zărindu-l, regele este uluit în? ta acestei purtări extraordinare, se apropie it tron şi, păstrându-şi calmul, îl întreabă cu avitate pe acest om cine era şi de ce a* proce-St astfel. Celălalt îi răspunde că nu ştie nic Alexandru îi consultă atunci pe ghicitori Supra interpretării acestui fapt, şi, la sfătui, r pune ca omul să fie executat pentru a se abate asupra lui prevestirile supărătoare ce decurgeau din această

întâmplare”. Puţin după aceea, străbătând în barcă marea mlaştină care înconjoară Babilonul, regele îşi pierde diadema: trecând pe sub crengile copacilor însemnul regal cade în apă. Deşi obiectul a fost îndată pescuit de unul din luntraşii săi, se consideră că e o întâmplare de rău augur şi istoriografii îşi amintesc acest lucru când, peste câteva zile, Alexandru e răpus de o criză puternică de malarie. Acelaşi Diodor arată mai departe că unul din ultimele gesturi ale regelui muribund este cel de a-şi scoate inelul pentru a i-l da lui Perdicas: acesta devenea astfel investit cu puterea supremă şi prin urmare va fi considerat ca atare de egalii săi, cel puţin o vreme.

Valoarea sacră a acestor însemne reiese bine dintr-un alt pasaj din Diodor (XVIII, 61): în 318, Eumenes, numit strateg al Asiei în numele regilor, doreşte să notifice comandanţilor militari aflaţi sub ordinele sale că el reprezintă autoritatea supremă moştenită de la Alexandru. W susţine atunci că ar fi avut în vis o vedenie care-l îndemna să instituie un ceremonial imPresionant: „El pune să se facă un tron de aur un cort somptuos, în care e aşezat tronul pe ce se aflau diadema, sceptrul şi armele pe înarmdru le Purta de obicei. Tot ai.

câtor3 Un altar cu foc aprins unde toe condunând g-3™18 veneau să aducă sacrificii, puPret r – tămâie şi mirodeniile cele mai de

Veneran °an? le scoteau dintr-o ladă de aur; îl pe Ale-andru ca pe un zeu”, a Tnalat că în acest PasaJ> Caturi de se sceptru şi de tron, apar armele regelui: favorit al Victoriei şi, întâi de toate comandant de oşti, suveranul trebuie să se distingă prin bogăţia armelor sale. În bătălia de la Heracleea împotriva legiunilor romane, ne spune Plutarh (Viaţa lui Pirus, 16), Pirus, care conducea atacul cavaleriei, „atrăgea îndată privirile prin strălucirea armelor somptuos împodobite”, până într-atât încât, prea uşor de recunoscut, el a trebuit să facă schimb cu unul din tovarăşii săi, pe care acest lucru l-a costat viaţa Monarhul astfel deosebit de ceilalţi oameni devine egalul zeilor nu numai în timpul ceremoniilor de cult. Pe monede i se acordă de asemenea locul rezervat divinităţii: efigia sa figurează normal pe reversul pieselor, acolo unde până atunci apăruse imaginea zeului. Datorită acestui fapt avem în colecţiile numismatice cea mai bogată şi cea mai vie galerie de portrete de suverani elenistici, de la Alexandru, fixat în nobleţea ideală

a trăsăturilor sale, până la măştile de o îngrozitoare urâţenie ale unui Filetairos, divinizat după moarte, sau ale utiui Eutidem din Baetriana. Aşa se întâmplă până la sfârşit: marele nas acvilin al Cleopatrei, pe monedele din Antiohia, justifică afirmaţia lui Păşeai şi face să se înţeleagă îndeajuns că farmecul acestei femei excepţionale era egal cu măreţia ei. Cezar şi împăraţii Romei, şi ei puşi în rândul zeilor, vor perpetua un obicei care denotă atât de bine realitatea apoteozei.

Favorit al Victoriei, regele domneşte asupra unor teritorii pe care le-a cucerit sau care au fost cucerite de strămoşii săi. Chiar în caz u monarhiilor tradiţionale, prestigiul războinirămâne justificarea puterii. Un vechi. cum homeric apare folosit în texte – „stăpânit pe lance”, doriktetos – pentru a desemna sta suveranului. El face aluzie la g61/ xandru înfigând lancea în pământ când pentru prima dată în Asia: cuceritorul fost el reprezentat de sculptorul Lisip, G cea în mână, această lance, cum ne spun h rtsis şi Osiris, 24), „căreia timpul nu va putea să-i ştirbească gloria autentică ce îi re-dne în exclusivitate?” Statuie care i-a inspirat unui epigramist următorul distih: „Mândra făptură arzând de viaţă sub bronzu-i palpită; / Pare că-i spune lui Zeus ridicându-şi semeaţă privirea: / Al meu e pământul întreg, Zeus, ţie cerul ţi-l las”. Lancea este consacrată de Alexandru, fără îndoială la Efes, în templul Arte-midei, care, incendiat chiar în noaptea în care se naşte Alexandru, este reconstruit cu ajutorul său generos, în epoca lui Augustus, se compunea încă pentru ea o dedicaţie imaginară (Antologia palatină, VI, 97): „Lance a lui Alexandru! Inscripţia spune că regele te-a consacrat Artemidei, după război, ca întregirea scutului care înarma braţul său neînvins. Ah! suliţă nobilă, când el te flutura în aer, marea şi pământul se plecau în faţa lui. Fie-ne şi nouă favorabilă, lance cutezătoare! La vederea ta fiecare va fi mereu cuprins de spaimă, amintindu-şi eroul care te mânuia”.

Dreptul de cucerire reprezintă, aşadar, însuşi temeiul autorităţii regale. Aceasta se exercită asupra unor teritorii diferite atât prin statutul cât şi prin întinderea lor. În marile monarhii, majoritatea acestor teritorii este formată din pământuri barbare cucerite de la state şi populaţii negreceşti: Asia ahemenidă, principatele din Orientul Apropiat, triburile trace sau „are, populaţiile din Sicilia, libienii, felahii

din fefii Dt Acestea sunt propriu-zis „pământurile re-asupra cărora suveranul are în princi – oară Puterea. Pe măsură ce autoritatea Ro-PubJ-Se extinde» hora basilike va deveni ager disn pe°Prietatea poporului roman. Regele 10 Une de el după bunul său plac, ca şi de Horn ear «i cultivăe E1 poate să cedeze folo.

cui vrea el, drept recompensă, şi ere de Mihai Gramatopol, în Civilizaţia anura enciclopedică română, Bucureşti, sirea

P288.

să-l ia înapoi într-o bună zi de la cel căruia! l-a dat. Poate, bineînţeles, să şi renunţe la el în beneficiul unui alt suveran, în definitiv, statul monarhului este ca o moşie de care's tăpâl nul dispune după bunul său plac. De aici decurge importanţa testamentelor suveranilor în care ei lasă moştenire posesiunile lor altora decât succesorului lor legitim, sau, în lipsa moştenitorului de sânge, desemnează un nou beneficiar. Astfel, faimosul testament redactat în 155 de Ptolemeu cel Tânăr (Ptolemeu VIU) după ce fratele său mai mare Ptolemeu VI Filometor încercase să-l asasineze: „Împuternicit fiind cu bunăvoinţa zeilor să urmăresc cum se cuvine pe cei vinovaţi de complotul nelegiuit urzit împotriva mea, ei care aveau de gând să-mi ia nu numai regatul, ci şi viaţa! Dacă mi-e scris să am soarta comună a oamenilor înainte de a avea moştenitori pentru regatul meu, eu las moştenire stăpânirile mele romanilor, a căror credinţă şi alianţă le-am respectat de la început. Acestora le încredinţez grija de a veghea asupra securităţii lor şi îi conjur, în numele tuturor zeilor şi al gloriei lor, în cazul când vreo primejdie ar ameninţa cetăţile sau teritoriul, să intervină, potrivit angajamentelor de prietenie şi alianţă încheiate între noi, şi să le apere cu toate forţele lor. În calitate de garanţi ai acestor acte îi desemnez pe Zeus Capitolinus, pe Marii Zei, Helios şi Apolo Arhegetes, în sanctuarul căruia se află consacrat textul acestui testament. Să fie cu noroc!" Document surprinzător, pe care niciun istoric nu l-a menţionat, şi pe care săpăturile arheologice l-au descoperi înscris pe o stelă de marmură admirabil păstrată, în sanctuarul lui Apolo, zeul protector Ş întemeietorul Cirenei, chiar acolo unde tex ne spune că va fi înălţată inscripţia: nou e-eucg piu al contribuţiei pe care epigrafia o să istoriei.

Testamentul face distincţie clară între>e taţi, cărora li se adaugă un teritoriu mai t „sau mai puţin întins, şi pământul regal, ca roase şi este clar că în multe cazuri autoritate regelui, care, în regiune, dispunea de forţă rm* litară şi de prestigiu, a contribuit la soluţionarea conflictelor, începând din secolul r r „când prezenţa romană se generalizează fo' Orient, reprezentantul Romei este cel care îşi asumă rolul de arbitru, dacă nu de jandarm îndeplinit odinioară de suverani".

Ceea ce izbeşte totuşi este diversitatea cazurilor particulare. Raporturile dintre cetăţi şi suverani sunt de fapt raporturi de forţă: ele se schimbă după cum oraşul este supus sau nu unei ocupaţii militare, adică prezenţei pe teritoriul său a unei garnizoane permanente, formată dintr-un corp de mercenari. Aceste relaţii bilaterale capătă în general forma unei alianţe cu regele, artificiu juridic ocrotind în aparenţă susceptibilitatea cetăţenilor, care au astfel iluzia de a-şi fi hotărât ei înşişi soarta. Dar era oare altfel în epoca clasică, în timpul marilor ligi hegemonice dirijate de Sparta, Atena sau Teba? Relaţii ambigue, unde intervine jocul combinat de interese uneori convergente, alteori contrare. Cetatea are nevoie de rege, care o protejează, supunând-o totodată, şi regele are nevoie de cetate. Eventual, el îi pretinde tribut, contingente militare, provizii, un avantaj strategic, folosirea unui port, controlul unei treceri dintr-un loc puternic întărit: în schimb, el îi acordă garanţii, scutiri de taxe, privilegii; el îşi asumă cheltuielile publice, ajută la refacerea întăriturilor, pune să se înalţe porticuri sau temple, îmbogăţeşte sanctuarele, oferă donaţii populaţiei în caz de foamete. Ca zeu local, el poate să-i asume magistratura eponimă în caz de sărăcie a cetăţenilor, cu cheltuielile pe care funcţia le implică. Totul este o problemă de lume iurari şi acestea se not schimba, un... prejurări şi acestea se pot schi destul de rapid, după cum zona de ifluenţa a unui suveran sau a altuia se extinde să micşorează. Cetatea poate să trateze de la la egal eu regele. Acesta este adesea căzu lui şi, bineînţeles, al marilor ligi din se Cetatea se află mai adesea în situaţia protectorat. Ea şovăie uneori între alianţa unei dinastii sau a alteia, respectiv a Romei. Altfel se întâmplă cu cetăţile izolate în mijlocul unui mare imperiu, cum sunt cele trei cetăţi greceşti din Egipt – Alexandria cea Mare, vechea cetate

colonială Naucratis, al cărei rol devenise destul de şters, şi noua întemeiere Ptolemais, care dublează Teba, capitala faraonică a Egiptului de Sus. Acelaşi lucru e valabil pentru cetăţile din Asia întemeiate sau mărite de Seleucizi: depinzând cu totul de bunăvoinţa regală, ele nu pot spera să adopte o politică independentă. Rolul lor este economic şi cultural, şi cadrul administrativ în care se dezvoltă, deşi formal asemănător cu cel din cetăţile vechii lumi greceşti, nu le garantează decât o autonomie de faţadă. Mai multe dintre ele servesc de altfel drept sediu al puterii suverane: Alexandria pentru Lagizi, Antiohia pe Qronte pentru Seleucizi (care folosesc de altfel şi alte capitale, ca Seleucia pe Tigru, de exemplu), Pergamul pentru Atalizi, Nicome-dia pentru regii Bitiniei, Sinope pentru cei din Pont, Siracuza pentru Agatocle sau Hieroa II, Cirene pentru Magas sau Fyscon. Ele câştigă prestigiu, desfăşoară o activitate economică şi administrativă, sunt înfrumuseţate cu lucrări de amploare şi monumente somptuoase: în schimb, ele sunt ţinute în frâu de protectorul lor, regele. La fel în Macedonia, cum s-a demonstrat recent, cetăţile care se bucură de instituţiile civice specific greceşti – Sfatul şi unărea – precum Pe la capitala, Casandreia, sau Fili Pi se află sub controlul di-al regelui.

se prezintă, în epoca elenistică, sta-mai bine zis, statele – supuse au-rogen V-” Ji monarh: ansamblu complex, ete-schiluă – ara Citate etnică, cu hotare ce se

143 r-mre î? truna'. În funcţie de evenimentele e anibiţii sau de cuceriri, reunind sub acelaşi sceptru, potrivit formulei care părea la istoricii vechi ca şi în inscripţii „nastii, cetăţile şi popoarele”. Conglomerat „r zultat la întâmplare dintr-o istorie agitată t „mereu contestată de-a lungul anilor de nazar* dul disputelor interne sau poftele excesive ale vecinilor. Modelul iniţial al acestui tip de stat monarhic nu era, desigur, grecesc: era statul ahe-menid, a cărui extindere vizând dominaţia universală inspirase grecilor atât admiraţie cât şi teamă, cum o mărturisesc un Herodot sau un Xenofon, care au descris organizarea sau i-au schiţat istoria. Cucerindu-l, Alexandru reţine lecţia care convenea părerilor sale: singura legătură capabilă să menţină în acelaşi ansamblu elemente atât de diferite este jurământul de credinţă faţă de suveran, deţinătorul exclusiv al puterii,

din care totul purcede şi la care totul sfârşeşte, căci în persoana lui se încarnează statul. Această concepţie a autorităţii politice, personalizată la maxim, îşi găsea ecoul, în a doua jumătate a secolului IV, în reflecţia filosofilor şi a oamenilor de stat, când ei se întrebau cum să depăşească ameninţările mereu renăscând ale divizării care primejduiau atunci lumea cetăţilor greceşti, în lipsa monarhiei universale, vis măreţ pe care cuceritorul nu avusese timp să-l transpună în faptă, rămân realizările parţiale ale diadohilor şi moştenitorilor lor, înfăptuite cu ajutorul instituţiilor suple şi eficiente, pe care le vom analiza în continuare.

Baza puterii fiind în regatul elenistic puterea militară, regele îşi exercită autoritatea în toate domeniile, ca şef al armatei. El este sursa oricărei hotărâri, fie că o ia el însuşi, fie e* e luată de reprezentantul său. Acest \ucruj valabil atât în timp de pace cât şi în timp o război şi, bineînţeles, procedeele şi nli3} °aeri de acţiune care s-au dovedit eficiente în P mul caz vor putea fi explorate în mod a senător în cel de-al doilea. Persoana regelui's &

ste drept centru de referinţă al vieţii cita-l une prin urmare al vieţii cotidiene: în gât timpul se socoteşte după anii de domnie, acei străvechi al tuturor statelor monarhice, O excepţia Seleucizilor, singura dinastie greacă din lumea elenistică ce a adoptat o adevărată eră independentă de durata fiecărei domnii. Calculul pornea de la recucerirea Babilonului de către Seleucos în vara anului 312, iar începutul fiecărui an, care putea să varieze uşor în funcţie de obiceiurile locale din acest imens imperiu, era fixat în primele zile ale lunii octombrie. Această eră seleucidă rămâne în uz mult timp în Orientul Apropiat şi este încă folosită de astronomii arabi, care o numeau greşit era lui Alexandru. Este deci un fapt de civilizaţie de mare importanţă. Exemplul se-leucid va fi urmat de dinastiile barbare: aceea a Arsacizilor la părţi, unde se socotea începând din primăvara anului 247, sau dinastia regilor Pontului şi Bitiniei care se foloseau de aceeaşi numărătoare al cărei punct de pornire era anul 297 – 296 î.e.n. În schimb, spre secolul III, chiar când la istoricii antici se încetăţeneşte o-biceiul de a se referi, pentru comoditatea sincronismelor, la succesiunea Olimpiadelor, celelalte monarhii continuă să socotească

după anii de domnie, iar cetăţile după propriii lor eponimi.

Dacă regele reprezintă încarnarea statului, întreaga administraţie îl are în centrul ei. voinţa regală serveşte drept lege. Desigur, ea nu se substituie tradiţiilor dreptului privat. Acestea se menţin, în măsura în care putem să af –, 5 m ama, cu o continuitate remarcabilă!”. În comunităţile greceşti cât şi în cele băş-tra fi îndeosebi în Egipt, unde textele coii-A actelor demotice (redactate în limba egip-l, într-o scriere care derivă din hierogli-mult simplificată), care s-au descoperit în „mare, o atestă din belşug. Există de a-**” r „ea mărturia contractelor babiloniene care persistenţa dreptului local în Mesopotamia. Cetăţile greceşti continuă să fiecare după legile ei. Mai mult, folosii-ealfr. 6 ventă a judecătorilor străini a contribuit pe babil la constituirea, alături de tradiţiile tur” dice proprii fiecărei cetăţi, a unui fel de drem comun elenistic care este folosit, spre exemplu în Egipt pentru a reglementa litigiile între grecii care nu locuiesc pe teritoriul unei cetăţi-este ceea ce se cheamă în papirusuri „cutunia cetăţilor”, politikoi nomoi, moştenire comună a diferitelor drepturi ale oraşelor. Totodată fiind chemat să rezolve, fie el însuşi, fie prin intermediul funcţionarilor săi, numeroase oazuri litigioase, în funcţie de nevoile şi interesele statului, suveranul este determinat să fixeze sau să modifice regulamentele, în general de ordin public, dar care pot avea de asemenea consecinţe în domeniul dreptului privat. Ei o face prin texte scrise, scrisori adresate principalilor funcţionari sau cetăţilor, ordonanţe formulate (cuvântul grec e prostagma) sau reglementări generale şi amănunţite (termenul folosit este diagramma). Nu există de altfel o rigoare absolută în distincţia între diferitele modalităţi de luare a deciziilor regale: şi aici grija monarhului nu e atât de a face operă juridică cât de a rezolva cât mai bine probleme particulare. Principiile decurg treptat clin practică mai degrabă decât să dea loc la formulări generale şi teoretice. De remarcat că însuşi cuvântul „lege”, nomos, atât de încărcat de sens şi plin de respect în vocabularul grec, nu apare deloc în textele regale în timp ce îndeplineşte un rol atât de mare în viaţa cetăţilor.

Texte administrative ne sunt din abundenţa cunoscute în monarhia seleucidă şi mai ales în cea lagidă. Cea mai mare parte se

prezintă sub forma epistolară, unde se impune o eXP* mare similară celei pe care o folosesc pai e larii: formule de salut, urări de sănătate, tomuie de politeţe, precizări de dată, totul obicei foarte simplu şi foarte direct. Refie & 3 adresează de cele mai multe ori (dar nuulă absolută) folosind pluralul de politeţe. r respondenţa regală şi edictele, din care savan-i> moderni au alcătuit culegeri, reprezentauntru suverani o îndatorire foarte grea, care era o atenţie deosebită, studiu şi meditaţie. Publicul era conştient de asta: se răspândeau afirmaţii semnificative pe această temă, ca aceea a lui Seleueos I pe care ne-a păstrat-o plutarh (Moralia, 790 a): „Dacă s-ar cunoaşte toată munca pe care regii o închină ei tirii sau redactării scrisorilor, nu s-ar încumeta mulţi să se coboare pentru a culege o diademă!” Şi gândindu-se tot la această corvoadă cotidiană, mai mult decât la primejdiile războiului, Antigonos Gonatas, potrivit afirmaţiilor lui Elian (Porticul pictat. Diferite istorii, II, 20), vorbindu-i fiului său Demetrios despre meseria de rege putea să spună că este o „glorioasă sclavie”.

Suveranul nu putea face faţă singur acestor sarcini: el avea nevoie de colaboratori şi de consilieri. Aparatul de stat, pe care funcţia regală îl făcea indispensabil, se compunea, aşadar, dintr-o curte şi o administraţie, şi una şi cealaltă, în general, mai preocupate de eficienţă decât de etichetă sau de ierarhie riguroasă. Curtea este formată din însoţitorii regelui, moştenitorii celor pe care i-am văzut grupaţi în jurul lui Alexandru şi pe care tradiţia macedoneană îi numea hetairoi: termenul de prieteni, jiloi, folosit încă de Alexandru, tinde să-ljnlocuiască pe cel de hetairoi. Sunt într-adevăr prieteni pe care-i leagă de suveran o camaraderie din copilărie sau de luptă, sau o stimă reciprocă, sau dorinţa de a-l ajuta din cunoştinţă ori din ambiţie. Regele se bucură P*” 62611 lor, de conversaţia, de prietenia şi St amuză de glumele lor; le solicită sfatul «-J? to! °seşte de experienţa lor; ţine totodată rtet criticile lor – Se bucură uneori de o CUHde cuvânt foarte mare: aşa este cazul îi oiâea „Antigonizilor, unde domneşte în voie.

** «ies în”! >...?

Gonatas, sm ce

„— 1 în grosolană a soldaţilor macedoneni.

Linguşirea nu lipseşte cu totul şi ea apar ţine consilierilor răi: Polibiu îl înfierează pe Sosibios, care are prea multă autoritate asupra lui Ptolemeu IV Filopator şi-i sugerează multe crime, sau pe carianul Hermias, care-l domină pe Antioh III în primii ani ai domniei sale şi se arată crud, ipocrit şi pizmuitor şi multe altele încă. Se pot adăuga între aceştia, mai târziu, eunucul Potin şi strategul Ahilas, care-i inspiră lui Ptolemeu XIII asasinarea lui Pompei. Dar există şi alţi consilieri care merită încrederea pe care suveranul şi-o pune în ei, chiar dacă acesta, spre nefericirea sa, neglijează să le urmeze sfaturile: astfel retorul Kineas, pe lângă Pirus, sau marele Hanibal pe care Antioh III l-a primit cu mărinimie, dar ale cărui sfaturi a făcut greşeala să nu le urmeze în operaţiunile împotriva Romei. Conştienţi că sfatul oamenilor chibzuiţi şi experimentaţi le putea fi de mare ajutor, unii regi se preocupă să atragă la curtea lor filosofi, oameni de arme şi de stat: astfel Ptolemeu I îl cheamă la Alexandria pe Demetrios din Faleron, filosof şi retor, care guvernase timp de zece ani Atena în vreme ce Casandru conducea Macedonia şi domina Grecia. Antigonos Gonatas punea preţ pe sfaturile vechiului său dascăl Menedemos din Eri-treea şi trecea drept cel care l-a solicitat pe celebrul Zenon din Kition, întemeietorul stoicismului, să vină să se stabilească la curtea sa: bătrânul ar fi refuzat această onoare, dar ar fi desemnat doi dintre discipolii săi să-l reprezinte pe lângă rege.

Aceşti „oameni care-i frecventau pe suverani”, pentru a folosi o formulă a vremii, vor fi deosebiţi cu timpul prin titluri a căror varietate, cel puţin la curtea Lagizilor, îngăduie’s se presupună un fel de ierarhie: alături „prieteni” apare apelativul „părinţii” care nu implică o legătură naturală sau de alianţă, ci pur şi simplu o strâns tură personală. Se disting de asemenea „Pn tf prieteni”, „gărzile de corp” *8

hi-gărzile de corp” (care nu mai-sânt, ca în timpul lui Alexandru, adevărate străji înarmate, ci beneficiarii unui titlu) şi chiar „suc-esorii” (diodo Tioi), termen care este interpretat ca desemnând o rezervă de personal de care eeele se putea folosi. Această titulatură instituia în jurul monarhului un cerc de privilegiaţi, un fel de nobleţe individuală şi netransmisibilă (căci aceste titluri nu erau ereditare), din rândul

cărora regele își alegea, la diferite niveluri, colaboratorii civili sau militari de care avea nevoie. Dar se pare că nu s-a impus o adevărată etichetă de curte, cu reguli rigide, izolându-l pe suveran: tradiţia greacă, la fel ca și aceea macedoneană, susţineau ideea că șeful trebuie să rămână accesibil și caracterul personal al funcţiei regale era interpretat în același sens. Există dovada, din plin atestată în Egiptul lagid, a numeroaselor petiţii sau cereri pe care fiecare putea să le adreseze direct regelui pentru a solicita o favoare: papirusurile ni le-au păstrat în număr mare, redactate adesea de oameni de condiţia cea mai umilă.

În sistemul monarhic, administraţia este fundamental diferită faţă de cea a cetăţii. Nu mai este vorba de a conduce treburile publice în numele colectivităţii, ceea ce presupune o împărţire a responsabilităţilor implicând colegialitatea și schimbarea anuală a magistraţilor. Afacerile regelui trebuie administrate în numele sau și prin împuternicirea autorităţii sale. Nu exista magistraţi, ci miniștri, deși funcţiile noi sunt consemnate de limbă prin niciun terl1 al? i chiar & acest lucru e semnificaacești miniștri nu formează un corp: ei a Primit doar cu titlu individual ea de a se ocupa de° sarcină particulară, a, Ceasta să fie limitată în timp, în afară de fier? al suver anului. Erau numiţi în difealta U>în °are var-au uneori de la o monarhie a (? e.s. te denumiri nu răspundeau deloc riguroase, ceea ce denotă caracterul individual și incert al responsabilităţilor care le erau încredinţate. La Seleucizi exista în secolul II un „însărcinat cu afaceri” care pare să fi jucat, cel puţin temporar, urî rol foarte important de coordonare. Același titlu apare de asemenea și în Pergam, la Ată-lizi, dar nu și în Egiptul lagid. Acesta din urmă a cunoscut, în schimb, odată eu domnia lui Ptolemeu II Filadelfos, un ministru numit dioiketes, adică „administrator”, sau, încă, însărcinat cu veniturile”, a cărui competenţă se întinde în toate ramurile administraţiei, cu excepţia treburilor militare: el administra finanţele regelui și controla astfel întreaga economie a ţării. Datorită descoperirii, în oaza Fayum, a arhivelor pe papirusuri aparţinând unui oarecare Zenon, om de afaceri folosit de dioikete-le Apolonios, între 260 și c. 250 î.e.n., putem vedea în acţiune, într-un anumit sector al activităţii sale, pe ministrul lui Ptolemeu îi

activitatea lui se extinde la toate formele de exploatare ale unei mari proprietăţi, ca şi asupra comerţului exterior cu anumite mărfuri. Vom reveni asupra informaţiilor furnizate de acest surprinzător dosar despre viaţa cotidiană şi socială a Egiptului grec. E de ajuns pentru moment să remarcăm că dioikete-le Apolonios, în cadrul corespondenţei pe care o întreţine cu colaboratorul său, apare ca dispunând de puteri considerabile pe care le exercită în numele suveranului. „Regele şi Apolonios au ordonat. – este formula de care se foloseşte pentru a reglementa afacerile, şi aceasta arată bine ca întreaga autoritate derivă de fapt, prin intermediarul său, chiar de la suveran.

Administrarea unui mare stat reclama constituirea arhivelor. În monarhiile elenistice exista aşadar o cancelarie care înregistra docmentele originale şi păstra o copie. Aceste rouri, unde munceau scribi, nu reprezenta. inovaţie, întrucât cetăţile şi sanctuarelez ceşti aveau deja serviciile lor ele arhive, i dinţate în general sclavilor publici, seuo?

ompetenţi; arhivele Atenei, aflate în sanctuarul Marnei Zeilor, în agora, reprezentau o Verigă esenţială a statului. Regatele elenistice au la rândul lor un serviciu specializat, dar al cărui rol era sensibil lărgit: aici se înregistra corespondenţa bogată a regelui cu supuşii săi şi cu celelalte state, de unde şi numele de „redactor de scrisori” (epistolograjos) pe care-l purta şeful acestui serviciu la curtea lagidă. Se ţinea de asemenea un registru cu actele regelui, consemnate într-o culegere zilnică, Ephemeri-des ce va sta la baza istoriei domniei: exemplul este dat de Alexandru, pe lângă care Eu-menes din Cardia a jucat rolul de şef al cancelariei. Alegerea nu era lipsită de semnificaţie: desemnând un grec, şi nu un macedonean, pentru funcţia de arhivar, cuceritorul indica în mod clar că actele oficiale ale imperiului său trebuie redactate şi transcrise în limba greacă, şi nu în macedoneană. Regii elenistici se conformează acestui obicei: necesitatea de a se face înţeleşi înăuntrul şi în afara marilor state cu populaţie eterogenă şi în relaţiile multiple cu cetăţile ale căror dialecte erau foarte diferite impunea folosirea unei limbi unice, fapt pe care Alexandru îl intuieşte foarte bine. Aceasta este limba attică, epurată de câteva particularităţi

ortografice şi dialectale, limba lui ristotel şi a Academiei, care era totodată şi a oratorilor şi istoricilor. Această limbă de cancelarie devine astfel limba „comună”, koine, vorbită de funcţionarii şi ofiţerii regali în toată wmea elenistică. Deşi un număr mare de ce-a, i de tradiţie doriana au continuat să-şi redacteze documentele oficiale în propriul lor imp TVA? a SG întâmplă> de exemplu, la Delfi, sau ţin Beo-ia> la Argos, în Creta, la Rodos în Cirenaica), folosirea limbii comune se polii) ’3 ză raPid De ea se foloseşte aheanultorii el Pf°! ru a-şi scrie istoria, şi toţi proza-atragă enistici la fel procedau, dacă voiau să nu Public larg. Ea va permite, în sfârşit, romanilor, încă de la începutul secolului II, să se facă înţeleşi de interlocutorii lor greci în timpul episoadelor cuceririi. Fenomen ling. vistic care va exercita o îndelungată influentă asupra bazinului oriental al Mediteranei şi se va prelungi în limba bizantină şi modernă: este un fapt de civilizaţie de mare importanţă, datorat în bună măsură birocraţiei monarhiilor elenistice.

Preferinţa pentru limba greacă în detrimentul macedonene! arată elenizarea profundă a dinastiei Argeazilor şi a dinastiilor macedonene ulterioare. Nicăieri macedoneana nu se menţine ca limbă curentă de comunicare, astfel încât astăzi o cunoaştem foarte puţin, din lipsă de documente. Aşa cum regii pretindeau că descind din divinităţile greceşti, la fel limba şi cultura pe care o propagă sunt în exclusivitate greceşti. Până-ntr-atât încât chiar practicarea macedonenei tinde să dispară în familiile princiare care se mândreau totuşi că menţin moştenirea lui Alexandru. Plutarh (Antonius, 27) notează, referitor la marea Cleopatra, că unii din strămoşii ei încetaseră să vorbească macedoneana. Desigur, prestigiul şi comoditatea limbii attice joacă în această evoluţie un rol decisiv, înlesnit fără îndoială de înrudirea probabilă (deşi unii savanţi se îndoiesc încă) între limba greacă şi cea vorbită în Macedonia. Dar aceasta reflectă totodată dezechilibrul numeric între cuceritorii macedoneni şi greci. Primii, puţin numeroşi de la început, sunt decimaţi de războaiele neîncetate şi mulţi din supravieţuitori ţin apoi să se întoarcă în ţară. În schimb, grecii nu încetează să se înmulţească la eurţile, în armatele şi p administraţiile regatelor; oraşele, vechi sau

noi, unde se concentra activitatea marilor state, rerau cetăţi greceşti. Termenul de „macedonean”, e măsura în care rămâne în uz, îşi pierde doar repede valoarea sa etnică iniţială pentru a deveni un simplu termen tehnic militar desemn» o categorie de ofiţeri şi de soldaţi. Astfel, tr-un paradox al istoriei, victoriile lui dru şi Filip, care au nărui „<. trec încă şi azi foarte adesea m? °rani1 şi reţiei Greciei, contribuie de %** fata] e măsiune fără precedent a elenismului° expan

Administraţia locală n, v>7

lui acţiunea administraţie cern? 19 & ta loculntinderile nesfârşite domina 1 2 giului de Lagizi trebuiau bine Ses L Seleucişi taţi teritoriale mai mici iSnf Impar-ite în unî-trolul guvernamental Al-±Ur a resni conepciunea să păstreze împăftna avut înte-m satrapii, potrivit obicăulu CUC – ieri>i1 sale cizii se conformează acestui ahem-id. Seleu! dovedise eficient, intlod-/f! de-l, care norul provinciilor diviziunf° °dată în's Puţin întinse care pă? administrative responsabilităţilor n? vf – au deSGentralizani? Populaţiilor şi Vegiuă or T_3 nu? il a

H «» şi = Fs =; tH

noi„f™nte un func? „i*3”, teritoriale răitOParhul koma-rf? 1 respM «v

pe «fete – «JJocii sau măriţi? mul-ime sslaras «s – şi.

Imr… n ce în ce mo.

«53

el

Către sunt «tra îndeobşte de ofiţeri, a servit suveranilor pentru a desemna pe numeroşii lor colaboratori la diverse niveluri, atât în interiorul teritoriilor lor cât şi în posesiunile exterioare, oriunde era necesar să delege un reprezentant al regelui, care era în acelaşi timp comandantul unei garnizoane permanente, al unui corp de armată staţionat provizoriu sau al unei forţe navale, întrucât fidelitatea cetăţilor aliate sau a supuşilor era garantată de puterea militară a regelui, ce era mai firesc decât să încredinţeze controlul său unui ofiţer care dispune pe loc de mijloacele necesare şi a cărui competenţă se lărgeşte treptat şi în alte probleme? De aici generalizarea acestui sistem de guvernare ai strategiei elenistice, care nu mai are decât

numele în comun cu ceea ce fusese strategia, magistratură colegială şi anuală, în cetăţile da-sice. Strategul este de acum un funcţionar polivalent, provenit, în esenţă, din rândul militari-losf, pe care regele îl însărcinează să supravegheze un teritoriu din cadrul imperiului sau o poziţie exterioară importantă. El exercită aici în mumele suveranului autoritatea cu care acesta l-a delegat. Instituţie suplă şi cu multe forme, ea este atât de des folosită încât a fost considerată „coloana vertebrală şi simbolul statului elenistic”. Deloc surprinzător aşadar că grecii, când văd sosind în Orient pe generalii romaiii, care, în fruntea trupelor lor, hotărau în numele senatului asupra problemelor politice sau economice din regiunile cucerite prin arme, le dau acestor magistraţi, consuli sau pretori, aceeaşi denumire de strategi ca şi generalilor delegaţi de monarhii elenistici.

Astfel organizat, statul monarhic avea de îne-plinit un anumit număr de funcţii: o lungă p râoadă, dinastiile moştenitoare ale impen lui Alexandru şi celelalte case regale 1? as5 s, sau dezvoltate după exemplul lor au adm1 trai cea mai mare parte a Orientului Api° cu destine diferite, dar fără ca princip**11

arhic să fie pus în discuţie, în afară de Roma n treptat le ia locul. Cum se exercită această administraţie, a cărei eficacitate şi durată surind, cruci se ia în considerare întinderea şi varietatea teritoriilor unde ea funcţiona?

prima sarcină a regelui este de a spori şi rje a-şi ocroti statul. Dacă războiul exista în stare endemică în cetăţile greceşti, el este la fel de frecvent în epoca elenistică. Datorită lui (lăsând deoparte regatele tradiţionale ca Macedonia) există statul monarhic. Prin el supravieţuieşte, în ciuda nenumăratelor ameninţări, care merg de la atacurile exterioare la riscurile interne de revoltă. Regăsim deci legătura strânsă între război şi fenomenul monarhic pe care am întâlnit-o de nenumărate ori de-a lungul acestei expuneri. Plutarh, care vedea lucrurile ea moralist, atribuia această permanentă renaştere a conflictelor lăcomiei nesăţioase a regilor: „Când marea, munţii, pustiurile de nisip, nu pot pune capăt ambiţiei principilor, când pofta lor de putere sfidează hotarele ce separă Europa de Asia, cum, atunci când domeniile respective sunt limitrofe, să renunţe ei oare la acţiunile

lor şi să întreţină relaţii paşnice în teritoriile lor? Nu, ei nu încetează să poarte războaie, pentru că e în firea lor să-şi pizmuiască rivalii şi să-şi facă planuri împotriva lor” (Viaţa lui Pirus, 12). Istoria furnizează din plin argumente filosofului, dar nu trebuie subestimată fatalitatea sistemului cafe, dincolo de încercările individuale, situa, printre exigenţe, şi necesitatea războiului: născut am el, tot prin el a pierit.

TVT

fu se va Ştersi dacă se va considera războiul aH3° trăsătura specifică unei economii de p? e, sigur beneficiile pe care învingătorul îi.f. tra-Să din tâlhărie şi jaf nu erau de ei p,! permiteau să-şi satisfacă din belşug luptau d – mercenari osatura armatei, care nu totuşi avllt p. Pentru câştig-Vistieria regală avea extrâor ranta-6 se pe urma acestor resurse 355 Wtet a a. re Dar este un punct de vederesim Xpllca frecvenţa războaielor prin preocuparea de a redistribui bunurile acumulat de regi, cetăţi sau de particulari pentru <r administrarea economiei ducea în cele din urmă la tezaurizare. De fapt, ceea ce provocă înmulţirea conflictelor era mai întâi absenta oricărei autorităţi internaţionale capabile să impună o soluţie negociată în cadrul diferendelor care se iveau inerent între state; pe de altă parte, instabilitatea funciară a monarhiilor cu structură eterogenă era sursa tensiunilor interne care atrăgeau intervenţiile din afară; era, în sfârşit, prezenţa în Orientul Apropiat a populaţiilor barbare, ce se dedau la raiduri sau cucerire, cum erau galaţii, sau pe cale de expansiune pentru a se constitui şi ele în state independente, cum erau părţii. Când în regiune se instalează o putere destul de stabilă şi destul de puternică pentru a impune o lege cetăţilor şi suveranilor, cum este Roma, Orientul Apropiat cunoaşte, în ciuda câtorva tresăriri cum ar fi revoltele evreieşti, o lungă perioadă de pace căreia doar invaziile barbare îi pun capăt.

Astfel regele avea mai întâi sarcina să poarte război: chiar un rege filosof, ca Antigonos Go-natas, trebuie să dedice o mare parte din lunga sa domnie operaţiunilor militare unde luptele împotriva barbarilor în Munţii Balcani vin să le înlocuiască pe cele în care regii se confruntă cu rivalii lor sau cu statele Greeiei propriu-zise. Apărarea elenismului împotriva barbarilor este de altfel una din îndatoririle

pozitive ale monarhilor, în orice caz una din cele carele, aduc recunoştinţa popoarelor greceşti. Marile sanctuare se îmbogăţeau cu monumente atestând această recunoştinţă sau evocând mândria suveranilor de a fi îndepărtat ameninţările venite din afară. La Delos, la Atena pe Acropole, 1Ş Pergam, grupuri statuare în bronz evocau victoriile Atalizilor asupra valurilor de celţi pustiau Anatolia. Luptele împotriva galaţi o erau comparate eu vestitele precedente împ mutate din mit sau istorie: cu luptele z.

Împotriva giganţilor, ale eroilor greci împ°

l mazoanelor, sau ale grecilor împotriva perşi-i r în timpul războaielor medice. Artişti şi pot* eternizau aceste amintiri, cum o arată aşa de bine epigrama în cinstea lui Filetairos, descoperită la Delos.

În aceste acţiuni războinice regele se angaja personal, în calitate de comandant şi uneori ca luptător. Exemplul îl dă chiar Alexandru; dia-dohii îl urmează: Crateros, Antigonos Monoftal-mos, Lisimah au căzut pe câmpul de luptă, precum mai târziu, Pirus, apoi Demetrios II. S-a calculat că, din patruzeci de suverani seleucizi, zece au murit în luptă. Lagizii, cu excepţia primilor trei, au mai puţin gust pentru risc: Ptolemeu IV trebuie să se arate însă în mijlocul trupelor sale pentru a le încuraja în bătălia de la Rafia, iar Ptolemeu VI moare în urma rănilor primite în luptă după ce-l învinsese pe Alexandru Balaş. Laşitatea nu se potrivea unui rege; istoricii au înfierat slăbiciunea lui Perseu care, fugind după lupta de la Pidna, se lasă prins în insula Samotraee şi nu ştie să evite ruşinea de a figura în triumful lui Paulus Aemi-lius şi a avea un sfârşit jalnic într-o temniţă romană.

Prestigiul pe care-l dă curajul era cu atât mai necesar cu cât armatele de mercenari, care decideau de acum soarta bătăliilor, nu se mai supuneau altor imbolduri decât dorinţei de câştig şi ataşamentului personal faţă de şeful care-i Plătea, dacă acesta le impunea prin ascenden-™1 lui asupra lor şi prin calităţi de războinic. Coi” nanda el însuşi trupele era prima datorie reeiui cea de la care nu putea să se sus-ără a da greş. Astfel el îşi asuma even de eşecului, aşa cum primea pe

Mă dreptăţi K e? e™lui a? acum primea pe războiuluef-fe Beneficiul victoriei. Pregătirea

SSfflu Slor Sea' la fel ca şi conduce™ Acelor material?

— IGU-Ul rf «Hvelor ele ru – v iU «Leiiaie. inrhoic» T. «o „i: „j. i să

— T, «l. Ai t.

fel ca şi conducerea.1 – 1 efectivelor şi alianţelor, ba –, toate aspectele strasarcina regelui şi pre şi trebuie recunoscut că mulţi suverani elenistici se dovedesc înzestr r în aceste domenii esenţiale. Vieţile diadohilo la Plutarh, pun în lumină de nenumărate r acţiunea personală a comandantului care schin-l bă cursul evenimentelor. Un conducător înfierbântat ca Poliorcetul excelează în a face să apară ca din senin o armată sau o escadră: astfel s-a întâmplat în timpul acţiunilor sale din Grecia şi Macedonia între 296 şi 291. Şi „Ana-baza" lui Antioh III ce restabileşte autoritatea seleucidă în provinciile orientale ale imperiului din 212 în 205, evocă pe bună dreptate precedentul lui Alexandru şi justifică din plin titlul de Mare Rege care i se acordă la întoarcere.

Pentru a pregăti şi a purta războiul trebuiau bani. Monarhiile elenistice sunt totodată şi remarcabile maşinării de stors venituri pentru a umple vistieriile regale. Paralel cu organizarea forţelor armate şi sprijinindu-se bineînţeles pe ea, organizarea fiscală a regatelor se dovedeşte deosebit de eficientă în epocă. Spre deosebire de cetăţi, atât de neputincioase adesea să facă faţă cheltuielilor colective, se pare că regii n-au cunoscut niciodată dificultăţi financiare. Bogăţia lor era proverbială: ea îi uimeşte pe romani tot aşa cum comorile Ahemenizilor au stârnit admiraţia tovarăşilor lui Alexandru. Ea era alimentată de diferite surse regulate, cărora li se adăuga prada din locurile cucerite cu forţa. Exista la început tributul achitat de cetăţile supuse sau principatele alipite imperiului; acest vărsământ în bani sau în natură era o moştenire a adn11; nistraţiei ahemenide, dar grecii se folosiseră Ş ei de tribut în cadrul primei Confederaţii „j ritime ateniene: nu era deci o inovaţie Pen „i ei. Seleucizii şi Atalizii îl extind în lor şi scutirea de tribut, acordată uneor tr-o favoare excepţională şi supusă reprezenta pentru cetăţi un mare.

Fiecare satrapie trebuie să achite vistierie1 35 gale suma fixată, fără ca aceasta să se şi v perceperea ei de la sursă, care revenea adnistraţiei locale. La suma de bază se adaugă ml mare număr de impozite indirecte şi de txe a căror varietate reflectă pe cea a impozitelor corespunzătoare în cetăţile greceşti: importe asupra roadelor pământului, taxe asupra meseriilor, drepturi portuare şi taxe vamale, drepturi de păşunat sau pescuit, drepturi de mutare, pe scurt, tot arsenalul unei fiscalităţi evoluate.

Regele trăgea de asemenea profit din emisiunile monetare: acestea sunt întotdeauna o sursă de câştig, căci baterea unei monede reprezintă prin ea însăşi o valorizare a produsului brut, şi, pe de altă parte, moneda locală beneficiază întotdeauna de o primă de schimb în raport cu monezile străine. Seleucizii au un mare atelier monetar în fiecare satrapie şi bat multe monezi de argint, mai ales în a doua jumătate a secolului II, atunci când imperiul lor era în declin. Mai înainte ei deschiseseră câmp larg în statele lor circulaţiei monezilor bătute în exterior, pe care se mulţumeau să le legalizeze şi să le aplice o contra – marcă „cu ancoră" (simbol ce vorbea de descendenţa din Apolo a dinastiei) care le conferea aceeaşi primă de schimb ca şi monedei proprii: procedeu cornocă pentru a încasa rai pici beneficiul acestei prime cu cheltuieli minime. Lagizii, dimpotrivă, pretindeau ca toate tranzacţiile interne să se facă în monedă lagidă şi monezile străine erau rebătute în atelierele lor. O scrisoare a conducătorului mone «noi din Alexandria către dloikete-le Apolo-nop-ibirisă în 258 sub domnia lui Ptolemeu {} e llac-elful, se referă la această operaţiune scriemare gură: „Potrivit instrucţiunilor mii d Pe. care mi Le-ai dat, am primit 57 de au! 4. Plese de aur S* le-am predat după ce negustn î"? ute Străinii care debarcă aici, trife – * şi roisiţii aduc cu ei moneda lor şi 359 Egipt a K noastre (monezi de aur emise în domnia precedentă) pentru a obţi îne în schimb noua monedă, conformatului care ne obligă să le luăm şi să le batem... Este avantajos să fie adus din străinătate cât mai mult aur, moneda regelui ră" mânând mereu frumoasă şi nouă, fără ca asta să coste nimic".

Banul regelui sporeşte în băncile care, cel puţin în Egipt, sunt întărite şi beneficiază de privilegiul de a furniza şi schimba moneda

Deţinătoare de fonduri importante, pentru că ele primesc, în calitate de vistierii regale, produsul impozitelor şi taxelor, la care se adaua A depunerile particularilor, băncile practică împrumutul în bani cu o dobândă fixată de legislaţia lagidă ia 24%. Dobândă extrem de ridicată, dublul celei folosite îndeobşte în restul lumii greceşti, unde era de obicei 10%, cum se vede la Delos, de exemplu.

În sfârşit, o mare parte din resursele suveranului provin din exploatarea proprietăţii funciare care-i aparţine: este vorba de pământul regelui a cărui gestiune este bine cunoscută în Egipt, dar care exista de asemenea şi în Imperiul seleucid. Aceste bunuri funciare sunt uriaşe şi veniturile lor sunt considerabile. Ele sunt în general locuite de ţărani care le cultivă, prin intermediul unei arenzi plătite în natură ce poate să ajungă până la 40 – 50% i din roadele pământului; este cazul pentru grâu, spre exemplu, care reprezintă una din principalele culturi în Egipt. Aceste grâne sunt transportate cu vasul pe canale şi Pe Nil de către antreprenori particulari, năuce. eroi, care dispun de corabie şi îşi asumă sarcina să livreze marfa în antrepozitele regale. de unde urmează să fie comercializată, atât i-Egipt cât şi pe pieţele externe. Exportul & făcea pe cale maritimă, cu vase de mare tonaj-specializate în transportul cerealelor, ca n-rt pe care, mai târziu, în secolul II e; n., ° scrie Lucian în dialogul său Nava sau ura într-o lume în care bogăţia rămâne înain aţe funciară, produsele domeniului regal acă un ro1 esenţ ai în veniturile regelui.

Aceste venituri sunt uriaşe. Un text adesea tat al Sfântului Ieronim, în Comentariul la daniel (XI, 5) – le apreciază pe cele ale lui Ptolemeu II Filadelful la 14800 de talanţi de ar-cfint pe n, sumă care reprezintă aproape de cincisprezece ori mai mult resursele anuale de care dispunea Atena în timpul lui Pericle. Declinul politic al Egiptului lagid n-a micşorat sensibil aceste venituri regale deoarece, potrivit lui Strabon (XVII, 798), Ptolemeu XII Auletes, la mijlocul secolului I î.e.n., dispunea de un venit de 12.500 talanţi pe an. Comorile Atalizilor servesc drept punct de referinţă la Horaţiu, un secol după dispariţia dinastiei (Ode, I, 12). Deoarece tot ce revine statului aparţinea regelui, se înţelege importanţa acestor bogăţii acumulate, fără comparaţie cu lumea cetăţilor, chiar şi cu cele mai prospere. Contemporanii erau cu

atât mai conştienţi că regii nu-şi disimulau bogăţia: dimpotrivă, ei o etalau cu plăcere, pentru a înflăcăra imaginaţiile prin somptuozitatea modului lor de viaţă, care conferea strălucire puterii lor. Nu aveau ei dreptul, după exemplul zeilor, la tot ceea ce lumea le oferea mai bun şi mai frumos? De aici toate acele parăzi şi serbări a căror amintire a fost păstrată de texte: cortegiul funebru al lui Hefaistion, apoi carul funebru al lui Alexandru, pe care Diodor îl descrie în amănunt (XVII, 115 şi XVIII, 26 – 27), serbarea lui Adonis la Alexandria, sub Ptoemeu II Şi Arsinoe Filadelfa, pe care Teocrit evocă în Idila XV; marea procesiune dioni «aşa de la Alexandria din 276 – 275, aşa cum c-20? KOnătituie compitorul Atenaios (V, 197 acest după mărturia unui contemporan ai citit Q\ ser-ar1" Calixeinos din Rodos, c-are a 165 însuşi Programul; sau încă, în 166 – trivi"? 31" 63 Pdă de la Dafne pe care, poAEKluULP – olibâu (X** °* µm

(XXX 9*» 07\.

fewuuorfntr 27) ° organizează gunnd Peuri atletice şi serbăii ce durau o lună întreagă, în acest ultim caz, regele a ţinut să arate că apăsătorul tribut de război impus de romani tatălui său Antioli cel Mare nu l-a împiedicat să-şi refacă vistieria-mărturie elocventă despre importanţa veniturilor regulate ale Seleuci/ilor. În această perspectivă trebuie înţelese totodată manifestările şocante ale luxului etalat de unii dintre Lagizi, în ultima perioadă a dinastiei lor: nava uluitoare cu care vine Cleopatra să-l întâlnească pe Antonius, pe râul Kydnos, pentru a-i potoli mânia şi a-l seduce şi, mai tându, episoadele surprinzătoare ale „vieţii de noimi-tat" pe care cei doi îndrăgostiţi continuă să o ducă împreună, chiar când totul este pierdut pentru ei, după înfrângerea de la Actium. Dacă exista în acest comportament o notă de misticism dionisiac [aşa cum existase deja în căutarea sistematică a plăcerilor (sau tryje), în care se complăcuse strămoşul lor, Ptolemeu IV Filopator], acesta era totodată în ochii lor, într-o mare măsură, modul de viaţă firesc – fundamental diferit de cel al celorlalţi oameni – care se potrivea suveranilor.

Un alt atribut care li se potriveşte este mărinimia. Regele, potrivit celei mai vechi tradiţii greceşti, bine atestată de la Homer la Pindar şi reluată fără întrerupere de poeţii elenistici, nu va şti să-şi

folosească mai bine bogăţiile decât copleşind cu daruri sanctuarele, cetăţile, colectivităţile şi particularii. Mai întâi sanctuarele, fiindcă zeilor li se acordă în primul rând atenţie. În secolul III sanctuarul lui Apolo din Delfi este înzestrat de Atalos i al Pergamului cu un mare portic pentru că s-a făcut o breşă în xidul ce înconjura sân tuarul, în latura estică. Este o mare consti ţie rectangulară de 32 X O metri, deschiz» du-se spre sud, printr-o colonadă dorică, terasă care se afla deasupra unei său şi care adăpostea o lungă bază votivă", toată faţada edificiului şi având grupuri şi în bronz; în plus, porticul era decorat înint picturi pe panouri de lemn fixate pe ziduri, în maniera celebrului portic atenian Poicile. În această epocă, lăsând deoparte templul lui Apolo, sanctuarul pitic nu prezenta niciun ansamblu monumental care să fie comparabil în măreţie cu cel pe care-l oferea suveranul perefamului. Apolo din Delos este la fel de bine tratat: în secolul III Antigonos Gonatas delimita spre nord zona sacră a sanctuarului ridicând un mare portic, lung de 120 metri, eu o colonadă dorică spre exterior şi o alta ionică în interiorul clădirii. Spre sfârşitul secolului, Filip V, nepotul lui Antigonos, reînnoia actele de mărinimie ale bunicului său construind, de-a lungul căii de acces la propileele dinspre sud ale sanctuarului, un alt portic dorie, lung de 70 de metri, a cărui dedicaţie s-a păstrat: „Regele macedonenilor, Filip, fiul regelui De-metrios, lui Apolo". Consacrări de acelaşi gen se înălţau în număr mare în sanctuarele panelenice şi, bineînţeles, cu atât mai mult, în cele care depindeau direct de suverani, la Alexandria, la Pergam, la Antiohia şi în alte părţi, în sfârşit, comorile sanctuarelor erau pline de ofrande regale, îndeosebi vase din metale preţioase, identificate după inscripţii şi a căror soartă poate fi urmărită, în anumite cazuri privilegiate, ca la Delos, în cadrul inventarelor pe care administratorii bunurilor sacre cereau să fie gravate în fiecare an.

w Cetăţile greceşti erau obiectul altor acte de mărinimie similare: construcţii de cult înălţete pe socoteala monarhilor, ca templul lui Olimpianul de la Atena, ale cărui di-imni exce Prionale (41 X 108 metri) şi temi °Zitatea arhitecturală (este primul mare Pite] a cărui colonadă exterioară poartă catioh-v corântice) exprimă dărnicia lui An în Epifanes care finanţează construcţia de Dar lucrarea era de o

amploare atât vieţiâneât nu poate fi desăvârşită în timpul 843 ai b. reSelui seleucid. Lucrările sunt părăsite ine de un secol înainte de a fi reluate parţial sub Augustus, şi templul nu este terminat şi consacrat decât de împăratul Hadrian în secolul II e.n. Construcţii utilitare ca gimnaziul pe care Ptolemeu III pune să fie înălţat lângă agora din Atena, sau marele portic pe care Atalos II al Pergamului îl oferă atenienilor pentru a marca limita estică a acestei pieţe pul blice, şi care domină până astăzi, reconstruit de arheologii americani, peisajul agorei, sau, porticul nu mai puţin monumental pe care predecesorul lui Atalos, Eumenes II, îl ridica pe panta sudică a Acropolei, în vestul teatrului, pentru a servi de promenadă spectatorilor care asistau la serbările lui Dionysos: zidul din spate, cu marile sale firide boltite, este şi azi în picioare. Astfel, bătrâna cetate Atena, pe care grecii din perioada elenistică continuau s-o considere metropola culturii, îşi primea vizitatorii şi-i făcea pe locuitorii săi să trăiască în monumente pe care ea le datora generozităţii suveranilor lagizi, seleucizi sau atalizi, înainte de a fi obiectul actelor de mărinimie ale împăraţilor Romei, ca Augustus sau Hadrian.

În afara clădirilor, semn trainic al dărniciei regeşti, cetăţile primesc cu diferite prilejuri daruri considerabile din partea regilor: în timpul perioadelor de secetă sau foamete, transporturi de cereale sau subvenţii pentru a le cumpăra. Marile calamităţi naturale sunt prilej pentru gesturi generoase: astfel, când în 227 un cutremur pustieşte oraşul Rodos, prăbuşind faimosul Colos şi distrugând în mare parte incinta şi arsenalele flotei, rodienii, ne spune Polibiu (V, 88), „merg să ceară ajutor în cetăţi şi mi ales pe lângă suverani şi o fac cu atâta demnitate şi nobleţe încât nu numai că obţin daruri imense, dar, în plus, binefăcătorii lor se su onoraţi pentru că s-a apelat la ei”. Este o eralaţie în generozitate între principi: Hidron l Siracuzei şi fiul său trimit o mare cantU «te vase din metal preţios şi o sumă uriaşă de J nezi din argint; ei adaugă maşini de raz – scutiri de taxe în portul Siracuza pentru. Ve vin din Rodos; Ptolemeu III oferă de trei Cri mai mulţi bani, materiale şi muncitori pen-Tu a reface flota şi pentru a restaura Colosul, şi aproape jumătate de milion hectolitri de grâu; Întigonos Doson furnizează lemnul din pădurile macedonene pentru

construirea navelor, fier, smoală şi mulţi bani; Seleucos III dăruieşte 10 nave mari de luptă, scuteşte vasele rodiene de taxe vamale în regatul său, oferă grâu şi materii prime pentru construcţii navale. Prusias I al Bitiniei, Mitridate III al Pontului şi alţi suverani din Asia Mică nu rămân mai prejos şi contribuie şi ei la ridicarea Rodosului din ruină. E adevărat că după ce a enumerat aceste ajutoare atât de abundent şi generos oferite, Polibiu subliniază cu plăcere, prin contrast, zgârcenia suveranilor timpului său (el scrie spre sfârşitul secolului II): clar aici e vorba de un capriciu nevinovat, destul de frecvent la orice istoric, pe care familiaritatea cu trecutul îl transformă uşor în laudator temporis acti.

În sfârşit regii, care trebuie să împaee recunoştinţa şi devotamentul rudelor şi ale colaboratorilor lor, se dovedesc generoşi şi faţă de particulari. Lăudând meritele suveranului Pergamului, Eumenes II, al cărui contemporan este, Polibiu nu uită să sublinieze această trăsătură: „El era atât de dornic de glorie încât nu numai că va copleşi numeroase cetăţi cu daruri, dar va şi proteja averile particularilor „bogaţi mai mult decât oricare rege al timpului său” (XXXII, 8). Monarhul poate, bineînţeles, să scoată din caseta sa o importantă sumă pentru a răsplăti pe cine doreşte: el vrea ca mărinimia sa să tulbure pe cei al căror obiect este, acesta fe? D n ComP°rtament vrednic de un rege. Ăst-mor-7°lemeU VIN Evergetl11 n relatează în Mesitoa Sale °Um. Se achită de° obligaţie costire la care e cnemat. În timpul domniei sale spre mijlocul secolului II, are de in care e an malistratura eponimă a cetăţii, a Preoţia lui Apolo. Obiceiul cerea ca, la serbarea anuală a Artemidei, preotul să stârne” la o mare petrecere pe foştii titulari ai acestefuncţii, şi să ofere fiecăruia, în amintirea ceremoniei, un vas mare plin cu mâncărurile cele mai fine – vânat» păsări, peste sărat adus de departe. „Cât despre noi, declară regele, într-un pasaj păstrat de compilatorul Atenaios (XII 73), am procedat altfel. Am făcut cupe din argint masiv, a căror valoare era egală cu cheltuiala cadoului tradiţional: în afara lor am dăruit fiecărui mesean un cal cu harnaşament cu frâu şi falere încrustate cu aur, şi i-am invitat să urce însă şi să se întoarcă acasă cu acest echipaj”, în faţa unei generozităţi atât de somptuoase şi atât de neaşteptate, cum să nu

se fi gândit oamenii de vază din Cirene, uluiţi şi încântaţi, ea un rege era de altă natură decât muritorii ele rând?

Regele le poate acorda principalilor săi colaboratori folosirea unui domeniu situat pe pă>mânturile regale. Este ceea ce se cheamă un „cadou”, sau dorea, obicei care nu surprinde într-o epocă în care sursa principală a bogăţiei este proprietatea funciară, în Egiptul lagid sunt cunoscute din papirusuri cazuri de concesiuni făcute de rege prietenilor săi şi îndeosebi cea pe care Ptolemeu II Filadelf ui o acordă ministrului economiei şi finanţelor, dioikete-le Apolonios. Situată la marginea oazei Fayum, la Filadelf ia, ea reprezenta o suprafaţă de circa 2.500 de hectare, a cărei valorificare sistematică se reflectă în cele circa 2000 de papirusuri provenind din arhivele administratorului Zenon. Nu e vorba de o proprietate cedată definitiv, ci de uzufruetoi-unei părţi din domeniul regal, acordat cu titlu provizoriu: beneficiarul obţinea, în orice caz, cât timp se bucura de această concesie, yenturi considerabile, mai ales dacă se strEŢlui să-l exploateze cât mai bine, cum este cazul Apolonios cu funcţionarul său Zenon.

Acelaşi procedeu e folosit pentru a-i le să soldaţii mercenari înzestrându-i cu care regele le acordă, în principiu eu oriu, sub rezerva ca titularul acestei prov1 «etăţi să fie mereu gata de a servi în armata Pr caz de nevoie. Un astfel de lot de pământuri în numeşte cleros, de unde numele de „cleru-hos” care desemnează beneficiarul (literal, ocupantul cZeros-ului”). Mărimea cleros-ului variază după rangul titularului: ea abia permite cleruhului să trăiască, fără a avea nevoie să cultive pământul dându-l în arendă ţăranilor. Sistemul este cel mai bine cunoscut în Egipt, datorită papirusurilor. Se constată aici, de-a lungul veacurilor, o tendinţă de a transforma deţinerea, la început viageră, în concesiune ereditară, apoi. În proprietate deplină. Stabilirea veteranilor greci şi macedoneni în câmpii, atât în Orientul asiatic, cât şi în Valea Nilului, favorizează pătrunderea obiceiurilor elenice în teritoriile cucerite. Fără îndoială, cleruhii nu trăiau pe pământul lor, care era lucrat de băştinaşi: dar ei locuiau în oraşul sau în satul vecin, unde formau comunităţi grecofone, în contact direct cu populaţia locală. Astfel reînvia, pe o cale nouă, o veche tradiţie a colonizării

greceşti, al cărei prim obiectiv a fost întotdeauna de a merge să caute în locuri străine pământuri culti-vabile, solul restrâns sau prea arid al patriei nefiind suficient locuitorilor săi.

Analiza de până acum a pus în lumină trăsăturile esenţiale ale statului monarhic, aşa cum se defineau în epoca elenistică. El apare ca fundamental diferit de concepţia, până atunci tradiţională la greci, a cetăţii-stat. În monarhia elenistică nu există „cetăţean" al regatului, după un nici regele nu putea fi socotit ca un „magistrat". fie chiar suprem. Statul monarhic nu totfi? cetatea greacă: el se situează pe un eu a y11 alt Plan. La nevoie el o înglobează, fără lui npga' ar sukordonând-o propriilor sale te-mar-i G Un s-s-em se guvernare făcut pentru Sene 6 ansf m-uri teritoriale, complexe, etero & alăf, multinattonale, unde barbarii îşi au locul n de greci, unde coexistă cetăţi, dinasti şi popoare, unde se menţin tradiţii şi credinţe d fel de într-un cadru suplu şi efkh-nt, în V care persoana suveranului serveşte de permanent's unic epicentru, fiind singura autorii iţe care's impune, întemeiată pe o realitate incontestabilă-şi anume dreptul lăncii, puterea militară, evidenţa forţei pe care nimeni n-are de gând's, O pună în discuţie şi care se manifestă prin victorie sau prin etalarea mijloacelor care-i ţin loc Această monarhie e născută din experienţa nu din speculaţie teoretică. Aventura prodigioasă a lui Alexandru arată grecilor uluiţi cecn ce geniul unui om era capabil să construiască în câţiva ani, cu un mic număr de soldaţi. Demonstraţia era hotărâtoare şi lecţia este pusă Curând în practică de diadohi, cu rezultate diferite: se consacră ideea că metoda era bună, dacă cei care o aplicau se dovedeau demni. Totul depindea într-adevăr de valoarea conducătorului: cei care reuşesc, pot să spună, ca Se-leucos Nicator – după afirmaţia istoricului Ap-pian (Siriaka, 61) – că „hotărârile regelui sunt întotdeauna drepte şi că asta este o regulă care se impune tuturor".

Fără îndoială există, cu timpul, filosofi politici, care reiau, sistematizând-o, apologia regimului monarhic pe care au dezvoltat-o cu plăcere încă în secolul IV un istoric ca Xenofon, în Ciropedia sa, sau un retor ca Isocrate, în elogiile suveranilor ciprioţi Evagoras şi Nico-cl.es. Dar referinţa la binele public şi la exercitarea virtuţii de

către suveran n-a fost niciodată, pentru suveranii elenistici, decât o temă ele retorică, justificarea a posteriori a unei situat» de fapt. Puterea supremă se exercită pentru a însăşi şi nu e nevoie să i se demonstreze utilitatea: eficienţa e de-ajuns; ea îşi stae-ect singură dreptul divin. Aşa cel puţin e în e, e? grecii, care, în ciuda gustului lor pentru l au dovedit întotdeauna o remarcabilă dispoz de a se înclina în faţa faptelor.

Regele nu pretinde deci să guverneze P 3, tru binele supuşilor, nici pentru a asigur P

Itatea statulul său. Dacă vorbeşte de libertatea grecilor, este un mijloc de propagandă.

I o doctrină. Obiectivul lui e de a dăinui, de a străluci, de a se extinde pe cât posibil, în

Hee caz de a-şi asuma funcţia de şef pe care° cucerit-o sau care i-a fost transmisă prin moştenire. Nu există urmă de ideologie în comportamentul principelui, în afară de cea care presupune convingerea că puterea sa. este legitimă: acesta este scopul cultului instituit în cinstea suveranului. Pentru el nu se pune problema de a se consacra fericirii regatului sau de a concepe planuri mari în afara celor politice. Administraţia monarhului elenistic vizează să menţină intactă autoritatea sa, să impună ordinea care favorizează o bună gestiune şi să scoată de pe posesiunile regale venituri cât mai mari. Această administraţie este înainte de toate pragmatică: grija faţă de justiţie, filantropia, bunăvoinţa cu care regii se mândresc cu plăcere permit potolirea spiritelor. Ei le alternează cu rigoarea, după împrejurări. Nicio formă de stat n-a căutat mai puţin decât aceasta aparenţele înşelătoare şi scuzele pentru putere. Regii îi tratau pe greci ca greci, şi pe barbari ca barbari, adresându-li-se în propriile lor limbi. Greci cultivaţi, ei găseau firesc şi eo-mod să răspândească civilizaţia şi limba lor, dar nu căutau deloc să o impună. La Se-leucizi, alături de greaca comună, se răspândeşte treptat fără obstacole o limbă semitică comună, aramaica. În Egiptul lagid, folosirea egiptene! nu e niciodată proscrisă, chiar dacă documentele ofieiale erau în mod obişnuit reactate în greacă. Suveranii n-au încercat să înăbuşe sau să extirpe credinţele locale, în afară cazul când acestea păreau legate de intrigi

cum PUnând în discuţie autoritatea regelui, lişti. Se fatâmplă în cazul evreilor tradiţionafirealr! timpul revoluţiei macabeilor. Grecii, prin care r brau rece Privi faţă de zeii străini, pe

1 asimilau cu uşurinţă propriilor lor zei:

regii lor n-au practicat deloc imperialismul cui tural.

În schimb, conştienţi că statul era proprieta tea lor personală, suveranii i-au pus amprenta lor. Întrucât civilizaţia greacă era de tradiţie urbană şi se perpetua în jurul oraşelor, re «ele îşi marca stăpânirea întemeind, cucerind sau dezvoltând oraşe. Şi pentru a o face mai bine simţită, conform unei străvechi credinţe elenice care atribuie numelui, fie că e vorba de un zeu sau de un om, o valoare absolut semnificativă, pentru a nu spune magică, ei dau frecvent întemeierilor sau cuceririlor lor denumiri dinastice, derivate de la numele suveranului sau de la cele ale membrilor familiei sale apropiate. Nimic nu evidenţiază mai bine caracterul personal al statului elenistic ca uluitoarea răspândire a acestei toponimii noi, care traduce extinderea teritorială şi forţa strălucirii personale a unui monarh: grupul uman pe care acesta îl stabileşte sau asupra căruia el îşi exercită controlul va purta de acum însemnul măreţiei regelui.

Alexandru a dat exemplul întemeind Alexandria din Egipt şi numeroase alte cetăţi cu acest nume care, până la cea mai îndepărtată, Alexandria „Extremă” (Eshate), în inima Asiei centrale, dincolo de Samarkand, amintesc trecerea sa de la un capăt la celălalt al imperiului. Toţi diadohii procedează la fel: Ptolemeu întemeiază Ptolemaâs în Egiptul de Sus, Antigonos Monoftalmos, Antigoneia în Bitinia, Demetnos – Demetrias la Golful Voios, Casandru – Ca sandreia şi Tesalonic în Maeedonia, Lisimah – Lisimaheia în Chersonesul Tracici. Acelaşi! simah schimbă în Niceea, de la soţia sa™în/ numele cetăţii Antigoneia din Bitinia, şi î” – rydikeia, după fiica sa Eurydice, numele veşti Smirna, inovaţie care se dovedeşte – JJP cu Seleucos întemeiază, se spune, nouă cetaţ numele Seleucia şi 16 cu numele Antio după cel al tatălui său Antioh. Succesorii îl imită adăugând numelor derivate de ia le

alte nume dinastice: numeregilor înşişi, alte

— Tubele orașe numite Stmte niceea, Laodiceea, Apameea, evocă amintirea Stratonicei, Laodicei, sau Apameii, soţiile sau fiicele Seleucizilor. La fel fac Lagizii numind unele cetăţi Berenice sau Arsinoc, alături de noile Ptolemais în Cirenaica, în Palestina sau în Ionia. Atalixii nu rămân mai prejos:

există în Frigia o Eumeneia, în Misia o

Filetain? ia (după numele întemeietorului dinastiei) şi mă* nmite Ataleia în Misia, în Lidia şi mai ales n Pamă Ha (az; i Adalia). Monarhii de oriaint'asiatică se inspiră din aceste exemple: în BUinia Prusias T întemeiază Prusa (Brusa) şi Nicomede I frumoasa cetate Nicomedia. În Pont, Farnaces I, către 180, întemeiază Farnakeia, pe coasta Mării Negre, iar Mitridate Eupător o Eupătoria, în timp ce strategul Diofantos stabileşte aici o alta în Crimeea, lângă Sevastopol. Nu există aproape niciun suveran care să nu fi aplicat modelul, Până şi suveranii Armeniei au urmat acest obicei: Artaxias, spre 185, poate la sugestia lui HanibaJ, întemeiază Artaxata pe fluviul Araxos, care curge spre Marea Caspică, şi, un secol mai târziu, Tigranes cel Mare adu-eea la Tigranocerta, în Mesopotamia Superioară, populaţia a 12 localităţi din regiune pentru a stabili aici noua sa capitală; această ambiţioasă cetate elenistică nu apucă să fie desăvârşită fiind cucerită în 69 de soldaţii lui Lucullus, astfel încât nu e cunoscut cu siguranţă nici chiar locul unde se înălţa.

Un obicei atât de răspândit este evident în – circat de semnificaţie. Dinei un nume dinastic unei cetăţi, regele proclamă astfel că ea îi apar? ne-l: „Pământul era marcat cu pecetea sa. Ei tică fost f>oeme *? vocând istoria, pentru noi a întemeierii cetăţilor. Erudiţia olenis-Ievenit cu Plăcere ia această temă, cum

— Ga «°azul lui Calimah De aceea când loc să întemeie-xe un oraş nou, schimbă numele unei cetăţi pentru a-i da unul d nastic, acesta nu e un gest gratuit, o simpr substituire a unui nume cu altul în arhive! documentele publice sau pe hărţi. O astfel d operaţiune, pe care cei vechi o numeau meto, nomasia (schimbarea numelui), avea o seninifilcaţie religioasă: ea era însoţită de ritualuri şi corespundea uneori şi unui transfer al centrului civic dintr-un loc în altul, chiar dacă noua amplasare se afla în apropierea celei vechi. Era prilejul unor

amenajări urbanistice care puteau să aducă îmbunătăţiri sensibile condiţiilor de viaţă ale cetăţii: astfel, când Lisimah construieşte un nou Efes, el îl amplasează la o bună distanţă de cel vechi, al cărui port se împotmolise în nisip sub aluviunile Cai strului; el îl înzestrează cu un port nou şi o incintă întărită, apoi îl numeşte Arsinoeia, după numele soţiei sale Arsinoe, fiica lui Ptolemeu Soter, viitoarea regină a Egiptului: numele nu durează, dar noul oraş devine curând cea mai prosperă dintre cetăţile greceşti ale Asiei Mici.

Exemplul cel mai izbitor al metonomasiilor şi cel mai semnificativ ne este furnizat de Cire-naâca sub Ptolemeu III Evergetul. Căsătoria tânărului principe, moştenitor desemnat de tatăl său Filadelfos, cu Berenice, fiica regelui Magas, care domnea la Cirene, a împăcat cele două regate. N-a trecut mult, după înscăunarea lui Evergetes, în 246, şi el a trebuit să conducă o campanie militară în Cirenaica pentru a înăbuşi opoziţia cetăţilor din regiune care refuzau să recunoască autoritatea lagidă. Barce, Tauheira, Euhesperides, tot vestul Libiei greceşti au trebuit cucerite. O epigramă a lui la limah (37) evocă aceste operaţiuni. Iată inscripţia dedicaţi-vă, într-un sanctuar al taţii lagide Serapis, pentru ofranda unui cenar, originar din oraşul cretan Lytos, servise în trupele lui Ptolemeu în cursul tei campanii: „Lytianul Menitas a consacrat te arme spunând: Uite, aici, arcul meu şi 37 mea Serapis. Eu ţi le dăruiesc! Cât despre pţi cetăţenii din Euhesperides le-au păstrat în trupuri16 I°r” Pentru a-i pedepsi pe rebeli, te peeps pe rebeli.

Ptolemeu III dărâmă cetăţile vechi în afară de Cirene, a cărei loialitate nu se dezminţise. Celelalte trei suportă o metonomasie, unde de fiecare dată un nume dinastic lagid vine să în jocuiască numele iniţial. Barce, vechea cetate din interior, limitrofă şi rivală cu Cirene, îşi pierde identitatea civică în favoarea portului său, situat la o depărtare de 25 de km de ea, care de-acum, sub numele de Ptolemai’s, înlocuieşte metropola şi îşi administrează bogatul teritoriu. Tauheira, vechea aglomeraţie maritimă ce dăinuia din prima etapă a colonizării, se numeşte de acum Arsinoe. Euhesperides, cea mai occidentală cetate greacă din Africa, vestită prin mitul Hesperidelor, legat de amintirea călătoriei lui Herakles în Libia, îşi pierde numele tradiţional pentru a-l

primi pe cel de Berenice, de la regina titulară, fiica lui Magas: în plus, oraşul era puţin deplasat spre vest, pentru a beneficia de un port mai comod, între ţărmul Sirtelor şi laguna care o deservise până atunci, înconjurat de o nouă incintă, el avea să cunoască din nou prosperitatea.

Astfel modelau suveranii lumea aflată în puterea lor. Când ne gândim la condiţiile materiale în care ei au guvernat acest univers anti? atât de fărâmiţat, atât de dificil de străbătut, atât de eterogen, rămânem uluiţi că aceste state monarhice au dăinuit atât de mult şi şi-au marcat atât de profund influenţa în zone atât de e?? *6. Nedis Punând pentru a se deplasa dede cai şi vase, regii izbuteau totuşi să stră a teritoriile lor, să-şi transmită ordinele, să răze. ască veşti şi mesaje. Desigur, ei poartă care Ol-i-entru ca aceasta era legea de bronz ciiabi? a gr (? acă şi barbară îi erau iremememeni SUpuse> Dar ei au ctitorit totodată şi au spirat? nsam-uri politice complexe, au intentrulni? ative au alutat oamenii să trăiască, aceasta °a aceasta era menirea lor: cel puţin ra convingerea fiecăruia, şi opinia purtată cu ei. Rareori o socie-folică o recunoştea ca de rafinată va admite ţaţe atât de lac da l ltatea supremă se meu atâta uşurinţa ca a o mă Fără îndoială, carnează într-o sll-U (z că personalizarea ex-exista sentimentul con într" adevăr unei nesistemului puteau s-o fenomen isto-d tremă a voi: eficienţa şi faocă credibilaoiice

Capitolul Vili, CADRUL DE VIAŢĂ ŞI OBtib UWUE

Cum trăiesc oamenii în această lume elenistică atât de vastă şi atât de diversă, unde coexistă cele două forme atât de diferite de stat – cetatea şi monarhia – şi una şi cealaltă propriu-zis greceşti, care întreţin între ele raporturi complexe şi ambigui? Prin ce s-a schimbat cadrul existenţei cotidiene după epoca clasică? Ce inovaţii au introdus în obiceiurile şi comportamentul elenilor iniţiativa lui Alexandru şi transformările aduse de succesorii lui? Acestea sunt întrebările cărora vom căuta să le răspundem în continuare insistând asupra aspectelor cele mai originale ale civilizaţiei greceşti în timpul acestei perioade de trei secole.

În Grecia propriu-zisă, mai ales, obiceiurile cunoscut desigur o schimbare sensibilă. a existat o evoluţie, cum este firesc, faţă epoca

clasică; încă din secolul IV apăruseră De altfel germenii acestei evoluţii, astfel încât, am în introducerea acestei lucrări, unii n} °? erni împing începuturile epocii ele-dar d mă Spre mipocul acestui secol. Aşa-îurne kloul civilizaţiei arhaice şi clasice în mul! Î, reaca» ai? acum a fost schiţat în volu-relativ C>e-en – Putea să se prezinte sub forma 3 zţie Slip Plă şi unitară pe care această civi-3 i vorbn n° lm-r-case la apogeul ei, acum este e, a trasa un altul, La fel de unitar, Va substitui primului, ci de a aduce acestuia retuşurile necesare, acolo unde lucrurile s-au schimbat. Prezentarea care urmează nu-şi propune deci o perspectivă sintetică asupra vieţii unei epoci prea bogate şi prea complexe pentru a se preta la simplificări abuzive Ea tinde mai degrabă să sugereze, prin acumularea lor într-o ordine care nu se supune unui sistem riguros, o reflecţie liberă asupra capacităţii grecilor de a se adapta la condiţii de viaţă noi şi să tragă din aceste experienţe şi din aceste încercări o disciplină de comportament şi de gândire care le va permite să le depăşească pe unele şi să profite de celelalte. Pe scurt acest capitol este un fel de „eseu asupra moravurilor", care-şi propune doar să le prezinte, nu să le demonstreze.

Economia, în lumea elenistică, rămâne în esenţă, ca şi înainte, o economie agrară. Bogăţia este înainte de toate funciară, cum am repetat-o adesea, şi viaţa oamenilor depinde direct de exploatarea pământului. Această realitate este evidentă în marile regate, dar nu e mai puţin adevărată în cetăţi: nu există cetate (polis) care să poată supravieţui fără să dispună de un teritoriu (hora) care să-i procure cele necesare traiului. Vechea combinaţie a unei aglomeraţii urbane şi a unei zone din interior exploatată de cultivatori şi păstori rămâne regula la greci: de aici importanţa pe care o capătă la ei certurile cu privire la hotare, chiar dacă acestea sunt formate doar din nişte pământuri sărăcăcioase de păşune în munte sau, în cazul insulelor apropiate de coastă, din posesiunile de care dispun pe continent şi care le furnizează o parte considerabilă a resurselor. Aceste prelungiri ai teritoriului lor dincolo de o strâmtoare poartă numele de pereea, literal „regiunea situata cealaltă parte" a strâmtorii. Sunt cunoscute extinderea şi importanţa vitală pentru mai mu insule mari din Egeea, ca Tasos la nord, o – lungul coastei trace, Samos în faţa Rodos, în largul

Cariei. Când, după pidna, romanii le iau rodienilor cea mai parte a pereei lor anatoliene, aceasta con pentru bogata cetate o lovitură mai dură un efect mai imediat decât concurenţa împotriva comerţului său prin crearea portului liber Delos.

Într-adevăr, în ciuda dezvoltării comerţului maritim, majoritatea cetăţilor trăiesc aproape în autarhie, din resursele propriului lor teritoriu De aici importanţa considerabilă a elementului ţărănesc în cadrul populaţiei şi atenţia acordată câmpiei şi vieţii rustice, chiar de către oamenii de la oraş. Desigur, nu exista în asta nimic nou: de la Hesiod la Xenofon, trecând prin Aristofan, atracţia grecilor pentru pământ, pentru valorificarea lui şi peisajul său nu s-a dezminţit niciodată. Dar de acum înainte, pământul avea să constituie obiectul unui interes mai sistematic: tema bucolică apare în literatură şi în artă, nu prin hazardul unei coincidenţe, ci ca o sursă specifică de inspiraţie, la care se face apel în mod conştient. Datorită acestor documente scrise sau gravate, putem evoca cu o anumită precizie viaţa rurală a acestei epoci.

Textul care ne-o înfăţişează cel mai bine, pentru Grecia propriu-zisă, nu este cunoscut de mult timp: este vorba de piesa, jucată în 317 – 316, a autorului comic atenian Menandru, din care s-a descoperit o mare parte, acum 20 de ani, pe un papirus şi care se intitulează Ursuzul (în greacă Dyskolos) sau Mizantropul. Eroul ei este un mic proprietar din câmpia Atti-cu numit Cnemon, care cultivă un modest te-Jn.la Poalele muntelui Parnas, în nordul cârn Eleusis, în apropierea satului Fyle. Întâmplarea care serveşte de pretext comediei nu ne creşează aici: în schimb, cadrul şi obieeiu-acesf118 Sunt zugrăvite cu multă vioiciune, în are” să-l! le îndepărtat şi sărăcăcios, pământul >Piet şi Pre°Sorul modest al lui Cnemon, 877 – Unde nu cresc de gât tymul şi salvia” < e a doi talanţi, o sumă mare. Proprieta

În această epocă. Totuşi, evoluţia este difilă de urmărit cu precizie şi s-ar greşi dacă i° ar exagera importanţa. Acelaşi Polibiu socoteşte drept cel mai bogat dintre grecii vremii ale-pe un etolian numit Alexandru, a cărui avere era evaluată la 200 de talanţi, adică doar de 100 de ori preţul terenului modest pe care trăia mizantropul Cnemon în câmpia attică. Comparaţia permite să apreciem mai bine,

fără a-l subestima, efectul concentrării pământurilor arabile în mâinile unui mic număr de oameni pe care câţiva istorici moderni, înclinaţi spre extrapolări pripite, cred că-l discern în Grecia elenistică. Dacă a existat, în anumite momente, o revendicare a celor mai săraci pentru abolirea datoriilor şi pentru reîmpărţirea pământurilor, se pare că n-a avut ecou în altă parte decât în Sparta, unde, pe rând, Agis IV, Cleomene III şi Nabis încearcă să o satisfacă: statul lacedemonian era, de departe, locul unde concentrarea funciară căpătase cea mai mare extindere, şi aceasta de mult timp, în vreme ce un tip partieular de sclavie, cel impus hiloţilor, necunoscut în restul Greciei, întreţinea în Lacoma o situaţie încordată. De asemenea reformele sociale pe care regii le pun aici pentru un timp pe prim plan nu găsesc adepţi în celelalte cetăţi greceşti, în ciuda varietăţii regimurilor lor politice. Nu există oare temei să se creadă că, dacă aspiraţia spre o reîmpărţire a pământurilor ar fi fost profundă şi răspândită, una sau alta dintre cetăţi ar fi fost determinată să încerce °. atare experienţă? Stabilitatea regimului funciar, în ciuda tulburărilor provocate de tâlhă

16 Şi a războaielor, stă mărturie în favoarea unui echilibru relativ în stăpânirea pământului. das? r°Prietarii apelau de altfel din plin la aren-vând? S → A ţăranii expropriaţi, după ce şi-au tive* pământurile puteau continua să le-oul-sân în aren (a. Sistemul permitea orășenilor niturii 6 kunuri funciare din care scoteau ve-179 s „A°esta era totodată un mijloc pentru re de a scoate venituri din domeniile care le aparţineau de mult timp sau care le fuseseră lăsate moştenire de către credincioşi de obicei cu indicaţii precise asupra folosirii fondurilor pe care aceste donaţii le aduceau lăcaşului zeului. Administrarea bunurilor sacre reclama rapoarte asupra situaţiei financiare întocmite de către magistraţii însărcinaţi eu aceasta, întrucât unele din aceste documente au ajuns până la noi, graţie inscripţiilor gravate pentru a face publiee socotelile, s-au putut deduce câteva indicii indirecte despre organizarea materială a unei proprietăţi arendate în epoca elenistică. Informaţiile cele mai numeroase sunt furnizate de inscripţiile din Delos. Pământurile zeului se aflau între jumătatea sudică a insulei, neocupată încă de sanctuare şi cartiere, şi teritoriul, mult mai întins, al Reneei, insulă situată în vestul Delosului

de care era despărţită printr-un canal îngust, uşor de traversat. Funcţionarii care administrau vistieria sacră, numiţi hieropes, ţineau socoteli anuale, şi strângeau bunurile funciare de la cei care lucrau pământurile în arendă. Ei notau în registrele lor diferitele elemente componente ale fondului: câmpiile, livezile, clădirile de locuit şi cele anexe. Astfel, de exemplu, în 279, o proprietate din Reneea cuprinde „o casă cu două încăperi, dintre care una fără uşă, un staul fără uşă, o stână fără poartă, o construcţie fără acoperiş, un turn cu uşă şi o uşă destinată curţii”. Atenţia acordată stării uşilor şi acoperişurilor se explica prin raritatea lemnului de construcţie şi tâmplărie în Ciclade: aceeaşi grijă apare în papirusurile egiptene, că ei lemnul de palmier nu era bun pentru uşi sau acoperişuri. Aceste documente ne permit deci să ne imaginăm instalaţiile proprietăţilor rurale. Ele oferă totodată indicaţii asupra arenzilor: clar precizările sunt prea puţin numeroase şi lipsite de indicateomplementare (de exemplu, întinderea şi tura pământurilor exploatabile) ca să se p trage concluzii valabile pentru nomiei.

Istoria în afara pămî. nturilor arabile, ţăranii din a elenistică exploatau din plin păşunile, 6 e se aflau din abundenţă în zonele muntoase, mproprii cultivării, potrivite mai puţin creş-lrii cailor şi vacilor, cât mai ales vitelor mici: i măgari şi catâri. Păstorii erau deci numeroşi în cadrul populaţiei ţărăneşti, unii dispunând de pământuri mai bune, folosite ca păşuni pentru cornutele mari, ceilalţi fiind, în marea lor majoritate, ciobani de oi, capre sau porci. Cirezile şi turmele nu erau întreţinute doar pentru lapte sau carne, ci şi pentru piele şi lână, materii prime esenţiale meşteşugurilor. Creşterea animalelor avea o importanţă deosebită, jucând totodată un rol esenţial într-un domeniu căruia toată popoulaţia îi arăta un interes statornic, cel al religiei: sacrificiul unuia sau mai multor animale rămâne un act esenţial al cultului, cele mai frumoase capete din cireada fiind rezervate zeilor. Au existat de asemenea preocupări în domeniul creşterii păsărilor, îndeosebi porumbei, destinaţi sacrificiului. Viaţa acestor păstori pe care orice călător îi întâlnea la fiecare pas la ţară stârneşte de acum curiozitate prin ea însăşi, şi sentimentele care înainte erau exprimate doar prin manifestări tradiţionale ale pietăţii

populare, precum „cântecele ţapului", corurile satirilor care se află la originea tragediei, vor găsi alte mijloace de expresie: naşterea poeziei bucolice este una din noutăţile epocii. Primul său reprezentant, siracuzaiiul Teocrit, atât de rafinat S1 cultivat, este în acelaşi timp un observator atent al moravurilor şi al limbajului oamenilor e la ţară pe care-l foloseşte cu măiestrie în Versurile sale. Astfel sunt cuvintele familiare pe are le pune în gura Secerătorilor săi: „Bine-i broască, copii! Ea nu se-ngrijeşte de-acelai /

de d de kăut: dia belşug are doar băutură. lintea, mai bine, zgârcite vătaf e: la un cumva tu să te tai despicând chimionul în două!" * Tonul Idilelor sale rustice § apropie de cel pe care poeţii epigramist! îl conferă celor care aduc ofrande destinate sanctua" relor din păduri şi câmpii, pentru care irnaanaţia lor compune dedicaţii în versuri, în mod asemănător tema vânătorii, preocupare a orăşeanului, dar şi îndeletnicire rodnică a ţăranului apare frecvent la poeţi fără a se recurge la mitologie: realitatea rustică constituie prin ea însăşi o sursă de inspiraţie, fără să fie necesar a se apela la Meleagru, la Tezeu sau Herakles. Nu se mai pomeneşte de satisfacţia materială a câştigului; în prim plan se află plăcerea vânătorii în cadrul naturii sălbatice. Calimah (Epigrama 31) evocă astfel pe cei care străbat, în ţara sa natală, înălţimile împădurite şi pustii ale Cirenaicii: „Vânătorul aleargă pe munte, mergând pe urmele iepurelui şi căprioarelor în gheaţa sclipitoare sau în zăpada afinată. Când i se spune «Iată un vânat doborât» el nici măcar nu-l ridică!" Ne-am înşela dacă am vedea aici simple jocuri de cuvinte: aluziile atestă un sentiment profund care, chiar la orăşeni, nu are nimic artificial! De fapt, o civilizaţie în care marile aglomerări urbane erau rareori întâlnite iar mijlocul obişnuit de transport era mersul pe jos întreţinea la locuitorii oraşelor o legătură permanentă cu viaţa de la ţară. De aici accentul de sinceritate al acestor texte care ne impresionează până astăzi.

Descoperirile recente ale arheologilor şi istoricilor ne permit treptat să înţelegem mai bine ceea ce înseamnă ocuparea pământurilor în Grecia propriu-zisă şi mai ales în afara Greciei-fotografia aeriană, susţinută apoi de o prospectare" directă pe teren, stabileşte limitele câmpurilor relevând astfel existenţa unui cadastru, fixat de la început

în stăpânirile noii? i în °n caz controlat de o autoritate oficială. 5 rea a fost în mod deosebit orientată în

— Traducere de Teodor Naum în Teocm. Editura pentru Literatură Universală, Bucure Ş”. p. 49.

În Italia meridională şi în Sicilia, ca şi în Sudul Rusiei, în regiunea Olbia, pe estuarul comun al Bugului şi Niprului, şi în Crimeea. În m-ezent ea se află în curs de desfăşurare în Cinaica. Din aceste cercetări reiese ea densitatea de ocupare a pământului de către agricultorii greci a fost mai mare decât se credea. Numărul fermelor de la ţară este considerabil: ele au scăpat de obicei atenţiei arheologilor, fiind construite din materiale grosolane şi puţin durabile, cum ar fi cărămida nearsă, material tradiţional pentru construcţiile utilitare. Dar astăzi pot fi mai bine reperate şi anumite tipuri de instalaţii au fost în mod deosebit studiate: astfel, „casele cu turn”, ferme mari la care cel puţin un unghi este ocupat de un turn pătrat cu ziduri groase, care asigură locuitorilor o pază mai bună în caz de atac. La fel era ferma din Reneea descrisă mai sus. Se regăsesc construcţii similare de la un capăt la altul al lumii elenice, şi chiar numele de turnuri pe care îl poartă în texte arată cât de izbitoare era această trăsătură originală. Astfel, reşedinţa rurală capătă un aspect mai monumental, cel al unei case puternice, a cărei siluetă înaltă atrage privirea în câmpie. Pictorii elenistici au înregistrat imaginea, care apare pe fresce, pe stucurile colorate sau mozaicurile vilelor italice din Pompei, Herculanum sau chiar din Roma. Avem aici prefigurarea a ceea ce vor fi primele castele din zorii Evului Mediu.

În Egiptul lagid, unde papirusurile furnizează o documentaţie bogată asupra locuinţei rurale, domnea aceeaşi concepţie a arhitecturii rustice: peisajele „nilotice” reproduc case cu turn şi, date fiind exigenţele climei şi ale tradiţiilor tehnice locale, în documentele scrise se găsesc aceiaşi termeni desemnând aceleaşi Părţi ale locuinţei ca şi în celelalte texte din urnea greacă. Cu toate acestea, grecii, macedo-i nu Sau asiaticii elenizaţi care se stabilesc în impia egipteană trebuie să ţină cont de condi-3*3 ţ –, e specifice Văii Nilului: concentrarea locuin-veor Pe movile de pământ, adesea artificiale, care le fereau de

inundaţia anuală a fluviului folosirea sistematică a chirpiciului amestecat cu paie, uscat la soare, ridicarea unui schelet din lemn, fiindcă piatra nu se găsea în vale, şi, bine, înţeles, acoperişurile în terasă. Mulţi ţărani de origine europeană trăiau astfel în satele din Valea sau din Delta Nilului, ca proprietari ai unui lot de pământ pe care îl cultivau ei înşişi sau pe care îl dădeau în arendă unui băştinaş. Modul lor de viaţă poate fi reconstituit după arhivele lui Zenon, administratorul dioiketes-ului Apolonios, care avea în grijă, în numele stăpânului său, marea proprietate de la Fila-delfia, la hotarele oazei Fayum. În corespondenţa sa şi în actele de afaceri se vede că acest personaj, însărcinat, desigur, cu importante responsabilităţi pe plan local, păstra aceleaşi obiceiuri ca şi grecii din Găunos, locul său de baştină, un oraş din Carla, în faţa insulei Rodos. Deşi bogat şi administrând veniturile uriaşe ale stăpânului său, el se hrăneşte cu simplitatea tradiţională a grecilor: pâine şi sare, peşte, ulei, legume şi fructe, acestea sunt alimentele obişnuite pentru masa sa. În schimb, în zilele de sărbătoare, el adaugă pentru oaspeţi mâncăruri mai deosebite: carne, păsări şi vânat, pateuri, vinuri fine aduse din străinătate, ca şi miere şi fructe rare, cum erau nucile de la Marea Neagră. Nu lipsesc nici vesela de argint, nici florile, nici parfumurile. Acest lux costisitor este impus ele exigentele vieţii religioase şi ale relaţiilor sociale. Dacă Zenon munceşte cu râvnă (pe care o atestă corespondenţa sa, notele, socotelile, ciornele, diversitatea afacerilor de care se ocupă), el ştie să-şi acorde câteodată şi n10” mente de răgaz. Îi place vânătoarea, pe care o practică şi stăpânul său: bivoli sălbatici, capre, gazele, mistreţi care cutreieră mlaştinile de la hotarele oazei Fayum. Odată, un mistreţ, la fe de fioros ca şi cel din Calydon, îl atacă pe Zenon în timpul unei partide de vânătoare; aces a e salvat doar prin curajul unui câine de ra, indiană, un molos numit Tauron, care se arunc»

«siiora mistreţului şi, deşi rănit, îi sfâşie beregata nedescleştându-şi fălcile până când îl doboară. Câinele moare din pricina rănii, iar Ze-On plin de recunoştinţă, pune să i se înalţe 2 n mormânt, pentru care un poet de talent comoune un dublu epitaf, unul în distihuri elegiace, celălalt în trimetru iambic, a cărui copie a fost

descoperită în arhiva sa. Episod ciudat şi captivant, care arată nivelul de cultură al acestor coloni greci, aflaţi departe de oraşe, în inima câmpiei egiptene.

Alte documente ne permit să pătrundem în viaţa cotidiană a comunităţilor rurale pe care colonii, stabiliţi de mult timp în satele Deltei, le-au constituit pentru a-şi păstra, departe de marele oraş, tradiţiile lor eleni ce. Ca şi în Grecia propriu-zisă, aceşti oameni formau asociaţii, bineînţeles în jurul unui cult, cu conducătorii şi mecenaţii lor, de generozitatea cărora depindea menţinerea relaţiilor de prietenie, în cadrul ceremoniilor care reuneau la zile stabilite pe membrii acestor colegii, veritabile congregaţii care apăreau ca mari instituţii publice locale ale elenismului. Un excelent exemplu este furnizat de o inscripţie descoperită la Psenemfaia, un sat situat la marginea Deltei Nilului, aproape la jumătatea drumului între Naucratis şi Alexandria. Este o stelă cu fronton, de un tip binecunoscut pretutindeni în lumea greacă, pe care era gravat textul unui decret dat de comunitatea „proprietarilor" din Psenemfaia, în anul p î.e.n., sub principatul lui Augustus; schimbarea regimului politic, în urma cuceririi.ro –, nu modificase încă deloc structura popu-şi obiceiurilor Egiptului elenizat. Aceşti e-ari de domenii funciare erau grupaţi p? legiu care se întrunea într-o clădire e°Patre-on pe care un personaj numit °. construise> în timpul Lagizilor, în ce-uneia dintre reginele care purtau nu-°m d Clf°Patra în fruntea comunităţii, un timp r] Vâfă numit Teon îndeplinea în acelaşi Olul de preot, de preşedinte al colegiului şi de primar al satului (komarhos). El se stinge din viaţă chiar în momentul când localul asociaţiei şi mobilierul său sunt grav afectate de umflarea apelor Nilului, mai puternica decât de obicei. Trebuia să se dea o aprobare pentru repararea pagubelor şi înlocuirea conducătorului dispărut. Cum se întâmpla adesea l în comunităţile greceşti ale epocii elenistice, candidaţii posibili pentru aceste sarcini atât de onorabile dar care implicau mari cheltuieli, refuzau aceste solicitări, astfel încât doar fiul lui Teon, Apolonios, are mărinimia să accepte şi îi succede tatălui său în funcţii. Decretul dat de adunarea proprietarilor evocă dovezile acestui devotament exemplar faţă de interesele comunităţii, între altele refacerea, pe cheltuială proprie, a localului ruinat şi a

mobilierului. Textul înşiră apoi cinstirile acordate prin vot unanim strălucitului binefăcător: două busturi, pictate sau sculptate, în formă de medalion circular; un altul al fiului său, încă adolescent, care, în plus, va fi admis, în ciuda tinereţii sale, printr-un privilegiu excepţional, la petrecerile asociaţiei; o coroană pentru Apolonios la fiecare banchet, cu două locuri la masă; dreptul de a se aminti, printr-o inscripţie gravată pe lintoul uşii că edificiul a fost restaurat pe cheltuiala sa; în sfârşit, ridicarea, lângă intrare, a unei stele pe care va fi înscris decretul (cu siguranţă cea descoperită în zilele noastre). Diferite dispoziţii complementare urmăresc să stabilească, mai presus de orice contestare, autoritatea noului preşedinte asupra colegiului agricultorilor, interzicând orice împotrivire la hotărârile pe care le va lua, sun ameninţarea unei severe amenzi fixata la trei mii de drahme, adică jumătate de talant.

Acest text epigrafic perfect păstrat este deosebit de semnificativ. El arată Perrnanţ? tradiţiilor în micile comunităţi elenistice, cm pierdute în masa felahilor egipteni: după secole de existenţă într-un mediu indigen. Şi bine structurat, aceşti ţărani greci, staputl pe pământurile lor, îşi păstrează ca Pe iicru scump credinţele, obiceiurile şi limba. ijioi o urmă a influenţei băştinaşe, nici în ex-rimare, nici în obiceiuri, în plin peisaj ni-ţi tic supuşi specificului climei locale şi rigorilor inundaţiei, la care trebuiau să se adapteze aceşti greci trăiesc mereu ca nişte greci. Ei îşi întreţin cultele, se întâlnesc la banchete, păstrează formele relaţiilor umane obişnuite, cu riturile strămoşeşti ale vieţii sociale şi tradiţia transmisă din generaţie în generaţie. Pe pământul Africii, atât de diferit de cel de unde plecaseră strămoşii lor, credinţa le era necesară pentru a-şi păstra identitatea etnică. Sentimentul solidarităţii lor supravieţuia datorită acestor colegii ai căror membri se întruneau la data fixată, respectând un ceremonial imuabil. Proprietarii din Psenemfaia îi sunt recunoscători în mod deosebit lui Apolonios că a statornicit celebrarea banchetelor la date fixe; ei ştiau prea bine cât de important era ritualul pentru supravieţuirea unei comunităţi! Dar, în acelaşi timp, decretul lor relevă, la ei ca şi în toate cetăţile lumii elenistice, importanţa oamenilor de vază: pe devotamentul lor se sprijină bunul mers al

instituţiilor, de generozitatea lor depinde întreţinerea bunurilor colegiului, atât mobiliare cât şi imobiliare. Fără ajutorul lor, din ce în ce mai greu de găsit în aceste colectivităţi, ameninţate din cauza lipsei de mijloace financiare, însuşi elenismul ar fi fost în pericol. Tot astfel se explicăânmulţirea onorurilor acordate unui nu-raar mjG se cetăţeni bogaţi care nu se sustrag acestei datorii de solidaritate ce le revine. Ei rit Siln? flataţi atunci când se apelează la spistrif e familie: fidelitatea faţă de exemplul lui A? îndef) artaâi sau apropiaţi (aici tatăl târr Polonios), îndemnul la angajarea fiecărui tânăr în SUA cetaţii (aici prin copleşirea unui colea. onoruri rezervate adulţilor). Decretul pune Ui Proprietarilor din Psenemfaia cores-387 care pe... Gelăla] t ţărm al Egeei, decretelor pe grecii din Tasos, cam în acelaşi timp, să le-au dat în cinstea unei femei, Epie, care restaurase clădirile sacre şi întreţinuse pe cheltuială proprie cultele cetăţii. Pretutindeni aceleaşi cauze produceau aceleaşi efecte.

Deşi agricultura este baza economiei elenistice, şi în ciuda apariţiei unui sentiment al naturii mai conştient şi mai rafinat, civilizaţia greacă rămâne în această epocă, ca şi mai înainte, strâns legată de oraş: cetatea, în ambele sensuri, politic şi topografic, ale termenului rămâne cadrul privilegiat al vieţii individuale şi colective, focarul activităţii şi al culturii. Oraşele, în ansamblu, se dezvoltă şi se înfrumuseţează, atât în Grecia propriu-zisă cât şi în colonii sau regate, prin înmulţirea întemeierilor de noi cetăţi pe care suveranii le implantează în posesiunile lor îndepărtate din Asia, nuclee vii de populaţie elenică. În timpul acestor trei secole, fenomenul urban, care marchează puternic lumea greacă încă din epoca arhaică şi clasică, capătă forme originale, care vor fi transmise lumii imperiale romane şi pe care, deosebindu-se destul de mult de realitatea anterioară, trebuie să încercăm să le definim. Ele afectează, în măsuri diferite, planul urban, locuinţa individuală, dotările colective şi ansamblurile monumentale.

Bineînţeles, nu se poate vorbi de o concepţie elenistică a planului urban decât pentru cetăţile noi: vechile oraşe căpătaseră contur în cursul unei lente creşteri şi-şi păstrau aspectul urban, cu străzile strâmte şi întortocheate, al căror traseu, cum spuneale lor,

buşier referindu-se la Agrigent, fusese fixat de măgar în loc de arhitect, pentru că acesta era adaptat, cum se întâmplă şi azi în majoritatea satelor greceşti, mersului animalelor e povară, în schimb, într-o lume a cărei extindere capătă proporţii serioase, îndeosebi Asia, se întemeiază numeroase oraşe îrs „pânirile noi; în sfârşit, unele oraşe trebuie fie mai mult sau mai puţin radical rtr-l

Hucă distrugerea lor fie de către om fie în mă unui cataclism natural. Epoca apare, aşa – fv C ca profund creatoare în acest domeniu. rele câteva date pe care ni le furnizează textele şi săpăturile arheologice (acestea fiind încă foarte limitate, căci explorarea extensivă a unei aşezări e foarte costisitoare), relevă totodată o tendinţă manifestată de-a lungul întregii lumi greceşti: folosirea frecventă a planului ortogonal, numit şi milezian, căci a fost preconizat, se pare, încă din secolul V, de arhitecţi şi gânditori politici originari din Milet, precum vestitul Hipodamos, contemporanul lui Peri ele, care a conceput planul Pireului. Este un procedeu simplu şi raţional de proiectare a unei cetăţi noi, împărţind-o, graţie reţelei ortogonale de străzi şi bulevarde, într-o serie de insuliţe dreptunghiulare, de dimensiuni egale. Se pot repartiza astfel locuitorilor loturi de pământ bine delimitate şi de mărimi apropiate, afectând totodată clădirilor şi serviciilor publice, atât civile cât şi religioase, spaţiile necesare ce deserveau una sau mai multe insule. Bineînţeles, întemeietorii oraşelor trebuiau să se folosească de un procedeu atât de comod, care permite, în plus, să se prevadă pe termen lung extinderea ulterioară a aglomeraţiei, păstrând pentru cartierele ce urmau să fie construite zone întregi a căror configuraţie era deja în întregime trasată. Aşa lucrează de altfel urbaniştii din zilele noastre, ca la Brasília de exemplu. J* fel se întâmplă chiar şi la Milet, cetatea i 4 e? a Pe care Per? au distrus-o complet n 494, în timpul revoltei Ioniei, şi care e ri-uicata puţin câte puţin, de-a lungul secolelor, sie? – ii111 Pan măreţ pe care arhitecţii mile-meejconcel” îndată ce se încheie războaiele de 1C-6 Caz exemplar, căci poate fi urmărită mâr” lmU-ne dezvoltarea unui oraş care se nu-tjcea Printre cele mai populate ale lumii am spunând de resurse pe care i le aduc ento-.”, „...

comereiala sau mărinimia suvesă spargă cadrul ce i-a fost

acorra «il or dat la început: ceea ce dovedeşte totodată lu' ciclitatea realistă cu care autorii planului au analizat datele problemei şi sensul continuităţii în efortul pe care-l fac locuitorii de-a luncii} veacurilor următoare.

Cum se vede, arhitecţii elenistici nu aduc inovaţii esenţiale, ci se folosesc în mod mai sistematic de urbanismul raţional, care putea să se desfăşoare mai comod pe teren nou. Exemplul cel mai curios îl constituie fără îndoială Priene, mica cetate din valea inferioară a râu-lui Meandru, puţin mai la nord de Milet. Oraşul e amplasat pe vatra sa actuală în al treilea sfert al secolului IV, adică chiar la începutul epocii elenistice. Cartierele de locuinţe erau agăţate pe o pantă abruptă, în partea desud, respectând împărţirea unui plan ortogonal, ale cărui insule au o dimensiune constantă de 160 de picioare pe 120 (în jur de 47X35 metri). Căile, tăiate în unghi drept, erau trasate după două axe orientate spre punctele cardinale, nord-sud şi est-vest. Ele urcau pantele fără nicio serpentină, astfel încât străzile de pe axa nord-sud care urmează linia unei pante abrupte sunt de fapt nişte scări. Doar în cartierele de sus, cu strada teatrului şi terasa sanctuarului Atenei, străzile de pe axa est-vest sunt aproape plane. Monumentele publice se integrau acestei scheme: teatrul, clădirea Sfatului sau Buleuterion, templul Atenei Polias, pe care arhitectul Pyteos, autorul faimosului Mausoleu din Halicarnas, îl înalţă în vremea lui Alexandru, agora cu sanctuarul lui Zeus Olimpianul, în sfârşit gimnaziul, la poalele colinei. Pista de antrenament şi stadionul, care prelungeau spre est palestra, nu se supun însă planului ortogonal, situându-se oblic faţă de el: necesitatea de a dispune de un terenperfect neted pe o lungime de 200 de metri explică abaterea de la regulă, în jurul prasu se desfăşura o vastă incintă fortificată, ale rei traseu, dictat de considerente strict miW 3 nu ţine seamă de planul ortogonal.

— Zidu

H. AŞEZAREA DIN PRIENE (după Schrader şi

Wiegand, Pr/ crae)

Incinta cuprinde o întinsă zonă a cărei parte «e nord nu are construcţii. O faleză abruptă separa acropola, ultimul bastion defensiv

(a), la 380 m [nălime, de oraşul de jos, ce se întindea pe pantele ce de KU ale muntelui. Aceste pante sunt însă destul „livi Ptte? i irn PUN străzilor, schiţate potrivit plaortogonal (numit „milezian”), puternice deni-care le transformă uneori în scări. Sus, lângă sanctuarul Demetrei (B). În cartierul superior, sala Sf-A ţ. sanctuarul şi templul Atenei Polias (D), Se înse H? S-au Buleuterion (E). Mai jos, agora (F) d-rul ni –, ° Şi celelalte monumente publice, în căpierea în/– în tablă de? ah-Tot în J°s. În apr° – alergare în inzimâate Simnaziul (G) cu pistele de 19 i acestea din tu? l Pentru a rămâne în teren plat, urma nu se supun regulii traseului ortogonal.

caladează panta mult mai sus decât cartiere! de locuinţe: el urcă dincolo de faleza stâncoasă care domină oraşul şi ajunge, pe o prol eminenţă a muntelui, la 380 metri înălţime” la o redută care serveşte de acropole. Astfel incinta apare independentă de partea construită a cetăţii: ea înconjoară un spaţiu mult mai întins, care poate servi eventual de refugiu pentru locuitorii de la ţară. Este o trăsătură întâlnită adesea în cetăţile elenistice: dar nu lipsesc nici în acest caz exemplele anterioare Cazul cetăţii Priene este reprezentativ, pentru că este vorba de o cetate modestă, care avea poate patru sau cinci mii de locuitori şi al cărei plan urban a putut fi studiat în zilele noastre mai îndeaproape, săpăturile fiind extinse asupra celei mai mari părţi a /. onei construite. Dacă ne întoarcem, în schimb, spre cea mai mare cetate a lumii elenistice, Alexandria, condiţiile de cercetare sunt cu totul diferite: oraşul modern acoperă în întregime oraşul antic, ale cărui săpături sporadice nu ne permit să cunoaştem planul în amănunt. Totuşi, textele ne spun destul pentru ca să fim siguri că în această capitală imensă, ca şi la Priene, au fost aplicate principiile planului ortogonal. Arhitectul Deinoerates din Rodos a fost însărcinat de Alexandru să conceapă planul noului oraş căruia cuceritorul voia să-i dea numele său. Plutarh (Alexandru, 26) şi Strabon (XVII, l, 6 – 792) relatează mai amănunţit împrejurările întemeierii. Primul atribuie alegerea locului unei inspiraţii supranaturale: regele ar fi văzut în vis pe bătrânul Honier recitându-i două versuri din Odiseea (IV, 354 355) care pomeneau de insula Faros din largu litoralului egiptean. De aceea Alexandra, nr» nit cu poemele homerice din

copilărie, vi în acest loc şi, constatând cât de prielnicedovedeau condiţiile geografice planului's hotărăşte să amplaseze aici viitoarea; p-u, dria. Anecdota provine, după cum susţintarh, de la un erudit alexandrin din se

MAREA MfDITERANA

Innnoonnn

Lacul M are o t is

Fig. 12. PLANUL ALEXANDRIEI (după Neroutsos Bey) Între mare şi lacul Mareotis, oraşul se întinde de la vechiul sat Racotis, la vest, până la poarta Canopica, în ets, dincolo de care se află suburbia Eleusis. Planul în tablă de şah n-a putut fi reconstituit decât ipotetic, deoarece oraşul modern acoperă în întregime cetatea antică. Insula Faros, în a cărei extremitate orientală se înalţă Farul, este legată de continent prin digul artificial numit Heptastadiu. În est, marele port, protejat de două jetele, este mărginit la vest şi la sud de cartierul regal, eu palatele, Museionul, Biblioteca. Spre vest. portul Eunostos comunica cu marele port prin cele două pasaje cu poduri amenajate de-a lungul Heptastadiului. Necropolele, potrivit obiceiului, se află în afara oraşului.

ce îi jd II-lea î.e.n., Heraclide Lembos, ceea… da p anumită garanţie de autenticitate. Ea arată în orice caz cum politicienii cei mai aţi din epocă puneau încă preţ pe sem

divine pentru a-şi orienta hotărârile cele mai Pragmatice.

tei i! – pt) de-a lungul acestei coaste a Del-Wor! tă nisiP°aşa neospitalieră, expusă tuvelor:! În! lui lor din larg, adăpostul oferit nade insula Faros, cu o lungime de mai bine de trei kilometri, situată la aproape u kilometru de ţărm, era binevenit şi forma urî canal natural accesibil atât din est cât şi 3 vest, uşor de transformat în port, dacă se va cea legătura cu continentul printr-un dig. gl construieşte o sosea, prevăzută cu două tăieturi, deasupra cărora se înalţă poduri, pentru ca navele să poată trece din portul oriental (sau marele port) în cel occidental, numit şi „portul bunei întoarceri" (Eunostos). Lungimea totală a lucrării, cu cele două poduri ale sale era de şapte stadii (ceva mai mult de 1200 de m), de unde şi numele de Heptastadion. Alte

diguri protejează portul oriental, folosind proeminenţa ţărmului care poartă numele de cap Lohias. Astfel, portul putea primi în siguranţă navele datorită vestitului far, ridicat la capătul oriental al insuliţei.

În spatele acestui port dublu, care evidenţia preocuparea obişnuită a grecilor de a asigura navelor un acces uşor, oricare ar fi direcţia vânturilor şi a valurilor, oraşul se întindea pe un istm aproape plat care separa de mare vasta lagună a lacului Mareotis, unde sfârşeau canalele ce porneau din braţul canopic al Nilului. El era astfel protejat de apă, la sud ca şi la nord şi comunica prin lac şi prin canale cu interiorul Egiptului, aşa cum prin porturile sale comunica cu restul lumii. La marginea Deltei, dar la confluenţa culturilor ei, beneficiind, datorită brizelor marii şi vânturilor de vară, de veri mai puţin călduroase decât restul Egiptului, era într-actevăr un loc deosebit de prielnic, pe care locuitorii săi u apreciază şi astăzi. Potrivit lui Strabon şi Plu” tarh, Deinocrates şi ajutoarele sale trasează planul oraşului pe solul istmului, dându-i form unei hlamide, adică a unei mantale dreptunghiulare, mai mult lată decât lungă, cu ceidouă colţuri inferioare rotunjite: linia metei zelor, pornind de pe coastă, cobora PerP? j-dicular spre sud şi atingea malul lacului setând de fiecare parte o curbă. O reţea de şti

Se bulevarde, accesibile cailor şi căruţelor, & gestul de largi, cadrila oraşul. Cele două principale, una orientată est-vest, lungă de? kilometri cealaltă nord-sud, lungă de doi v lometri, se încrucişau aproape în centru şi veau o lăţime excepţională, pentru că depă-au un pl etru, adică 100 picioare, respectiv 30 metri. Cele două bulevarde confereau peisaiului urban un aspect grandios şi într-adevăr monuniental, pe care nu-l cunoscuse nicio altă cetate greacă înainte: chiar un mare oraş colonial precum Cirene, cu strada principală largă, pavată cu dale şi cu perspectiva vastă care-l impresionase pe Pindar, se afla încă mult sub dimensiunile Alexandriei. Lecţia avea să fie aplicată apoi în diferite locuri: Ptolema fs din Cirenaica, întemeiat de Lagizi în a doua jumătate a secolului III, adică un secol mai târziu, oferă un exemplu la fel de impresionant al urbanismului alexandrin.

Deşi săpăturile moderne n-au permis cercetarea amănunţită a planului acestei metropole, textele mărturisesc explicit impresia pe

care o stârnea locuitorilor şi vizitatorilor săi. Sceneta pe care Teocrit ne-o propune în Idila XV, intitulată Siracuzanele, evocă de minune atmosfera acestui mare oraş, către 275 î.e.n. Cele două protagoniste din Alexandria pe care le aduce în scenă sunt originare din Siracuza şi folosesc încă dialectul doric al cetăţii lor de baştină. Una din ele locuieşte „la capătul lumii”, într-un cartier periferic, iar prietena sa, pentru a veni să o caute, a trebuit să treacă Prin îmbulzeala din centru: „Sufletu-l abiami-l trag, Praxinea: cu greu pân'la tine / Teaf ară eu am ajuns de-atâta norod şi de care / Numai sandale pe străzi şi bărbaţi care poartă hlaa! / Tot mai departe de mine tu stai: fără pat e drumul!” * în această zi de sărbătoare, m* de Teodor Naum, în Teocrit, Idile, P. 64 PEntru Literatură Universală, Bucureşti, 1969, într-adevăr, armata regală se arată prelutinden pe străzi, cu carele de luptă pe care cirenienil le oferiseră odinioară lui Alexandru şi pe car Lagizii le foloseau, cu atât mai impresionante pentru public cu cât nu mai fuseseră văzute în altă parte. Cele două femei ies împreună pentru a ajunge la palat unde regina Arsinoe celebra sărbătoarea lui Adonis: „Zeilor, ce de-a lume! Cum oare şi când să străbatem / Negura asta de oameni? Furnici fără număr, nici capăt!” * Era cât pe-aci să fie strivite de un es-cadron de călăreţi care defilau, până când reuşesc, în îmbulzeală, să ajungă cu chiu cu vai la palat. Nimic mai evocator decât aceste scene de stradă, surprinse pe viu, unde nu lipseşte nici aluzia la hoţii care profitau de îmbulzeală pentru a-şi exercita pungăşiile, „în modul egiptean”, cel puţin înainte ca Ptolemeu, prin poliţia sa, să fi pus capăt acestor practici. Astfel se reconstituie în ochii noştri atmosfera marilor cetăţi cosmopolite unde trăiau alături, într-o dezordine pitorească, greci din toate părţile, amestecaţi cu o populaţie băştinaşă a cărei prezenţă conferea oraşelor un aer colonial, atât de diferit de aspectul tradiţional pe care-l păstrau cetăţile din Grecia propriu-zisă. Nu cunoaştem, din cauza lipsei de date arheologice strânse la faţa locului, cum arătau casele particulare din Alexandria. Idila XV a lui Teocrit pomeneşte de o curte, prin care se ajungea la poarta dinspre stradă, ceea ce nu este nou pentru locuinţa greacă, în schimb, la Priene şi la Delos, dezgroparea unor cartiere întregi a permis cunoaşterea planului şi aspectului caselor în oraşele de mărime mică şi mijlocie,

cum erau majoritatea cetăţilor elenistice. Aici nu există case de raport (synoildai) cu mai multe etaje (desemnate şi sub numele de „turnuri”), cum existau desigur în marile praşe cu populaţie numeroasă. Locuinţa curentă es casa individuală, dar nu izolată, ci inclusa

Traducere de Teodor Naum, în op. cit.

66.

ss» \3 Bqnj 3 iST

t mă (22, 50 m X 6, 50 m) care primea apele ploii „«venind din teatru (E); acoperişul era susţinut de Pt arcuri mari de granit. Sanctuarul lui Dionysos, îl dimensiuni modeste, se găsea în clădirile din sudul ternei şi scenei (F). În estul cartierului, sanctuacij Brodite! (G), cu micul său templu, fusese dedir t în jurul anului 300 î.e.n. Se remarcă spre vest o parte (H) a zidului lui Triarius (vezi fig. 8).

se cheamă peristilul „rodian”. Numeroase case aveau un etaj, la care se ajungea pe o scară. Unele, cum era Casa lui Hermes, aveau până la trei etaje, fapt înlesnit de panta abruptă a colinei de care se sprijinea locuinţa.

Decorul interior, bine cunoscut la Delos, era mai bogat şi mai vesel decât în casele din epoca clasică. Pereţii, din piatră, sau din cărămizi nearse pe soclu de piatră, erau îmbrăcaţi în stucuri colorate, fie uni, fie în benzi, şi având adesea aspectul unui zid de piatră, cu false îmbinări pictate şi subliniate prin incizii, respectiv reliefuri uşoare formând bosaje. Culorile roşu şi galben erau cele mai răspândite. În afara asizelor false din piatră (unde pictorul imita uneori materiale variate: conglomerat sau breşă, alabastru, marmură cu nervuri), decorul reprezenta de asemenea frize arhitecturale, cu motivele lor obişnuite: ove, ornamente în formă de inimă, ciubucuri din împletituri, subliniate adesea de un uşor relief al benzii stucate. Există chiar, în mod excepţional, o friză figurată: astfel, la „Casa tritonilor” este înfăţişată o cursă de care conduse de mici amoraşi. Aceste elemente diferite? le decorului sunt în mod asemănător atestate n multe alte oraşe elenistice, deşi într-o maura mai mică decât la Delos, şi se poate nsidera că au fost larg folosite. La fel sunt, vechi!? parte cele întâlnite pe decorurile mai’s} de la Pompei şi Herculanum şi pe care t\le numesc\, din primul stil”. Gustul că? tigase direct oraele Italiei meri

399 PeU” am” «? de bogaţii clienţi italici îi atrăgeau

Astfel, spre deosebire de epoca anterioară în care luxul nu apare decât foarte rar şi cijs creţ la particulari, locuinţa obişnuită, în cetăţile elenistice, arată că gustul pentru confort” pentru materiale nobile, pentru decorul rafiinat era larg răspândit. Desigur, existau încă locuinţe modeste, în oraş ca şi la ţară: dar numărul celor care beneficiau de c’a se spaţioase şi, pentru acea vreme comode şi confortabile, se pare că a crescut considerabil dacă se acceptă mărturia săpăturilor; constatarea aceasta, împreună cu alte mărturii, atestă în ciuda războaielor şi a catastrofelor naturale, o prosperitate economică sporită în multe cetăţi greceşti.

Prosperitatea este evidenţiată de asemenea de importanţa acordată dotărilor colective. Uluiţi de măreţele edificii înălţate în secolul lui Pericle, suntem înclinaţi să uităm în ce măsură epoca elenistică a stimulat activitatea multilaterală a constructorilor în cetăţi ca şi în sanctuare: este o perioadă de mare importanţă pentru arhitectură, în toate domeniile ei, cu o surprinzătoare bogăţie a invenţiei şi un remarcabil spirit de inovaţie pentru a răspunde nevoilor felurite ale societăţii, fie că e vorba de a asigura viaţa cotidiană, de a înlesni raporturile umane sau de a permite exercitarea cultelor. Din aceste tipuri multiple de clădiri publice, câteva exemple vor evidenţia valoarea funcţională şi diversitatea de folosire, subliniind în trecere originalitatea soluţiei şi calitatea estetică a execuţiei.

Printre construcţiile civile, un loc aparte îl ocupă porticurile, al căror rol a fost considerabil în urbanismul elenistic: se regăsesc pre” tutindeni, ca un element esenţial al comp?” 7 îţi ei arhitecturale, în sanctuare ca şi în piţele publice, de câte ori era nevoie de un a apost pentru cei care se plimbau – negustxu auditorii unui retor sau ai unui filosof, 3. cătorii unui tribunal. Aceste curţi al°Pe1 deschizându-se spre exterior printr-o colon ucând o latură existau dinainte, dar folosirea? C era mult mai restrânsă şi dimensiunile lor uit mai mici. De acum ele vor servi la structu-m. rea vastelor ansambluri monumentale a căror – nin tilţire în lumea greacă e favorizată de dezvoltarea cetăţilor şi mărinimia regilor. Exemnlul cel mai izbitor îl constituie fără îndoială

transformarea agorei ateniene, spre mijlocul secolului al II-lea, când se construieşte, pe cheltuiala lui Atalos II al Pergamului, marele portic care-i poartă numele şi care delimitează spre est patrulaterul ocupat de piaţa publică. Monumentul, azi restaurat somptuos de arheologii americani, conferă din nou dimensiunea originală a întregii aşezări: înălţat pe o terasă care domină spaţiul înconjurător, edificiul desfăşoară pe o lungime de peste 100 de metri cele două etaje suprapuse ale colonadei exterioare, oferind publicului vastele suprafeţe acoperite, despărţite de un rând de coloane interioare larg spaţiate, situate în faţa zidului din fund, în care se deschideau uşile a 21 de prăvălii înalte şi încăpătoare. Scări aflate la ambele capete îngăduiau accesul la etaj. Aşa cum apare în reconstituirea minuţioasă care s-a realizat, porticul rămâne fără îndoială, în întreaga lume antică, monumentul care face să se înţeleagă cel mai bine inspiraţia măreaţă şi resursele tehnice ale epocii. De atunci înainte o latură a agorei avea să fie ocupată de acest portic uriaş, care servea totodată de limită şi de fundal pentru piaţă şi pentru statuile, altarele, micile sanctuare şi dughenele construite «m materiale uşoare care se înălţau aici.

Preocuparea de a organiza întregul într-un nsamblu clar şi măreţ se manifestă de ase-Prin construirea» cam în aceeaşi perioadă, portic şi mai vast numit porticul me-ul At re. Se măl-a perpendicular pe cel al 150 d se natura sudică a agorei. Pe aproape dintre metri dar fără etaJ> porticul consta se ţig? î? ngănala a cărei colonadă exterioară criidea, fără niciun zid, pe toate cele patru laturi, în jurul unui şir de coloane mediane susţinând vârful acoperişului. Construcţie utilitară şi aceasta, hala, având latura de nord orientată spre centrul agorei, marca limita meridională a acestei zone esenţiale pentru viaţa politică şi culturală a cetăţii, în timp ce latura lungă de sud se opunea unui alt portic, de sud, care ocupa poalele pantei ce urca spre Areopag, între aceste două porticuri paralele, un spaţiu dreptunghiular alungit în direcţia estrest servea de piaţă: datorită porticului median, care putea fi străbătut cu uşurinţă, această zonă consacrată activităţilor comerciale comunica cu restul agorei, în sfârşit, şi pentru a completa organizarea monumentală a vechii pieţe publice care rămânea inima Atenei, pe latura de vest, la poalele colinei unde din epoca lui Perlele se

înălţa templul lui Hefaistos (care se numeşte azi Teseion), este reconstruit, în faţa sălii de şedinţe a Sfatului, sanctuarul Mamei, Zeilor, unde se păstrau arhivele cetăţii, iar faţada noului edificiu, aproape perpendiculară pe latura de nord a porticului median, este împodobită cu o colonadă de aproape 40 de metri lungime.

Astfel, zona centrală a agorei, bine delimitată la est prin porticul lui Atalos, la sud de porticul median, la vest de şirul de clădiri înălţate la baza templului lui Hefaistos, oferea vizitatorului ce mergea pe calea sacra aspectul unei compoziţii pline de măreţie, cu desfăşurarea orizontală a lungilor porticuri. ritmul regulat al colonadelor detaşându-se din umbra curţilor interioare şi, dominând ansamblul, stânca goală a Areopagului şi înălţimea semeaţă a Acropolei. Urbaniştii Atenei elenistice, instruiţi fără îndoială la şcoala arhi teţilor din Pergam, trimişi aici de Atalos H. arată demni de iluştrii lor predecesori I şi Mnesicles, pe care Penele şi Fidias i „să lucreze cu trei secole în urmă pe sacru: ei au conferit vechiului centru al cetăţii un cadru monumental cu linii sm F

Fig. 14, AGOKA ATENEI LA SFÂRŞITUL EPOCII ELENISTICE (după The Athenian Agora, a Guide to the exeavations, Şcoala americană din Atena, fig. 5) Dominată din secolul 5 î.e.n. de templul lui He-faistos (a), care se înalţă până astăzi în vestul pieţei, pe colina numită Colonos Agoraios, agora Atenei era traversată oblic de la nord-vest la sud-est de calea ce ducea la Acropole (P-ţi), pe care o urma procesiunea Panateneelor. În epoca clasică, doar coasta vestică a pieţei era mărginită de edificii: de la nord la sud porticul lui Zeus (B), templul lui Apolo Patroos (C), templul Mamei Zeilor (D), unde se aflau arhivele statului, sala Sfatului sau Buleuterion (E), Tolos-ul (F), edificiu circular unde-şi aveau sediul pritanii. În sud, o impunătoare clădire pătrată adăpostea fără îndoială tribunalul popular Heliaia (G). n nord, traseul modern al metroului marchează li-™ta săpăturilor. Contribuţia esenţială a epocii ele-mimteste reprezentată de cele două porticuri momentale ce încadrează piaţa la est şi sud. Cel din (H)! nume!: lte porticul lui Atalos II al Pergamulut – \ti – să se află porticul median (I), o sală lungă toate laturile, şi porticul sudic (J), care.

Vest pe H°i-C°nstruc-e anterioară, se sprijină spre separat* ne

llaia şi delimitează astfel o piaţă bine”? rm porticul median de restul pieţei. În Vest, un portic mai modest (K), ridicat în

Paraţi faţa templului Mamei Zeilor, care este reconstruit cu acest prilej, dă mai multă unitate acestei laturi a n-orei. Dorinţa de a organiza centrul civic al cetăţii dându-i un cadru arhitectural măreţ şi unitar apare cu limpezime. Ea era străină atenienilor din epoca clasică.

şi nobile, conceput ca un întreg, care răspundea spiritului nou al urbanismului elenistic, preocupat să organizeze ansambluri unitare. Această preocupare, pe care epoca arhaică şi clasică o ignorase, deschidea calea spre viitor.

Citadela Pergamului, cu pante abrupte şi teren dificil, a reprezentat o probă de încercare pentru arhitecţii şi inginerii lui Eumenes II şi Atalos II, pentru a alcătui aceste compoziţii impresionante, ritmate prin porticuri uriaşe. Terase puternice, ale căror dispozitive de susţinere sunt întărite de contraforturi, îndulcesc pantele şi adăpostesc lungile colonade: astfel, terasa care serveşte drept loc de promenadă publicului de la teatru, unde un imens portic, desfăşurat pe mai bine de 200 de metri, e amenajat pe trei niveluri şi pare, văzut din câmpie, a servit de soclu pentru toate construcţiile – temple, altare, biblioteci, palate şi cazărmi – care ocupă într-o dezordine aparentă înălţimea Acropolei. Siluetă uluitoare de oraş cocoţat pe un vârf de trahit dominând Valea Caicului, între cei doi afluenţi ai săi care coboară din munte. Dacă cronologia precisă a monumentelor prezintă încă multe neclarităţi de amănunt, fapt sigur e că, în timpul acestor doi mari regi atalizi, Pergamul constituie un focar excepţional de activitate inventivă pentru constructori şi că lecţia, propagată p*” în construcţiile pe care le fac pe cheltuiala lor la Atena şi la Delfi, este bine înţeleasă. Cu toate acestea, s-ar greşi dacă s-ar atribui în insistematic un caracter „pergamian” tuturor coi poziţiilor cu porticuri din epocă: milare se puneau oriunde, în funcţie d nurlie în pantă la fel de abrupte şi paralele putea fi desprinse din analize de.

Fig. 16. ACROPOLA PERGAMULUI (după R. Martin.

L’Urbanisme dans la Grèce antique, fig. 19) Pe vârful acropolei, singura parte a aşezării ocupate iniţial de Filetairos, se aflau instalaţiile militare (arsenalele, în A), clădirile „palatelor” regale (construite fără

nicio preocupare pentru monumental pe latura estică a acropolei), precum. şi numeroase şi vaste sanctuare. Centrul compoziţiei arhitectura este teatrul (B) care aparţine sanctuarului lui I? 101 sos (templul zeului în C). Clădirea scenei se î”? 1 –, pe o terasă uriaşă (D), lungă de cca. 250 m, a care faţă vestică prezintă un dispozitiv în trei etaje (p ticuri şi ziduri de susţinere cu contraforţi), care’s liniază baza compoziţiei. În semicerc, în jurul Irului, pe terase uşor decalate în înălţime, sanc rul Atenei Nikeforos („care aduce victoria4), II. Ata-înălţau monumentele votive pentru victoriile Lui gg, jos I asupra galaţilor (E), era încadrat la nord

Bibliotecii (F), apoi de locul unde romanii înalţă timpul Traiaueum, sau Templul lui Traiun (G). fu sud, o esplanadă (H) găzduia marele altar monuntal al lui Zeus şi al tuturor zeilor. Mai la sud, sus M era traversată de strada ce urca

O sraa ce urca din oraşul de jos. Porticuri dorice mărgineau pe trei laturi această piaţă înconjurată de prăvălii.

Independent de diferiţi arhitecţi. La Cirene, unde nu există niciun motiv să se imagineze vreo legătură, de orice fel, cu Pergamul, marele portic nordic al agorei, cu zidurile sale impresionante şi cu cele două niveluri impuse de panta colinei, e înălţat în secolul al II-lea de constructorii localnici, care se pricepuseră dintotdeauna să facă faţă acestui gen de dificultăţi.

Combinarea porticurilor în jurul unui spaţiu liber pătrat sau dreptunghiular conduce la curtea peristil, element arhitectural care va cunoaşte în curând o largă răspândire: era de-ajuns să împreunezi cele patru porticuri ce încadrau o piaţă pentru o obţine un ansamblu închis unde se ajungea printr-un portal, al cărui caracter monumental putea fi subliniat la nevoie. Acest model de agora închisă, care se integra cu uşurinţă în planul împărţit în pătrate al oraşului, construit sub formă ortogonală, era considerat tipic pentru cetăţile din Ionia, unde se întâlneşte într-adevăr frecvent. Pausania o atestă atunci când se referă la agora din-Elis în Pelopones (VI, 24, 2): „Această piaţă publică nu e amenajată ca în oraşele din jonia sau în cetăţile greceşti apropiate de Jonia: ea este construită după un model vechi, cu porticuri care nu sunt alăturate, şi între care s-a lăsat loc pentru străzi”, în schimb, oraşul

Mesena, situat tot în Pelopones, este Czstr? t „cu o agora închisă, foarte tipică, pe cu*? s-Pur* recente au scos-o la lumină. O ginv Pătrată cu latura de 50 de metri era măr-colo a rf-e Un frumos cvadriportic continuu, cu în o a mediană, un larg spaţiu de promenadă, care dădeau clădirile alăturate, destinate

Fig. 17. MARELE PORTIC DE NORD DIN CI RENE (după Agora di Cirene, I, p. 175, iig. 101. Restaurare de S. Stucchi)

Acest portic imens, înălţat în secolul II pentru a mărgini agora Cirenei pe latura nordică, este într-un fel analog cu porticul lui Atalos din agora Atenei. Este o hală uriaşă ce se deschide în piaţă, spre sud, printr-o colonadă dorică, în timp ce celelalte trei laturi erau închise de ziduri. Şarpanta era susţinută în interior de şase coloane ionice înalte. Din cauzn puternicei înclinaţii a terenului spre nord, spatele porticului se sprijinea pe un etaj inferior, ocupat de depozite sau prăvălii ale căror uşi se deschideau spre pantă. Restaurarea lui S. Stucchi înfăţişează porticul văzut dinspre nord-est. Se zăresc uşile prăvăliilor de la etajul inferior. În stânga, o scară permite accesul la nivelul agorei. Desenatorul a folosit o breşă în zidul din spatele porticului, pentru a face să apară dispozitivul interior, cu colonada dorică spre faţadă şi, în dreapta, baza uneia din coloanele ionice. (A se compara eu îi. 103, Porticul lui Atalos).

În cea mai mare parte cultelor. Pausania înşira mai multe dintre ele, care nu pot fi încă identificate pe teren: sanctuarele Mamei Zeilor, al Ilityei care ocroteşte naşterile, ale Careţilor* al bemetrei, ale Dioscurilor şi de asemenea al eroinei Mesena, care purta acelaşi nume cu a cetăţii, în centrul curţii se înălţa un templ” al lui Asklepios şi al fiicei sale Hygeia (Sănătatea), eu un mare altar în faţă, spre., ejn4 ruinele lui au fost deja scoase la luminaaeest templu, potrivit Periegetului, se găseau numeroase alte statui divine: Apolo, tatăl lui Asklepios, Muzele, Herakles, Tyhe (Soarta), Ar-temida purtând o torţă, în plus, existau aici efigia lui Epaminonda, ale cărui victorii eliberaseră Mesena de sub jugul lacedemonian, precum şi figura alegorică a Tebei, patria acestui eliberator.

Această înşirare arată bogăţia şi diversitatea care domneau în viaţa religioasă a celor mai mici cetăţi şi în ce măsură stimula ea

construcţiile. Dar Pausania n-a spus tot: marea sală care ocupă unghiul vestic al cvadri-porticului a fost identificată cu un sanctuar al Artemidei, poreclită Ortia, ca la Sparta, şi numită de asemenea Fecioara, cum o atestă o dedicaţie în versuri gravată pe soclul statuii unei tinere preotese, Mego. Iat-o: „Ţie, Fecioară, venerabilă Ortia, Damonieos şi soţia sa Timarhis m-au consacrat pe mine, fiica lor, Mego, născută dintr-un tată nobil: eu ţin în mână statueta ta, Artemida, şi torţa pe care am fluturat-o în aer în faţa altarelor tale. De-aş putea plăti părinţilor demna mea datorie de recunoştinţă! Căci copiii se cuvine să-i onoreze la rândul lor pe cei care le-au dat viaţă!” Acest mic poem nu relevă numai existenţa cultului şi identificarea sanctuarului Artemidei Ortia de la Mesena: el arată totodată cura aceste culte publice erau în acelaşi timp legate de familie, celula pe care se baza viitorul cetăţii. Ofranda părinţilor lui Mego ce consacră în agora efigia preotesei – fiica lor – se alătură numeroasei serii de monumente familiale care se înmulţesc în epocă şi care arată, cu forţa sentimentelor de afecţiune reciprocă ei legau pe membrii unei familir preocu-i\. rea Pe care o resimţeau aceştia de a se «urma în mod p-lic. Este o nouă dovadă a? ortantei deosebite a oamenilor de vază în cetăţii elenistice.

Mesena se ajungea printr-un amenajat în mijlocul laturii orientale în sud, o impunătoare clădire pătrată, cu un soclu la temelia zidurilor şi ferestre la etaj, adăpostea o vastă sală, al cărei acoperiş era susţinut de patru suporturi interioare: ea era destinată întrunirilor Sfatului, principalul organism politic al cetăţii. Aceste edificii anume concepute pentru adunări sunt bine cunoscute în arhitectura elenistică, de exemplu la Priene sau la Milet: ele atestă vitalitatea pe care şi-au păstrat-o instituţiile civice şi preocuparea de a li se repartiza localuri corespunzătoare.

Curtea peristil a agorei greceşti avea să constituie modelul forului roman, cum bine o arată exemplul oraşului Pompei, în plus, ea îşi are locul în numeroase construcţii utilitare, cum sunt gimnaziile, popasurile pentru caravane şi chiar palatele. Ea inspiră, în sfârşit, atrium-ul din basilicile creştine, chiliile mănăstirilor de azi şi curtea interioară a moscheilor. Şi aici simţul inovaţiei de care dau dovadă

arhitecţii elenistici a avut urmări fecunde şi trainice.

Un alt tip de edificiu cu totul nou: palatul. Epoca homerică cunoscuse marile reşedinţe regale, moştenite de la micenieni, cu o curte închisă cu ziduri, cu pridvoare, cu o vastă anticameră, o sală uriaşă sau megaron, cu cămin central, şi un complex de încăperi destinate folosinţei particulare: descrierile homerice, în lipsa mărturiilor concrete care au dispărut complet, permit să ni le imaginăm destul albine. Cu toate acestea, cetatea greacă clasica, unde regele nu mai exista, dăduse aproape u totul uitării această tradiţie. Renaşterea şi fac °are? dezvoltare a sistemului monarhic o inf Sa reînviesub ce formă, arheologia nu pe Alexria – a Prea bine: re? edinta regala de la dară9-*a> a cărei somptuozitate era legen – q-aimâne năropată sub oraşul modern, ca l uf cetăţii antice; cea de la P

mează bazinele sau nimfeele, destinate să treţină prospeţimea grădinilor interioare, vor deveni cu timpul un element obişnuit al bogatelor case romane şi care în Grecia sunt bine atestate, ca de exemplu la Leonidaion-ul din Olimpia, în curtea care formează inima palatului, cele două clădiri, de la intrare şi din fund, care se află faţă în faţă, au etaje şi servesc de locuinţă regelui Aietes şi fiului său Curtea este înconjurată de un peristil, în care se deschid prin largi uşi duble camerele unde locuiesc fiicele regelui cu sclavele lor. În acest spaţiu interior izolat, viaţa lor se desfăşoară senin.

Din această evocare, menită să fixeze cadrul acţiunii poemului, reiese ea Apolonios din

Rodos prezenta auditorilor săi un tip de monument care le era familiar, un palat similar celor pe care alexandrinii le aveau sub ochi în propriul oraş, ca acela din Idila XV a lui

Teocrit: cele două siracuzane vin să admire în grădini tabloul sacru pe care regina Arsinoe pune să fie amenajat acolo pentru serbarea lui Adonis, unde, de sub verdeaţa abundentă apăreau imaginile modelate şi pictate ale cuplului divin, Af rodită şi iubitul ei, întinşi pe patul de paradă. Textele celor doi poeţi se completează reciproQ şi se clarifică prin compararea cu realităţile arheologice. Curtea peristil, devenită un element esenţial al arhitecturii elenistice, îşi joacă aici din plin rolul: ea este cadrul, adecvat climei, care

circumscrie lumea, sanctuarul bine izolat de exterior unde regele, familia şi prietenii săi duc existenţa privilegiată care le e rezervată, aşa cum simplu particular, grecul ce locuieşte într-o cetatediţională, găseşte în casa ferită de zgomote de freamătul obişnuit al străzii refugiul Peni.

odihna, familia şi gândurile sale. Şi a-cl Pa lelismul între comportamentul cetăţeanului cetatea sa şi al suveranului în domeniu regal se afirmă în mod clar. În aceste °e1C. 4

nu există nimic care să presupună o rup tradiţia statornică şi străveche a popoarelor° lente6» nimic ce ar trebui atribuit imitaţiei 6 netiente sau influenţei difuze a civilizaţiilor CHentale. Civilizaţia elenistică acceptă fără °ezervă evoluţia moravurilor şi progresul tehnic 1 care mersul timpului, capacitatea inventivă a greoilor şi lărgirea fantastică a cadrelor politice l-au favorizat; ea se menţine cu toate acestea pe linia neîntreruptă a civilizaţiei gre-eesti din epocile anterioare. Departe de a renega sau de a deforma moştenirea, ea dezvoltă consecinţele fără idei preconcepute.

Progresul tehnic este marcat totodată prin ridicarea de clădiri de un tip original, răspunzând unor nevoi practice mai bine definite: un exemplu notabil este faimosul far din Alexandria. Anticii resimţiseră de mult timp necesitatea de a semnala navigatorilor anumite puncte importante ale coastei prin construcţii caracteristice, de obicei turnuri, unde se puteau aprinde, la nevoie, focuri. Astfel, pe ţărmul oriental al insulei Tasos, s-a descoperit un turn pe care unoarecare Akeratos l-a înălţat în secolul VI pentru a-i servi de mormânt şi a cărui inscripţie dedicatorie precizează rolul de semnal pentru marinari. Pe coasta joasă a Alexandriei, niciun reper nu permitea să se recunoască ţărmul din larg, ceea ce făcea navigaţia dificilă şi periculoasă. Strabon o spune clar (XVII, 791) ”: „Cum dinspre două laturi ale oraşului ţărmul era inabordabil şi în voia valurilor, era absolut necesar să se ridice un semn înalt şi vizibil pentru ca vasele care veneau din largul mării să poată nimeri intrarea Portului”. De aceea, de la începutul secolului al III-lea se întreprinde înălţarea în faţa portului Alexandriei a unui turn foarte înalt (peste °? metri), din zidărie, după care să se poată °nenta marinarii aflaţi în apropierea lui.

Pe° largă platforma care se afla pe aceeaşi stâncă, în unitatea orientală a insulei Faros, dovalurile Q-7 metri, primul etaj, cel înalt, ridicat fără îndoială pe un plan pătrat, avea aproape 60 de metri. p (ter.”, se ajungea nu pe scară, ci pe o rampă im? rioară ce urca de-a lungul celor patru laturale monumentului, străpunse de numeroase! / restre. În colţurile terasei, patru tritoni <jbronz păreau că suflă într-o scoică. Etajul al doilea, vizibil retras, era octogonal. Înălţimea sa se apropia de 30 de metri. El închidea O

sală, din bronz, a lui Zeus Salvatorul, veghea la soarta navigatorilor: era Zeus „care priveşte portul” (Limenoscopos), <mm îl numeşte poetul Calimah. Pe una din terasele superioare se putea aprinde noaptea focul: rampa interioară permitea animalelor de povară care aduceau combustibilul să ajungă la primul etaj. Farul era construit „din piatră albă”, probabil din frumosul calcar ce se găsea din belşug în Egipt, mai degrabă decât din marmura adusă pe mare. O epigramă dedicatorie, compusă de poetul macedonean Posidip din Pe la vestit autor de epigrame, j. era gravată pe monument, exprimând totodată funcţia utilitară ea şi semnificaţia religioasă ale acestuia. Un papirus ne-a păstrat textul: „Salvarea grecilor, ocrotitorul Far, o, stăpâne Proteus, Sostratos i-a înălţat, fiul lui Dexifanes din Cnidos. Căci Egiptul nu-ţi oferă ca posturi de supraveghere insule muntoase: nu, rada care primeşte navele se întinde la nivelul apelor. De aceea, iată, drept şi zvelt se conturează pe cer un turn ce poate fi zărit de la mare depărtare în timpul zilei. Iar noaptea, la fel de iute, marinarul aflat în largul mării va zări vâlvătaia din vârful turnului, şi va putea astfel pluti drept pe Cornul Taurului, şi acela care navighează în aceste ape ajunge fără greş la Zeus Salvatorul, o Proteus!” Astfel dedicaţia Farului este adresată vechii divinităţi a locului, Proteus, un „Bătrân. al marii”, păstor de foci, pe care Homer îl „ien416 ţionează ca stăpânul insulei Faros. Iar lui /

poartă şi în alte locuri (la Pireu, de exemepitetul de „Salvator”, îi place să ajute P. pe marinarii aflaţi în primejdie. Turnul! alt, în acest peisaj fără relief, atrage privije de la marginea orizontului şi serveşte drept runct de reper în timpul zilei. Noaptea, focul vitreţinut pe terasa superioară, îngăduie navelor întârziate să intre drept în canalul prin

care se ajunge în portul de răsărit al Alexandriei; acest canal se numea Cornul Taurului. Poemul lui Posidip, scris în anii 280 – 260, e realist şi nu livresc. El menţionează, cum. Se cuvine, pe dedicantul care a pus să se construiască monumentul şi care a comandat epigrama dedicatorie: Sostratos din Cnidos, grec din Anatolia ca şi dxoikete-le Apolonios, era un personaj de vază, care făcea parte dintre prietenii regelui” şi care ne mai este cunoscut din dedicaţii compuse în cinstea sa la Delos şi la Delfi pentru serviciile aduse.

Monumentul impresionează prin înălţimea sa excepţională, comparabilă cu a piramidelor, prin masivitatea etajului inferior, pe care gravorii au subliniat-o reproducându-i silueta pe monezi, prin îndrăzneala concepţiei şi calităţile execuţiei. El devine chiar simbolul Alexandriei, aşa cum tumul Eiffel a devenit pentru turişti simbolul Parisului. Numele farului, împrumutat de la cel al insuliţei pe care se înălţa, devine substantiv comun desemnând diferitele turnuri cu foc de acelaşi gen pe care arhitecţii elenistici şi romani le înalţă cu timpul şi în celelalte porturi sau pe coastele Mediteranei. Numai pe micuţa insulă Delos existau patru faruri. Admiraţia pe care Farul o stârnea se datora, în primul rând dimensiunilor uriaşe ale lucrării şi reuşitei tehnice pe care o reprezenta. Poporul rămânea uluit în faţa virtuozităţii inginerului care înfruntase atâtea primejdii pentru a mânui pietrele uriaşe şi a le urca la o astfel de înălţime. Acelaşi sentiment este ex-417 j? filmat, câteva secole mai târziu, într-un epitaf în ePoca imperială descoperit la Hermupolis, în Egiptul Mijlociu, pe un mormânt ai în – arhitect grec numit Harpalos. El apare e se întâmplă adesea, sub forma unui dialog cadrul căruia trecătorul vorbeşte cu mormânt „Eu sunt mormântul lui Harpalos.

— Care Ha paloş?

— Harpalos, cel care, cu ştiinţa lui iscusită, s-a dovedit cel mai bogat în idei! Am înţeles, o Parcelor! Măiestria inginerului a pierit! Cine dintre cei vii poate sta alături de el?

— El a construit uriaşele ziduri ale templelor, el a înălţat coloane măreţe pentru porticuri. De câte ori n-a mişcat, ca pe nişte paie uşoare, vârfurile de munte docile sub tracţiunea cablurilor subţiri!

— Tot aşa cum Am-fion şi Orfeu mişcau altă dată pietrele,

fermecate de cântecul lor.

— Să ştii că şi fiul lui Harpalos, Ahile, odihneşte aici: acelaşi coseiug i-a primit pe amândoi.

— Asta nu mă mira: urzeala ţesută de Parce este atotputernică şi împotriva morţii niciun savant n-a descoperit vreo maşinărie”.»

În rândul inovaţiilor tehnice din arhitectură, trebuie plasată folosirea boitei şi a arcului care, fără să fi fost complet necunoscute în construcţiile de piatră, rămân totuşi extrem de rare înainte de sfârşitul secolului al IV-lea. În schimb, arcurile şi bolţile în leagăn devin frecvente în epoca elenistică: mormintele macedonene, sala subterană a sanctuarului morţilor din Efyra în Epir, subsolul porticului lui Atalos I de la Delfi, cele două culoare boltite ale templului lui Apolo de la Didymai, numeroase exemple la Pergam, în subsolurile construcţiilor de pe acropole, mari cisterne la Delos, precum aceea a teatrului, cripta oraculara a templului de la Claros în Anatolia, sunt tot atâtea exemple care pot fi datate între sfârşitul secolului al IV-lea şi secolul I e.n. Desigur, inginerii acestei epoci preferau să folosească bolţi şi arcuri în construcţiile subterane, pentru ca presiunea laterală să fie absorbită de pământul din jur, în loc să recurgă ia contraforţi. Dar ei recunoscuseră bine avantaj cestui tip de apareiaj în raport cu lintourile a izontale sau benzile plate ce continuau să fie folosite în construcţiile în aer liber. Totuşi, arcul apare destul de des la uşile care străpung zidurile groase, a căror masă contrabalansează presiunea: aşa se procedează la teatrul din Dodona, la sanctuarul din Efyra sau la teatrul sanctuarului Latonei din Xantos. În acest ultim exemplu, care datează din secolul al II-lea, arcada este înscrisă într-un dispozitiv cu pilaştri şi antablament doric dominat de un fronton, dispozitiv pur artificial, placat pe faţa laterală a zidului şi care n-are decât valoare decorativă. Asocierea arcului şi a frontonului triunghiular, cu ornamente pentru colţuri care apar între arcadă şi arhitravă, producea un efect estetic atât de fericit încât arhitecţii secolelor următoare o folosesc din plin, mai ales la arcurile de triumf romane, întreaga arhitectură europeană avea să fie marcată, cu timpul, de aceste căutări şi invenţii elenistice.

Niciodată până acum nu se mai întâlnise în lumea greacă o asemenea efervescenţă a construcţiilor. Cum se poate vorbi de

decadenţă, aşa cum se face încă prea des, când sunt înălţate atâtea bogate şi vaste monumente în numeroase sanctuare? Este cazul templului oracular de la Didymai, care rivalizează prin dimensiuni şi prin originalitate cu cele mai mari temple din epoca arhaică şi clasică, precum templul Herei din Samos, cel al Artemidei din Efes sau cel al lui Zeus Olimpianul de la Agrigent, unde lecţiile însușite sunt adaptate cu originalitate. La începutul secolului al III-lea arhitecţii Paionios din Efes şi Damis din Milet sunt însărcinaţi să construiască în sanctuarul lui Polo, care depindea de acest din urmă oraş, în edifi? în colosal unde trebuiau să încapă, Vopreună cu statuia zeului, laurul sacru şi iz

<sirtoralular Jeritru a răspunde acestei ne-l: 9 vi, partea centrală a templului rămâne

Fig. 21. TEMPLUL LI/I APOLO DE LA DIDYMAI (după Berve şi Gruben, Griechische Tempel und

Ileiligiumer, fig. 133)

Acest templu imens (51X110 m) se înalţă pe o temelie de şapte trepte înalte; de aici o scară (a) permitea să se urce la faţadă, spre est, O colonadă dublă susţinea acoperişul peristilului, în jurul zidului care înconjură curtea centrală. Între extremităţile zidurilor laterale, spre est, pronaosul sau porticul de la intrare (B) era format din 12 coloane (trei rânduri de câte patru) la fel de puternice ca şi cele ale peri-stilului. Zidul de fundal al pronaosului era străpuns de o poartă largă, al cărei prag, la 1.45 m deasupra dalelor pronaosului, nu era accesibil dinspre această latură. În spatele porţii, o sală (C) înaltă, acoperită, al cărei plafon era susţinut de două coloane, se deschidea prin trei spaţii libere pe o scară largă (D) coborând spre curtea interioară. Încadrând scara, două pasaje boltite, largi de peste un metru, permiteau să se coboare în curte pornind din pronaos. Din sala înaltă, două scări laterale duceau la terasa superioară. Curtea interioară (E), al cărei nivel este mult mai jos (4, 50 m diferenţa) decât cel al peristilului, închide capela (F) de ordin ionic, ca şi peristilul, simplu naos precedat de un portic cu patru coloane: ea adăpostea statuia lui Apolo. Acest dispozitiv complicat era în mod evident destinat ceremoniilor rituale a căror desfăşurare şi motivaţie nu ne sunt cunoscute.

În aer liber: era o vastă curte descoperita, înconjurată de un zid înalt de 25 metri, decorat cu pilaştri ce susţineau o friză sub cornişă1° fundul curţii, o capelă acoperită adăpostea statuia de cult. Pentru a încadra acest spaţ" * atât de bine izolat, o uriaşă colonadă dublă, cu coloane ionice de 20 de metri, se înălţa pe

Jig. 22. TEMPLUL LUI APOLO DE LA DIDYMAI: cel ŢIUNE TRANSVERSALA (după Berve şi Gru-Ijen, Griechische Tempel und lleiligtumer, fig. 137) Această secţiune, trecând aproape prin mijlocul curţii, arată înălţimea restaurată a templului: cele 7 trepte de temelie, zveltele coloane ionice ale peri-stilului (aproape 20 m înălţime), susţinând un uşor antablament, plafonul cu casetoane, al cărui acoperiş nu apare în desen, în interiorul curţii se înalţă capela destinată statuii de cult. Curtea este mărginită de un zid foarte înalt (circa 25 m înălţime), ritmat de pilaştri înălţaţi pe un soclu din zidărie şi încununaţi cu capiteluri „în sofa". Capitelurile şi friza prin care erau legate între ele erau împodobite cu motive sculptate: vrejuri sau grifoni încadrând lira lui Apolo. Spaţiul interior era perfect închis.

temelie cu şapte trepte înalte, dând iluzia unui templu peristil. Această pădure de coloane imense era impresionantă, văzută mai ales din faţă, unde se prelungea în anticameră prin alte 12 coloane asemănătoare, între extremităţile zidurilor laterale. Dar acest portic măreţ era de fapt o fundătură: el era adosat unui zid străpuns de o deschizătură imensă, dar inaccesibilă, căci pragul său se afla la 1, 45 metri deasupra Pardoselii cu dale a anticamerei. Pe laturi existau două culoare înguste boltite, în pantă, care înlesneau accesul în curtea interioară, în schimb, de aici, spre est, o scară monumentală, °cupânci toată lărgimea curţii între ieşirea din ete două culoare, permitea să se ajungă la e rf3 frtă acoperită, deschizându-se spre fie prin trei uşi mari şi spre anticameră – imensul? °1 de uşă de care am t. Astfel clădirea se constituia din trei

W...

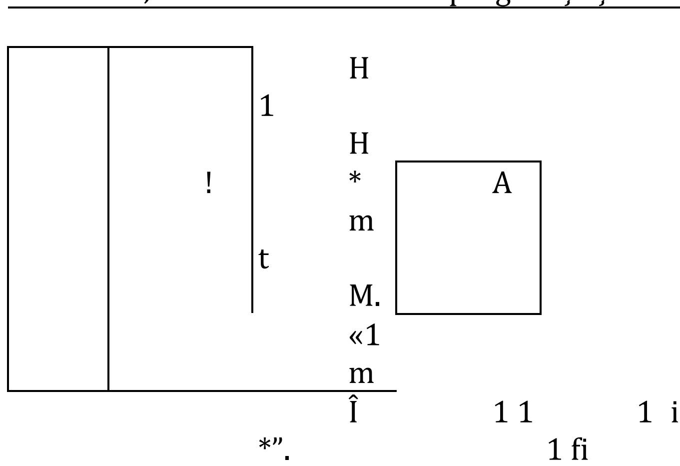
elemente principale, net distincte: peristiuii care nu era decât un decor exterior, cu lunaui portic-anticameră, cu acces liber pelerinilor-curtea interioară, la un nivel sensibil mai jos* unde nu se ajungea decât prin cele două culoare laterale, evident destinate să

permită accesul vizitatorilor numai unul câte unul; fo’ sfârşit, dominând curtea asemenea băncilor unui teatru, scara monumentală şi marea sală acoperită, care nu comunica eu anticamera decât prin uşa falsă, prin care se putea privi, dar nu şi trece. Dispozitiv tulburător, a cărui funcţie nu e desluşită, dar care răspundea, evident unor necesităţi rituale: el duce gândul la ceremoniile ce se desfăşurau fie în curte, în jurul capelei şi al izvorului, sub ochii spectatorilor aşezaţi pe trepte, fie în marea sală acoperită, sub forma unor apariţii vizibile în cadrul uşii false din partea orientală pentru pelerinii ă-fiaţi în anticameră şi prin cele trei uşi în susul scării monumentale pentru privilegiaţii admişi în curtea interioară. Oricum ar fi, întregul edificiu apare ca un decor uriaş, destinat să primească manifestările măreţe ale unui cult care avea să înflăcăreze puternic imaginaţia: forţa arhitecturii, bogăţia motivelor sculptate care însufleţesc contrastele violente de lumină şi umbră, toate acestea sunt menite să emoţioneze şi să surprindă prin căutarea efectului, într-un spirit pe care am putea să-l numim baroc, şi în orice caz mult diferit de sobrietatea clasică.

S-ar putea uşor înmulţi exemplele reprezentative pentru această arhitectură religioasă atât de îndrăzneaţă şi atât de înnoitoare: Pyteos la Priene, Hermogenes la Magnesia pe Meandru construiesc temple superbe, unde apar elemente noi. Aici e preferat stilul ionic ce cunoaşte acum în Anatolia o uimitoare dezvoltare. Pentru peristilul marilor temple, Hermogenes modifică tradiţia dublei colonade, ca la D/11 pentru a obţine o largă curte deschisă, $ primând şirul coloanelor interioare, păstrm totodată pentru peristil dimensiunea unui spaţiu dublu între coloane. Templul Artemidei Leueofryene de la Magnesia, construit în prima jumătate a secolului al II-lea, ilustrează teoriile sale> care au ost strânse, în timpul lui Augustus, de romanul Vitruviu în tratatul său De arhitectura din care s-a inspirat toată Renaşterea occidentală. Sunt folosite planuri originale: monumente circulare, ca Filipeion-ul din Olimpia, sanctuarul eroic al regilor Macedoniei, sau Arsinoeion-ul din Samotrace, primul exemplu al unei mari clădiri rotunde (cu diametru de 20 de metri) fără suport interior, elegant şi funcţional totodată, care presupunea folosirea unui sistem de şarpantă complex şi rafinat.

Gustul pentru grandios şi monumental se manifestă de asemenea în construcţia altarelor. Unele se dezvoltă în lăţime, cum e uriaşul altar înălţat de Hieron II la Siracuza, care avea un stadiu olimpic (192 de metri lungime) şi ale cărui vestigii sunt încă vizibile: era o imensă masă de zidărie, de-a lungul căreia, spre vest, se afla o estradă de lungime egală, unde stăteau sacrificatorii. Alte altare primesc un somptuos cadru arhitectural: ele sunt înălţate pe o platformă, unde se ajunge pe o scară monumentală, şi sunt înconjurate de colonade şi ziduri. Este cazul altarului Artemidei din Magnesia pe Meandru, al celui al lui Asklepios din Cos şi mai ales al faimosului altar al lui Zeus de la Pergam, al cărui soclu era împodobit cu o friză în relief reprezentând giganto-mahia, capodoperă a sculpturii expresioniste şi triumf al barocului elenistic, în timp ce, Pe acelaşi zid care închidea altarul, o altă frtcă, mai puţin exuberantă, desfăşura episoadele legendei lui Telefos, fiul lui Herakles şi eroul venerat în valea Caicului.

Astfel, sculptura şi arhitectura se asociau stnns pentru a cinsti zeii într-un decor căruia culorile vii, azi dispărute, aplicate pe muluri – 1 reliefuri, îi confereau totodată pregnanţă şi

— >» şi;

Fig. 23. MARELE ALTAR DE LA PERGAM (după A.W. Lawrence, Greek Architecture, îl f», [1)

Acest altar monumental, izolat în mijlocul unei întinse esplanade, este tipic pentru arhitectura religioasă elenistică:

compoziţie complexă în înălţime, folosire sistematică a colonadelor, somptuozitate a decorului figurativ. Pe un soclu înalt, aproape pătrat (circa 36X34 m), altarul propriu-zis (a) ocupă centrul unei platforme închise de un zid pe trei laturi. Pe a patra latură, o scară din 27 trepte permite să se ajungă la altar: acesta e încadrat de două ieşituri ale soclului, cu prelungirea zidului spre vest. În jurul zidului, o elegantă galerie de coloane icmice încununează soclul, a cărui faţă exterioară este împodobită cu o friză lungă în relief repre? entând Gi «antomaliia. Pe partea interioai-a a zidului, de jur-împrejurul platformei, o altă friză, în basorelief, relata povestea lui Teleef, la adăpostul unui portic susţinut de pilaştri. Altarul este orientat spre est, potrivit obiceiului tradiţional.

strălucire. S-a observat bine că lungile frize ionice cu temă reiterată, precum amazono-mahia templului Artemidei Leucofryene din Magnesia pe Meandru, îndeplineau în cadl Tu edificiului un rol pur decorativ, similwal unui bogat ornament. De aceea nu sintjn e surprinşi să vedem apărând elemente un? r 4; în motivele decorative care însufleţesc arnu tura Didymeion-illai, precum şi busturi de divinităţi, sau animale, cum ar fi grifonii. Feţele Gorgonei, capetele de tauri, motivele figurative cu capete de bou, măştile de teatru, ornamentele în forma literei L, rozetele apar pe frize şi servesc adesea de suport pentru ghirlande. În curând se vor vedea putti, mici amoraşi copii» jucându-şi rolul cu gesturi ştrengăreşti şi tema va fi reluată şi pe sarcofage: ea apare deja pe reliefurile Mausoleului de la Saint-Remy, în Provenţa, înălţat sub Augustus, monument de pură tradiţie elenistică. Frizele cu soldaţi barbari, inspirate din trofeele înălţate de generalii atalizi după victoriile lor asupra galaţilor, servesc de decor pentru balustrade sau frize, ca la propileele sanctuarului Atenei din Pergam: cu timpul, romanii vor extinde folosirea lor. Pereţii capătă un bogat decor sculptat şi pictat, ornamente compuse din muluri împletite, frunze de laur parţial suprapuse, ramuri de toate felurile, frunze de palmier diferite, care vin să se adauge ovelor şi ornamentelor în formă de inimă din repertoriul tradiţional. Imaginaţia nu cunoaşte frâu: în anticamera Didymeion-ului, bazele celor 12 coloane ionice aparţin unor tipuri foarte diferite, uneori puţin canonice, precum cele unde un

element dodecagonal cu panouri sculptate este plasat sub un tor gros cu frunze imbricate, fiecare panou fiind împodobit cu un motiv diferit. La fel capitelurile ionice devin mai complicate şi se îmbogăţesc; folosirea capitelului corintic este tot mai frecventă, generalizându-se în timpul Imperiului Roman. Totul merge în sensul unei somptuozităţi sporite care era pe Placul unei epoci în care gustul pentru lux se r-spândea şi pentru care sobrietatea edificiilor clasice nu mai era suficientă.

În pieţele publice şi în sanctuare, ofrandele se înmulţesc, unele datorate cetăţilor sau Principiiorj celelalte, din ce în ce mai nume – S Jâase cute de particulari. Am văzut din exemstatuii lui Mego din Mesena ce însemnau w ws aceste monumente înălţate prin afecţiune sau pietate familială şi care se alăturau' ex-voto urilor tradiţionale. Apar procedee noi pentru prezentarea acestor ofrande: se înalţă statu' pe spătarele băncilor publice sau exedre, construcţii în plan dreptunghiular (cu două aripi laterale) sau semicirculare, pe care se odihneau cei care se plimbau; deasupra ofrandelor ele odinioară se ridică statui, înălţate pe două coloane sau pe un pilastru cu patru muchii Aceste ultime două soluţii sunt folosite la Delii sanctuar deosebit de aglomerat. Arcurile dj triumf romane, care sunt de fapt nişte socluri uriaşe pentru grupuri statuare, aşezate de-a curmezişul unei treceri, deasupra unei porţi arcuite, provin în mare parte din aceste experienţe elenistice.

Printre aceste ofrande, un loc aparte trebuie acordat statuilor de animale. Cunoscute încă din epocile anterioare, ele devin tot n-ai numeroase, atestând astfel îmbogăţirea generală a credincioşilor. Acest tip de ofrandă avea o funcţie specială: înălţând într-un sanctuar imaginea în bronz sau în marmură a unui animal care a fost sacrificat divinităţii, dedicantul eterniza amintirea sacrificiului şi făcea astfel efectul mai trainic în ochii zeilor ca şi ai oamenilor. Povestirile referitoare la monumente de acest gen, pe care Pausania le-a consemnat de multe ori în Periegeza sa, permit să se înţeleagă clar sensul unei folosiri larg răspândite ce aduce o numeroasă clientelă sculptorilor de animale. Aceştia aveau drept sarcină să reproducă cât mai fidel aspectul în mărime naturală al victimei sacrificate, întrucât

era vorba de a eterniza prin intermediul artei o realitate precisa şi trecătoare. De aici surprinzătorul realism manifestat în aceste reprezentări de animal6» de la arta arhaică până la cea din epoca elenistică, unde gustul pentru detaliul expresiv, servit de virtuozitatea celor care-l practicau, favoriza în mod deosebit această formă e artă. O anumită etalare ostentativă a generezit „ţii şi puterii, care apare acum la suverani şi chiar la cetăţenii de vază, duce la acţiuni ciudate, ca aceea a unui preot al lui Apolo din rtrene care, pe la jumătatea secolului al III-lea, une să se înalţe lângă izvorul sacru mai multe tntui de boi pentru a comemora hecatomba statui pe care a făcut-o pe cheltuiala lui. S-a des-Goperit în două exemplare epigrama pe care a pus să fie gravată pe soclul fiecărei statui: Hermesandros, fiul lui Filon, a consacrat acest monument lângă izvor, după ce a sacrificat în sanctuarul zeiţei, pentru sărbătoarea Artemi-dei 120 de boi. De aici aceste ofrande care sunt totodată o podoabă, o amintire şi un nobil titlu de glorie”. Imaginile în bronz ale boilor lui Hermesandros, grupate pe panta de deasupra esplanadei care precede sanctuarul, evocau în permanenţă generozitatea donatorului, unul din marii proprietari funciari care conduceau cetatea Cirene, şi aminteau că el a luat cei mai frumoşi boi din cirezile sale pentru acest sacrificiu. Poetul latin Properţiu (II, 31, 7 – 8), în timpul lui Augustus, a văzut La Roma, lângă templul lui Apolo de pe Palatin, un grup de animale în bronz de acelaşi gen, pe care un general învingător le-a adus probabil din Orient în prada sa: „În jurul altarului se înălţau, formând o adevărată cireada, patru boi, statui pline de viaţă datorate sculptorului Miron”. În 217 î.e.n., după victoria de la Rafia, care a salvat Egiptul de invazia seleucida, Ptolemeu IV Filopator sacrifică lui Helios patru elefanţi de luptă. Se ştie că Lagizii organizau în teritoriile de sud vânători de elefanţi pentru care erau rezervate trupe speciale. După acest sacrificiu, regele consacră zeului patrii elefanţi de bronz care le eternizau astfel memoria. Sculptura religioasă are în această perioadă Posibilitatea de a trata şi alte subiecte exotice: Astfel Pausania (IX, 31) semnalează în sane-S? 1” 1? Muzelor de pe Helicon, în Beoţia, o 427. eţiortret a reginei Arsinoe II, sora-soţie lui Ptolemeu II Filadelfos, „purtată, spune el, de un struţ de bronz”. Piedestal destul de ciudat

pentru efigia acestei vestite suverane care ocrotise artele şi merita din acest motiv să aibă statuie lângă Hipocrene, în vâlceaua Ascrei! Alegerea unui struţ pentru a service soclu denotă în orice caz interesul pe care-l arătau artiştii şi publicul faţă de curiozităţile de peste mări: epoca elenistică a îndrăgit tot ceea ce ieşea din comun, tot ceea ce venea din străinătate, pitorescul, fantasticul şi bizarul evenimentele surprinzătoare şi deznodămintele neaşteptate şi tot ceea ce, cu timpul, romanii au aşezat sub. termenul generic de mirabilia. Înmulţirea culegerilor de povesti extraordinare, care apar acum, răspunde gustului pentru exotism care se manifestă în artele figurative.

Trebuie să punem oare tot pe seama acestei curiozităţi atât de vii şi a acestei atracţii pentru extraordinar dezvoltarea fantastică a teatrului ce se constată acum în lumea greacă? La drept vorbind, această dezvoltare a scăpat prea mult timp atenţiei istoricilor. Prestigiul martor tragici atenieni din secolul V şi geniul lui Aristofan, concomitent cu dispariţia totală a operelor dramatice ulterioare, au făcut să se creadă că, în acest domeniu esenţial al literaturii antice, grecii veacurilor următoare n-au mai dovedit spirit creator şi s-au abătut de la o formă de artă de acum demodată. Abia dacă descoperirea, în urmă cu circa douazeei de ani, a unor piese întregi şi a unor importante fragmente din comediile lui Menandru a atras atenţia publicului asupra vitalităţii Comediei noi, fără ca importanţa socială a teatrului elenistic să fi fost într-adevăr recunoscută, în afară de specialişti. Or, în litate, aproape toate teatrele ale căror încă măreţe, se oferă azi privirilor în ce sau sanctuarele greceşti, datează din epoca nistică, chiar dacă cu timpul au suferit, în imperială romană, schimbări importante. la Atena, leagănul artei dramatice, abia administraţia lui Licurg, contemporanul lui Alexandru cel Mare, este construit, pentru rima oară în întregime din piatră, teatrul lui

Dionysos. Teatrul de la Epidaur este probabil ulterior şi construcţia sa se prelungeşte până în secolul al III-lea. În marile sanctuare, toate teatrele sunt elenistice: la Dodona, la Delos, la Pelfi. Fiecare oraş doreşte să aibă teatru propriu şi cele din marile cetăţi ale Anatoliei, Milet, Efes, Pergam, sunt ridicate în aceeaşi perioadă. O înflorire atât de abundentă a construcţiilor specializate, atât de

costisitoare, atestă rolul jucat de reprezentaţiile dramatice în moravurile epocii: departe de a fi o supravieţuire, departe de a se limita la reluarea operelor dramaturgilor clasici, teatrul cunoaşte acum o vitalitate excepţională.

Vitalitatea lui se datorează în primul rând marii popularităţi şi largii răspândiri a cultului lui Dionysos, de care sunt legate la început manifestările teatrale. Serbările zeului, Diony-siile, sunt celebrate pretutindeni şi în cadrul lor au IOG concursuri de ditiramb (un fel de oratoriu specific cultului lui Dionysos), de tragedie şi comedie, şi chiar de dramă satirică, despre care mărturiile epigrafice abundă, în plus, se răspândeşte obiceiul de a introduce corurile dramatice în multe alte serbări, precum cele ale lui Apolo, patronul cântăreţilor şi poeţilor, dar şi ale altor zei, şi, în general, în majoritatea marilor serbări, unde aceste manifestări plăceau în mod deosebit publicului. De acum o tradiţie care iniţial părea rezervată Jnei şi unui mic număr de alte cetăţi (în Sicilia, de exemplu) este adoptată peste tot. Extinderea ei este favorizată de organizarea Actorilor şi a colaboratorilor lor în confrerii de Artişti (numiţi tehnites) dionysiaci, care sub ronajul zeului grupau aceşti profesionişti spectacolelor sacre. Călătorind dintr-o cetate alta, potrivit cererii, ei permiteau celor care e serkări sau concursuri să ofere reprezentaţii de o calitate mult mai

3*O

bună faţă de ceea ce se putea obţine, în ep Oc clasică, cu corurile de amatori recrutaţi r? fiecare dată din rândul cetăţenilor, ia voia! G tâmplării. Concursurile acordă de altfel loc chiar actorilor, care primesc premii ca şi poeţii muzicienii. Respectul şi admiraţia pe care-l 1 stârnesQ textele marilor clasici au permis cHn secolul al IV-lea reluările, lucru de neimaginat înainte şi acest gen de spectacole, unde nu mai era vorba de premierea piesei, pentru că ea era cunoscută, a favorizat concursurile de actori. Dar se continuă, şi e mereu regulă, să se ofere zeului piese noi: astfel cultul dionysiac nu se deosebeşte de celelalte culte, pentru care se consideră firesc să se compună imnuri sau peani noi la fiecare sărbătoare. De aici o cerere permanentă care-i stârneşte pe poeţi şi pe muzicieni să caute neîncetat ineditul: cum serbările religioase s-au înmulţit şi cum, graţie mărinimiei suveranilor,

ele au adesea mai multă strălucire decât înainte, epoca elenistică constituie pentru literatură şi artă o perioadă de creaţie intensă, unde numeroşi scriitori şi artişti găsesc o clientelă gata să le plătească operele la un preţ bun.

Contrar unei opinii foarte răspândite, această creaţie nu rămâne o literatură de cabinet, destinată delectării doar a celor cultivaţi. Ea este, într-o bună măsură, ca şi înainte, o producţie de circumstanţă, răspunzând nevoilor societăţii, adică provocată de cerinţele cultului şi ale serbărilor sacre. Poeţii dramatici au fost foarte numeroşi în această perioadă. Supravieţuiesc doar câteva nume: Alexandru din Etolia, Licofron din Calcis (de la care ni s-a păstrat poemul intitulat Alexandra), Filicos din Corciră, Homer din Bizanţ; printre comici, după Menandru, de-acum cunoscut, Filemon din Siracuza, care obţine drept de cetăţenie la Atena, Difilos din Sinope, Apolodor din Carystos, Posidip din Casandreia, şi o mulţime de alţi autori (s-au pas; trai numele a cel puţin 60). Toată această uriaşa producţie destinată teatrului a dispărut, două câteva inscripţii onorifice sau citate disparate pe apirusuri fiind ecoul faimei de care aceşti oeti s-au bucurat în timpul vieţii. Desigur, operele lor n-au fost înscrise de posteritate în rândul celor studiate în şcoli, ceea ce a contribuit la dispariţia lor în favoarea câtorva piese de Eschil, Sofocle, Euripide şi Aristofan care serveau, împreună cu Homer şi Hesiod, drept hrană spirituală tinerilor greci. S-ar greşi dacă s-ar trage concluzia că opera acestor dramaturgi elenistici era lipsită de valoare artistică. Piesele lor au încântat pe auditorii cu siguranţă mai pretenţioşi şi mai cultivaţi decât atenienii secolului ai V-lea. Cei învăţaţi i-au apreciat ca pe nişte scriitori rafinaţi, într-o epigramă care-l reprezintă, marele maestru al literaturii carcera Calimah îşi consola prietenul, pe Teaitetos din Cirene, pentru eşecul pe care-l suferise la un concurs dramatic: „Teaitetos a pornit pe un drum nou. Dacă la capătul lui nu obţine coroana ta de iederă, Bachos, numele altor poeţi va fi rostit, pentru un scurt răstimp, de vocile crainicilor: dar Grecia nu va înceta niciodată să proslăvească geniul lui Teaitetos!” Din păcate, nu ne mai putem delecta azi cu mărturiile acestui geniu, care fermeca pe un cunoscător de talia lui Calimah.

Pentru reprezentarea acestor piese noi, configuraţia teatrului suportă acum câteva transformări esenţiale. Se ştie că în epoca clasică actorii şi corul, în piesele tragice şi comice, se găseau reuniţi pe o platformă circulară, numită orchestra (adică ringul de dans) în faţa căreia erau aşezate în semicerc, pe o mică Pantă naturală amenajată, băncile destinate spectatorilor, în centrul orchestrei se înălţa altarul lui Dionysos, în jurul căruia evolua corul. Acesta din urmă şi cei doi-trei actori aialogau adesea în cursul tragediilor, sân, în comedii, recurgeau la înfruntări sau la urmăm care nu erau înţelese decât dacă corul şi 31! 1 evoluau la acelaşi nivel. Ba mai mult, construcţiei numită skene, „cortul" (pentru că iniţial a fost o construcţie uşoară clin lemn şi pânză), o estradă joasă, din lemn, a care se ajungea după câţiva paşi, permitea actorilor, când li se părea necesar, să se distingă mai bine de cor ocupând o poziţie mai ridicată. Skene nu era atunci o scenă în sensul actual al cuvântului, ci pur şi simplu construcţia culiselor, servind doar de decor şi de fundal în timpul reprezentaţiilor. Teatrele elenistice au renunţat la acest dispozitiv, obişnuit până la sfârşitul secolului IV, pentru a-l înlocui eu un dispozitiv cu totul diferit, care anunţă pe cel al teatrelor moderne, adică o adevărată scenă pentru actori.

Elementele esenţiale ale acestei noutăţi sunt clar vizibile din primii ani ai secolului al III-lea în teatrul din Priene. Skene este în această epocă o construcţie din piatră cu un etaj destul de înalt, în faţa parterului, lângă orchestra, se află un portic doric susţinut de lin şir de stâlpi rotunjiţi la faţadă în jumătăţi de coloane. Acest portic are, în loc de acoperiş, un fel de podea de lemn la care se ajunge printr-o uşă de la etajul construcţiei scenei. Este planşeul pe care joacă actorii şi serveşte de acum de scenă, în sensul modern al cuvântului. Corul rămâne în orchestra, la aproape trei metri mai jos, fără comunicare directă cu scena, în sfârşit, o scară interioară permite să se ajungă la o deschizătură la nivelul acoperişului scenei, deci la înălţimea celui de-al doilea etaj: va fi folosită pentru apariţiile divine. Porticul din faţa scenei se numeşte proskenion. Probabil că porticuri de acest gen au fost înălţate încă din secolul IV: dar ele serveau doar ca decor în faţa culiselor, şi nu de estradă pentru actori. O frază picantă a poetului

comic Antifanes o arată bine: vorbind de o bătrână curtezana, numită Nanion, care trăia în vremea lui Alexandru cel Mare, el o porecleşte Proskenion pentru că făcea impresie când era îmbrăcatăn* veşminte somptuoase, dar după ce le dezbracă, era îngrozitoare la înfăţişare, ca şi – jiion-ul teatrului care, dezgolit de pânzele sale pictate, lăsa să se vadă şarpanta goală. Inovaţia constă în faptul că porticul serveşte drept suport pentru platforma destinată actorilor. Aceştia, care puteau fi văzuţi bine pe acest planau înălţat, se disting net de cor, al cărui rol a devenit cu totul secundar: în comediile lui Menandru, el nu mai intervine iar apariţia sa mai are doar darul evocării, când cornuţii trebuiau să execute câteva mişcări de dans între actele piesei.

Această transformare esenţială a scenografiei răspunde fără îndoială unei evoluţii hotărâtoare chiar în concepţia dramei: accentul cade acum pe indivizi, pe comportarea şi psihologia lor, şi nu pe acţiunea tragică sau comică, căreia reacţiile corului îi adăugau o rezonanţă în sufletul colectiv. Acum se acordă interes caracterului fiecărui erou tragic, întâmplării sale deosebite, laturii umane a personajului, mai degrabă decât înspăimântătoarei intervenţii a zeilor şi Destinului, care strivea omul. Actorul de meserie îşi găseşte aici măsura. Pe scena înaltă, izolat, vixibii, el atrage privirile şi-şi poate desfăşura toate resursele vocii şi ale mimicii. El recurge totodată ia diferite artificii pentru a accentua efectele. Măştile tragice, folosite nu pentru a servi de port-voce, cum se susţine greşit, ci pentru a permite aceluiaşi actor să joace mai multe roluri în aceeaşi piesă, aceste măşti odinioară foarte simple capătă acum dimensiuni considerabile: sunt alungite în sus având în vârf un smoc ce păr care le dă un aspect ciudat, foarte caracteristic, în plus, spre mijlocul secolului (*» încep să se folosească sandalele cu tălpi toarte groase, menite a înălţa silueta: aceştia vor fi coturnii de mai târziu. Astfel se de fiesc la? ptat trăsăturile esenţiale ale teatrului remstic, un teatru de actori mai degrabă decât n teatru dramatic, un teatru-spectacol mai 433 negralcă decât o dramă, solicitând concursul peranent al speetatorilor. Prin intermediul Romei, formula va fi transmisă lumii Renaşterii şi dramaturgiei ultimelor secole, astfel înoat societatea contemporană, obosită de această tradiţie ca de atâtea altele, se străduie să revină prin

procedee variate şi cu un rezultat inooai la antica liturgie a participării.

Teatrele, adesea foarte vaste, unde se strângea poporul din fiecare cetate, permiteau comunităţii civice să capete conştiinţa unităţii sale. Aşa se întâmpla cu toate serbările religioase care reclamau prezenţa mulţimii. Dar această adunare se manifestă mai bine decât oriunde într-un edificiu conceput pentru un numeros public, comod aşezat şi beneficiind totodată de o perspectivă liberă şi de o acustică bună. Totodată se încetăţeneşte obiceiul de a se folosi prilejul reprezentaţiilor teatrale, şi îndeosebi cele din cadrul Dionysiilor, pentru a proclama onorurile decernate binefăcătorilor cetăţii. S-a văzut „spre exemplu, în decretul din Apolonia Pontică, unde Hegesagoras trebuie să fie „cinstit cu o cunună de aur la Dionysii”, în timp ce în cetatea de baştină, Istros, vor fi proclamate aceleaşi onoruri în cursul jocurilor celebrate acolo. Şi într-un caz şi în celălalt, se profita de ocazia că poporul era strâns pentru a da publicitatea cuvenită hotărârilor Sfatului şi Adunării. Se întâmpla adesea ca teatrul să fie folosit pentru adunări politice. Astfel, la Megalopolis, capitala Ligii cetăţilor arcadiene, teatrul, care este foarte vast, găzduia sesiunile adunărilor federale.

Un alt element esenţial al vieţii civice: gimnaziul. Este o instalaţie complexă al cărei scop principal, cum o arată şi numele, este de a permite practicarea exerciţiilor corpului. Se afla aici mai întâi o palestră, construcţie specială reunind, în jurul unei mari curţi dreptunghiulare, vestiare, săli de antrenament, instalaţii de baie, precum şi exedre, curţi neacoperite, cu bănci pentru odihnă şi conversaţie, respectiv săli de conferinţe, învecinată cu palestra, o

Fig. 24. PALESTRA DE GRANIT (după Bruneau-Ducat, Guide de Delos, fig. 22)

Înălţată la mijlocul secolului II, ea oferă un bun exemplu al acestui tip de clădire. Palestra este construită în jxirul unei curţi mari, al cărei dalaj se sprijinea pe arcadele unei cisterne (a). Un portic înconjura curtea pe cele patru laturi. El era dominat de o galerie etajată. Porticul de nord era dublat la parter de o lungă galerie (B), separată de el printr-o colonadă. Intrarea (C) se afla în vest. O scară (D) permitea accesul la etaj. O serie de încăperi se deschideau spre

curtea centrală. Una din ele (E) era destinată latrinelor. În încăperea mare (F) din sudul intrării a fost descoperit vestitul cap de bronz numit Capul din palestră, păstrat la Muzeul Naţional din Atena (vezi îi. 233)

pistă de alergare în aer liber, dublată uneori de o pistă acoperită în caz de vreme rea, şi una şi cealaltă lungi de un stadiu (circa 190 metri). Când împrejurările o permit, lângă gimnaziu este amenajat un stadion pentru întreceri. În sfârşit se întâmplă, ca la Delii, ca o piscină în aer liber să fie învecinată cu instalaţiile: dar raritatea apei, cel puţin în Grecia propriu-zsă, nu permitea deloc înmulţirea dotărilor de acest fel. În schimb, sălile de baie există, de reguââ, în orice gimnaziu, adeseori prevăzute cu jgheaburi pentru spălatul pe picioare. Este 435 Pnie-Jul să amintim că în epoca elenistică grija Pentru curăţenia fizică e larg răspândită: fiecare casă dispune de un colţ pentru igiena dacă nu de o adevărată sală de baie cu cadă băile publice se înmulţese. Se găsesc aici amenajări în rotondă, mai dese decât cele cu încăperi pătrate, cu multe căzi, deasupra cărora se afla, pe perete, o însă servind de etajeră pentru produsele de curăţire îndeplinind rolul săpunului, acesta din urmă nefiind cunoscut în antichitatea greacă. Aceste aşezăminte publice, cum sunt băile dintr-un gimnaziu, prefigurează termele civilizaţiei romane.

Rolul gimnaziului în viaţa cetăţilor elenistice nu trebuie supraestimat. Aici tinerii şi bărbaţii adulţi se întâlnesc, mai întâi pentru a practica disciplinele atletice – alergare, săritură, suliţă, box, lupte sau pangration – unele dintre ele fiind grupate într-un ansamblu unitar ce se numeşte pentatlon (sau cele cinci probe), dând loc în cadrul jocurilor la un clasament global. Pentru a stârni emulaţia, se organizează numeroase concursuri: spiritul agonistic, care copleşise societatea greacă anterioară, nu se micşorează, nicidecum. Unele concursuri, de departe cele mai numeroase, nu interesează decât cetatea care le organizează, chiar dacă ea dă dreptul şi străinilor să participe la ele. Altele au o faimă care se răspândeşte în toată lumea greacă şi cheamă pe cei mai buni atleţi, indiferent de origine, cu condiţia ca ei să fie consideraţi greci. Acestea sunt concursurile sacre, sau stefanitai, căci ele nu implica premii în bani, ci doar o cunună ele

frunze: din patru în patru ani la Olimpia şi la Delfi, din doi în doi ani la Istmul de Corint şi la Nemeea, aceste competiţii, întemeiate în epoca timpurie, continuă să adune elita sportivă a lumii elenice, unde în curând vor fi admişi romanii. Instalaţiile stadioanelor sunt cu grija întreţinute, cu mari cheltuieli. O listă à la Delfi, datând clin 247 – 240, dă în amănunt cheltuielile făcute în acel an cu prilejul Jocurilor pitice: ele privesc totodată gimnazi. pentru antrenamentul concurenţilor, stadion şi hipodromul pentru probe. Stadionul care găzduia Jocurile nemeene a fost tocmai dezgolit de arheologii americani şi permite evocarea cadrului măreţ în care se desfăşurau aceste jocuri. În epoca elenistică, faima acestor jocuri panelenice nu cunoaşte nicio eclipsă. Ele formau o categorie aparte, care se numea perioadă, şi nu era nimic mai glorios pentru un atlet decât obţinerea victoriei în aceste patru mari concursuri: el purta atunci râvnitul titlu de învingător în perioadă" sau periodonikos. După modelul acestor jocuri stefanite, atât de vestite, numeroşi suverani sau cetăţi elenistice iniţiază şi alte concursuri „sacre", organizate la doi sau la patru ani odată, şi pentru care se cerea clin partea celorlalte cetăţi o consideraţie similară celei acordate jocurilor „perioadei". Pentru a obţine această recunoaştere, care avea un caracter oficial, întrucât noile concursuri, asemenea celor vechi, erau legate de o sărbătoare religioasă, sunt trimişi soli (numiţi theoroi) să ceară permisiunea cetăţilor care le era acordată prin decret. Există numeroase mărturii epigrafice referitoare la aceste negocieri: de exemplu, decretele a 70 de oraşe greceşti recunoscând instituirea serbărilor de la Magnesia pe Meandru în onoarea Artemidei Leucofryene, sau cele care se referă la serbările lui Asklepios din insula Cos. Soteria de la Delfi, serbări organizate de etolieni pentru a comemora înfrângerea celţilor, care ameninţaseră, în 278, sanctuarul, obţin acelaşi statut, înmulţirea jocurilor sacre este o mărturie grăitoare pentru vitalitatea tradiţiilor religioase şi civice în epoca elenistică. Ea contribuie la statornicirea de raporturi între cetăţi: căci, înaintea fiecărei celebrări periodice a concursurilor sacre, cetatea organizatoare îi însărcina pe theo-roi să invite cetăţile străine să participe la serbare cu delegaţii oficiale. O întreagă reţea te relaţii personale se teşea astfel între oraşe: /leoroi trăgeau de fiecare dată la

aceleaşi gazde, Care se numeau' theorodokoi, „cei care-i prin Fig. 25. DELFI: PLANUL GIMNAZIULUI (după j.

Janneray, Fouilles de „Delph-cs, II, le Gyânnase, pl*,.

nul XI. 1)

Situat mai jos de izvorul Castaliei, gimnaziul se desfăşoară pe două niveluri. Pe terasa superioară sunt amenajate pistele de alergare: uaa acoperită, lungă de un stadiu, care se numeşte xyst (a), în faţa căreia se întinde o a doua pistă, în aer liber, para-dromâs (B). Terasa inferioara, comunicând cu prima printr-o scară (C), este ocupată de palestră (D), cu o curte peristil şi încăperile anexe, şi de piscina (E), de formă circulară, în aer liber. Piscina s-a păstrat foarte bine. În epoca imperială romană au fost adăugate acestor instalaţii mici terme (F), mese pe teori", şi a căror listă era păstrată eu grijă. S-a descoperit o astfel de listă la Delfi, gravată la începutul secolului îi ea înşiră numele cotaţilor pe care solii sacri ai locuitorilor din Delfi porneau să le viziteze înaintea Jocurilor pitice, împărţindu-şi marile sectoare geografice ale lumii greceşti. Este un document de primă importanţă pentru geografia politică a vremii.

Pentru exerciţiile din gimnaziu, atleţii erau repartizaţi în clase de vârstă, de obicei copiii sau adolescenţii, corespunzând juniorilor din zi" lele noastre, tinerii, bărbaţii adulţi. Ultimele două categorii nu sunt deosebite în concursuri, care împart sportivii doar în „copii" şi „adulţi"-Aceste distincţii nu sunt menite doar să echilibreze performanţele concurenţilor în funcţif de vârstă; ele reflectă totodată originea militaa antrenamentului atletic, care era iniţial Destinat formării cetăţeanului ce avea obligaţii soldat, Chiar când aceste obligaţii, fără &

cu totul, sunt sensibil uşurate prin generalizarea folosirii mercenarilor, legătura între gimnaziu şi armată nu e niciodată complet ruptă, în cetăţile unde există instituţia efebiei, tinerii, sau efebii, sunt supuşi timp de un an. sau doi unui serviciu obligatoriu sau frecventează. de bunăvoie gimnaziul unde se antrenează nu numai în exerciţii fizice, ci şi în mânuirea armelor: printre funcţionarii plătiţi care apar în inscripţii, la Atena şi în alte locuri, Se află instructorii pentru tirul cu arcul, pentru suliţă, pentru scrimă cu armele de hoplit

(lancea, sabia şi scutul), pentru infanteristul uşor şi chiar pentru tirul cu catapulta. Toate categoriile de vârstă sunt supuse acestui antrenament. Menţiuni speciale în texte arată de altfel că tinerii astfel pregătiţi puteau participa în operaţiunile de război: o inscripţie din Berenice, în Libia, recent publicată, laudă un cetăţean din oraş care ar fi preluat comanda tinerilor pentru a apară câmpia pustiită de tâlhari şi piraţi, în prima jumătate a secolului! î.e.n.

În sfârşit, gimnaziul era un loc privilegiat pentru contactele umane şi răspândirea culturii. Pentru tineri şi adulţi, care adesea nu aveau o activitate profesională regulată, frecventarea gimnaziului reprezintă o îndeletnicire privilegiată. Sub ocrotirea divinităţilor care patronează dezinteresat activităţile fizice, Hermes şi Herakles, cetăţeni şi străini (dar nu sclavii, cu excepţia celor care slujeau zeilor) se întâlneso în aceste mari aşezăminte amplasate fie în împrejurimi, unde se dispunea de spaţiul do-rit, fie în oraş, unde arhitecţii elenistici se străduie să integreze gimnaziile în planul un„f-n. Atena dispune în această epocă de cinci gimnazii: trei vechi, Lyceul la vest. Academia; a nord-vest, Kynosarges la sud, toate situate afara oraşului, şi două noi – gimnaziul lui (fără îndoială ridicat pe cheltuiala

«39 >le Ptolemeu HI Evergetul) chiar în agora, în mima cetăţii, şi cel al lui Diogene, şi acesta construit în oraş, neîndoielnic la sfârşitu] secolului III, în onoarea şefului garnizoanei macedonene, care, în schimbul unei sume de bani acceptă să se retragă din Atena în 229 – 228* fiind considerat din această pricină drept bi-nefăcător al oraşului. Or, aceste cinci aşezăminte sunt departe de a fi servit doar pentru exerciţiile atletice în scopul cărora au fost înălţate. Lyceul, unde Protagoras ţinuse conferinţe încă din secolul V, găzduieşte în veacul următor şcoala lui Aristotel, apoi a succesorilor săi; de la plimbările – peripatoi – pe care filosoful şi discipolii săi le făceau în anexele acestui gimnaziu derivă numele de peripateticieni care Îi s-a dat. Academia, care-şi trage numele de la eroul Academos, a fost locul unde Platon preda de la vârsta de 40 de ani: după moartea sa în 347, credinciosul Xenocrates, apoi conducătorii succesivi ai şcolii numite academice au continuat să-şi prezinte aici învăţătura. La Kynosarges se stabileşte filosoful Antistene pentru a-şi răspândi doctrina, în plină epocă clasică:

numele de cinici sub care e cunoscută şcoala derivă de la el. Astfel, cele trei gimnazii antice au înlesnit fiecare naşterea unei mari tradiţii filosofice. Cât despre gimna/lui lui Ptolemeu, unde, potrivit lui Pausania (î, 17), statuia stoicului Hrisip se înălţa alături de aceea a ctitorului lagid, el găxduia o bibliotecă importantă, menţionată în inscripţii; aici se mută şcoala academică, cu An ti oh din Ascaâon, când trupele lui Syila, care pustiau câmpia attică în timpul asediului Atenei din 87 – 86. au distrus gimnaziul Academiei, în sfârşit, cei al 1U1 Diogene, care rămâne activ până la sfârşitul secolului III e.n., era de asemenea un centru de studii literare şi ştiinţifice. Plutarh, ia în strategu ce studii literare şi ştiinţfce., putul secolului II e.n., l-a văzut, pe strategu Amonios „trecându-şi examenele de literatul, de geometrie, de retorică şi de muzică un preună cu efebii care studiau aici” (Mo «J 736 d).

Gimnaziul este totodată o instituţie de învăţământ, un loc de întâlnire şi de destindere, şi un ansamblu de clădiri şi instalaţii pentru exerciţiile corpului, totul plasat sub ocrotirea divinităţilor tradiţionale al căror cult continuă să fie celebrat până la sfârşitul antichităţii; dar şi suverani divinizaţi erau adesea veneraţi ca binefăcători. Cetăţenii liberi se întâlnesc aici cu plăcere. Pe ziduri sau pe monumente dezvelite de săpături apar zeci de grafite prin care obişnuiţii gimnaziilor îşi imortalizau numele, adăugând uneori, ea în zilele noastre, o indicaţie de dată. Gimnaziul, ca şi teatrul, a fost un centru viu pentru civilizaţia elenică, nu numai în vechea Grecie, ci pretutindeni unde cuceritorii macedoneni şi soldaţii lor au întemeiat cetăţi. A participa la viaţa gimnaziului, a te număra printre cei „care se ung cu ulei”, cum se intitulau cei care foloseau aceste instalaţii, însenina a întreţine cultura greacă, sau, pentru străini, a avea acces la ea. Introducerea gimnaziului în societatea iudee de către marele preot elenizat Iason este una din principalele cauze ale revoltei din 167 a evreilor ortodocşi împotriva şefilor lor hasmonei şi a lui Iuda Macabeul, Nimic nu reprezintă mai bine decât gimnaziul noţiunea, acceptată în general de greci, a ceea ce este educaţia elenistică, în binând dezvoltarea corpului prin exerciţiul fizic cu îmbogăţirea spiritului prin predarea literaturii, a retoricii şi a filosofiei: ideal

conceput pentru un om virtuos, deţinător al unei tradiţii şi al unei culturi, dar şi scutit totodată de obligaţiile vieţii cotidiene pentru că nu are de practicat o meserie. Omul elenistic, ca şi grecul clasic, este un om liber, având «m^2 din belşug: graţie muncii altuia, institu-uior cetăţii, protecţiei binevoitoare a suverani-o el se poate consacra, potrivit gusturilor e, filosofiei, vieţii sociale sau funcţiilor pule El aari v aparţine unui grup de privilegiaţi:

de cleb în ai°* ideea fundamentală că întreaga sote antică se bazează pe sclavie, care seuteste pe cetăţean de obligaţiile zilnice ale în datoririlor materiale şi îi îngăduie astfel accesul la cultură.

Aceste oraşe elenistice, focare de civilizaţie atât de vii şi strălucitoare, se aflau ameninţate de conflictele ce se năşteau neîncetat între cetăţi sau între suverani, când nu erau declanşate de incursiunile barbarilor. Pentru a-şi asigura securitatea, ele trebuiau să consimtă la un serios efort de apărare, efort temporar prilejuit de construirea zidurilor de întărire fortificate sau permanent, pentru întreţinerea unor forţe armate. Războiul, o caracteristică a lumii greceşti de la începuturi, baza însăşi a monarhiei elenistice, n-a încetat să apese greu asupra destinului acestor comunităţi urbane, până când autoritatea Romei a impus legea sa, punând capăt unei tradiţii de mai multe veacuri. Aici, fără îndoială mai mult efecât în oricare alt domeniu, se constată ruptura dintre epoca elenistică şi cea imperială: prima rămâne dominată de necesităţile apărării care se în t vitale pentru fiecare regat şi pentru fiecare cetate, a doua scuteşte cetăţile de această preocupare majoră, de acum asumată de imperiu şi legiunile sale, şi deschide pentru populaţiile Orientului elenizat o lungă perioadă de pace. Nimic nu o demonstrează mai bine decât exemplul Apoloniei din Cirenaica: în acest port de multă vreme dependent de Ci ren e – a cărei ieşire naturală spre mare era – şi devenit cetate independentă prin bunăvoinţa Romei, teatrul, care nu este construit decât după cucerirea independenţei, se sprijină direct pe zidul acropolei, dar pe latura exterioară, ceea ce reduce considerabil valoarea defensivă a incintei, prf-tutindeni de altfel foarte întărită. O dedicaţie de pe frontispiciul scenei menţionează pe nv paratul Domiţlan, la sfârşitul secolului l c. n –, oferind astfel o indicaţie

cronologică precis-l-hotărând să înalţe în acest loc frumosul e 1 ficiu care făcea ineficientă protecţia pe

Fig. 26, APOLONIA DIN CIRENAICA: INCINTA ŞI PORTUL (după planul înălţat de misiunea Universităţii din Michigan)

Oraşul era construit pe ţărm, adăpostit de un şir de coline (dune consolidate) şi de bazine ale portului. Acesta era protejat de două insuliţe (A. B) şi stânci (C), pe care se sprijinea un dig artificial. Portul se deschidea spre est şi se împărţea într-un bazin exterior, servind de port comercial şi mărginit de docuri şi prăvălii scobite în stâncă (D), şi un bazin interior, unde persistă încă în bună stare spaţiile pentru vase (E), construite pentru triere, flota de luptă a Otrenei. Intrarea portului de război era un canal îngust între două turnuri (F). Din cauza alunecării de teren (coborârea ţărmului) o parte a oraşului a fost acoperită de mare încă din antichitate. Agora (G) se afla într-o depresiune în vestul acropolei, lângă o poartă a incintei (H). Zidul, trasat în cremalieră, mergea pe creasta colinelor, dintre care cea mai înaltă, în est, servea de acropole (I). Spre vest, o a doua poartă (J) era protejată de un mare turn rotund.

zidul întărit, construit în secolul III î.e.n., o adusese până atunci oraşului, magistraţii şi poPorul Apoloniei, din primul secol al imperiului, Cunoşteau că ocrotirea nu mai era necesară că securitatea garantată de armata romană

°mnea de-acum în câmpiile Cirenaicii şi pe area cu care se învecinau.

43 binen aaces-e* incinte, bine păstrată pe mai de jumătate din lungime (toată jumătatea de nord fiind distrusă din cauza şubrezirii i; toralului) este foarte caracteristică fortificatul urbane din epoca elenistică. Este un traseu uni tar, deşi nu caută să răspundă deloc cadriiaju-lui străzilor: zidul se adaptează liniilor puternice ale terenului, a cărui valoare defensivă este exploatată la maximum. Pe ţărmul mării paralel cu coasta, se înălţau coline joase înlesnind perspectiva asupra câmpiei care3 se întinde spre sud până la munte şi permiţând totodată supravegherea cu uşurinţă a mării şi portului. Incinta urmează, aşadar, crestele, bine sprijinită chiar pe stânca din care în carierele din afara oraşului se scotea materialul de construcţie,

croind astfel şanţuri adânci care sporesc şi mai mult înălţimea zidului. Planul combină două tipuri de traseu: cel zimţat şi cel cu turnuri. Primul, care are avantajul de a fi economic, înlesneşte în linia zidului o serie de discontinuităţi perpendiculare de câţiva metri, fiecare din aceste proeminenţe permiţând flancarea, prin tragerea cu armele de aruncare, a zidului fortificat dintre două bastioane. Lungimea curtinelor este în funcţie de puterea tirului: când este vorba de suliţe sau săgeţi, fiecare porţiune de zid astfel flancată nu are mai mult de 20 până la 30 de metri. Or, la Apolonia lungimea curtinelor este în mod normal de 50 – 60 metri: asta înseamnă că fortificaţia a fost concepută pentru folosirea ca maşini de luptă a catapultelor, care trăgeau proiectile puternice, capabile să doboare mai mulţi oameni şi a căror bătaie lungă proteja eficient o distanţă mult superioară celei a săgeţilor. Folosirea acestor maşini, atât pentruntac, cât şi pentru apărare, se răspândeşte în secolul IV şi se generalizează în epoca elenistică. Incinta Apoloniei ne oferă un exemplu tipic. Fiecare discontinuitate era menită a pn-mi catapulte ce trăgeau în paralel cu curtina situată mai la dreapta (pentru apărător), agresorul care încerca să atace curtina zenta astfel tirului de flanc partea drea corotejată de scut. Catapultele sunt aşezate – n ieşitura zidului, care din acest motiv este menă. lat ca un turn pătrat, prelungind curtina din stânga şi integrat aproape în întregime acestei curtine cu care forma un unghi. Turnurile puteau avea mai multe etaje, fiecare din ele formând o cazemata, cu o fereastră de tragere în direcţia curtinei următoare. Aceste ambiazuri puteau fi protejate de obloane, de lemn pivotând vertical pe cele două fuse laterale fixate pe cadrele ambrazurii. Astfel, sistemul de apărare s-a perfecţionat cu rafinamente tehnice ce se vor regăsi în Evul Mediu.

Uneori, acolo unde terenul o impunea, traseul zimţat era înlocuit de unul cu turnuri cvadrangulare sau circulare, formând ieşituri în faţa zidului de apărare. Acesta era îndeosebi cazul celor două porţi care, largi de patru metri, străpungeau incinta. Una, spre vest, era protejată de un mare turn rotund; cealaltă, care deservea agora, portul şi cartierul de pe acropole, ieşea spre câmpia din sud, apărată de un puternic zid dreptunghiular. Şi una şi cealaltă se

deschideau nu perpendicular pe traseul zidului, ci paralel cu zidul ce lega turnul protector, mult ieşit în afară de curtină: artificiu de plan care permite o mai bună apărare a porţii, obligându-l pe agresor să apară din flanc clacă vrea să forţeze trecerea.

Incintele elenistice sunt adesea construite în întregime din piatră cioplită şi nu din cărămidă nearsă pe soclu de piatră, ca înainte. Apareiajul acestor puternice ziduri de apărare, Presărate cu turnuri înalte, era impresionant: asize regulate, cu discontinuităţi clin loc în loc Pentru îmbucarea blocurilor, pietre mari prezentând în general bosaje puternice care întă„e rezistenţa paramentului exterior al zicluf în acelaf? i timp, îl înfrumuseţează graţie lui de umbre care-l însufleţeau: regăsim Stll Adeverită afirmaţia de mai. târziu a lui

— Ms util i «Că» frumosul nu e decât evidenţierea ului «Alteori, arhitecţii tratau aceste ziduri de apărare cu şi mai multă grijă: fiecare vu primea, conturând rosturile, un chenar plat jurul bosajului, ca în construcţiile cele mă: rafinate: falţurile de unghi erau realizate cu meticulozitate iar bosajele erau lucrate cu e, radina, meşterul trasând striuri paralele oblice în os de peşte, când într-un sens „când în ce-l lălăit. Astfel, centura de protecţie absolut necesară cu care era înconjurată cetatea devenea în acelaşi timp o podoabă, ingeniosul artizan, grec urmărind să obţină un efect estetic din ceea ce, la început, nu reprezenta decât o necesitate.

Aceste fortificaţii costau foarte scump, S-a văzut aceasta în cazul micuţei cetăţi Kytenion, în Dorida, care a trebuit să facă chetă de-a lungul lumii elenistice pentru a-şi ridica întăriturile: dar cum să supravieţuieşti fără această garanţie împotriva unei lovituri neaşteptate a străinilor sau a pisaţilor, în epoca elenistică s-au înmulţit incintele urbane şi fortăreţele. Astfel, vestitele „chei” ale Greciei, Demetrias la Golful Voios, Calcis în Eubeea, controlând Euripul, Acrocorintul dominând Istmul. La fel în Pireu, fortăreaţa Munihia, a cărei ocupare de către macedoneni a fost cie-ajuns, cât a durat, ca să supună Atena. Bine apărate de trupe călite, aceste locuri puternic întărite puteau fi cucerite numai prin surprindere. sau prin trădare. Istoria epocii este plină de anecdote despre succesul sau eşecul încercărilor de acest gen, cea mai vestită rămânând, fără îndoială,

luarea Corintului şi a citadelei sale de către Arătos, în cursul unei nopţi de vară din 243. În orice caz, aceasta era o preocupare constantă pentru conducători şi pentru popoare, pe care o atestă, la sfârşitul secolului III, opera unui inginer militar preocupat totodată de tehnică şi de tactică, Filon din Bizanţ, zis şi A – canicul. El se ocupă în acelaşi timp de maşinile de luptă, îndeosebi de catapulte, de acţi nile unei armate, aflată în câmpie, care tret) să susţină un asediu, şi totodată de mijloac

AQ apărare necesare unui loc asediat: Filon dă faturi pentru folosirea, în caz de apărare, a uns. talaţiilor în afara oraşului, cum ar fi ne-lropolele, unde mausoleele cu etaj pot servi de mici forturi, sau în oraş, socotind că e mai bine ca populaţia să se organizeze pe cartiere, care la nevoie pot fi izolate prin blocarea străzilor în cazul năvălirii duşmanului în oraş; el prevede rezerve de provizii, de arme, de maşini şi recrutarea de medici pricepuţi pentru îngrijirea răniţilor. Aceste tratate foarte precise „fără nicio pretenţie literară, răspundeau cererii publicului. Ele ne propun o imagine vie a realităţilor războiului în mijlocul cărora trăiesc popoarele acestei epoci.

Armatele care se înfruntau aveau o sursă dublă de recrutare. Una era conformă tradiţiei civice şi se baza, în fiecare cetate, pe obligaţia cetăţenilor de a presta serviciul militar pentru apărarea comunităţii. Instituţia efebiei se menţinea, teoretic, pentru a-i pregăti, chiar dacă, aşa cum este cazul la Atena, caracterul obligatoriu al acestui serviciu e suprimat şi durata sa redusă. Tinerii care-l îndeplinesc, efebii, continuă să stea în garnizoană în posturile de la frontieră şi se supun exerciţiilor conduse de dascăli specializaţi; ei apar înarmaţi la ceremoniile religioase şi civice şi poporul le arată interes conferindu-le onoruri pentru pietatea lor, buna lor purtare, zelul dovedit în slujba statului şi devotamentul faţă de ordinele magistratului care-i comandă, cosmetul: inscripţiile attice ne formează asupra acestui aspect al vieţii civice, Pe care l-am evocat deja când am vorbit de gimnaziu. Dar evoluţia tehnicii militare, legată dete? a mofa Yurilor, reduce considerabil în arma – e elenistice rolul recrutării civice în favoa-şig recrutării de mercenari, prelungind astfel centuând un fenomen care se manifesta încă mar începutul secolului IV. De

acum. ca ur-koaiei3 °ererii enorme de efective pe care răztelgf e neîntrerupte le reclamau pentru armar uveranilor, în lumea greacă se dezvoltă un negoţ considerabil vizând înrolarea soldaţilor de meserie. Există puncte privilegiate unde se în –, tâlneau cei amatori de angajare: capul Tenaros în extremitatea sudică a muntelui Taiget, este cel mai frecventat. Muntenii arcadieni, păstorii din Magna, războinicii aprigi din Etolia sau Macedonia, arcaşii cretani furnizează contingente numeroase şi apreciate, cărora li se alătură aventurierii sau sărăcimea din alte regiuni ale Greciei.

În armate apar de asemenea trupe barbare, din ce în ce mai numeroase: iliri, populaţii din Balcani, traci, în serviciul Antigonizilor, asiatici la Seleucizi, semiţi şi egipteni de obârşie la Lagizi. Un caz interesant este cel al galaţilor, a căror preocupare era războiul şi care, uneori, îi înspăimântă pe dinastii şi cetăţile din Tracia sau Anatolia, alteori intră în serviciul lor. Aliaţi de temut, deoarece Ptoleraeu II, la începutul domniei sale, trebuie să reprime printr-un masacru o revoltă a mercenarilor celţi, faptă cântată de Calimah. Aceşti barbari se elenizează deplin în contact cu vecinii şi stăpânii lor greci; epitaful în versuri al unui ofiţer galat, descoperit la Maroneea, pe coastă tracă, şi datând de ia începutul secolului II, dovedeşte acest lucru. „Sub acest pământ, zac eu, Bricon, fiul lui Ateu-ristos. Din Apameea, patria mea, am venit în fruntea unei trupe galete şi, singur în primul rând, ducând în învălmăşeală o luptă necruţătoare, mi-am dat duhul. Dar voi fi primit în marea cetate a celor drepţi, dacă în Hades se recunoaşte vreo onoare meritului muritorilor. Acest celt, venit în Tracia pentru a lupta îl} fruntea mercenarilor galaţi, aflaţi fără îndoiala în slujba regelui Antioh III, care poartă operaţiuni militare în această regiune la începutu.

secolului II, era originar dintr-o cetate g ac

Întemeiată de Seleucizi, probabil Apameea di Frigia; el îşi recrutase trupa dintre războiagalaţi, compatrioţii săi, stabiliţi în inima f**[< toliei, dincolo de teritoriul frigian. Dar epi*8 443 său, redactat de un epigramist familiarizat t mele şi versificaţia obişnuită în acest gen de oerne, arată că adoptase întru totul obiceiurile P. cred înşele stăpânilor săi greci. Mărturie elocventă a forţei de asimilare a

elenismului.

Metodele de luptă se schimbă în funcţie de evoluţia armatelor şi a tehnicii militare. Falanga batalionul masiv unde hopliţii greu înarmaţi strâng rândurile în spatele lăncilor lor lungi, având o deosebită putere de soc, rămâne, până la victoriile romane din secolul II, principalul element al unităţii de luptă. Armamentul macedonean i-a întărit eficacitatea, graţie folosirii lănciei lungi de 6, 50 – 7 metri, pe care luptătorul o mânuia cu ambele mâini în momentul atacului. Formaţia obişnuită număra 16 rânduri de adâncime, din care primele cinci ţineau lăncile la orizontală, prezentând adversarului un front presărat cu vârfuri ucigătoare, împins înainte în învălmăşeală de greutatea întregii mase de oameni, compactă şi acoperită de fier. Scutul bombat al macedonenilor este circular, ca şi cel al hoplitului clasic; uneori este somptuos împodobit cu argint, precum cel al Argy-raspizilor, sau „Scuturile de argint”, ostenii care luptaseră sub Alexandru şi care joacă un rol atât de important în înfruntările dintre diadohi. Forma căştilor a evoluat: ele sunt mai largi, acoperă şi protejează mai bine fruntea şi ceafa şi, uneori, sunt împodobite cu coarne în loc de pene. Trupele de elită se disting nu numai prin strălucirea armelor, ci şi prin bogăţia veşmintelor: la Pidna, ne spune Plutarh, batalioanele macedonene ale lui Perseu luau ochii cu armurile aurite şi hlamidele lor roşii, nou-nouţe. Un şoc frontal între două unităţi de luptă de acest 8 en era o încercare îngrozitoare unde formaţia a-mai unită şi mai călită nimicea adversarul, „acă acesta din urmă prezenta vreo fisură ori – CH de mică. Căci eficacitatea acestei tactici de Puidea de menţinerea ordinii strânse, în ciuda Prăerilor. De aceea falanga nu putea să se’s Şoare de? cât în teren plat, fără denivelare au °bstacoî. Ea nu era folosită la manevre rapiele şi trebuia să fie protejata pe flancuri şi îspate de trupe uşoare şi de cavalerie, în lips, cărora exista riscul dezmembrării. Aceste – exigenţe explică cum un uluitor instrument de luptă, moştenit de tradiţia greacă şi perfecţionat de monarhia macedoneană, a cedat în cele din urmă în faţa infanteriei romane, la fel de in versunată în bătălie, dar mai suplă în manevre Polibiu, cu ocazia bătăliei de la Kynoskefalai (XVIII, 28 – 32), a surprins remarcabil diferenţa dintre cele două tactici,

evidenţiind cauzele care au adus victoria legiunilor.

În jurul falangei, trupele uşoare sunt numeroase şi felurite: arcaşi, trăgători cu praştia, pedestraşi fără platoşă cu un mic scut, soldaţi barbari înarmaţi potrivit tradiţiei lor. Galaţii îşi păstrau obiceiurile proprii ele luptă: războinicul aproape gol, coafura hirsută, colierul rigid (sau torques) în jurul gâtului, spada lungă, scutul alungit, de formă elipsoidală să-i hexagonală st dotat eu o întărire la mijloc, trompete cu stindard în bot de animal. Artiştii din Pergam au imprimat, aceste trăsături exotice sculpturilor evocând. victoriile repurtate de suverani împotriva vecinilor lor stânjenitori şi pitorescul lor a trecut în repertoriul comun al atelierelor, astfel încât a fost reluat mai târziu de sculptorii aflaţi în serviciul Romei pentru a celebra cucerirea Galici celtice: galii reprezentaţi pe arcul de la Orange sunt de fapt galaţi, aşa cum i-au văzut principii attalizi cu două secole în urmă în Anatolia, şi nu adversarii reali ai lui Cezar-Cavaleria, după Filip şi mai ales în timpul lui Alexandru, a devenit o armă de soc. În ciuda absenţei chingilor, ea practică atacul şi uncie escadroaiie poartă cuirasă, împotriva trupelor uşoare ea face minuni şi hotărăşte uneori, ca 1< Granicos sau la Arbela, soarta bătăliei. Alături de ea, semnalăm o inovaţie de mare importanţa-folosirea elefanţilor de luptă. Alexandru cunoscuse acest mijloc de luptă când îi înfrunta8 pe principii indieni, şi îndeosebi pe regele l rus. Din expediţia sa el ia ca pradă mairtiu.1

4 efanţi> cu conducătorii lor, şi aceste animale eecunoscute înflăcărează imaginaţia contempoanilor până într-atât încât unul din tablourile pictate pe panourile de lemn care îi împodobesc carul funebru, când corpul său îmbălsămat este adus de la Babilon la Memfis, reprezenta parada elefanţilor de luptă, conduşi fiecare de un indian şi de un soldat macedonean înarmat, cum arată Diodor (XVIII, 27). În marile bătălii între diadohi, istoricii, şi îndeosebi Diodor, foarte atent la desfăşurarea tactică a operaţiunilor, menţionează intervenţia elefanţilor, prin grupuri de zeci, respectiv de mai multe sute de animale. Când Seleucos I primeşte cinci sute de elefanţi de la regele Chandragupta, ci învaţă să-i folosească eficient şi rolul lor e decisiv în bătălia de la Ipsos în 301, după mărturia lui Plutarh (Demetrios, 28 – 29), împiedicându-l pe Demetrios şi cavaleria sa, pentru puţin timp

învingător, să se alăture falangei lut Antigonos care, izolată şi înfrântă, se predă. Cu vremea, elefantul va fi dotat cu un turn cvadran-gular crenelat, de unde doi sau trei soldaţi puteau să tragă săgeţi sau să arunce suliţe: acest turn apare deja la elefanţii pe care Pirus îi foloseşte în expediţia din Italia şi la cei ai lui Antioh l când îi înfrânge pe galaţi în 275 – 274. De acum, elefantul de luptă, înzestrat cu turn şi protejat de elemente de armură, joacă într-adevăr rolul unui car de asalt, care acţionează în acelaşi timp prin forţa de soc şi prin tirul cahipajului său. Lagizii înlocuiesc elefanţii din India cu elefanţi din Africa, pe care vânătorii lor, comandaţi de ofiţeri special însărcinaţi cu această misiune, mergeau să-i captureze în deşertul din Sud, între Nil şi Marea Proşie. Dar cornacii lor continuă să fie numiţi indieni. Cartaginezii adoptă şi ei acest mijloc de luptă şi romanii, în războaiele punice, au de înfruntat elefanţii, aşa c-ni îi înfruntaseră mai înainte pe cei ai lui irus. Cu toate acestea, în curând sunt puse la 451 Unct metode eficiente de apărare împotriva acestor monştri: nici împotriva lui Hanibal la

Zama, nici împotriva lui Antioh III la Magnesia trupele romane nu au prea mult de suferit din cauza elefanţilor taberei adverse, încât folosirea acestor animale de luptă va dispare curând în armatele elenistice, cu excepţia statelor din Orientul îndepărtat, uncie acest obicei moştenit din India va dăinui mai mult timp.

Războiul naval cunoaşte la rândul lui inovaţii care merg în două sensuri opuse: folosirea vaselor mari, mai puternice decât trierele din epoca clasică, şi cea a vaselor uşoare, specifice operaţiunilor de piraterie. Triera nu e, desigur, abandonată cu totul: dar această construcţie rapidă şi uşor de mânuit nu mai este potrivită să poarte maşinile de luptă, şi echipajul său, alcătuit în principal din vâslaşi, nu comportă decât un număr mic de soldaţi hopliţi, sau arcaşi. Din 330, flota ateniană posedă, în afara celor peste 300 de triere,» 18 tetrere, şi, cinci ani mai târziu, 50 de vase de acest tip. Nu se ştie dacă e vorba ele galere cu patru rânduri suprapuse de vâslaşi, sau de galere cu două rânduri de rame, dar cu doi vâslaşi la o vâslă. Al doilea caz este mai probabil, căci înmulţirea rândurilor suprapuse ar fi pus probleme tehnice aproape de nerezolvat, vasul devenind prea înalt pentru a rămâne stabil pe mare, iar lungimea vâslelor de sus făcându-le dificil

de mânuit de către un singur om. Este deci mai plauzibil de admis că, dincolo de trieră, galerele grele sunt înzestrate cu vâsle cu'mai mulţi vâslaşi, cum sunt cele din epoca modernă în Mediterana. Aceste vase erau bineînţeles mult mai largi decât trierele zvelte, pentru a face (loc băncilor lungi pentru vâslaşi; textele menţionează penterele (cu cinci rânduri de vâslaşi), apoi galere cu şase, şapte, opt şi până la 15, 20 sau 30 de rânduri de vâslaşi în escadrele secolului III î.e.n. Dispunerea vâslelor pe aceste nave uriaşe rămâne de altfel cu totul ipotetica deoarece nicio descriere precisă şi niciun document figurativ nu ne informează în această privinţă. Dar e sigur ea tonajul lor le permitea să primească, pe castelele din faţă şi din spate sau pe puntea superioară, catapulte aruncând săgeţi grele sau ghiulele de piatră, adevărată artilerie de bord ce modifica profund tactica navală! Culmea gigantismului e atinsă în timpul lui Ptolemeu IV Filopator, spre 220 – 210, de un vas uriaş ale cărui dimensiuni ni le dă Plutarh (Demetrios, 43): 40 de rânduri de vâslaşi, peste 125 de metri lungime, peste 20 de metri înălţime la pupă (e adevărat, întotdeauna supraînălţată la navele antice), un echipaj de 4.000 de vâslaşi, 40 de marinari şi 3.000 de soldaţi îmbarcaţi. Dar, consemnează Plutarh, nu era decât un vas de paradă, nu pentru navigaţie, atât de periculos şi de dificil de mânuit era, în timp ce zveltele vase ale lui Demetrios (cu 15 sau 16 rânduri de vâslaşi) erau potrivite pentru luptă şi vrednice de admiraţie pentru viteza şi puterea lor ca şi pentru mărimea lor".

Astfel, suveranii, dispunând de uriaşe resurse, introduc în flotele lor aceste unităţi masive, care formează osatura, în timp ce polisurile mai puţin bogate, ca Rodos, se mulţumeau cu vase mai modeste, triere sau tetrere, destinate apărării coastelor şi căilor de comunicaţie. Dar, cum s-a văzut, în secolele II şi I, se dezvoltă pirateria ale cărei baze principale se aflau în Iliria, în Etolia, în Ciliciaşi în Creta: aceşti temerari ai mărilor, ale căror ravagii se întindeau în toate regiunile de coastă ale Mediteranei centrale şi orientale, aprovizonau pieţele de sclavi, cum o arată aventura lui Cezar care, în tinereţe, fiind luat ostatec de piraţii cilicieni în Marea Egee, îşi Răscumpără, în schimbul unei sume uriaşe, libertatea, apoi recrutează la Milet o mică escadră cu care revine să-i surprindă pe răpitorii lui şi, după ce-şi

recuperează banii, îi crucifică, aşa cum îi ameninţase în timpul captivităţii. Majoritatea acestor piraţi, nu foloseau Pentru °Peraţiuni nave mari, ci o mulţime de vase uşoare, rapide şi lesne de manevrat, care înaintau în acelaşi timp cu pânze şi cu rame şi se ascundeau cu uşurinţă în golfuleţe pentru a pândi vasele de marfă. Nici flotele suveranilor sau ale cetăţilor nu neglijau avantajul unor astfel de ambarcaţiuni, mai uşor de mânuit decât impunătoarele vase de luptă, în timpul bătăliei de la Actium, în 31, ele joacă un rol important în înfrângerea lui Antonius. Reiese deci că diferenţa dintre flotele de luptă elenistice şi cele din epoca anterioară nu ţine numai de mărimea vaselor, ci şi de marea lor diversitate, care este în contrast cu omogenitatea escadrelor clasice, a căror principală componentă era triera.

Vasele de comerţ, ţintă obişnuită a piraţilor, beneficiază la rândul lor de progresele construcţiei navale: dimensiunile şi capacitatea lor sporesc simţitor, atingând uneori o. mărime care reprezintă recordul pentru vasele de lemn şi care n-a fost depăşită până îşi secolul XIX. Aceste vase mari de transport aveau o lungime de mai bine de 40 de metri, asemenea navei care/ la începutul secolului I î.e.n., plutea în largul Mahdiei, în Tunisia, cu încărcătura sa de coloane cioplite şi de opere de artă. Cum lăţimea lor depăşea un sfert din lungime (în jur de 12 metri pe epava de la Mahdia), s-a putut calcula ou aproximaţie tonajul acestor cargouri, care era de circa 400 – 500 tone metrice, adică pe puţin dublul, dacă nu triplul, calcurilor folosite în mod curent în secolul IV. Inginerii elenistici au făcut de asemenea posibile transporturile de mărfuri şi în primul rând de cereale, fără de care Roma n-ar fi putut trăi în epoca imperială. Două texte ne evocă construcţii excepţionale, care stârnese admiraţia şi uluirea anticilor, în opusculul său Nava sau Urările, Lucian din Samosata, un grec din Anatolia Superioară (Voltaire al secolului Antoninilor). descrie un vas uriaş ce transportă grâu şi carp, abătut din drum de-o furtună, între Alexandria şi coastele italice, face pe neaşteptate escala a pireu, unde toată Atena coboară să-l vadă, 351 avea 120 de coţi lungime (adică peste 53 de metri) şi peste 13 metri lăţime, ceea ce reprezintă o capacitate de circa 1 200 tone. Între puntea superioară şi cală,

înălţimea maximă atinge13 metri, între proră şi pupă, şi una şi alta foarte înalte, se aflau ancore, cabestane, t'rolii pentru manevrarea catargelor de încărcare. Catargul cel mare, solid hobanat, şi pânza mare pătrată, deasupra căreia se afla un pavilion triunghiular, de culoare purpurie, aveau dimensiuni la fel de impresionante ca şi coca. Numele vasului este Isis, şi imaginea acestei divinităţi greceşti, împrumutată de la egipteni, ocrotitoarea navigatorilor, apare pe ambele laturi ale prorei înalte. Personajele lui Lucian au flecărit cu membrii echipajului, „atât de numeroşi că ai fi zis că e vorba de o armată”: armatorul, care le-a povestit aventura, dulgherul, care a dat cu plăcere toate amănuntele despre construcţia navei, bătrânul pilot, pe care vârsta sa înaintată nu l-a împiedicat să manevreze cu uşurinţă cele două uriaşe vâsle-cârme, în sfârşit, un mus tânăr, oacheş, ale cărui plete ridicate în conci pe ceafă, şi ale cărui trăsături exotice au stârnit interesul unuia din vizitatori. Dacă această scenă, atât de viu descrisă de Lucian, se petrece către «nul 165 e.n., s-ar putea conchide că nu s-a schimbat în esenţă nimic din epoca ptolemaică, unde se concepuse şi realizase pentru prima dată acest gen de vase, prodigios în această vreme: Hieron II, suveranul Siracuzei, pune. se construiască o navă uriaşă (Atenaios, V, 206 e şi urm.) care avea o capacitate de circa două mii de tone metrice. E adevărat că n-a făcut decât o cursă, între Siracuza şi Alexandria, singurul port destul de mare pentru a o adăposti. Ea n-a mai plecat de aici, sortită să îmbătrânească nefolosită, curiozitate surşiunită în rada unui port: gustul gigantis îşi avea limitele lui.

Pentru a primi aceste nave de comerţ mai mari şi mai numeroase şi produsele pe care le transportau, porturile principalelor cetăţi maritime sunt dotate cu ba/ine protejate de jetele, cu cheiuri, ciocuri şi depozite. S-a văxut mai sus, referitor la Far, importanţa acestor lucrări executate la Alexandria, clin nefericire puţin cunoscute de noi, precum. şi cele de ia Pireu sau Rodos, pe care instalaţiile recente le-au distrus sau acoperit, în alte părţi, cum s-a întâmplat la Efes sau la Milet, aluviuniiau modificat aspectul locurilor. Portul de la Delos a fost foarte puţin studiat: izbeşte de altfel modestia dimensiunilor sale probabile, dată fiind intensa activitate al cărei

teatru. a fost. O fericită excepţie: portul de la Cirene, numit mai târziu Apoi onia, când a devenit cetate independentă. Deși prăbușirea litoralului şi distrugerile pricinuite de valuri au făcut să dispară o bună parte a vestigiilor antice, rămâne încă destul pentru d se distinge sub apă bazinul inferior, la vest, cu lăcaşurile sale pentru vase de luptă, şi avantportul, spre est, separat ele primul printr-un dig în mijlocul căruia trecerea e supravegheată de două turnuri pătrate. Cele două insuliţe pe care se sprijinea jetela protectoare la nord au servit de carieră, dar şi de antrepozite instalate în cavităţile artificiale amenajate în stâncă. La extremitatea orientală, exista, se pare, un far, semnalând intrarea în port. Pe ţărm, la un nivel inferior faţă de acropole, cheiuri, silozuri de mare capacitate scobite în stâncă, docuri, săli subterane tăiate în faleză sau hangare acoperite de bolţi zidite, primeau mărfurile importate şi cele pe care mănoasa câmpie a Cirenei permitea să fie exportate în schimb. Din agora ce se afla în apropiere, se ajungea cu uşurinţă în câmpie printr-una din cele două porţi ale incintei, evident proiectata în acest scop. Aceste instalaţii au servit p-a la sfârşitul antichităţii şi în epoca primilor împăraţi ai Bizanţului: dar ele au fost concepute şi realizate în esenţă odată cu construcţia incintei fortificate, în secolul al III-lea î.e.n., oferind imaginea adevărată a unui mare port elenistic.

În afara griului, comerţul maritim se făcea cu aceleaşi produse ca şi înainte: materii prime de strictă necesitate, care nu se găseau pretutindeni în lumea elenistică, cum ar fi lemnul sau marmura (aceasta din urmă servind cu uşurinţă ea lest pentru vase); metale de prelucrat ca arama şi cositorul, pentru fabricarea bronzului sau plumbul necesar la canalizări şi urne funerare; metale preţioase, argint în lingouri sau monede, aur, a cărui cerere sporise serios în urma amplorii pe care o căpătase luxul; produse artizanale, de la ţesături sau covoare la mirodenii şi parfumuri, trecând prin aurărie şi ceramică; şi, în sfârşit, sclavii, al căror trafic, pornind din marile pieţe ca aceea de la Delos, se extinde în toată Mediterana. Există date foarte puţine despre acest gen de schimburi. Documentele furnizate de săpături nu permit să se aprecieze nici volumul nici regularitatea schimburilor comerciale: cel mult atestă existenţa relaţiilor care se stabileau între

cetăţile greceşti, ca şi între lumea elenistică şi vecinii săi. Sigur este că aici cuceririle lui Alexandru au deschis drumuri noi, şi au creat astfel nevoi noi: prin drumurile caravaniere, de-a lungul munţilor Asiei centrale, pustiurilor Arabiei său” Saharei libiene, pe calea fluvială a Nilului sau Eufratului, pe mare, de la Ind prin Golful Persic sau Marea Roşie, produsele exotice ajungeau în pieţele cetăţilor Mesopotamiei seleucide, ale Anatoliei, e Siriei, ale Cirenaicii sau Egiptului, pentru a se răspândi apoi în Marea Egee sau şi mai eparte. Desigur, aceste schimburi, lăsând deoexporturile de cereale, nu erau pentru majoritate a locuitorilor lumii elenistice vitală, cele mai multe cetăţi coii-457 ap Crăiască într-un sistem economic ape autarhic. Totuşi, comerţul, rutele de epocilor anterioare, introduceau obişnuinţe noi larg ale mărilor, spre deosebire de cabotajele cel puţin la privilegiaţii sorţii şi, prin ricoşeu în ansamblul societăţii greceşti. Nu este indiferent, de exemplu, că, aşa cum atestă un pa pirus de la Fayum, spre mijlocul secolului al III-lea, un grec localnic, care ţinea socoteala cheltuielilor în fiecare zi, a cumpărat, între alte alimente, nuci provenind din Pont, adică de la Marea Neagră, şi altele aduse din Calcis din Eubeea: aceste delicatese exotice ajungeau într-un sat din Egipt cum ajung azi portocalele sau bananele în ţările europene. Viaţa cotidiană câştiga aparent un farmec deosebit. Exista totuşi un produs a cărui importanţă cantitativă în cadrul exporturilor poate fi apreciată într-o anumită măsură de numeroase documente epigrafice: e vorba de vin. În mai multe regiuni productive (dar (nu în toate, nici vorbă de asta), se încetăţeneşte, încă din epoca clasică, obiceiul de a marca amforele din pământ ars destinate transportului de vin aplicându-se pe toarte, înainte de ardere, o ştampilă ce permitea identificarea locului de fabricaţie şi a olarului. Aceste ştampile în relief, după ce amfora a fost arsă, sunt aproape de neşters şi, deoarece toarta era groasă şi puţin fragilă, ca şi piciorul amforei, ele au rămas şi după ce vasul s-a spart. Graţie acestei situaţii s-au descoperit în săpături, îndeosebi în locurile unde grecii aruncau reziduurile şi obicotele inutile, mii de fragmente ştampilate al căror studiu constituie, prin el însuşi, o ramură aparte a arheologiei. Forma şi tipul acestor ştampile sunt foarte variate, mergând de la simplul simbol, fără inscripţie, sau de la monogramă la compoziţii

complexe unde, ăla” turi de diferite motive, sunt înscrise numele ţării de origine, al unui magistrat sau funcţionar, al fabricantului şi chiar al lunii de fabricaţie. Aceste semne evoluează cu timpul şi-s „ia

— It?

mult mai numeroase în epoca elenistica. consideră că aveau drept scop nu atât să îiteze originea produsului conţinut în (cum sunt astăzi etichetele cu marca aţă) cât conţinutul vasului, deci cantitatea de vin exportată sau vândută, pentru permite controlul fiscal. Interpretarea nu este însă clară şi cronologia rămâne adesea aproximativă. Cu toate acestea, elementele de care dispunem sunt suficiente pentru a trage concluzii interesante.

Regiunile unde se ştampilau amforele sunt, înainte de toate, insula Rodos şi, nu departe, pe coasta asiatică, teritoriul Cnidosului: şi într-un caz şi în celălalt, se pare că vinul, exportat în mari cantităţi, era un vin de consum eu-rent, fapt plauzibil dacă ne gândim că în principal clientela era formată din trupele de mercenari. O colecţie de toarte ştampilate adunate de un amator din Alexandria numără peste 66.000 de piese din care cinci şesimi sunt din Rodos şi aproape o zecime din Cnidos. Printre celelalte, amforele din insula Cos sunt cele mai numeroase. Există aici o mărturie a legăturilor economice, bine atestate de altfel, între Egiptul lagid şi sud-vestul coastei anatoliene cu care insulele Rodos şi Cos se învecinează. La fel apar ştampile de amforă din Pamfilia unde, în secolul I î.e.n., se producea în Golful Adalia un vin de bună calitate. În Fayum, descoperirile, la drept vorbind, mult mai puţin numeroase, merg în acelaşi sens. În schimb, la Atena, unde s-au numărat în jur de 40.000 de toarte Ştampilate, cele din Cnidos sunt de trei ori mai numeroase decât cele din Rodos. Alte regiuni de Producţie, ca Tasos sau Chios, se pare că n-au exportat decât vin de calitate. Se poate reconstitui harta aproximativă a clientelei lor: pentru jrmoşi mai ales Atena şi Delos; pentru Tasos, afara acestor două oraşe, Pergamul, cetăţile erre-lde Pe coasta occidentală a Mării Ne-lev* giptul lagidştam Pilele de amforă reţiod °5 odată faima pe care textele n-o. men-Sinea Ză a pocionilor ce produc vinurile din Pe în Marea Neagră sau cele din Crimeea.

Ele arată, în sfârşit, larga răspândire a comerţului cu vinuri

greceşti nu numai în bazinul oriental al Mediteranei, ci şi în Cirenaica (totuşi regiune producătoare de vin), la Cartagina, fo' Sicilia, în Italia, la Marsilia, şi chiar la Ampurias, pe coasta Cataloniei. Studiul cronologiei unor astfel de documente, care este în curs, va permite precizarea acestor date: chiar de pe acum se recunoaşte că ştampilele de am „fora sunt obiecte la fel de importante pentru arheologi ca şi monedele.

Exportul vinului arată bine avântul comerţului maritim în epoca elenistică. Câştigurile considerabile pe care le aducea această activitate atrăgeau oamenii de afaceri dornici să-şi adune o avere în scurt timp. Ei sunt cei pe care i-am văzut stabilindu-şi la Delos asociaţiile de cult şi construind aici bogate aşezăminte, ca acela al Posidoniaştilor din Berytos. Aceşti oameni, minaţi de pofta de câştig, nu şovăiau să înfrunte primejdiile mării, primejdii totuşi reale, cum o dovedesc atâtea epigrame funerare compuse pentru naufragiaţi. Iată una din ele, atribuită odinioară lui Teocrit (Antologia palatina, VII, 534): „Omule, cruţă-ţi viaţa: fereşte-te să iei drumul mării într-un anotimp neprielnici Bietule Cleonicos, vremea rea te va împiedica să ajungi curând în bogatul Tasos, unde mergi pentru negoţul tău, venind din Coelesiria. Pentru acest negoţ, o Cleonicos, plutind pe mare la ceasul când apun Pleiadele, te-ai scufundat în abis odată cu ele”. Sau, încă o alta, datorată poetului Teaitetos, prietenul lui Calimah (Antologia palatina, VII, 499): „Marinari ce plutiţi de-a lungul acestui ţărm, eu, Ariston din Cirene, în numele lui Zeus Primitorul, vă conjur să mergeţi să-i spuneţi lui Menon, tatăl meu, ca fiul lui zace lângă ţărmul Icariei, pierzându-şi viaţa în Marea Egee”. La mânia valurilor se adăuga răutatea celor care-i întâmpinau pe naufragiaţi; aceştia condamnau la moarte necruţătoare pe cei care eşuaseră pe coastele lor, cu o arată un epitaf din secolul al II-lea î.e. µm un cenotaf în insula Reneea, în faţă, Acest mormânt merită lacrimi, deşi u e decât un simplu cenotaf, ridicat în acelaşi timp pentru Farnace şi pentru fratele său-My-ron posteritate vrednică de milă a lui Papos, tatăl lor. Ei erau din Amisos, o, străini, şi au naufragiat, surprinşi de o furtună stârnită de crivăţ. Ei şi-au găsit moartea pe insula Serifos, măcelăriţi de oameni haini, l-ai capătul unui destin crud şi pizmaş. Protos a înălţat într-un mic golf din Reneea acest monument funebru în amintirea tovarăşilor săi deplângând soarta lor

jalnică”. Fie că ne sunt transmise de Antologie, unde se numără cu zecile, sau că au fost descoperite pe piatră, aceste texte trădează ve-ehea teamă a grecilor în faţa primejdiilor îngrozitoare ale călătoriilor pe mare, justificată îndeajuns de atâtea nenorociri. Poetul latin Horaţiu, în epoca lui Augustus, redă direct ecoul lor când evocă îndrăzneala negustorilor în Marea Egee (Ode, I, l, 15 – 18): „Fricos, neguţătorul slăveşte tihna care/domneşte pe întinsul natalelor ogoare, / atâta timp cât vântul eu mările se luptă; / apoi, setos de-avere, îşi drege nava ruptă. * * * Mai departe, în vestita odă Vasul lui Vergiliu, unde se inspiră dintr-un poem de Cali-mah, Horaţiu scrie minunat: „De stejar şi de aramă cu trei pături învelită /! ost-a inima acelui care înfruntă întâi / într-o şubredă de Iun-fre-a mării crâncene mânii / şi nu se temu de vântul Africii, cel ce se bate / rău cu Crivăţul”... a fradiţia elenistică la poezia latină inspiraţia rămâne aceeaşi şi tema nu s-a schimbat.

această rapidă trecere în revistă a condiţiilor materiale în vasta lume elenistică a evi-exemple semnificative, alături de tradiţiilor şi obiceiurilor, progre-inovaţiile pe care mersul timpului şi de N-L Herescu în Horatius, Opera a Univers, Bucureşti, 1980, vol. I, p. 71. de D-C-OHanescu, în Horatius Opera Univers, Bucureşti, 1980, vol. I, p. 77.

extinderea fantastică a cadrului geografic au determinat poporul grec să le introducă în comportamentul său obişnuit. Unii, cu siguranţă marea majoritate, rămâneau credincioşi modului de viaţă secular, îşi limitau orizontul la fruntariile teritoriului lor civic sau al micilor polisuri vecine, îşi cultivau câmpiile strămoşeşti întreţineau cu pioşenie cultele ancestrale şi se simţeau destul de prinşi cu problemele locale dornici să păstreze prin negociere sau, la nevoieprin arme, autonomia mereu precară a cetăţii lor. Alţii, mai puţini, dar al căror număr sporeşte neîncetat în urma evoluţiei moravurilor, acceptau cu plăcere riscurile călătoriei sau chiar ale dezrădăcinării. Desigur, în epoca îndepărtată a colonizării, grupuri întregi îşi părăsiseră pământurile pentru a merge să-şi caute norocul în ţară barbară şi întemeiaseră aşezări prospere, transplantări vii ale elenismului primitiv. Dar de acum aventura individuală se substituie acţiunii colective. Ceea ce impresionează în perioada elenistică este frecvenţa

şi diversitatea călătoriilor: o mulţime de oameni se îmbarcă pentru o lungă perioadă de absenţă spre destinaţii îndepărtate, în ciuda riscurilor şi dificultăţilor călătoriilor pe mare. Aceştia nu sunt numai negustorii sau soldaţii, care călătoreau dintotdeauna pentru nevoile meseriei lor. Alături de ei, artiştii, urmând exemplul maeştrilor clasici, se expatriau de bunăvoie la cererea clientelei: semnăturile de sculptori, păstrate în număr mare, relevă mobilitatea acestei categorii de creatori şi nimeni nu se miră descoperind la Delos mai multe opere ale lui Polian-tes din Cirene şi nici la Cirene semnătura vreunui sculptor venind din Milet. Cum s-a văzut, actorii sau muzicienii şi confreriile de artişti clionysiaci răspund la cererile venite din străinătate şi circulă cu uşurinţă de la un festival a altul, în mod asemănător procedează poeţii sau filosofii: Posidip din Pe la vine la Alexandria pentru a compune dedicaţia Farului, în timp ce Antigonos Gonatas atrage la curtea sa n urnai Pe filosofii Menedemos din Eretria şi persaios din Kition (în Cipru), ci pe poeţii Ara-ms din Soloi (în Cilicia) şi Antagoras din Rodos, ne istoricul Ieronim din Cardia (în Chersonesul Traciei) şi chiar, venit din sudul Rusiei, pe înflăcăratui vagabond cinic din Borystene – Bion. Nevoile cetăţilor determină circulaţia persoanelor: medici, judecători străini, soli mergând să poarte tratative, uneori foarte departe, cum sunt cei care vin la Roma pentru a cere bunăvoinţa senatului, delegaţii de theoroi, însărcinaţi să anunţe serbările religioase, sau trimişi oficiali ca să consulte un oracol. Influenţa suveranilor contribuie la acest permanent du-te-vino: ei îşi recrutează de pretutindeni prietenii, administratorii lor, comandanţii militari, întinzându-şi pe zone largi reţeaua reprezentanţilor lor. Toată lumea călătoreşte individual sau în mici grupuri, şi în toate direcţiile, cu excepţia mercenarilor care se deplasează în unităţi constituite, dar a căror recrutare este foarte diversă. Rezultă de aici o sporire a contactelor personale, o răspândire rapidă a tehnicilor, a gusturilor şi ideilor, un sentiment mai puternic decât înainte de a aparţine marii familii a elenilor care s-a răspândit de-a lungul întregii lumi locuite.

Numeroase indicii arată că acum se afirmă o trăsătură a caracterului grec atestată de la începuturi, ce apăruse încă ele la Homer, dar pe care împrejurările de acum o stimulează: curiozitatea.

Desigur, aceasta era deja o componentă esenţială a personajului Ulise, patronul tuturor căutătorilor de aventuri, şi, cu timpul călători şi etnografi, de la Aristeas din rocones la Hecateu din Milet şi la Herodot, au răspuns pe larg solicitărilor publicului în acest domeniu. Dar în epoca elenistică asistăm a o adevărată explozie a curiozităţii: toţi cei care citesc sunt nerăbdători să afle, ca Ulise,». e sunt atâtea popoare diferite, cum sunt cetă-dr şi °obiceiurile lor” Gustul călătoriei deşi călătoriei se răspândeşte, înviorat de o bogată literatură „periegetică”, continuatoare a lui Herodot, a cărei înflorire în secolele al III-lea şi al II-lea surprinde prin amploarea bogăţia şi varietatea sa. Nu ni s-a păstrat decât o singură mărturie completă, la drept vorbind mult mai târzie, pentru că e compusă după mijlocul secolului al II-lea e.n., sub împăraţii Antoninus şi Marcus Aurelius: e vorba de vestita Periegeză a Greciei, un amănunţit ghid al turistului în Grecia propriu-zisă, datorat lui Pausania. El ne oferă în orice caz o idee clară despre tratatele compilate de predecesorii săi, pe care le-a folosit. Aceştia din urmă erau foarte numeroşi. Astfel, Diodor Periegetul (sfârşitul secolului al IV-lea – începutul secolului al III-lea) a scris o lucrare Despre demele attice, care trecea în revistă târgurile regiunii, sanctuarele şi curiozităţile lor, şi o alta Despre monumentele – funerare, fără îndoială din aceeaşi regiune: cum mormintele se înălţau de-a lungul drumurilor, în afara aglomerărilor urbane, fiind adeseori împodobite cu sculpturi şi inscripţii, trecătorii, şi îndeosebi străinii, erau dornici să afle cine era îngropat şi care fusese soarta sa. Heliodor Periegetul (mijlocul secolului II?) compune un Ghid al Acropolei din Atena, foarte amănunţit, cuprinzând 15 cărţi, o monografie Despre trepiedele din Atena, unde studia această categorie specifică de ofrande, atât de frecventă în cultul lui Dionysos încât o stradă vecină cu Acropole şi cu teatrul se numea strada Trepiedelor; el redactase de asemenea, se pare, o lucrare de ansamblu Despre ex-voto-urile din Atena. Puţin mai înainte, un alt autor specializat, Polemon din Ilion, din care Pausania se pare că s-a inspirat, consacrase un tratat în 4 cărţi Ex-voto-urilor de pe Acropola Atenei. De remarcat ca această literatură a acordat o atenţie deosebită curiozităţilor Atticii şi capitalei sale: în ciuaa decăderii sale în domeniul politicii, Atena ÎS* păstra intact prestigiul pe planul artei şi

a, culturii. Străinii se îmbulzeau aici ca vizitatori mici să-i admire monumentele unui trecut tralucit şi să întâlnească pe marii maeştri ai filosofiei şi retoricii care predau aici. Există o descriere redactată în secolul III de un oarecare Heraclid, în lucrarea sa Despre oraşele Greciei: fără a ascunde unele aspecte învechite ale bătrânei cetăţi, cum ar fi insuficienţa fântânilor sau lipsa de confort a habitatului urban, autorul semnalează cum se cuvine frumuseţea excepţională a unor monumente, ea teatrul lui Dionysos şi Partenonul „care domină teatrul şi produce asupra tuturor celor care-l privesc o impresie extraordinară”. El vorbeşte de trei gimnazii – Academia, Lyceul şi Kynosarges. Evocă apoi frecvenţa serbărilor, schimburile intelectuale, calitatea vieţii, de altfel costisitoare, pe care vizitatorul o poate duce aici: de unde mulţimea de turişti care se înghesuie în oraş şi cu care atenienii s-au obişnuit.

Cazul Atenei este mai bine cunoscut decât cel al altor oraşe greceşti, dar, oricât de izbitor ar fi, trebuie să recunoaştem că la fel se întâmplă în multe alte locuri. Frumuseţile şi resursele Alexandriei, Antiohiei, Rodosului, Efesului, Bizanţului, Tarentului sau Siracuzei, faima marilor sanctuare de la Olimpia, Delfi, Istm, Nemeea, Epidaur, Delos, Claros lângă Efes, Dafne lângă Antiohia, atrăgeau numeroşi pelerini şi vizitatori. Chiar sanctuarul de la Dodona, pierdut în munţii Epirului, cunoaşte o înviorare a activităţii pe care o atestă construirea unui vast şi frumos teatru. Turiştii merg îndeosebi la Ilion pentru a-l evoca pe Homer chiar pe vatra Troiei: exemplul lui Alexandru, care va fi imitat de Cezar, este urmat între timp de mii de turişti, venind să viseze pe ruinele pe care localnicii nu şovăiau să le identifice cu monumente eroice. La Ilion, Va spune Lucan, nullum est siâie nomine să-i m> „nu este o piatră care să nu aibă nume”. r» u admirate mormintele lui Ahile, ale lui atrocle şi Aiax, amplasarea taberei aheenilor, lui Paris, pe muntele Ida, şi numeroase

Fig. 27. DODONA: SANCTUARUL LUI ZEUS LA SFÂRŞITUL SECOLULUI III (după Antike Kunst, 15, 1972, p. 68, fig. 2. Restaurare de S.I. Dakaris, B. Charisis şi Chr. Rongotis)

Vederea este luată dinspre sud. Gradeiuirile teatrului, puţin mai mare decât del de la Epidaur, se sprijineau pe panta sudică a acropolei,

în faţa am-plasării (orchestra) rezervată corului, se afla scena, în stânga, extremitatea stadionului unde se desfăşurau jocurile. În apropierea zidului de susţinere, în estul teatrului, marea clădire (Buleuterion) care adăpostea şedinţele Sfatului federal al epiroţilor; faţada e precedată de un portic. Mai în dreapta, cele două mici temple – al Afroditei şi al lui Temis –, apoi, lângă marele stejar bătrân folosit pentru oracole, edificiul consacrat lui Zeus. Şi mai în dreapta, lânfia zidul incintei, templul lui Herakles. În susul colinei, întăriturile acropolei. Sanctuarul este şi el înconjurat de o incintă întărită. La el se ajunge prin poarta încadrată de turnuri care se vede în prim plan, în dreapta. Ea dă într-o imensă piaţă în formă de cadrilater neregulat, flancată de două porticuri şi destinată ceremoniilor şi sărbătorilor. Peisaj muntos, cu vegetaţie verde în vale.

vestigii mai mult sau mai puţin autentice ale oraşului lui Priani, precum şi nenumăratele legende care se teşeau în jurul lor: Geografia lui Strabon se referă şi la acestea. În onoarea vizitatorilor, Demetrios din Skepsis, născut Pe aceste meleaguri, a compus în secolul al II-l-a° adevărată „periegeză” a Troadei, prezentata ca un comentariu al pasajului unde Homer, dup stitul „Catalog al vaselor” armatei greceşti, înşira forţele troienilor (IZiada, II, 811 şi urm.).

Şi alţi autori se interesau de populaţiile barbare, ca odinioară Herodot, însufleţiţi în acelaşi timp de gustul pitorescului şi din dointa’ sinceră de a descoperi la aceşti străini tradiţii de înţelepciune pe care grecii le puteau folosi. Astfel, Hecateu din Abdera, un contemporan al lui Ptolemeu I, a cărui carte Despre Egipt pare să fi cunoscut un real succes şi care scrie, şi el, întorcându-se spre celălalt capăt al lumii cunoscute, despre hiperbo-reeni. Despre Asia, tovarăşii lui Alexandru au scris mult publicându-şi amintirile lor despre cucerire. Geografi şi etnografi dezvoltă şi precizează aceste mărturii în opere mai tehnice: la mijlocul secolului al II-lea, Agatar-hides din Cnidos, care scrisese o Istorie a Asiei, compune şi o Descriere a Mării Eritree, adică a Mării Roşii (dar termenul desemna atunci ansamblul mărilor care înconjoară Arabia, cu Oceanul Indian şi Golful Persic). S-au păstrat câteva fragmente gratie eruditului bizantin Fotius. Mai târziu, în jurul anului 100 î.e.n., Arte-midoros din Efes scoate din numeroasele sale călătorii

11 cărţi de Studii geografice în cadrul cărora Asia ocupa un loc central. Diodor din Sicilia şi Strabon s-au inspirat din aceşti doi autori, preluând uneori textul ca atare. Abundenţa acestei producţii răspundea evident cererii publicului, dornic să se informeze asupra meleagurilor îndepărtate, spre care porneau mercenarii şi negustorii. În plus, ca şi „* povestirile lui Ulise, amănuntele fabuloase nu lipsesc, amestecate cu descrieri de lucruri azute şi de obiceiuri direct observate: grecii al ii-avut întotdeauna gustul miraculosului „încât lor! elenistici se mândreau punând în operele le ciudate, unice sau neaşteptate, para-i Unde? i numele general care se dă raturi paradoxograjia. Aceeaşi ten-m. anifestă în paralel, într-un număr i istorice. Ea cunoaşte vii succese, şi dint de culegeri de întâmplări extraordinare continuă să fie compilate până la sfârşitul antichităţii Una din primele, care purta pe drept titlul Colecţie de întâmplări extraordinare, apare la mii. locul secolului III; ea era datorată lui Antigonos din Carystos, care trăieşte la curtea lui Atalos I al Pergamului şi compune de asemenea biografii ale filosofilor pe care i-a cunoscut precum şi un tratat de teorie a picturii. E semnificativ că un autor preocupat totodată de artele frumoase şi de filosofie a dovedit atâta interes pentru exotic şi bizar: acesta e unul din aspectele originale ale spiritului elenistic.

Pasiunea călătoriei întreprinsă fără alt scop decât de a satisface curiozitatea pentru ţările îndepărtate, dorinţa de a vedea cu propriii ochi popoarele şi monumentele de care vorbesc cărţile, în sfârşit turismul, pentru a numi această preocupare cu un termen actual care i se potriveşte, este una din inovaţiile importante ale epocii. Ea e însoţită bineînţeles de o tentaţie: de a relata ce s-a văzut. De aici înmulţirea memoriilor şi a povestirilor din care autorii menţionaţi mai sus şi-au tras adesea substanţa cărţilor. Să cităm un ultim şi curios exemplu, care aparţine sfârşitului acestei perioade, pentru că e cu precizie fixat la 8 martie anul 7 î.e.n., sub domnia lui Augustus. În acea zi, un grec cultivat din Alexandria, care purta nume latinesc, Catilius, fiul lui Nicanor, se asea în insula File, pe Nilul de Sus, lângă Asuan, mai sus de prima cataractă; el vine aici minat de curiozitate, ştiind de frumuseţea excepţională a locului. Cum era scriitor şi poet talentat, a

lăsat, pentru a aminti trecerea sa pe acolo, două epigrame binevenite, pe care le-a gravat pe un pilon al templului lui Isis, unde au fost descoperite în zilele noastre. Prima îi laudă cum se cuvine pe împărat și pe prefectul Egiptului, căci File „este frumoasa frontieră a Egiptului cu țara etiopienilor”. A ciot*3 este mai deosebită prin compoziție și inspirație: cele zece versuri formează un acrostih, ca eunind primele silabe ale fiecărui vers, se obține numele autorului și patronimul său, și Ca-tilius îl invită pe cititor să intre în acest joc. Apoi el continuă: „Este timpul să strig: adio, de! Mă las ispitit la vederea stâncilor și munților, o cataracte! Și eu pot să compun o povestire de călătorie autentică, la întoarcerea mea, când îl voi revedea pe Nicanor și restul familiei sale”. Text semnificativ atât în privința gusturilor literare ale unui amator care se amuză să compună un mic poem al cărui înțeles deplin nu se va dezvălui decât celor pricepuți, cât mai ales, a simțămintelor care-l determinaseră pe călător să meargă până la frontiera Egiptului, așa de departe de Alexandria: el căuta fiorul unui spectacol măreț, cel al cataractei, al splendorii fluviului și al stâncilor abrupte, în scopul de a găsi subiect de inspirație, odată revenit în oraș, pentru relatarea scrisă care va încânta pe prietenii săi. Ce e mai modern decât o asemenea manieră de a simți și a acționa?

Rezultatul acestor experiențe diverse și tot mai numeroase putea fi cosmopolitismul: văzând țări și popoare atât de deosebite de ei, grecii nu riscau oare să-și piardă noțiunea propriei lor identități? Unii filosofi ajung la aceasta pe căile reflecției abstracte mai degrabă decât prin experiență: stoicii, epicureicii, cinicii, la capătul unor analize variate care duceau la același rezultat susțin că condiția umană e aceeași, oricare ar fi mediul unde omul trăiește. Se descoperă ecourile acestei gândiri în teatrul lui Menandru, de exemplu, din care africanul latinizat Terențiu, care a scris către 165 î.e.n., a împrumutat faimosul vers: Homo sum: humani nil me alienum puto, „Sunt om: nimic din ce e menesc nu-mi e străin”. Afirmarea cea mai aaicală a cosmopolitismului apare în epitaful getului Meleagru din Gadara, un grec din și-9 jj. autorul a numeroase epigrame, care trăiește Prima jumătate a secolului I î.e.n. „Eu sunt un sirian: de ce te miră? Noi locuim, o străine aceeași patrie, lumea, și același haos a dat lu’ mină tuturor

muritorilor”.

La drept vorbind, o astfel de atitudine nil era specifică decât unui micnumăr de oameni luminaţi. Pentru ceilalţi, chiar dacă încercau plăcutul sentiment de a privi restul lumii cu simpatie şi generozitate, fidelitatea faţă de tracâiţii şi obiceiuri nu era câtuşi ele puţin tulburată. Niciodată nu s-a arătat un interes mai mare vechilor mituri: texte literare, inscripţii monumente figurative o mărturisesc din plin Pretutindeni se fac referiri la legende locale mai vechi, care trec drept istorie chiar în ochii oamenilor cultivaţi. Am văzut, de exemplu, în solia kytenienilor trimisă la Xantos că miturile, chiar dacă se îndepărtează de tradiţia acceptată în general, sunt obiectul respectului oamenilor politici ca şi al celor care răspund de cult. Se redactează nenumărate manuale de mitologie, ca acelea pe care Dionysos din Mitilene, zis „Braţ de piele” (Skytobrahion), îl compune la Alexandria în secolul II Diodor s-a inspirat mult din el. Cu o sută de ani în urmă. sub Ptolemeu Filadelfos, marele poet Calimah. Îşi consacră opera sa cea mai ambiţioasă, Cauzele (Altia), evocării strălucitoare a unei mulţimi de legende care furnizau explicarea riturilor mereu vii în numeroase sanctuare greceşti. Am greşi dacă am privi acest tip de poeme ca simple jocuri erudite, destinate delectării savanţilor de cabinet: ele se bazează pe o cunoaştere temeinică a realităţilor de cult, care se întemeiază întotdeauna pe mituri. S-a dovedit recent că, în cetatea Heracleea din Latmos, în Carla, ceea ce făcea faima locului era peştera unde, în muntele sălbatic Latmos, păstorul En-dymion, iubitul Selenei, Luna, căzuse într-un” 1 somn fără sfârşit, de care zeiţa se folosea Pentru a-l întâlni în taină: această legendă, de carheracleoţii erau foarte legaţi, serveşte, cum ră – văzut, la justificarea „înrudirii” între ora –, lor şi etolieni, al căror erou eponim, Altolos, chiar fiul lui Endymion. Cetăţile elenistice păstrau cu pioşenie comoara ancestrală a miturilor lor temeiul identităţii lor civice, religioase şi culturale.

În ciuda tentaţiei cosmopolitismului, grea i elenistici îşi păstrau deci neştirbită încrederea în valoarea deosebită a civilizaţiei lor seculare, a modului de viaţă şi a zeilor lor. Când hazardul existenţei sau nevoile politicii îi sileau să se expatrieze pentru mai mult timp, ei duceau cu ei esenţa elenismului şi, chiar izolaţi în minorităţi puţin

numeroase pe pământ străin, în mijlocul populaţiilor din zonele exotice, ei rămâneau credincioşi obiceiurilor şi moravurilor lor, în aparenţă puţin deschise la influenţele mediului. Este ceea ce demonstrează din plin exemplul comunităţilor greco-macedonene stabilite departe de oraşe, în câmpia Egiptului lagid, ca şi cel al cetăţilor din Pontul Euxin, înconjurate de triburile trace sau scite care profită de influenţa culturală a grecilor fără a le da mare lucru în schimb, în afara alimentelor. Dar dovada cea mai izbitoare a vitalităţii elenismului a fost adusă recent prin săpăturile întreprinse din 1964 de o misiune franceză la frontiera septentrională a Afghanistanului, în locul numit Al-Khanum, pe malul fluviului Exus (azi Amudaria), în antica Bactriana. Acolo se înălţa un oraş elenistic al cărui nume antic nu ne este cunoscut, dar care face parte din ctitoriile stabilite în această îndepărtată satrapie de Alexandru şi de succesorii săi seleucizi. Cercetarea ruinelor a făcut să apară cadrilajul străzilor, conform planului ortogonal al cetăţilor noi, urma incintei fortificate, construcţii administrare cu o baie pavată cu mozaic, potrivit termi-Cl1 antice a mozaicului din prundiş, ca la Olint t U Pe la> un gimnaziu cu o imensă curte pă – at cu latura de 90 metri, prevăzută cu exe – eu o dedicaţie către zeii protectori ai gim-ins. ui; Hermes şi Herakles. Ceramica este de atf»! + Ia-e pur 8 reacă; ştampilele de amforă exportul vinului mediteranean până în acest colţ îndepărtat al Asiei centrale. Şi, ales, descoperirea cea mai surprinzătoare o constituie revelatoarele inscripţii din sanctuarul unui erou numit Kineas. O epigramă de patru versuri ne spune: „Iată maximele de înţelepciune ale vestiţilor noştri strămoşi care au fost gravate în semn de ofrandă în sacra Pyto: acolo Clearhos le-a copiat atent pentru ca, pe aceasta stelă din sanctuarul lui Kineas, ele să-şi răspândească până departe lumina”. Urmează, dedesubt, preceptele codului moral formulând regula vieţii în perioadele succesive ale existenţei: „În copilărie, arată-te disciplinat; tânăr, stăpân pe tine; la maturitate, fii demn; la bătrâneţe, înţelept; în clipa morţii, indiferent”. Alte maxime, atribuite celor Şapte înţelepţi, figurau pe o stela învecinată, din care nu s-a descoperit decât un fragment. Ele au fost aduse de la Delfi, unde au fost transcrise cu grijă, după inscripţiile din sanctuarul lui Apolo, de către acest Clearhos, în

care s-a recunoscut un elev al lui Aristotel, Clearhos din Soloi, autor, între alte lucrări, al unui tratat Despre educaţie. La începutul secolului al III-lea, sub domnia lui Seleucos I, acest filosof nu pregetă în faţa lungii călătorii care avea să-l ducă în Bac-triana Superioară, în acest oraş necunoscut unde, pentru a aminti trecerea sa, el pune să se graveze într-un sanctuar eroic, probabil dedicat întemeietorului cetăţii, maximele cuprinzând înţelepciunea ancestrală a grecilor. Ştim, pe de altă parte, că Clearhos s-a interesat de filosofia magilor orientali şi a brahmanilor din India. Curiozitatea faţă de ei poate explica venirea sa în inima Asiei centrale, la peste 5.000 de km distanţă de Delfi, în această regiune îndepărtată unde elenismul s-a implantat odată cu Alexandru şi unde, sub protecţia Seleucizilor-apoi în cadrul regatului independent greco-bac-trian, el avea să înflorească timp de încă un secol şi jumătate.

Cazul cetăţii. Al-Khanum şi al delfice aduse de Clearhos este semnificativilustrează desigur caracterul întreprinzător al grecilor, gustul lor pentru aventură, capacitatea lor de adaptare. El demonstrează totodată, cum, sub cer străin, la mii de kilometri depărtare de cetatea de baştină, înconjuraţi de triburi barbare, ei rămân credincioşi obiceiurilor lor. Ne informează, în sfârşit, că această fidelitate avea drept teniei credinţa religioasă, practicarea scrisului, meditaţia asupra textelor, la care trebuie să adăugăm, pentru a avea un tablou complet, gustul pentru artă, care-i serveşte la exprimarea credinţei şi în acelaşi timp şi la înfrumuseţarea peisajului vieţii. Ultima parte a studiului nostru va fi, aşadar, consacrată acestor aspecte, într-adevăr conexe, ale civilizaţiei elenistice: religia, creaţiile spirituale, activitatea artiştilor. După ce am analizat mecanismul societăţii şi al politicii, după ce am fixat cadrul existenţei cotidiene şi trăsăturile principale ale comportamentului, trebuie să ne întoarcem privirea spre lumea interioară a acestor oameni pentru a aprecia, pe cât posibil, nu aptitudinea lor de a trăi sau a supravieţui, ci capacitatea de a-şi satisface aspiraţiile spirituale sau estetice prin practicarea disciplinelor tradiţionale sau prin descoperirea unor soluţii noi. Sarcină ambiţioasă şi complexă, pe care nu vom putea s-o îndeplinim decât în linii mari.

Capitolul IX NEVOILE SPIRITULUI

Asemenea grecilor care au trăit în epoca precedentă, omul elenistic nu putea să se lipsească de zeii săi. Avea aceeaşi nevoie de zei. Ca şi ei, el se afla sub influenţa hazardului şi a suferinţelor vieţii, îşi punea aceleaşi, întrebări în faţa enigmelor universului şi hotărârilor destinului; nu putea să se sustragă perspectivei inevitabile a morţii. Doar câţiva filosofi găseau sau credeau că găsesc în exerciţiul gândirii raţionale o soluţie pentru aceste întrebări şi angoase. Dar majoritatea oamenilor nu se preocupau deloc de raţionamentele filosofilor. Cu mult mai sigură şi mai uşoară era încrederea într-o anumită putere superioară, accesibilă rugăminţilor, sensibilă la cinstiri şi la ofrande, şi a cărei lungă folosinţă, transmisă din generaţie în generaţie, îi atesta eficacitatea! Politeismul elenic oferea slăbiciunii umane o uluitoare varietate de personalităţi divine, cu care imaginaţia inepuizabilă a elenilor umpluse lumea. Unele erau vestite şi bine definite, ca principalii zei ai panteonului tradiţional: înmulţirea epitetelor sacre (epicleseis) favoriza la rândulei adaptarea fiecăruia din aceşti mari zei la funcţii diverse, marcând totodată legăturile par” culare cu fiecare din locurile de cult, care aburi; dau. Alte divinităţi aveau o personalitate în puţin bogată şi cunoscută: aeii minori, a 4; de o aşezare rurală, de un modest să local, mişunau sub nume generice – Nimfele, Heros, Heroina, Demon, desemnaţi uneori printr-un nume, adesea fără nume, dar venerate totuşi cu sinceritate. Lumea elenistică, în Grecia şi în afara Greciei, a fost la fel de populată cu zei ca şi înainte. Sufletul elenistic rămânea sensibil la sacru, pe care îl simţea prezent pretutindeni în natură, chiar când aceasta îi era potrivnică, în desertul din estul Egiptului, între Nil şi Marea Roşie, negustorii din caravane, vânători, soldaţi, muncitori de la minele de aur au gravat pe stâncile fierbinţi, d c-a lungul cărărilor sau lângă tabăra de o seară, dedicaţii către Pan al deşertului, „care cutreieră muntele”, „care arată drumul bun” sau care „procu ră aur”, în aceste locuri singuratice, devoţiunea faţă de vechiul zeu pastoral al grecilor, asimilat cu uşurinţă lui Min egipteanul, aducea încredere şi îmbărbătare.

Credinţa religioasă era la fel de necesară pentru colectivitate ca şi pentru individ. Orice comunitate umană are nevoie, pentru a trăi, să

capete conştiinţa unităţii sale, şi pentru a se feri de certurile intestine şi a menţine coeziunea în faţa ameninţărilor exterioare îi trebuie altceva decât justificări abstracte sau calcule de interes, prea puţin potrivite să încurajeze cetăţenii la sacrificii indispensabile: afirmaţia intuitivă că grupul social reprezintă prin el însuşi o valoare superioară celei a individului este condiţia supravieţuirii sale. Grecii o ştiau din experienţă: de secole ei legaseră existenţa-cetăţii de cultul divinităţilor proctectoare, divinităţile civice (sau poliade), în permanenţă asociate cu toate actele statului. Nimic mai imPortant, în această perspectivă, decât respectarea întocmai a ritualului, celebrarea la ziua ixata a serbărilor tradiţionale, rugăciunile pu – lee, procesiunile, sacrificiile, întreţinerea clăojnlor sacre şi a mobilierului lor, consultarea cert” °r A lăsa în Paraâină altarele zeilor

475 acea t înseamnă a ruina cetatea însăşi. Cum s-a am văzut, rămâne pentru marea majoritate a grecilor din acel timp cadrul natural al vieţii sociale, ei nu riscau periclitarea cultelor civice, în afară de cazul când mijloacele materiale lipseau cu totul. Şi, de fapt, mărturia săpăturilor şi cea a inscripţiilor concordă: viaţa religioasă nu şi-a pierdut deloc vitalitatea în cetăţile elenistice.

Departe de a-i dăuna, intervenţia suveranilor şi chiar, mai târziu, cea a Romei sunt factori favorabili dezvoltării sale. Cultul regal, instituit din iniţiativa cetăţilor înainte de a fi organizat oficial în regate, introducea o inovaţie care îmbogăţea tradiţiile deschise întotdeauna la divinităţi noi, cu condiţia ca ele să se prezinte sub aspectul familiar al zeilor greci. Interesul nu era desigur străin acestor manifestări de omagiu: dar existau precedente încă de la începuturile religiei greceşti, odată cu instituirea cultelor eroice, ca acela al lui Herak-les, atât de des confundate cu un cult divin, sau venerarea, atât de răspândită, a eroilor fondatori, în plus, asimilarea suveranului cu o divinitate deja cunoscută înlesnea lucrurile. Când diadohul Lisimah îl reprezintă pe monezi pe Alexandru cu coarne de berbec – atribut specific al lui Zeus Amon – el îl aşază pe cuceritor, la a cărui moştenire râvneşte, în cercul restrâns al zeilor olimpieni: el îl proclamă astfel solemn fiul lui Zeus, aşa cum cetatea Cirene, în secolul precedent, făcuse cu zeul Hermes, când i-a reprezentat pe monede profilul imberb cu plete scurte, ca zeu

al gimnaziului, cu coarnele de berbec care traduceau în imagine epitetul local al lui Paramon-Aproape trei secole mai târziu, acelaşi sentiment îl determină pe alexandrinul Catilius, filui Nicanor, în poemul închinat gloriei lui Augustus pe care el îl înscrie pe un pilon la File; să-l salute pe principe cu aceşti termeni: „Lui Cezar, stăpânul mării şi suveranul continentelor, Zeus Eliberatorul al cărui tată este Ze-s-stăpânul Europei şi al Asiei, astru care s-a îiiai tat pentru întreaga Grecie ca un Zeu Salvat?

În măreţia sa, pe piatra sacră Catilius a făcut ofranda acestei epigrame…” Atotputernicia Operatorului este continuarea firească a celei a regelui lagid şi îi conferă acelaşi rang printre zei.

Astfel, introducerea cultului suveranilor, contrar afirmaţiilor susţinute adesea, nu denotă nicidecum o slăbire a religiei tradiţionale, ci favorizează, dimpotrivă, împrospătarea ei. Când, către 274, navarhul Calierates, ofiţer al lui Ptolemeu II Filadelfos, întemeiază pe coasta egipteană, la est de Alexandria, sanctuarul de la Zefirion, consacrat reginei Arsinoe, încă în viaţă, asimilată Afroditei, pelerinii se înghesuie aici şi-i aduc mulţime de ofrande. Calimah compune o frumoasă epigramă (Epigrama 5) pe care dedicanta, Selenaia, venită din Smirna, o cu-lesese pe ţărmul lulisului, în insula Ceos, iar Calierates îi comandă lui Posidip din Pe la epigrama dedicatorie a sanctuarului. Pe acelaşi papirus pe care s-a păstrat dedicaţia Farului era transcris şi acest text, deopotrivă precis şi evocator: „La jumătate de drum între promo-toriul Farului şi gura Canope, eu am locul meu în mijlocul valurilor, la vedere bună, pe această coastă bătută de vânt a Libiei bogată în miei, mângâiat de zefirul ce adie dinspre Italia. Calierates m-a ctitorit şi mi-a dat numele: sane-tuarul zeiţei Arsinoe Cipris. Hai, caste fecioare ale elenilor, alergaţi la Afrodita, care se va numi de acum Zefiri tis, şi voi la fel, truditori ai mării! Căci amiralul a pus să se ridice acest sanctuar într-un port sigur, primitor pe orice vreme!” Devotamentul faţă de suverană se adaugă şi întăreşte veneraţia străveche a marinarilor pentru Afrodita Euploia”, care favorizează traversarea”, ocrotitoarea navigatorilor.

tradiţionali îşi păstrează, aşadar, credincioşii lor, iar cultul lor nu e neglijat. Dimpo –, m-a> împrejurările favorizează uneori

dezvol-477, area sanctuarelor acestora. Este cazul la Do-°na, fără îndoială datorită lui Pirus şi suve-Fig. 28. DELOS

1. Sanctuarul lui Apolo. 2. Lacul sacru. 3. Portul comercial. 4. Cartierul teatrului. 5. Vârful muntelui Cyntus. 6. Cartierul stadionului. 7. Golfuleţul Furm. 8. Micul Revinatiari. 9. Marele Revinatiari. A, B, C.

Amplasările probabile ale celor 3 faruri. Între peninsula orientală Rencea şi coasta de vest a Delosului, canalul nord-sud, care desparte cele două insule, oferă un loc de ancorare protejat împotriva vântului de nord de cele două insuliţe ale Micului şi Marelui Revinatiari. Cheiurile portului comercial se învecinează cu sanctuarul lui Apolo V-agora principală a cetăţii. Mai la sud, golfuleţul Furm putea servi drept port complementar, întreaga Ju” mătate sudică a Delosului, neurbanizată, era ocupată, ca şi Rencea, de gospodării izolate. Cel puţip trei faruri ajutau navigatorii să treacă de extrer-l; „tatea de nord şi sud a insulei. Al patrulea trebui să semnaleze apropierile de cheiurile de lângă por W comercial.

rănilor Epirului, apoi Confederaţiei epiroţilor: aici pelerinii vin să consulte vechiul oracol al lui Zeus înscriind întrebarea pe care i-o puneau pe tăbliţe de plumb (dintre care mai multe au apărut în cursul săpăturilor); se înalţă construcţii noi destinate cetăţii şi cultelor. Sanctuarele panelenice, Delfi, Olimpia, sunt înzestrate cu numeroase dotări noi şi continuă să fie acoperite cu ofrande de tot felul. La Delos în timpul perioadei de independenţă /314 166), apoi sub dominaţia ateniană restabilită prin hotărârea Romei, sanctuarul lui Apolo îşi regăseşte prestigiul de centru religios al Mării Egee, unde suveranii Antigonizi, La-gizi şi Atalizi se întrec în generozitate pentru a cinsti zeul: ei pun să se construiască portice, trimit ofrande de preţ pe care inventarele le înregistrează, instituie serbări de întemeiere, înalţă monumente votive. Unul din aceste monumente, datorat probabil lui Antigonos Gona-tas, este absolut excepţional: e vorba de o galerie lungă de 67 de metri, strâmtă şi înaltă, care adăpostea un vas de luptă, consacrat zeului ca ex-voto pentru o victorie navală; două coloane interioare erau decorate, sub capiteluri, cu protome de tauri, de unde numele de „Monumentul Taurilor”, dat, în lipsa unei identificări precise, acestei construcţii ciudate. Templul celor 12 Zei a fost

construit tot la începutul secolului al III-lea, probabil pe cheltuiala unui suveran. Confederaţia insularilor, la rândul ei, nu neglijează să-i instituie serbări. Generalii romani, în sfârşit, şi marele lor adversar Mitri-date Eupător îşi manifestă la rândul lor pietatea faţă de zeul din Delos. Nu exista, la drept vorbind, o preocupare de propagandă politică, ci o înclinaţie naturală de a traduce prin fapte interesul purtat unui sanctuar a cărui strălucire se întinde până dincolo de Ciclade: cei care îndeplineau un rol în regiune găseau firesc să-l cinstească pe Apolo din Delos., n text admirabil permite evocarea acestei voţiuni şi a serbărilor: Imnul IV al lui Caiimah, compus la cererea lui Ptolemeu II Fila-delfos, către 275 î.e.n. Poem de aleasă inspiraţie şi de o mare bogăţie de imagini, dublate de o uluitoare virtuozitate verbală: „Vântul învăluie glia pustie de brazde şi valul, / Doar pescăruşi vezi în zare; nici urmă de cai… n-auzi tropot. / Bine stă-nfiptă în mare, în juru-i dă roată noianul / Undei şi şterge uşor de pe ţărmuri icarica spumă… l'Poetul povesteşte apoi mitul naşterii lui Apolo şi cum Latona, însărcinată cu zeul pe care pizma Herei nu-i îngăduia să-l aducă pe lume, găseşte în mica insulă Delos singurul loc care acceptă s-o adăpostească. El descrie miracolul care, îndată ce se naşte Apolo, preschimbă pentru o vreme în aur – materie divină – locurile şi lucrurile, riturile şi serbările sacre ce se desfăşoară necontenit în sanctuar: „Insulă cu mii de altare, unde se aduc mii de rugăciuni, ce negustor, ce marinar al cărui vas străbate Marea Egee nu se va opri la ţărmul tău? Nu, vânturile nu vor bate niciodată atât de tare, nevoia nu-l va zori niciodată într-atât încât marinarul să nu strângă de îndată pânzele şi să nu poposească aici; el nu va porni pe mare înainte de a se învârti în jurul marelui tău sanctuar pe care îl biciuie cu lovituri puternice şi înainte de a fi muşcat, cu mâinile legate la spate, din trunchiul sacru al măslinului: toate acestea sunt rituri pe care nimfa din Delos le-a născocit de dragul pruncului ei şi pentru a-i stârni râsul”. După cum se vede, aceste gesturi rituale prescrise de o tradiţie seculară, şi al căror sens iniţial se pierduse, biciuirea pereţilor altarului şi muşcăturile ale căror urme au rămas în scoarţa copacului sacru în apropierea căruia se născuse zeul, continuau să fie practicate, întreţinute de pietatea populară.

Referitor la cele 6 Imnuri ale lui Caliniab, se comite adesea o supărătoare greşeală de in

— Traducere de Siinina Noica, în Antologie greacă. Editura Univers, Bucureşti, 1970, p. 228.

terpretare: sunt considerate drept opere de cabinet, elaborate cu un mare bagaj de erudiţie livrescă de către un autor care nu intenţiona să delecteze decât un public restrâns de cunoscători şi de învăţaţi. De fapt, aşa cum au demonstrat cercetările recente, aceste Imnuri, ca şi modelele lor, Imnurile homerice, sunt piese de circumstanţă, destinate să fie recitate la o serbare pentru care a fost compusă fiecare piesă. Ei trebuie citiţi ca documente autentice, din acelaşi motiv ca şi numeroasele poeme sacre, lucrări de comandă, pe care inscripţiile le menţionează în această perioadă şi pe care uneori chiar le transcriu. La toate serbările importante, această literatură de un tip tradiţional îşi avea locul ei, sub forma unei recitări psalmodiate, acompaniată de acorduri muzicale de liră, sau dacă era vorba de cântece, ca peardi sau ditirambii, sub forma corurilor. Compunând Imnurile., Calimah a răspuns fie la cererea suveranului lagid, ca Imnul IV scris pentru o serbare ptolemaică din Delos, fie la cea a oraşului natal, Cirene, pentru marea serbare a lui Apolo (Imnul II), cu prilejul unei sărbători a lui Zeus în timpul domniei regelui Magas (Imnul I) sau al sărbătorii Tesmoforiilor în cinstea Demetrei (Imnul VI). Adaptarea exactă alextului la ceremonie, aluziile precise la desfăşurarea ritualului şi la cadrul topografic şi arhitectural al serbării, aşa cum pot fi desluşite datorită datelor furnizate de arheologie, fac din aceste texte strălucitoare şi dense mărz ftirii de preţ asupra religiei elenistice.

Pietatea civică şi intervenţia frecventă a suveranului se conjugau deci pentru a întrebe prosperitatea cultelor tradiţionale. S-a vă-deja cum cetăţile noi se întrec în ridicarea °r. som Ptuoase» îndeosebi în Asia Mică, diverse care se înalţă şi numeroasele aduse în marile sanctuare prin mărini – regilor Sau recunoştinţa credincioşilor. Delfi o poaşte Sub dominaţia etoliană, în secolul III, Prosperitate deosebită care se prelungeşte în veacul următor, pentru a se şterge, ce-i drept în secolul I î.e.n. Soteria, mare serbare instituită pentru a comemora salvarea miraculoasă a sanctuarului (de care etolienii nu

fuseseră străini) în timpul invaziei celtice din 279, sunt multă vreme celebrate cu strălucire, ca şi Jocurile pitice. Romanii învingători, Flamini-nus, apoi Paulus Aemilius, nu uită să-l cinstească pe Apolo. A fost nevoie de războaiele mitridatice şi de abuzurile lui Sylla, care cere să i se încredinţeze comorile sacre şi bate monedă, pentru a declanşa decăderea oracolului. Dar înaintea acestor dure încercări Delfi cunoscuse vremuri bune: în cursul celei de-a doua jumătăţi a secolului II, Atena restaurează un rit la care se renunţase din secolul IV, cel al Pytaâdei: din 138 – 137 în 98 – 97, în patru rânduri, cetatea trimite la Delfi o delegaţie oficială, numită Pytaida, care pleacă în procesiune de la sanctuarul atenian al lui Apol9 Pytianul, aflat la poalele Acropolei, şi care străbate pe jos tot drumul până la Delfi, trecând prin Eleusis, defileul Citeroii şi Beoţia. Ea era prilejuită de un semn celest, o lumină apărută gub un vârf al Muntelui Parnas, în nord-vestul Atenei, a cărui formă, asemănătoare unei lăzi de car, făcuse să fie poreclit „carul", H arma. Cină lumina strălucea pe Harma, ceea ce se întâmpla de altfel foarte rar (căci doar nouă zile pe an erau destinate observării minunii), alaiul de magistraţi, de preoţi şi de credincioşi se aduna şi, escortat de efebi înarmaţi, pornea aţi t pe gos cât şi călare. O dată ajunşi la Delfi, unde erau primiţi cu mare pompă, participanţii la procesiune îşi îndeplineau îndatoririle faţă de zeu: ei cântau peani, dădeau recitaluri poetice şi muzicale cu concursul artiştilor dionysiaci, consacrau solemn un trepied, ofrandă tradiţi?" n ăla, lui Apolo din Delfi. La întoarcere, Pytai da aducea la Atena, pe un car, într-un alt te pied destinat în acest scop, flacăra sacră ce fu' şese aprinsă în templul delfic, pe altarul H_5 tiei. Participarea la Pytaâdă era o onoare t-lv nită: doi atenieni, fraţi şi soră, stabiliţi la De-jose unde le sunt înălţate statuile, amintesc în inscripţia dedicatorie că au luat parte la Py-taâda din 106 – 105, bărbatul ca pytaist, femeia în calitate de care J oră sau purtătoare de coş cu ofrande, rol încredinţat în general femeilor în ceremoniile sacre.

Cum se vede, documentele care atestă vitalitatea credinţei religioase în epoca elenistică există din belşug. De ce se vorbeşte atunci atât de des despre decădere sau degradare? Deoarece ne lăsăm orbiţi de un fenomen incontestabil, dezvoltarea reflexiei critice la

filosofi şi la unii reprezentanţi ai intelectualităţii, neglijând în acelaşi timp masa enormă a mărturiilor care dezvăluie adevăratul comportament al indivizilor şi grupurilor sociale. Or, ce constatăm? Colectivităţile întreţin cu mari cheltuieli riturile vechi sau instituie altele noi; ele sunt preocupate să reglementeze în amănunt ceremoniile cultelor şi au grijă ca aceste reglementări să fie gravate şi afişate ca să le cunoască toată lumea; ele construiesc monumente costisitoare şi înmulţesc. pirandele. Particularii nu se lasă mai prejos şi se întrec în generozităţi faţă de zei. Cum s-ar putea crede că atâtea cheltuieli şi eforturi nu erau decât gesturi de paradă, ataşament faţă de forme goale, supravieţuirea unui trecut revolut? Trebuie să recunoaştem mai degrabă că ele trădează o pietate sinceră, a cărei intensitate nu era mai mică decât în epocile precedente.

col? * bpOcă a fost vreodată mai bogată în orate. Acestea se răspândesc în toate locurile, yin primul rând cele ale Lui Apolo, zeul oranum Prin exceler4 ă: în afară de Delfi, existau sul Te-roase sanctuare profetice în Grecia peninwra, ca acelea de la Coropeea (în Magnesia, două! Golfulul Voios), de unde s-au păstrat tul t! ement-ri de cult> datând de la sfârşi

«83 C°r al ŢI-lea' şi una şi cealaltă foarte

]te. Este vorba de două decrete ale cetaţii Demetrias, de care depindea sanctuarul lui Apolo Coropaios: autorităţile civile, în înţelegere cu Confederaţia magnesienilor, iau măsurile cuvenite pentru ca oracolul să fie consultat în ordine, potrivit unui ceremonial demn de zeu. Se precizează că această reglementare a devenit necesară „având în vedere marele număr de străini care vin să întrebe oracolul". Al doilea text, proclamat în acelaşi an, este menit să ocrotească arborii şi verdeaţa pe domeniul sacru, interzicând prin amendă tăiatul lemnului şi păşunatul animalelor: frumos exemplu, între multe altele, al grijii pe care o aveau anticii de a păstra starea naturală a locurilor, când acestea se aflau sub patronajul divinităţii.

În Anatolia, marile sanctuare oraculare ale lui Apolo sunt cel de la Clar os, nu departe de Efes, şi cel de la Didymai, lângă Milet. La Claros, unde arheologii francezi au dezvelit templul, consultarea avea loc în subsol. Riturile se desfăşurau noaptea, la lumina lămpilor, în

labirintul culoarelor şi sălilor subterane a căror boltă era susţinută de puternice arcade, construite în secolul I î.e.n. La Didymai, cum s-a văzut, adânca şi vasta curte ivjterioară era destinată primirii pelerinilor şi a celor care consultau oracolul. Aceste construcţii măreţe au fost evident înălţate pentru a primi mulţimea credincioşilor, în Siria, la Seleucizi, a căror adoraţie pentru Apolo era binecunoscută, sanctuarul de la Dafne este întemeiat de Seleu-cos I lângă Antiohia: faima sa este destul de mare pentru a stârni ironia sarcastică a polemiştilor creştini Clement din Alexandria, Gri-gore din Nazianz, care iau în derâdere sanctuarele de la Dafne, Delfi şi Dodona. La Dafne, divinaţia era practicată direct, pornind de la bolboroseala unui izvor sacru, căruia i se dăduse numele de Castalia, ca acela al vestitului \ izvor delfic. Ecoul mişcărilor şi susurului apei era interpretat şi desluşit consultanţilor de către preoţi, în această procedură nu era nu o fundamental nou faţă de vechile obiceiuri ale grecilor. Orice semn este bun pentru a interpreta voinţa divină şi informaţiile pe care ea le transmite: frunze fremătând în vânt, flacăra şi fumul unui altar, zborul unei păsări, susurul unui izvor, măruntaiele unei victime, vorbele fără şir ale unui personaj. Se crede întotdeauna în valoarea acestor semne pe care ghicitorii şi profeţi ştiu să le înţeleagă. De aceea sanctuarele oraculare rămân foarte frecventate, pausania menţionează multe în Periegeza sa şi se descoperă încă altele pe care el nu le-a menţionat, ca surprinzătorul „oracol al morţilor” (Necromanteion) de la Efira în Epir, lângă gura râului Aheron, unde, într-un edificiu cu plan complicat, construit în secolul III, oamenii veneau să întrebe sufletele răposaţilor, aşa cum odinioară Ulise evocase umbrele lângă un şanţ plin cu sângele victimelor, în acest colţ îndepărtat al Greciei occidentale, cele mai vechi credinţe ale lumii arhaice dăinuiau încă în vremea lui Pirus.

Paralel cu faima oracolelor se dezvoltă acum aceea a misterelor. Nu era desigur o noutate şi cele ale Demetrei şi Corei de la Eleusis existau de mult timp. Se încearcă probabil să fie imitate la Alexandria, unde un cartier primeşte numele de Eleusis şi unde monedele (e adevărat, doar în epoca Antoninilor) îi reprezintă pe Triptolem pe un car tras de şerpi, aducând oamenilor grâu de sămânţă, darul Demetrei. S-a crezut mult timp, greşit, că Imnul VJ al lui Calimah se referea la

aceste serbări de la Alexandria, în timp ce el evoca de fapt Tesmoforiile de la Cirene. Existenţa misterelor Demetrei şi Corei rămâne totuşi probabilă a Alexandria. Ptolemeu I Soter a chemat de

Eleusis un membru al vechii familii a Eu-care exercita în mod tradiţional una cele două funcţii sacerdotale principale în celor Două Zeiţe; acesta avea să-i ser de sfătuitor (exegetes) în probleme de ga şi a avut Probabil un anumit rol în orizarea ceremoniilor în cinstea Demetrei de la Alexandria. La Pergam, de asemenea, se pare că misterele au făcut parte din cultul Demetrei şi Corei. O influenţă directă a misterelor de la Eleusis asupra celor care erau celebrate în cinstea Marilor Zeiţe la Megalopoiis în Arcadia e pomenită de Pausania (VIII; U): împrumutul s-a făcut probabil în secolul al III-lea. Arcadia avea un alt sanctuar cu mistere, cel de la Lycosura, la sud-vest de Megalopoiis: el era dedicat unei divinităţi numită simplu „stăpâna”, Despoina, care trecea drept fâioa Demetrei şi a lui Poseidon, şi pe care, potrivit lui Pausania, „arcadienii o venerau mai mult decât orice zeu”. S-a descoperit o lege sacră din secolul al III-lea şi fragmente ale statuii de cult în marmură realizată în secolul al II-lea de sculptorul Damofon din Mesena. Nu departe de acolo, în Mesenia, într-un târg de munte, la An-dania, se celebrau alte mistere despre care ne informează un document ciudat – o lungă inscripţie datată din 92 – 91 î.e.n., care vine să clarifice mai multe aluzii făcute de Pausania în cartea IV a Periegezei sale referitor la aceste ceremonii. Acest text înşiră un mare număr de prescripţii amănunţite unde măsurile de ordin public, precum reglementarea dreptului de azil în sanctuar, sau alimentarea cu apă potabilă se află alături de precizările referitoare la cult: formule, de jurământ, felul victimelor ce trebuie sacrificate, ordinea procesiunilor, rolul preoţilor şi preoteselor, costume şi podoabe de purtat, totul este prevăzut în cel mai mic amănunt. Fapt deosebit de relevant pentru importanţa pe care astfel de ceremonii o căpătau în ochii pelerinilor înflăcăraţi care alergau în mulţime în această vale îndepărtată pentru a participa la sărbătoare.

Alături de cultul Demetrei, un alt cult cu mistere era cel al lui Dionysos. Rare în aceasta epocă în Grecia propriu-zisă, misterele apaţ frecvent, în schimb, în insule sau în Anatpua-Adesea sunt confrerii,

thiasoi, care îşi asumă organizarea serbărilor şi ceremoniilor. Metfi” 31
lor împrumută cu plăcere numele de la unul din epitetele zeului, Dionysos Bachos: ei se numesc atunci bacanţi. Riturile pe care le practicau au un caracter orgiastic, care provine dintr-o tradiţie străveche. Cum aceste mistere se celebrau de asemenea de către confrerii de femei, se înţelege că faima lor a avut de suferit: de aici vestitul edict dat de senat în 18 (5, interzicând bacanalele pentru a păstra moralitatea poporului roman. Totuşi, popularitatea lui Dionysos creste necontenit în timpul epocii elenistice. S-a văzut cum se răspândeşte acum gustul pentru teatru, graţie confreriilor de artişti dionysiaci. Ptolemeu IV Filopator manifestă un interes deosebit pentru acest cult: el notifică printr-o decizie, al cărei text s-a păstrat pe un papirus, ca responsabilii iniţierilor dionysia-ce din Egipt să-i aducă documentele sacre pe care le aveau pentru a le cunoaşte, încă bunicul său, Ptolemeu II Filadelfos, dăduse un caracter dionysiac marii procesiuni pe care o organizează la Alexandria cu prilejul serbărilor numite Ptolemaia (271 – 270). Exemplul lui Alexandru, care spera să fi regăsit în Orient, la Nysa, într-o vale afghană, amintirea mereu vie a zeului, înflăcăra imaginaţiile. O întreagă literatură, a cărei esenţă a strâns-o Diodor din Sicilia, evocă cuceririle lui Dionysos până în India şi întoarcerea sa triumfală spre Europa, însoţit de un cortegiu exotic şi zgomotos. Pe de altă parte, în Italia ele suci cultul lui Dionysos fusese asociat de multă vreme cu cel al Demetrei şi Corei şi se pare că a avut în acest context o tentă escatologică: după modelul iniţierii eleusine, el oferea iniţiaţilor anumite garanţii pentru soarta lor după moarte. Acest yicru, care rămâne în general destul de obscur, ace totuşi să se înţeleagă dezvoltarea unui fel e misticism dionysiac. Zeul vinului, care ofeea oamenilor, prin banchete şi chefuri mons-ruoase, o mângâiere pentru suferinţele lor, le 487 rf totodată speranţe în lumea de dincolo. e aici marea popularitate a lui Dionysos, pe care o atestă frecvenţa numelor proprii formate de la numele zeului: astfel numele de Dionysos care a dat pe cel de Dionis. Tot de aici abundenţa iconografiei dionysiace, care multiplică până la saturaţie imaginea zeului: un tânăr cu aspect efeminat, gol sau îmbrăcat într-o haină lungă, cu părul lung revărsat pe umeri. fruntea încinsă cu o bentiţă împodobită cu iederă; el

ţine într-o parte tyrsul, un sceptru lung având în vârf un con de brad şi acoperit de panglici iar în cealaltă un vas de băut de o formă deosebită, un cantharos. Clătinându-se din pricina beţiei, el se sprijină cu plăcere de un satir tânăr care-l ajută să meargă. E însoţit de o panteră ce simbolizează cortegiul fiarelor pe care le-a adus din expediţia sa din Asia, Arta greacă nu va înceta să reproducă această figură ambiguă, împreună cu aceea a tovarăşilor săi apropiaţi: iubita sa Ariadna, silenii şi satirii, menadele şi bacantele, cărora li se vor adăuga mai târziu cupidonii. În acelaşi timp continuă să fie celebrate pretutindeni serbările tradiţionale cu coruri cântând ditirambul şi eu reprezentări teatrale, tragedii şi comedii: documentele de la Delos sunt destul de explicite în această privinţă şi ne informează de asemenea că procesiunea solemnă comportă o faloforia, rit ciudat în cadrul căruia era plimbat pe un car, de-a lungul oraşului, un enorm manechin din lemn şi din pânză umplută cu paie, simbolizând zeul sub forma unui corp de pasăre al cărei gât şi cap erau înlocuite eu un sex masculin (leâos) de o mărime neobişnuită. Ve-ehea credinţă ţărănească, care-l considera pe Dionysos ca pe un zeu al vegetaţiei şi al înnoirii, ce întreţine fecunditatea pământurilor şi a cirezilor supravieţuia: de aici simbolul sexual al folos-ului. Aspecte tradiţionale şi trăsături noi se combinau astfel în cultul complex al acestei divinităţi care se preta totodată la mari ceremonii civice şi la exigenţe ale misticismului personal: este lesne de înţeles popularitatea sa într-o societate cu aspiraţii atât de diverse.

Atracţia misterelor explică de asemenea faima unui alt cult, cel al Cabirilor din Samotrace care, cunoscut încă din secolul V, capătă în epoca elenistică o extindere considerabilă: pentru a cinsti aceşti „Mari Zei”, a căror natură exactă este puţin cunoscută, se stabileşte un sanctuar într-o vale îngustă cu ieşire pe coasta de nord a insulei. Acolo, pe malul abrupt al unui pârâu secat, se înălţau construcţii destinate ceremoniilor de iniţiere şi o mare rotondă, Arsinoeion-ul, ridicată între 289 – 281, la cererea reginei Arsinoe, soţia lui Lisimah şi viitoarea soţie a lui Ptolemeu II Filadelfos: ea era destinată să adăpostească altarele. Pe celălalt mal al râului, un lung portic cu etaj, un teatru şi, scobită în panta terenului, nişa pătrată unde se înălţa, în mijlocul unui

bazin plin cu apă amintind marea, vestitul monument al Victoriei pe prora unui vas, înălţat la începutul secolului II. Sanctuarul, aşa cum a fost reconstruit în urma săpăturilor, este în întregime elenistic. El dovedeşte răspândirea acestui cult al Cabirilor, care înfloreşte îndeosebi în secolul îi aici veneau pentru iniţiere din regiuni foarte îndepărtate, din insulele Mării Egee, din Asia Mică, din Alexandria, din Cirene şi chiar din Italia. Perseu vrea să se refugieze tot aici în 168 după înfrângerea de la Pidna. Cabirii treceau totodată drept ocrotitori ai navigaţiei. Cum ei împărţeau acest rol cu Dioscurii, Marii Zei din Samotrace, ajung să fie confundaţi cu cei doi fraţi ai Elenei, astfel încât la Delos, în anul 101 î.e.n., se consacră un templu „Marilor Zei Dioscuri Cabiri din Samotrace". Fenomen de contaminare sau, cum se spune, de sincretism, atestat de numeroase alte exemple în epocă şi care va constitui în timpul imperiului una din trăsăturile importante ale evoluţiei păgânismului.

«i timp ce cultele însoţite de mistere îmbărbătează sufletul, zeii tămăduitori ce vin în ajutrupului se bucură de mare audienţă în

Fig. 29. SAMOTRACE: PLANUL DE ANSAMBLU AL SANCTUARULUI CABIRILOR (după Ifesperia, 1968, p. 202, fig. 1)

Sanctuarul e situat în vestul oraşului antic, pe cele două laturi ale unei râpe abrupte, care coboară din munte în direcţia nord, la mică distanţă de mare. Terase naturale amenajate susţin principalele clădiri. Pe terasa de est se aflä, de la nord la sud. mai întâi un edificiu dreptunghiular, numit Anaktoron (a) – Casa stăpânilor –, care servea pentru primul frrad de iniţiere în timpul ceremoniilor misterelor, apoi rotonda numită Arsinoelon (B), construită de Arsinoe, soţia lui Lisimah; un loc împrejmuit neacoperit, numit Temenos (C), cu o vatră sacră; aici se pătrundea printr-un portic cu aripi laterale, decorat în interior cu o friză arhaizantă reprezentând dansatoare; în sfârşit, marea clădire numită Hieron (D), unde avea loc al doilea grad al iniţierii. Alături de acest edificiu, o curte acoperită adăpostea ofrandele credincioşilor (E), iar un important altar (F) era înconjurat de un zid înalt; orientat spre est, se ajungea la el printr-o colonadă. DC cealaltă parte a râppj-gradenurile teatrului (G) fuseseră aşezate pe panta. Deasupra lor, o însă scobită în colină era amenajata drept fântână (H):

acolo, ivindu-se din oglinda ape – se înălţa pe un pinten de navă Victoria din Samotrace. Un lung portic (I) mărginea terasa spre vest. În partea de est, dincolo de clădirile sacre, a doua râpă era traversată de un pod lat de lemn care ducea la intrarea sanctuarului, pe drumul spre oraş. Avea bogate propilee (J) din marmură de Tasos făcute de ptolemeu II pe cheltuiala sa, cu generozitatea-i obişnuită.

epoca elenistică. Cultul lui Asklepios se răspândeşte începând din sanctuarul principal de la Epidaur, care continuă să atragă credincioşi şi unde vindecările miraculoase se înmulţesc. Totuşi zeul cerea vizitatorilor săi altceva decât tradiţionala puritate rituală: el adaugă la aceasta o exigenţă mai înaltă, aceea a purităţii morale. O epigramă înscrisă pe templu (Antologia palatină, XIV, 71) o formula astfel: „Să fie pur cel care intră în templul unde arde tămâia! A fi pur înseamnă a nu avea decât gânduri sacre", în plus, dacă practica medicală, în tradiţia lui Hipocrat, nu era străină vindecărilor făcute de Asklepios, e sigur că mijloacele psihice, precum autosugestia, jucau şi ele un rol important. De la Epidaur cultul a ajuns în multe alte locuri, precum Balagrai în Libia, lângă Cirene, sau Lebena în Creta. Epigrama 54 a lui Calimah era destinată unui tablou votiv consacrat de un medic numit Akeson în sanctuarul din Balagrai. Dedicantul promisese zeului un dar de 100 de drahme (o mină) dacă-i vindecă soţia bolnavă. El şi-a achitat datoria şi o evocă în dedicaţia înscrisă pe coşuleţul pictat pe care îl agaţă în sanctuar ca ex-voto. Tonul vioi şi plăcut pe care-l foloseşte este specific familiarităţii încrezătoare în care grecul trăieşte cu zeii săi: „Tu primeşti, Asklepios, suma pe care Akeson a făgăduit-o spre binele soţiei sale Demodike: iat-o! Şi dacă din întâmplare tu uiţi şi-i vei cere o mină, acest tablou, să se's" e, va sta mărturie".

Cel mai strălucitor sanctuar al lui Asklepios lari măă °din C°S patria lui HIP°crac Şcoa' ne medicină pe care o menţineau discipolii II Săi înflore? te şi atrage mulţimea. Nu de oraş, pe panta domoală a unei co-Ftg. 30. SAMOTRACE: ARSINOEION, SECŢIUNE (după A, W. Lawrence, Creek Architecture, tig. 103) Restaurarea din desen permite să se imagineze aspectul interior al acestei imense rotonde (aproape 17 m diametru interior). Deasupra unui zid compact, care nu e străpuns decât de o uşă, o cunună de pilaştri separând înalte spaţii

deschise, susţine acoperişul în şarpantă în formă de cupolă joasă cu case-toane. Pilaştrii sunt în stil doric în exterior, şi corintic în interior. Acrul circulă, ca şi lumina, ceea ce se potriveşte funcţiei edificiului, care adăpostea altare. O frumoasă decoraţie în stucaturi pictate îmbogăţea aspectul clădirii.

line, unde ţâşnea izvorul binefăcător necesar oricărei vindecări, este amenajată o terasă pentru templu şi sanctuarul monumental, înălţate la sfârşitul secolului IV. Poetul Herondas, spre

270, a evocat cu umor decorul într-un mim – Femeile vizitându-l pe Asidepios. Acestea sunt două cumetre de origine modestă care vin la sanctuar pentru a sacrifica un cocoş şi a consacra un tablou votiv în semn de recunoştinţă pentru o vindecare. Ele admiră statuile din marmură reprezentându-i pe Asklepios şi Hygeia (Sănătatea), fiica sa, care se înălţau lângă sanctuar şi care fuseseră sculptate, cu 20 sau

30 de ani în urmă, de fiii marelui Praxitele.

Se extaziază în faţa altor opere de artă: un

*4-tl grup reprezentând un copil care strânge gn unei gâşte, portretul unei femei din Cos ca

4 S_3

riii asemănare cu modelul face să fie confundate. Femeile pătrund apoi în templu, unde un funcţionar sacru, neocorul, vine să le deschidă uşa. Aici ele admiră un minunat tablou al pictorului Apeles, reprezentând pregătirea unui sacrificiu, care le încântă prin realismul său creând iluzia naturii, în sfârşit, îşi depun obolul în „gura şarpelui” de bronz care serveşte de capac trunchiului cu ofrande şi se retrag mulţumite, pentru a se ospăta acasă din cocosul căruia tocmai i-au tăiat beregata, fără a uita să lase un copan pentru neocor, care-şi primeşte astfel plata în natură. Imagine vie şi emoţionantă, sub forma unui dialog, a unei scene obişnuite a religiei populare.

Pentru a primi mai bine mulţimea crescândă a pelerinilor, în secolul II, sanctuarul din Cos este considerabil mărit: două terase vaste se alătură celei iniţiale, transformând complet dispozitivul de ansamblu. Terasa inferioară formează o întinsă piaţă dreptunghiulară de circa sanctuar şi câmpie, în susul unui zid de sprijin; susţinând terasa iniţială şi de un portic impunător ocupând celelalte trei laturi:

este locul de primire, unde se ajunge printr-o rampă şi printr-o intrare deschisă în porticul central. De acolo o scară largă, în axa intrării, duce la altar şi în templu. În sfârşit, o a treia terasă, mai sus, dominând ansamblul, comunică cu prima printr-un dispozitiv invers: un portic pe trei laturi, a patra latură deschizându-se spre sanctuar şi câmpie, în susul unui zid de sprijin; în mijlocul acestei terase superioare, se înalţă nour templu, mai mare decât cel vechi, cu un admirabil peristil doric; el este orientat spre altarul iniţial, situat pe terasa intermediară, fiind. legate printr-o scară monumentală ce dă spre faţada templului superior. Această amplă compoziţie arhitecturală, cu cele trei terase succesive, încadrate de porticuri, precum şi grija e a marca puternic simetria prin plasarea în sc-r-or S* a templului superior răspund gust nou: ea prefigurează construcţiile

Fig. 31. SAMOTRACE. PLĂNUI, RESTAURAT A> CLĂDIRII NUMITA IIIERON (după Ph. Wiluam. v Lehmann, The Pedimental Scuâpturesof the Hieron of Samothrace, fig. 4)

Planul restaurat dă o idee despre originalul dispozitiv adoptat pentru această clădire numită II>e-ron (adică sanctuar) unde aveau loc ceremonii de iniţiere. Construit spre sfârşitul secolului IV, clădirea e completată în secolul II de un pridvor monumental (a), cu un fronton împodobit cu statui. Edificiul era lung (circa 40 m) şi îngust (circa 13 m). În interiorul lui se ajungea prin trei uşi: uşa principală, în mijloc, şi două uşi laterale. De-a lungul zidurilor laterale (B – B), în interior, erau aşezate bănci. Un altar interior (C) servea pentru sacrificii. Absida (D), înscrisă în plan dreptunghiular, era uşor supraînălţată. Când se celebrau misterele, preoţii stăteau în absidă şi, la lumina torţelor şi lămpilor, prezentau credincioşilor aşezaţi pe bănci obiecte sacre, toate uşile fiind închise.

măreţe pe care le vor îndrăgi romanii în timpul imperiului; sanctuarul Fortunei de la Praeneste (Palestrina), construit în epoca lui Sylla, constituie un prim exemplu impresionant pe pământul italic.

Asklepios nu era singurul zeu tămăduitor. Multe alte divinităţi, zei sau eroi, au jucat acelaşi rol. Este cazul lui Serapis, creaţie originală a epocii, care merită o atenţie deosebită: el constituie într-adevăr un excelent exemplu al felului în care grecii, aflaţi în contact cu religii

populaţiilor barbare pe care le cuceriseră, înv prumută uneori ele la ei divinităţi pentru a le introduce în panteonul elenic. îmbogăţirea reorturi's e consid introduce în pane.

ligiei greceşti prin aporturi străine e rată, nu fără temei, ca una din contribuţiile seamă ale epocii elenistice. Mai trebuie în aprofundate modalităţile acestor împrumut

Fig. 32. COS: PLANUL DE ANSAMBLU AL SANCTUARULUI LUI ASKLEPIOS (după Schatzmann-Herzog, Kos I, plan 37)

Sanctuarul se află cu faţa spre nord, pe trei terase suprapuse care domină câmpia de pe coasta, ia o oarecare distanţă de oraş. Există, mai întâi, pe terasa intermediară, un cult în aer liber, cu un altar orientat spre est, potrivit regulii tradiţionale (a). În secolul III se construieşte un mic templu pentru a adăposti statuia de cult, în vestul altarului: acesta este templul (B) pe care-l vizitează cele două personaje ale lui Herondas iar altarul este îmbogăţit cu° colonadă. În secolul II se amenajează celelalte două terase potrivit unui plan monumental. Pe terasa m-jenoară, o vastă esplanadă dreptunghiulară (C) este înconjurată pe trei laturi de un portic cu încăperi. 495 t; mijlocul zidului de nord, un pridvor adânc (D) de intrare vizitatorilor. De aici o scară duce la templu şi la altarul ce se pe zidul de susţinere al terasei intermediare. Mai spre sud, terasa superioară (E), sprijinită de un pu" ternic zid, este şi ea încadrată pe trei laturi de un portic, un pridvor simplu, fără încăperi, a patra latură rămânând liberă pentru a avea perspectivă asupra sanctuarului, câmpiei şi mării, în mijlocul esplanadei şi încununând ansamblul perspectivei, un alt templu al lui Asklepios (F), mai mare şi mai bogat decât cel dintâi, cu peristil, se înălţa cu faţa spre nord, şi cu scara monumentală ce ducea la terasa superioară în axul compoziţiei. Grija de a organiza un ansamblu măreţ este evidentă prin jocul simetriei şi al maselor arhitecturale răspândite pe trei nivele, pe pante. Dar, pentru a respecta tradiţia rituală, altarul iniţial al lui Asklepios păstrează orientarea iniţială, cu faţa spre est. Ulterior, un al treilea templu (G) este înălţat în partea de est a altarului.

cel al lui Serapis este semnificativ. Originea noului cult constituie obiectul unor tradiţii contradictorii, care atribuie

introducerea lui unuia sau altuia din primii trei suverani lagizi. Dar documente sigure arată că era bine statornicit încă din epoca lui Ptolerneu I Soter: un text ciudat al lui Tacit (Historiae, IV, 83 – 84) relatează că regele are un vis în care este invitat să aducă de la Sinope, de la Marea Neagră, statuia acestui zeu care se afla în templul oraşului. După consultarea oracolului de la Delii, Ptolemeu îi determină, cu destulă greutate, pe cetăţenii din Sinope să-i cedeze efigia divină, care la ei îl reprezenta pe Zeus, dar un Zeus „htoniaii", asemănător lui Hades, stăpânul Infernului, şi asociat eu Persefona. Adusă la Alexandria, statuia e instalată în vechiul cartier egiptean Racotis, unde e construit un templu pe locul unui mic sanctuar local al lui Serapis şi Isis. Numele de Serapis, în egipteană Oserapis, era cel al unei divinităţi locale, unde se compinau două figuri divine iniţial bine distincte, vestitul Osiris, soţul lui Isis, şi la fel de vestiW-bou Apis, zeu-animal în viaţă pe care egipi tenii îl adorau la Memfis şi ale căruinele păstrau în imensa necropolă subterană di Serapeum. Numele de Serapis este dat noul zeu adus de la Sinope la Alexandria, el fiind însă singura trăsătură egipteană ce-l caracterizează: în rest este un zeu pur grec. Cunoaştem din diferite documente aspectul statuii sale. ga se aseamănă cu cele ale lui Zeus, Hades sau Asklepios: un cap măreţ cu plete lungi şi cu barba stufoasă, cu şuviţe lungi verticale coborând pe frunte; pe cap, în loc de coafură se afla un fel de coş înalt aproape cilindric, cala-ihos, care în latină se numeşte modius (mertic), cu un decor vegetal din ramuri de măslin sau din spice de grâu. Zeul era drapat într-un veşmânt grecesc; el era aşezat pe un tron, alături de care se afla Cerberul, câinele înfiorător din infern. Alte reprezentări, pe monede imperiale, îl înfăţişează pe Serapis în picioare, pe jumătate gol, având sceptrul în mână şi. purtând pe cap modius, cu Cerberul ghemuit la picioare: imaginea seamănă cu cele ale lui Zeus, lăsând deoparte Cerberul şi modius-ul. Statuia iniţială trecea drept opera lui Bryaxis, un sculptor vestit din secolul al IV-lea care lucrase în 350 la mausoleul din Halicarnas. Este probabil că artistul a executat, la comanda cetăţii Sinope. În a doua jumătate a secolului IV, efigia acestui Zeus-Hades (Jupiter-Dis) de care vorbeşte Tacit, în orice caz, deşi în Egipt este rebotezat Serapis, înfăţişarea sa nu prezenta nimic ciudat în ochii unui

grec.

Cât despre cultul său, două mărturii vechi ne oferă informaţii utile: Calimah compusese două epigrame dedicatorii pentru ofrande către Serapis. Una din ele era lampa cu 200 de fitile, adică de o mărime şi o luminozitate excepţionale, care, spune poetul, întrecea prin strălucire luceafărul de seară. Cealaltă comentează consacrarea făcută de un mercenar cretan a tolbei cu săgeţi şi a arcului său, după campania militară împotriva cetăţii Euhesperides, în Cire-jjaica, la începutul domniei lui Ptolemeu III vergetul, în 246. Niciuna din ofrande nu «97 f7 nimic exotic şi ele ar putea fi dăruite la el de bine oricărui zeu grec. Cultul lui Serapis, în ciuda numelui său, este deci în realitate un cult grec, destinat grecilor stabiliţi pe părnâut egiptean, aşa cum mai înainte grecii din Libia instituiseră cultul lui Zeus Amon, cult grec specific Cirenaicii. Ca şi acesta din urmă, ei nu denotă slăbirea tradiţiei religioase a elenilor, care ar fi fost alterată în contact cu străinătatea. El nu rezultă dintr-o combinare sau, cum se spune, dintr-un „sincretism” între elementele greceşti şi egiptene: el demonstrează doar cât de puternică rămânea, în această epocă, la fel ca şi înainte, forţa asimilatoare a elenismului.

Sanctuarele lui Serapis au fost foarte frumoase: mai întâi, în Egipt, în oraşul Alexandria şi în împrejurimi, ca şi în târgul Canope, lângă gura Nilului, cea mai apropiată de marea cetate; apoi în afara Egiptului, unde noul zeu cunoaşte o soartă la fel de frumoasă. Exemplul Delosului este deosebit de semnificativ, pentru că pe insulă s-au descoperit vestigiile a trei sanctuare ale lui Serapis: două sunt sanctuare particulare, cel mai vechi fiind întemeiat în prima jumătate a secolului III; al treilea, datând din secolul II, este un sanctuar oficial, unde cheltuielile cultului revin cetăţii. Serapis este asociat aici cu alte divinităţi egiptene, Isis, Anubis, Harpocrate. Despre ultimele două există puţine informaţii, şi rolul lor este absolut minor, în schimb, Isis, ca şi Serapis, se bucură de o mare popularitate în lumea elenistică. Şi ea este o divinitate propriu-zis egipteană pe care grecii o adoptă îmbrăcând-o greceşte. Statuile care o reprezintă păstrează totuşi, în anumite cazuri, câteva trăsături împrumutate din imaginile faraonice ale zeiţei: coafura cu două pene verticale, dominând coarnele de vacă

înconjurate de un medalion, veşmântul mulat pe corp şi formând pe gât nodul „isiac. străin obiceiului elenic. Aceste trăsături nu sân* însă constante: un astfel de tip iconografic, ca acela al lui Isis Euploia sau Pelagia, ocrotitoarea navigatorilor, nu are nimic egiptean şi a

«putea reprezenta orice divinitate feminină la greci. Cât despre textele de care dispunem, ele sunt interesante de studiat: e vorba fie de imnuri, fie de texte în proză, care laudă diferitele puteri sau virtuţi (aretai) ale zeiţei, de unde şi numele de aretalogii dat acestor documente. Ele provin din perioade diferite, mergând din secolul al II-lea î.e.n. până la epoca imperială târzie şi se găsesc atât în Egipt cât şi în regiunile cele mai variate ale lumii antice

— Ciclade (la Ios şi la Andros), în Tracia (la

Maroneea), în Asia Mică sau în Cirenaica, în timp ce autori ca Diodor din Sicilia sau Apu-leius le evocă în lucrările lor. În aceste texte, Isis apare ca binefăcătoarea omenirii, care îi datorează zeiţei în esenţă principalele elemente ale civilizaţiei: limbă, scriere, drept, justiţie, respect faţă de părinţi, agricultura, revelaţia misterelor, vindecarea bolnavilor, în plus, ea apare ca o divinitate cosmică, conducând mişcarea astrelor şi mersul universului, în aceste enumerări ale meritelor divine, foarte puţine elemente atestă un împrumut din tradiţia egipteană: este vorba mai degrabă de un loc comun al literaturii sacre la greci, aplicat în cazul de faţă acestei divinităţi noi. Nouă este, în schimb, preocuparea de a-i atribui lui Isis toate manifestările puterii divine recunoscându-i autoritate deplină asupra întregului univers: se distinge în asta, fără nicio îndoială, o tendinţă spre monoteism care se va accentua simţitor în timpul imperiului.

Există numeroşi alţi zei străini cărora li se instituie în mod asemănător un cult în cetăţile elenistice, fie sub forma cultelor de sine stătătoare, întreţinute individual sau de asociaţii, fie sub forma cultelor publice. Unele erau stabilite? e mult timp, precum cel al Mamei Zeilor, Ci-kele (numită şi Marea Mamă) al cărei templu e la Atena era folosit încă din epoca clasică drept depozit pentru arhivele statului. Această plmitate anatoliană fusese deplin integrată Printre zeii greci; odată cu ea sunt introduse treptat şi alte figuri ale legendei sale, precum Atis, tânărul cu bonetă frigiană care se face eunuc, sau ciudatul Agdistis. Dar

audienţa lor rămâne mult timp foarte restrânsă. Povestea castrării lui Atis nu era pe placul grecilor şi preoţii-enuci, galii, sunt întotdeauna priviţi eu dispreţ, deşi cei care se ocupau de problemele religioase s-au interesat de acest cult: sfetnicul lui Ptolemeu I, atenianul Timoteu îi consacrase un studiu pe care, multe secole mai târziu, apologetul creştin Arnobius îl folosea încă. Fără ecou rămâne de asemenea cultul zeiţei siriene Atargatis, care este cinstită la Delos, unde veneau negustori fenicieni şi greci din Siria: dar se constată că ea este confundată aproape cu totul cu Afrodita, al cărei nume apare în dedicaţii, alături de numele oriental iniţial şi sfârşeşte prin a-l înlocui. Cultul lui Adonis, sirian de origine, e instituit la Alexandria, unde regina Arsinoe II, către 272, celebrează în palatul regal sărbătoarea Adoniilor, pe care Teocrit o descrie în Idi Za XV. Această descriere relevă elenizarea profundă a cultelor orientale: sub o boltă de frunze erau arătate poporului statuile Afroditei şi ale lui Adonis aflate pe un pat de ospăţ, cu numeroase ofrande de flori şi dulciuri – aşa cum se proceda în cazul Teoxeniilor, banchete sacre tradiţionale – în timp ce o recitatoare intona un imn, după un vechi obicei, în fond, când divinităţile străine’s mt acceptate de politeismul elenic, ele îmbracă aspectul obişnuit al zeilor greci, iar ritualul lor este adaptat la exigenţele unei tradiţii seculare ale cărei forme grecii nu intenţionau să le modifice. Primitori cum au fost dintotdeauna, ei nu-i resping pe noii-veniţi, dar îi îmbracă după obiceiul grecesc înlăturând astfel, în esenţa, ceea ce ar putea să surprindă sau să şocheze. Nu trebuie uitat că, în religia greacă, caracterul local al cultelor este predominant: de aceea generalizările sunt destul de hazardate. Pietatea credincioşilor se exercita în cadrui îngust al miilor de sanctuare publice şi păruculare, unde se păstrau cu grijă rituri seculare, şi această pietate plină de atenţie ducea la întemeierea de noi sanctuare cu orice prilej. Cultele domestice, cultele eroice, cultele rustice erau cele mai numeroase. O idee asupra acestei situaţii o pot da peisajele pictate de la Pompei, decoraţiile în stuc din vilele romane evocând câmpia sau scenele rustice ale reliefurilor numite „pitoreşti”, cărora li se spune uneori, deşi greşit, „alexandrine”, în aceste reprezentări inspirate din natura mediteraneană (şi niciodată din peisajele Deltei egiptene!),

apar adesea altare, statui de zei, capele, aşa cum se menţionează în poemele bucolice sau în nenumăratele dedicaţii către zeii pădurilor şi câmpiilor care sunt cuprinse în Antologie. Natura era populată de prezenţe divine pe care grecul le percepea la fel de bine pe pământ străin ca şi la el acasă. De aceea el nu se sfia deloc să venereze o divinitate barbară într-un cadru neobişnuit, cu condiţia ca el să fi găsit cheia care să-i asigure echivalarea acestui zeu străin cu oricare dintre zeii săi. La fel Alexandru şi tovarăşii săi nu şovăie să-l recunoască pe Dionysos în zeul local din Nysa, un târg pierdut într-o vale himalayană, şi un adevărat florilegiu de legende se naşte din această convingere. De aceea şi grecii ce călătoreau în Egiptul de Sus găseau firesc să-şi graveze epigramele laudative sau proskynemata (formule de adorare) pe pilonii templelor egiptene, ca la File. Tendinţa de asimilare a divinităţilor exotice cu propriii lor zei a înlesnit mult elenizarea unor regiuni, precum Tracia sau Anatolia: era de ajuns ca zeii locali să primească un nume grec, sau grecizat, şi să fie reprezentaţi sub un aspect antropomorf ic pentru ca pietatea grecilor să se alăture celei a localnicilor, contribuind astfel la supravieţuirea acestor culte în infinita lor varietate.

Realitatea credinţelor religioase poate fi însjelească mai bine prin intermediul manifestărior concrete, ofrande, sacrificii, serbări, construcţii destinate cultului, legi sacre. Aceste mărturii sunt atât de numeroase şi atât de precise pentru epoca elenistică încât nu se poate pune la îndoială permanenţa şi vitalitatea credinţei la marea majoritate a grecilor acestui timp. Totuşi, anumite spirite luminate, pe care-învăţătura filosofilor le-a făcut să-şi pună întrebări asupra tuturor lucrurilor, inclusiv asupra credinţei în zei, încep acum să formuleze diferite critici, mergând de la interpretarea raţionalistă a miturilor până la scepticism şi la ateism. Influenţa acestor păreri rămâne limitată la cercul restrâns al oamenilor cultivaţi, fără a aduce vreo schimbare notabilă în comportarea maselor populare. Dar nu la fel se întâmplase pe vremea lui Heraclit sau Anaxa-goras? Să ne amintim pe scurt principalele aspecte al acestui curent de gândire.

Cel mai caracteristic este fără îndoială ev-hemerismul, care are un larg ecou, direct sau indirect. Evhemeros, ce trăieşte la sfârşitul

secolului IV şi începutul secolului III, compusese o operă ciudată, un fel de roman filosofic, intitulat Povestire sacră. El relata o călătorie imaginară în insulele Oceanului Indian, în Panhaia, cea mai mare dintre ele, trăia o populaţie amestecată, unde băştinaşii se învecinau cu emigranţii, veniţi din India, din Sciţia şi chiar din Creta; ea era condusă de preoţi cretani, în templul somptuos al lui Zeus Trifylios, o inscripţie gravată pe o stelă de aur relata istoria vechilor regi ai ţării, care nu erau alţii decât zeii tradiţionali ai Greciei, Uranos, Cronos, Zeus, ale căror mituri erau înfăţişate ca fapte istorice, eliberate ele orice element miraculos. Zeus îndeosebi apărea ca un suveran înţelept şi binefăcător care călătorise de-a lungul lumii şi-şi răspândise binefacerile printre oameni, înainte de a se duce să moară în Creta. Popoarele recunoscătoare îi înălţaseră apoi temple şi altare şi-l făcuseră zeu. Evhemeros oferea astfel o explicaţie istorică fenomenului religios:

°IP 5» * zeii nu sunt altceva decât oameni din timpuri vire la religie „care asuprea omenirea arătându-i din înaltul cerului un chip îngrozitor şi araeninţând-o" şi care de-acum, datorită efortului încununat de victorie al lui Epicur, este „la rândul ei doborâtă şi călcată în picioare victorie care ne înflăcărează nespus", într-adevăr, aceste frumoase îndemnuri retorice se dovedesc fără efect asupra maselor care, la Roma ca şi în Orientul grec, rămâneau ataşate de vechile superstiţii şi de speranţele lor alinătoare. Lucreţiu mergea de altfel dincolo de adevărata învăţătură a lui Epicur: el nu intenţiona să nege existenţa zeilor, susţinea doar că aceştia nu se interesează de oameni. De ce atunci să ne preocupăm de ei? Asta e concluzia care se desprindea din concepţia lui şi discipolii dascălului aşa au făcut. Dar renunţarea în acelaşi timp la ajutorul religiei şi la teama pe care ea o inspiră reclamă o anumită tărie de caracter; de aceea adepţii lui Epicur n-au fost niciodată prea numeroşi.

Destul de diferită era poziţia celeilalte şcoli, cea a Porticului sau stoicismului, într-adevăr, conducătorii săi succesivi, Zenon din Kition, Cleante din Asos, Hrisip din Soloi (în Cilicia), apoi Panaitios din Rodos au introdus fiecare nuanţe noi în doctrina şcolii. Dar ei propun cu toţii o explicaţie globală şi raţională a universului, supus unei providenţe

care conduce toate lucrurile. Potrivit lui Cleante, de la care s-a păstrat un Imn către Zeus, zeul suprem este cel care domină organizarea unitară în cadrul căreia binele şi răul îşi au locul lor, şi unul şi celălalt întemeiate; de aici principiul de morală care a adus glorie stoicismului: a distinge cu luciditate „ceea ce depinde de noi” de ceea ce scapă controlului nostru, şi prin urmare, a accepta fără a ne plânge ceea ce noi nu putem împiedica. Morală complicată, combinată cu o teologie sublimată, opusă total antropomorfismului elenic şi tinzând în ultimă instanţă spre monoteism deoarece, pentru a relua o formulă a compilatorului latin Servius, ce comentează un pasaj din Georgicele lui Vergiliu (I, o), „stoicii spun că nu există decât un singur zeu, o singură şi aceeaşi putere divină, căreia i se dau nume diferite, potrivit funcţiei pe care şi-o asumă”.

Şi aici e vorba de părerile unor intelectuali, puţin susceptibile să atragă mulţimea. Totuşi ele contribuie la acceptarea ideii că mersul lumii e determinat de o forţă superioară care sprijină sau destramă planurile oamenilor. Numele care i se dă de obicei nu este Providenţa, ei Soarta, Tyhe. Noţiunea nu era nouă: de la Homer, se ştie bine că Destinul este inexorabil şi că e mai puternic chiar decât dorinţele zeilor. Dar de acum începe să fie luată în consideraţie şi Soarta, fie că e vorba de destine particulare ale indivizilor fie de cele ale cetăţilor şi imperiilor. Această entitate abstractă devine un principiu de explicare care se suprapune în istorie acţiunii cauzelor umane pe care o favorizează sau împotriva căreia stă de-a curmezişul într-un chip de neprevăzut. Deşi apare încă din secolul II la istoricul Polibiu, este mai bine surprinsă, 100 de animai târziu, de Diodor din Sicilia care, pentru a trezi interesul cititorului său, subliniază cu orice prilej caracterul paradoxal, adică neprevăzut, al evenimentelor pe care le relatează. Vechea înclinaţie a grecilor spre divinizarea alegoriilor se manifestă şi aici, aşa cum se întâmplase mai înainte în cazul Victoriei, Nike. Sorţii i se înalţă temple: Pausania semnalează mai multe în Pelopones, la Hermiona, la Argos, la Megalopolis, la Elis. El l-a văzut de asemenea pe cel de la Teba, unde Tyhe era Reprezentată purtând în braţe pe Plutos (sau Bogăţia). Dintre cetăţile noi, la scurt timp deja întemeierea ei de către Seleucos I, Antio-™a comandă unui elev al lui Lisip, Eutyhicles din

Siciona, statuia Tyhei sale, al cărei aspect? Gve? te Gunoseut datorită copiilor păstrate: o S05 J? ară nobilă, înfăşurată în mantie şi aşezată cu Picioarele încrucişate pe o stâncă, într-o am. ti

= 7 ev a
— CA Şi V;
3 S.S. ÎS
O QJ
O
p.
l-V 4
O CC
— < >că „G d

I-l J-<... r –, «J
ci o°! cu
— J ii4-a i-i»
— L-T”.
w «-i O
CC – d
9, o d O)
vi C
C! O
CC N
B? 3
k-r-l W
fii N
O. le-a> o
CO
9> rt.
<P că
2 S-o
5/5 O
e o o cu o. S
QJ O
13 el

S.5 a – s
„Ei *?
CU OH 57?”
1) o o a
G O
CJD
O CC
— Cu O
e; – o
— H O
4 → O
K!
a îX a. – C
el că
P
C. – h o o
O CU «v-l
«d r>
<D. –, o e, d) rt, o să a o Ţ» ci
O y a a o g a
CJ QJ.
ex a
S-i
QJ O
P d a
CC – d i:!
O a.
cu – a
O CU
O O
O o f-l P r» >
d – p, e o
S de fes
ce
1 SJD

CC
g o al
CX N
d 55
a reacţie din marmură sau metal, îndeosebi din «lumb, material care poate fi uşor gravat. Prin intermediul unui vestit text literar asistăm la scenă de magie: e vorba de Idila II a lui Teocrit, intitulată Vrăjitoarele, unde o tânără îndrăgostită caută să recâştige iubitul necredincios prin rugăminţi stăruitoare şi băuturi magice; divinităţile pe care ea le invocă sunt Selene, Lima, şi Hecate, zeiţa de temut care era totodată patroana vrăjitoarei Medeea. În cartea a III-a a Argonauticelor, Apolonios din Rodos o descrie pe Medeea care, pentru a-l ajuta pe Iason, îi pregăteşte leacurile mergând în templul Hecatei şi tot acesteia îi aduce sacrificii îason, la sfaturile Medeii, înainte de a înfrunta încercările împotriva cărora puterile magice ale zeiţei îl vor înarma. Aceste aventuri romantice nu stârneau scepticismul cititorilor familiarizaţi cu practici superstiţioase folosite în mod curent în jurul lor.

Aceste practici intervin, de asemenea, cum e firesc, în cultul morţilor. Astfel, de exemplu, într-o epigramă din regiunea Alexandriei, datând din secolul al II-lea sau I î.e.n., moarta se adresează în aceşti termeni trecătorului: „Opreşte-te şi spune cu glas tare: acesta este mormântul lui Aline, apoi ia-ţi rămas bun de la mine”. Căci simplul fapt de a rosti un nume cu voce tare are o virtute magică, evocă într-adevăr fiinţa dispărută, făcând-o într-un fel prezentă. De aceea textul continuă: „Să te poţi bucura şi tu îndoit de acelaşi omagiu!” în mod asemănător, o altă epigramă din Egipt, provenind din valea superioară a Nilului şi contemporană cu prima, se încheie printr-un dialog între trecător şi cel dispărut, un ofiţer numit Ptolemeu, înmormântat împreună cu fiul său Menodoros: „Ei, salutare ţie, Ptolemeu cel vajnic chiar şi în tărâmul morţilor!

— Rosteşte şi numele fiului meu, călătorule, şi vezi-ţi e drum!”. Această credinţă veche (care este 50? a estală încă în Odiseea) în virtutea evocatoare cuvântului explică forma dialogată a numeroaselor epigrame funerare: interpelând trecătorul, ele îl obligau: să răspundă

curtenitor, rostind cu voce tare numele mortului.

Aceste texte atât de numeroase, fie că s-au păstrat în Antologie (unde cartea VII le e consacrată în întregime), fie că apar înscrise pe pietre, ne oferă informaţii despre credinţele grecilor referitor la lumea de dincolo. Unele reflectă atitudinea sceptică a anumitor filosofi în materie de religie, ca Epigrama 13 a lui Calimah, unde trecătorul se adresează mormântului care-i răspunde: „Piatră, odihneşte sub tine Haridas?

— Vorbeşti tu de fiul / Lui Arl-mas din Cirene? Sub mine-i, aici! / – O, Haridas, ia spune ce-i sub pământ?

— Multă umbră / – Drumuri de-ntoarcere sunt?

— Minciuni.

— Dară Pluton? Un mit! / – Nenorocire!

— Şi dacă plăcut ţi-e să-ţi spun adevărul / Iată: la voi ce-i ţintar, aici e focos armăsar!". S-a identificat aici ecoul doctrinei negativiste a filosofului Teodoros, numit Ateul, care se afla atunci la Alexandria. La fel este, în linia tradiţiei epicureice, următoarea formulă reluată ele mai multe ori în epoca imperială, sare exprima o completă detaşare şi nepăsare faţă de viaţă şi moarte: „Eu nu eram, eu mă nasc, eu eram, nu mai sunt: asta-i tot. Dacă cineva susţine contrariul, este un mincinos: eu nu voi mai fi". Dar marea majoritate a epigramelor denotă o încredere reală într-o formă de supravieţuire dincolo de mormânt, concepută în diverse feluri. Unii cred că sufletul zboară în aer, departe de rămăşiţele pământeşti, ca în acest text descoperit la Hermiona, în Argolida (sfârşitul secolului al ItI-lea, începutul celui de-al II-lea): „Văzduhul a primit sufletul tău, Lysixenos, iar trupul tău, acum distrus, îl păstrează pământul aici". Mai des se vorbeşte de o plecare a sufletului în tărâmul morţilor, fie în lumea subterană din

— Traducere de Mihai GramatopoU în Civili-l? elenistică, Editura enciclopedică română, Bucure1?» 1974, p. 201.

Hades, îl & în locuri neprecizate (mitul insulei preafericiţilor, cunoscut încă de Pindar, va apărea des în iconografia funerară din epoca romană). Epitaful unui grec din Egipt, Sosibios, merge mai departe, pentru ca el făgăduieşte acestuia că va fi primit în Infern alături de Judecător: „Voi merge în tărâmul întunecat, unde domnesc

Pluton şi Persefona, pentru a sta lângă Minos, la Preafericiţi. Tu, trecătorule, după ce m-ai salutat cu glas tare, vezi-ţi de drum, cu inima împăcată, în deplină siguranţă4.

În această lume subterană, pe care basorelieful ce împodobeşte mormântul filosofului ro-dian Hieronimos încearcă s-o reprezinte în jurul lui Hades şi al Persefonei, multe suflete neliniştite doresc să-şi afle drumul sub îndrumarea unei călăuze sau cu ajutorul unui talisman. Spre asta tindeau misterele, de care ani vorbit deja, precum şi unele învăţături care se leagă ipotetic de orfism şi care sunt cunoscute încă din epoca clasică: plăcuţele de aur descoperite în mormintele elenistice la Petelia, în Italia meridională, sau la Eleuternai, în Creta, sunt un fel de „paşapoarte pentru lumea de dincolo”, având gravate pe ele acelaşi text misterios ca şi plăcuţa de aur de la Farsalos datată la mijlocul secolului IV. Pretutindeni se aştepta ajutorul unei divinităţi din Infern de la care se cerea protecţie pentru fiecare suflet. Pe mormintele de la Cirene se înălţa imaginea, cioplită în marmură, a urmă bust de femeie îmbrăcată, ca şi cum s-ar ivi din pământul în care locuieşte, îngropată până la şolduri. Deşi nicio inscripţie nu ne lămureşte, această figură o reprezintă probabil pe Persefona, Regina Umbrelor –, stăpâna regatului subteran care-şi dezvăluie faţa celui care ajunge ea. Uneori, gestul de7A-aluirii nu e decât t şi trăsăturile zeiţei abia transpar. Al-Jn locul fetei, este o suprafaţă rotunjită 5 o9 v relief care apare din tors, acoperită de de plete, ca pentru a feri de ochii celor vo a vii misterul lumii de dincolo. Rit ciudat, care s-a păstrat la Cirene timp de secole cu o remarcabila continuitate.

Locuinţele morţilor sunt la fel de îngrijit amenajate ca şi înainte. Marile personaje urmează exemplul lui Mausolos, clin ăstui din Halicarnas, şi înalţă morminte etajate, cu un bogat decor arhitectural: astfel, lângă Efes, mausoleul cvandrangular de la Belevi (secolul al III-lea) sau, lângă Agrigent, monumentul numit, greşit, al lui Teron, care datează din secolul I î.e.n. şi prefigurează o compoziţie în înălţime ca aceea a mausoleului pe care o familie galică îl va înălţa în epoca lui Augustus la Glanum (Saint-Remy-de-Provence). Nu va fi surprinzător să identificăm în feluritele reliefuri care împodobesc mausoleul de la

Saint-Remy teme predilecte ale artei elenistice: ele ajunseseră până în valea Ronului prin intermediul Romei şi al Mar-siliei. Aceste construcţii funerare în etaje erau probabil frecvente pentru că Filon din Bizanţ, cum am văzut, recomanda apărătorilor să se folosească de ele ca de nişte citadele în afara incintei unui oraş asediat. Un alt tip de mormânt somptuos, din care există numeroase exemple în Macedonia, este tumulul, o movilă de pământ care acoperă o cameră funerară, cu o anticameră şi o curte exterioară. Deşi trebuia să rămână ferită şi ascunsă privirilor, faţada dinspre curte era uneori bogat împodobită cu motive arhitecturale în piatră sau în stuc şi picturi: aşa sunt mormintele nobile de la Vergina sau de la Langada. În interiorul camerei erau uneori pictate fresce, ca la Kazantâk, în Traci a. Alteori, mormintele sunt construite în formă de capele, cu uşi din piatră protejâna încăperile unde sunt depuse rămăşiţele morţilor: este cazul la Cirene, unde aceste morminte colective sunt foarte numeroase în necropolele din jurul oraşului. La Cirene eraţi săpate tot într-o faleză stâncoasă sau în pereţu verticali ai unei cariere: un lanţ de camer nătruncie uneori adânc în interiorul pământului în timp ce faţada exterioară, care rămâne vizibilă, este împodobită cu un frumos fronton, cu un antablament, precum şi cu coloane sau pilaştri, tăiaţi direct în stâncă. Aceeaşi dispunere se întâlneşte în unele necropole din Alexandria.

În interiorul monumentelor funerare, corpurile erau aşezate pe paturi, adesea scobite în stâncă, sau în sarcofage, uneori împodobite cu un decor în relief, ca vestitul sarcofag numit al lui Alexandru, sculptat la Sidon, în Fenicia, la sfârşitul secolului IV, pentru un principe local. Llar şi incineraţia este la fel de răspândită; în acest caz, cenuşa este adunată într-un vas de metal sau de pământ ars, sau într-o urnă de plumb fără picior. În morminte se puneau de obicei ofrande: mobile, arme, bijuterii, vase, statuete din pământ ars. Acest mobilier, a cărui bogăţie variază după resursele defunctului, îl însoţeşte în locuinţa sa de pe urmă, fiind totodată un omagiu adus de cei vii şi pentru a arăta că în lumea de dincolo se continuă într-un anumit fel aceeaşi existenţă pe care a cunoscut-o pe pământ. Astfel se manifestă prin comportamentul statornic al greeilor elenistici opinia larg răspândită

la ei cu privire la viaţa de dincolo de mormânt şi la demnitatea recunoscută morţilor: este ideea pe care Aristotel a formulat-o în dialogul Eudemos şi pe care Plutarh ne-o relatează citind acest pasaj în Consolarea către Apolonios (cap. 27) r Noi nu numai că socotim morţii drept preafericiţi, dar considerăm în acelaşi timp că este un sacrilegiu să minţi cu privire la ei sau să-i vorbeşti de rău, căoi ei au devenit fiinţe raai-bune şi mai puternice. Şi această credinţă este atât de temeinic şi atât de demult i & cetăţenită la noi că nimeni nu e în stare să spună nici când a început nici cine a stabilit-o Primul: fapf ce ea există astfel neîntrerupt Sit totdeauna" Nu este temei mai solid pentru religioasă a acestei epoci.

Expunerea de faţă n-a putut evoca decât în linii foarte mari religia elenistica. Bogăţia documentelor şi particularitatea deosebită a cultelor fac dificilei orice sinteză, care ar la>, a prin forţa lucrurilor să scape o mulţime de fapte interesante şi de nuanţe care merită deopotrivă atenţie. Am dorit cel puţin să subliniem în acest domeniu, ca şi în cel al vieţii politice a cetăţilor, continuitatea cu epocile precedenţi – fenomen care se explică cu siguranţă prin permanenţa cetăţii. Peste tor, ceea ce nu se schimbă deloc este opinia majorităţii: poporul rămâne credincios zeilor săi, aşa cum este ataşat oraşului unde s-a născut şi ale cărui instituţii, înainte ca şi după domnia lui Alexandru, îşi păstrează neştirbit prestigiul în ochii lui. Poliţeismul antropomorf ic al strămoşilor era în mod remarcabil adaptat la acest cadru restrâns care se potrivea măsurii omului şi răspundea, în esenţă, nevoilor sale. Această religie era receptivă la inovaţii dacă ele se dovedeau asimilabile inteligenţei şi imaginaţiei grecilor. Ei nu-i lipseau resursele pentru a se reînnoi şi îmbogăţi, printre care se număra uşurinţa, atât de remarcabilă, de a personaliza abstractizările spre a le face vii şi accesibile. Cazul Fortunei este semnificativ, dar există şi alte exemple: numeroase cetăţi elenistice au instituit un cult al De? mos-ului (Poporul) şi al Polis-ului (cetatea), respectiv un cult al Romei şi al poporului roman, care se adăugau cultelor divinităţilor civice tradiţionale, fără ca acest lucru să pară inutil sau stânjenitor. Divinizarea oamenilor, moştenitoare a eroizării din veacurile anterioare» constituie un alt factor de îmbogăţire: alături de cultul

suveranilor, care nu stârneşte indignare, există un cult al evergeţilor, care răsplătea, printr-o formă de apoteoză, pe binefăcătorii cetăţii. Acestea nu erau inovaţii decât în aparenţă: ele se menţineau în firul drept al unei tradiţii străvechi, care şlefuiesc spitele. Înclinate să admită orice fel de cult nou, cu condiţia ca ritualul să se modeleze după obiceiurile existente. Regăsim aici ideea fundamentală că pentru greci ritualul contează mai mult decât conţinutul ideologic al unui cult. În ochii lor religia este un fenomen esenţial-niente social: ea se traduce prin acte. Dacă aceste acte sunt în acord cu obiceiurile, societatea nu va simţi nevoia să reacţioneze prin respingerea faţă de pătrunderea formelor noi ale sacrului.

Nu se poate spune că epoca elenistică n-a văzut apărând în domeniul religios forme noi de gândire. Trei secole constituie o perioadă lungă, unde este firesc ea instituţiile şi concepţiile să evolueze, mai ales într-o epocă atât de bogată în evenimente dramatice şi în încercări de tot felul pentru populaţii. Dar, de fapt, adevăratele inovaţii au fost marginale şi nu s-au manifestat deplin decât mai târziu. În primul rând se situează intervenţia filosofilor, epicurei sau stoici, care tind să modifice concepţia tradiţională a lumii: ea nu va atinge cercurile largi decât după cucerirea romană, îndeosebi sub imperiu; dar şi atunci se va limita la intelectualitate, fără vreo consecinţă însemnată asupra opiniei maselor populare. Există de asemenea, sub influenţa cunoştinţelor astronomice, mai bine stăpânite şi, într-o anumită măsură, sub presiunea unor culte orientale, o tendinţă de a privilegia, dintre zei, pe aceia pe care tradiţia sau reflecţia teologică tindea să-i asocieze cu stelele. O formă discretă a religiei astrale apare într-adevăr în epoca elenistică – am văzut cazul lui Isis – Şi există şi alte indicii: de pildă, într-unul din sanctuarele lui Serapis, la Delos, s-a descoperit P stelă pe care e înscrisă o epigramă al cărei început sună astfel: „Aşa cum poetul Mene «ernos, fiul lui Apolonios, cânta pe nemuritorii universului celest... «Cum frontonul acestei stele este împodobit cu simboluri elocvente, ci Steai un disc solar* un răsărit de lună, apare 3 r că Poetul din secolul al II-lea care, cum el mai departe, era originar din Valea

Caâstrului, lângă Efes, compusese un poem tronomic în care

cinstea stelele ca pe zei. O adevărată teologie solară nu se va însă decât în timpul imperiului, în sfârşit tiunderea masivă, în lumea mediteraneană religiilor orientale monoteiste, cum ar fi or a tinismul, sau cu tendinţă monoteistă, cum ei” cultul lui Mitra, nu va putea interveni deci! în urma acestui imens amestec de populaţii pe care-l favorizează politica şi administraţia romană. Sursele acestor transformări se p0 desluşi cu siguranţă în lumea! elenistică ce le-a pregătit. Ceea ce nu împiedică totuşi ca în cadrul ei să se prelungească în esenţă, neîntrerupt, viaţa religioasă a Greciei clasice.

Capitolul X

VIAŢA SPIRITUALA* AVÂNTUL ARTEI

Dacă comportamentul grecilor elenistici, aşa cum am încercat să-l descriem aici, arată că ei nu au încercat să rupă cu trecutul, nu acelaşi lucru se întâmplă în domeniul gândirii speculative, al creaţiei literare şi al gustului. Aici, dimpotrivă, strălucesc inovaţiile de mare deschidere, care au croit calea spre viitor. Cu atât mai surprinzător este să constaţi că, în opinia curentă, această contribuţie este în general puţin cunoscută. Doar specialiştii se interesează de producţiile unei epoci care este considerată, în ochii posterităţii, ca o perioadă de trecere între vârsta de aur a literaturii şi artei greceşti şi cea a literaturii latine şi a artei imperiale a Romei, în lucrările cu caracter general, literatura şi arta elenistică sunt de obicei tratate pe scurt, ca o anexă la epoca clasică, iar gloria lui Sofocle, a lui Tucidide, a lui Platon sau Demostene o umbreşte pe cea a lui Aristotel, Menandru, Calimah sau Potot aşa cum numele lui Fidias, Policlet.

SIS

opas sau Praxitele întunecă prestigiul mă-°r Putori elenistici sau al creatorilor necu-i exPresionismului de la Pergam. Trecenunţăm la aceste idei preconcepute, „a irbi admiraţia legitimă pe care marii maeştri ai secolelor al V-lea anteriori lui Alexandru, ci pentru şi al a spre >. aneror u exanru, e pentru a dintr-o perspectivă istorică adecvata ceea ce datorăm gânditorilor, scriitorilor şi ar tiştilor din cele trei veacuri care au fost mă „torii atâtor prefaceri în bazinul mediteranean” Suntem ispitiţi să încercăm acest lucru, nu schiţând o istorie a literaturii şi artelor din epocă – ceea ce ar necesita un spaţiu

prea mare – ci reţinând aspectele principale pentru a sublinia caracterul lor original şi a evidenţia rolul fecund pe care l-au avut în istoria civili/.aţiei umane.

Fiecăruia după meritele lui! Să-l salutăm mai întâi pe Aristotel din Stagira, care moare în 322, la un an după Alexandru, al cărui dascăl a fost şi care, asemenea elevului său, domină şi orientează toată epoca ulterioară. Acest mare spirit este într-adevăr primul dintre moderni. Discipol al lui Platon, alături de care rămâne până la moartea acestuia, el ştie, inspirându-se totodată din învăţătura dascălului, să se elibereze de logornahia platonidană şi să-şi îndrepte reflecţia nu spre zornăitul zadarnic al ideilor, ci spre realitatea faptelor. Lucrările care ne-au rămas de la el sunt îndeosebi note de curs, fără valoare şi farmec literar. Dar contează în primul rând conţinutul şi metoda pe care o dovedesc. Or, aceasta este metoda propriu-zis ştiinţifică care va fi practicată după el ele toţi savanţii care au pus bazele ştiinţei europene, în loc să apeleze la speculaţia gratuită şi la mit, care înlesnesc strălucitele exerciţii verbale sau divagaţiile poetice în imaginar, Aristotel consideră că înaintea cunoaşterii concretului trebuie să se afle meditaţia interpretativă. Trebuie deci să strângi documentele înainte de a construi o teorie. analiza trebuie să premeargă sintezei, cercetarea este o condiţie prealabila a oricruia” tem, erudiţia condiţionează reflecţia Pe planul principiilor, nu s-a făcut de atunci. Bineînţeles, căutarea informaţie pe supune o muncă colectivă, atunci când SUDIC tul prezintă o anumită amploare. De ace

Afistotel a-organiza t munca repartizând-o elevilor săi: el a fost primul şef de echipă din istoria cercetării. Un bun exemplu este furnizat de studiul ştiinţei politice, înainte de a compune masiva sa lucrare de sinteză, care s-a păstrat sub titlul de Politica, Stagiritul redactează sau pune să fie redactate 158 de monografii asupra constituţiilor a tot atâtea cetăţi greceşti. Una singură, Constituţia Atenei, s-a păstrat aproape în întregime, celelalte s-au pierdut. Ne putem imagina ce eforturi de documentare a necesitat o asemenea cercetare: nu existau lucrări anterioare utilizabile, informaţia trebuia căutată la faţa locului, trebuiau consultate arhive, erau chestionate persoane autorizate. Planul adoptat pentru fiecare temă, dacă judecăm

după Constituţia Atenei, era simplu şi clar: o primă parte, istorică, schiţa evoluţia constituţională a cetăţii a doua parte, descriptivă, zugrăvea extrem de minuţios şi amănunţit tabloul instituţiilor actuale în vigoare. Ce material abundent şi preţios pentru specialistul de drept public şi pentru istoricul societăţilor! Politica se inspiră din asta şi perspicacitatea analizelor pe care le cuprinde, de o rigoare cu totul neobişnuită, n-ar fi putut fi atinsă dacă autorul n-ar fi fost în măsură să compare între ele, datorită lucrărilor pregătitoare, un număr atât de mare de cazuri concrete.

Curiozitatea lui Aristotel nu avea margini: ea era enciclopedică, deoarece filosoful păstra, din învăţătura primită de la Platon (care ar Putea fi numit, printr-un joc de cuvinte, uiumul dintre presocratici), ambiţia de a ajunge? Aplicaţie globală a universului, în afara Q.că* el se ocupă de morală, logică, retorică, Poetică, biologie, fizică şi matematică. Tot sis-roul ştiinţelor naturii şi umanistice fusese în revistă de discipolii Lyceului. După din Atena' în 323> elevul său Te°Urmează la conducerea şcolii şi conopera cu aceeaşi deschidere şi aceeaşi energie. Tratatele de istorie naturală e ajuns sub numele său ne lasă totuşi să î> vedem un defect în aplicarea metodei pe condiţiile de lucru ale epocii îl făceau inovi" tabil: adeseori, când obiectul cercetării este îndepărtat sau greu accesibil, informaţia rămâno livrescă şi de mâna a doua, ceea ce atraee greşeli, iar, pe de altă parte, analiza, din cau/. ci că nu se sprijină pe fapte direct constatate poate duce la clasificări pur formale şi p – urmare puţin lămuritoare. Dar aceste imperfecţiuni şi incertitudini nu împiedică valorosul instrument intelectual făurit de Aristotel să dea roade de-a lungul veacurilor. Noi îi suntem încă datori, fără îndoială mai mult decât oricărui alt dascăl al gândirii greceşti.

Ştiinţa matematică, Care se exercită în abstract, nu avea nevoie de Aristotel: marii matematicieni ai secolului al IV-lea, ca Teodoros din Cirene, ajunseseră foarte departe cu analiza lor. Rămâneau de strâns datele într-un ansamblu unitar, care să poată constitui o bază pentru noi cercetări. Este meritul lui Euclid care alcătuieşte, la începutul secolului al III-lea, cele 13 cărţi ale Elementelor sale, capodoperă a metodei didactice care avea să fie folosită ca manual de viitorii

matematicieni până în epoca modernă. Deşi succesorii lor de – astăzi s-au eliberat cu îndrăzneală de principiile care dominau geometria lui Euclid, creând propriile lor speculaţii, fapt e că spaţiul cu trei dimensiuni este întotdeauna cel în care evoluam, noi bieţii muritori, şi că Elementele lui Euclid îşi păstrează încă în practică întreaga le valoare raţională şi operaţională. Puţin după aceea, în cursul secolului al III-lea, ArhinietU din Siracuza, care ar putea fi pe bună dreptate numit „cel mai mare matematician al an chităţii", dovedeşte merite strălucitoare atât e teoretician cât şi ca inginer. La el ştiinţa ap cată nu era seoarată de ştiinţa pură. El's

1 t '1 r".

diază problemele spinoase ale geonuni 51 (

spaţiu în tratate despre conuri, sferă şi pe care le continuă, la sfârşitul secolului, tratatul de secţiuni conice al lui Apolonios din perge. În fizică, studiile sale despre principiul pârghiei, centrul de gravitate al corpurilor, hidrostatică (cu vestitul principiu al lui Arhimede) îi servesc pentru aplicaţii practice, îndeosebi militare, care stârneso admiraţia contemporanilor: maşinile folosite pentru apărarea Siracuzei sunt capabile să distrugă vasele şi maşinile de asediu şi stârnesc groaza asediatorilor romani. Dar, cum se ştie, Arhimede piere în timpul cuceririi oraşului, deoarece, cufundat în cercetarea unei probleme de geometrie, nu răspunde la interpelările unui soldat decât: „Nu-mi atinge cercurile!". Celălalt se mânie şi-l omoară.

Progresele tehnicii în domeniul războiului „dar şi cu caracter civil, sunt acum deosebit de vizibile. Greutăţile uriaşe sunt mânuite cu macarale, capre, catarge de încărcătură, folosindu-se un joc complicat de pârghii, de corzi şi de scripeţi. Comerţul maritim nu dă înapoi în faţa transportului de poveri considerabile, blocuri de marmură de mai multe tone, coloane monolitice, sau al obiectelor grele şi fragile în acelaşi timp, ca statuile deja cioplite. Pentru transportul pe uscat se iniţiază lucrări de mare amploare. S-a descoperit recent urma unui drum între Cirene şi portul său, de-a lungul unei râpe înguste şi adânci: lucrările de amenajare, în coasta falezei, pentru sosea şi pentru protejarea ei împotriva apelor de scurgere erau atât de complexe încât romanii, JR timpul imperiului, renunţă să le păstreze în tare de

funcţionare şi preferă un alt traseu, „l-ai puţin potrivit pentru vehicule grele, dar ai uşor de întreţinut. Inginerii elenistici au C6 lor romani mijloacele tehnice nece-a ac°Peri lumea antică cu căi de e, apeducte şi monumente uluitoare, dicin” lucruri se pot spune despre me

519 de an’ Care cunoaşte acum prima sa vârstă r-Am văzut ce preţ puneau cetăţile pe prezenţa în incinta lor a practicienilor vestiţi şi cum suveranii aveau pe lângă ei medici a e încredere pe care îi onorau cu prietenia lor Dincolo de vechea rivalitate între cele două mari şcoli – din Cos care data din vremea lui Hipocrate, şi din Cnidos, vecina sa, care menţinea o tradiţie mai veche şi mai conservatoare – se dezvoltă medicina savantă care beneficiază de interesul pe care perina teticienii, Aristotel, Teofrast şi discipolii lor îl arătaseră biologiei (îndeosebi prin studiul animalelor) şi botanicii. Să nu uităm că Aristotel era el însuşi fiul unui medic, Nicomah şi că pusese pe unul din discipolii săi, Menont să compileze o istorie a medicinii din care s-a păstrat un fragment pe un papirus, în epoca lui Alexandru, medicul Diocles din Carystos frecventează Lyceul iar fiica lui Aristotel, Pvtias, se căsătoreşte cu Metrodoros, un medio reprezentant al şcolii din Cnidos. La acesta din urmă se formează vestitul Erasistratos, care frecventează mai întâi şcoala din Cos. Lui Erasistratos i se atribuie un tratament miraculos – vindecarea tânărului rege Antioh I> care se sfârşea de slăbiciune. Anecdota este probabil apocrifă: ea este totuşi semnificativă şi merită să fie citată în întregime. Să ne amintim că tatăl lui Antioh, Se leucos I, se căsătorise cu Stratonice, fiica lui Demetrios Poliorcetes, mult mai tânără decât solul ei. şi să dăm cuvântul lui Plutarh (Demetrios, 38); „Antioh se îndrăgostise de Stratonice, care era foarte tânără, deşi ea avea un copil de la Se leucos; fiul regelui suferea mult şi lupta din răsputeri împotriva acestui sentiment, în cele din urmă, dându-şi seama că nu e în ştraf., facă să triumfe raţiunea, el caută unmijde a-şi pune capăt vieţii: să-şi piardă sănătatea nemaiavând grijă de el şi abţinându-sde la orice hrană, sub pretextul bolii. M le-a Erasistratos îşi dă lesne seama că Antj10 se îndrăgostit şi, dornic să ştie (lucru loc? n 5 ghicit) de cine era îndrăgostit, el se în caiâiera bolnavului. Dacă intra un tânăr sau o tânără, Erasistratos cerceta atent faţa lui Antioh şi observa părţile corpului care sunt cel

iirai strâns legate de emoţiile sufletului şi de reacţiile pe care le provoacă. Or, în timp ce la intrarea altor persoane Antioh rămânea netulburat, în schimb, când îl vizita Stratonice, fie singură, fie1 cu Seleucos, iată că apăreau în nenumărate rânduri la el toate simptomele pe care le descrie Safo: neputinţa de a vorbi, roşeaţa arzătoare, tulburări de vedere, transpiraţie bruscă, puls neregulat şi accelerat, în sfârşit, când sufletul nu mai suportă încercarea, suferinţa cumplită, stupoarea şi paloarea”. În urma acestor observaţii Erasistratos se foloseşte de un subterfugiu şi-i declară lui Seleucos că fiul său e îndrăgostit de propria sa soţie, adică a lui Erasistratos. „Ei bine, îi spune Seleucos, dacă îmi eşti prieten, iasă-i-o lui, fiindcă e singurul leac”. „Dar, răspunde medicul, n-ai face la fel dacă ar fi îndrăgostit de soţia ta!” Iar Seleucos: „Dacă ăsta ar fi leacul, n-aş sta pe gânduri!” Erasistratos îi dezvăluie atunci adevărul şi Seleucos se hotărăşte să-i unească pe Antioh eu Stratonice, desemnându-l în acelaşi timp pe fiul său ca rege al satrapiilor superioare.

Episod emoţionant şi romanţios, care, graţie relatării lui Plutarh, a încântat mult timp imaginaţia cititorilor săi: este povestea Fedrei, dar inversată şi sfârşindu-se cu bine. Ea evocă în orice caz perfect comportamentul medicului din această epocă, observator atent şi avizat al simptomelor fizice ale bolii şi capabil de un „Agnostic pătrunzător, chiar când e vorba de o afecţiune a sufletului. Preponderenţa acordată observaţiei, care permitea apoi să se de Pisteze cauzele bolii, este specifică medicinii enistice şi o apropie de metoda aristotelică.

n contemporan şi rival al lui Erasistratos, erofilos din Calcedon, o pune în mod a se aanâtnr ÎL, o…

de i practica. Amândoi, care vin să preia Alexandria în timpul lui Ptolemeu II

Filadelfos, aduc mari contribuţii în domeniul anatomiei, datorită praetieii disecţiei şi chiar uneori, vivisecţiei în scopul căreia autoritatea regală le punea la dispoziţie pe condamnaţii la moarte.

În paralel, farmacologia înregistra la rândul ei progrese. Interesul pe care Teofrast îl arătase botanicii, chiar dacă sistemul său de clasificare rămânea marcat de preocupări pur for, male şi prea

subiective (cum era distincţia între plante cultivabile şi necultivabile, spre exemplu), i-a permis să strângă multe informaţii utile, care servesc medicinii. Niciodată studiul peştilor, al otrăvurilor şi contraotrăvurilor nu este mai activ decât acum. Se experimentau tratamente, unde vechile reţete tradiţionale, amestecate cu magia, îşi păstrau locul lor alături de experienţe înnoitoare. Chiar suveranii se interesau de ele: Atalos III, ultimul rege al Pergamului, e pasionat de ştiinţa otrăvurilor (iologia). Un medio din epocă, Nicandros din Colofon, care a scris vin imn în onoarea regelui, sompune două mari poeme didactice axate pe aceste teme speciale: unul, Theriaka (despre leacurile împotriva muşcăturilor sau înţepăturilor veninoase), celălalt Alexipharmaka (despre contraotrăvuri sau antidoturi). Faptul că s-au păstrat dovedeşte consideraţia pe care posteritatea o arăta neîncetat acestei literaturi tehnice, rafinată şi strălucitoare în formă, în ciuda conţinutului savant. Nicandros transmitea astfel, într-o prezentare versificată menită să înlesnească memorarea, cunoştinţe empirice care reprezentau un ansamblu în materie de iarmacopee. Se înţelege cum, puţin după aceea, Mitridate VI Eupatof a reuşit să se imunizeze, prin măsuri preventive, împotriva tuturor fe” lurilor de otrăvuri, de unde şi expresia mi Wdatizare.

Alt domeniu al ştiinţei în care epoca e – nistică înregistrează însemnate progrese: geoe grafia şi astronomia, discipline strâns re-3 je-Calea fusese deschisă în secolul al IV-lea din Cnidos, contemporanul lui Platon. Problema majoră era de a înţelege mişcările, în aparenţă deconcertante, ale stelelor pe cer: cum se leagă între ele rotaţia regulată 3 sferei fixelor” purtând stelele noeturne, rotaţia zilnică a soarelui, apariţia sa succivă în 12 semne ale zodiacului pe ecliptică, ciclul lunii şi fazele ei, în sfârşit şi mai ales mişcările planetelor, aceşti „aştri rătăcitori” (ceea ce este propriu-zis sensul cuvântului planetă)? Se încerca să se înţeleagă aceste lucruri prin Construcţii geometrice care formau montaje experimentale combinând cercuri de metal destinate să reprezinte material mişcările astrelor. Două din cele mai vechi texte ştiinţifice care s-au păstrat, Sfera în mişcare şi Răsăritul şi apusul soarelui, aparţin lui Autolycos din Pitane (oraş din Eolida, în Asia Mică), care trăieşte în a doua jumătate a secolului IV: ele încercau

să modifice teoria lui Eudoxios despre sferele omocentrice. În aceeaşi epocă, spre 330 – 325, un mare navigator, Pyteas din Marsilia, întreprindea o expediţie în Atlantic şi cerceta ţărmurile occidentale şi nord-occidentale ale Europei, ajungând până la Marea Baltică şi până în insulele din nordul Scoţiei (Tule): el îşi propunea să verifice prin explorare teoriile geografilor despre diferitele latitudini şi cercul arctic. La fel Calistene, nepotul lui Aristotel, care-l însoţea pe Alexandru în expediţia din Asia, avea misiunea de a trimite unchiului său observaţii detaliate pe care astronomii din Caldeea le acumulaseră de-a lungul veacurilor, vi în acest caz, experienţa şi practica erau utilizate pentru a controla teoria, demers intelectual specific acestor vremuri de progres. Cel mai important între geografi este Era-tostene din Cirene. Curiozitatea şi darurile sale multilaterale l-au condus la studierea unor dojenii dintre cele mai variate: elev şi prieten DO Compatriotului său Calimah, el compune 523 l!? e – tratate de autografie şi de filologie, n de cronologie şi de matematică. Varietatea lucrărilor sale stârneşte invidia erudiţilor din Alexandria în mijlocul cărora trăia şi se povesteşte că era uneori poreclit Beta, deoarece ca şi litera grecească cu acest nume, care era a doua din alfabet, el ocupa întotdeauna locul al doilea în fiecare disciplină. Totuşi, în ciuda invidiei, în domeniul geografiei se află pe primul loc. El ştia să calculeze cu o mică aproximaţie lungimea totală a meridianului terestru cu ajutorul unei metode geometrice simple pe care o folosea, pentru a aprecia porţiunea de arc a meridianului ce separă Alexandria de Syene (Asuan) – observarea umbrelor, în ziua solstiţiului, printr-un punct vertical, în momentul trecerii soarelui la xenit în cele două localităţi. Cum distanţa între ele este măsurată pe pământ de către topografii regali, Eratostene poate să evalueze circumferinţa pământului la 250.000 de stadii, adică – eu o marjă de nesiguranţă care ţine de la lungimea stadiului de referinţă, pe care nu-l cunoaştem exact – o dimensiune foarte apropiată de cea reală (40.000 kilometri). Astfel se stabilea o bază esenţială a cunoaşterii noastre despre lume. Acelaşi savant ştie să întemeieze pe date serioase cronologia universală. Până la el sistemele cronologice variau după cetăţi sau imperii: pornind de la elementele de informaţie de care dispunea, el strânge într-un

ansamblu unitar mulţimea faptelor referitoare la istoria greacă, de la războiul Troiei (1194 – 1184 î.e.n.) până la moartea lui Alexandru cel Mare. În completare la această lucrare, numită Cronograf îi el alcătuieşte o listă de învingători olimpici, unde figurau, în ordine cronologică, numele tuturor celor care au repurtat victorii atletice la jocurile de la Olimpia. Cum succesiunea olimpiadelor era independentă de calendarul particular al diferitelor cetăţi şi interesa pe toţi grecii, istoricii o vor adopta ca un mijloc comod de referinţă: astfel face l o* libiu, apoi Diodor din Sicilia. În esenţă, cro-nologia noastră privind antichitatea clasica's's aspect elenistica viu. i-l

I niciodată, fără

— HH_2S

studiului Acutului. de care ne ocuperioada de numai *" rele a circa 600 se păru, ne-au pa v nu cercetarea la istorici g – cetăţi: aşa au înflorit moistoria unei singurt ceia. stabilite

Sografiile tratând-laoh-Uafapte bei mituri, cele din ui nicij; unele d%Cmlu-m» civice. Alţii, celelalte patrimomuli** – surprindă. ansam-mai ambiţioşi, au meersală, stră-blurile, mergând p naja istori

— O anaii/îA a sau înclinaţi legenda. Cei „leze faptele; în numele race se misă mai ales mai bo duindu-se să o cauzelor. Unii, spre Bănesc a mai bum autori ei se ocupă de critica iţiunii şi al verosimilităţi» meste istoria P>" epoci recenteunde documgata şi mai sigura. ind**

cunoaşterea personală a ra/Doi. aumentelor, ai ror martor sau prou fost, atunci aceşti istorici pot mer e ei demonstraţia explicativa, care face să sleagă acţiunile oamenilor: acea sta ieşi, demonstrativă (sau apodictică) a carierepr zentant de seamă este Polibiu. Totu-nună. ce scriitori se limitează la «u-văzut, respectiv a ceea ce ei au tăcut Hrile şi memoriile abundă, din epoca lui Alexan 5 ă5 dru şi. cum se întâmplă frecvent în acest & en de literatură, preocuparea apologetică sau imaginaţia romanescă vin să coloreze expunerea" Chiar suveranii se lasă atraşi uneori şi-şi redactează amintirile: aşa face Ptolmeu Soter relatând expediţia lui Alexandru sau, în secolul şi Ptolemeu VIII Evergetes II Fyscon. Marile biblioteci erau pline de astfel de mărturii parţiale pe care puţini oameni erau în măsură să le consulte şi de unde s-au inspirat ulterior, pentru a le comunica publicului, compilatorii,

abre-viatorii şi făuritorii de felurite istorii. Acest material inepuizabil e folosit de asemenea, în timpul imperiului, de biografi precum Plutarh de istoriei ca Arian sau Apian şi chiar de un periget ca Pausania.

O asemenea dorinţă de cunoaştere, extinsă la toate domeniile, nu se putea dezvolta fără a se sprijini constant pe cuceririle anterioare ale spiritului. O trăsătură dominantă a epocii elenistice o constituie rolul documentului scris, şi îndeosebi al cărţii. Este epoca primelor mari biblioteci: mai întâi cele pe care Aristotel şi după el Teofrast le formează la Atena, destinate şcolii şi cercetărilor pe care ei le întreprind, apoi mai ales faimoasa bibliotecă din Alexandria pe care Ptolemeu I o creează la începutul secolului III cu ajutorul lui Demetrios din Faleron. Era o anexă a sanctuarului Muzelor, sau Mu-seionul, pe care monarhul lagid îl întemeiase alături de palatul său, pentru a aduna pe lângă el scriitori şi savanţi, care, datorită mărinimiei lui, se puteau consacra în voie ştiinţei şi literaturii. O politică de cumpărări sistematice sporeşte rapid colecţiile de lucrări astfel formate: o parte din biblioteca lui Aristotel este achiziţionată în 286. Administrarea aşezământului era încredinţată unor vestiţi savanţi: primul este Zenodot din Efes, eminent specialist în poemele homerice. Poetul Apolonios din Rodos, savantul Eratostene, filologul Aristofan din Bi/anţ ocupă în continuare acest loc de încredere şi

51?

veghează la îmbogăţirea continuă a Marii Biblioteci din Alexandria care, împreună eu acea din sanctuarul lui Serapis, din acelaşi oraş, va număra în curând 500.000 de volume. Ea avea 700.000 de volume când e distrusă de un incendiu în timpul revoltei împotriva lui Cezar. i-ici un alt aşezământ nu va aduna bogăţii asemănătoare până ia sfârşitul antichităţii. Volumele, sau rulouri din papirus, erau cu grijă clasate şi aranjate în stelaje sau dulapuri în perete, după o ordine în acelaşi timp logică (pe discipline) şi alfabetică (după numele autorilor). Cataloage bine alcătuite îndrumau cititorii. Este unul din meritele poetului Cali-mah care redactează principalul catalog, intitulat Tabele (Pinakes): lucrările erau enumerate aici pe rubrici, potrivit genurilor literare sau ramurilor ştiinţei, şi pe autori, fiecare nume fiind însoţit ele o notiţă biografică. Cum acest repertoriu

îmbrăţişa „ansamblul scriitorilor care au strălucit în toate domeniile culturii şi lista lucrărilor lor", se poate imagina munca imensă investită de cel care a întreprins-o. Era un bilanţ complet al literaturii şi gândirii greceşti stabilit de Calimah. Nimic nu ilustrează mai bine locul fundamental pe care erudiţia avea să-l ocupe de-acum înainte în civilizaţia elenistică.

După exemplul Lagizilor, şi alţi suverani încurajează înfiinţarea bibliotecilor publice în statele lor: este cazul la Pergam, unde Atalizii se dovedesc nişte adevăraţi mecena, îndeosebi în secolul II. Aici, în timpul lui Eumenes II, se dezvoltă fabricarea pergamentului (al cărui nume vine chiar de la Pergam), care ajunge să concureze papirusul, al cărui monopol îl deţinea Egiptul lagid. Dar marele succes al acestui nou suport pentru scris, care amintea difte – ei e (piei de capră tăbăcite) folosite de greci în epoca arhaică timpurie, înainte de a fi cu-oscut papirusul, se înregistrează abia în vrelmperiului Târziu. În rândul bibliotecilor curte se pot număra încă cele de la Antiohia, la Seleueizi, şi de ia Pe la în regatul Macedoniei. Chiar Mitridate VI Eupător, care avea multe alte preocupări, nu neglijează totuși această formă de mecenat îndrăgită de suverani. Dar se găseau biblioteci şi în cetăţile modeste, ca aceea din Nysa în Carla, care numără printre cititorii săi pe Strabon, sau cea de la Tauromenion (Taormina), în Sicilia, al cărei catalog fragmentar a ajuns până la noi.

Înmulţirea numărului de biblioteci şi difuzarea tot mai largă a cărţilor au avut o influenţă hotărâtoare asupra literaturii epocii. Am constatat deja acest lucru în cazul istoriei: la fel s-a întâmplat în toate domeniile. Erudiţia a copleşit totul. Importanţa tradiţiei se face simţită în toate genurile, înlesnită şi de munca plină de migală a filologilor care, la Muzeul din Alexandria sau în alte aşezăminte asemănătoare, se apleacă cU interes asupra textelor vechi, pentru a le stabili în lumina unei critici exigente, înlăturând interpretările, refăcând formele autentice pe care copiştii anteriori s-ar fi putut să le modifice, clarificând dificultăţile de interpretare. Astfel, după Zenodot, dascălul lor în toate, urmează ceilalţi mari specialişti în Homer, Aristofan din Bizanţ şi Aristarh din Samotrace (numele acestuia din urmă a intrat în limba franceză pentru a desemna un critic extrem de riguros),

Apolodor din Atena, care comentează vestitul Catalog al vaselor din cântul II al IHadei, sau încă, la Pergam, Crates din Mâlos, care propune interpretarea poemelor homerice din perspectiva filosofici stoice. Şi tocmai pe baza lucrărilor acestor filologi, transmise prin intermediul gramaticilor următori, se întemeiază până astăzi, în esenţă, cunoaşterea textului homeric. Ei au pus, totodată, eu limpezime, majoritatea problemelor pe care le implică studiul lui Homer: observaţiile cercetătorilor moderni se limitează deseori la reluarea argumentelor formulate de savanţii alexandrini.

Exemplul lui Homer, temeiul întregii culturi în ocnii grec-01*» face să se înţeleagă mai bine ce a însemnat erudiţia elenistică şi strădania ei plină de migală în domeniul literaturii. Acum se alcătuiesc dicţionare şi gramatici. Se culeg cu grijă termenii rari şi dificili, cei care sunt Anumiţi „expresii” (glossai). Diferitele limbaje literare, cu marile lor diferenţe dialectale, constituie un amplu obiect de studiu pentru astfel de cercetări. Poeţii prind gustul de a însera în versurile lor aceste glossai care erau pe placul spiritelor docte, stârneau curiozitatea şi ridicau tonul general al lucrării. Hrăniţi cu texte clasice, ei nu puteau evita reminiscenţele pe care le prezentau în variante subtile, pe care publicul, adăpat la aceleaşi surse, le aprecia în cunoştinţă de cauză. Poezia devine astfel un joc rafinat între complici – autorul şi cititorul – care se înţeleg cu jumătăţi de cuvinte. Desigur, ea a fost considerată dintotdeauna, încă de la începuturi, o artă dificilă şi primii autori de imnuri sau de epopei se mândreau de a fi deopotrivă savanţi şi iscusiţi în arta cuvântului. Dar, de acum înainte, publicul nu mai admiră cu naivitate modulaţiile unui poet inspirat: el este experimentat în privinţa subtilităţilor meseriei şi nu lasă poetului niciun răgaz. Opera de calitate trebuie să solicite constant atenţia, prezentându-se ca un necontenit tur de forţă. De aici, o intensitate care ne surprinde şi adesea ne oboseşte, deoarece nu slăbeşte niciodată. De aceea poezia elenistică preferă poemul scurt, cu efecte percutante, poemului lung, care e nevoit să aprindă pasaje de trecere între episoade care să relaxeze auditorul. Singura epopee de amploare care ne-a fost transmisă, Argonauticele ui Apolonios din Rodos, numără, cu cele 4 nituri ale sale, 5833 versuri, adică mai puţin e jumătate din Odiseea

care, la rândul ei, cu 529 de **, 12.110 versuri, este sensibil mai scurtă Hâda. Dar fiecare vers, fiecare cuvânt, s-ar putea spune, solicită cititorul printr-o anumită intenţionalitate.

Poezie savantă cu siguranţă, dar care nu obosea publicul deoarece, după o primă experienţă nereuşită la Alexandria, Apolonios, retras în Rodos, obţine aici numeroase aplauze prezentându-şi poemul în forma lui definitiva, „după ce l-a şlefuit şi prelucrat”. Dascălul său Calimah, cel mai vestit dintre scriitorii epocii şi considerat, pe bună dreptate, de către posteritate unul din cei mai mari autori, a fixat modelele acestei literaturi rafinate. Artist minunat al versului, mai exigent cu sine ca nimeni altul înaintea lui, el atinge o densitate a expresiei care nu poate fi comparată decât cu cea a lui Pindar, al cărui exemplu U avea neîncetat în minte. Se pierde adesea din vedere că Imnurile lui Calimah, atât de bogate în sugestii erudite şi având o formă atât de minuţios elaborată, nu sunt opere de cabinet, destinate delectării unui număr mic de privilegiaţi, ci sunt piese de circumstanţă, comandate pentru o anumită sărbătoare religioasă, unde erau recitate în faţa poporului: aceasta spune mult despre capacitatea intelectuală şi cultura medie a auditorului popular din Cirene, Delos, din Argos sau Alexandria. Pe lângă contribuţiile sale poetice la viaţa publică a epocii, Calimah s-a ocupat şi cu elaborarea unor lucrări ce se adresau cu precădere spiritelor docte, cum sunt cele patru cărţi ale Cauzelor (Altia) unde evoca, într-o serie de poeme scurte, un mare număr de povestiri legendare, care, în diferite sanctuare ale lumii greceşti, erau prezentate drept explicaţia mitică a riturilor ce se practicau în vremea sa. Aceste Altia au fost considerate de către antici drept copodopera lui Calimah Ş. fără îndoială, a întregii poezii elenistice, în ea se găseşte, într-adevăr, tot ceea ce face farânecul şi valoarea sa: bogăţia şi originalitatea subiectelor, concizia expresiei, surprinderea vieţii şi pătrunderea psihologică puse în sei viciul unei învieri a trecutului, rafinament şi densitatea expresiei. Este regretabil că aceste texte atât de admirate s-au pierdut aproape în întregime; cu toate acestea, perspicacitatea papirologilor a ajuns la reconstituirea unor elemente suficiente pentru a ne face o idee reală, care justifică din plin celebritatea autorului. Ovidiu spunea, la aproape trei secole mai târziu,

Battiades semper toto cantabitur orice – lumea întreagă va cânta necontenit gloria fiu-i ui lui Băţos44 (adică a lui Calimah). Greci şi latini s-au delectat eu aceste poeme savante şi rafinate, căutând în ele surse de inspiraţie şi modele. Din a doua jumătate a secolului III, chiar după moartea poetului, s-au redactat comentarii pentru a face opera sa mai accesibilă publicului: dovadă a consacrării care îl situa pe acelaşi plan cu marii clasici... Judecând după ceea ce ne-a rămas de la el, nu ne putem îndoi că faima sa a fost pe deplin meritată.

Surprinzător este că acest artist atât de integru şi de atent la perfecţiunea formei, dotat cu un gust atât de pur, a realizat în acelaşi timp o operă atât de vastă şi atât de complexă în domeniul erudiţiei. Am menţionat mai sus Pinakes, cataloage biobibliografice de o importanţă deosebită. Dar se citează multe alt o culegeri savante care trădează curiozitatea multiplă de care era animat Calimah şi capacitatea sa extraordinară de muncă. N-au supravieţuit decât titlurile, prin ele însele destul de sugestive. Iată câteva: întemeierea statelor insulare şi a cetăţilor, cu schimbările de nume; Obiceiuri barbare; Denumiri etnice – adică studii de istorie şi etnologie, ultimul bazându-se Pe cercetarea vocabularului în limbi sau dia-diferite; Felurite nume de peşti; Numele r la diferite popoare şi cetăţi – alte lu' de lexicografic; Despre vânturi, Despre Despre râurile lumii locuite, tratate de sau de istorie naturală plecând, sc. 531 / f* e-e se a vocabular şi nume proprii; ele – studiu de mitologie; Minunile întregii lumi prezentate în ordine geografică, în crare ce pare a sta la originea „paradoxologiei" ramură a istoriei a cărei dezvoltare remarcabilă în epoca elenistică am semnalat-o deja; împotriva lui Praxifanes, opuscul polemic îndreptat împotriva unui filosof peripatetieian cu acest nume, originar din Mytilene şi colaborator al lui Teofrast, care compusese un dialog asupra poeziei şi stilului. Toate acestea ne dau imaginea unui erudit sobru, îndrăgostit de cărţi, consacrându-şi timpul luării de însemnări pentru compilarea dicţionarelor şi pasionat de literatură.

Această ultimă trăsătură constituie o noutate semnificativă: în mai multe din lucrările lui Calimah, autorul acordă spaţiu polemicii literare apărând sau atacând o teorie sau alta împotriva rivalilor sau adversarilor săi. Fără îndoială, înaintea lui, autori precum Pindar sau

Simonide își spuseseră părerea în această privință și, încă din epoca arhaică, au existat concursuri poetice între acești profesioniști, cum au fost mai târziu concursurile de tragedii sau comedii organizate în cadrul serbărilor lui Dionysos. Aceste rivalități reprezentau o manifestare firească a spiritului de emulație sau spirit „agonistic”, atât de viu în cetățile grecești. De acum înainte nu mai e vorba de aceasta, ci de conflicte interne ce afectau îndeosebi lumea oamenilor de litere: apare fenomenul literar în toată specificitatea sa. Se formează, bineînțeles, școli, fiecare cu doctrina ei, animate de un dascăl și lăsându-se atrase cu plăcere în controverse în cadrul cărora publicul este luat drept judecător, la fel cum se întâmplă în cazul școlilor filosofice. Literatura, și îndeosebi poezia, fără a renunța să joace rolul său în cetatea care continuă să-i solicite concursul, devine, în plus, prin ea însăși, o valoare independentă, căreia merită să i se consacre totul: fapt de mare însemnătate pentru istoria civilizației, căci poeții latini din secolul lui Augustus, și Horațiu în primul vor fi receptivi la acest exemplu și-l vor transmâte întregii Europe occidentale, din Renaștere până în zilele noastre.

Studierea personalității lui Calimah din Cirene, cu multiplele ei fațete, atât de reprezentativă pentru omul de litere din epoca elenistică, continuă și astăzi. Există încă un aspect care trebuie pus în lumină, că ei, prin intermediul lui fără îndoială, ne putem da azi seama de talentul excepțional al poetului: e vorba de opera de epigramist. Genul era foarte vechi: odată cu apariția scrisului s-a născut și ideea de a înscrie pe ofrande sau pe morminte scurte dedicații sau epitafuri, adesea sub formă versificată. Poeți precum Simonide triumfaseră în aceste exerciții care necesitau din partea versificatorului o mare simplitate și sobrietate. Pe măsură ce gustul literaturii câștigă teren în societatea greacă, numărul epigramelor crește și el, așa cum o atestă inscripțiile ajunse până la noi. În epoca elenistică acest gen de poezie a cunoscut perioada sa de aur: cererea de epitafuri sau dedicații în versuri devine generală, astfel încât poeți de talent, precum Posidip din Pe să se numesc ei înșiși „făuritori de epigrame”. Am citat un mare număr de exemple de-a lungul capitolelor precedente, că ei ele sunt strâns legate de viața cotidiană a oamenilor acestor timpuri, de

credinţele şi speranţele lor şi ne aduc în această privinţă o mărturie directa, adesea emoţionantă şi întotdeauna bogată în informaţie. Calimah, ca atâţia alţi scriitori ai epocii, a fost solicitat şi el să compună epigrame, sarcină răsplătită de altfel în funcţie de faima şi talentul autorului, aşa cum era compunerea unui imn, a unei ode, a unui ditiramb, a unei tragedii. Acesta era unul din as-Pectele funcţiei sociale a poetului pe care evoluţia moravurilor n-o diminuase în niciun fel, O sporise. Compunerea de epigrame impuea lu' – r-*? restricţii care se potriveau geniului 533 rttL-7? *! mak teoriilor sale literare: concizia, preocuparea de a spune mult în cuvinte puţine, căutarea originalităţii prin intermediul variaţiilor subtile în interiorul unui cadru tradiţional strict definit. Cirenianul. Se manifestă din plin ca virtuoz al litotei, ca vrăjitor al verbului, ca făuritor neîntrecut al versului. Sinceritatea şi pudoarea sentimentului în epitafuri, pietatea plină de veselie şi bunătatea spirituală în dedicaţii, care denotă familiaritatea credinciosului cu zeul, n-au găsit niciodată un interpret mai bun. Datorită lui, epigrama înscrisă atinge demnitatea celei mai înalte poezii.

El îi adaugă, încă, de? A'oftând cu un succes inegalabil folosirea genului epigramatic, care, chiar dacă nu era necunoscut înaintea lui, rămăsese până atunci cu totul minor; compunerea poemelor care, păstrând forma scurtă şi concisă a dedicaţiilor sau epitafurilor, nu erau destinate să fie gravate pe un monument şi ofereau un mijloc nou de expresie emoţiilor sau ideilor autorului. Iată un exemplu luat de la Filetas din Cos, un contemporan al lui Alexandru şi Ptolemeu I, care deschide calea lui Calimah: ceva mai tânăr decât acesta, exercită o anumită influenţă asupra primilor poeţi alexandrini; el expune în această epigramă concepţia sa despre o poezie întemeiata pe erudiţie: „Cel care mă va învinge nu este un ţăran necioplit, abia coborât din munţi şi agitând în aer toporul, ci un om priceput în arta versurilor, îndelung format la studii, ştiind să urmărească cele mai diferite mituri 4. În această scurtă piesă nu există nimic care să amintească tonul epitafurilor sau al dedicaţiilor. Filetas n-a compus-o să fie înscrisă, ci ca un scurt manifest al doctrinei sale, care proclama mândria sa legitimă. Numeroase epigrame ale lui Calimah sunt concepute după

acest model: ele exprimă sentimentele proprii ale autorului – prietenia, doliul, dragostea, gusturile sale literare, respectiv o părere filosofică sau un gând moral. Unele sunt scurte epistole, bilete j; delicate adresate prietenilor. Altele sunt adevărate elegii, sub o formă concentrată care le face deosebit de patetice: deplângerea morţii unei fiinţe iubite, decepţia inspirată de o dratfoste neîmpărtăşită. Altele propun o temă de reflecţie, o scurtă sentinţă, o maximă de viaţă. Toate formele pe care le numim lirism personal apar în aceste epigrame, alături de temele tradiţionale ale genului care se lărgeşte astfel, cu subiecte noi, foarte variate. Discipolii şi succesorii lui Calimah vor continua pe această cale, latini ca şi greci. Totuşi ei nu vor regăsi după el intensitatea verbală la care ajung, în aparenţă fără efort, micile poeme ale cirenianului.

Opera lui Calimah este reprezentativă pentru literatura elenistică, în ceea ce are ea mai bun: literatură exigentă cu ea însăşi căci, conştientă de importanţa tradiţiei pe care n-are de gând s-o respingă, ea caută totuşi să descopere căi noi împrumutând din cercetarea erudită subiecte rare şi impunând formei reguli riguroase de un rafinament extrem; literatură de docţi, care-şi asumă plenar, desigur, rolul său în cetate – ale cărei nevoi n-au dispărut deloc în această privinţă, dar care, în plus, şi pentru prima dată, alături de publicul obişnuit al adunărilor civice şi al serbărilor religioase, se adresează totodată unui public de oameni cultivaţi şi se conformează gusturilor acestora, mai pretenţioase decât cele ale mulţimii, literatură care presupune deci în jurul ei, în număr suficient, auditori şi cititori instruiţi, sensibili la aluziile discrete şi la figurile de stil. Totodată, această concepţie nouă a literaturii nu s-a putut naşte şi afirma decât datorită dezvoltării educaţiei liberale, care se generalizează în cetatea elenistică: şcolile se răspândescaproape pretutindeni, căci părinţii ţin să dăruiască copiilor lor o cultură temeinică. Exis-.1 numeroase indicaţii: statuete clin argilă în53$ apând copii mergând la lecţie, conduşi de un – ciav de încredere, pedagogul; caiete de şcoală pe papirusuri, pentru copiat sau exerciţii; în scripţii pomenind de darurile cetăţenilor bogaţi, respectiv ale suveranilor mărimmosi care înzestrează cetatea cu sume destinate plăţii profesorilor „pentru

educaţia tuturor copiilor născuţi liberi”, ca la Milet sau la Teos, în Ionia, sau la Delfi, datorită darurilor lui Atalos II al Pergamului. Am arătat deja rolul gimnaziului în domeniul culturii, sub patronajul „lui Jiermes, al lui Heracle şi al Muzelor”. Pentru nevoile şcolii, apar acum primele manuale: cel mai vechi dintre ele este un manual de gramatică, foarte scurt şi de o mare sărăcie, redactat în a doua jumătate a secolului al II-lea de un elev al lui Aristarh, Dionis Tracul. Eficienţa acestei educaţii este neîndoielnică, dacă se judecă după numărul, varietatea şi aria de răspândire a mărturiilor pe care le furnizează papirusurile din Egiptul lagid şi de audienţa de care se bucură aproape pretutindeni clască Hi vestiţi.

Încununarea acestei educaţii era învăţăxnân-îul filosofic. Prin numeroşii lor elevi, strălucirea lui Platon, apoi a lui Aristotel, fecundează gândirea greacă care, sub influenţa a diferiţi dascăli, se orientează în direcţii variate. Unii se străduiesc să menţină doctrina acestor iluştri iniţiatori: la Academie, Xenocrate şi urmaşii săi, printre care cei mai cunoscuţi sunt Arcesilau din Pitane în secolul al Ilî-lea, Carneade din Cirene în secolul al II-lea şi Antioh din Ascalon în secolul I, continuă, nu fără a. introduce nuanţe originale, esenţa învăţăturii platoniciene. La Lyceu, peripateticienii, elevii lui Aristotel, dezvoltau strălucit în jurul lui Teofrast direcţiile cercetării dischise de Stagi-rit în spirit pluridisciplinar şi respectând obiectivitatea ştiinţifică, specifică concepţiei întemeietorului şcolii. Straton din Lampsacos, apoi Critolaos din Faselis primesc această tradiţif pe care o adaptează potrivit metodei lor. ramură a peripateticienilor, stabilită în la sfârşitul secolului al IV-lea, se dezvoltă aici independent de Lyceul atenian.

În paralel, şi fiind direct legate de Platou sau chiar, prin intermediul lui Platon, de Socrate, alte şcoli de gândire puneau serios în discuţie datele fundamentale ale idealismului, suounându-le unei critici radicale. Cea mai xreche se datora lui Aristip din Cirene, elev al lui. Se crate, şi apare mai întâi în Libia: era o filosofie a plăcerii, care convenea cetăţenilor acestui polis bogat şi prosper. Dar, când, puţin după moartea lui Alexandru, Teodoros din Cirene, numit şi Teodoros Ateul, merge până la negarea deschisă a existenţei zeilor, concetăţenii săi, temându-se să nu atragă asupra lor mânia divină, îl condamnă la

exil. Refugiat la Atena în timpul guvernării lui Demetrios din Fale-ron, el este din nou acuzat de impietate şi trebuie să ajungă la Alexandria, unde Ptolemeu I îl primeşte cu bunăvoinţă. Abia la sfârşitul vieţii se poate întoarce la Cirene, pe lângă Mă-gas, suveran liberal şi luminat. Ecouri ale învăţăturii sale sunt încă sensibile, cum am văzut, în poezia compatriotului său Calimah.

Scepticismul lui Piron din Elis – un filosof care, ca şi Socrate, nu a scris nimic – neagă la rândul lui orice certitudine teoretică. Dar, spre deosebire de acesta, el călătoreşte mult, însoţind expediţia lui Alexandru în Asia înainte de a reveni în oraşul său natal, unde duce o existenţă modestă şi retrasă, înconjurat de stima concetăţenilor săi: Pausania, patru secole mai târziu, a văzut mormântul său aflat în împrejurimile Elisului şi, în agora acestui O-la A»” statuia filosofului „care nu acordase niciodată crezare niciunei afirmaţii, oricare ar fi fost. Montaigne, după mulţi alţii, va lua acest xemplu pentru a renunţa la propria opinie deurra. subiecte-or celor mai grave, conştient mitele şi de slăbiciunile cunoaşterii umane.

mai h fel de radical în concluziile teoretice, şi

36 S3? jung – în consideraţiile practice la care as cinismul, care avea la origine doctrina lui Antistene, unul din elevii lui Socrate, nu capătă extindere decât odată cu Diogene din Sinope, contemporanul lui Alexandru. Numele şcolii vine mai întâi de la cel al gimnaziului atenian, Kynosarges, unde Antistene îşi predase lecţiile, dar apoi este legat de porecla de „Câinele” pe care a primit-o Diogene, din cauza lipsurilor în care prefera să trăiască. Aceasta filosofie pretindea să priveze condiţia umană de tot ce nu era indispensabil vieţii, pentru a restitui omului independenţa sa faţă de toate nevoile artificiale şi constrângerile exterioarei Sărăcia, detaşarea, indiferenţa faţă de legăturile sociale, libertatea totală a cuvântului, aceasta era condiţia cinicului, întrucâtva similară celei a hippiilor de astăzi. Ea nu putea să atragă decât un mic număr de oameni, îndeosebi pe cei aflaţi la marginea societăţii, deoarece presupunea o ruptură completă cu cadrul familiei şi al cetăţii. Dar această alegere ascetică impresionează imaginaţiile şi aspectul pitoresc al filosofului cinic, vagabond zeflemitor şi zdrenţăros, inspiră scriitorii şi artiştii. Seria de anecdote referitoare la Diogene, mustrarea

sa, de altfel apocrifă, adresată lui Alexandru („Nu-mi lua lumina soarelui”), „panoplia” care îl caracterizează – mantia grosolană, bastonul, desaga în care îşi ţinea toată averea – sunt tot atâtea clişee care capătă tot mai multă audienţă la publicul cultivat, deşi nimeni n-avea de gând să pună în practică un asemenea comportament. Câţiva rari adepţi, alegând viaţa rătăcitoare şi o sărăcie absolută, se fao totuşi remarcaţi prin sinceritatea, severitatea sau asprimea afirmaţiilor lor: Crates din Teba şi soţia sa, Hiparhia, care sunt o vreme oaspeţii regelui Tracici, Lisimah, Bion din Borystene, care stârneşte admiraţia lui Antigonos Gona-tas, Menip din Gadara, care, în secolul al III-lea, creează un nou gen literar în care, amestecând proza cu versurile, lua în derâdere poeţi şi filosofi. Acest tip de scriere îl inspn a pe latinul Varro, contemporanul lui Cezar Ş

pompei, care scrie 150 de cărţi de Satire Me-nipee> din care’s” au Păstrat fragmente; mai târziu, în secolul al II-lea e.n., multilateralul Lucian îl alege pe Menip ca principal interlocutor în faimoasele sale Dialoguri ale morţilor. Cazul cinismului dovedeşte că o doctrină sumară, aberantă şi fără atracţie, care nu câs-tigă deloc discipoli şi nu exercită nicio influenţă asupra evoluţiei societăţii, poate cunoaşte totuşi o faimă durabilă în rândul intelectualităţii, fiind de ajuns să fie lăudată de câteva personaje înalte şi să furnizeze un subiect amuzant imaginaţiei. Fiecare civilizaţie îşi are scăderile ei care o ajută să se purifice de fantasme, fără a o abate totuşi de la problemele fundamentale.

Filosofia elenistică a abordat aceste probleme în toată complexitatea lor şi într-o perspectivă nouă datorită stoicilor şi discipolilor lui Epicur, două şcoli în cadrul cărora gândirea speculativă duce la o etică, clar unde aceasta din urmă, şi într-un caz şi în celălalt, este mult mai importantă decât speculaţiile de care depinde. Epicureismul şi stoicismul au definit două atitudini fundamentale în faţa vieţii: în ciuda evoluţiei moravurilor, şi la mâi bine de 20 de secole de la răspândirea lor în lumea antică, aceste două doctrine continuă să alimenteze reflecţia morală în societatea de astăzi. Ele reprezintă o contribuţie esenţială a epocii elenistice la cultura umanităţii.

Şi una şi cealaltă au luat naştere la Atena? i aproape

concomitent (sfârşitul secolului al v-lea, începutul celui de-al III-lea). Zenon, întemeietorul stoicismului, era originar din Kition, „i Cipru. După ce a studiat filosofia mai bine de 10 ani pe lângă diverşi dascăli, el începe să predea din 301 – 300 î.e.n. Într-un portic «uat pe latura de nord a agorei, faimosul por P°d klikile vestit Pentru picturile care-l imaude aici numele de stoicism, sau filo-illllui (StOA) Pe care a primit-o scoală a ei, Cleante din Asos (oraş din Eolida, în Anatolia), al cărui Imn către Zeus, care s-a păstrat, exprimă un sentiment religios de o înaltă spiritualitate, apoi Hrisip din Soloi (în Cilicia), care adună ansamblul doctrinei într-un sistem solid construit şi fructifică moştenirea întemeietorului. Ramuri ale Porticului iau fiinţă în mai multe cetăţi: în Rodos, la Tars şi la Seleucia pe Tigru, în Imperiul seleucid, la Roma. Mai mult decât oricare altă scoală filosofică, stoicismul se bucură de o audienţă universală, în secolul II, Panaitios din Rodos leagă relaţii cu Scipio Aemilianus şi cercul romanilor cultivaţi care gravitau în jurul lui, în timp ce Blosios din lume devenea la Roma unul dintre prietenii lui Tiberius Gracchus înainte de a ajunge la Pergam „unde ia parte la răscoala lui Aristonicos; după eşecul acestuia din urmă, se sinucide, în sfârşit, Posido-nios din Apameea (oraş din Siria, pe râul Oronte) nu este numai filosof, ci şi istoric, geograf, filolog, savant în toate domeniile, în maniera unui Aristotel sau Teofrast; el predă la Rodos, unde obţine drept de cetăţenie, şi călătoreşte în toată lumea mediteraneană, din Siria în Provenţa şi Spania; la Rodos, printre auditorii săi se numără Cicero, asupra căruia exercită o influenţă profundă, şi Pompei, căruia îi consacră un studiu istoric. Fiecare din aceşti filosofi contribuie la îmbogăţirea doctrinei stoice, una din cele mai închegate pe care le-a elaborat antichitatea. Doctrină raţionalistă, care propunea o viziune unitară asupra lumii, unde zeii îşi au locul lor şi pe care o guvernează o providenţă atotcuprinzătoare. Teologia, fizica şi, bineînţeles, morala se organizează într-un tot. Absurdităţile aparente ale miturilor sunt interpretate ca un joc de alegorii. Pentru că ansamblul cosmos-ului este atât de bine organizat de o inteligenţă suprema, omul n-are decât să se mândrească cu aceasta putere care-l depăşeşte: el este destul de înţelept pentru a o înţelege, este în măsură de a se elibera de pasiunile

care-i întunecă raţiu

S_4 i nea şi de a ajunge astfel la fericirea pe care i-o dă virtutea. Suferinţele şi încercările care-l copleşesc nu depind în cea mai mare parte de el; de asemenea trebuie să le suporte cu statornicie, ştiind că noi nu putem nimic, „îndură şi abţine-te!” – aceasta este maxima şcolii. Morală austeră, exigentă, care place romanilor, atraşi prin tradiţie de spiritul de sacrificiu. Tocmai de aceea, filosoful Seneca, sub Nero, apoi, un secol mai târziu, împăratul Marcus Aurelius (acesta din urmă scriind în greacă) vor fi cei care vor transmite esenţa moralei stoice.

În faţa şcolii Porticului, pe care numeroşi gânditori originali au ilustrat-o succesiv, epicureismul reflectă exclusiv gândirea întemeietorului său, al cărui nume îl poartă în mod legitim. Contemporanul lui Zenon, Epicur este un atenian născut la Samos, pe vremea aceea posesiune ateniană. După ce a predat la Miti-lene, apoi la Lampsacos, el se stabileşte la Atena în 306 şi adună câţiva discipoli în jurul lui, trăind în comunitate pe un mic domeniu care se numea Grădina: numele a rămas pentru a. desemna şcoala. Dintre tovarăşii săi, cel mai mult l-a îndrăgit pe Metrodoros din Lampsacos, mai tânăr cu zece ani. Dascălul, foarte sensibil la legăturile de prietenie, face să domnească între oaspeţii Grădinii o armonie care a găsit răsunet până şi în rândul femeilor; mai multe curtezane, părăsindu-şi viaţa lor desfrânată, s-au ataşat grupului de filosofi şi trăiau în bună înţelegere cu ei; una din ele se căsătoreşte cu Metrodoros. Doctrina lui kpieur pe care o expune într-un mare număr „e lucrări aproape, toate pierdute, are ca punct de plecare atomismul lui Democrit: este un aterialism aproape pur, care acordă un loc jnportant intervenţiei hazardului, această V he, Soarta, care joacă un rol atât de mare în îndirea grecilor elenistici. Fără a nega exis-ze-or Epicur consideră că ei nu se interesează deloc de oameni; adaptându-se exigenţelor ritualului, el îl goleşte de fapt ele sens pentru că e convins că divinitatea nu intervine în treburile oamenilor. De aici o eliberare totală faţă de orice superstiţie, atitudine care poate evolua cu uşurinţă spre ateism, dar care, în acelaşi timp, face să dispară în bună mî sură, prin miturile referitoare la viaţa de dincolo de mormânt, temerile pe care le inspiră moartea. De aici decurge o morală individualistă, care proslăveşte

căutarea fericirii: aceasta nu este de altfel confundată cu plăcerea, căci plăcerea, dacă este excesivă, naşte tulburarea, deci suferinţa. Epicur recomandă moderaţia în nevoi şi plăceri, seninătatea interioară sau ata-raxia, adică absenţa tulburării, care trebuie să fie idealul înţeleptului. Bineînţeles, o asemenea morală nu este compatibilă cu exigenţele vieţii publice: de aici maxima „ascunde-ţi viaţa” pe care o promovează obişnuiţii Grădinii.

Reiese cu uşurinţă că aceste concepţii puteau încânta spiritele delicate, aspirând spre o fericire calmă, odată eliberată de orice teamă cu privire la lumea de dincolo. Dar ele plăceau la fel şi firilor puţin rafinate, care găseau aici o justificare comodă pentru căutarea plăcerii. De aceea filosofia lui Epicur cunoaşte în acelaşi timp o răspândire remarcabilă, îndeosebi în rândul oamenilor cultivaţi, dar şi opoziţii violente, mai ales din partea stoicilor pe care simplismul ei îi indigna. Scrierile dascălului cunosc o largă răspândire: la Herculanum, o serie de papirusuri au scos la iveală fragmente de texte epicureice redactate de Filodem din Gadara spre mijlocul secolului I î.e.n. Mai târziu, în 200 e.n., un anume Diogene pune să se graveze în oraşul natal, Oinoanda din Licia, alto extrase din Epicur pentru a-şi instrui concetăţenii. Dar mai ales amplul poem al lui Lucreţiu, Despre natura lucrurilor, trădează entuziasmul înflăcărat pe care filosofia epicureica, împrăştiind temerile superstiţioase, îl inspira unui suflet dornic de a înţelege sistemul lu2 mii şi de a mângâia omul pentru relele inerente’s.

condiţiei sale. Cu o forţă plină de măreţie la L, ucreţiu, Cu o graţie plăcută la Horaţiu, epicureismul, ca şi stoicismul, a hrănit gândirea şi literatura latină.

În domeniul artei, importanţa epocii elenistice e la fel de mare ca şi în cel al gândirii şi literaturii. Totuşi, aportul ei e dificil de evaluat cu precizie, pentru că documentaţia arheologică abia începe să fie clasată, cronologia este nesigură, iar punctele de vedere sintetice pe care le propun istoricii moderni rămân în bună măsură ancorate în arbitrar. De aceea, trebuie, în primul rând, să marcăm clar limitele cunoştinţelor noastre, subliniind totuşi în treacăt trăsăturile principale ale unei arte a cărei vitalitate nu se dezminte câtuşi de puţin şi a cărei complexitate nu se lasă lesne surprinsă. Nu ne vom mai ocupa aici de

arhitectură, pe care am evocat-o îndeajuns studiind cadrul vieţii elenistice. Ne vom opri doar asupra diferitelor aspecte ale artei figurative.

Un prim punct ce trebuie evidenţiat este sporirea impresionantă a cererii de opere de artă şi, în general, de obiecte de lux. Cauzele sunt multiple: cucerirea unor teritorii vaste cu resurse nelimitate, constituirea marilor imperii cu concentrări de bogăţii uriaşe în mâinile suveranilor şi familiilor lor, dezvoltarea circulaţiei bunurilor, creşterea urbană, atât în Grecia peninsulară cât şi în afara vechii lumi egeene, şi, în general, o prosperitate a economiei, care, în ciuda războaielor, se menţine aproape pretutindeni până la marile crize din secolul I î.e.n. Încetăţile la fel de active, clasa socială a pro Pentanlor, desigur mai numeroasă decât în epoca clasică, furnizează artizanilor şi artisti-Jo*\o clientelă mult mai largă şi mai diversificată decât înainte. Chiar în secolul I, în ciuda resiguranţei generate de încercările lui Mitriate, a neînţelegerilor civile şi a pirateriei, ce-t3 terea nu scade deloc, se pare, ca urmare a ar-sferului care se opera în favoarea Romei.

Deschişi gusturilor şi obiceiurilor greceşti prin cuceririle şi jafurile lor, romanii bogaţi preiau ştafeta clientelei elenice şi pun atelierele greceşti să lucreze din plin, o parte din ele mutându-se în Italia: Pompei şi Hereulanum oferă o dovadă strălucită. Corespondenţa lui Cicero şi pledoariile sale din Verrine aduc numeroase mărturii şi acelaşi lucru vor să-l spună poeţii Horaţiu şi Vergiliu în cele două vestite pasaje pe care se cuvine să le amintim aici: Graecta capta jerum victorem cepit et artes intulit agreşti Latio, spune Horaţiu (Epistole, II, I, 156), „Grecii-nvinşi îl cuceriră pe-al lor aspru-nvingător / Şi în necioplitul Laţiu şi-au dus artele frumoase”. * El se adresează lui Augustus şi se referă înainte de toate la influenţa grecilor asupra literaturii latine, dar termenul artes nu este deloc restrictiv, cum o indică vestitul pasaj din Eneida în care Vergiliu revendică pentru Roma privilegiul de a conduce lumea, lăsând celorlalţi, adică grecilor, preocuparea de a cultiva artele plastice, retorica sau astronomia (Eneida, VI, 847 şi urm.): „Alţii cioplească vieţi, prin artă dând suflet aramei, / Alţii! Şi scoată scobind din marmură-o vie făptură, / Vorbe mai tari să rostească-n judeţe şi-n mână cu cercul / Afle-ale stelelor căi

şi-ale cerului margini rotunde. / Tu să domneşti stăpânind ale lumilor neamuri, romane, / Asta ţi-e arta pe veci! Şi păcii şi fii tu străjerul: Cruţă pe cel umilit şi doboară pe cel îndărătnic!” ** Această mărturisire, venind de la un poet binecunoscut pentru ideea înaltă pe care o avea despre patrie, are o valoare deosebită: ea se limitează să reflecte situaţia care domnea atunci la Roma şi în Italia latină care, de un secol, primea cu plăcere, mai întâi ca pradă, apoi prin comenzi, creaţiile atelierelor greceşti. Abundenţa acestei producţii este atestată de un pasaj din pliniu

— Traducere de Lelia Teodosiu, în Horatius, omnia, Editura Univers, Bucureşti, 1980, val. 2, p. *°J

— Traducere de George Coştwc, în Vergufl» Eneida, Editura Univers, Bucureşti, 1980, p. 228.

cel Bătrân (Istoria naturală, XXXIV, 36), potrivit căruia „încă şi astăzi” (el scrie spre 70 e.n.) ar fi existat în Rodos 73.000 statui, şi un număr la fel de mare la Atena, la Olimpia şi la pelfi. Cum prosperitatea Rodosului datează mai ales din epoca elenistică, această uriaşă cantitate de opere de artă (chiar dacă cifrele transmise de tradiţie sunt discutabile, textul arată totuşi că e vorba de un număr foarte ridicai) se datora acestei perioade.

Statuile de bronz sau de marmură, reliefurile votive sau decorurile figurative ale construcţiilor arhitectonice răspundeau nevoilor cetăţenilor şi sanctuarelor, nevoi considerabile, cum am văzut: monumente de cult sau monumente onorifice. Dar existau totodată în această epocă direcţii noi oferite artiştilor, cu care nu se confruntaseră înainte: cele al căror singur scop este să compună un decor plăcut pentru viaţa cotidiană şi să înfrumuseţeze obiectele de uz curent pentru a le face produse de lux. Asistăm acum la un extraordinar avânt al artelor aplicate. Pictura nu e destinată doar să împodobească pereţii porticurilor sau templelor; ea ajunge în casele particulare, mai întâi modest, cum s-a văzut la Delos, apoi somptuos, ca ia Pompei, cu picturile numite „din al doilea stil”. Frescele din Vila Misterelor de la Pompei, cele ale vilei lui Fannius Synistor la Boscoreale sau Nunta aldobrandină de la Roma constituie exemple strălucite. Ele reflectă tradiţia atelierelor elenistice şi ne permit să

apreciem inspiraţia şi virtuozitatea spe-eiiice lucrărilor succesorilor lor imediaţi, în nwd asemănător mozaicul pavimental, care abia începuse să se răspândească în secolul IV, cu volt – sumară, capătă o impresionantă dez? în el” °ca diadohilor. Mozaicurile de ia în Macedonia, denotă măiestria primilor n de talent Pe care-i cunoaşte arta năe cu mijloace încă reduse, care nu

Cdt într” ° mică măsură resursele ei compun panouri de o intensitate şi o eleganţă admirabilă, înserate în somptuoase chenare vegetale decorative, pline de bogăţie şi de invenţie. Puţin mai târziu, folosirea pătrăţelelor de marmură cu colorit variat sporeşte posibilităţile unei arte pe care casele particulare o adoptă după exemplul palatelor: mozaicurile de la Delos, din a doua jumătate a secolului al II-lea, oferă cele mai frumoase modele. Moda va persista până la sfârşitul antichităţii şi, trecând de la pardoseală, unde juca rolul unui covor, la pereţi şi la bolţi, mozaicul, moştenire a epocii elenistice, va rămâne una din artele principale ale evului mediu, atât oriental cât şi occidental.

În afara meritelor în sine ale acestor opere care înfrumuseţau cadrul vieţii cotidiene pe care o duceau privilegiaţii sorţii, ele prezintă totodată interes prin faptul că reflectă destul de fidel capodoperele marii picturi greceşti, care au dispărut în întregime, dar care stârneau o admiraţie la fel de vie, ca şi cele ale celor mai buni sculptori ai acestei vremi. Pe pereţii vilelor, la Pompei sau la Hercula-num, centrul unui panou este ocupat uneori de o compoziţie mitologică sau de un peisaj, aşa cum motivul central al unui mozaic poate fi o scenă figurativă. Pentru aceste subiecte, pictorii murali sau meseriaşii se inspirau din operele maeştrilor vestiţi, pe care le reproduceau mai mult sau mai puţin fidel. Trebuie să ne imaginăm că în ateliere circulau culegeri ce difuzau aceste modele: de aici recurgerea la aceleaşi motive, dispuse în mod asemănător, doar cu câteva detalii diferite, la mai multe copii.

Surprindem astfel un aspect important al artei elenistice în faza sa finală, şi al artei imperiale care o continuă direct: influenţa exercitată de maeştrii de altă dată ale căror opere sunt reproduse necontenit, e adevărat, nu cu servilitate. Această pondere a trecutului este sensibilă în toate domeniile, atât în sculptura sau în gravura

gemelor cât şi în pictură sau mozaic. Din secolul I î.e.n. se constată în artă, alături de creaţiile noi, rod al temperamentelor originale, care nu lipsesc, frecventa recurenţă a poncifelor după operele create de artiştii epocii clasice, uneori reluate cu o exactitate scrupuloasă, cel mai adesea însoţite de uşoare variaţii în detaliu. Cum execuţia este cea care dă valoare operei, nu se urmăreşte cu orice preţ originalitatea. La nevoie, sunt reunite în acelaşi ansamblu elemente de origine diversă. Se realizează acum ceea ce se numeşte un pasticcio, adică o combinaţie eclectică, uneori chiar eteroclită, de motive împrumutate din operele clasice ale diferitelor epoci: acest procedeu cunoaşte o anumită răspândire la începutul secolului I î.e.n., când este practicat la Roma în atelierul sculptorului Păşite-Ies şi al elevilor săi Stefanos şi Menelaos. Faimosul Copil care-şi scoate spinul sau Venus de pe Esquilin constituie exemple elocvente în acest sens.

Alături de copia fidelă şi de pasticcio, interesul pe care publicul îl arată artei vechi se manifestă totodată prin dezvoltarea stilului „arhaizant", ce apare încă din secolul al II-lea î.e.n. Nu e vorba aici de a reproduce un model cunoscut, ci de a imita, pentru creaţii noi, atât în relief cât şi în ronde-bosse, formele plastice folosite de maeştrii sculpturii arhaice şi. cei ai stilului sever. Deşi Korai de pe Acropola Atenei şi reliefurile funerare anterioare războaielor medice dispăruseră de mult, îngropatecu pioşenie în pământul sanctuarului, du. Pă ravagiile invaziei persane, sau refolosite ca materiale de construcţie pentru ridicarea goilor ziduri de incintă, existau de altfel în Grecia peninsulară destul de multe monumente datau din această efervescentă epocă de reatie, pentru a-i stârni pe artişti să-şi întrQSpateze ins Piraţia pastişându-le. Gustul re-347 °reitiv al Plicului favorizează această tendinţă, care poate fi calificată drept

„Manieristă", deoarece practică unele deformări sistematice, cum ar fi alungirea proporţiilor corpului, subţierea trăsăturilor feţei, îngreuierea bărbiei, atitudini şi gesturi de o eleganţă afectată, redarea nerealistă a veşminte-Jor urmărind efecte exclusiv grafice. Cercetătorii moderni discută încă despre data apariţiei şi originii acestei şcoli, care se numeşte adesea „neoattică". Sigur e ca ea reprezintă im aspect original al artei elenistice şi că înregistrează succese destul de mari

pentru a fi practicată în timpul imperiului până în seco-îui al II-lea al erei noastre.

Este semnificativ că, în anumite peisaje „bucolice” ce împodobesc casele din Italia elenistică, statuile divine care se înalţă în sanctuarele rustice sunt de tip arhaizant. Pentru bogaţii romani elenizaţi din secolul I, acest apel conştient la trecutul artistic al Greciei răspunde aceluiaşi gust pentru necunoscut ca şi exotismul peisajelor nilotice, miraculosul aventurilor lui Ulise sau scenele eroice împrumutate din tragedie. Scenele de teatru care apar pe pereţii vilelor pompeiene oferă perspective asupra unei lumi de vis, misterioasă şi fantastică, sporind la infinit domeniul deschis imaginaţiei. Toate acestea nu sunt de altfel decât un decor, în care se vor căuta în zadar intenţii religioase sau filosofice precise. Pentru acest public luminat, depozitarul unei îndelungate tradiţii de civilizaţie şi cultură, este vorba doar de a avea sub ochi, spre a face mai plăcută viaţa cotidiană, imagini şi obiecte frumoase care evocă amintirile educaţiei şi lecturilor sale, ca pentru a întreţine cu sine însuşi o conversaţie bogată în învăţăminte şi fa” miliară, hrănită cu aluzii la un trecut mereu viu în complexitatea şi bogăţia sa fără margini. Picturile pompeiene servesc la compunerea acestui cadru, aşa cum o făceau deja, îl casele din Delos, sculpturile de „apartament care animau decorul: numeroasele Afrodite goale care au apărut în ruine n-aveau evicten nicio semnificaţie de cult precisă, ci alcătuiau, laolaltă cu alte obiecte plăcute vederii, o imagine tradiţională, încărcată în plus cu o vagă nuanţă religioasă, asemenea celei care se regăseşte pe vasele pictate sau în reliefurile de teracotă, pe piesele de aurărie, pe ine-le sau pe bijuterii.

Se deschide acum o largă piaţă pentru meşteri şi artişti, stimulându-le puternic posibilităţile creatoare. Mobilierul de lux este foarte căutat, îndeosebi paturile împodobite cu aplice de bronz, folosite ia ospeţe. Comorile de argintărie sau de argint aurit pe care mormintele din Macedonia le-au scos la iveală ne ajută să ne imaginăm luxul care domnea la masa oamenilor de vază în vremea diadohilor. Mult mai numeroase încă, dar nu mai puţin impresionante prin eleganţa formei şi calitatea decorului lor, sunt vasele de bronz,

acoperite uneori de aur. Marele crater de la Der-veni, datând de la sfârşitul secolului al IV-lea, descoperit lângă Salonic, oferă un uluitor exemplu al virtuozităţii lucrătorilor în bronz greci: acoperit în întregime de figuri, unele lucrate au repousse, celelalte turnate separat şi aplicate, toate împrumutate clin repertoriul dionysiac (aşa cum se potrivea acestui accesoriu e-senţial pentru ospeţe), vasul nu dădea totuşi impresia de încărcare, execuţia fiind atât de desăvârşită, desenul atât de precis, îmbinarea diferitelor elemente atât de judicios calculată îne-l această supraabundenţă se organizează într-un tot armonios. La sfârşitul epocii elenistice, vasele de marmură monumentale, ca vestitul Vas Borghese de la Luvru, atestă că această tradiţie s-a menţinut fără a-şi pierde „n savoare, în aceeaşi perioadă se foloseau Pentru a lumina sălile de ospăţ statui de bronz Purtătoare de torţe; mai multe din ele, reprel pe Dionysos sau pe însoţitorii săi Cortegiul bahic ca pe nişte efebi frumoşi, până la noi; ele denotă răspândirea z obicei de la un capâfe la altul al lumii a antice: în Attica, la Pompei, la Volubilis în Maroc, la Sakha şi la Zifteh în Egipt. Lucreţiu (De rerum natura, II, v. 24 şi urm.) atestă voga acestor obiecte în prima jumătate a secolului I î.e.n.: ... „în locuinţele noastre se află statui aurite reprezentând tineri ţinând ai mână lămpi aprinse pentru a lumina petrecerile de noapte". De la craterul ele la Derveni „folosit la chefurile nobililor macedoneni, contemporanii lui Alexandru, la Dionysos din Sakha, care şi-a împrăştiat probabil lumina la banchetele lui Antoniu şi Cleopatrei, când aceştia duceau „viaţa de neirnitat", în cursul celor trei secole atelierele greceşti n-au încetat să furnizeze obiecte de lux unei societăţi lacome să profite de bogăţia sa şi dornică să uluiască cu orice preţ. Când mijloacele au început să lipsească acestei clientele, societatea romană, educată după exemplul ei, moşteneşte aceleaşi gusturi pasionate, cum o arată cazul lui Verres, permiţând artiştilor continuarea producţiei lor. Vasele de argintărie de ia Boscoreale, de la Berthouville sau Hildesheim, care sunt atribuite epocii lui Augustus sau a lui Tiberiu, prelungesc direct tradiţia elenistică.

Amploarea pe care o capătă piaţa de opere de artă explică, într-o anumită măsură, extrema diversitate a tendinţelor şi a stilurilor care îngreuiază atât de mult studiul şi clasarea cronologică a creaţiilor

acestei epoci. Pentru a răspunde cererii atât de largi şi de dispersate, artiştii se deplasau cu plăcere, aşa cum o făceau şi înainte. Mobilitatea lor, atestată de semnăturile păstrate, favorizează contactele între tradiţiile atelierelor şi difuzarea influenţelor şi modelor, care aveau răsunet unele asupra celorlalte. Luând în consideraţie varietatea gusturilor clientelei şi prestigiul retrospectiv datorat marilor maeştri ai artei clasice, erau întrunite toate condiţiile pentru a împie" O dica dezvoltarea continuă şi lineară a stilului în lumea greacă, încă din secolul al IV-lea, în timpul celei de-a doua epoci clasice – reprezentată de Scopas şi Praxitele – complexitatea acestei evoluţii a fost atât de mare încât arheologii se află în mare încurcătură când trebuie să dateze pentru circa o jumătate de secol operele sculptorilor, chiar când acestea sunt specifice şi bine conservate, începând cu epoca lui Alexandru, clasificările devin încă şi mai dificile şi se întemeiază în mare măsură pe criterii arbitrare şi subiective. Pentru a nu da decât un exemplu, portretul, existent într-un mare număr de exemplare, în care sunt fără îndoială destule temeiuri să fie identificat poetul comic Menandru, a fost considerat mult timp, şi ele către specialişti renumiţi, ca reprezentându-l pe Vergiliu; între sfârşitul secolului IV şi epoca lui Augustus există o distanţă de aproape trei secole, care dă măsura ignoranţei şi incertitudinilor noastre. De aceea vom respinge fără rezerve o tentaţie facilă şi înşelătoare, căreia i-au cedat şi-i cedează încă cu prea multă uşurinţă istoricii artei, şi care constă în a distinge în arta elenistică o perioadă timpurie, una mijlocie şi alta târzie: nu e decât o soluţie înşelătoare şi pur verbală dată unei probleme extrem de complexe a cărei insurmontabilă dificultate ar ar fi mai potrivit s-o recunoaştem deschis.

Într-adevăr, până şi bazele oricărui studiu sunt încă insuficient stabilite. Opere bine identificate şi bine datate sunt rare. Chiar când între savanţi se manifestă un anumit consenus} el ascunde adesea precaritatea temeiuri-Ycare-l fundamentează şi nu se sprijină uecât pe argumentul de autoritate sau pe renunţarea la spiritul critic. Nici Victoria din motrace, nici Venus din Milo nu sunt în P'ezent datate cu siguranţă. Laocoon de la Jtican, pe care surprinzătoarele descoperiri acute în grota de la Sperlonga au îngăduit v „mult să fie atribuit cu

certitudine epocii fiilor. Rn». a o-80 e.n., a trecut multă vreme şi continuă să fie considerat de unii drept operă elenistică. Superba Afrodită din Cirene° a cărei plintă cu muluri îi obligă pe cercetători s-o dateze ca aparţinând secolului al II-lea e.n., este şi ea socotită drept o sculptură tipic „alexandrină”. Cât despre vestitul Hermes de la Olimpia, pe care specialişti de valoare îl consideră, după părerea mea pe bună dreptate, o copie în marmură executată în epoca lui Augustus după bronzul original azi dispărut, tot mai numeroşi sunt cei care-l admiră ca o capodoperă autentică cioplită de dalta lui Praxitele. Istoria sculpturii elenistice urmează să fie alcătuită, plecând de la câteva monumente bine datate prin criterii externe, obiective, şi refuzând orice simplificare abuzivă care a împiedicat prea mult timp cercetarea. În mod asemănător trebuie să respingem, ca insuficient întemeiată, orice clasificare sistematică în şcoli locale, fie că e vorba de Atena, de Rodos, de Pergam şi, mai ales, de Alexandria. Desigur, centre diferite au întreţinut sau găzduit ateliere foarte productive: dar nu s-a ajuns deloc la definirea clară a stilurilor care le sunt specifice. La Pergam, de exemplu, unde, în timpul domniei lui Eumenes II, în prima jumătate a secolului II, se înalţă monumentalul altar al lui Zeus, cu bogatul său decor sculptat, nimic nu se deosebeşte mai mult decât cele două frize care împodobesc monumentul: cea de pe soclu, în altorelief, reprezintă lupta crâncenă a zeilor şi a giganţilor într-o mişcare continuă, cu o violenţă sălbatică, unde monştri, fiare, divinităţi masculine sau feminine se înfruntă într-o nemiloasă încleştare corp la corp, graţie dezlănţuirii unei imaginaţii baroce care prefigurează un Michelangelo său. un Giulio Romano; în schimb, friza interioară, în basorelief mult mai slab, derulează episoadele succesive ale mitului eroic al lui Telefos în compoziţii variate, unde eleganţa clasică & figurilor se înserie într-un cadru delicat, pitoresc care acordă importanţă peisajului. Dintre aceste două opere, şi una şi alta desăvârşite şi una şi alta reprezentative pentru conceptf bine definite ale artei plastice, amândouă execuţie de echipe omogene de artişti stăpânindteale tainele meseriei, care din ele poate fi numitf specific „pergameană”? Opţiunea critică mol1 Glă – ani°™hr este mai mult de să alungăm mai ales o fantomă care are o viaţă lunga: cea a artei „alexandrine* Des?

existenţa ci a fost pusă la îndoială, în „urmă cu mai Dine de 40 de ani, de către un dfettas savant a cărui contestare a stârnit vâlvă incontestabil de a ezitare, oraş erau!

S

uneori de! 1 – u-±

Deos g „or n şi de n

Din! „e din abundenţă timpul ei” °cu ele-Să ce cerere p, (W – * eseretat această e PU (mi-am? ti apar în texte sa.

°a ori – nari din Alexandria sau

«n

ATici un izvor nu vorbeşte locală de sculptori sau pictori.

Săpăturile au scos la iveală puţine monumente sculptate şi acestea nu sunt deloc specifice. Singurele care dau impresia unei inspiraţii deosebite sunt bronzurile mici şi argila, în cadrul cărora tipurile locale, cum sunt figurile de negri şi caricaturile groteşti ocupă un anumit loc, alături de subiecte religioase în care influenţa egipteană (Isis, Harpocrate, preoţii isiaci) e manifestă. Dar, în ansamblu, aceste creaţii propriu-zis alexandrine nu se disting deloc prin calitatea lor, mai degrabă inferioară celei a altor ateliere ale lumii elenistice, şi nu relevă un stil original: mai mult chiar, în cazul unor subiecte tipic locale, aceleaşi teme se regăsesc şi în alte părţi, la Ta-nagra, la Smirna, la Myrina sau în Siria, dar tratate adesea cu mai multă forţă şi dezinvoltură decât în Egipt. Teoria care atribuie Alexandriei o influenţă hotărâtoare asupra artei figurative a acestei epoci nu are nicio fundamentare serioasă. Alexandria constituia desigur o piaţă prosperă, care atrăgea probabil artiştii, dar nu centrul unei creaţii originale care ar fi marcat profund epoca. Faptul nu trebuie să ne surprindă: nu se întâmplă la fel cu Londra, din secolul al XVII-lea până în al XIX-lea? Trebuie să evităm deci să vorbim de arta alexandrină, întrucât lucrările care merită într-adevăr acest epitet nu ocupă decât un loc secundar în ansamblul artei elenistice.

De asemenea, în stadiul actual al cunoaşterii, este mai înţelept să renunţăm la distincţia geografică între şcoli locale şi la împărţirea

cronologică în mari perioade: elenistică veche, mijlocie, târzie, etape care ar implica o evoluţie generală a stilului. Complexitatea faptelor nu se potriveşte deloc cu aceste clasificări simpliste. Analiza relevă, dimpotrivă, coexistenţa în aceeaşi epocă şi uneori în acelaşi loc a unor tendinţe foarte diverse: fidelitate faţă de normele clasice sau mania arhai-zării, recurgerea la modelele marilor maeştri din secolul al IV-lea – Scopas, Praxitele.

Sss

Lisip –, expresionism baroc, manierism căutând eleganţa siluetelor cu linii lungi sau, dimpotrivă, senzualitatea formelor pline şi dolofane, compoziţia scenelor cu personaje multiple alcătuită uneori ca pur frontală şi liniară, alteori în profunzime şi sugerând prin diverse artificii o serie de planuri sugestive. Stilul de inspiraţie se modifică în funcţie de gustul clientelei sau de tradiţiile specifice atelierului. Va fi nevoie de o cercetare îndelungată şi dificilă înainte de a se ajunge la stabilirea modalităţilor de organizare ale acestei efervescenţe de iniţiative contradictorii şi de tradiţii divergente.

După ce am formulat aceste rezerve, putem considera arta elenistică în ansamblul său, ann-lizând principalele elemente ale contribuţiei sale, care este considerabilă prin ea însăşi şi de o importanţă capitală pentru viitor. Căci, în timp ce mulţi artişti îşi limitau ambiţia la exploatarea formulelor definite de iluştrii lor predecesori din epoca clasică, alţii explorau căi noi, creând astfel opere profund originale. Este cazul sculptorilor care au căutat să exprime puterea fizică sau mişcarea violentă eu o forţă sugestivă niciodată atinsă înainte. Iniţiatorul este vestitul Lisip, virtuoz al bronzului, artist fecund, pentru că i se atribuiau probabil 1.500 de statui. Lucrarea sa Herakles în picioare, sprijinit în măciucă, a fost reprodusă de mai mulţi copişti, îndeosebi de autorul faimosului Hercule Farnese din Neapole: este un uimitor colos de oase şi muşchi, pentru moment în repaus; dar el freamătă de energia reţinută, deşi o oboseală melancolică, după atâtea munci grele, este vizibilă în atitudine şi în privire. Acelaşi efect de forţă redutabilă apare în Boxeni stând, din bronz, aflat la Muzeul Termelor din Roma, sau în vestitul Tors de la Belvedere de la Vatican, semnat de atenianul Apolonios, fiul lui care stârneşte admiraţia lui

Michelangelo îi sugerează alegoria Zilei realizată pe mormântul lui Iulius II. Pentru a crea impresia spontanului şi a mişcării violente, tot Lisip este cel care dă modelele, prin alegoria sa Kai-ros, „Prilejul”, în care acesta este înfăţişat ca un adolescent înaripat surprins în plin zbor. Statuia ecvestră descoperită în mare lângă capul Artemision şi păstrată la Muzeul Naţional din Atena oferă cel mai bun exemplu al acestor experienţe îndrăzneţe: în loc să prezinte calul învingător oprit sau la pas, după victoria în concursul pe care îl comemorează monumentul, sculptorul elenistic ni-l înfăţişează în galop, într-o clipă de maximă încordare, în timp ce, pe spatele său, micul jockey, copil încă, dar priceput în astfel de probe, se întoarce pe jumătate spre concurenţii rămaşi în urmă, Ce contrast cu Auriga de la Delfi, nemiseat pe carul său ce obţinuse triumful, aşa cum un maestru al stilului sever îl făurise cu mai bine de trei veacuri înainte! Gustul pentru atitudini surprinse în mişcare reapare în statuile de luptători, precum Gladiatorul Borghese de la Lu-vru, semnat de Agasias din Efes către 80 î.e.n. Sculptura în ronde-bosse rivalizează pentru asemenea efecte cu relieful sau pictura.

Aceeaşi îndrăzneală se constată în compoziţiile care aduna mai multe personaje într-un tot închegat. Până acum aceste compoziţii erau concepute ca o aliniere de personaje în faţa spectatorului, în maniera decorurilor de fronton, unde statuile sunt aşezate alături unele de altele, în faţa unui zid plat, într-o acţiune ce poate fi cuprinsă dintr-o privire. De acum încep să apară grupuri piramidale, ca acela al lui Menelaos sprijinindu-l pe Patrocle sau al lui Ahâle şi Pentesileei. Pentru a înţelege sensul şi a aprecia valoarea plastică, nu mai e de ajuns să le consideri dintr-un singur unghi, bine ales: spectatorul trebuie să se învârtă în jurul operei de artă şi să combine în minte diferitele aspecte. Viziunea dinamică se substituie viziunii statice: inovaţie de mare importanţă. Acelaşi lucru e valabil pentru vestitu

Galatul Ludovisi, omorându-se după ce şi-a ucis soţia, operă al cărei original trebuie atribuit fără îndoială unuia din monumentele ridicate de Atalos I în capitala Pergamului, către 230 î.e.n. Alt exemplu: Copilul cu gâsca, pe care Herondas îl menţionează în secolul al III-lea în sanctuarul lui Asklepios din Cos. Chiar Bătrâna beată, opera unui

oarecare Mi-ron din Teba, era concepută pentru a fi privită succesiv din mai multe unghiuri, ca un obiect într-adevăr pluridimensional.

Aceste ultime exemple, Galatul, Copilul, Bătrâna ilustrează o altă trăsătură originală a artei elenistice: interesul pentru subiecte realiste care nu atrăseseră deloc atenţia înainte. Copilul, bătrânul decrepit, barbarul, fie că e vorba de un celt, de un persan sau de un negru, vreun personaj grotesc sau diform, iată teme care sunt tratate de acum fără a mai fi nevoie să fie justificate printr-un mit, ci doar prin valoarea lor pitorească. Naturalismul îşi cueereste locul său, ca şi exotismul, alături de tradiţionala idealizare a modelului uman. O largă perspectivă se deschide astfel inspiraţiei artiştilor. Ea răspunde gustului pe care l-am semnalat deja în literatură pentru curiozităţile naturii şi ale istoriei, pentru scenete sau mimi zugrăvind viaţa cotidiană, pentru memoriile de călătorie şi pentru mirabtlia. Un superb altorelief descoperit la Atena înfăţişează un rândaş negru cu faţa negroidă foarte pronunţată, strunind un cal în Şeuat: este un contrast izbitor, şi desigur căutat, între vitalitatea puternică a bidiviului şi silueta dizgraţioasă a sclavului care-l conduce. Sculptorii elenistici se dovedesc, ca şi înaintaşii lor, maeştri ai artei animaliere: naturalismul lor se exprimă în voie în aceste reprezentări de animale care, aşa cum am văzut, ei] au adesea cerute de ritualurile de cult. Impunătorul taur de marmură descoperit recent în 557 ne; Cr°P°la de la Oreos, în nordul Eubeei, constituie o strălucită mărturie, de acest fel…

Realismul nul poi susţin – să reprodu» – x, Hin ei r mut favorizează geturalismul, ce se deosebire de cei eGii s-au dov-l excitate trasatuui Q

u., ţie. Totuşi, mu, generalilor sau Irtişti să acor care ei «e n de ei Steauna în a rezentat în's: abia ™nde cererii picioare, şi nu° tra a rasp împodoelenistice şi rruU al dorea să se clientelei romane dimle> seu Ptoui herbească 1\S bust sau mjo –, numele cioplească e11 e putea inser ic. suve

— R? fc-he-., feesli – i S – Zb-l îşi datorată seu cărui miagi eman4 „SiâŞră”.

3 –, să5 r, şi «JSF ssr JŞ-Sfă St să şi, SS-ff's”.

portrete veridice ale strămoşilor îndepărtaţi sau imediaţi, pe

care fiecare familie le păstra cu pioşenie în căminul său. Încă de la începutul secolului al II-lea, consulul Flamininus consacrase la Delfi statuia sa în marmură, al cărei cap a ajuns până la noi. Când a trebuit să-i reprezinte pe Pompei, Antoniu, Cezar, apoi pe August şi principii familiei imperiale, atelierele elenistice erau pregătite: ele se află la originea a ceea ce se cheamă portretul roman. Realismul şi simţul compoziţiilor complexe au determinat artiştii acestei epoci să-şi lărgească aria activităţii în domenii în care până acum înaintaşii lor nu lucraseră decât întâmplător. Fără să intervină o ruptură completă cu trecutul, se manifestă o evoluţie sensibilă, reflectând-o pe cea a ideilor şi obiceiurilor. Arta se întoarce mai mult spre realitatea contemporană, de unde dezvoltarea picturii şi reliefului „istoric”, al căror corolar îl constituie atenţia sporită acordată în aceste lucrări cadrului arhitectural şi peisajului. Preocuparea de a fixa, pentru a-l imortaliza, evenimentul apropiat, lucrul văzut, instantaneul, primează uneori faţă de atitudinea tradiţională a grecului clasic, mai ataşat de temporal decât de tranzitoriu, mai interesat de esenţă decât de aparentă, şi, bineînţeles, înclinat să transpună istoria în mit. Desigur, observaţia directă n-a încetat niciodată să ofere artiştilor greci substratul indispensabil al inspiraţiei lor: dar ei stilizau sau sublimau cu plăcere datele, lăsând pe seama autorilor de opere minore, a modelorilor de argilă sau pictorilor de vase, reproducerea directă a cotidianului. Aceasta este de acum înainte introdusă, nu fără prudenţă de altfel, în marea artă.

Picturile reprezentând bătălii constituie o mărturie în acest sens. Încă din secolul al IV-lea, pictori renumiţi renunţaseră să zugrăvească 1T} tablourile lor vechi fapte de arme, ca ba-să9! e se a Maraton sau Plateea, care puteau 1 tratate! a maniera „” «nadelor războiului u Plateea, e episoadelor războiului troian, optând pentru evenimente contemporane, ca bătălia de la Mantineea (362), în care Epaminonda îşi găseşte moartea şi pe care pictorul Eufranor o reprezintă aproape în acelaşi timp pe un zid al Porticului lui Zeus, în agora Atenei. Contemporanul său Pausias, potrivit filosofului Demetrios din Faleron care scria la sfârşitul secolului al IV-lea, socotea că „talentul unui pictor nu trebuie să se irosească în subiecte lipsite de

importanţă, cum ar fi buchetele de flori sau păsările, ci să înfăţişeze lupte pe mare sau înfruntări de cavalerie, cu cai în galop, unii cabraţi, alţii care se prăbuşesc, călăreţi rotind în aer suliţele şi alţii căzând de pe cal”.

Lecţia dă roade: epopeea lui Alexandru şi luptele diadohilor ofereau pictorilor elenistici un subiect magnific, de care vor şti să profite din plin. Diodor (XVIII, 27) ne informează ca rămăşiţele lui Alexandru au fost aduse de la Babilon la Memfis în 323, pe un car funebru împodobit cu patru tablouri evocând gloria cuceritorului: „Primul îl reprezenta aşezat pe un car bogat lucrat, cu un superb sceptru în mână. Înconjurat de Curtea regelui, formată din macedoneni înarmaţi şi scutieri persani. Al doilea înfăţişa elefanţi în ţinută de luptă, călăriţi de cornacii lor indieni în faţă şi, în spate, de macedoneni echipaţi cu armele lor tradiţionale, în al treilea, escadroane de cavaleri făceau manevre ca într-o adevărată bătălie, iar în al patrulea se vedeau vase gata de lupta 1-Când, mai târziu, generalii romani vor purta în triumfurile lor picturi ce le proslăveau faptele, ei reînnoiau de fapt un obicei pe care artiştii greci îl întreţinuseră de-a lungul veacurilor. Episodul bătăliei de la Pidna (168), Pe care consulul Paulus Aemilius pune să fie sculptat în relief pe pilastrul înalt care susţinea statuia sa din sanctuarul de la Delfi, dovedeşte că sculptorii erau în aceeaşi măsură cu pictorii capabili să reprezinte faptele contemporane. Şi în această direcţie arta elenistică a pregătit căile celei din vremea imperiului.

Despre aceste compoziţii ambiţioase marele mozaic al Bătăliei lui Alexandru descoperit la pompei ne oferă prin el însuşi o idee reală. Se consideră cu verosimilitate ca fiind direct inspirat dintr-un tablou pictat de Filoxenos din Eretria, spre sfârşitul secolului IV, pentru Casandru, regele Macedoniei. Aici este evocat desigur conflictul dintre două imperii şi două popoare, înfăţişat prin întâlnirea în toiul încăierării dintre tânărul erou macedonean, trecând neînvins printre batalioanele persane şi Marele Rege înnebunit, care face un gest de disperare, aflat pe carul său gata să se retragă din luptă. Masele de oameni cu suliţele în sus se află în contrast cu protagoniştii, care ocupă prim-planul scenei; caii de cavalerie şi cei înhămaţi, care sunt înfăţişaţi

în atitudinile cele mai diferite, surprinşi în mişcare, cu uimitoare racursiuri; pitorescul exotic al costumelor observate cu precizie încântă ochiul fără a atenua totuşi caracterul dramatic al acţiunii. Toate resursele compoziţiei, de desen şi de culoare, sunt puse aici în serviciul unei mari idei, şi se poate spune că mozaicarul, în ciuda câtorva stângăcii de detaliu, nu şi-a trădat modelul. Pictura istorică a Europei moderne n-a avansat ele atunci: se înţelege afirmaţia lui Cicero (Brutus, l B, 70) potrivit căruia, începând cu Protogenes şi Apeles – marii pictori contemporani cu Alexandru – „toate progresele au fost săvârşite", Perfecta sunt omnia.

Această desăvârşire tehnică, atinsă de acum ui toate domeniile, e însoţită de o reflecţie teoretică susţinută de artiştii înşişi. Exemplul lui fpHclet, redactând Canon-ul său, nu este uitat. Mai multe tratate asupra sculpturii sau pielii sunt menţionate în texte: spre sfârşitul secolului al IV-lea, pictorul Protogenes scrie despre arta sa; în secolul următor, Xenocrate n Atena, un sculptor care aparţinea şcolii lui ls*P, compune mai multe volume despre sculptură şi Antigonos din Carystos, cunoscut şi clin alte opere, scrie despre arta lucrării bronzului; în sfârşit, la începutul secolului I, sculptorul Pasiteles, care răspândea la Roma, prin intermediul şcolii sale, un anumit gust academic, redactează cinci volume asupra principalelor capodopere cunoscute în lumea greacă. Astfel lua naştere o formă de critică de artă, elaborată de artişti, conform tradiţiei elenice care ţinea ca de la începuturi opera de artă, în timp ce reclamă o deplină stăpânire tehnică şi toate subtilităţile ochiului şi mâinii, să rămână totuşi, în principiu, scăldată în intelectualitate. Când rostea faimosul său aforism la pittura e cosa mentale, „pictura este o problemă a minţii", Leonardo da Vinci redescoperea un principiu esenţial al artei greceşti.

Această bogăţie de intenţii, unirea intimă pe care artiştii elenistici erau în măsură s-o stabilească între cultura antică şi viaţa cotidiană, între tradiţie şi obiceiurile epocii, între lumea oamenilor şi cea a zeilor, sunt atestate de un monument celebru care poate constitui concluzia expunerii de faţă. Este vorba de pictura murală care poartă numele de Nuni a Al-dohrandini, deoarece, descoperită la Roma la sfârşitul secolului al XVI-lea, aparţine mai întâi cardinalului

Aldobrandini îifainte de a intra în colecţiile Vaticanului. Ea a fost pictată în epoca lui Augustus, către sfârşitul secolului I î.e.n., pentru a împodobi o vilă romană, şi se înrudeşte cu compoziţiile numite „ale celui de-al doilea stil” care, cam în aceeaşi perioadă, împodobeau pereţii locuinţelor din Pompei. Ca şi acestea din urmă, ea era datorată nu unui artist de primă mână, ci unui meseriaş conştiincios care se inspira fidel din modelele anterioare. Mărturia pe care ne-o aduce poate fi socotită autentică, deoarece nimic în amănuntele scenei nu trădează intruziunea elementelor străine: inspiraţie, compoziţie, costume, totul este pur grecesc. Execuţia este onestă şi, pe alocuri, chiar strălucită. Din fericire, opera este completă şi în ansamblu bine conservată. pe aceea se pretează mai mult decât altele la o analiză amănunţită, putând fi considerată drept un document absolut reprezentativ pentru ambiţiile şi calităţile artei elenistice.

Subiectul ales este o căsătorie, actul cel mai solemn dintre toate, căci prin el este asigurată supravieţuirea cetăţii: cetăţean este, prin definiţie, copilul născut legitim dintr-o unire legai recunoscută. Un întreg ceremonial, familial, civic şi religios, înconjoară evenimentul şi-i subliniază importanta. Dar, în acelaşi timp, căsătoria uneşte două fiinţe, două destine individuale, un bărbat şi o femeie, la rău şi la bine: ea reprezintă o aventură personală, o întâmplare esenţială a vieţii, mai ales pentru femeia închisă, după obiceiul grec, în gineceu şi care adesea nu-şi cunoştea înainte de nuntă soţul pe care părinţii l-au ales pentru ea. Or, epoca elenistică, cum s-a văzut din literatură, de la Menandru la Apolonios din Rodos, şi din arta sa (fie că avem în vedere statuile onorifice ale binefăcătoarelor sau statuetele de teracotă de la Tanagra), se interesează de femeie, de rolul ei în societate şi de sentimentele care-o frământă. Autorul tabloului Nunta Aldobrandini, sau, mai degrabă marele artist din care se inspiră, este fidel timpului său: pentru a evoca o căsătorie, se referă numai şi numai la soţie. Momentul ales este cel mai emoţionant dintre toate: mireasa, care tocmai e condusă în camera nupţială, aşteaptă ca soţul ei să vină să o întâlnească; acestea sunt emoţiile care-o stăpânesc şi pe care pictorul îşi propune să le traducă prin mijloacele specifice artei sale.

Compoziţia, în care intervin zece personaje, este în acelaşi timp

foarte clară şi rafinată: compoziţie în friză, ordonată în trei grupuri abil diferenţiate pentru a evita orice simetrie excesivă. Cele două grupuri laterale, formate fiecare din trei personaje, aparţin lumii reale, s Cea a vieţii cotidiene. La dreapta, trei prietene ale miresei iau parte la ritualurile nupţiale:

una din ele aprinde mirodenii pe o tămâierniţă de bronz somptuos cizelată; celelalte două intonează hynieneul acompaniindu-se la liră: Hy-men, o Hymeneiis… este corul tradiţional care salută sosirea viitoarei soţii la căminul conjugal. În partea stângă, mama miresei, îmbrăcată în costum de sărbătoare şi ţinând în mâna stângă un evantai, încearcă cu dreapta temperatura apei calde pe care două sclave au turnat-o într-un lighean pentru abluţiunile rituale ale tinerei soţii. Potrivit unei reguli statornice în arta greacă, bine identificată pe stelele funo-rare și votive, cele două sclave sunt înfăţişate mai mici decât stăpâna lor, fapt care introduce o variaţie în oscilaţia dintre cele două grupuri laterale cu câte trei personaje; ambele grupuri sunt cu măiestrie organizate în adâncime în jurul unui element de mobilier care formează pivotul – tămâierniţa la dreapta, ligheanul pe suportul său cu piedestal, la stânga. Lumina care vine din dreapta face să se vadă bine că fetele care cântă au rămas afară, în timp ce mama şi sclavele au pătruns în casă. Acest lucru este discret indicat, cu o extremă economie de mijloace, iar spectatorul, obişnuit cu rituri de acest gen, le recunoaşte cu uşurinţă. Esenţial este grupul central, a cărui dispunere respectă o ordine savant calculată. Ne aflăm în camera nupţială, cum o indică marele pat, aşezat oblic, al cărui picior înalt de lemn sculptat, susţinând căpătâiul, serveşte drept ax median pentru întreaga compoziţie. Cadrul arhitectural este redus la minimum: – un simplu zid, încoronat de o cornişă, arată că scena are loc în interiorul casei; un cot al zidului, la stânga, dă de înţeles că încăperea soţilor e separată de aceea unde mama şi sclavele pregătesc apa ele spălat; un pilastru, în spatele căpătâiului patului, arată că aici se termină casa şi că grupul din dreapta se află afară. Reprezentarea sumară a decorului este voit eliptica, atenţia spectatorului nu trebuie distrasă de ceea ce nu este decât accesoriu. La fel, însă talia lui Alexandru, un singur trunchi de copac e de ajuns pentru a sugera

cadrul natural în care se desfăşoară acţiunea: indicare sintetică a peisajului care se înţelege cu jumătate de cuvânt. Arta greacă în epoca elenistică n-a uitat folosirea litotei atunci când îi pare utilă sau necesară.

Pe pat, sunt aşezate două femei îmbrăţişate. Una, strâns înfăşurată în voalurile ei, care nu lasă să se zărească decât faţa, este tânăra soţie, îmbrăcată încă în veşmânt de nuntă. Tocmai a fost condusă în camera nupţială şi rămâne singură, aşteptându-şi soţul care trebuie să vină de îndată; în acest moment solemn, ea îşi înclină capul din pricina emoţiei şi a sfielii. Cealaltă femeie, lângă ea, pe jumătate goală, nu este o muritoare, ci o divinitate, fapt care se poate deduce după goliciunea ei. Este Afrodită, zeiţa iubirii care a coborât din Olimp pentru a o îmbărbăta pe proaspăta soţie şi a o ajuta să-şi învingă temerile şi sfiala. Intervenind ca divinitate nupţială, şi-a pus, şi ea, voalul pe capul încoronat cu laur, fără a ascunde totuşi splendoarea corpului său luminos. Zeiţa şi-a trecut braţul stâng în jurul gâtului tinerei fete, pe care o priveşte cu prietenie duioasă şi face cu mâna dreaptă un gest de încurajare. Grupul celor două femei, una mai în vârstă, deci mai puternică, cealaltă mai tânăra, deci mai fragilă, se înscrie în linia unei îndelungate tradiţii a artei greceşti, care a ştiut adesea să exprime afecţiunea plină de duioşie dintre mamă şi fiică sau dintre două prietene; aici semnificaţia sa este şi mai bogată deoarece este vorba de o divinitate şi de o muritoare, una venită pentru o ajutai pe cealaltă, cil familiaritatea aceea încrezătoare care uneşte poporul grec cu zeii săi. Prezenţa liniştitoare şi plină de căldură a reiţei aduce tinerei soţii, într-un moment de cercare morală, ajutorul care-i va uşura te-şi-i va deschide drumul spre fericire, eţea şi demnitatea atitudinilor, discreţia gesturilor, seriozitatea chipurilor dau naştere unui sentiment de gravitate religioasă care învăluie toată scena şi trădează nobila idee pe care o aveau grecii despre actul sacru al căsătoriei.

În stânga Afroditei, o femeie pe jumătate goală, sprijinită de o mică coloană, varsă într-o cochilie uriaşă conţinutul unui mic vas cu parfum. După veşminte se vede că nu e vorba de o muritoare, ci de un personaj divin: este o însoţitoare a Afroditei, una dintre Graţii, care

participă la toaletă miresei, însoţind astfel pe plan material acţiunea de încurajare pe care o realizează zeiţa pe plan moral. Pictorul a adoptat, pentru a reprezenta această figură, o atitudine tipic elenistică: sprijinirea nonşalantă pe un suport la jumătate înălţime, mişcarea accentuată a soldurilor, picioarele încrucişate, braţele întinse pe jumătate înainte, sunt tot atâtea trăsături care se regăsesc frecvent în sculpturile epocii. În tabloul pe care-l discutăm, acest personaj asigură trecerea la grupul din stânga. Totuşi, cele două femei vecine, mama în veşmânt sobru de ceremonie şi graţioasa însoţitoare a Afroditei, cu torsul gol, stau cu spatele una la alta; ele nu se află în aceeaşi încăpere, şi reprezentantele lumii divine, care au venit să alunge singurătatea tinerei soţii, nu sunt vizibile decât pentru aceasta, şi nu pentru ceilalţi muritori.

Ultimul actor al scenei şi totodată singurul personaj masculin. Simetric cu grupul celor două femei aşezate pe pat, el se află pe un fel de estradă joasă, plasată la căpătâiul patului, şi are faţa întoarsă spre tânără şi zeiţă, pe care le priveşte stăruitor, deşi acestea, cufundate în dialogul lor intim, nu-i dau atenţie.

Privirea aţintită spre ele este singura legă – tură, dar o legătură foarte puternică, care uneşte într-un tot închegat cele trei personaje centrale ale tabloului. Tânărul aproape gol, cu capul încoronat de frunze, nu este un muritor, ci un zeu. Este zeul Hymeneu care personifeca actul căsătoriei, potrivit înclinaţiei, atât de accentuată la greci, de a reprezenta alegoriile sub formă umană. El veghează asupra unirii soţilor: imnul pe care-l cântă, în dreapta scenei, tinerele prietene ale fetei este o invocaţie rituală către acest zeu. Prezenţa sa era deci necesară. El s-a oprit chiar în pragul casei: acest prag este treapta pe care s-a aşezat, într-o atitudine naturală, bine cunoscută la sculptorii elenistici, şi a cărei descoperire se datorează lui Lisip. Această figură este un fragment admirabil, larg tratat, cu o mare siguranţă a tusei. Atent la conversaţia celor două femei, Hymeneu pândeşte rezultatul: îndată ce soţia, încurajată de Afrodita, se va simţi gata să-şi primească soţul, zeul va merge să-l caute pe mire care aşteaptă afară şi pe care pictorul n-a vrut să-l înfăţişeze. Acest personaj alegorie are deci rolul de a evoca discret dragostea şi nerăbdarea soţului absent: privirea sa

neliniştită pândeşte clipa potrivită şi poziţia sa sugerează că e gata să alerge pentru a-şi împlini datoria. Spaţiul liber care-l separă de cele două femei, cu piciorul patului ce ocupă centrul compoziţiei piramidale care schiţează grupul de mijloc, acest gol este încărcat de o semnificaţie simbolică: încă despărţit de o fărâmă de pudoare, plin de sfială, cuplul va fi în curând unit prin triumful dragostei şi voinţa divină, care, graţie ritualului căsătoriei, asigură perpetuarea neamului.

Astfel analiza Nunţii Aldobrandini ne relevă bogăţia de aluzii şi simboluri. Pictorul excelează în exprimarea, prin procedee propriu-zis plastice, a sentimentelor, a stărilor sufletului, toate nuanţele unei psihologii delicate, în acelaşi timp el subliniază caracterul fundamental al ritualului matrimonial pentru societatea Pe care o descrie, în acest scop, el apelează la repertoriul familial al figurilor divine, care garantează perenitatea legăturii civice şi sunt întotdeauna, pentru grec, confidenţii speran-stelor şi ai temerilor lui. Divinităţi şi alegorii antropomorfe îl ajută să facă inteligibile intenţiile pe care le cuprinde pictura sa. El le integrează lumii muritorilor cu aceeaşi uşurinţă cu care procedase odinioară Fidias, când introdusese pe friza Partenonului cortegiul poporului atenian alături de olimpieni. Dar scena, în Nuntă, nu mai are drept cadru sanctuarele şi pieţele publice; ea se situează în intimitatea unei camere şi vrea să facă sensibilă nu unanimitatea corpului civic, ci rezerva plină de sfială a unei tinere fecioare în faţa tainei dragostei şi înflăcărarea plină de nerăbdare a soţului, încuviinţarea familiei şi a societăţii, manifestă prin prezenţa celor două grupuri laterale, cel al mamei şi cel al prietenelor, nu e de ajuns să alunge pudoarea unui suflet delicat, pe care doar binevoitoarea intervenţie a zeilor va putea să-l încurajeze.

Jocul subtil al simbolurilor, bogăţia intenţiilor morale, savanta ordonare a ansamblului, reminiscenţele plastice, perfect asimilate, care apar în prezentarea diferitelor personaje, totul ne face să ne gândim că Nunta Aldobrandini reproduce fidel capodopera unui mare pictor elenistic. Ele ne păstrează o bună parte din ceea ce arta epocii avea mai bun: o deplină stăpânire a mijloacelor tehnice pusă în serviciul unor ambiţii foarte înalte. Căci artistul avea nişte lucruri de spus: prin pensula sau dalta sa, el înţelegea să înveţe, adresându-se

atât inteligenţei cât şi ochiului. I se poate aplica afirmaţia pe care Posidip din Pe la o pune în gura lui Kairos a lui Lisip, strălucită alegorie a „Prilejului”, pe care un curios îl întreabă despre mesajul pe care-l cuprinde: „De ce te-a modelat artistul?

— Pentru vizitatori, străinule! Să-i facă să se gândească, iată de ce m-a consacrat în acest vestibul!”

Realizând acest lucru, opera, cu resursele şi nuanţele proprii epocii, se dovedea fidelă marii tradiţii elenice. Ea răspundea dinainte exigenţelor pe care, multe secole mai târziu, pictorii Renaşterii şi ai timpurilor moderne aveau să le conceapă şi să le formuleze. De aceea i-a vrăjit la dml HH, dev» * „ziasmează, Van Dyck tact un te> De

Tent™ camera de dor-Pec în timpul împa-Cortona şi atru secole acest p

no.

CONCLUZIE

La capătul unei expuneri care n-a putut să evoce decât sumar lumea elenistică cu aspectele ei atât de diverse, ce trăsături generale trebuie să reţinem? Mai întâi că nu e vorba de o epocă de decădere, cum înclină să creadă cei care-şi păstrează admiraţia pentru orbitoarele capodopere ale Greciei arhaice şi clasice şi care poartă încă şi azi doliul Chero-neei. Nu mai e vorba de o simplă epocă de tranziţie în timpul căreia, cu preţul unei istorii confuze şi sângeroase, gloria armelor, demnitatea legilor, prestigiul artei şi inteligenţei ar fi trecut treptat din bazinul egeean în Peninsula Italică, din Orientul grec în Occidentul latin, de la Atena la Roma. Realitatea istorică este mult mai complexă decât ne-o prezintă manualele şcolare, constrânse la simplificări abuzive. Ne-am putut da seama de acest lucru de-a lungul capitolelor precedente, descoperind pretutindeni, aproape în fiecare temă, în acelaşi timp inovaţie şi continuitate, fidelitate faţă de tradiţie şi apariţia unor aspecte noi, oameni legaţi de trecut şi alţii privind cu înflăcărare spre viitor.

Coexistenţa acestor tendinţe contradictorii, care animau uneori aceleaşi spirite, a marcat statornic comunitatea grecilor elenistici: depozitari ai unei excepţionale moşteniri culturale, ei trebuiau în

acelaşi timp să facă faţă proble570

melor vitale, pentru ei absolut noi, cărora le dădea naştere uluitoarea lor expansiune, departe de locurile de obârşie, pe urmele unui cuceritor macedonean. Ei au creat în acelaşi timp erudiţia, care păstrează moştenirea preţioasă a celor vechi, şi metoda ştiinţifică, pe care o introduc în cunoaşterea lumii contemporane. Fără a distruge bazele cetăţii, în cadrul căreia locuitorii se cunosc şi ţin seamă unii de alţii, ei au imaginat şi pus în practică procedurile, instrumentele administrative şi ideologia care, într-un cadru mult mai vast, permiteau organizarea şi conducerea marilor state, singurele compatibile cu dimensiunile noi ale universului lor. Ei s-au dovedit receptivi la credinţele străine fără a rupe totuşi cu tradiţia cultelor strămoşeşti, întreţinute cu aceeaşi fidelitate şi zel. Şi-au împodobit somptuos oraşele păstrând totodată gustul naturii rustice: aceşti urbanişti purtau nostalgia peisajului bucolic. Artiştii au explorat toate căile fără a uita lecţiile marilor maeştri. Filosofii l-au venerat pe Platon, dar, respingând exemplul lui, au elaborat o morală în slujba exclusivă a individului, fără altă referinţă decât întâmplătoare la cetate, în aceste vremuri de contraste violente şi de experienţe opuse, luxul nemaipomenit al suveranilor s-a etalat fără jenă alături de sărăcia voită a cinicilor.

Aşadar, o epocă sclipitoare şi variată. Dar ea are şi laturi sumbre: ambiţiile fără Mu, intrigile de palat, jafurile, masacrele. Are însă şi zone de lumină: progresele locuinţei şi ale dotărilor publice, actele de mărinimie ale ever-geţilor, înmulţirea serbărilor pe care o atestă numeroasele teatre, avântul artei şi al meşteşugurilor, crearea bibliotecilor. Câte speculaţii îndrăzneţe, câte iniţiative rodnice! Un Aristotel, părintele ştiinţei moderne, un Menandru, creatorul comediei de caractere, un Epicur, eliberatorul gândirii morale, un Euclid, oracolul Matematicienilor timp de 20 de veacuri, un 1 Calimah, primul în lungul şir al oamenilor de r/îl tf litere şi modelul erudiţilor, un Eratostenc, părintele cronologiştilor şi geografilor, un Arhimede, bun inginer, dar şi savant inspirat, un Polibiu, minunat analist al legilor istoriei, nu în microcosmosul lumii egeene, ca Tucidide, ci la scara întregii lumi mediteraneene, în sfârşit, lungul şir al stoicilor, de la

Zenon la Epictet şi la Marcus Aurelius, iată, redusă la nume de primă mărime, contribuţia lumii elenistice în domeniul spiritual. Fără ei, n-am fi fost ceea ce suntem. Fără ei, moştenirea pe care am primit-o de la greci ar fi fost grav mutilată: căci, în ceea ce acest popor ne-a transmis, contribuţia lor, de o importanţă decisivă, reprezintă, în multe privinţe, partea cea mai viabilă.

Să recunoaştem deci ceea ce datorăm acestor trei secole, care, de 3 a Alexandru cel Mare până la Octavianus Augustus, au văzut atât de des Soarta oscilând între suverani sau polisuri, în timp ce se conturează, treptat, într-o gestaţie lentă şi dificilă, o nouă ordine în Mediterana, impusă în mare parte şi controlată ele Roma. Nu se va spune niciodată destul despre câştigul imens pe care l-a constituit pentru poporul roman contactul strâns şi îndelung cu elenismul. Scriitorii săi s-au hrănit cu el: Cicero s-a format pe lângă retorii din Rodos şi filosofii Academiei; Lucreţiu datorează întreaga sa doctrină 3 ui Epicur; Catul, Vergiliu, Horaţiu, pentru a-şi exprima sentimentele şi emoţiile lor, se folosesc de un vocabular, de mituri şi de imagini pe care le împrumută de la alexandrini, până într-atât încât s-a ajuns să se afirme paradoxul că marea poezie elenistică trebuie căutată în creaţia poeţilor latini. Superbele picturi, sculpturi şi mozaicuri cu care împăraţii şi-au împodobit capitala şi celelalte cetăţi ale imperiului au fost concepute, şi adesea executate, de artişti formaţi în atelierele greceşti aflate în slujba Romei şi care au ştiut să răspundă în chip fericit nevoilor şi gusturi” lor specifice ale noilor stăpâni ai lumii. În sfârşit, în domeniul politic sistemul eficient al principatului, pe care Augustus, cu experienţa sa, l-a definit treptat şi l-a durat pentru mai multe veacuri, se inspiră, în esenţă, din monarhia elenistica. Roma a asimilat perfect aceste împrumuturi, pe care şi le-a însuşit însufleţindu-le cu propriul ei geniu. Prin intermediul ei întreaga Europă, fiecare din noi am primit moştenirea civilizaţiei elenistice.

CUPRINS

PREFAŢA EDIŢIEI FRANCEZE… 5
CUVÂNTUL ÎNAINTE AL AUTORULUI… 10
INTRODUCERE…14
Definiţia termenului „elenistic”. Sursele: insuficienţa textelor

literare, abundenţa inscripţiilor şi papirusurilor; incertitudinea datelor; arheologice… 14

Cadrul cronologic de la urcarea pe tron a lui Alexandru (336) până la bătălia de la Actium (31 î.e.n.) …20

CAPITOLUL I. ALEXANDRU SAU MONARHIA UNIVERSALA…23

Timarul rege. Educaţia sa. Campaniile în Balcani. Revolta şi distrugerea Tebei. Pregătiri de război împotriva Imperiului ahemenid… 23 Sursele istoriei lui Alexandru: Di odor, Plutarh.

Arrian…28

Debarcarea în Asia. Bătălia de da Granicos. Cucerirea Ioniei, apoi a sudului Asiei Mici. Alexandru în Frigia: nodul gordian. Plecarea în Siria. Bătălia de la Isos; urmările ei. Cucerirea Tirului. Alexandru respinge propunerile die pace ale lui Darius. Cucerirea Egiptului, întemeierea Alexandriei. Supunerea Cirenei. Vizită în oaza lui Amon…30

Întoarcerea în Asia. Bătălia de ia Ar-bela. Cucerirea Babilonului şi a Susei. Incendiul Persepolisului. Petrecerile de la Ecbatana. Asasinarea lui Darius. Complotul lui Filotas, executarea lui Parmenion. Cucerirea Afghanistanului. Campaniile din Bactriana şi Sogdiana. Pedepsirea lui Besos.

Uciderea lui Cleitos. Căsătoria lui Alexandru cu

Roxana… Afacerea proskinezei. Marşul până la Ind. Ocuparea Taxilei. Operaţiunile împotriva lui Poros. Armata ajunge la Hyfasis. Retragerea spre Ind. Coborî rea la mare. Întoarcerea… 40 Reorganizarea imperiului: pedepsirea satrapilor necredincioşi. Trădarea lui Harpalos. Politica prudentă a Atenei: Li curg şi Foc ion… 58 Eşecul şi moartea lui Agis III al Spartei. Sfârşitua afacerii Harpalos: exilul lui Demostene. Edictul pentru întoarcerea proscrişilor. Onoruri divine aduse lui Alexandru. Nunţile de la Suza. Răscoala veteranaior macedoneni: împăcarea lui Opis. Moartea lud Hefaistion. Noi proiecte de cucerire. Moartea lui Alexandru… 59

Denigratorii lui Alexandru. Măreţia şi originalitatea pianului său. Consecinţele lui pentru istoria universală…”, 65

CAPITOLUL II. DIADOHII SAU ISPITA UNITĂŢII…69

Problema succesiunii: copilul Alexandru IV şi unchiul său Filip

Aridai Oia. Regenţa lui Perdicas. Prima împărţire a imperiului. Epoca diadohilor 69 Revoltă în Grecia propriu-zisă: războiul lamiac. Bătălia de la Cranon. Îngenuncherea Atenei, Moartea lui Demostezie şi Hiperide. Perdicas invadează Egiptul, Este asasinat, înfrângerea şi moartea ku Cnateros. Convenţiile de la Tripara-disos. Antipaitros şi regii se întorc în Macedonia. Moartea lui Foción. Succesul lui Casandru. Guvernarea lui Demetrios din Faderon la Atena. Moartea lui Filip Aridaios, Luptele şi înfrân-cferile lui Eumenes. Antigonos Monoftalmo? stăpân Uil Asiei…71

Coaliţia împotriva lui Antigonos, Primele lupte ale lui Demetrios Poliorcetes. Bătălia de la Gaza. Seleueos cucereşte Babiilonul. Convenţiile din 311. Uciderea lui Alexandru IV şi a Roxanei. Operaţiunile din Grecia. Căderea şi exilul lui Demetrios din Faieron. Demetrios Poliorcetes în Cipru. Diadohii se proclamă regi. Asediul Rodosului. Poliorcefes la Atena. Ocupă Acro-corintuil. Nouă coaliţie împotriva lui Antigonos şi Demetrios. Bătălia de la Ipsos… 79 Occidentul gnec. Expediţia (nereuşită a lui Alexandru Mâlosul. Agatoole preia puterea la Siracuza. Operaţiunile din Sici Ma. Expediţia sa din Africa împotriva Cartaginei, ou sprijinul! lui Ofelias din Oirene. Uciderea lud Ofelas. Întoarcerea lui Agatocle la Siracuza. Orientul grec după Ipsos. Căsătorii dinastice la diadohi. Acţiu…

nile lui Demetrios Poliorcetes în Grecia, primele fapte ale lui Pitnus. Poliorcetes rege al macedoe nenilor. Întemeierea Demetriei. Pirus şi Lisâmah iialungă pe Demetrios din Macedonia. Poliorcetes în Anatolia. Captivitatea şi moartea sa. 92 Acţiunile şi succesele lui Lisimah. Rămâne singurul rege al Macedoniei. Ruptura cu Seleucos. Bătălia de la Corupedion. Asasinarea lui Seleucos de către Ptolemeu Keraunos. Invazia celtică. Moartea lui Keraunos… *92

CAPITOLUL III. APOGEUL REGATELOR ELENISTICE. Importanţa secolului III: marile monarhii „dinastii, cetăţile…17

Regatul lagid. Politica sa în Siria şi Cipru. Problema Cirenei: guvernarea Egiptului în timpul domniei lui Ptolemeu Soter. Ptoiemeu IV Fila-delfos. Cearta cu regele Magas şi al doilea război sirian. Operaţiunile lagide în Marea Egee. Bogăţia şi înflorirea Egiptului. Rolul lui Arsi-noe II Filadelfa. Ptolemeu III Evergetes. Căsătoria sa cu

Berenice, fiica lui Magas. Cirenaica redevine posesiune lagidă. Al treilea război sirian. Politica grecească a Evergetului… 108 Monarhia seleucidă. Părăsirea provinciilor limitrofe de la Ind. Dificultăţi în Asia Mică. Apariţia regatului Bitiniei. Galaţii în Anatolia. Întemeierea Regatului Pont. FIL – etairos şi începuturile statului Pergam. Antioh II. Secesiunea Capodociei. Steleucos II Kalinikos şi Antioh Hie-rax. Succesul lui Atalos I al Pergamului împotriva galaţilor. Regatul grec Bactriana. Apariţia părţilor arsacizi. Moartea lui Seleucos… 120 Antigonos Gonatas, regele Macedoniei. Politica. să faţă de cetăţile greceşti: „cheile Greciei”. Expediţia lui Pinus în Italia: primele victorii, eşecul final. Acţiunile sale jalnice în Macedonio, apoi împotriva Spartei. Moartea sa la Argos. Rolul Ligii etoliene: inifluenţa ei la Delfi, relaţiile bune cu Antigonos. Stăpânirea lui Antigonos asupra Greciei propriu-zise. Războiul hremonidiac. Bătălia navală de la Cos. Liga aheeană. Adeziunea Sicionei. Arătos ocupă Corintul. Reformele şi eşecul lui Agis III la Sparta. Moartea lui Antigonos Gonatas: caracterul acestui suveran. Demetrios îi ruptura sa cu etolienii; moartea lui Antigonos Doson. Reformele lui Cleomene III la Sparta. Acţiunile sale” în Palopoines. Bătălia de la Sfâşia…127 Primele contacte între Roma şi lumea elenistică. Hieron II al Siraouzei; lunga sa domnie. Cucerirea Siracuzei de către Marcellus. Pro.

bâemele din Ilirla. Riscul urnii conflict între romani şi Macedonia…

CAPITOLUL IV. ORIENTUL FARIMITAT.

APOI CUCERIT…

Răsturnarea din anii 223 – 221. Filip V al Macedoniei în conflict cu Liga etoliană. Pacea de la Naupactos. Rolul lui Demetrios din Faros. Primul război macedonean. Tratatul de la Foi-nike. Primii ani de domnie a lui Antioh III: rebeliunea lui Molon. Ptolemeu IV Filopator, Al patrulea război sirian. Bătălia de la Rafia. Urmările ei asupra regatului layid. Antioh III reprimă rebeliunea lui Ahaios. Anabaza sa în

Orient…

Criza regatului lagid în timpul lui Ptolemeu V Epifanes. Al cincilea război sirian. Intervenţia Romei. Al doilea război macedonean. Flamini-nus. Bătălia de la Kynoskefalai. Jocurile istmice din 196. Prima

prada a romanilor în

Grecift...

Planurile concepute de Antioh III. Îi primeşte pe Hanibau. Intrigile lui Bumeaes II Ja Roma. Antioh chemat de etolieni. Este respins în Asia. Bătălia de ia Magraesia pe Sipylos. Tratatul de la Apameea. Urmările lui. Rom-a, arbitrul Orientului...

Moartea lui Antioh III. Moartea lui Filopoi-m-en. Ultimii ani ai lui Filip V. Intervenţiile Romei în Bitinia şi în Pont. Prosperitatea lui Eumenes II ai Pergamului. Perseu: acţiunile şade politice. Noi intrigi ale lui Eumenes. Al treci le-a război maeedonaan. Paulus Acinilius. Bătălia de la Pidna. Sfârşitul Antigonizilor. Statutiust impus Macedoniei. Avantajele acordate Atenei: Del os, colonie ateniană. Slăbirea Rodosului...

Consecinţele triumfului Romei pentru monarhiile seleucidă şi lagidă. Antioh IV Epifanes. Al şaselea război sirian. „Cercul lui Popilius V Antioh şi evreii: revolta Macabeilor. Sărbătorile de la Dafne. Moartea lui Antioh IV. Demetrios I şi Alexandru Balaş. Demetrios II. Înaintarea părţilor. Pierderea Asiei seleucide până la Eufrat. Neîntrerupte certuri dinastice... Ultimii ani ai regatului Pergamului. Sfârşitul domniei lui Eumenes II. Atalos III lasă moştenire regatul său romanilor. Prevederile testamentului» au. Revolta lui Aristonicos. Crearea provinciei romane Asia...

Macedonia şi Grecia după Pidna. Criza economică şi demografica. Răscoala lui Andriscos, j. Macedonia transformată în provincie romană. Roma, arbitru] cetăţilor greceşti. Rebeliunea

160 153

162

172

190

212

Ligii aheene. Cucerirea şi jefuirea Egiptului.

Noua ordine stabilită în Grecia...194

Resursele Lagizilor la mijlocul secolului II. Certuri de familie. Cei trei actori: Ptolemeu VI Filometor, Cleopatra II, Ptolemeu cel Tânăr. împărţirea regatului. Ptolemeu cel Tânăr la Cirone. Testamentul său.

Moartea lui Filometor. Ciudat trio regal. Vizita lui Scipio Aemilianus. Ruptura între deopatra II şi Ptolemeu VIII Evergetes II Fyscon. împăcarea lor. Situaţia jalnică a Egiptului în 116… l W

CAPITOLUL V. AGONIA LUMII ELENISTICE 2011 Ultimii Seleucizi: rivalităţile lor sângeroase. Apogeul lui Tigranes, regele Armeniei. Certuri dinastice la Lagizi. Ptolemeu Apion la Cirene: testamentul său în favoarea Romei. Cirenaica devine provincie romană…

Creşterea regatului Pont. Urcarea pe tron a lui Mitridate VI Bupător. Cuceririle din Marea Neagră. Ambiţiile sale în Asia Mică. Primul război împotriva lui Mitridate, Masacrul romanilor în Asia. Activitate intensă a piraţilor în Mediterana. Succesele lui Mitridate în Grecia. Sosirea şi victoria lui Sylla. Asediul şi cucerirea Atenei. Dificultăţile întâmpinate de Mitridate în Asia. Negociază cu Sylla… Al doilea război împotriva lui Mitridate. Lupta contra piraţilor: Cilicia devine provincie romană. Jefuirea Delosului în 69. Bitinia devine provincie romană. Al treilea război mitridatic. Succesele lui Lucu Hus. Pontul devine provincie romană. Operaţiunile lui Luculkis împotriva lui Tigranes. Principatul Comagene, Mitridate recucereşte Pontul… 222

Pompei reprimă piraţii. Al patrulea război mi-tridaţi e. Bătrânul rege merge în Chersonesul Tauric. Ultimul său plan de luptă împotriva Romei. Moartea sa. Pompei stăpân a-l Asiei. Reorganizează Anatolia. Siria transformată în provincie romană. Triumful lui Pompei… 22 fi Ultimii Lagizi. Ptolemeu IX Latyros. Ptolemeu XII Auletes. Tulburări interne în Egipt. Ptolemeu XIII şi Cleopatra VII. Firea acestei suverane. Bătălia de la Farsaâos şi moartea lui Pompei. Cezar şi Cleopatra. Răscoala Alexandriei. Înfrângerea şi moartea lui Farnaces. Asasinare;» lui Cezar. Cleopatra domneşte în Egipt. Bătălia de la Filipi. Marcus Antonius o întâlneşte pe Cleopatra la Tars. „Viaţa de neimitat”. Antonius modifică organizarea Orientului. Campaniile săle în Asia. Ruptura cu Octavian. Donaţiile de la Alexandria. Bătălia de la Actium. Sfârşitul lui Antonius şi al Cleopatrei Egiptul

245 245

258 270

devine provincie romană. Lumea elenistică este în întregime

supusă Romei...230

CAPITOLUL VI, SUPRAVIEŢUIREA CETĂŢII Cadrul politic: monarhia şi cetatea. Menţinerea cadrului civic pentru viaţa cotidiană... Cetatea greacă din epoca elenistică. Autonomia, idealul mereu viii, deşi greu de atins. Problemele locale: exemplul Apolonici Pontice. Decretele onorifice: valoarea lor documentară, Cetatea: cadrul obişnuit al vieţii. Lumea cetăţilor elenistice: Grecia propriu-zisă şi insulele. Cetăţile din Anatolia. Siria. Ciprul. Cirenaica.

Cetăţile din Occident...

Corpul social în cetate. Sclavii. Condiţia lor.

Eliberarea...

Cetăţeanul. Regimurile politice. Conflictele interne. Repartiţia veniturilor. Bogaţi şi săraci. Solidaritatea civică: n>M economic al statului. Medici publici. Resursele vistieriei: impozite şi taxe. Liturgi şi evergeţi. Rolul oamenilor de vază. Dispariţia miştollor. Sentimentul continuităţii istorice: exemplul Atenei. Evoluţia moravurilor politice în cadrul aceloraşi instituţii. Rolul sporit al femeilor în viaţa publică. Vânzarea sacerdoţi i lor. Vânzarea dreptului de cetăţenie, Eponimiile divine. Evoluţia magistraturilor. Străinii în cetate. Călătorii. Străinii doiniciliaţi. Protecţia juridică a străinilor. Cele două aspecte ale proxeniei. Convenţiile bilaterale sau symbola. Judecătorii străini...

Relaţiile între cetăţi. Diferite modalităţi de asociere: sinoicism, simpoliţie, isopoliţie. Confederaţiile sau ligile. Liga aheeană: organizarea. O ţară nouă: Etolia. Liga etoliană: organizarea. Extinderea ei în afara Greciei propriu-zise. Prestigiul ei în lumea greacă: exemplul soliei kytesnienilor la Xantos, înrudiri legendare între cetăţi. Exemplul Heracleei din Latmos. Celelalte confederaţii. Rolul lor în salvarea cultelor (exemplul acarnanienilor) şi păstrarea ordinii publice (exemplu/î Confederaţiei licienilor) ... Importanţa istorică a cetăţii greceşti în lumea elenistică: rolul ei este esenţial pentru a păstra un stil de viaţă şi cultură, dar ea trebuie să se integreze formelor mai largi de organizare politică, mai bine adaptate nevoilor vremii.

CAPITOLUL VII. SISTEMUL MONARHIC Monarhia în Grecia arhaică şi clasică. Imaginea comandantului. Necesităţile războiului şi fenomenul monarhic...

Complexitatea morarifici elenistice. Diversitatea condiţiilor în care ea se exercită. O definiţie a

300

monarhiei: epigrama lui Eupolemos din Cirene.

Comentariul acestui text…319

Victoria, privilegiu al regelui. Noţiunea agonistică a bunăvoinţei divine. Justificările genealogice. Alianţele matrimoniale. Problema succesiunii. Coregenţa tatălui şi a fiului. Căsătoriile consangvine. Natura mai mult decât umană a regedui. Oultul regal: diversele sale forme, municipale şi dinastice…321

Însemnele regalităţii. Titlul regal. Epitetele care i se adaugă. Diadema, sceptrul, inelul. Tronul lui Alexandru, Armele lui Pirus. Efigii monetare» asie suveranilor…334

Teritoriile dependente de rege. Dreptul cuceririi. Regatul, moştenirea regelui, poate îi transmis prin testament: testamentul lui Ptolemeu cel Tânăr. Pământul regal. Regele şi cetăţile greceşti: raporturile lor ambigui. Complexitatea teritorială a statului monarhic. Regele, sursa unică a puterii. Datarea după anii de domnie. Erele dinastice. Regede şi legea: un drept întemeiat pe practică. Scrisorile regale. Consilierii regelui: curtea şi prietenii…33.

Administraţia centrală. Arhivele. Limba cancelariei. Administraţia locală. Strategii… 34M Funcţiile statului monarhic. Regele conducător al războiului. Angajarea sa personală… 3 r>i Resursele financiare ale monarhiei: tribut, impozite şi taxe. Emisiunile monetare şi venitu –,rile bancare. Veniturile funciare. Gestiunea proprietăţilor regale. Bogăţia proverbială a regelui. Luxul şi serbările. Darurile către sanctuare şi cetăţi. Generozitatea faţă de particulari: dorea şi cierurile…

Nu există cetăţeni ai regatului elenistic. Un V stat întemeiat pe forţa şi evidenţa faptellor. Absenţa unei ideologii justificând puterea. Supleţe şi realism. Amprenta personală a regelui asupra regatului său. Nume dinastice pentru cetăţi. Metonomasii: exemplul Cirenaicii în vremea lui Ptolemeu Evergebes. Coexistenţa monarhiei şi a cetăţii…367

CAPITOLUL VIII. CADRUL DE VIAŢA ŞI OBICEIURILE 375

Continuitate şi schimbare A respecta diversitatea realului. Economia rămâne esenţial mente agrară, Rolul capital ai hore? Autarcia: totul se bazează pe munca ţăraniââui. Ţăranul din Grecia propriu-zisă: Ursuzul lui Menandru. Concentrarea proprietăţii funciare: – un fenomen care nu trebuie supraestimat. Fermele: Delos. Creşterea animalelor: importanţa. Autenticitatea temei bucolice. Ocupaţia pământurilor. Cadastrul. Casele cu turn. Peisajul nilotic şi locuinţa rurala în Egiptul lagid. Zenon din Fffla-delfia din Fayum. Proprietarii din Psenemfaia. Oraşele. Planul urban. Miletul. Priene. Alexandria: portul, oraşul. Siracuzanele lui Teocrit. Casa urbană la Priene şi la Delos. Decorul interior şi luxul locuinţei. Dotările colective. Porticurile. Agora Atenei. Citadela Perganrului. Curtea peristil. Agora de tip „ionic”: exemplul Mesenei. Clădirile pentru adunări… 375 Palatul elenistic. Progresele tehnicii arhitecturale. Farul din Alexandria. Primele bolţi şi arcade…411

Sanctuarele elenistice. Temple colosale: Didy-meâon. Templele iaruce ale lui Hennogene. Monumente circulare. Altare monumentale. Bogăţie şi imaginaţie în arhitectura elenistică. Varietatea ofrandelor. Statui de animale de sacrificiu…419

Teatrul elenistte: Importanţa sa adesea puţin cunoscută. Inovaţiile tehnice: sxjena. Teatrul

În viaţa civică…428

Gimnaziul. Jocurile atletice. Exerciţiile fizice şi pregătirea militară. Gimnaziul, ioc de învăţământ şi simbol ai culturii…434

Apărarea cetăţilor. Incintele fortificate. Filon Mecanicul. Armatele: preponderenţa mercenarilor, greci sau barbari. Noi metode de luptă. Falanga macedoneană. Trupele uşoare. Cavaleria. Elefanţii. Marina de război…442 Marina comercială, Porturile: exemplul Apoloniei din Cirenaica. Comerţul pe mare. Ştampilele amforice şi comerţul cu vinuri. Riscurile mării: epitafuri pentru naufragiaţi… 454 Gustul călătoriei în lumea elenistică. Curiozitatea: literatura „periegetică”. Turismul: exemplele Atenei şi Ilkmoilui. Literatura etnografică şi „paradoxografică”. Catdlius, fiul lui Nicanor din File…461

Cosmopolitismul. Fidelitatea faţă de tradiţiile culturale: autografii. Vitalitatea elenismului implantat în ţările barbare: AÂK

hanum în Bac-triana şi inscripţiile lui Olearhos din Soloi. Importanţa capitală a conţinutului spiritual al elenismului…469
CAPITOLUL IX. NFA OILE SPIRITULUI 474
Atitudinea religioasă a grecilor elenistici: permanenţa credinţei, ca recurs personal şi legătură socială. Cultul regelui n-a dăunat religiei tradiţionale. Asimilarea regelui cu zeul: Alexandru şi Amon, Arsinoe-Afrodita din Zofyrion. 581 Prestigiul marilor sanctuare. Exemplul Delos ului. Imnul IV al lui Calimah. Valoarea de document a Imnurilor, Cazul Delfi-ului. Pitaâda atenieană. Cultele vechi mereu vii… M-i Popularitatea oracolelor: exemplul lui Apolo Coropaios. Oracolele lui Apolo în Anatolia: „Claros, Didymai. Oi-acolul din Dame în Siria. Necromanteion-ul din Efira. Cultele cu mistere. Influenţa Eleusisului. Misterele din Arcadia şi Mesenia. Inscripţia din Andania. Misterele dionysiacp. Popularitatea lui Dionysos. Faloforiile. Misterele din Samotrace… 483 Zeii vindecători. Asklepios. Sanctuarul din Cos. Zeii străini: Sertapis. Statuia zeului. Cultul său: epigramele lui Calimah. Sanctuarele lui Serapis din Deâos. Cultul lui Isis. Aretalogiile. Marea Zeiţă şi Atis. Cultele siriene: Adonis.
Caracterul local al cultelor… – 189
Critica religiei tradiţionale. Evherneros, Limitele influenţei sale. Rolul autografilor. Doctrina lui Epicur. Religia stoicilor. Cultul l'ui Tyhe, Soarta. Superstiţie şi magie. Cultul morţilor. Înclinarea cu voce tare. Mărturia epigramelor despre credinţele escatologice. „Paşapoartele" pentru lumea de dincolo. Arhitectura mormintelor. Riturile funerare şi ofrandele. Sinceritatea credinţei în supravieţuire… 502 Caracterul marginal al inovaţiilor în materie de religie în epoca elenistică. Evoluţie şi nu revoluţie: continuitatea cu epoca precedentă. Ăi3
CAPITOLUL X. VIAŢA ŞIP I RITUAL A, AVÂNTUL ARTEI 515
Fecunditatea acestei epoci în domeniul gândirii, literaturii şi artelor…515
Aristotsel şi metoda ştiinţifică. Sistemul ştiinţelor. Matematica. Tehnica. Medicina: Erasistratos. Povestea lui Antioh şi a Stratonicei. Farmacia: Nieandros din Colofon. Geografie şi astronomie. Eratostene din Cireşne. Dezvoltarea istoriei Bibliotecile: c-ea din Alexandria… 516 Erudiţia elenistică. Poezia savantă. Caliraah: opera sa poetică şi

lucrările de erudiţie. Polemica literară. Genul epigramei… 528 Educaţia elenistică. Şcolile filosofice: Academia şi Liceul. Critica idealismului: cirenaicii; scepticismul; cinicii. Stoicismul. Epicur şi discipolii săi…535

Arta figurativă. Creşterea puternică a cererii. Roma preia satisfacerea clientelei elenice. Avântul artelor aplicate. Pictura murală. Mozaicul pavimental…513

Decor şi imagistică. Mobilierul: paturi, vase, lampadofore. Copii şi pastişe. De la craterul de la Derveni la Dionysos din Sakha… 546 582

Diversitatea stilurilor. Incertitudinea cronologiei. Dificultatea de a defini şcolile locale. /Fantoma unei arte „alexandrine”. Valoarea ne-jsigură a unor clasificări actuale… 550 Trăsăturile originale ale artei elenistice. Inte –, restul pentru formele puternice şi pentru miş-/cările violente. Grupurile complexe şi compo –ziţiile piramidale. Realism, exotism, naturalism. Portretul… 555

Subiectele istorice. Scenele de viaţă cotidiană şi pictura de bătălii. Tablourile comemorative ale lui Alexandru. Mozaicul din Casa Faunului de la Pompei. Tratate de artă scrise de artişti. Un exemplu semnificativ: Nunta aldobran-dină. Analiza operei. Intenţiile ei. Influenţa pe care a exercitat-o. Ea relevă ambiţiile şi resursele artei elenistice…559

CONCLUZÂB 570

Bogăţia şi dinamismul epocii elenistice. P.de: – nicele ei contraste: sensul continuităţii şi capacitatea de inovaţie. Moştenirea ei, transmisa şi modelată de Roma, este de o importanţă capitală pentru civilizaţia europeană… 570